

FEHÉR BENCE

A Kárpát-medencei rovásírásos emlékek gyűjteménye

I. kötet: Korai emlékek (1599 előtt) és kései feliratos emlékek

FEHÉR BENCE

**A Kárpát-medencei rovásírásos
emlékek gyűjteménye**

A Magyarorsághkutató Intézet Kiadványai 12.

FEHÉR BENCE

A Kárpát-medencei rovásírásos emlékek gyűjteménye

I. kötet

Korai emlékek (1599 előtt) és kései feliratos emlékek

Magyarságkutató Intézet
Budapest, 2020

Lektorálta: Kovács Péter

Nyelvi lektorok: Ferenczi Gábor, H. Tóth Tibor, Tóth Attila

Az MKI szerkesztőbizottsága: Vizi László Tamás (elnök), Berta Péter, Fehér Bence,
Katona József Álmos, Pomozi Péter, Virág István

A kötet megjelenését az EMMI támogatta.

© Fehér Bence, 2020

ISBN 978-615-6117-10-6

ISSN 2677-0261

TARTALOM

BEVEZETÉS	9
FELIRATOK	29
1. Ős- és ókori rovasok	29
1.1. Vaskor	29
1.2. Szarmatakor	56
1.3. Hunkor	75
2. Avarkori feliratos rovasok	81
3. Magyar kori feliratos rovasok	167
3.1. Honfoglaláskor	167
3.2. A „rovásírásos gyűrűk” köre	181
3.3. Árpád-kori nomád (kun-besenyő) rovasírás	218
3.4. XI–XIV. századi magyar rovasírás	221
3.5. Későközépkori és koraiújkor rovasírások 1599-ig	243
3.6. Kései rovasok (1599 után)	343
4. Ismeretlen korú vagy több különböző korban írott emlékek	385
4.1. Írott kövek, szabadban álló útjelzők és kőbabák	385
4.2. Ismeretlen korú kisebb feliratok, töredékek	447
MUTATÓK	463

*Kedves tanáraink, Bóna István és Vékony Gábor emlékének,
akik sok mindenben nem értettek egyet (a rovásírással kapcsolatban sem),
és ezáltal tanítottak meg az önálló, kritikus gondolkozásra*

BEVEZETÉS

Magyarországon (és Erdélyben) több olyan kötet látott már napvilágot, amely a magyar rovásírás szövegemlékeinek teljes gyűjteményét célozta meg. Az első voltaképpen még a módszertanilag megalapozott tudományos kutatások megkezdődte előtt, Fischer Károly Antal munkája 1889-ben – ennek megfelelően szép számú tévedéssel, de összességében az akkor elérhető adatok meglepően sikeres összefoglalásával. A következő, mai napig zsinórmértéknek tekinthető mű Sebestyén Gyula 1915-ös kötete volt, *A magyar rovásírás hiteles emlékei*. Pontos és találó volt a címválasztása: a *hiteles* emlékeket gyűjtötte össze, az ő korában ezek még csak maroknyian voltak. Ezt a munkát egyszerűen az tette elavulttá, hogy ma legalább négyszer annyi emléket ismerünk. Az eltelt évtizedek tapasztalatai alapján ma már a nem hiteles emlékeket is feltétlenül számon kell tartanunk, fel kell hívni rájuk a figyelmet, hiszen nagy mennyiségű, tévesen rovásírással tartott szövegemlék került be a köztudatba. Nem járható út, hogy ezekről hallgatunk, hiszen a hírük él és terjed: egy gyűjteménynek fel kell hívnia a figyelmet arra, hogy ezek bizony nem azok, aminek sokan hiszik őket. Ugyanez mondható Németh Gyula 1934-ben írott rövid összefoglalójáról, mely *A magyar rovásírás* címmel *A magyar nyelvtudomány kézikönyve* sorozatban jelent meg: számos ma is korszerű ismeret megtalálható benne, de a felhasznált anyagmennyiség alig lehetett több, mint Sebestyén Gyuláé. Az utóbbi néhány évtizedben pedig jó néhány munka jelent meg, amelyek célja a gyűjteményes kiadás, de ezek nagyobbik fele sajnos tudományos érték nélküli, vagy pedig ha van is értéke, a gyűjteményessége csak illúzió, mert az elérhető anyagnak csak kisebbik felét dolgozza fel (pl. Forrai Sándor két kötete 1985-ből és 1994-ből). A maga módján széles áttekintésű, használható munka pl. Ferenczi Géza sajnos nagyon rövid, címszavakban fogalmazott könyvecskéje (*Székely rovásírással emlékek*. Székelyudvarhely 1997), Sándor Klára ismeretterjesztő célú, de tudományosan megalapozott és részletes összefoglalása (*A székely írás nyomában*. Budapest 2014), egy szűkebb területet, a kutatástörténetet pedig jól összefoglalja Tubbay Tiziano (*A székely írás kutatásának története*. Budapest 2015). Közös hiányossága azonban ezeknek az összefoglaló műveknek, hogy a magyar rovásírásra szűkítik tárgyukat – némi terminológiai vitával, amire később visszatérünk, ugyanis a kutatók egyik csoportja *székely rovásírásnak*, másik egyszerűen *székely írásnak* nevezi, de természetesen nem ez az igazán lényeges kérdés a munka megítélésében. Ahogy telik az idő, egyre több olyan írásos emléket ismerünk ugyanis, amelyek a magyarsággal rokon kultúrához tartoznak, esetleg formailag sem jogosulatlan a rovásírás elnevezés (bár, mint mondtam, a terminológia csak sokdrangú szempont lehet), de nem magyar, vég-

képp nem székely írás. Pontosabban, úgy tudjuk, hogy nem magyar, mert a nyelvük és tartalmuk jórészt megfejtetlen, illetve négy-öt egymással vetélkedő megfejtésük is ismert a magyar tudományos világban: az igazit, a helyeset pedig valószínűleg még nem ismerjük. A néphez, kultúrához tartozásukat valamennyire ismerjük: az avar birodalomhoz köthetők, vagy pedig még régebbi keleti népekhez. És természetesen nyitva kell hagynunk a lehetőséget, hogy ezek közt is van (ös)magyar *nyelvű* írás, aminthogy van nem is egy olyan tudományos elmélet, amely részben magyarul próbálja olvasni.

Meggyőződésünk tehát, hogy egy modern rovásírás-korpusz csak akkor lehet időtálló, szakmailag sikeres, ha nem szorítkozik a bizonyítottan magyar/székely rovásíráshoz, hanem tágabb kitekintésben a *Kárpát-medencei rovásírások* teljes gyűjteményét tartalmazza. Ilyenre tudomásom szerint eddig két példa volt a hazai kutatásban. Messze a legnagyobb mennyiségű anyagot Mandics György korpusza gyűjtötte össze (*Róvott múltunk*. Arad 2010), azonban rendszertelenül, sok ismétlődéssel és túlzottan tág körben: a tárgyhoz semmiképp nem tartozó neolitikus kori anyag ugyanúgy benne van, ahogy XX. sz. végi modern utánérzések is, és számtalan tévesen rovásírásosnak tekintett vagy hamisított anyag – a szerző többnyire tudatosan nem foglal állást a valódiság kérdésében, ami a munkának bizonyos szempontból előnye is, de használatát nem szakember számára szinte lehetetlenné teszi. Sokkal használhatóbb Erdélyi István – Ráduly János *A Kárpát-medence rovásfeliratos emlékei a Kr. u. 17. századig* c. kötete; erényei mellett azonban ez az összefoglalás is hiányos, az időhatárt is némileg önkényesen szabja meg, a feldolgozott anyag kissé szelektív (a következő évben hozzá megjelent 11 oldalas hibaigazítással együtt is), és mint a címéből is kiderül, csak a feliratos anyaggal foglalkozik, a terjedelemben ezzel vetekedő, bár időben későbbi kéziratos anyaggal nem. És még valami feltétlen hiányzik a gyűjtemény időtálló voltához: minden feliratos gyűjteménynek, de a sajátos, sokszor ismeretlen, nem standardizált betűalakokban bővelkedő rovásírásának különösen sarkalatos pontja a megfelelő minőségű képanyag és az átírás következetes volta.

Erre teszünk most kísérletet gyűjteményünkkel, amely nyilván távol van a tökéletességtől (mint egy kialakulóban levő tudományágnál elkerülhetetlen), de talán tudott okulni a megelőző művek hiányosságaiból. A most megjelenő anyag egyelőre csak a munka egyik fele: a feliratos anyagot tartalmazza, illetve a korai időszakban a kéziratos anyagot is. A késői kéziratos anyag egy második kötetre marad. Ezt a megoldást kellett választanunk, különben a mű megjelenésére indokolatlanul sokat kellene várni: fontosabbnak gondoljuk, hogy a többé-kevésbé egységesen értelmezhető feliratos anyag most napvilágot lásson.

Mielőtt a feliratok ismertetésébe fognánk, feltétlenül definiálnunk kell a kötet pontos gyűjtőkörét és tartalmi határait.

Mit értünk *rovásíráson*, és mit értünk *Kárpát-medencén*? (Számos kutató egyébként újabban elkerüli a *rovásírás* kifejezés használatát, és helyette *székely írást* mond, ezt legvilágosabban, elvi szinten Sándor Klára deklarálta. Számunkra ez elfogadha-

tatlan két szigorúan gyakorlati okból: egyrészt, mint fent részleteztem, kutatandónak, publikálandónak és logikailag összetartozónak tekintjük a nem-székely, honfoglalás előtti rokon írásrendszereket is; másrészt a köznyelvben mintegy száz éve bevett kifejezés megváltoztatása kilátástalan erőfeszítésnek látszik, amire kár erőt pazarolni. Emellett csak épp emlitem az elvi aggályt: bár Sándor Klára és a vele egy terminológiát vallók egyre határozottabban azon a nézeten vannak, hogy a székely írás/rovásírás a székely népcsoport sajátja, amely a Székelyföldön kívül soha nem élt, ez a nézet a mai napig nem nyert egyértelmű bizonyítást, és legalábbis a korai, honfoglaláskor körüli időszakból egyre valószínűbb, hogy vannak ellenpéldáink is rá. Arra viszont valóban nincs hiteles példánk, hogy a késő-középkorban Székelyföldön kívül használták volna bárhol – a koraiújkorban persze műveltségi elemként, értelmiségi tanulmányok útján az ország, sőt a földkerekség bármely pontján ismertté vált.)

Kétségtelen viszont, hogy a rovasírás fogalma sem egyértelmű, úgy logikailag, mint a kortárs kutatásban erősen eltérő értelemben használják.

1) Fogalmi szinten rovasírás a fába, esetleg kőbe rótt (metszett) jelekből álló írásrendszer. Ez nem feltétlenül kizárólagosságot jelent, hanem tipikusságot; azonban ilyen írásrendszer többféle létezhet/létezik, egymással semmiféle rokonságban nem levők is. Ugyanakkor a genetikai rokonságtól függetlenül alaki hasonlóságuk rendszerint megjelenik, a vonalvezetést ugyanis az íráshordozó döntően befolyásolja. (Jellemző így a leginkább kőbe vésetten ismert etruszk írás és a germán rúnák bizonyos alaki hasonlósága egymással [emiatt tévesen határozzák meg sokszor a germán rúnát etruszk eredetűnek] és az általunk ismert, Kárpát-medencei ún. rovasírással is, ami több esetben tévútra vitte az amatőr kutatókat.)

2) Nevezhetünk tehát rovasírásnak formai kritérium alapján olyan írásrendszereket, amelyek a jellemző metszett vonalvezetést követik.

3) Ugyanakkor általánosan elfogadott rovasírásnak nevezni a szűkebben székely-magyar rovasírásnak, hun-székely rovasírásnak, székely rovasírásnak nevezett jelrendszert, amely eredetileg (középkori testimoniumok szerint) valóban rovas-rendszerben (1. jelentés), és formailag néhány korai emléken igazolhatóan 2. típusú jelalakkal a magyar nyelvet rögzítette. Ez egy kielégítően azonosított és olvasható írásrendszer a XVI–XVII. század példáiban, a kiolvasás szabályait először és legpontosabban (bár nem 100%-ig egyezően) az ún. Nikolsburgi ABC,¹ Telegdi János *Rudimentája* és L. F. Marsigli szó szerint *rótt* magyar emléken alapuló kézírata rögzíti. Ennek a speciális rovasírásrendszernek a jelkészletét és szabályrendszerét tehát jogosan és pontosan lehet Telegdi–Marsigli-kánonnak nevezni (TMK). A későbbi TMK szerinti leírások, kéziratok a XVIII. sz. végéig folytatódnak, azonban fizikai rovasjellegüket már el-

¹ Ennek azonban a többi forrással szemben hátránya (időbeli elsősége dacára), hogy nem magyar anyanyelvű ember rögzítette és roppantul vázlatos. (Marsigliinak a legelterjedtebb feltételezés szerint volt magyar anyanyelvű segítőtje a munkában, és a mai napig legterjedelmesebb feliratos szöveganyagot ő csatolta az abc-hez.)

vesztik. A korábbi adatok szerint kb. a XV. sz. második felétől ránk maradt epigráfiai emlékeket kielégítően fel lehet oldani a TMK szerint, ez az a korszak, amelyben biztosak lehetünk ennek a speciális, tárgykörünknel mindenképp szűkebb rendszernek a használatában, helyileg pedig szinte kizárólag Erdélybe, nagy többségben Székelyföldre csoportosulnak. Ezért a forgalomban levő elnevezések közül a *székely rovásírás* kifejezést tartom helyesnek, a térbeli és időbeli leszűkítés miatt sem a *magyar*, sem a *hun* elnevezés nem indokolt.

4) A szakirodalomban a rovásírás kifejezést ennél is tágabb értelemben szokás használni, valamennyi a magyarságra, illetve a magyarsággal kapcsolatba hozható keleti népre jellemző régi írásrendszerre. Ebben az értelemben rovásírás = régi magyar és rokon keleti írásrendszerek. Ennek logikai megalapozásához hozzájárul az a XIX. század végéig, Nagy Gézáig² visszamenő felismerés, hogy a székely rovásírás jelei közül többnek van genetikai kapcsolata az ótürk írásokkal. Ezt tagadni nem kívánjuk és nem is lehet, másfelől azonban a magyarság és a Kárpát-medencei nomád népek által használt régi írások (melyekre jelenleg legkésőbb a VII. századtól a XI. századig vannak példánk, de ha ide soroljuk a szkíta-szarmata népeket is, akkor vaskori írásadatok is tartozhatnak ide, legalább a Kr. e. V. századtól) több jelentősen különböző rendszernek látszanak, amelyek egymással bár lehetnek rokonok, egymás alapján mégsem olvashatók ki, így ezeknek az ún. rovásoknak a feloldása egyáltalán nincs megoldva. Ezek között a legjobban ismert az a (szintén ótürk kapcsolatokat és néhány jegyben valószínűleg a székely rovásírással is kapcsolatot mutató, de egészében önálló és emiatt szintén megfejtetlen) írásrendszer, amelyet legjobban a nagyszentmiklósi kincsből ismerünk, azonfelül több VIII–X. sz. közti, keleti kultúrákhoz kapcsolódó (későavar) leletből. Ezt az írásrendszert a leghelyesebb *nagyszentmiklósi rovásírásnak* (NR) nevezni, hozzátéve, hogy a nagyszentmiklósi feliratokból az egész írást nem lehet megismerni, csupán más leletekkel együtt, és az írásnak rögzített abc-je, szabályrendszere nem maradt ránk, azt csupán rekonstruálni próbálhatjuk – beleértve azt a problémát, hogy nem lehetünk bizonyosak abban, valóban ismerjük-e az összes jelet.

Mivel tehát a szakirodalom felöleli ezt az egész komplexumot, és ennek alapján számos emlék már bekerült a köztudatba, célszerű a rovásírást ebben a legtágabb 5. értelemben használni. Azonban ezzel együtt világosan le kell szögezni, hogy ez már technikai (1–2.) értelemben egyáltalán nem „rovásírás”, hiszen nem csak rótt formában volt használatban. Avar- és honfoglaláskori emlékei lényegileg az összeurópai írásbe-

2 Nagy 1895. Gyakorlatilag a türk rovásírás megfejtését követő első években eljutott erre a felismerésre! Rendszerezve aztán ezt Sebestyén Gyula fejtette ki összefoglaló munkájában, Németh Gyulánál már axiómának tekinthető (Németh 1934). Az utóbbi évtizedekben ehhez képest a kutatás visszafogottabb nézeteket vall, a két (illetve mivel a türk írásoknak ma már több típusát ismerjük, számos) írás közvetlen egyezéseinek számát kisebbnek tekintik. Teljes egyezés, amelyben kb. minden kutató egyetért, tkp. csak két elemi jelnél, a N és Sz értékű grafémáknál bizonyított. A részleges egyezéseket és tágabb körű kapcsolatokat azonban döresség volna tagadni, beleértve az írás egyes *szabályait* is.

liség *instrumentum domesticum*, azaz használati tárgyakba karcolt írások kategóriáját fedik le. Magyar középkori emlékeinek nagy része falkarc, és az újkori leírások többsége kéziratos formában maradt ránk, amely a rovás technikájáról már csak mint eredeti használatmódról emlékezik meg. A “rótt” jel nem feltétele a székely rovásírásnak sem, hiszen ismerjük festett és égetés előtt téglába behúzott lejegyzését is, maga a kifejezés csupán utalás a testimoniumok által eredeti írásformának állított módszerre.

A rovásírás kategóriába sorolásnak tehát önmagában nem kritériuma a) a metszett/rótt jel, b) az erre jellemző vagy a székely írással világosan rokon vonalvezetés, c) a bizonyított magyar eredet sem, hanem csak a keleti (nomád) kultúrákkal való bizonyított kapcsolat, amely rendszerint egyes írásjelek közösségében is megnyilvánul. Nem lehet azonban parttalanná bővíteni a rovásírás kategóriáját, ahogy az egyébként sajnos gyakran előfordul úgy a népszerűsítő, mint az amatőr irodalomban.³ Több példa is van arra, hogy rovásírás címszó alá besorolnak, mi több, a magyar írásrendszerekhez és szűkebben a TMK-hoz való rokonságát erőltetik olyan írásrendszereknek, amelyeknek nyilvánvalóan nincs közük a keleti írásrendszerekhez, így: a) nem írások, hanem díszítő motívumok, képi ábrázolások, b) egyfajta újkőkori európai jelkomplexhez kapcsolódnak, amely vitatható, hogy írás-e egyáltalán, vagy más típusú adatrögzítés, olvasata pedig teljesen megoldatlan, a történeti és időbeli távolság miatt azonban gyakorlatilag kizárt a genetikai rokonsága a keleti írásrendszerekkel (leghírhedtebb példa az alsótátrai leletek), c) jellegzetes nyugat-európai vaskori írásokhoz tartoznak: kelta (lepointi) vagy etruszk betűs szövegek, függetlenül attól, hogy rendelkezünk-e érvényes olvasattal valamely nyelven, d) germán rúnák, esetleg tévesen rovásnak olvasott torz latin betűk.

A korpusznak tehát tartalmi határa, hogy az idegen írásmóddal írott szövegek és nem szövegszerű képi jelek elvileg nem kerülnek bele. Az eddig tévesen publikált ilyen anyagot azonban nem szabad negligálni, hanem két, elkülönített kategóriában kell felsorolni:

1) *alienum*, idegen anyag címszó alatt a más írásrendszerű vagy máshonnan származó, azonban Kárpát-medencei rovásként ismertté vált feliratok;

2) *falsum*, hamis címszó alatt a feliratot egyáltalán nem tartalmazó, de szakmai hibából feliratosként publikált tárgyak, illetve tényleges hamisítványok, értve ezalatt olyan írásokat, melyeket utólag, a rovásírás szándékos utánzásának céljával alkottak és korábbi keleti (nomád) kultúrához kapcsoltak.

Nem számítjuk azonban hamisítványnak a tudományos leírások kora előtt rovás v. rovás-ábécéminta alapján alkotott nem megtévesztő szándékú, hanem ismeretterjesztő

3 Az “amatőr” kifejezést egyébként nem szabad dehonesztáló értelemben használnunk, hiszen pl. a krétai-mükénéi írásrendszerek megfejtője építész végzettségű amatőr kutató volt. A probléma inkább az “amatőr” és “hivatalos” kutatás merev szembekerülése, melynek során sajnos mindkét oldal véleménye tudománypolitikailag motivált lesz, ami a hitelességből sokat levon, és az amatőr kutatókat (is) arra ösztönzi, hogy *mindeképpen eltérő* megoldást keressenek, és a magukétól eltérő álláspontot mint nem objektívát ne vegyék figyelembe. Beleértve ebbe még azt a kérdést is, milyen nyelven olvassák el a szöveget!

vagy magánhasználatú írásmintákat, ezeket a kéziratos testimoniumok kategóriájába kell bevenni (ez azonban már a következő kötet tárgyához tartozik).

A felirattanban bevett módon az *alienum* és *falsum* kategóriájába tartozó feliratok sorszáma előtt * jelzi, hogy nem rovásírásos feliratról van szó. Néhány esetben bizonytalan a helyzet, nem lehet objektívan eldönteni, feliratos (és kifejezetten rovás-feliratos)-e egy tárgy; ezeknél (szokatlan módon) új jelölést vezetünk be, a sorszám előtti ° jelet.

Az *alienum* elkülönítése a valódi felirattól sajnos nem minden esetben oldható meg. Egyes felirattípusoknak a rovásírásos volta egészében vitatott, illetve kétes, vagy pedig egyes példák (néha csak részben vagy talán) rovásírásosak, mások viszont biztosan nem. Szerencsétlen megoldás volna viszont a tárgytípust kettévágni, és felét itt, felét ott közölni. Két ilyen tárgycsoportot kell ez okból megneveznünk: 1) az ún. rovásírásos gyűrűk körét, 2) a székelyföldi ún. írott köveket. A „rovásírásos gyűrűk” elnevezés a XX. sz. közepétől terjedt el egy XI–XII. századi tárgytípusra, amelyen bizonyos írásszerű jelek vannak, és az akkori kutatásban elterjedt vélemény szerint ezek rovásírásjelek. Ma szinte egyöntetű nézet, hogy ezek a jelek nem tartoznak a SZR rokonságába, többnyire egyszerű írásutánnak tekintik. Ezen az alapon tehát az egész kategóriát az *alienum* közé kéne sorolni, mint hajdan tévesen rovásírásként publikáltat. A helyzet valójában ennél bonyolultabb: ezek a gyűrűk különböző típusú jeleket viselnek, amelyek nem is egy írásrendszerből származnak, és a kisebbségükön van néhány olyan jel is, amely nem azonosítható írásrendszerből származik, egy-két esetben erősen valószínű, hogy valamilyen rovásrendszerből. A többségük felirata azonban elrontott latin betűs (néhány esetben görög, héber vagy csak írásutánnak). Ezeket együvé sorolva közöljük, nem különítve el, hogy melyikük idegen írás, melyikük kétes (csak az esetleges téves meghatározásokat és hamisítványokat). Az „írott kövek” pedig olyan, eredetileg a természetben szabadon fennálló nagy kövek, amelyeken feliratos jelek vannak – és pedig rendszerint több is, különböző korszakokból, különböző írásrendszerekkel. Egy részükön csak rajzok azonosíthatók, egy kései részükön valójában latin betűs az írás; vannak azonban olyanok is, amelyeken latin és rovásírás (akár többféle rendszerben), rajz és rovás, esetleg mindhárom típus van. Ismét szerencsétlen megoldás volna adott esetben ugyanarról a hegycsúcsról az egyik követ ide, a másikat oda csoportosítani; itt is csak a *falsum*-ot különítjük el, illetve azokat a köveket – és sajnos ez sem kis mennyiség –, amelyeket mint feliratos tárgyakat publikáltak, bár be kell vallanunk, hogy felszínükön semmiféle jel nincs.

Kihagyandónak kell gondolnunk (már csak a munka terjedelmi korlátai miatt is) legalább egy olyan kategóriát, amely a szó eredeti értelmében biztosan rovás: a szám-rovást, tehát a rótt/metszett jelekkel alkotott, gazdasági célú számjelöléseket, amelyeket elsősorban, de nem kizárólag a pásztorok számrovása címén ismerünk,⁴ és ilyen

4 Sebestyén 1915, 20-22 megalapozott véleményét és leírását követve.

formában a XIX. század végéig, esetenként a XX. századig⁵ élt. Ezzel együtt azokat a történeti rovás emlékeket is kizárjuk, amelyek biztosan számrovások, tehát kizárólag számolási értékeket rögzítenek. Sokkal bonyolultabb a kérdés a Sebestyén által hasonló argumentációval kizárt tulajdonjegyekkel, melyek egy része lehet, hogy eredetét tekintve visszamegy valamely rovásírási rendszerre. Egy része azonban képjel, vagy középkori, illetve újkori latin betűs eredetű. Ezen az alapon az újkori, sőt a középkori tulajdonjegyek kizárása logikus (és ismét területi korlátok miatt megkerülhetetlen) lépés. Nem feltétlenül azonos azonban a helyzet a régészeti emlékeken fennmaradt, ó- és népvándorláskori tulajdonjegyekkel, tamgákkal. Ezekkel a probléma kettős: 1) nem feltétlenül egyértelmű, betűjelről, tehát írásrendszer részéről van-e szó, vagy tényleg létező írásrendszerbe nem tartozó képi jelről, valódi tulajdonjegyről; 2) amennyiben tulajdonjegyről van szó, sokszor vitatható, nem oldható-e fel ligatúra feltételezésével írásjegyekre. Amennyiben egészében vagy részben írásjegyet tartalmaz, ezeknél az emlékeknél kizárólag rovásjegyekre gondolhatunk mint alkotóelemekre, a kétes esetekben pedig az alternatíva úgy mutatkozik: rovásírás versus tamga. Ezért a honfoglaláskorig bezárólag régészeti leletekben fennmaradt feltehető tulajdonjegyeket a gyűjteményben szerepeltetni kell.

A korpusznak időbeli korlátja elvileg nincs: a legkorábbiak az első ismert írások, amelyeket a keleti kultúrák hagytak a Kárpát-medencében, ezek pedig a vaskorig mennek vissza (sőt nem kizárható módon egészen a bronzkor végéig), a legkésőbbiek pedig az utolsó olyan rovásírások, amelyeket még nem a tudományos kutatások eredményeként tanult írással, tudatos hagyományörzésből vagy hamisítási szándékkal, hanem tradicionális írástudással jegyeztek le. Ezt természetesen nem könnyű objektívan eldönteni. A feliratoknál a helyzet viszonylag egyszerű: van egy látható időbeli hézag a XIX. század végén meginduló hagyományörző és hamisító munka előtt, jelenleg úgy tűnik, gyakorlatilag a XVIII. század végére a népi rovásírás-ismeret elfogy. (Lehet, hogy később, nagyobb anyag ismeretében ezt pontosabban kell definiálnunk.) Kézíratos anyagnál sokkal bonyolultabb ezt eldönteni, hiszen már a XVII. században a művelt emberek könyvekből, kéziratokból tanulják a rovásírást. Gyakorlati szempontból a kézíratos anyagnál az 1599-es évnél szabtuk határt: ekkor készült el Telegdi János *Rudimentája*, az első rovásírás-tankönyvnek tekinthető rövid összefoglaló. Az ezelőtt tanult írást mint korai kéziratot kötetünk tartalmazza, az ezután tanult írás a kései kézíratos emlékekről tervezett második kötetre marad, együtt a *testimonium*okkal, a rovásírás régi irodalomban való említéseivel.

Végül pedig térben is el kell határolnunk a Kárpát-medencét. Látszatra ez a leg-egyértelműbb feladat, bár előfordul, hogy egy lelet a természetföldrajzi határokhoz

5 Ld. pl. székelyföldi XX. század elei használatát: Márton Béla, A számrovás emlékei a Sóvidéken és környékén. Turán 11/1, 2000, 25-26.

annyira közel esik,⁶ hogy nehéz eldönteni a besorolását. E szempontból egy térség besorolása lehet kétes: vajon a Bécsi-medencét és Morvaországot a Kárpát-medencéhez soroljuk-e vagy sem? Eddigi tudásunk szerint a kérdés kevés és szinte minden esetben kétes leletet érint: egy valószínűleg írásnak nem minősíthető edényjelzés Bernhardsthalból, két ún. rovásírásos gyűrű (Horní Dunajovice és Holubice),⁷ a szinte áttekinthetetlen irodalmú, ám valójában évszázadok óta hiába keresett állítólagos “kun” feliratos kövek Ivančicéből (Eibenschütz) és végül az ún. Nikolsburgi ABC. Ezek közül csupán az utolsót tartalmazza a korpusz (196), egyrészt rendkívüli fontossága miatt, másrészt mivel kielégítően bizonyították, hogy morva szerzője volt, de a lejegyzés helye nem feltétlenül Mikulovo (Nikolsburg) volt, hiszen Magyarországot mint lehetséges helyszínt sem lehetett egyértelműen kizárni. Nem vitás azonban, hogy Moldova így nem kerül be a gyűjtésbe (innen hiteles közlésben eddig egyetlen, magyar eredetűnek feltételezhető, bár még ki nem olvasott rovásfeliratot ismerünk,⁸ de ellenőrizetlen hírek több adatról is vannak).

Az anyag közlésében a betűformák változatossága, értelmezési nehézségei miatt a standardizálás szokatlan formáját választjuk. Egyrészt természetesen igyekszünk a feliratok fotóját és rajzos ábrázolását is bemutatni (a jó fotó mellett is fontos az értelmező rajz; persze jónéhány régen elveszett feliratnál ez a dokumentáció hiányos marad), másrészt a szöveget először numerikus jelekkel írjuk át: a Kárpát-medencei rovásírásokban alkalmazott alapjelformák kétszámjegyű kódot kapnak. Ezzel az olvasat önkényességének kívánunk gátat szabni. Bizonyos írástípusokban sajnos ennél tovább nem is tudunk menni, mert a jelet még csak meg lehet határozni, de kiolvasni már nem tudjuk. Ahol azonban van lehetséges betű szerinti és fonetikus olvasat, ott azt is közöljük, ahogy az eddigi kutatásban felmerült különböző eltérő olvasatokat is (ha kell, fordítással). Itt persze az átírás módjáról dönteni kellett. A szövegeknek csak egy része magyar nyelvű; ezeknél azt a megoldást választottuk, hogy a betű szerinti átírásban egyszerűen a magyar helyesírás szerinti betűket használjuk, és nem a fonetikus értékeket. Ez megkönnyíti a felhasználást a nem nyelvész képzettségű olvasónak (ők vannak nagy többségben), de bizonyos értelemben a kétértelműséget is csökkenti, ugyanis minél régebbre megyünk vissza az időkben, annál kevésbé lehetünk biztosak, hogy valójában hogyan is hangzott az adott szó. Nem feltétlenül ugyanaz a véleménye minden kutatónak az ómagyar kori szavak helyes fonetikus átírásáról, és mihelyt visszaérünk abba a korba, mikor a latin betűs forrásokban még nem testáltak magyar

6 A Gura Haitii felett lelt írott kövek (ld. Traian Naum – Emil Butnaru, Munții Căliman, București 1989, fig. 16.) kb. 1 km-re esnek északkeletre a hegyoldalon a történelmi Magyarország határától.

7 Richard Pittioni, *Das Gräberfeld von Bernhardsthal*. *Prähistorische Zeitschrift* 26, 1935, 165-189; I. L. Červinka, *Slované na Moravě a říše velkomoravská jejich rozšíření, paláty a dějiny*. Brno 1928, 163; Szőke-Vándor 1987, 72.

8 Moldvabányáról, vö. Tanczos Vilmos, *A moldvabányai rovásfeliratról és keletkezésének háttéréről*, Erdélyi Múzeum, 67, 2006, 150-156.

szöveget (tehát a XI. század első feléig, márpedig ennél lényegesen korábbi rovásírássos emlékeink is vannak), feltétlenül eltérő szakmai vélemények fogalmazódnak meg egy-egy hang valódi kiejtéséről. Áthidaljuk ezt a problémát azzal, ha mai beszédhangot írunk le, miközben tudjuk, hogy a kiejtett hang nagy valószínűséggel nem egyezett meg ezzel. A X. századi 117 felirat rekonstruált FOLK betűinél ugyan valószínű, hogy a mainál jóval zártabbak voltak a magánhangzók, és közelebb állt a kiejtés a ma *ful^uk* betűkkel leírhatóhoz, de elkerülhetjük a kiejtésről szóló vitát, ha egyszerűen a modern hangokat írjuk le: FOLK *fo^lk*. A nem magyar nyelvű feliratoknál ezzel szemben tudományos átírást alkalmazunk.

A numerikus átírás jelei

Minden (tényleges rovásban létező) geometriai alapjelforma kap egy kétjegyű numerikus kódot, tükrözéseik ugyanazt a kódot mellékjellel. Az adatolt jelformák nem adatolt tükrözéseire szükség van a rendszerben, mivel a rovásfeliratok egy részének írásiránya nem egyértelmű; indokolt, hogy ugyanazon a kódon fussanak, mivel ugyanaz az írásrendszer jobbról balra, illetve balról jobbra futó kivitelben is előfordulhat (sőt elvileg bustrophedon formájában is), mely esetben a jelek és tükörképformájuk két különböző emléken azonos értékűek. Ez azonban nem zárja ki, hogy jel és tükörképe rendszerűen különböző értékű legyen (például, enyhe variációval, a TMK R¹ és *K jele).

A rokon elemi jelek közös kódot viselnek, ha a tapasztalat szerint funkciójuk általánosan azonos. Tipikus esete ennek, hogy a jel fővonala és mellékvonalai által bezárt szög csökkenése (ún. “dőlt” betű) esetén megtartjuk ugyanazt a kódot. Teljes logikai következetesség a rendszerben két okból nem lehetséges: 1) az elemi geometrikus formák száma véges, de igen nagy, így jóval bonyolultabb számkódra lenne szükség, 2) tapasztalati alapon ezek nagy része nem szerepel létező írásrendszerben, és egyes jelek – szintén általános, nem csak a rovásírásokra, hanem pl. a latin típusú írásrendszerekre is kiterjedő tapasztalat szerint – rendszerűen homológok szoktak lenni, így pl. az említett “dőlt” betűk és alapformáik. Ez alól is van azonban kivétel, pl. a 13 jel, melynek tapasztalat szerint csak szögvariánsai szerepelnek a Kárpát-medencei rendszerekben.

Az összetett geometriai formák száma már nem korlátozott, így ezek elvileg sem kaphatnának egységes numerikus kódot; ilyen jelek az ismert Kárpát-medencei rovásokban csupán minimális, 10 körüli számban szerepelnek, ezért ezeket a rendszer egészétől eltérő betű+szám kóddal jelöltük. Minden gyakorlatban használt írásrendszer hajlik a jelek folytonos leegyszerűsödésére, különösen jellemző ez a rovástechnikára, hiszen az összetett formák a fába/kőbe vésésnél jelentős többletnehézséget okoznak. A numerikus tábla ezért is nem jelent genetikus összefüggésrendszert a jelek közt, semmiképp nem tételezhető fel, hogy a rovások elemi jelek szisztematikus vagy rendszeretlen használatba vételével keletkeztek, hanem (legalább részben) létező írásrend-

szer(ek) alkalmazott jeleinek átvételével és esetenként leegyszerűsítésével.⁹ Emellett feltehetőleg vannak belső alkotású jegyek is, amelyek lehetnek geometrikus eredetűek is, de a leegyszerűsödési folyamat alapján eredeti képjegyek (tehát funkciós, összetett formák) leszármazottjai is. Feltehető példa erre a TMK (feliratos formában jószerevel adatolatlan) “TPRU” szótagjele (x3), amely a középkori magyar nyelv egy különös, rendszerbe alig illő szótagjának a leképeződése, tehát valósnak, nem pedig utólagos konstrukciónak tűnik.¹⁰ A jel jellemző rovar alakja akrophon eredetű lehet, a talán leggyakoribb e hangcsoporttal kezdődő magyar szó, a *tücsök/prücsök* képjeléből eredeztethető. Az ilyen jeleket nyilván elvileg sem lehet a numerikus táblába foglalni.

A jelek jellemző variálódási lehetősége továbbá a vonalak görbülése, ívvé alakulása, amely valódi rovásban igen ritka (technikai okokból) és nem eredményez önálló grafémát. Ez a jelenség technikai hibaként jelentkezik az edénygraffitin, illetve rendszerszerű díszítőmotívumként/variánsként a festett és a papírra rögzített feliratokon, tehát általában az újkori humanista lejegyzésekben, amelyek már nem elsődleges kommunikációs, hanem inkább adatrögzítő/mentő funkciójúak. Ennek ezért általában értelmetlen önálló kódot adni, hanem az egyenes vonalú jel kódjának tipográfiai megjelölésével elég mutatni, hogy az aktuális jel görbe vonalúvá alakult. Ugyanez általában igaz a jelek szárához díszítő céllal vagy tévedésből alkalmilag csatolt kiegészítő tüskékre, szerifekre, a jel egyik szárának alkalmi megnyúlására is.

A kódokon ezeket a variánsokat az alábbi séma szerint jelöljük:

00: a jel alapalakja

00' vertikális tengelyre tükrözött alak

,00 horizontális tengelyre tükrözött alak

‘00: a jel járulékos díszítő vonalat kap, vagy valamely mellékvonala túlnyúlik.

Dőlt betű: a jel mellékvonalai által bezárt szög nagyságában variáns

Fett betű: a jel vonalai görbévé alakulnak

Kiskapitális betű: *littera minor*, a soregyennél jóval kisebb jel.

9 Több esetben láthatjuk, hogy az ótűrk írások rokon jegyei is alakilag bonyolultabbak, mint a TMK szerinti jelek: aligha gondolhatunk arra, hogy az utóbbiak ezer évvel később valamilyen ősformát őriznének, hanem ellenkezőleg, arra, hogy a rovás szükségleteinek megfelelően egyszerűsödtek. Az is általánosan elfogadott, hogy több rovásjel a görög, illetve a glagolita írásból került némi leegyszerűsítéssel a rovásírásba, bár vita folyik arról, hogy pontosan mikor, milyen hangértékben, és az O, E jeleknél még az sem egyértelmű teljesen, a két írásrendszer közül melyikről van szó. (A glagolita esetében ugyan felvethető az is, hogy a kölcsönzés iránya fordított, egy régi – természetesen a TMK-nál jóval korábbi – rovásrendszerből vettek át megalkotói betűket.)

10 Először Jakubovich Emil határozta meg e hang értékűl a bilabiális tremulánst (*φr*): Jakubovich 1935, 8 (természetesen az azt szükségszerűen követő *ü* hanggal együtt, tehát *φrü*, bár erre így nem tér ki). Bár az utóbbi évtizedben helyett egy meglehetősen nyakatekert nézet terjedt el (Máté 2000, őt követi újabban Szelp 2011, Sándor 2014, 220-225, stb.), mely szerint ez egy latin nyelvű rövidítés, meggyőződése, hogy a valódi megfejtést Jakubovich találta meg.

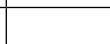

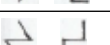
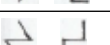

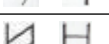
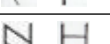
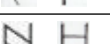

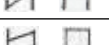
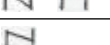
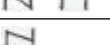
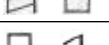
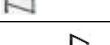
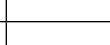
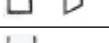
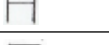

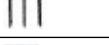
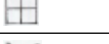

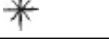

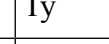
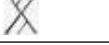

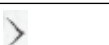
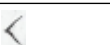

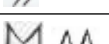

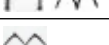
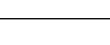
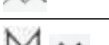
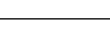
Észszerű határt kell szabni a párhuzamos vonalak jelölésének is a rovásjelekben. Ezek egy része technikai eredetű, nem jelent grafemikus eltérést: a bemetszés pontatlansága, ismétlése stb. miatt a vonalak többszöröződnek. Noha nem mindig egyértelmű ezek elkülönítése, az átírásokban ezek jelölésére nincs szükség. Más esetben tudatosan ismétlik, többszörözik a jel egyik főelemét (pl.) . Ez esetben ezek egy határig lehetnek önálló grafémák (az említett sorozat 1-3. eleme TMK szerint R, Cs, Z), azonban a többszörözés egy pontján túl valószínűleg vagy már nincs önálló jelentésük, csak alakvariánsok, vagy már nem betűjelek, hanem fogalomjelek/rövidítések, esetleg a sorozat korábbi elemeiből összeállított ligatúrák () a TMK szerint nem jel, az alsószentmihályfalvi rovásíráshoz kövön önálló jel a szöveg végén, a szöveg egészénél nagyobb méretben, így valószínűsíthetőleg nem azonos típusú a szöveg részben érthető betűjeleivel). Ezért a 3-nál nagyobb számú párhuzamos vonást a 3 vonásos jel kódjával tüntetjük fel, a többletvonásokat + jelöli, pl. 46⁺ (5 vonás esetén 46⁺⁺).

Az alábbi táblázatban összesítettük a kódokat, valamint eddig igazolt használati értéküket (a megfejtett TMK szerinti SZR-ben, illetve a NR-ben való pusztai használat tényét * jellel). A jelek mellett a szögvariáns (leírásban dőlt betűvel jelzett) alakokat is feltüntetjük (bár ezt nem lehet tökéletesen, hiszen egy jel mellé több szögvariáns is elképzelhető, pl. , ,) , legalábbis az ismert Kárpát-medencei rovásrendszerekben azonosítható szögvariánsokat. A görbévé alakult variánsokat a táblázat nem tartalmazza, mivel a) ezeknek a változatossága még megközelítőleg sem írható le, b) ezek rendszerint csak kéziratos, tehát újkori lejegyzésben használatosak. Természetesen a kevés eredendően görbe jelnek (mint a 81 = TMK N, 86/87 = TMK O jel) saját számkódja van.

A numerikus jelek az alábbi táblázat segítségével értelmezendők.

Szám	Alak	tükör			Érték (TMK szerint), NR használat (*)			
	00 00	00' 00'	,00 ,00	,00' ,00'	00	00'	,00	,00'
00								
01					Sz *			
02					D (*)			
03					I			
04					Gy			
05					(Gy)			
06					J *			
07					*			
08					I (*)			
09								

10								
11							P *	
12								
13							T *	
14							*	(*)
15							A	
16							M	*
17								
18								
19							C (*)	(Zs)
20							Zs	(*)
21							Nc	
22							*	Ö ¹
23								
24								
25								
26								
27							*	
28								
29								
30							*	
31							R ² (*)	(Sz) (*)
32								
33							T	(S?) (*)
34							S (*)	
35							G (*)	
36							L	
37							K ²	
38								

39								
40								
41	 	 			R ¹ *	(K ¹) (*)		
42	 	 			Ü (*)	K ¹		
43	 	 			*	K ¹ (*)		
44	 	 			Ü			
45	 	 			Cs *			
46	 				Z			
47	 				(*)			
48					(R)			
49								
50								
51					B (*)			
52					Ö ¹			
53					Ty			
54	 	 			Ty			
55					*			
56					H			
57					(H)			
58	 	 						
59								
60					*			
61					*			
62								
63								
64	 		 		V (*)			
65								
66	 				U			
67	 				*			

68	⌘ ⌘		⌘ ⌘		*			
69	⌘				Nk			
70	4	4	4	4				
71	4	4	4	4				
72	4	4						
73	4		4					
74	4	4						
75	4	4						
76	⊙				Ly			
77	⊖ ⊖	⊖			Ly			
78	⊕ ⊕				F			
79	⊖				Us? *			
80	⊖							
81	⊖	⊖			N *			
82	⊖	⊖			Ny *			
83	⊖ ⊖	⊖ ⊖			*			
84	⊖	⊖			E			
85	⊖	⊖			(E) *			
86	⊖	⊖			O			
87	⊖	⊖	⊖	⊖	O			
88	⊖		⊖		*			
89	⊖	⊖	⊖	⊖	Ly ³			
90	⊖	⊖						
91	⊖		⊖					
92	⊖	⊖						
93	⊖	⊖						
94	⊖	⊖						
95	⊖	⊖	⊖	⊖				
96	⊖	⊖	⊖	⊖				

97	𐤓 𐤔	𐤕 𐤖			Nd			
98	𐤗	𐤘			*			
99	𐤙 𐤚	𐤛 𐤜						
x1	𐤝				Nt			
x2	𐤞							
x3	𐤟				φrū			
x4	𐤠							
x5	𐤡							
x6	𐤢				(Ö ²)			
x7	𐤣				Ö ² /Mb?			
x8	𐤤				Mb?			
x9	· ·							
y1	𐤥				(V)			
y2	𐤦		𐤧					
y3	𐤨	𐤩						
y4	𐤪	𐤫	𐤬	𐤭	(Ö ³)			
y5	𐤮	𐤯	𐤰	𐤱	(Ö ³).			
y6	𐤲		𐤳		*			
y7	𐤴							
y8	𐤵	𐤶						

A bizonyosan ismert európai írásrendszerben álló (latin, görög, etruszk, héber) szövegeket nem a numerikus jelekkel írjuk át, hanem folyó szöveggel. A szövegek betűjeleitől elkülöníthető számrovásokat, függőleges/ferde bemetszéseket X, I, /, \ jelekkel jelöljük.

A TMK jelsorának változatai (ABC-szövegek alapján)

Hangérték	196	194 (Marsigli)		Telegdi	Kájoni		Bél	XVII. sz. új
		(abc)	(szöveg)	<i>Rudimenta</i>	1.	2.		változatok
A	15	15	15	15	15	15	‘15	
B	51	51	51	51	51	51	51	
C	19	19	19	19		45	19	
Cs	45	45	45	‘45	19	19	45	
D	02	02	02, 02	02	02	02	‘03	
E	84	84	56	84	84	84	84	84
Ē			84					85
F	78	78	78	78	78	78	78	76 78
G	35	35	35	35		35	35’	
Gy	32	04	04	04	04	04	04	04⁺
H	56	56	56?	56	56 ⁺	56	56	51
I	03	08	06, 06	03	03	03	03	08
J	06	06	06	‘06		06	06	
K ¹ (ªK)	43’	42’	43’	‘42’		42’	41’	41’, 41’
K ²	37	37	37	37	37	37	37	
L	36	36	36, 36	36	36	36	36’	
Ly	,89’	89	89	76		76	76	
M	16	16	16	16	16	16	16	
N	81	81	81	81	81	81	87’	
Ny	82	82	82	‘82		,87	98	82
O	86	86	86	86	,87	85	87	
Ö	42’?	42’	42’	51	x7	51	y5	52
P	11	11	11	11	11	11	11	11, 05
R ¹	41			41		48	48	48
R ²		31	31		01 (31)		43	
S	34	34	34	34	34	34	34	
Sz	01	01	01	01		01	43’	06
T	13	33	13, 33	33	33	33	33	‘13
Ty	54var	54	54	54var	54var?	54	51	
U	66	66	66	y1	66	66	66	67, 66
Ü	x7	x7	x7	44	44	44	44	41
V	64	64	64	64		64	64	64
Z	46	46	46	46	46	46	46	‘46, ‘45
Zs	20	20	20	20		20	20	,19
Mb/Mp	x8	x8	x8	x7		x8		
Nc	21							
Nd	52	97		97		97		
ªNk	69							
Nt	x1	81^x4	x4	x1		x1/97		
ørü	x3			x8		x8 ⁺⁺		
Us?	79							

Jelmagyarázat

1. Felirattípusok kódolása

Tekintettel az ókortól a XVIII. századig vizsgált anyag meglehetősen heterogén volta-ra, a felirattípusokat célszerű egy alapkóddal kifejezni, amely több elemet foglal ma-gába: a felirat íráshordozóját, tartalmi tipológiáját, valamint írásrendszerét is, hiszen az is változó.

Az alkalmazott kódok:

A) Írásrendszer szerint:

a) rovásírások

SZR székely rovásírás (TMK szerinti írás, nyelv magyar)

NR nagyszentmiklósi rovásírás (olvasat és nyelv vitatható, avar kor)

AR nagyszentmiklósi rovásírással nem azonosítható avar kori rovások

KMR korai magyar rovásírás, amely eltér a SZR-tól és a NR-tól is

PMR pre-magyar/avar rovás (ismeretlen olvasat, a nyelv nagy valószínűséggel nem magyar)

RGy rovásírással gyűrűk rendszere

X ismeretlen típusú vagy nem írásos jelek

b) nem rovásírással szövegek a feliratokon

Lat latin írás

Gör görög írás

Heb héber írás

Run germán rúnák

Cir cirill írás

EL etruszk-leponti írás

B) Íráshordozó szerint

A kőfelirat

B vakolat, freskó, festett

C fafaragás

D téglák

E cserépedény

F fémedény

G csont- és szarueszköz

H fémeszköz, ékszer

I egyéb eszközök

J kéziratos

X ismeretlen

C) Tartalom szerint

- 01 titulus sacer (vallási tartalmú felirat)
- (01a nyilvános vallási, 01b mágikus-apatropaikus, 01c mágikus-támadó, 01d imaszöveg)
- 02 közösségi felirat
- (02a hivatalos irat, 02b magánépítési felirat, 02c naptár)
- 03 sírfelirat
- 04 névfelirat
- (04a tulajdonosnév, 04b *Hic fuit*-felirat [“itt járt...”], 04c mesternév, 04d ismeretlen)
- 05 tulajdonjegy, mesterjegy/gyártási jelzés, tamga
- 06 mennyiségi adatok
- (06a számozás, 06b méret, tartalom, 06c ár, érték, adósság, 06d anyag)
- 07 ABC-felirat, írásgyakorlat
- 08 útmutató felirat (irányjelzés, távolságjelzés)
- 09 titkosírás
- 10 díszítés, képmagyarázat, írásutánzás, kalligráfia
- 00 egyéb
- ? ismeretlen

2. Szabványos felirattani jelölések

Felirattani szövegkiadások normál átírási rendszere 1931 óta az ún. leideni rendszer. A korai rovásírásos emlékek eredeti formája rendszerint felirat, így a korpuszban következetesen a leideni rendszert alkalmazzuk; viszont a rovásírás sajátosságai miatt kisebb módosításokra volt szükség.

A kötetben alkalmazott diakritikus jelek, illetve leírási elvek:

[] az emléken eredetileg létezett, a leírás időpontjáig megsemmisült rész

() a feliratkészítő által rövidítés, nyelvi variáns miatt kihagyott jelek

A rovásíráshoz alkalmazott sajátos jelek:

^{a e} magánhangzó-ugratás,¹¹ illetve hosszú mássalhangzó egyszerű írása miatt kihagyott jelek

^a kötelező magánhangzóugratás (szótagjel magánhangzója)

A numerikus és a betű szerinti átírásban a rövidítést és magánhangzó-ugratást nem jelöljük, mivel az mindig az interpretáció része. Emiatt a numerikus átírásban lehetséges, hogy a *littera minort*, az adott soragyennél szándéko-

11 A székely rovásírásnak Sebestyén Gyula által elnevezett leírási sajátossága (amely általános nézet szerint a korábbi rovásírásos típusokban még szélesebb körben érvényesült), hogy a szó elején, illetve mássalhangzó előtt álló rövid magánhangzókat (különösen a, e, ritkábban o, ö hangokat) írásban nem jelöljük, ha ez nem teszi értelemzavaróvá a szót.

san jóval kisebb betűt jelöljük kis betűmérettel. (A *littera minornak* a leideni rendszerben nincs normalizált átírása, csak szöveges kommentárban lehet rá hivatkozni; viszont a rovásírásban az elemi vonalakból álló *littera minorok* egy része valójában csak tagolójel, ezért a szöveges átírásban már annak a jelével jelölhetjük.)

{ } a feliratkészítő által tévesen alkalmazott, felesleges jelek

< > a feliratkészítő által tévedésből kihagyott jelek

[[]] a feliratról utólag törölt, kivésett jelek

[] a feliratkészítő által tévesen, hibásan beírt jelek helyett a helyes alak

` ` a felíratra utólag beírt jelek

ab olyan jelek, amelyek sérült formában vannak jelen a felíraton, csak egy részük látszik, és a szövegösszefüggés nélkül kiegészítésük nem volna egyértelmű
 ^ ab ligatúra (nexus). A numerikus átírásban a ^ jelet a számjelek közé, és nem az első számjegy tetejére tesszük.

ab a felírat első leírásakor létező, az azóta eltelt időben megsemmisült rész

→ ← ↓ ↑ a felírat vagy azon belül egy betű iránya

(Nem azonosított írásstílusú rovásoknál a felírat iránya nem mindig állapítható meg, ilyenkor a jel a közlő interpretációját mutatja.)

° szótagolójel

: kettős szótagolójel

| új sor a felíraton

|| a felírat új mezőben (a tárgy elkülönült részén) folytatódik

(vac.) *vacat*, a sorban szándékosan üresen hagyott rész

A különböző okból hiányzó szövegrészek tartalma:

[abc] kiegészített szöveg

[- - -] ki nem egészíthető szövegrész

[- 3 -] ki nem egészíthető szövegrész, ahol megállapítható, hány jel hiányzik

[-] [- -] egy, illetve két jel hiánya

[- - - -] egy egész sor hiányzik

- - - - - az ismert felírat előtt vagy végén ismeretlen számú sor hiányzik

A rovásíráshoz alkalmazott sajátos jelek:

☒ a numerikus táblába nem foglalható, bonyolult összetett jel, amely rovások betűjeleként ismeretlen (helyi alkotás, nem szövegszerű tulajdonjegy vagy tamga, elemi jelekre egyelőre nem bontható betűösszetétel).

⋮ Többszintes ligatúrák betűi közt szintváltás vagy 90°-os elforgatás

– (a numerikus átírásban a kódok közt) vonalra felfűzött, folyóírásszerű jelek kötése

A feliratok valamennyi megadott mérete centiméterben értendő.

Köszönettel tartozom számos személy és szervezet önzetlen segítségéért, amely nélkül a kötet bizonyosan nem jöhetett volna létre. Köszönöm valamennyi múzeumnak, amely a feldolgozott rovásírási tárgyak kutatását lehetővé tette számomra, és külön azoknak az intézményeknek, amelyek a kötet rendelkezésére bocsátották, illetve számos esetben kérésemre készítették el tárgyaik fényképeit: így a rév-komáromi Duna Mente Múzeumnak, a pécsi Janus Pannonius Múzeumnak, a szegedi Móra Ferenc Múzeumnak, a Magyar Nemzeti Múzeumnak, a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumnak, a gyergyószentmiklósi Tarisznay Márton Múzeumnak, a szarvasi Tessedik Sámuel Múzeumnak és a szekszárdi Wosinsky Mór Múzeumnak. Külön felsorolás nélkül is köszönöm valamennyi muzeológus kollégámnak, akik nemegyszer igen hosszú időt töltöttek azzal, hogy egyes hiányosan közölt, nehezen beazonosítható tárgyakat megtaláljanak számomra. Ezen kívül külön köszönöm Visy Zsolt-nak, hogy az énlakai templom feliratairól készült, a restaurálásuk előtti állapotot mutató kiváló fényképeinek felhasználását engedélyezte; Szabó Gézá-nak, Sófálvi András-nak hasonlóan, hogy fényképeik felhasználásához hozzájárultak. Köszönöm Masek Zsófiá-nak és Szabó Ádá-mnak, illetve Puskás-Kolozsvári Frederic-nek, hogy megjelenés előtt álló munkáikat forrásként használhattam, Puskás-Kolozsvári Frederic-nek külön, hogy csak általa ismert, publikálatlan emlékekre is felhívta a figyelmemet. Köszönöm Németh Péter-nek, hogy csak általa ismert emlékekre felhívta a figyelmemet, tanulmányozásukat és közlésüket lehetővé tette. Köszönöm Kürti Bélá-nak, Langó Péter-nek, hogy publikálatlan leletük felhasználását engedélyezték, képekkel és adatokkal segítettek a munkámat. Köszönöm az erdélyi rovásírási templomok szolgáló lelkészeinek, hogy kivétel nélkül készségesen segítettek a feliratok tanulmányozásában és dokumentálásában; külön köszönöm Szász Tibor András felsősófálvi lelkész-nek, hogy a csak általa ismert emlékeket és információkat, valamint fényképeit is felhasználhattam, és a szertő-tetei köemlékhez elkalauzolt. Köszönöm Kovács Péter barátom-nak alapos és szigorú szakmai lektori tevékenységét, és végül, de nem utolsósorban köszönöm a Magyar Nyelvstratégiai Intézet-nek, hogy a kötet létrejöttéhez minden tőle telhető segítséget biztosított.

FELIRATOK

1. ŐS- ÉS ÓKORI ROVÁSOK

1.1. Vaskor

A lehetséges írásbeliség a Kárpát-medencében igen korán megjelenik, sokáig azonban nem bizonyítható, hogy valódi írásokról van szó. A neolitik- és bronzkori agyag- és fém tárgyakon megjelenő vizuális szimbólumok valószínűbb, hogy nem írást jelentenek, hanem vagy díszítőmotívumokat, vagy egyezményes képi jeleket;¹ azonfelül bizonyosra vehető, hogy ezeknek a későbbi rovásíráshoz semmiféle leszármazási vagy kulturális közük nincs, és biztosan nem tartoznak azokhoz a későbbi keleti, nomád népekhez, amelyek a különböző rovásírásokat alkalmazták – ámbár széles körben ismertek olyan tudományosan alá nem támasztott nézetek, amelyek egyfajta korai rovásírást látnak bennük. Ezért ezeket a corpus nem tartalmazza. A potenciális írásbeliség első nyomai azonban keleti eredetű kultúrákban először a bronzkorban bukkannak fel, még ha ezt nem is tudjuk értelmezni.

Tagadhatatlanul használtak azonban egyfajta írást a Kárpát-medencei szkíták, amely elsősorban agyagedényekre írt jelekben mutatkozik. Ennek kisebb része egybefüggő jelcsoportokat tartalmaz (3-4 jel), amelyek feltehetőleg szöveget alkotnak, de a csekély adatmennyiség alapján ezek megfejtése ma még lehetetlen. Nagyobb részben tipikusan az edények füle alatt felbukkanó, utólagos (tehát nem gyártáskor készült) jelölések, amelyek egyetlen jelre szorítkoznak, így nem szövegszerű írás, hanem szimbólumok. Mivel viszonylag csekély számú jelről van szó, amelyek közül több ismétlődik (a nagyon kis anyagon belül is), aligha tulajdonosjelölés, de nem is mesterjegy, mivel égetés után készültek (továbbá ugyanazon környezetből csupa különböző is került elő: **004–007**). Az edényfűl alatt való tipikus elhelyezkedés is meglehetősen párhuzamtalan ilyen jellegű jelölésekre.

¹ A kérdés legújabb, részletes összefoglalását ld. Szabó 2019, 54-72. Ismerteti az esetleg írásnak tekinthető neolitik (?) / rézkori (?) leleteket (legismertebbek ezek közül az alsótatárlaki jelölések); kitér az íráselőtt, de írásnak nem tekinthető bronzkori szimbolikus jelölésekre (melyek közt az X és I jelöléstípus [Szabó 2019, 70-71, 10. kép] írásbeliséggel rendelkező kultúrákban természetesen felvetné a gyanút, hogy írott jelről van szó). Nem kizárt, hogy írásnak értelmezendők a Velem-Szentviden előkerült későbronzkori-koravaskori orsógombok (közöletlen, említés: Szabó 2019, 84-86, 14. kép: ltsz. 54.577.92, 54.577.153, 54.577.73) jelölései is, bár a közölt rajzok alapján négyből három tárgyon inkább szimbolikus rajzok ismerhetők fel. Az általa említetteken kívül jelöléssel ellátott bronzkori fémöntvény került elő 2014-ben Márokon (Baranya m.; Gábor Olivér szíves közlése).

Tamgákhoz eszerint nincs közük; a jelek száma alapján ugyanazt a néhány tipikus jelentést hordozzák, leginkább az edény sorszámozására, készlethez tartozás jelzésére, tartalmának vagy űrtartalmának megjelenésére gondolhatunk. Az űrtartalom-jelölés ebből kizárható, mivel azonos jelzés erősen különböző méretű edényeken is látható (**004** és **010**), míg körülbelül egyforma edények jelei különböznek. Ezért a leghihetőbb, hogy az edényeknek egy készleten belüli szerepére, leginkább sorrendiségére utalnak (illetve elvileg anyagmegjelölés is lehetséges). Számjelölésekre gondolhatunk tehát, az eddigi adatok alapján a számsor úgy rekonstruálható, hogy a római-etruszk számjelölésben és a magyar számrovásban is alkalmazott három alapelemre, az I = 1, Λ = 5, X = 10 jelekre épül, de a köztes számokat az alapjelekhez csatlakozó mellékjelekkel fejezik ki. A rendszer eddigi adatok alapján azonosítható egységei:

01	1
13/33 (és variációi)	2
17	3
?	4
34	5
40	6
y2	7
y2 ⁺ ?	8
?	9
51	10

Ez a rendszer tehát minősíthető számrovásnak, de bizonyosan nincs közvetlen összefüggésben a magyar számrovással.

A Kárpát-medencében egyéb vaskori írásbeliségnek csak halvány nyomai ismertek. A Halstatt-kori, prekelta írásbeliségre vonatkozó adatok eddig fantomnak bizonyultak (az alább ismertetett ***018–020** feliratok lehetséges kivételével); kelta írásbeliség kétségtelenül létezett,² de fennmaradt emlékei igen csekélyek. Az etruszk írásoknak eddigi tudásunk szerint csak hamisítványai maradtak fenn a Kárpát-medence térségéből. Mindezeket a nyomokat sokszor minősítették eddig rovásírásnak, tévesen (sem a kultúra, amelyből származtak, nem azonos, sem genetikus összefüggés nem igazolható, mint azt amatőr kutatók sajnos sokszor feltételezik az etruszk írásról). Ezeket tehát az *alienum* kategóriájába sorolva közöljük (illetve a hamisítványokat és feltételezett, de nem létező írásokat természetesen a *falsum* kategóriájába). Tömeges írásbeliség a római kortól ismert, ennek természetesen semmi köze

2 Ld. Fehér 2012.

rovásíráshoz, hanem latin, kisebb részben görög, néhány esetben egyiptomi hieroglif és héber írásos szöveg, még akkor is, ha előfordul, hogy nehezen olvasható emlékeket tévesen rovásnak néznek.

001 PMR E-?

Agyagedény, **Szentendre**-Pannóniatelep (Pest m.).

Kőszegi Frigyes ásatásán került elő 1961-ben. Ő.h. FM ltsz. ? (nem lelhető fel).

Kézzel formált vörössárga füles agyagcsésze, 6,4 x 6 (max. átm.)–3,5 (aljátm.).

Vatyai kultúra, Kr. e. II. évezred közepe (Lengyel 1968, Soproni S. után).

Az alján belül körbefutó égetés előtt bekarcolt felirat vagy díszítés. 2 sorban, talán jobbról balra, nehezen megállapítható számú jel.

← III (vac.) II 31?^51? 01/31? [-] 04? 41 02? 48^08? 01 : 31'?

III (vac.) 31'? ,34/33'? 01 (vac.) II?

001

Rajz: **001** (Lengyel után).

Ismeretlen nyelvű írás, számjelzés vagy díszítőminta.

Lengyel 1968. 116; 7. kép (rajz). Olvasat eddig nem született.

A jelek szándékosan létrehozott mintát adnak, amennyiben nem dísz, egy részük bizonyára számjelet fejez ki, innen feltehető, hogy ezek adják a sorok elejét, és a szöveg (?) jobbról balra halad; úgy tűnik, újrameződik, és nem spirálisan fut. Az 1. sor (?) végén a két vízszintes (:) és az azt követő ferde karc lehet véletlen, vagy esetleg szintén számjel.

002 PMR H-?

Bronztükör, **Makfalva** (Ghindari, Románia – Marosszék). Szórványként találták a Kis-Küküllő-völgy felső részén, 1908 tavaszán. A MNM Téglás Gábortól vásárolta 1913-ban. Ő.h.: MNM ltsz. 29.1913. V.

Bronzból öntött korong alakú peremes tükör (h: 31 cm), nyakrésszel és három bordás díszű nyéllel, annak végén ragadozó állattal. Kr. e. VI. sz. 2.–V. sz. 1. fele párhuzamai alapján.

A nyakrészen 3 szélesen, határozottan (részben kettős vonallal) bevésett jel, a rajtuk levő patina alapján az edénnyel egykorúak. Haladási irány nem egyértelmű, talán (mivel a bevésés gondossága jobb felé csökken) balról jobbra.

→ 70 80 34 (vagy 59?)

002a

Fotó: **002a**, **002b** (MNM felvétele), rajz: **002c**.

002b

002c

Marton 1977, 29–34, n. 1 (fotó: 1–2. kép). Harmatta 1989/90, 116, 8. kép. Fehér 2019, 8–9 n. 2.

Említés: Téglás 1913, 319 (fotó: 1. kép); Dumitrescu 1974, 455, fig. 469/5 (feliratról nem szól); Mandics 2010, II 238–239; Vágó 2015, 218 (fotó; feliratról nem szól).

Téglás: 401 (modern karc). Marton: olvasatot nem ad, eredeti felirat (**a** tükörtípus). Harmatta: *ṢṬR Čiθrā* (név) (arámi írás, szkíta nyelv).

A tárgy a szkíta kultúrához tartozik, de a Kárpát-medencében importáru. A szándékos jelek inkább írásnak, mint tulajdonjegyeknek tűnnek, az írásrendszer azonban ismeretlen (talán görög eredetű, de ebben a formában nem görög: szkíta írás?). Párhuzamai alapján Fekete-tenger-vidéki (általában olbiainak tartott) gyártmány.

003 PMR E-? vagy E-10

Agyagedény, **Nyíregyháza-Vágóhíd** (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.).

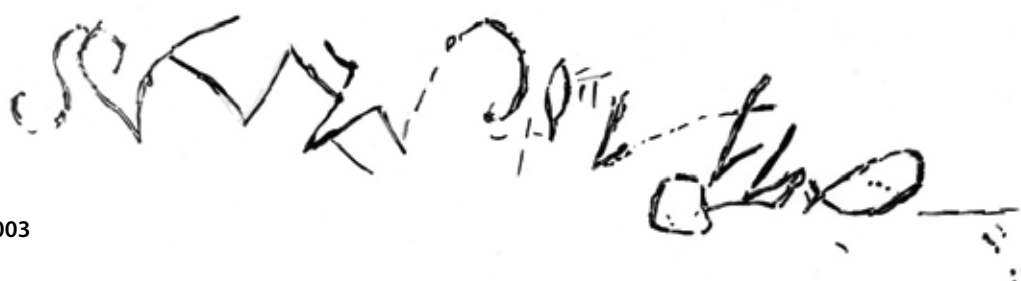
1889-ben temetőben találták. Ö.h. JAM, ltsz. III 71.

Kettős csonkakúp alakú, kézzel formált füles agyagcsésze, 6,9 x 10,5 (max. átm.)–6,7 (aljátm.). Kopott felszín, fül kiegészítve. A temető egészének leletanyaga alapján Kr. e. VI–IV. sz. (Lengyel 1968; Bottyán 1955, II,III,XX,XXI. t.).

Égetés előtt bekarcolt felirat a külső oldalon, füllel átellenben, a peremmel nem párhuzamos. 1 sorban, balról jobbra folyamatosan futó (kurzív) írás vagy írásutánzás, nehezen megállapítható számú (10–11?) jel.

→ 43^34– 41–‘,64^86 91 ‘41^41^41? 92’ 58 31(?)

5-9. jelek áthúzva. 10. jel a sor alatt.

Rajz: **003**.

Szkíta írás? Írásutánzás?

Lengyel 1968, n. 1. 1, 2, 2/1-3 kép. Harmatta 1989/90, 115, 6. kép. Mandics 2010, II 238. Fehér 2019, 9 n. 3.

Harmatta 1989/90: *LYṢ WHŠ WŠT PY HW ZWY laiča vaxša vaštu pāya huzavya* ‘Tölts, hozz italáldozatot, igyál kívánságod szerint, lakjál jól!’ (arámi írás, kimmer-szkíta nyelv). Fehér 2007, 463: lehet, hogy írásutánzás.

004 PMR E-06a?

Agyagedény, **Tiszavasvári**-Csárdapart (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.). 1966, Lengyel Irina ásatásán, 4. sír. Őh. MNM, ltsz. 68.11.24. Szkítakor, Kr. e. V–III. sz. az ásató szerint. *V*.

Lassú korongon készült, fekete füles bögre, 10,7-11 x 10,4-11,3 (szájátm.)/6,6 (aljátm.). Ép.

Fekete korongolt agyagcsésze, 11,2 x 11,5 (max. átm.)–6,6 (aljátm.). Égetés után bekarcolt jel oldalt, a fül alatt. Hasán átellenben 3 égetés előtt behúzott vonás, véletlen vagy gyártási jelzés.

a y2

b III

004a

004b

004c

004d

Fotó: **004a, 004b** (MNM felvétele), rajz: **004c, 004d**.

Lengyel 1968 n. 3 (4.4. rajz). Fehér 2019, 9 n. 4 (1. rajz).

Szkíta írásos emlék, de valószínűleg nem rovásírás. Az egyetlen, utólagosan készített jel tulajdonjel vagy számjelölés lehet, a tárgy funkciójából adódóan valószínűleg készleten belüli helyzetet jelölő szám (értéke: $5+2=7$?).

005 PMR E-06a?

Agyagedény, **Tiszavasvári**-Csárdapart (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.). 1966, Lengyel Irina ásatásán, 20. sír. Őh. MNM, ltsz. 68.11.115. Szkítakor, Kr. e. V–III. sz. az ásató szerint. *V*.

Lassú korongon készült szürkésbarna füles bögre, 7,4 x 8,0-9,5 (szájátm.)/5,4 (aljátm.). Darabokból összeragasztva. Égetés után bekarcolt jel a fül alatt (4,0 cm).

‘40

005a

005b

Fotó: **005a** (MNM felvétele), rajz: **005b**.

Lengyel 1968 n. 4 (4,3 rajz). Fehér 2019, 9-10 n. 5 (2. rajz).

Szkíta írásos emlék, de valószínűleg nem rovásírás. Az egyetlen, utólagosan készített jel tulajdonjel vagy számjelölés lehet, a tárgy funkciójából adódóan valószínűleg készleten belüli helyzetet jelölő szám (értéke: 5+1=6?).

006 PMR E-06a+04?

Agyagedény, **Tiszavasvári**-Csárdapart (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.). 1966, Lengyel Irina ásatásán, 17. sír. Őh. MNM, ltsz. 68.11.109. Szkítakor, Kr. e. V–III. sz. az ásató szerint. *V*.

Lassú korongon készült világosszürke füles bögre, 7,4 x 6,7-7,6 (szájátm.)/5,0-5,1 (aljátm.). Füle visszarakasztva. Égetés után bekarcolt 2 jel a fül alatt (1,7 cm; egyik valószínűleg véletlen). A has átelleni oldalán égetés után bekarcolt 3 jel (1,0-1,3 cm), haladási irány bizonytalan.

a → {31'} ,33

b → 01 13' 01

006a

006b

006d

006c

Fotó: **006a, 006b** (MNM felvétele), rajz: **006c, 006d**.

Lengyel 1968 n. 5 (4,5 rajz; csak *a*). Fehér 2019, 10 n. 6 (3. rajz).

a Szkíta írásos emlék, de valószínűleg nem rovásírás. Az egyetlen, utólagosan készített jel tulajdonjel vagy számjelölés lehet, a tárgy funkciójából adódóan valószínűleg készleten belüli helyzetet jelölő szám (értéke: $1+1=2$?). *b* Szöveget alkotó írás, feloldása nem lehetséges (tulajdonosjelzés?).

007 PMR E-06a?

Agyagedény, **Tiszavasvári**-Csárdapart (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.). 1966, Lengyel Irina ásatásán, 15. sír. Őh. MNM, ltsz. 68.11.83. Szkítakor, Kr. e. V–III. sz. az ásató szerint. *V*.

Lassú korongon készült szürkésbarna füles bögre, 8,5 x 8,6-10,3 (szájátm.)/5,4-5,5 (aljátm.). Darabokból összeragasztva.

Korongolt szürke agyagcsésze töredéke, 8,9 x 10,5 (max. átm.)–5,4 (aljátm.). Égetés után bekarcolt jel oldalt, a fül alján. Átellenben a hason egy valószínűleg véletlen karcolás.

17

007a

007b

Fotó: **007a** (MNM felvétele), rajz: **007b**.

Lengyel 1968 n. 6. Fehér 2019, 10 n. 7 (4. rajz).

Szkíta írásos emlék, de valószínűleg nem rovásírás. Az egyetlen, utólagosan készített jel tulajdonjel vagy számjelölés lehet, a tárgy funkciójából adódóan valószínűleg készleten belüli helyzetet jelölő szám (értéke: $1+2=3$?).

008 PMR E-06a?+?

Agyagedény, **Szabadszállás-Józan** (Bács-Kiskun m.). 1961, Horváth Attila ásatásán. Őh. KJM, ltsz. 62.2.448. Szkíta kor. V.

Feketésszürke korongolt kettős csonkakúp alakú füles csésze, 7,8 x 8,1-8,3 (szájátm.)/4,5 (aljátm.) Ép, a peremén enyhén csorba. Égetés után (részben kettős vonallal, feltűnően hanyagul) bekarcolt jel (2,2 cm) oldalt, a fül alatt; égetés előtt finoman bekarcolt két jel (0,6-0,7 cm) a fül tetején, talán balról jobbra (utána apró utólagos sérülés).

a 51? vagy '34?

b → 13' 31

008a

008b

008c

008d

008e

Fotó: **008a, 008b, 008c**, rajz: **008d, 008e**.

Lengyel 1968 n. 13 (6,1 rajz) és 12. Fehér 2019, 10-11 n. 8 (5. rajz).

Szkíta írásos emlék, de **a** valószínűleg nem rovásírás. Az egyetlen, utólagosan készített jel tulajdonjel vagy számjelölés lehet, a tárgy funkciójából adódóan valószínűleg készleten belüli helyzetet jelölő szám (értéke: 10 vagy hanyagul megformált, túlnyúló 5?). **b** ezzel szemben valódi írás töredékének látszik, gyártási jelzés (mesternév?), amelyet nem tudunk feloldani.

009 PMR E-05/06a?

Agyagedény, **Szabadszállás-Józan** (Bács-Kiskun m.). 1961, Horváth Attila ásatásán. Őh. KJM, ltsz. 62.2.142. Szkíta kor. V.

Kézzel formált vörössárga kettős csonkakúp alakú csésze, 7,0-7,6 x 4,9-5,0 (szájátm.)/4,5-4,6 (aljátm.), füle letört, pereme csorba. Az egykori fül alatt, de az alsó kúpfelületen égetés előtt éles eszközzel behúzott fejjel lefelé álló (?) jelek (2 cm).

→ 31 y2⁺

009a

009b

Fotó: **009a**, rajz: **009b**.

Lengyel 1968 n. 11. Fehér 2019, 11 n. 9 (6. rajz).

A jelek helyzete erősen hasonló a **004–008** jeleiéhez, de azoktól eltérően égetés előtti, tehát gyártáshoz kapcsolódó jelölés, ezért megkérdőjelezhető, hogy ugyanúgy számjelnek olvasandó, bár a 2. jel könnyen olvasható lenne ugyanabban a rendszerben: $(5+3=)8$. Az 1. jel a **008b** írásjelei közt is szerepel, ez valószínűleg valamilyen formában (monogram?) a készítő névjelölése.

010 PMR E-06a?

Agyagedény, Szabadszállás-Józan (Bács-Kiskun m.). 1961, Horváth Attila ásatásán. Őh. KJM, ltsz. 62.2.140. Székítakor. V.

010a

010b

Korongolt világosszürke kettős csonkakúp alakú füles csésze, 8,1-8,2 x 8,8-8,9 (szájátm.)/5,3 (aljátm.). Ép. Fül alatt égetés után nagy, lendületes vonalakkal karcolt jel (kb. 4,2 magas); utólag mélyebb, durvább karcolt vonalak írják felül (4,5 magas), ennek szerepe kérdéses: díszítés vagy az előző jel törlése?

y2

Fotó: **010a**, rajz: **010b**.

Lengyel 1968 n. 10. Fehér 2019, 11 n. 10 (7. rajz).

Az eredeti, utólagosan készített jel tulajdonjel vagy számjelölés lehet, a tárgy funkciójából adódóan valószínűleg készleten belüli helyzetet jelölő szám (5+2=)7?

011 PMR E-?

Agyagedény, **Tiszavasvári-Dózsa** (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.). 1962, Lengyel Irina ásatásán, 53. sír. Ő.h. MNM, ltsz. 63.29.61. A sír leletanyaga alapján szkítakor. V.

Kézzel formált, durva barna tál töredékei, **a** 13,9 x 12,6 (aljátm. 11,2), **b** 7,1 x 4,5. Kívül égetés előtt karcolt jelek (3,8-4,0 cm), talán balról jobbra. Az **a** töredék a teljes alját tartalmazza, az ezen lévő felirat lehet, hogy teljes. A **b** töredék felirata (?) csonka.

011a

011b

011d

011c

a → 40 '70
b → [- - -] 13' ° [- - -]

Fotó: **011a, 011b** (MNM felvételei), rajz: **011c, 011d**.

Lengyel 1968 n. 2. (3. kép) Harmatta 1989/90 116, 9. kép.

Említés: Lengyel I. in AÉ 90, 1963, 299; Fehér 2007, 464, 3. j.; Mandics 2010, II 239.

(Mind csak **a**.) Fehér 2019, 11-12 n. 11 (8. rajz).

Harmatta: ZZY Zizāyu (név) (arámi írás, kimmer-szkíta nyelv).

Az égetés előtti jelek valószínűleg valódi írást alkotnak, de nem oldható fel (névfelirat? gyártási jel?). A **b** elvileg lehetne számjel, de mivel hosszabb szövegből fennmaradt töredék lehet, valószínűleg inkább az íráshoz tartozik.

KÉTESEN ÍRÁSOS EMLÉKEK

°012 PMR? E-10+06?

Agyagedény. **Szajkófalva**-Sztojanka (Oszij, Ukrajna – Bereg vm.)

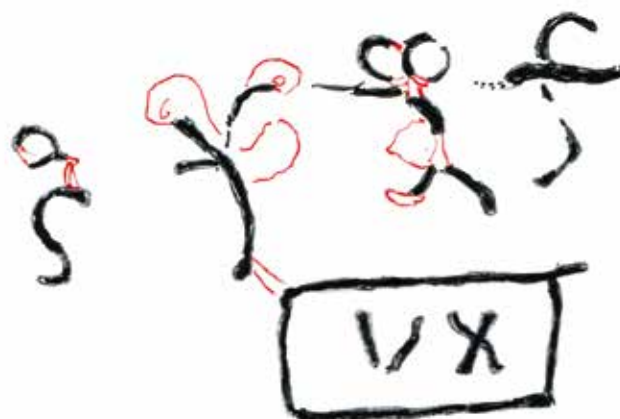
Korongolatlan, kívül barna, belül szürke behúzott peremű tál töredéke, 11 x 12 x 0,9.

Halomsíros temető ásatásán a 6. halomsírból került elő. Szkítakor, az ásató datálása szerint Kr. e. VII–VI. sz. (legtágabban VIII–III. sz.)

Külső oldalán négy képszerű díszítő jel bekarcolva, talán szimbolikus emberalakok.

Alattuk keretben két geometrikus jel.

,34 51

012

Rajz: **012** (Potusnyak után).

Potusnyak 1958, 121-122 (használatatlan fotó: LXVI.t.2, rajz: LXXV6 t. Lengyel 1968, 115 (8. kép, rajz; tévesen kustánfalvi leletnek tekinti). Fehér 2019, 12 n. 12.

Potusnyak szerint biztosan nem ornamensek, hanem írásjelek. Valójában a felső sor jelei csak jelképes ábrázolásnak foghatók fel, az alsó sorban levő jelek külső ránézésre szám- vagy írásjelek lehetnek. Nem a szkíta edények tipikus mennyiségjelző helyén vannak azonban, és nem is azonosak az ott található összetett szimbólumokkal, ezért nehéz őket számjelenként azonosítani. Leginkább római-etruszk számjelölésre hasonlítanak, de az edény datálása miatt ez lehetetlen a legtágabb értelemben is; görög írásban is elképzelhető grafémák, de úgy semmi értelmük nincs: υχ. Egyelőre a nagyon kevés szkíta többjeles íráshoz nem tudjuk kapcsolni. Egészen párhuzamtalan voltak miatt hitelességük némiképp kétes.

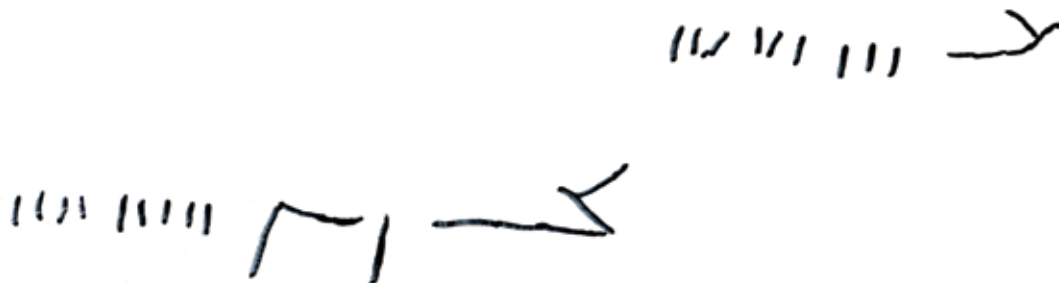
°013 PMR? E-06

Edénytöredék, **Szentes-Vekerzug** (Csongrád m.). 1950-ben ásatáson került elő, a 14. sír töltélföldjéből. Kr. e. VI. sz. a temető egészének korszakolása alapján.

Szürke korongolatlan edény füle. Égetés után bekarcolt jelek 3 csoportban. A jelek párhuzamos, részben merőlegesen, részben ferdén bekarcolt vonalak, leginkább szám-szimbólumnak tekinthetők, nem rovásírásnak.

III | ///// \\\

Rajz: **013** (Harmatta után).

013

Marton 1977, 34 n. 4, 4. kép. Harmatta 1989/90, 115-116, 7. kép; Fehér 2019, 8 n. 1. Első említés (felirat nélkül): Párducz 1952, 146, Pl. LVI 4. Említés: Mandics 2010, II 2001.

Harmatta (arámi írás, szkíta nyelv): K III III III | 'H IIIII III 9 *k(āfič)* | 9 *āh(ič)* (űrmértékek).

°014 PMR? E-10?

Agyagedény töredéke díszítő jellel, **Tápiószele** (Pest m.). Ásatásból, 105. sír. Őh. MNM ltsz. 2.1942.62 (nem lelhető fel). Szkítakor. Szürke korongolt edény, a fül alatt 75 (gammadion).

Rajz: **014**.

Lengyel 1968 n. 8 (5. kép, fotó). Fehér 2019, 12 n. 13.

Noha a jel az edénytípus számjelzésének tipikus helyén van, nehéz az ismert számjelek közé besorolni, valószínűleg nem tekinthető írásjegynek, csak díszítőmotívum.

°015 PMR? E-10

Agyagedény, **Szabadszállás-Józan** (Bács-Kiskun m.). Előkerült 1961, Horváth Attila ásatásán. Őh. KJM, ltsz. 62.2.42. Szkítakor. V.

015a

015b

015d

015c

Korongolt, sötétszürke kettős csonkakúp alakú füles csésze 8,2 x 8,3-8,9 (szájátm.)/4,5 (aljátm.), pereme többszörösen törött, egy apró darabja hiányzik. Füle tetején égetés után bekarcolt hálóminta 2,3 x 1,7; alját keresztben végigérő, égetés után bekarcolt kereszt.

Fotó: **015a, 015b**, rajz: **015c, 015d**.

Lengyel 1968 n. 9. Fehér 2019, 13 n. 14 (9. rajz).

Az előzőhöz hasonlóan valószínűleg nem tekinthetők írásjegyek, díszítőmotívum vagy ismeretlen háztartási jelölés.

°016 PMR? E-05?

Agyagedény, **Szabadszállás-Józan** (Bács-Kiskun m.). Előkerült 1961, Horváth Attila ásatásán. Őh. KJM, ltsz. 62.2.159. Szkítakor. V.

Kézzel formált világosszürke kettős csonkakúp alakú füles csésze, 9,0-9,4 x 9,0-9,6 (szájátm.)/3,9 (aljátm.). Alján égetés után a porózus anyagba belereszelt, középen éles eszközzel karcolt összetett jel (négyszögben kereszt, 1,5 x 1,5). Ép, a felület a fenéken igen erősen megkopott, a jel majdnem teljesen lekopott.

016a

016b

016c

Fotó: **016a, 016b**, rajz: **016c**.

Lengyel 1968 n. 13 (6,1 rajz) és 12. Fehér 2019, 13 n. 15 (10. rajz).

Tudatos jelzés, de nem írásjegy (tulajdonosjelzés?).

°017 PMR? E-10

Agyagedény, **Gyula** (Békés m.). Őh. EFM. ltsz. 60.114.1. Szkítakor. V.
Kézzel formált nyers színű, alul szürkére égett korsó 28,2-28,8 x 15,1-16 (szájátm.) / 11,6-11,8 (aljátm.). Hasán és nyakán két sorban 4-4 nagy bütyök van. A felső bütyöksor mindegyik darabján ugyanaz az égetés előtt szélesen metszett jel olvasható. A nyakon egy helyen függőlegesen, 3,5 hosszán 0,25-0,35 hosszú apró bekarcolások, amelyek a *021 karcokhoz hasonlítanak, és véleményem szerint ugyanúgy nem szándékosak, hanem gyártási anomáliák.

07

Fotó: **017a**, rajz: **017b**, **017c**.

Említés: Erdmann–Havassy 2001, 29 (fotó: 2. kép).

A nagyon egyszerű, ismétlődő egyetlen jelet, legalábbis amíg párhuzamok nem tisztázzák a funkcióját, nem tekinthetjük írásos emlékeknek.

ALIENA (MÁS ÍRÁSRENDSZERŰ VAGY MÁSHONNAN SZÁRMAZÓ EMLÉKEK)

***018 X/EL? E-06b?**

Edénytöredék felirata, **Nagyberki-Szalacska** (Somogy m.). Kammerer E. ajándéka a MNM-ben, ltsz. 306.1876.93. A leltárkönyv szerint a töredék a 'D' halomsír ásatásából származik, ennek alapján koravaskori (Hallstatt C), vö. Kabay 1960, 57-58. Rómer feljegyzése szerint Kammerer találta, az ásatási körülmények bizonytalanok. V.

Kézzel formált, vastag durva vörösesbarna edény alj- és oldaltöredéke. Az aljhoz közel égetés után karcolt 3-4 jel (1,4-2,1 cm), balról jobbra.

[- - -?] 51 51 31'^,15 (?)

[- - -?] XX ☒

018b

018a

Fotó: **018a** (MNM felvétele), rajz: **018b**.

Rómer F., ArchKözl 11, 1877, 38. Kabay 1960, 48-49. Lengyel 1968, n. 7 (4,1. rajz) (Klim A., Jegyzetek Szalacsckáról 1876, MNM Adattár 210 N. III alapján). Fehér-Kovács 2017, n. 67. Rómer, Fehér-Kovács: *RXX* (az aljhoz képest fejfelé álló rajzzal).

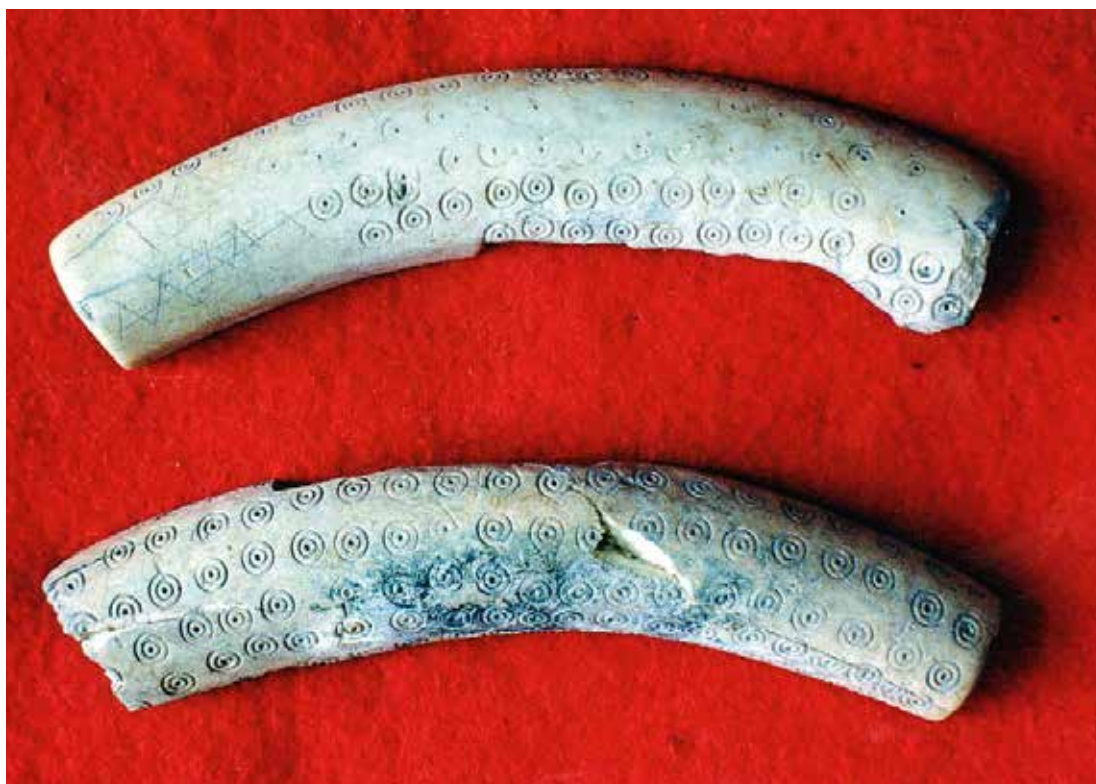
A felirat elején (álló helyzetben való szöveget feltételezve) számjelzés (vége), etruszk jellegű rendszerben: 20; utána egy összetett jel, valószínűleg mérték vagy a tartalomra utaló szimbólum. Írásos emléknek tekinthető, de nem rovásírás, hanem nyugat-európai vaskori kultúra írása (illír-pannon?).

***019 X G-10/06?**

Csonteszköz, **Balatonboglár**-Berekre dülő (Somogy m.) Ő.h. RRM ltsz.n., gysz. 95/84.

1994/95-ben leletmentő ásatáson került elő, 27. vaskori gödörben. Késő-Hallstatt-kor. V.

Agancsból készült, íves, hengeresre és simára csiszolt zablapálca. Felületét sűrű pont-körös sorok díszítik, egyik oldalt a kezdeténél egy darabon üres felület, melyre vékonyan egyenes hosszanti vonalak és afölé két sorban enyhén pontatlan zezzugvonal (vagy esetleg pontatlanul készült kereszttek sora) van karcolva (a felső sor egészen halvány). Nem tűnik írásos, inkább képi díszítménynek.

019

Fotó: **019** (RRM felvétele).

Említés: Bondár–Honti–Kiss 2000, IV.t.2. (fotó); Honti–Németh 2002, 28; Mandics 2010, II 353 (rajz, fotó).

***020a–c X/EL? E-05/06?**

Agyagedények töredékei, **Regöly**-Strupka-Magyar birtok (Tolna m.). Ő.h. WMM ltsz. *a* 2014.3.11.7, *b* 2014.3.13.107, *c* 2014.3.20.236.

Vaskori halomsírban, Szabó Géza ásatásán került elő (2011–12). Kr. e. VII. sz. 3. harmada (az ásató meghatározása, Szabó 2019, 72).

Két szürkésfekete, egy durvább barna edény fenéktöredékén 1-1 hasonló égetés után bekarcolt jel.

a '35' *b* 35 *c* 35

020a

020b

020c

020d

020e

020f

Fotó: *a* 020a, *b* 020b, *c* 020c (Szabó G. felvételei), rajz: *a* 020d, *b* 020e, *c* 020f.

Szabó 2019, 78-80, 83-84.

A jel alakilag kapcsolódhat számos európai írásrendszer jeléhez (Szabó több itáliai, görög-kisázsiai párhuzamot javasol), de mivel magában áll, az adott helyen csak tulajdonosjelzés vagy számjelzés funkciója valószínű, amennyiben írás, esetleg rövidítés formájában. Ez esetben sem rovásírás, hanem dél-európai írásrendszerekhez kapcsolódik, valószínűleg pannon nyelvű.

*021a–e X/EL? E-? (d: 05/06?)

Agyagedények, **Szentlőrinc**-Téglagyár (Baranya m.). Ő.h. JPM ltsz. a) 65.53.3 b) 65.53.4 c) 65.5.1 d) 65.11.3 e) 65.9.1.

Késővaskori temetőben, Bándi G. és Jerem E. ásatásán került elő (1963–66), a-b) 53. sír, c) 13. sír, d) 21/22. sír, e) 19. sír. Kr. e. kb. 440–340 a lelőköri körülmények alapján (az ásató meghatározása, Jerem 1968, 194-195). *V.*

a Hasas, bütykös sárgásbarna korongolatlan agyagedény 3 oldaltöredéke (Harmatta n.19, Jerem 164, Marton n.2), a legnagyobb (9,9 x 6,0) égetés előtti bevágások (1,7 x 2,3), de valószínűleg nem szándékosak.

b Hasas, bütykös sárgásbarna korongolatlan agyagedény perem- és oldaltöredéke (9,0 x 10,4) (Harmatta n.20, Jerem 164, Marton n.1). A bütyök alatt apró, égetés előtti benyomódás, amely esetleg 4, többszörös vonallal benyomott jelre tagolódik: kb. 0,7 x 1,2. Véleményem szerint nem írás, hanem gyártási anomália (Marton locc.citt. és Kovács P. szerint [szóbeli közlése] inkább írásjelek).

c Kis kétfülű, sötétbarna korongolatlan kantharos, 6,4-6,9 x 8,5-8,9 (szájátm.) / 3,5 (aljátm.) (Harmatta n.2, Jerem 162). Egyik füle alatt egészen felszínes ék alakú jel (0,8 cm), szándékos volta kérdéses (számjelölés, =5?). A has átellenben levő oldalán égetés előtti benyomódások, amelyek gyártási anomáliából erednek (1,3 cm), de egy rájuk húzott félkörvonal talán szándékos.

d Korongolatlan kétfüles agyagcsésze 5,7-5,8 x 5,9-6,3 (szájátm.) / 3,0-3,2 (aljátm.) (Harmatta n.12, Jerem 164). Alján vékonyan behúzott jel (számjelölés, mesterjegy?).

e Szürkésbarna korongolatlan fazék töredékei, kiegészítve, 12 x 8,9-9,0 (aljátm.), (Harmatta n.4, Jerem 163). Égetés utáni véletlen sérülések (talán modern kori!), oldalán egy égetés előtt behúzott jel (2,3 cm), valószínűleg nem szándékosan.

- a** (rendezetlen vonalas jelek)
b →22' 01 ,34 22 (?)
c fül alatt 34
 has 81' vagy 83' (?)
d ,33
e 15'^43' (?)

Rajz: **a** 021a, **b** 021b, **c** 021c1, 021c2, **d** 021d, **e** 021e.

Jerem 1968, 162-164, fig. 27, 53/3-4; 22, 20/1, Pl. XLII 3, XLIII 2, XLIV 1 (feliratokat nem említ). Marton 1977, 34 n. 2, 3.1-2. kép (**a-b**). Harmatta 1985–90 **a** II 110-111 (8. kép), **b** II 111-112 (9. kép), **c** I 197 n. 12 (15. kép), **d** II 104-105 (1. kép), **e** I 194 (7. kép).

Említés: Marton 1997 (**b**); Fehér 2007, 463; 555 n. E1 (**b**); Mandics 2010, II 240 (**a-b**); Fehér 2019, 5, 8. j. (**c-d**). A feliratok létét tagadja: R. Gerard, Observations sur les inscriptions vénètes de Pannonie, Revue belge phil. hist. 79/1, 2001, 39-56, W. Meid, Venét feliratok Magyarországon? Ellenvélemény Harmatta János állításával szemben, MN 1995. X. 13, 12.p. Harmatta alapján elfogadja: M. Lejeune, L'épigraphie vénète de Szentlőrinc. In: F. Gabrieli et all. (szerk.), La posizione attuale della linguistica storica nell'ambito delle discipline linguistiche (Roma, 26–28 marzo 1991). Roma 1992, 87-107; M. Lejeune, Venetica XIX. L'écriture vénète à la lumière des documents panoniens. Latomus 50/4, 1991, 785-797. [A további, Harmatta és Lejeune alapján keletkezett elfogadó szakirodalmat nincs értelme idézni, lévén hogy nem létező feliratok nyelvészeti elemzései.]

a Harmatta: $m^1o^1l\theta^1u|t^1\cdot s$ 'Moldut(i)s' (név). **b** Fehér: *Kiuk*. Harmatta (az általa vélt 1. sor nem létezik): $eg^1it^1o^1 | r^2io^1\cdot i$ 'Egitorisnak.' **c** Harmatta: $t(- - -)$. **d** Harmatta (az általa vélt felirat nem létezik!): $t^1eut^1a^2b^2a^2\theta^1o^2s$ 'Teutabados' (név). **e** Harmatta: $m^2a^2(getlon?)$ 'ajándék'.

Egyik edényen sincs bizonyítható felirat, de a **b** több kutató véleménye szerint leponi írású (ismeretlen nyelvű: illír-pannon?) írott szöveg; **c** (fül alatti) és **d** talán számjelölés; **a** és **e** kérdéses, véleményem szerint nem szándékos jel. Harmatta értelmezései bizonyosan elvetendők, olvasatai **c**, **e** esetében esetleg lehetnek reálisak.

*022 EL E-? (E-04?)

Edénytöredék égetés után bekarcolt felirattal, **Tokod** (Komárom-Esztergom m.). Kr. u. I. sz. Ő.h.: BBM ltsz. 64.4.26. Szórványlelet.

Világos, festett, korongolt oldaltöredék 14 x 13, rajta égetés után bekarcolt vadászjele-net alatt 6 jobbról balra haladó jel.

[**-**]MATTRAU

Rajz: **022**.

A felirat nem rovásírással, hanem leponi vagy etruszk betűkkel készült (illír, pannon nyelvű?). Kétes hitelű, elképzelhetően ókori edényen újkori hamisítvány. A felirat feletti rajz hamisítvány voltát Mócsy 1976 bebizonyította, ez azonban nem feltétlenül vonatkozik az írásra, amely lehet eredeti, az edénnyel egykorú (párhuzama egyelőre nem ismert).

Harmatta: AMATTRAL. Fehér: [**-**]MATTRAU.

022

Bónis 1974, 87-98 (fotó: 2-4. kép). Harmatta 1974, 99-103 (rajz). Harmatta 1974a (rajz). Mócsy 1976, 102 (rajz: 4. kép) (valószínűleg hamisítvány). Fehér B. in FPA I 250-51.

Említés: Mandics 2010, II 210 (más környékbeli hamisítványokkal együtt); Fehér 2019, 5.

*023 EL/Lat E-? (E-04?)

Edénytöredék felirata. Budapest-Óbuda (Aquincum), Vörösvári út 22, 1950-ben találták. Ö.h.: BTM AM, ltsz. 57118, nem lelhető fel.

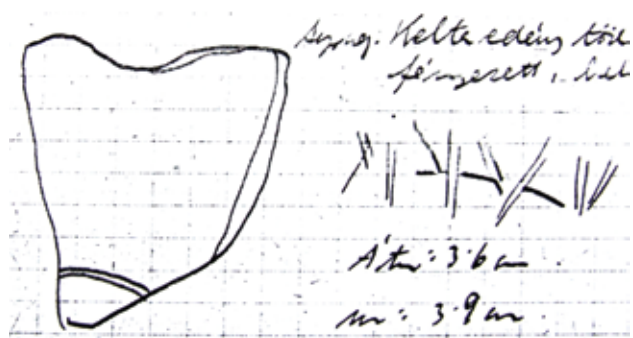
Szürke kelta edény töredéke 3,6 x 3,9. Belül 4 jel, iránya kétes. 1. sz.–2. sz. 1. fele.

Rajz: 023.

TitAq III n. 1221 (rajz). Fehér 2012, 39 (rajz: 4. kép).

Fehér: +IV+ vagy +uit.

A felirat nem rovásírással, hanem (haladási iránytól függően) leponiti vagy primitív latin betűkkel készült (kelta vagy latin nyelvű?)

023

***024a–c X E-10**

Edénytöredékek jelzései, Budapest-Óbuda (Aquincum). Ő.h.: BTM AM, ltsz. 54.12.462, 2002.1.1160, 2006.23.12646 stb.

Kelta edények töredékei, a peremen 3 (vagy több) éles párhuzamos vonás égetés előtt bevágva. 1. sz.–2. sz. 1. fele. V.

Fotó: **024**.

Említés: TitAq III, 38.p.; Fehér 2012, 40 (fotó: 7. kép).

A jelek nem rovásírással készültek; nem is számjelzés, hanem ismeretlen gyártási jelzés.

Ezen kívül a BTM AM leltárkönyvében tévesen felirat van jelezve az alábbi kelta edényeken is: ltsz. 82.3.527, 88.1.18, 88.1.127, 88.1.128, 88.1.261, 88.1.291, valójában díszítő motívumok és hálóminták. TitAq III *35 p-u.

***025 EL E-04**

Edény bekarcolt felirattal. **Spodnja Hajdina** (Unterhaidin/Poetovio, Szlovénia). Ő.h. Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum ltsz. 8202.

1894-ben Martin Vnuk találta Unterhaidinban, Miha Štolc földjén, római kori temető 8. sírjában. Kr. u. II–III. sz. a sírleletek alapján.

Barnás színű, dísztelen korongolt bögre 8,3 x 6,0 (szájátm.) / 4,7 (aljátm.). Oldalán 15 bekarcolt jel, jobbról balra halad.

Artebudz Brogdui.

Eichner–Istenić–Lovenjak 1994. Fitz 1998, 61 n. 30. Istenić 2000, G 555/9. Fehér in FPA I 250–251. Fehér 2007, 472, 555 n. E4. Egri 2007, 40, 42, 45 n. 10.

Említés: Eichner 2006, 105; Simon 2018, 197.

Eichner–Istenić–Lovenjak, Egri: *Artebudz Brogdui*. ('*Artebudz Brogdosnak [adja].*') Fehér: *Artebudz Brogdui*. ('*Artebudz, Brogdos fia.*')

A felirat nem rovásírással, hanem leptoni betűkkel készült (kelta nyelvű).

FALSA (TÉVESEN FELIRATOSNAK TARTOTT TÁRGYAK, HAMISÍTVÁNYOK)

***026a–d**

Agyagedények, átfűrt kőkorongok, fémeszközök (3 fibula, 1 stílus, 1 zabla) feliratai, **Szentlőrinc**-Téglagyár (Baranya m.). Ó.h. JPM (ltsz. ld. az egyes tárgyaknál).

Késővaskori temetőben, Bándi G. és Jerem E. ásatásán került elő (1963–66). Kr. e. kb. 440–340 a lelőkörmények alapján (az ásató meghatározása, Jerem 1968, 194-195). *V. a¹⁻¹⁶* Bizonyosan nem tartalmaz semmilyen feliratot: 50.2.4 (3. sír, Harmatta n.1, Jerem 161), ltsz. ? (19. sír, Harmatta n.3, Jerem 163), 65.9.3 (19. sír, Harmatta n.6, Jerem 163), 65.9.4 (19. sír, Harmatta n.7, Jerem 163), 65.9.5 (19. sír, Harmatta n.8, Jerem 163), 65.9.6 és 65.9.7 (19. sír, Harmatta n.9-10, Jerem 163), 65.11.1 (21-22. sír, Harmatta n.13, Jerem 164), 65.11.3 (21-22. sír, Harmatta n.12, Jerem 164), 65.14.1 (27. sír, Harmatta n.14, Jerem 164), 65.27.2 (40. sír, Harmatta n.17, Jerem 168), 65.27.3 (40. sír, Harmatta n.18, Jerem 168), 65.53.1 (53. sír, Harmatta n.21, Jerem 170), 65.67.1 (54. sír, Harmatta n.22, Jerem 171) 69.8.1 (61. sír, Harmatta n.23, Jerem 171), 69.10.2 (63. sír, Harmatta n.24, Jerem 171-172).

b, c Korongolatlan durva agyagedények oldalán apró, égetés előtti benyomódások, amelyek gyártási anomáliából erednek, nem feliratok: 65.10.1 (oldalán három jelenség, 1,8, 1,3, 1,3 cm; 20. sír, Harmatta n.11, Jerem 163, Marton n.3), 65.24.1 (peremnél 0,6 cm, hason 1,2 cm jelenség; 35-36. sír, Harmatta n.16, Jerem 167).

d Vörösesbarna korongolatlan tál, kiegészítve, darabokból egybeillesztve, 8,9-9,1 x 18,2-18,6 (szájátm.) / 10,5 (aljátm.), 65.9.2 (Harmatta n.5, Jerem 163). Több helyütt apró égetés előtti benyomódások, amelyek gyártási anomáliából erednek (0,8-1,1 cm); hasán egy helyütt a benyomódás lefelé mutató nyíl alakú, amelyhez (talán tréfából) égetés előtt egy halvány céltáblát rajzoltak (1,6 cm): nem írásos emlék.

Rajz: **d 026d**.

Az ún. feliratokat nem rovásírással, hanem venetus (óitaliai) írással olvasta Harmatta 1985–90. I n. 1-11, II n. 11-20, III n. 22-24 (n. 2, 4, 13, 19-20 ld. ***021a–e**). Az edények publikációja: Jerem 1968, 161-164, 166-168, 171-172, t. XXXVII 1, 3, XXXIX 2, 5, XLI 1, XLIII 1-8, XLIV 1, 4, 7, XLV 2, 5, XLVIII 3. Említés: Mandics 2010, II 240-241 (**b**).

A feliratok a valóságban többnyire nem léteznek: R. Gerard, Observations sur les inscriptions vénètes de Pannonie, Revue belge phil. hist. 79/1, 2001, 39-56, W. Meid, Venét feliratok Magyarországon? Ellenvélemény Harmatta János állításával szemben, MN 1995. X. 13, 12.p.

026d

Harmatta alapján elfogadja: M. Lejeune, L'épigraphie vénète de Szentlőrinc. In: F. Gabrieli et al. (szerk.), La posizione attuale della linguistica storica nell'ambito delle discipline linguistiche (Roma, 26–28 marzo 1991). Roma 1992, 87-107; M. Lejeune, Venetica XIX. L'écriture vénète à la lumière des documents pannoniens. Latomus 50/4, 1991, 785-797. [A további, Harmatta és Lejeune alapján keletkezett elfogadó szakirodalmat nincs értelme idézni, lévén hogy nem létező feliratok nyelvészeti elemzése.]

b: Marton 1977, 34 n. 3 (fotó: 3.3-4. kép) [feliratnak tekinti, olvasatot nem ad. Harmatta n. 12. ugyanazon az edényen 17 sor feliratot vélt látni, amelyek közül egyik sem felel meg a Marton által bemutatottnak.]

*027 EL H-04

Feliratos fémlemez. Előkerült: **Kecskemét** környékén (ma Bács-Kiskun m.), 18. sz. vége–19. sz. eleje. Ő.h.: MNM ltsz. 1852.5.64. V.

Öntött sárgaréz lap, 3,7 x 5,9 x 0,3. Előlapján szélesen vésett betűkkel (0,8-11) két sorban jobbról balra futó etruszk írású szöveg, a lemez vége töredékes, de mivel az első sor tartalmilag teljes, teljes betű valószínűleg nem semmisült meg. A betűkön régi, de a lemez koránál valamivel újabb, egyenletes patina. Hátlapján sokkal vékonyabb vonallal, talán régebben bevéssett háromszög (mellette talán nem szándékos vonal), benne elszórt apró jelek, amelyek nem köthetők ismert írásrendszerhez, valószínűleg balról jobbra haladnak.

a *Arnθ Velxi | Vestrn+*

b *81'81' 31' ,33' (?) | 31' 31*

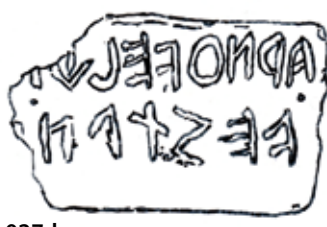
027a

027b

027c

027d

027e

Fotó: **027a**, **027b** (MNM felvételei), rajz: **027c** (Rómer–Desjardins nyomán), **027d**, **027e**. Fejér Gy., Tudományos Gyűjtemény 1817/11, 45-46 (rajz). Horvát 1825, 23 (pelaszg írás; párhuzam: **200** és oscus írás). Szabó 1866 III 269-271 (pelaszg írás; párhuzamként említi a zágrábi etruszk nyelvű múmiatekerceset!). Rómer–Desjardins 1873, 146.p. A (hamisítvány). CIL III 278* (*vidi et damnavi* Mommsen); v.ö. CIE 394. Fischer 1889, 82 (magyar rovásírás?). Debreczeni 1914, 20-21 (magyar rovásírás). Csallány 1972, 150-151 n. 13, 37. rajz (magyar rovásírás). Mandics 2010, II 549-550. Masek–Szabó s.a. n. X6.

Említés: Hampel (szóban, idézve Fischertől): talán Literáti Nemes Sámuel hamisítása. [Ez bizonyosan téves, mivel Fejér már Literáti tevékenykedése előtt említi.] Lat-tes 1904, 52 (hamisítvány); FPA I 250 (hamisítvány); Erdélyi–Ráduly 2010, 114 (rúnairás); Fehér 2019, 5 (hamisítvány).

FPA: *Arnθ Velyi | Vestrn. 'Arruns, Vulciban | VESTRN.'*

Nem rovásírásos emlék, ismert etruszk szöveget másoló, etruszk nyelvű, premodern hamisítvány. Erdélyi–Ráduly tévesen tartja 1825-ben előkerültnek, mivel Fejér 1817 már ismerteti. A pontosan érthető etruszk szöveg miatt a hamisítvány nem készülhetett Magyarországon, csak az eredeti párhuzamos szöveg ismeretében, annak tudományos publikációja előtt, csak a helyszínen, Italiában, ahonnan egy műgyűjtő mint eredetit kellett hogy idehozza; a lelőhely alapján igen régen, akár már a reneszánsz korban.³ A ***028** felirattal azonos eredetű lehet.

A hátlapon található jel az előlaphoz nem köthető, talán a lemez eredeti funkciójához kapcsolódott, de írásnak valószínűleg nem minősíthető, mert a jelek elszórtan szerepelnek, nem alkotnak szavakat, a 2. sorban szimmetrikus dísznek látszanak. Talán inkább valamilyen szimbolikus ábrázolás lehet.

***028 EL H-04**

Feliratos fémlemez. Jász-kunság (= valószínűleg **Kecskemét** környéke), 18. sz. vége–19. sz. eleje. Ő.h.: MNM ltsz. 1852.5.61 (nem lelhető fel).

Etruszk feliratszöveget másoló régi hamisítvány, rézből (?) öntve.

Rajz: **028** (Rómer–Desjardins nyomán)

Ed. pr. Rómer–Desjardins 1873, 146.p. B (hamisítvány).

3 Kovács P. a napóleoni háborúk korát tartja valószínűnek (szíves szóbeli közlése).

Fischer 1889, 83 (magyar rovásírás?). Debreczeni 1914, 21-23 (magyar rovásírás). Csallány 1972, 151-152 n. 14, 38. rajz (magyar rovásírás). Mandics 2010, II 551.

Említés: Hampel (szóban, idézve Fischertől): talán Literáti Nemes Sámuel hamisítása. [Ez biztosan tévedés, mert a) ha a *027 felirattal azonos eredetű, Literáti tevékenységénél korábban került a MNM-be, b) nem tételezhető fel, hogy Literáti pontosan, nyelvi és írásstílusbeli hiba nélkül tudott volna itáliai etruszk feliratszöveget imitálni.] FPA I 250 (hamisítvány); Erdélyi–Ráduly 2010, 114 (rúnaírás); Fehér 2019, 5.

FPA: *Arnθ Uhtave | Velxei. 'Arruns Octavius | Vulciban.'*

Nem rovásírásos emlék, etruszk nyelvű, premodern hamisítvány. Keletkezési körülményei nyilvánvalóan megegyeznek a *027 feliratéval.

1.2. Szarmatakor

Az általános vélemény az, hogy a szarmata régészeti leletanyagon valódi írásnak nyoma nem maradt. Ezt a véleményt azonban cáfolja a 029 edény két felirata. Ugyanakkor nagyon különös körülmény, hogy egy igen hosszú ideig élő, az egész Alföldön elterjedt és megszámlálhatatlan leletanyag reprezentálta kultúrából csak egyetlen írásos emlék maradjon ránk; éppen emiatt a 029 feliratát többnyire más módon kísérlék meg magyarázni. A kombinációknak tág teret enged az a balszerencsés körülmény, hogy a II. világháborúban a felirat elpusztult, fennmaradt fotója azonban bizonyítja, hogy nem fantomról van szó. A lehetséges magyarázatok közül az, hogy a felirat hamisítvány, illetve nem szarmata kori, véleményem szerint cáfolható; viszont a többek által felvetett gondolat, hogy nem szarmata, hanem más európai írásrendszerű (a leírt szöveg nyelvétől függetlenül), nem teljesen oldja meg az eredeti kérdést: továbbra is magyarázandó, hogy miért csak egyetlen tárgyat ismerünk, amelyen legalább idegen írásrendszerrel készült lejegyzés olvasható. Ennek dacára ezt tartom a legrealisabb megoldásnak, bár csupán az egyik szöveg írástípusa azonosítható egyértelműen (latin betűs). Nem valószínű tehát, hogy eredeti szarmata rovásírás létezett, de jelen ismereteink szerint egyértelműen cáfolni sem áll módunkban.

Viszonylag nagyobb számban ismerünk azonban más típusú jelölést a szarmata tárgyakon, amely rendszerint egy-egy, összetett rajzolatú, többnyire íves vonalakból alkotott, szimbolikus ábrázolásra emlékeztető jelet takar. Ezeket a jelöléseket gyakorlatilag bizonyosan tamgákként lehet meghatározni,⁴ amit különösen igazol az a körülmény, hogy a Kárpát-medenceinél jóval nagyobb számban ismerünk (sokszor hasonló) tamgákat a kelet-európai szarmaták köréből.⁵ A tamgák a nomád társadalmakban nemzet-

4 Istvánovits–Kulcsár 2006, Bărcă 2018.

5 В. С. Драчук, Системы знаков Северного Причерноморья. Киев 1975; С. А. Яценко, Знаки-тамги ираноязычных народов древности и раннего средневековья. Москва 2001. Megjegyzendő, hogy az is-

ségi és uralkodói jelekként funkcionálnak, így az egyes tárgyakon szerepük leginkább a tulajdonosjelzéséhez hasonló; mivel azonban a szarmata társadalomszervezetről csak régészeti eredetű rekonstrukcióink vannak, itteni pontos használati körük inkább csak feltételezhető, mint bizonyítható. Mindenesetre összetett jelentésű szimbólumoknak kell tekintenünk, amelyeket nem lehet az írással azonos módszerrel egyértelmű nyelvi jelnek értelmezni, ezért semmiképp nem tételezhető fel, hogy a későbbi rovásírási rendszerek elődje vagy egy kortárs rovásírás kiragadott jelei lennének. Az azonban valószínű, hogy tamgákat a későbbi Kárpát-medencei kultúrák is használtak, bár a (később bemutatandó) tamgákként meghatározott avar vagy honfoglalás kori szimbólumok többsége elképzelhető, hogy írásjeggyel azonosítható, tehát a szó igazi értelmében inkább rövidítésnek nevezhető.

Ha értelmezésük bizonytalan is, a tamgákkal jelzett tárgyak datálása viszonylag jól megoldható feladat: a keleti szarmata kultúrkörben az I. sz. 2. felétől jellemzőek (Pharzoios király [Kr. u. 64–81 k.] és utóda, Inismeos pénzei);⁶ a Kárpát-medencébe először Kr. u. 20 k. bekerülő szarmaták régészeti leletanyagát is az I. sz. 2. felétől ismerjük megbízhatóan. Ebben az időben, az I. sz. legvégén e jelek dák eredetű tárgyakon is megjelennek, nyilvánvaló szarmata hatásra (ezek összegyűjtését nem tekintjük a corpus feladatának⁷).

029 Lat+PMR E-?

Cserépedény, **Ladánybene** (Bács-Kiskun m.).

Józsa Pál földjén, Kada Elek ásatásán 1909-ben szarmata sírból került elő. Ö.h.: KJM ltsz. ? (elpusztult). Kora: ? (szarmata kor).

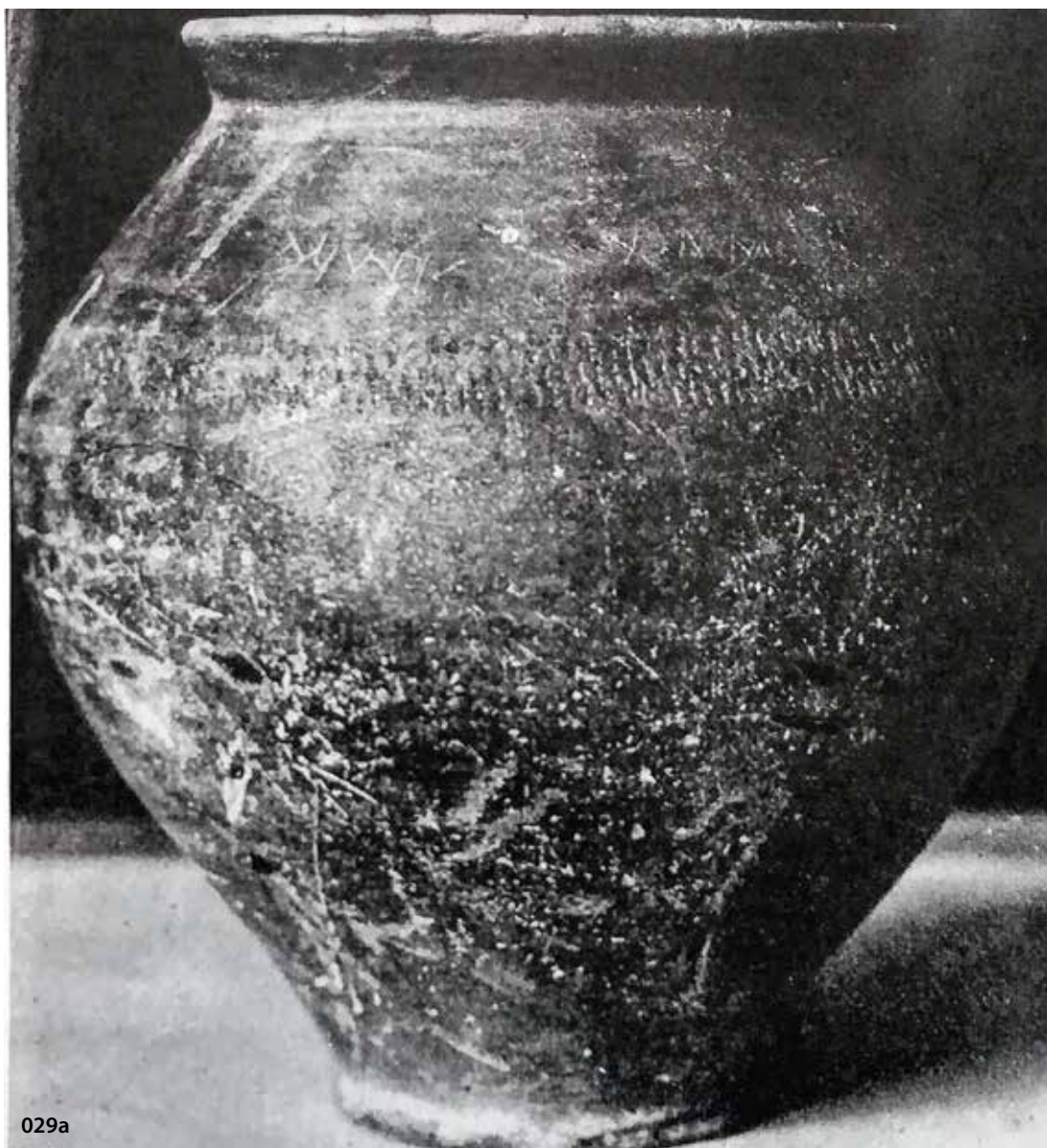
Jól iszapolt, korongolt sötétszürke cserépedény 12,2 x 8,2 (szájátm.), oldalán egy égetés előtt behúzott és egy égetés után bekarcolt jelsor. Az írásirány nem állapítható meg.

mert Kárpát-medencei tamgák általában viszonylag egyszerű felépítésűek a sokszor összetett kelet-európai tamgákhoz képest.

6 Magyar nyelvű rövid összefoglalását a kérdésnek ld. Istvánovits–Kulcsár 2018, 120–121.

7 Összegyűjtve ld. Corneliu Beldiman, Semne de tip tamga din Dacia preromană. Thraco-Dacica 11/1-2, 1990, 139–151; Berzovan–Pădureanu 2010, 3–4.t. Természetesen e leleteknek csak egy része Kárpát-medencei; számos moldvai példát közlik karp eredetűnek határoztak meg, vsz. még későbbiek a dák példánál (vö. Gh. Bichir, Cultura carpică. București 1973; Gh. Bichir, The Archaeology and History of the Carpi from the Second to the Fourth Century AD. BAR SS 16, 1976). Néhányat megemlítenek a magyarországi kutatásban is (Istvánovits–Kulcsár 2018, 118, 255), így Mezőakna (Ocnița, Kolozs vm.), Brád (Brad, Hunyad vm.). Amennyiben ezeket a jeleket helyesen értékelik a szarmata tamgák rokonaiként/változataiként, és nem belső fejlődésű díszítőelemek, funkciójuk dák környezetben roppant kétes. Nem valószínű, hogy eredeti használati körükben nemzeti jelként szerepelnének; könnyen lehet, hogy egyszerűen figurális díszítések értelem nélkül. Igen kétes volna tehát az írásos emlékek közt felsorolni őket. Kivételt teszünk a *041 jelsorral, amely a tkp. vett dák terület nyugati peremén, szórványleletként került elő, így megvan a valószínűsége, hogy valóban szarmata/szarmata uralom alatti dák emlék.

- a** (Mészáros szerint) ← 31 01 06? '64 01 64
 (Banner szerint) ← 31 01 06' 41 01 64
 (Szabó/Nagyfalusy szerint) ← 31 70 06' 41 01 64
 → MAN^TV (latin betűs)
b (Mészáros szerint) ← 44 01 33 01 33 51 01 07 15
 (Banner szerint) ← 34 33 01 33 41' 81 51var?
 (Szabó/Nagyfalusy szerint) ← 34 33 01 33 '34? 01 33 68
c ← '42 42'

Fotó: **029a**, **029b** (Altheim/Harmatta nyomán), rajz: **029c** (Szabó K. nyomán), **029d** (Banner J. nyomán), **029e** (Nagyfalusy nyomán), **029f** (Mészáros nyomán).

029b

029c

029d

029e

029f

Nagyfalusy 1936 (fotó, rajz). Mészáros 1937, 38-45. Gaál 1939, 49-51. Nagyfalusy 1941, 3-8. Altheim 1951, 59-69 (1. kép: Banner J. rajza). Altheim 1959, 293-300, Abb. 6-7 (Harmatta J. fotója). Csallány 1968, 288-290, fotó: XXXVI.t. Csallány 1971, 130 n. 4. Harmatta 1989/90, 116-117, 10ab kép. Mandics 2010, II 504-507, 519-520.

Említés: Szabó é.n. 22 (rajz: 9. kép); Párducz 1941; Banner 1941; Párducz 1941/44, I 7; Ferenczi–Ferenczi 1979, 14 (szerintük **b** XIV-XV. sz.); Püspöki Nagy 1982, 44; Györffy–Harmatta 1997, 146 (IV. sz.).

Nagyfalusy: ←SIY (vagy SIV) IYXIF | A – ΨΙΑΥ ΨΥΙ (vagy ΨV) *šiü (šiw) jüχiv (jüχib?) a' (=an) išigü šüj (šuj)* ‘ez mosdó-, nem ivóvíz’ (szerinte török nyelv). Mészáros: PEIXYIYIΣ ◦ NYMAI ‘az enyészetnek átadódsz – tiszteld őt’ (archaikus görög írás, szarmata-alán nyelv). Gaál: *nimai* ‘tiszteld’ (alán) lehetséges, de bizonytalan; az írás nem lehet archaikus görög. Altheim: **a** 1959 ŠHW’T *če xwat* ‘kinek a tulajdona?’ (armazi írás, alán nyelv) **b** 1951 *aviunikis* ‘ez bikaborjú’ [a **c** rajzolatot bikafejnek értelmezi]; 1959 WAINUIKIS *wa yūnik(i) īs* ‘Y. tulajdona’ (rúnairás). Csallány: L²T²M²T² | ACs²B²R²Sz²T²Sz²K² *el^em^et* | *a cs^ebr^esz t^esz^ek* (magyar rovásírás). Harmatta: **a** HŠWDRKRN *xšudrakaran* ‘bortöltő’ (arámi írás, iráni [= szarmata] nyelv), **b** *Vayuki kos* ‘Vayuk edénye’ (rúnairás, iráni [szarmata] nyelv).

Altheim későbbi olvasata elvetendő, mivel 1) a különböző körülmények közt készült két szöveget összefüggő értelemmel olvassa, de különböző írással, 2) az **a** szöveg egyáltalán nem illik a feliratos szituációba. Korábbi, 1959-ben elvetett olvasata, amely csak a **b–c** karcokkal foglalkozik, illik a szituációba, így figyelemreméltó. Csallány olvasata, mivelhogy modern magyar nyelvű, cáfolatot sem érdemel.

A **c** karc tulajdonjel/tamga lehet. Az **a** felirat jelei több írásrendszerrel kapcsolatba hozhatók, de a felirat rövidsége miatt ebben bizonyosak nem lehetünk. Véleményem szerint kurzív latin betűk, amelyekkel talán a szarmata nyelvet próbálták rögzíteni. A lehetséges rovásírásos felirat a **b**, amelyet (egymásnak némileg ellentmondó fennmaradt rajzok és leírások alapján) nagyon nehéz megítélni. Bizonyos fokig gyanús, hogy több jel nagyjából egyezik a TMK jeleivel (aminek használata szarmata közegben elképzelhetetlen). Többen úgy vélik, hogy középkori (magyar rovásírásos) felirat

az ókori edényen, de nem sikerült olyan körülményeket rekonstruálni, amelyben egy ilyen pótlólagos felirat rákerülhetett; magyarul értelmes szöveget mindenesetre egyik lejegyzés szerint sem ad. Ha a felirat utólagos, akkor csak a megtalálása utáni hamisítvány lehet. Valószínűbb azonban, hogy eredeti feliratról van szó, amely csak látszatra hasonlít a TMK jeleire, esetleg éppen azért, mert a pontatlan rajzokat tudat alatt éppen a TMK szabályai befolyásolták.

TAMGÁK ÉS KÉTESEN ÍROTT EMLÉKEK

°030 X H-05

Aranydís, **Dunaharaszti** (Pest m.)

1948-ban rigolórozás során, Laczkó Béla háza közelében került elő rablott szarmata férfisírból. Ő.h. MNM ltsz. 17.1948.2. I. sz. vége keleti párhuzamok alapján.

Vékony aranylemez, 1,5-1,7 x 16,6. Domborítva ábrázolt három balra futó ragadozó (farkas?), a lemez bal szélén egy spirális vonalakból kialakított összetett jel.

030

Rajz: 030.

Vaday 1989a, 129 (rajz: 1.5 kép). Istvánovits–Kulcsár 2006, 175-178 n. 2 (1. rajz). Istvánovits–Kulcsár 2017, 243 (fotó: 190. kép) = 2018, 252-256 (fotó: 213. kép). Bârcă 2018 (rajz 1/5., 5/8., fotó 2/1. kép).

Említés: Istvánovits–Kulcsár 1995/96, 163 (rajz: 20.t.1); Istvánovits–Kulcsár 1998, 216 (14/1, 15/2. kép); Berzovan–Pădureanu 2010, 65; Vágó 2015, 345 n. 195 (fotó).

A jelet Vaday, nyomában Istvánovits–Kulcsár, Bârcă egybehangzóan tamgának értelmezi; keleti szarmata párhuzamok,⁸ a jel egyedi meghatározásra alkalmas volta alapján helyesen. Nem írásos, hanem szimbolikus (tulajdonjelölő) jelről van tehát szó.

8 Vágó 2015: “azonosítható Farzoios szarmata (alán v. aorsz) király jelével”, ami nyilvánvalóan retorikus túlzás: a Pharzoios-pénzek tamgájával való hasonlóságot már Vaday felismerte, de teljes azonosságról nincs szó, és az a tamgák természetétől idegen is lenne, hacsak nem feltételezzük, hogy Pharzoios (kb. Kr. u. 64–81) dinasztiája költözött be Dunaharasztiába.

°031, X H-05

Tükör, ismeretlen lh. (Bács-Kiskun m.?). Őh. VKM. I. sz. vége–II. sz. Áttört szélű kerek tükör, római áru. Hátlapján oldalt összetett jel bekarcolva (utólag, barbár használatban), amely háromágú csillag (Y-forma) mindegyik végéhez csatlakozó spirálisokból áll; mellette több halvány karc, amelyek közül talán két párhuzamos vonal szándékos, a peremen levő alakzat és onnan a közepéig húzódó nagy vonal véletlen sérülés; nem lehet azonban kizárni, hogy a jellel átellenes oldalon valaha egy másik spirális-jellegű alakzat volt, amely azonban lekopott, és csak egész halvány nyomai sejlenek.

Fotó: **031a** (VKM felvétele); rajz: **031b**. V.

Istvánovits–Kulcsár 2006, 176, 178 (fotó: 2.1. kép). Istvánovits–Kulcsár 2017, 244 (fotó, rajz: 191/2. kép) = 2018, 255 (214/2. kép).

Említés: Bărcă 2018, 45 (fotó, rajz: 2/3., 5/16. kép).

Az eddigi irodalom egybehangzó véleménye szerint tamga, ami minden bizonnyal helyes; ugyanakkor az eddig feltételezettnél összetettebb alakú.

°032 X E-10+05?

Agyagedény, **Pótornya**-Warta-hegy (Podtureň, Szlovákia – Liptó vm.)

Majláth Béla találta 1870-ben, az ő ajándékaként került a MNM-ba. Ő.h.: MNM ltsz. 331.1876.14. I. sz. vége–II. sz.

Kézzel formált szürke agyagpalack 8,2 x 3,5 (szájátm.) – 7,4 (talpátm.), erősen öblösödik, széles talp. Sima, erősen kopott felület. Vállán vízszintes vonalak alatt zezugvonal. A hasán körbefutó 7 jel égetés előtt éles késsel bevagdosva, keresztszáraikon beszúrva. Ép, a bevágásoknál néha repedt.

— 19 — 75' 41' 75' 41 (vac.)

032a

032b

032c

Fotó: **032a, 032b** (MNM felvételei), rajz: **032c. V.**

Majláth 1873, 47-49 (2., 4. rajz, ugyanonnan gammadiont tartalmazó fenéktöredéket említ, 3. rajz; “vend rúnairás”). Hampel 1876, 17, 3-5. kép. Bóna 1963, 243, 279-280 (rajz: 7/1. kép, fotó: XLV.3. t.). Masek–Szabó s.a. n. 310.

Említés: ArchÉrt 4, 1870, 232 (Majláth Béla levele, 3 további “rúnairásos” edénytöredéket is említ, amelyek sorsa azóta ismeretlen); Majláth 1871, 154-155 (rúnairás);

Hampel 1876/77, XX.3. t.

Noha a jelek közt van, ami több írásnak eleme, jellemző ismétlődésük, a gammadion használata miatt biztosan díszítőmotívum és nem írás. Esetleg az elkülönített 19 jelnek lehet mesterjegy-szerepe.

Az ismeretlen leletkörülményű tárgy datálása bizonytalan. Liptó területe nyilvánvalóan nem szarmata településterület, így vagy germán (kvád), vagy germán-előtti vaskori barbár (osus? cotinus?) eredet feltételezhető, a jelek elhelyezése, motívumkészlete azonban a szarmata korszak 'tamgás' jelöléseire erősen emlékeztet. A szarmata hatalmi övezet egy ideig, az I. században talán elért a Morva folyóig,⁹ így nem lehet kizárni, hogy az őslakosok a jellemzően társadalmi helyzetre utaló szimbólumkészletet átvették vagy éppen a hatalmi réteghez való tartozást színlelték vele. Ez esetben a tárgy korai, I. századi eredete a valószínűbb. (Ugyanakkor nyilvánvalóan az egyszerű jelek, különösen a gammadion használata általánosságban jelen volt a megelőző vaskori, illetve a kortárs germán kultúrában, ld. Bóna 1963, 279, vö. pl. 37.t.4., így elképzelhető az is, hogy a 'tamgás' jelölésekkel való kapcsolat csak látszat, ez esetben Bónát követően II. sz. végi datálás valószínűsíthető.)

°033 X E-05?

Orsógomb, **Nagyszénás**-Vaskapu (Békés m.).

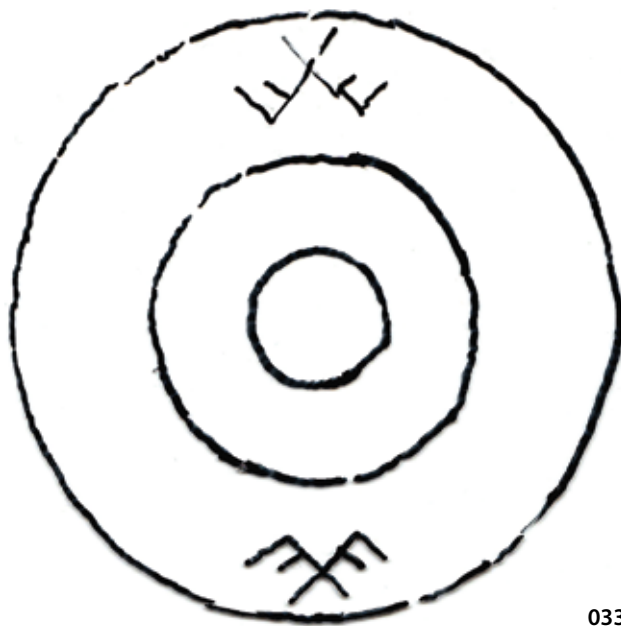
Előkerült 1950. X. hó, Zalotay Elemér ásatásán szarmata temető 7. sírjából. Ő.h. NGyTM ltsz. 52.403.3.1. II. sz.–III. sz. első fele a temető kora alapján.

Barna, korongolatlan kettőskúp alakú agyag orsógomb 2,4 x (átm.) 4,5, fényezett felülettel, keskenyebb palástján egymással szemben két majdnem azonos, összetett vonalas jel. A hozzátartozó csontorsóval együtt került elő (vö. Havassy 1998, 171 n. 167).

11'∧:11 || 11'∧:11

Rajz: **033** (Nagy után).

Havassy 1998, 162 n. 108 (fotó:

033

⁹ Plin. Nat. hist. IV 80.

171.o.). Nagy 2003, 56. Istvánovits–Kulcsár 2006, 176, 178 n. 6 (rajz: 2.5. kép).

Említés: Bărcă 2018, 45 (rajz: 2/6., 5/14-15. kép). Istvánovits–Kulcsár 2017, 244 (rajz: 191/5. kép) = 2018, 254 (214/5. kép).

A jelet valamennyi közlője tamgának értelmezi (Nagy: “zászlóformájú”). Az orsógomb szerkezete a °034, °036 orsógombokéra hasonlít, ábrázolása azonban egyszerűbb, szögletesebb. Bizonyos fokig még az avarkori 062 orsógomb is párhuzama, ami ennek a tárgy- és jeltípusnak az extrém konzervativizmusát mutatja. Ezért önmagában, illetve jeleik alapján az ilyen tárgyakat szinte egyáltalán nem szabad datálni. A jel eltér a többi szarmata kori tamgától, így tamga-volta csak feltételezhető, tulajdonjelölő szerepe viszont elég valószínű.

°034 X E-05/10?

Orsógomb, ismeretlen lh. Ő.h. MNM ltsz. 6.1880.5. Szarmata kor (a °032, °033 hasonlósága alapján talán II. sz. körül?) V.

Fekete agyag orsógomb 2,8 x 4,1 (átm.), kettőskúp alakú, kézzel formált, fényezett felületű; csonka. Alacsonyabb oldalán 2 jel maradt meg (eredetileg talán 4?), égetés előtt éles eszközzel bevágva, kb. negyedfordulatra egymástól.

75 06

034a

034b

Fotó: **034a** (MNM felvétele), rajz: **034b**.

Masek–Szabó s.a. n. 604.

A jelek (gammadion és ék) a **°032** díszítményeihez hasonló szerkezetűek, valószínűleg ugyanúgy csak díszítőmotívumok, nem írás. Nem kizárható azonban, hogy a **°033** orsógombhoz hasonlóan tulajdonjelölők.

°035 X H-05

Tükör, ismeretlen lh. (Dunapentele [ma **Dunaújváros**], Fejér m.?)

Az MNM 1906-ban Fejér Józseftől vásárolta mint dunapentelei tárgyat, egy hetesi (Somogy m.) római tárggyal együtt (ld. Fehér–Kovács 2017, n. 71). Ő.h. MNM ltsz. 33.1906.1 (1958 óta nem lelhető fel). II. sz. 2. –III. sz. 1. fele?

Szögletes nyelű kerek bronztükör, nyelén felfüggesztőlyuk, római gyártmány. Ezüstözött hátlapján egy domborműves összetett jel (hajlott szárú, balra tartó gammadion) ívelt vonalakból álló, nem folyamatos keretben; feltehetőleg utólag, barbár használatban került rá.

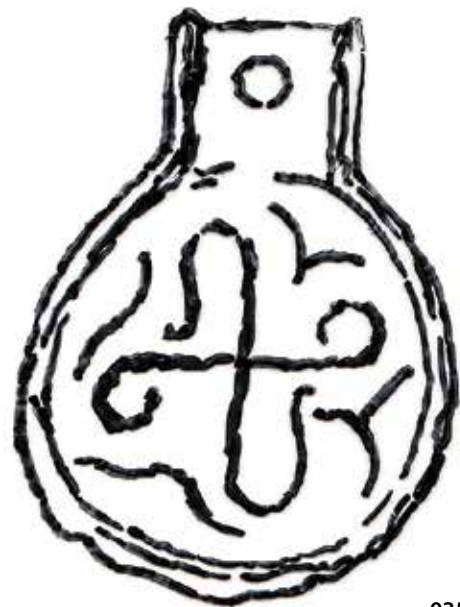
Rajz: **035** (Istvánovits–Kulcsár nyomán).

Istvánovits–Kulcsár 2003, 75-78 (rajz: 1. kép). Istvánovits–Kulcsár 2006, 176, 178 n. 3 (rajz: 2.6. kép).

Említés: Bărcă 2018, 45 (rajz: 2/2. kép).

Istvánovits–Kulcsár 2017, 243 (rajz: 191/1. kép) = 2018, 254 (214/1. kép).

A csak leltárkönyvi rajzról ismert tárgyon a jelölés eredetét és funkcióját nehéz pontosan megítélni, mindenesetre a hasonlóság egyes szarmata tamgákkal (**°030**, **°031**, **°036**) valószínűvé teszi ugyanazt a funkcióját, amit Istvánovits–Kulcsár feltételez. Dunapentelei lelőhelye bizonytalan, csak a gyűjtő adatszolgáltatásából ismerjük, elképzelhető, hogy szarmata területről (Duna-Tisza köze) származik.

035

°036 X E-05?

Orsógomb, **Csongrád**-Határút (Csongrád m.).

Babót Henrik földjén, szőlőművelés közben talált szarmata temető 11. sírjából, amatőr ásatáson került elő. II. sz. vége–III. sz. eleje a temető keltezése alapján (Istvánovits–Kulcsár meghatározása szerint).

Kettőskúp alakú agyag orsógomb, szélesebb kúpja négy oldalán egy-egy bekarcolt jel: kettő alakos ábrázolás, kettő pedig balra tartó gammadion. Keskenyebb kúpján zezzugvonal.

← 75° 75' (ábra) (ábra)

036a

036b

Fotó: **036a**, rajz: **036b** (Párducz után).

Párducz 1941/44, II 20, 56 (fotó, rajz: 32.t.1.). Vaday–Medgyesi 1993, 63 (rajz: 15/1a-e kép). Istvánovits–Kulcsár 2006, 176, 178 n. 1 (rajz: 2.4. kép).

Említés: Istvánovits–Kulcsár 2017, 243 (rajz: 191/3. kép) = 2018, 254 (214/3. kép). Bârcă 2018, 45 (rajz: 2/5, 5/9-12. kép).

Vaday–Medgyesi, Istvánovits–Kulcsár, Bârcă lehetségesnek tartják a jelek tamgaként értelmezését. A gammadionok helyzete és használata hasonlít több korszakbeli lelethez (°032, °034), valószínűleg nem egyszerű díszítőmotívumról van szó, de funkciójának meghatározása bizonytalan. Az alakos ábrázolások stilizált állatnak, esetleg lovasnak tűnnek. Mivel nem egyformák, valószínűnek tartom, hogy nem tamgák (két különböző nemzetség jelölése lenne egyetlen orsógombon?), hanem képi ábrázolás. Esetleg a gammadionok funkcionáltak tulajdonjelként, az állatalakok pedig figurális dísz?

°037 PMR E-06?

Agyagedény töredéke, **Temesvár**-Freidorf (Timișoara, Románia – Temes vm.).

Előkerült 1986-ban szarmata sírból. III–IV. sz. közlöje szerint.

Peremtöredék, rajta 3 bekarcolt jel maradt meg, talán balról jobbra halad. Alatta vonal-kötegdísz maradványa.

→ 81' 02 02 [- - -?]

Rajz: **037** (Benea után).

Benea 1995/96, 374 (rajz: 5/2. kép). Említés: Grumeza 2014, 135.

Benea szerint ókeresztény szimbólumok (és természetesen dákoromán eredetű); ez teljesen valószínűtlen, a kereszt mint jel szinte minden írásrendszerben és szimbolikában jelentkezik.

Az apró töredéken a jelek valódi funkciója mindenesetre nehezen ítéltető meg, nem zárható ki, hogy csupán egy geometrikus dísz fennmaradt része, de elképzelhető tényleges írás is (az írásrendszer és nyelv ez esetben sem ítéltető meg). Bizonyosan nem szarmata tamga, hiszen több, nagyon egyszerű különálló elem sorát alkotja; legegyszerűbben számjelölésnek magyarázhatjuk.

037

°038 X E-05?

Agyagedény, **Gyula-Szeregyháza-Csatornapart** (Békés m.)

Szatmári Imre ásatásán 1986-ban került elő a 2. sz. fazekaskemencében, több edény közt. Ő.h. EFM ltsz. 86.32.100 (2001 óta nem lelhető fel). III. sz. vége–IV. sz. az edénytípus alapján.

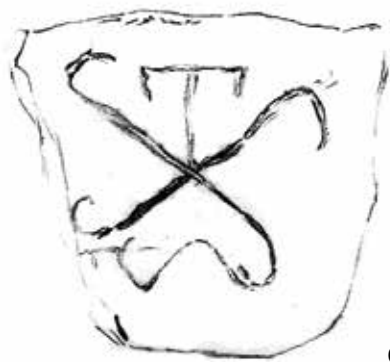
Korongolatlan szürkésbarna, felfelé szélesedő szegletes edény 6 x 5,5-6 (szájánál) / 3,5-4 (aljánál). Egyik oldalfalán égetés előtt éles késsel durván behúzott összetett jelölés, lekerekített gammadion, alul indázó díszben végződik, felül kimagasló száron szögletes jel. A behúzás jobbról balra haladó sorrendben történt.

Rajz: **038** (Vaday–Medgyesi után).

Vaday–Medgyesi 1993, 65, 88 j. 1 (fotó: 2/1. kép, rajz: 4/4. kép). Havassy 1998, 164 n. 122 (fotó). Istvánovits–Kulcsár 2006, 176 (rajz: 2.2. kép).

Említés: Erdmann–Havassy 2001, 44 (fotó: 8. kép); Grumeza 2014, 135; Istvánovits–Kulcsár 2017, 244 (191/4. kép) = 2018, 254 (214/4. kép); Bârcă 2018, 45 (rajz: 2/5, 5/13. kép).

A kis szögletes szarmata edényeken levő sűrű díszítő ábrázolások nem tekinthetők írásos emlékeknek, felismerhetően alakos ábrázolások, a sok és rendszerbe nem állítható ábrázolás kizárja azt is, hogy tulajdonjelek, tamgák stb. legyenek. Ezen az edényen ezzel szemben egyetlen nagyméretű jel látható, amely alakilag, más ismert tamgákkal való strukturális hasonlósága miatt esetleg lehet valódi tamga.

038

°039 X E-05?

Agyagedény, **Arad** (Arad, Románia – Arad m.) Szarmata kor.

Árokásás során szarmata hulladékgödörben 1954-ben találták Arad, Fabrica Teba területén.

Korongolt szürke edény, felszínén leírói szerint tamgának tekinthető jelzés.

Kiadatlan, említés: Bârcă 2018, 45 (Daniela Budihală, *Influente romane pe Valea Mușului Inferior* (sec. II-IV p. Chr.). PhD theses, Cluj-Napoca 2012, 95, XIV/15.t. alapján).

ALIENA (MÁS ÍRÁSRENDSZERŰ VAGY MÁSHONNAN SZÁRMAZÓ EMLÉKEK)

*040 Lat H-10

A IV. századi szarmata pénzutánzatok

A római pénzeknek számtalan kortárs hamisítványa, utánzata készült római területen és esetenként a barbár (szarmata) területen is. Ezek rendszerint felismerhetően utánoznak római éremképet és feliratot is; a III. sz. végétől azonban a feliratok számos esetben elkorcsosulnak, 1-2 betű értelmetlen ismétlésévé válnak. Különösen gyakoriak ezek a példányok I. Constantinus és II. Constantius (illetve társcsászárai) korában; legtöbbjük római területről (Pannonia és Moesia) ismert, viszonylag sok a szarmata területről származó (elsősorban a Bánság) példány, másuttal igen kevés. Ezért ezek verésének feltehető területe is a Birodalom, esetleg részben a Dél-Bánság is.¹⁰ Valódi közülük a szarmatákhoz nincs, olvashatatlanságukat az írástudás IV. századi hanyatlásának kell betudni. Többnyire I, C, O, H, esetenként N, X, S, T, V betűket alkalmaznak.

A IV. században kialakul azonban egy típus, amelynek előlapja (rendszerint azonosíthatatlan módon) még római uralkodót utánoz, hátlapja viszont barbár jelképet hordoz: **a** félhold, **b** félhold és napkorong (4, 6, 8 sugaras), **c** félhold és napkorong pontszerű vagy 3 pont-szerű jelképe. Ezek elsősorban az Alföld területéről, ritkán a birodalom Duna menti határvárosaiból ismertek, rendszerint átlukasztva láncra fűzés/felfüggesztés végett; okkal feltehető szarmata földön készülőségük. Nem forgalmi hamisítvány, mivel a) felismerhető az ábrázolásról, b) súlya rendszerint kisebb a római pénz-

¹⁰ Ezekről a IV. századi hamisítványokról a Bánságban és a szomszédos Duna-menti területeken összefoglalólag ld. Raoul Marius Sepilici, *The “Barbarous” coinage in the former Dacian provinces and their westward territories in the 4th century AD*. PhD thesis, Cluj-Napoca 2013.

nél, c) gyakran eleve a felfüggesztésre való füllel készül (vö. Gohl 1904, 86)¹¹. Bronz vagy sárgaréz lemez, átm. 1,65-2,0. Esetleg tetrarchia (?), többnyire I. Constantinus és II. Constantius kora.

A Rv. képe szarmata képi szimbólum, nem írásjel, de a tamgához hasonló funkciójú. A köriratok nem szarmata nyelvű szöveg, hanem latin betűs írásutánzás; rendszerint csak I és O, kivételesen H, T, C, Γ szimbólumokat tartalmaz (főbb típusok: 1. Av. O I többé-kevésbé szabályos váltakozása Rv. ugyanaz vagy *vacat*; 2. Av. több I jel Rv. sok I jel vagy *vacat*; 3. rendhagyó.

Válogatva néhány jellemző példány feliratát közöljük:

1. ¹ Av. [- - -?]OIO Rv. IOIOIOIO [OIOIOIO]IOIOI (kép: **b**) Lh. Mezőtúr-Leskihalom (Jász-Nagykun-Szolnok m.), ő.h. MNM ltsz. 145.1877.2. V.

² Av. OIOIOI — IIII Rv. OIIIOI[- - -]OIIIOIO (kép: **a**). Lh. ismeretlen, ő.h. MNM.

³ Av. OIIIOI — OIIIOIOI Rv. *vacat* (kép: **b**). Lh. ismeretlen, ő.h. MNM.

⁴ Av. OIIIO — OII Rv. OIIIOOOOOOOOO[- - -] (kép: **b**). Lh. ismeretlen, ő.h. MNM.

2. ⁵ Av. IIII — IILII Rv. IIIIIIIIIIIIIIIIIII (kép: **c**). Lh. Pécska (Pecica, Románia – Arad vm.), ő.h. MNM.

⁶ Av. IIII — II Rv. IIIIIIIIIIIIIIIIIII (kép: **b**). Lh. Dunapentele (ma: Dunaújváros, Fejér m.), illetve ismeretlen, ő.h. MNM.

⁷ Av. OIIII Rv. IIOOIIIIIOIIII (kép: **c**). Lh. Versec körül (Vršac, Szerbia – Torontál vm.), ő.h. MNM.

3. ⁸ Av. HHHTHHHI Rv. IIIII[III]II[I] (kép: **a**). Lh. Pusztavacs (Pest m.), ő.h. MNM.

¹¹ Az 1^a utólag, már kopott állapotban volt átfúrva; ez a teljesen szabályosan váltakozó IO köriratú példány ezek szerint egy korábbi készítési technikát jelez (vsz. IV. sz. eleje). Ezért erről adunk fotót és rajzot.

040c

040d

Fotó: ¹ 040a, 040b (MNM felvétele), rajz: 040c, 040d.

Gohl 1904, 81-84 n. 10-22 (rajz: 10-20. kép; ² n.10, ³ n.14, ⁴ n.17, ⁵ n.13, ⁶ n.15, 16, ⁸ n.12). Rhé 1905, 67, 97. Gohl 1906, n. 1-2 (rajz: 1-2. kép; ⁷ n. 2). Vaday 1989, 258 n. 203 (¹; fotó: 2.t.). Masek-Szabó s.a. n. 325 (¹).

Gohl: ⁸ NNNTNNIN. Vaday: ¹ OI.

*041 X E-?

Agyagedény, Világos-Várhegy (Şiria, Románia – Arad vm.)

1937-ben Florian Dudaş terepbejáráson, szórványként találja egy vízmosásban a hegyoldalon. I. sz. vége–III. sz.

Nagyméretű, kézzel formált, durva barna agyag tárolóedény (rekonstruált átm. 22,5-25,5) több töredéke a peremről és a hasról. Két körbefutó durva szalagdísz közt öt égetés előtt bekarcolt jel rendszer nélkül, sorrendiség, haladási irány nem állapítható meg. 3 jel alakja hasonlít a szarmata tamgákra, a legalsó jel hullámvonal vagy kígyó képe, tehát figurális ábrázolás.

Rajz: 041 (Berzovan–Pădureanu után).

Dudaş 1973 (fotó). Berzovan–Pădureanu

2010 (fotó: 2., 4. kép, rajz: 3., 5. kép).

041

Említés: Grumeza 2014, 137 (rajz: 52/5. kép); Istvánovits–Kulcsár 2017, 244 = 2018, 254 (fotó, rajz: 95. kép).

A jelek többségének van keleti szarmata, néhánynak pedig karp-dák párhuzama is (Berzovan–Pădureanu 61). Jelentésük, ha van (nem zárható ki, hogy csak díszítőmotívumok), bizonytalan: Dudaş szerint kereskedelmi tárgyú, Berzovan–Pădureanu szerint valószínűleg rituális. Az edény világosan dák típusú, bár az adott helyen lehet szarmata eredetű (a szarmata-dák együttélést e helyen az eddigi közlések is lehetők tartják), de valódi tamga volta kétes (az pedig biztos, hogy nem írásos emlék), inkább a dák tamgautánszatok között értelmezendő.

*042 X G-05/10?

Astragalos, **Gyoma-Eiler** téglagyár (Békés m.)

Szarmata telep 23. gödör ásatásán került elő 1987/88-ban. II. sz. 2. fele – IV. sz. a telep kora alapján.

Szarvasmarhacsont astragalos 5,9 x 3,7 x 3,3. Felső lapján jobbra és lefele tartó vékony, határozott vonalakkal bekarcolt pentagramma.

Rajz: **042**.

Choyke 1996, 310 (fotó: 5. kép). Istvánovits–Kulcsár 2006, 176, 178 n. 4 (fotó: 2.3. kép).

Említés: Vaday 1996, 158-159; Istvánovits–Kulcsár 2017, 243-244 = 2018, 254; Bârcă 2018, 45.

Vaday véleménye szerint a jel tamga; a rendkívül egyszerű jelről ez nem állítható, kevésbé hasonlít a többi Kárpát-medencei szarmatakorai tamga-típusú jelöléshez (bár a keleti szarmata tamgák közt sok hasonló van), és az adott tárgyon nemzetség/tulajdonjelölésnek nem sok értelme van. Choyke helyesen játékszer ábrájának feltételezi. Írásos emléknek nem minősíthető.

042

*043 X G-10?

Agyagedény, **Sarkad-Körös-hát** (Békés m.).

1978-ban a református temetőben sírásás közben szórványként találják, valószínűleg szarmata temető feldúlása során. Ő.h. MMM ltsz. 90.13.1. II–III. sz.

Korongolatlan szürke háromszöghasáb alakú, enyhén felfele szélesedő edény 8,2 x 8-8,5-8 (szájhossz) / 4-4,7-4,4 (aljhossz). Az egyik oldalának felső része töredékes. A felszínét elborító égetés előtt egyenletesen bekarcolt alakos ábrázolások: **a** emberalak, kígyó, több fej-szerű jelenséget tartalmazó vonalas ábrák, **b** kígyó, állat

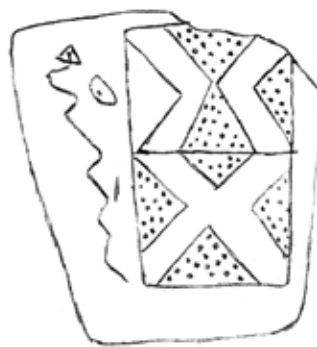
(ló?) emberalakokkal, edények (?), egy-két apró kereszt és spirális motívum, *c* geometrikus háttérminta.

043a

043b

043c

Rajz: **043a, 043b, 043c** (Vaday–Medgyesi után).

Vaday–Medgyesi 1993, 63 (fotó: 3. kép, rajz: 4.1-3. kép). Havassy 1998, 166 n. 136 (fotó).

Említés: Benea 1995/96, 372 (hibás rajz: 5/2. kép); Erdmann–Havassy 2001, 44 (fotó: 9. kép); Grumeza 2014, 136-137; Vágó 2015, 350 (fotó); Istvánovits–Kulcsár 2017, 244 = 2018, 254; Bârcă 2018, 45.

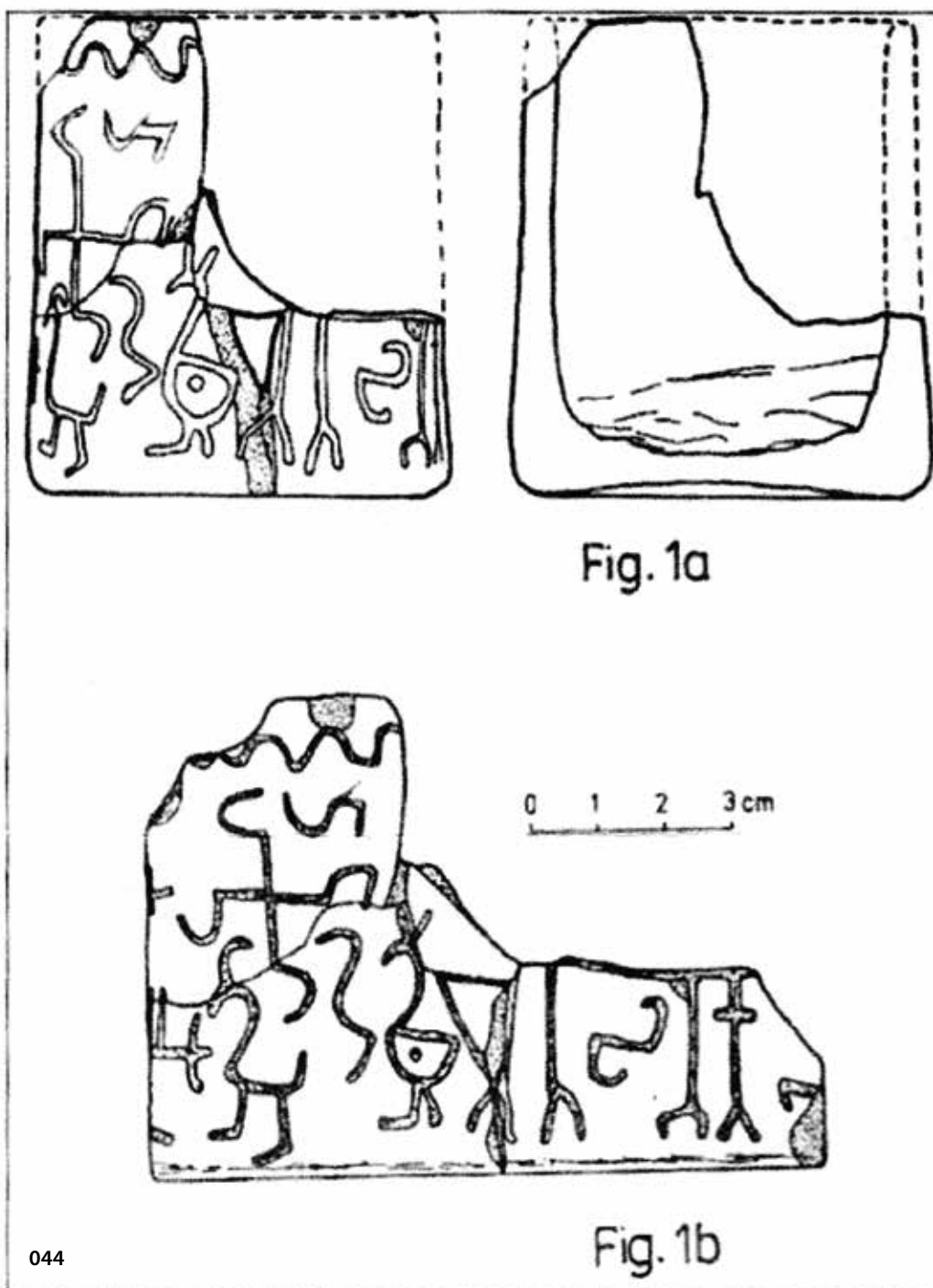
A jelekben Bârcă olyan tamgákat lát, amelyek már elvesztették nemzetségi szimbólum-értéküket, csak rituális jelentésük van (tamga-voltát határozottan nem állítja Vaday–Medgyesi, cáfolja Istvánovits–Kulcsár; Medgyesi Pál véleménye szerint csak a rácsszerű vonalas ábrák tamgák [szíves szóbeli közlése]). Grumeza szintén tamgának nevezi, de szerinte egy rituálé képi ábrázolása a kígyó/négylábú/madár/ember-sor, vö. *044. A tamgák ilyen fejlődése eleve csak feltevés, amelyet igazolni nem lehet. Valószínűtlen, hogy az edényre ennyi különböző tamga került volna, és nagy részük láthatóan alakos ábrázolás; a fennmaradó geometrikus díszek minden bizonnyal csak díszítőmotívumok. Semmiképp nem tekinthető írásnak. A késő-szarmata szögletes edények elkülönülő típust alkotnak, ami a tamgás tárgyakkal típusosan későbbi, általános feltételezés szerint a Kárpát-medencébe új, keleti hatásként került; rituális használata valószínű (vö. Vaday–Medgyesi 1993, 84-88), többségük azonban díztelen vagy benyomott körök díszítik. Itt az ábrázolás leginkább mitologikus (talán megfelelhet a kincset őrző sárkány és megszerző hős mitológájának¹²).

12 Kósza ötletként felvetném (bár ez természetesen egyáltalán nem bizonyítható), hogy a két rejtélyes rácsvonalas jel, amelyekhez mintha fejek is tartoznának, talán a “sárkány legyőzése” próbatétel mitológájával állnak kapcsolatban, és a próbatételen eddig elbukott hősök karóra szűrt fejét ábrázolnák.

***044 X G-10?**

Agyagedény, **Temesvár** (Timișoara-Cioreni, Románia – Temes vm.)

1980-ban földmunkák során került elő. A leletkörülmények alapján az ásatók szerint Kr. u. 380–420 k.

Korongolatlan, finom agyagból készült barnásfekete szegletes edény 6 x (átm.) 6, felső része csonka. A felszínét elborító kiemelkedő alakos ábrázolások, az alsó sorban leegyszerűsített ember- (?) és állatalakok, a perem alatt hullámvonal, köztük geometrikus motívumok töredéke (egy balra haladó gammadion ép).

Rajz: **044** (Benea után).

Benea 1995/96, 369-374 (rajz: 1. kép). Muscalu–Muscalu 2016, 54-55 (rajz: 57.p.). Istvánovits–Kulcsár 2017, 244-245 = 2018, 255 (fotó: 216. kép). Muscalu–Muscalu 2018, 36 (rajz, fotó: 1.t.).

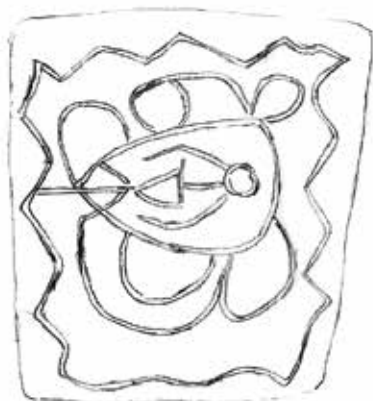
Említés: Grumeza 2014, 136 (rajz: 52/4. kép); Bârcă 2018, 45 (fotó: 7/3. kép).

A jelekben Muscalu–Muscalu és nyomában Bârcă olyan tamgákat lát, amelyek már elvesztették nemzetségi szimbólum-értéküket, csak rituális jelentésük van; Grumeza szerint kígyó/négylábú/madár/ember rituális tamgasor. A ***043** edényhez hasonlóan ennek nincs valószínűsége. Valószínűtlen, hogy a felületre ennyi különböző tamga került volna, és nagy részük láthatóan alakos ábrázolás; a fennmaradó geometrikus díszek minden bizonnyal csak díszítőmotívumok. Semmiképp nem tekinthető írásnak.

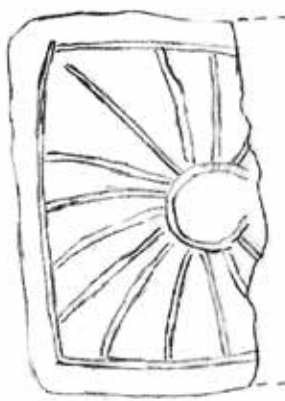
***045 X G-10?**

Agyagedény, **Antalfalva** (Kovačica, Szerbia – Torontál vm.)

Ő.h. Pancsovai Múzeum ltsz. 3.651. III. sz. vége – V. sz. eleje az edénytípus alapján. Korongolatlan szegletes edény 7,2 x 7 (szájnál) – 5,5 (aljnál). Két oldala erősen töredékes. Égetés előtt bekarcolt figurális díszítések: **a** kb. szimmetrikus körbevevő vonal-dísz közt emberalak, **b** napkorong, **c** ? (a töredékes ábrázolás kétesen értelmezhető).

045a

045b

045c

Rajz: **045a, 045b, 045c** (Vaday–Medgyesi után)

Barački 1972, 31 (pontatlan rajz: 21. kép). Vaday–Medgyesi 1993, 83 (rajz: 15/2. kép).

Említés: Benea 1995/96, 372-373; Grumeza 2014, 135-136 (rajz: 52/1. kép); Istvánovits–Kulcsár 2017, 244 = 2018, 254; Bârcă 2018, 45.

A jelekben Grumeza és Bârcă olyan tamgákat lát, amelyek már elvesztették nemzet-ségi szimbólum-értéküket, csak rituális jelentésük van (tamga-voltát határozottan nem állítja Vaday–Medgyesi, cáfolja Istvánovits–Kulcsár). A *043 edényhez hasonlóan ennek nincs valószínűsége. A megítélhető két oldal szimbolikus, rituális (esetleg mitológus) ábrázolásnak tűnik, valószínűleg a csonka harmadikat is így kell értelmezni.

1.3. Hunkor

Noha időről időre újabb publikációkban merül fel ennek a lehetősége, mindeddig hun-korra helyezhető hiteles rovásírásos emlék nem került elő. A hunkorban és poszt-hun-korban a Kárpát-medence területén élő germán népek rúnáírásának néhány emléke fennmaradt, ezek egyenként és gyűjteményesen is ki vannak adva,¹³ de nem képezik a kötet tárgyát. Ezen kívül hiteles emlék csupán görög nyelven ismert a korból, egyéb felmerült adatok vagy feliratnak nem minősíthető karcok, vagy teljesen felirat nélküli tárgyak és hamisítványok téves értelmezése.

ALIENA (MÁS ÍRÁSRENDSZERŰ VAGY MÁSHONNAN SZÁRMAZÓ EMLÉKEK)

*223 ld. 3.4., *aliena*

*046 Gör F-06d

Aranycsésze, Szeged-Nagyszéksós (Csongrád m.). Ő.h. MNM ltsz. 81.1.1.
Az edény felirata nem rovásírás, hanem görög nyelvű.

046

13 Összefoglalólag lásd Looijenga 1997, 12-13, 23-26, 96, 134, No. VII/2, 7-8; Fehér 2007, 489-490; Szűcs 2012. Kivétel a *047 tárgy, amelyről csak a legújabb időben szerezhettünk tudomást.

Σή(κωμα) ἄβ(ασανίστου) χ(ρυσοῦ) ι' οὐ(γκία) χ(ρυσοῦ) χ(υτοῦ) μ(ικτοῦ) οὐ(γκία) β' ῥ[ω](γαῖ) ὀλ(όχρυσοι).

Rajz: **046** (Nagyfalusy és Fettich után)

Mészáros 1936 (kartveli nyelvű). Németh Gy. (szerk.) Attila és hunjai, Bp. 1940. 240-42. Párducz 1941, 189. Nagyfalusy 1941, 8-14. Fettich 1953, 22-23, 39, 121, 141, Pl. XV/1ab, XVII/1. I. Bóna, Das Hunnenreich, Bp. 1991, 285, fig. 89. Harmatta 2002. Kovács P. CIGP² 47, addendum 1, CIGP³ 66, addendum 1, fig. 167. Mandics 2010, II 320-322.

Nagyfalusy: χίου χ(ρυσο)χ(οία) μ' (= 40) οὐ(γκία) ΠΒ (= 80, 2-szeres ?) ὀλ(κή vagy κεῖον) κό(σμος v. -ησις) γ' (= 3) ΑΒ. Mészáros: *χiu χχm-uob kool γlab* 'te-magadban-öt-nevezed, (amint) következik, γlab-nak (Harcának).' Harmatta, Kovács: Σή(κωμα) ἄβ(ασανίστου) χ(ρυσοῦ) ι' οὐ(γκία) χ(ρυσοῦ) χ(υτοῦ) μ(ικτοῦ) οὐ(γκία) β' ῥ[ω](γαῖ) ὀλ(όχρυσοι). 'Súly: természetes aranyból 10 uncia, olvasztott kevert aranyból 2 uncia. A részek teljesen aranyból.'

*047 Run E-04a

Orsógomb, **Lippó** (Baranya m.)

Közelebbről ismeretlen lh., ő.h.: ? V–VI. sz. az írás alapján.

Kerek agyag orsógombon 12 jel. Egyértelműen nem rovásírás, hanem germán rúnák.

Rajz: **047**.

Szőllősy 2000 (rovásírás). Erdélyi 2000 (rúnairás).

Erdélyi: *Ulwopa gifd tu* 'U., ajándék neked'.

047

FALSA (TÉVESEN FELIRATOSNAK TARTOTT TÁRGYAK, HAMISÍTVÁNYOK)

*048

Aranyékszer, **Regöly**-Pénzesdomb (Tolna m.).

Regöly-Pénzesdomb, Homokbánya, 1967-ben került elő női sírból, Császár István beszolgáltatotta a WMM-nak. Ő.h. WMM ltsz. 67.3.6.. V. sz. 1. fele (hunkor) a sírleletek alapján. V.

Nyitott végű, kerek átmetszetű, dísztelen öntött arany karperec 6,5 x 0,95. A nyitott végződés egyik oldali kerek lapján, olyan helyen, ahol külső szemlélő egyáltalán nem veheti észre, két vékony, szögben álló, de össze nem érő bekarcolt vonal, amelyek valószínűleg nem szándékos jelek, hanem véletlen sérülés.

Harmatta 1997, 169-70, 9. kép.

Említés: Szekeres 2008, 194 (8. kép); Erdélyi–Ráduly 2010, 16 (nem felirat), Mandics 2010, II 318-319 (Harmatta nyomán¹⁴). Közlés felirat nélkül: Mészáros 1970, 75 (fotó: 12/2. kép); Bóna 1993, 242 n. 14 (fotó).

A WMM leltárkönyve “rúnaszerű idomot” említ. Harmatta: A/Ä Š ²K ešⁱk ‘kapu’. Harmatta publikációjában a lelet párdarabját, az állatfejes díszítésű, felületén bekarcolt zegzugvonallal díszített ltsz. 67.3.7. karperecet elemzi és arról ad fotót; látnivalólag a szögletes stilizált állatfejeket tekintette feliratnak, feltehetőleg a leltárkönyv adatát eltévesztve vizsgálgatta nem a bekarcolt jeles, hanem a másik tárgyat.

*049

Aranyékszer, Szeged-Nagyszéksós (Csongrád m.).

1926-ban Móra Ferenc ásatásán került elő. Ő.h. MFM ltsz. A.2002.21.8.¹⁵

Rekeszes gránátberakásos arany szíjvég 3,0 x 1,0 x 0,2, felületén Harmatta J. rovásírást (ábrája szerint inkább tamgát) vélt felfedezni. Valójában a rekeszek és a felerősítő szegecsek közti aranyfelületen a használatból eredő apróbb sérülések közt egy keresztirányú és egy rézsútos, enyhén görbe nagyobb karc; egy ezekhez képest utólagos hosszirányú karc az egészen végighúzódik. Egyik sérülés sem szándékos jel. Harmatta 1997, 167-169, rajz: 7. kép. Szekeres 2008, 193-194, 7. kép (nem írott emlék). Mandics 2010, II 313. A tárgyat közölte: Alföldi 1932, 65 (fotó: XV.t.40; jelek létét kifejezetten tagadja); Fettich 1953, 20, 80 (fotó: I.t.21; esetleges jelről nem tesz említést); Bóna 1993, 255 n. 86 (fotó).

Harmatta: UPT¹R¹ Upt^ar. Szekeres: (kereszt).

A feliratnak tekintett jelenség valójában szándékolatlan karcokból áll, nem pedig írás; egy kereszt alakú jelölés elképzelhető, de valószínűbb, hogy az is véletlen.

Rajz: 049.

049

*050

Fémeszköz, **Gencsapáti** (Gyöngyösapáti, Vas m.). Hunkor (V. sz. 1. fele).

1941-ben Mozsolics Amália ásatásán hunkori sírból került elő. Ő.h. MNM. ltsz. 61.47.1-3.

Arany szőröcsipesz, oldalán Harmatta J. rovásírást vélt felfedezni.

14 Mandics 2010, II 314 ezeken kívül még két hunkori csatról tesz említést (Szabadbattyán, illetve Regöly), amelyekbe Varga Csaba amatőr írástörténész vélt feliratot belezni. Ezek elemzése teljesen felesleges.

15 A tárgy azonosítását Kürti Bélának köszönhetem.

Harmatta 1997, 169-70, rajz: 9. kép.

Említés: Szekeres 2008, 195 (9. kép, nem írott emlék); Erdélyi–Ráduly 2010, 16 (nem felirat); Mandics 2010, II 320. A tárgy közlése felirat nélkül: Nemeskéri 1944/45, 303, fotó: XCVII.t.4; Bóna 1993, 253 n. 75 (fotó).

Harmatta: N¹NčŋČB¹ *n^anč^oη č^ab* ‘a megbízhatóság az igazi dicsőség’.

A fém felülete teljesen sima, azon feliratnak – mint Harmatta J. (aki csak fényképen látta a tárgyat) feltételezte – nyoma sincs.

*051

Fémcsat, **Mözs**-Palánk (Tolna m.). Hunkor (V. sz. 1. fele).

Salamon Ágnes ásatásán, 1961-ben, Mözs-Palánk (= Mözs-Icsai dűlő), V. sz. temető 11. sírja. Ő.h. MNM.

Madárfejes bronzcsat, oldalán Harmatta J. rovásírást vélt felfedezni.

Harmatta 1997, 170, 10. kép.

Említés: Szekeres 2008, 195-196 (10. kép, hurokszerű jel, nem írott emlék); Erdélyi–Ráduly 2010, 16 (nem felirat); Mandics 2010, II 315. Közlés felirat nélkül: Bóna 1993, 254 n. 77/1-2 (fotó; ő.h. tévesen WMM van megadva).

Harmatta: AB¹Nč *Ab¹nč* ‘élvezet, öröm’ (név).

A fém felülete teljesen sima, azon feliratnak – mint Harmatta J. (aki csak fényképen látta a tárgyat) feltételezte – nyoma sincs.

*052

Fémcsat, **Sály**-Latorvár (BAZ m.). Hunkor (V. sz. 1. fele). Ő.h. HOM.

Madárfejes bronzcsat, valahol a felületén Harmatta J. rovásírást vélt felfedezni.

Harmatta 1997, 170, 11. kép.

Említés: Szekeres 2008, 196 (11. kép, nem írott emlék); Erdélyi–Ráduly 2010, 16 (nem felirat); Mandics 2010, II 315. Közlés felirat nélkül: Bóna 1993, 254 n. 77/3 (fotó).

Harmatta: T²T²S²/Šŋ *Tütüšüη* ‘Tütüšé’ (név).

A fém felülete teljesen sima, azon feliratnak – mint Harmatta J. (aki csak egy életlen fényképen látta a tárgyat) feltételezte – nyoma sincs.

*053

Fémcsat, **Kistokaj** (BAZ m.). Hunkor (V. sz. 1. fele).

1971-ben hunkori sírban került elő. Ő.h. HOM ltsz. 73.24.65-66..

Ezüstcsat, valahol a felületén Harmatta J. rovásírást vélt felfedezni.

Harmatta 1997, 170, 12. kép.

Említés: Szekeres 2008, 197 (12. kép, nem írott emlék); Erdélyi–Ráduly 2010, 16

(nem felirat); Mandics 2010, II 316. Közlése felirat nélkül: Bóna 1993, 248 n. 40/2 (fotó).

Harmatta: N¹NčU ⁱn^ančū (név).

A fém felülete teljesen sima, azon feliratnak – mint Harmatta J. (aki csak fényképen látta a tárgyat) feltételezte – nyoma sincs.

*054

Fibula, **Pécs**-Basamalom (Baranya m.). Hunkor (V. sz. 1. fele).

Fucsek Mária találta szőlejében, pontosabban ismeretlen körülmények közt, téglasírban. Ő.h. JPM ltsz. 7110.

Öntött bronz fibulapár, dísztelen lemezek szélén ponc-sordíztás, 8,1 x 1,9, az egyik darab fejlemezén Harmatta J. rovásírást vélt felfedezni.

Harmatta 1997, 171, 13. kép.

Közlés feliratot nem említve: Kiss 1969/70, 121; Bóna 1993, 257 n. 98 (fotó).

Említések: Szekeres 2008, 197 (13. kép, nem írott emlék); Erdélyi–Ráduly 2010, 16 (nem felirat); Mandics 2010, II 327.

Harmatta: Y²NčT¹(Ŋ) yⁱnč^u t^aη (Gyöngy-Hajnalfény v. Gyöngy-Csoda, női név).

A feliratnak tekintett jelenség valójában szándékolatlan karcokból áll.

*055

Ezüst- és aranypénzek.

Az ed. pr. által Attilának (445–453) tulajdonított pénzek. Av. kereszt, Rv. varjúláb alakú jelek.

Tillmann Friesen, Müntz-Spiegel. Francoforti 1529, III 5. fej. Bél 1718, 67-69. IV. t. 2. Schoenvisner 1801, 1-2 (írásvolta coniectura), 3-17 (összevethető Attilának tulajdonított alienumok és falsumok listája). Fischer 1889, 72 (hamisítvány). Sebestyén 1915, 17 (hamisítvány; tévesen Fischertől elfogadottnak tekinti). Ernyey 1917, 175. Mandics 2010, II 302-303.

Bél szerint a jelek SZR jelei; rajzán ‘**15** 51 02 || 36’ ‘**15** ATI||LA *Atila* – saját fantáziáján alapuló kiegészítés (ibid. 69: *fateor audacem hanc esse coniecturam* ‘bevallom, hogy ez merész találgatás’!). Schoenvisner és határozottabban Fischer felismeri, hogy a) a leírt jelek nem írásjelek (03 és 36?), b) mivel az összes, Attilának tulajdonított pénz eddig hamisítvány, bizonynyal ez is az. Ernyey szerint Dernschwam inspirációjára készültek, ami minden alapot nélkülöző, illogikus találgatás.

*056

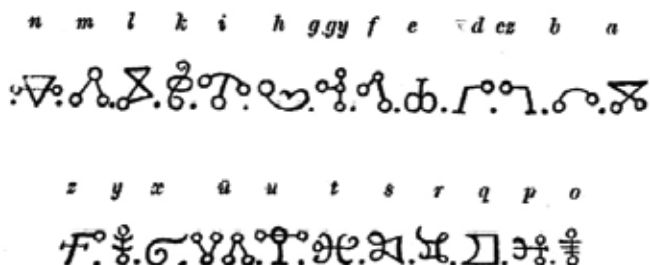
SZR ABC mellett kiadott, forrásokra nem hivatkozó ABC.

Ed. pr. Oertel János Gottfried, Harmonia Il. orientis et occidentis speciatimque hungaricae cum hebraea, 1719., ed. Hlivai János, Wittenbergae 1746. 108-110.: *Non solas literas Hunno-Scythicas heic tantum exhibeo, sed et decantatum illud Athilae Regis Alphabetum, quod aliqui perperam pro magico scribendi genere habuere.*

Kép: 056.

Fischer 1889, 76 (rajz; nem rovásírás). Sebestyén 1915, 17. Mandics 2010, II 301.

Fantáziajelek, leginkább (Oertel állításával ellentétben) mágikus karakterekből összeválogatva.

056

*057

SZR ABC mellett kiadott, forrásokra nem hivatkozó két ABC.

Ed. pr. George Hickes, Antiquae Literaturae Septentrionalis libri duo, Oxford 1703. III 4. (tábla). *Alphabet. Scythicum* | *abcdefghijklmnopqrstvx* | (*characteres*) | *Alphabet. Massageticum* | *abcdefghijklmnopqrstvx* | (*characteres*).

Alphabet Scythicum:

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t v x
 Λ.Β.Γ.Δ.Ε.Ζ.Η.Θ.Ι.Κ.Λ.Μ.Ν.Ο.Π.Ρ.Σ.Τ.Υ.Χ.

Alphabet. Massageticum.

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t v
 Թ.Β.Γ.Δ.Ε.Ζ.Η.Θ.Ι.Κ.Λ.Μ.Ν.Ο.Π.Ρ.Σ.Τ.Υ.Χ.

057

Kép: 057.

Fischer 1889, 76-77 (rajz; nem rovásírás).

Fantáziajelek, amelyek láthatóan nagy többségükben germán rúnák torzított formáival lettek létrehozva. A rovásírással semmiféle kapcsolatuk nincs, feltehetőleg sohasem voltak tényleges használatban.

2. AVARKORI FELIRATOS ROVÁSOK

058 NR? F-05?

Ezüstedény, **Kunágota** (Békés m.).

1857. I. 19-24 közt Balázs János ásta ki Kunágotán, lovas férfisírban, saját háza előtt, 1858. XII. 7. MNM-be került. Ő.h. MNM ltsz. RN 68.1858.

VI. sz. 2. fele, 567 után (Justinianus-solidus alapján, 545-565 közti veret, 558-565 közt kerülhetett avar tulajdonba; Bóna 1982/83, 98 párhuzamok alapján VI. sz. végét javasolja).

Dísztelen rosszezüst korsó, alacsony talppal, oldalán kerek fül, 21,1 x 11,2 (szájátm.) / 7 (talpátm.) Két bekarcolt jel a korsó peremének belső oldalán, egymástól távolabb. Valószínűleg tulajdonjegy vagy tamga.

a) 55 b) 34 (vagy 51^34?)

Rajz: **058** (Garam után).

A feliratot először említi: Garam 1976, 143-144. Harmatta 1984a, 273-277. Vékony 1985a, 1141. Vékony 1987, 85. Vékony 2004, 197. Szekeres 1995, 139-40. Szekeres 1996/2000, 91. Szekeres 2008, 204-

205. Mandics 2010, II 343. Leletkörülmények: Bóna 1982/83, 85-98, régebbi irodalommal.

Harmatta: Q¹B²/V² "q" ^ob 'értsd meg, hörpints'. Vékony 1985: IγTAM iγⁱtam 'italom'. Vékony 1987: (tamga) + ^atī 'X a neve'. Szekeres: Vo/as^ad at (= atya). Csak két összetett jel esetében az írásrendszer megállapíthatatlan, legvalószínűbb, hogy mindkettőt tulajdonjegyként kell értelmezni.

058

059 NR G-?

Íjlemez, **Környe** (Komárom-Esztergom m.).

1954/55-ben Kovrig I. leletmentő ásatásán került elő, avar temető 60. sír. Ő.h. MNM ltsz. 69.1.168a. V.

Egyenes, végén legömbölyített csontlemez, íj merevítője, 16,1 x 2,8 x 0,25-35. Ép,

végén és felső oldalán rovátkolás az egykori felerősítéshez. VI. sz. vége–VII. sz. eleje (az ásatók szerint; kb. 570–630: vö. Tomka 1973.)

Az előlap alsó részén egy sorban sűrű, vékony rovátkolás, ami esetleg írásjelekre tagolható. Jobbról balra halad, 2 szóra tagolható 11 (?) jel (és esetleg tagoló pont?) után 3 vékonyabb, függőleges és hajlott rovátka, melyek inkább tűnnek számrovásnak. A jelek hossza egyre nő, 0,75–1,55 cm. Végül egy különálló összetett jel, 2,3 x 3 cm, koncentrikus félköröket metsző függőleges, amely ábra vagy tulajdonjegy, tamga (Harmatta 1984: íj és nyíl rajza). A jel felett utólagos, több párhuzamosan, vékonyan kapart vonallal végrehajtott átfirkálás (2,6 cm). A feliraton is több utólagos, ferde vagy ívelt karcolás, amelyek valószínűleg véletlenek.

a ← 13' 41 83? 01? 60^81? 60 07? 01? '81 42 60? ° III ☒

b (átfirkálás) 22? 01

059a

059b

Var. lec. 2. jel ,33^01? 3. jel 81^31? ,33? 4. jel 31'? 7. jel '33 vagy 60^33? 8. jel 31'?
Fotó: **059a** (MNM felvétele), rajz: **059b**.

Erdélyi 1969 (fotó: 1. kép). Salamon–Erdélyi 1971, 51 (fotó: t.XXVIII/2, rajz: 7/25. kép). Csallány 1972, 152–153 n. 15 (rajz: 39. ábra, fotó: XIX. t.). Vásáry 1972, 339 n. 3 (rajz). Harmatta 1984 (4. 6. kép, rajz és fotó). Vékony 1985a, 1141. Forrai 1988, 38 (fotó: 39. kép). Vékony 1987, 89–92. Forrai 1994, 259–260 (fotó). Vékony 2004, 203–07. Szöllősy 2009 (fotó: 1. kép). Erdélyi–Ráduly 2010, 19. Mandics 2010, II 348–350. Említés: Erdélyi 1982, 183; Ferenczi 1989, 146; Erdélyi 1993, 34; Ferenczi 1997, 16; Szekeres 2008, 204 (Vékony nyomán).

Erdélyi: OS²Oγ²K²OK²S²?N¹S²L²(i)Š (vagy S²S²). Salamon–Erdélyi: OS²OS²OS²K²OK²S²?N¹S²L²(i)Š (vagy S²S²). Csallány: NSzTK BKZST *n^eszt^ek b^akz^ast*. Vásáry: 4 jel ismétlődik. Harmatta: Y¹K²Č^oQČL¹ZN¹K²S²/ŠηL¹D¹/O O/N¹ N¹S²/ŠS²/Š *y^a kⁱč^{ai} o^q ač – a^l u^z aⁿi – k^es oⁿ a^l a^d – sⁱ e^s* ‘Íjat ragadj; nyilat oldj ki; fogd jól meg azt; tegezts jobboldalt fogd; lőj (ellenséges) sereget szórj szét.’ Vékony: TγγTLβLDNLLN *tⁱγⁱ γ^rt l^eβ^eld nⁱlⁱ elⁿ* ‘te íjat lödd nyíllal [1985: nyíllal lövedet] ellen(e)’. Szöllősy: *tⁱggⁱt l^eβ^eld nⁱil^el elⁿ<t>* ‘Herceg, lödd nyíllal (az) ellent’.

Harmatta olvasata a valósánál több jelből áll, a számrovásnak tűnő jeleket is beleszámítva. Vékony szintén a számokat (?) is betűknek olvassa, előtte azonban a jelszám közelítőleg megfelelő; jó néhány jelet másképpen értelmez, az ő olvasatában a jelsor ,97? 41 41 ,97? 60var 07 60var 60 81 60var 60var 60var 81, amit nem a NR rendszere alapján olvas ki. A valóságtól eltérő betűalak-értelmezések miatt egyik olvasat sem lehet helyes. Szöllősy olvasata nyelvileg jóval modernebbnek tűnik, mint a korból vártnak, Csallányéről nem is beszélve.

Vékony szerint írástudatlan ember által készített másolat feliratról; mivel semmi hasonló mintát nem ismerünk, ez igazolhatatlan. Amennyiben a sok sűrű és jellegtelen vonal nem csak irdalás, tudatos írás lehet, de a rendkívül apró rovátkákat csak pontatlanul lehetett kivitelezni, így a betűalakok többnyire torzak, megnyúltak (elképzeltető az is, hogy gyakori közepső megtörésük/hajlásuk is csak a torz kivitelezés következménye). A kezdetben aprónak szánt jelek a vésés nehézsége miatt növekednek.

Noha a jelek a méret és valószínűleg megdőlés miatt torz alakúak, általában megfeleltethetők NR jeleknek (13’ tükörképként, de a nagyon gyenge kivitelezés magyarázhatja a tévedést; a csak *varia lectioként* felvetett 33/,33 és 31’ jelek nem ismeretesek eddig). Ezért valószínű, hogy a szöveg NR szerint olvasandó. (TMK jeleivel való megfeleltethetőség gyenge.)

A NR olvasatát nem ismerjük, így a szöveg egyelőre nem érthető; modern olvasati kísérletek közül Vékony rendszere szerint (valódi betűalakokkal) ÄγÖSD^N DV?S-Nγ?D, Róna-Tas rendszere szerint GQTSO^N OBSNKO adódnék.

060 NR? G-05?

Íjlemez, **Környe** (Komárom-Esztergom m.).

1954/55-ben Kovrig I. leletmentő ásatásán került elő, avar temető 60. sír. Ő.h. MNM ltsz. 69.1.168b [magán a tárgyon: 169c]. *V*.

Trapéz alakú, legömbölyített csontlemez, íj közepső merevítője, 9,8 x 2,7 x 0,25-3. Ép, végén és (a **059** alapján: felső) oldalán rovátkolás az egykori felerősítéshez. VI. sz. vége–VII. sz. eleje (az ásatók szerint; kb. 570–630: vö. Tomka 1973.) A lemezen egy sekély, keresztben végigfutó vonal (talán irányzáshoz segédjel?), mellette jobbra két valószínűleg nem szándékos véset, balra egy betű, bal szélén még egy felületesebb, elmosódó jel.

← | 89 ,68?

060a

060b

Fotó: **060a** (MNM felvétele), rajz: **060b**.

Harmatta 1984 (5. 7. kép, fotó és rajz). Mandics 2010, II 350-351.

Említés: Salamon–Erdélyi 1971, 51 (nem szól feliratról); Vékony 1987, 105 (cáfolja); Vékony 2004, 213.

Harmatta: R²K²L²ČIZ *Erk* *elči* *öz* 'Erk követ/kormányzó sajátja'.

Az első jel NR szerint elképzelhető betű, azonosíthatatlan rövidítés, esetleg tulajdonjegy. A második jel NR szerint nem értelmes (hacsak nem fejfelé értendő, ami magában álló jelnél nem kizárt), bizonytalan vésete miatt feltehető, hogy nem betűértékű, csak díszítő vagy véletlen karc.

061 AR (SZR?) G-05?

Csonteszköz, **Szekszárd-Palánk** (Tolna m.).

Mészáros Gy. és Salamon Á. ásatásán került elő, avar temető 94. sírjából. Ő.h. WMM ltsz. 64.48.1. VI. sz. vége–VII. sz. (a temető korábbi szakaszából). *V*.

Finoman csiszolt csonthenger (kengyelszív-bújtató?)¹ 3,0 x (átm.) 1,9-2,2, vastagabb végén 2,2-2,3. Egyik oldalán körbefutó, 6 ½ elemből álló, 1,5 cm széles zezzugvonal. Másik oldalán 2 vékonyabban vésett jel (1,0-1,2 cm), haladási irányuk megállapíthatatlan.

46 var. $II^{15}?$

Fotó: **061a**, **061a1**, **061a2** (WMM felvételei), rajz: **061b**.

Vásáry 1972 340, n. 4 (rajz, fotó). Harmatta 1985/86, 61-62, 4. kép (rajz). Vékony 1987, 102. Vékony 2004, 208. Erdélyi-Ráduly 2010, 34. Mandics 2010, II 353, 364 (két különböző tárgyként).

¹ Ódor János szíveségéből tudomásom van Tolna megyéből egy további, még közöletlen (négyzethasábos) koraavar csont szív-bújtatóról (Szekszárd-Tószegi-dűlő), amelynek egyik oldalán talán számnak tekinthető, utólag áthúzott (érvénytelenített?) bevágások, másik oldalán egy talán tamgának tekinthető bekarcolás található.

Említés: Erdélyi 1982, 183.

Harmatta: S/Š S/Š Qĭ (kétszer) || Q¹ Y¹ | *K/K^u ^as sⁱqⁱ ‘bújtató szorító’ || Q^ay/Q^oy ^ok^ā ‘Q. ögä (tiszttség)’. Vékony: ize^ηe ‘kengyel’. Erdélyi: B + +.

Részben rovásírássra jellemző jelek ligatúrái, de nyilván nem összefüggő szöveg, hanem tulajdonjegy. Az 1. jel, ha betűnek tekintjük, a TMK távoli variánsának tűnik, a 2. jel összeállítható TMK jelek ligatúrájaként, de egyelőre nincs okunk ezt tekinteni helyes megoldásnak (a **075** párhuzama dacára sem, hiszen az legalább egy századdal későbbi).

062 AR E-05?

Orsógomb, **Kecel**-Határdülő (Orcsik-tanya mellett)² (Bács-Kiskun m.)

1933. VIII. 19-én Fettich Nándor – Horváth Tibor ásatásán került elő avar temető 89. (női) sírjából. Ő.h.: MNM ltsz. 26.1933.9. V.

Sárga agyag orsógomb, méret: 2,8 (átm.). Koraavarkor (VI. sz. vége–VII. sz. első fele). Az orsógomb felső palástján 2-2 összetett jel pontatlanul ismétlődik, olvasati sorrend bizonytalan.

75⁺ y2⁺? 75⁺ y2⁺? | 75⁺

062a

062b

Lec. var. 2., 4. jel: ,33⁺^,33⁺ ?

Fotó: **062a**, **062b** (MNM felvételei).

Cs. Sós 1958, 13-14 (fotó: XVI.t. 5.). Erdélyi–Ráduly 2010, 24 (tévesen **087** rajzával).

Mandics 2010, II 361 (Erdélyi–Ráduly nyomán).

Említés: László 1955, 162.

² Erdélyi–Ráduly 2010 információja szerint Kiskőrös-Csukástó.

Cs. Sós: svasztikadíszes. Erdélyi–Ráduly: rovásírás. A szemben levő oldalakon felismerhetően ugyanannak a jelnek változatai. Az egyik típus kettős tollú, jobbra tartó gammadion (az egyik példány az orsógomb furatáig felcsúszott, azon a részen enyhén sérült; alatta az alsó paláston egy kisebb balra tartó egyszerű gammadion), amelyet betűjelnek semmiképp nem, vagy tamgának, vagy még inkább grafikus dísznek kell tartanunk. A másik típus két szemben álló jeltől létrejött sátorszerű alakzat (az egyik példányon megkettőzött külső vonallal, melyek közt pontsor húzódik; a második példányon a belső szárak közt egy-egy hanyagul benyomott pont; felül, a furat mellett vékonyan bemetszett vonások veszik körül, amelyek szándékos volta megkérdőjelezhető). Noha elképzelhető, hogy a jel egy elemi írásjel tükrözésével jött létre, jelen helyen egyértelműen tamga-funkciójú; feltűnő a hasonlósága a **089a-b** bekarcolt tamgaival, de a jelek behúzási sorrendje más.

A temetőben több más jelzett felületű orsógomb is előkerült, de azokon bizonyosan csak díszítésről van szó: zegzugvonal (vö. Cs. Sós 1958, VIII.t.10., IX.t.14., XI.t.7.), vagy végig hálósan bevagdalt felület (VI.t.2.).

063 AR/Gör H-01b?

Ezüstdísz, **Zamárdi-Rétiföldek** (Somogy m.).

1993-ban Bárdos Edith ásatásán, avar temető 1280. sírjából (meghatározhatatlan nemű elhunyt, más sírlelet nincs) került elő. Ő.h. RRM 93.16.1. VII. század az ásató meghatározása szerint, készítéstechnika és díszítéssztylus alapján (véleménye szerint a csukló-rész díszítése a szíjvégtesténél valamivel fiatalabb). *V*.

Aranyozott ezüst csuklós szíjvég 10,25 x 2,7 x 0,15, előlapján II. állatstílusú fonott díszítés, szimmetrikusan öt rekeszben ékkőbetét (a középső kiesett); az aranyozás a kiemelkedő részekben lekopott. Sima hátlapján vékonyan bekarcolt jelek, amelyek három csoportra oszlanak, talán különböző személy, de mindenképp különböző eszközzel készítette (időbeli viszony nem állapítható meg, de talán jobbról balra haladva töltötték be az üres felületeket). *a* éles, mély bekarcolással (hegyes késsel?) 6 határozott vonalú jel 0,75-1,2, talán balról jobbra haladnak; *b* balra tőle egészen felszínesen, finoman karcolt két pentagramma 2,1-2,1; *c* balra tőle az *a*-hoz hasonló eszközzel, de bizonytalan, apró vonalakkal bekarcolva egy egészen apró összetett jel (talán tamga, 0,35 x 0,6) és a szíjvégre keresztirányban egy előrenéző (talán támadó?) szarvas négylábú állat rajzocskája (0,4 x 1,2). Hosszirányban sok utólagos karcolás fut rajta végig, használatból adódó sérülések; a csuklórészen jóval felületesebb, szintén csak sérülésből eredő karcolások.

a → 09 01 09 01 ,64 79

b (pentagramma) (pentagramma)

c 55 (állatalak)

063a

063b

063c

Fotó: **063a**, **063c**, rajz: **063b**.

Harmatta 1995 (fotó, rajz: 1-4. kép). Harmatta 1996 (fotó, rajz: 1., 6. kép). Mandics 2010, II 357. Vágó 2015, 461 (fotó). Bárdos–Garam 2009/18 I 165, taf. 143, 1280/1.

Harmatta: Nt/I²S²/Š² S¹/Š¹ S²/Š² S¹/Š¹ *ant et eš aš eš as* 'esküt teljesíts, barátot, élelmet, zsákmányt gyarapíts' (rovásírás); TWγ'N 'R *Toyan Er* (név; szogd írás derékszögben a csukló mellett); 'N | 'γN | 'δγγ *En Čiqan Alqay* (későbbi tulajdonos neve; szogd írás a csuklós részen trapéz alakú keretbe írva).

Harmatta a tárgyon három feliratot olvasott, az 1. a tényleges **a** feliratos résznek megfelelő, de Harmatta rajzának a vonalvezetése a valóságtól erősen eltér, így az olvasata nem lehet helyes; 2. szogd kurzív írásnak a keresztbe bekarcolt állatalakot tekinti. Az általa olvasott 7 betű két szava 0,8, illetve 0,4 cm hosszú feliratot eredményezne. Ekkora méretű kurzív írás olvashatatlan, nem közöl hasznos információt, ez tehát nem lehetett a készítő szándéka. Állatrajzok ezzel szemben az avar bekarcolt díszes tárgyakon nem egyediek, felirat-szerű együttes elemeként szerepel a °109 tűtartón, ahol világosan apotropaikus értelmű támadó nagyvad: hasonló értelmezés könnyen lehetsé-

ges ezen a szíjvégen is. A 3. felirat kurzív jelei a csuklón valójában csak szándéktalan karcok (ezt bizonyítja, hogy összesen 9 betűt 3 sorban írtak volna bele egy 1,4 x 1,4 cm-es trapézba, max. 1 x 1 cm hasznos felületre).

Az **a** szövegrész tehát mindenképpen írás, és ha a három szövegrész összefügg, a **b** pentagrammák és a **c** állatalak bajelhárító szerepét valószínűsítve, tartalma alighanem védő mágia. A jelek minden eddig ismert avarkori rovástól erősen eltérnek. Az első négy jel esetleg antik eredetű mágikus characterként értelmezhető (a tetragrammaton pszeudo-görög utánzásából származó $\pi\pi\iota$ mágikus ige?),³ az utolsó kettő pedig talán görög betűk ($\omega\phi$), értelme nincs, valószínűleg itt ez is character (talán az ismert mágikus formulavég $-\omega\theta$ hibás utánzása?).

064 AR (NR+?) E-10?

Cserép orsógomb, Budapest-Csepel-Háros.

Előkerült 1977-ben, BVM (II. Rákóczi Ferenc út 289-295) területén, Nagy Margit ásatásán avar temető 41. sírjából. Ő.h. BTM ltsz. 84.1.66. VII. sz. 1. fele az ásató meghatározása szerint. V.

Vastag korong alakú, vörösre égett agyag orsógomb 2,0-2,2 x 3,4 (átm.). Égetés előtt mélyen bekarcolt jelek: felső lapján négy szimmetrikusan elhelyezkedő kereszt (0,8-1,05 cm), az egyik a többihez képest elfordult állásban; alsó lapjának két oldalán 1, illetve 1-2 jel (0,7 x 2,1, illetve 1,1 x 2,5 cm), amelyek iránya és sorrendje nehezen megállapítható: talán az alsó két jel az orsógomb lyukából indul ki, a túloldali pedig mintegy felülhúzás; vagy pedig két jel a lyuk két oldalán.

Az oldallapon középen végigfutó vonalra felfűzve keresztirányú metszések, illetve jelek, amelyek részben a lap két szélén is párhuzamosan, de nem végig futó vonalba mennek ki. Két jelcsoportra oszlanak (4 + 2-3 jel, 1,2-1,7 cm), de nem lehet eldönteni, merre néznek, mi a haladási irány.

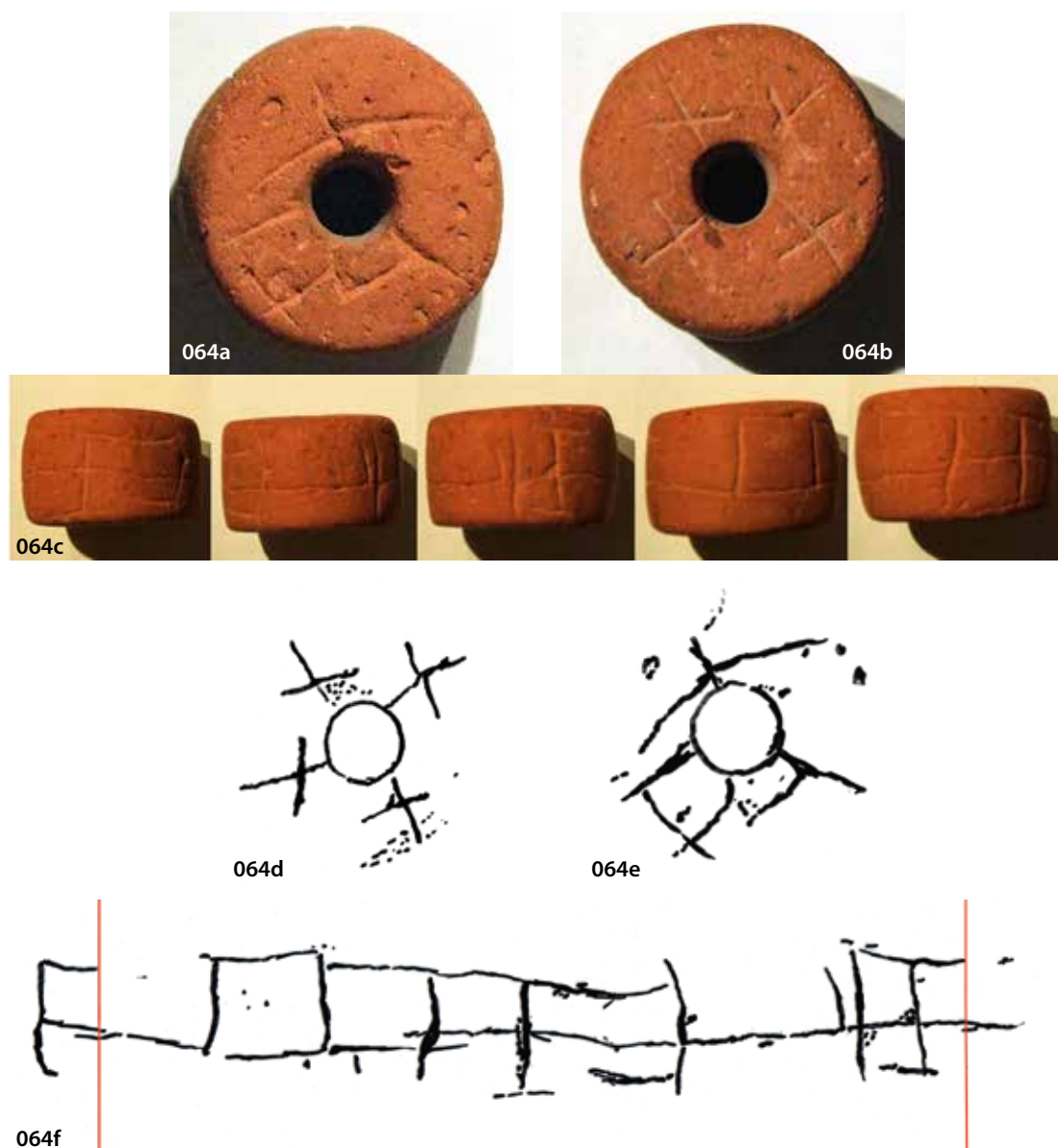
a 02 ∷ 02 ∷ 02 ∷ 51

b 97 ∷ ← ,33 y2 vagy (iránytól függően) ← 51 16 vagy → 51 16'

c ← 26 01 31' (v. 26 70?) 99 ,08/26? 01/06? 09⁴

3 A négy jegy eloszlása ugyanakkor meglehetősen egyenetlen, az első három szorosan áll, a negyedik távolabb. Ha azt az elképzelést fogadjuk el, hogy az első három egyetlen összetett jel v. ligatúra volna, az némileg a TMK x1 ligatúrájára hasonlít, amelyet több középkori feliraton máig ismeretlen, illetve kétes hangértékben találunk; a negyedik jel pedig lehetne bármely rovásrendszer 01 jele, vagy görög ι ($-\omega\phi$?) — Kovács P. megjegyzése szerint (szóbeli közlése) esetleg lehet 'Ιωσφ̣ rövidítése, vagy 'Ιωβ helyett írva. Ez az első 3 v. 1 jelet még nem magyarázza meg.

4 Elvileg fejfelé is elképzelhető: → 26 01 31' (v. 26 ,70'?) 99' 08/26? 01/06'?' ,09. Ebben az irányban azonban gyakorlatilag az összes jel párhuzamtalan, és a haladási irány is elég különleges lenne. — A két szó sorrendje objektívan nem dönthető el. Elképzelhető az is, hogy a felső és alsó vízszintes vésetek egy tökéletlen, hibás keretet adnak ki, ez esetben csak 01 és 01 jelek váltakoznának (számrovás?).

Fotó: **064a**, **064b**, **064c**, rajz: **064d**, **064e**, **064f**.

Nagy 1998, 157, t. 108 (rajz), t. 175/5 (fotó). Harmatta 1985/6, 46-49 (rajz: 1-4. kép).⁵
Mandics 2010, II 362.

Harmatta (mindhárom oldalt egyazon felirat részeinek tekinti): $R^1S/\check{S}/\check{C} UQ^1 | D^2ZND^2$
 $| T^2K^{\check{u}} ur^{\check{u}}q^E d^{\check{u}}z^{\check{u}}\eta^E d$ 'az orsó Ediz vagyontárgya' / $\check{a}t k^{\check{u}}$ 'szerezz jó hírnevet'.

Az **a** oldal nyilvánvalóan csak díszítés: $\ddagger : \ddagger : \ddagger : \ddagger$. A **b** legalábbis részben írásos emlék, a valószínűbb olvasat szerint egy valószínűleg nem szövegszerű keresztszerű vonás alatt két, a másik, nem kizárható olvasat szerint egészében két betűjel, melyek talán NR

⁵ Szerinte (tévesen) a 16. sírból.

variáns jelei (egy olvasat azonban TMK szerint is adható), legvalószínűbb, hogy rövidítés (tulajdonjelzés?). A *c* elképzelhető, hogy egyszerűen geometrikus dísz, de esetleg lehet szövegszerű közlés is (ugyanis mintha két szövegegységre tagolódnék), azonban az NR-től és a jánoshidai típusú (TMK?) jelektől is eltérő, ismeretlen rovásokkal.

065 NR G-?

Csontszerszám, Budapest-Csepel-Háros.

Előkerült 1978, BVM (II. Rákóczi Ferenc út 289-295) területén, Nagy Margit ásatásán avar temető 35. sírjából (Nagy 1998: 60. sír). Ő.h. BTM ltsz. 84.1.31. VII. sz. 1. fele az ásató meghatározása szerint. *V*.

Háromszöges átmetszetű, csontból készült táskazár 7,1 x 2,5 x 1,2, eredetileg 3 furattal, amelyből csak a bal szélső maradt meg. Hátoldala törött, csonka. Téglalap alakú előlapja sima, apró utólagos sérülésekkel telekarcolt; rajta 1,8 széles keretben bekarcolt (helyenként túllógó) 5 jobbról balra haladó (?) jel. A jelek mellékvonalai a függőleges fővonalnál jóval gyengébben vésve, helyenként alig olvasható. A keret bal felső sarka lekopott.

← ° 43' ,88 19 06? ° 01?

065a

065b

Var. lec. az utolsó jel lehet 06 vagy 07 csonka alakja is.

Fotó: **065a**, rajz: **065b**.

Nagy 1998, 165, t. 112 (rajz), t. 181/3 (fotó). Harmatta 1985/6, 49-50 (rajz: 5. kép) [A megadott leltári számon egy eltérő tárgyat ismertet uo. 220-222 (rajz: 6. kép)]. Mandics 2010, II 360.

Harmatta: Q¹S/ŠUQŋ : APγ¹ Q^as/šuqⁱη apⁱγ ‘Qasuq/Qašuq táskája’. Olvasata nem lehet helyes, mert a valóságosnál hárommal több karaktert tartalmaz.

A felirat világosan NR szerinti betűkkel készült, olvasatának állását és irányát éppen ennek alapján lehet meghatározni. Különös ugyanakkor, hogy a felirat indulása egy nagyobb üres térség után történik, amelyben szóköztagoló áll (ez felveti azt a lehetőséget, hogy a keret két szélső lezárása is egy-egy jel, és csak a vízszintes sorvonalak keretezik: ez esetben a helyes olvasat 01 ◦ 43’ ,88 19 06? ◦ 06? 01).

Harmatta uo. 221-222 felveti, hogy a 11. sírból előkerült tarsolyzáron (ltsz. 84.1.31, 4,9 x 2,8 x 1,2) is lehet felirat (rajz: 6. kép), a felszínén bizonytalanul húzódó vonalak és pontkörök ezt a feltételezést nem igazolják. (Olvasata: K²PN²Ŋ : A/ENK²/L¹/Q¹ *Kepiniη enāk[i]* ‘Kepin fonala (kendőkötője)’. A leltári számot tévesen adja meg, a 35. sír táskazárát. Feltehető, hogy a téves leltári szám alapján gondolta úgy, hogy a 11. sír tárgyán is van felirat, és jobb híján akkor már írásként “azonosította” a tárgy fotóján szereplő díszeket és természetes sérüléseket.

066 AR (NR?) F-05?

Ezüstedény, **Kiskőrös**-Vágóhíd (Bács-Kiskun m.).

Ásatáson került elő 1937. X. 1-jén, 1B sír. Ő.h. MNM ltsz. 7.1937.1. Középvarkor: VII. sz. közepe–2. fele. *V*.

Kúptagból és gömbtagból álló dísztelen ezüstkehely magas száron, amelyhez kerek vízszintes talplemez van szögecselve, 7,6 x 7,35 (szájátm)/4,8-4,9 (talpátm.). A talpban kívül határozott vonallal bevésve a peremnél 2 jel vagy jelcsoport (0,55 és 1,0 cm), iránya nem egyértelmű, legvalószínűbb, hogy az egyik a másikhoz képest elfordul. A szegecselés mellett jóval finomabban, alig sejthetően bekarcolva még egy jel (0,4 cm), amely bizonyára nem ugyanolyan eredetű, halványsága alapján talán a mester saját maga számára készített jelzése.

a ← 06 ÷ 55[^]:24? (vagy 55[^]60[^]:01?)

b 35?

Fotó: **066a**, **066b** (MNM felvétele), rajz: **066c**.

László 1955, 22, 160-161 (rajz: 45/2, fotó: t.I/13b). Vásáry 1972, 344 n. 10 (rajz). Harmatta 1984a, 278-280. Vékony 1987, 86-88, 105. Szekeres 1995, 140. Szekeres 1996/2000, 92-93. Vékony 2004, 198-201, 213. Szekeres 2008, 209-11. Erdélyi–Ráduly 2010, 32.

Említés: Erdélyi 1982, 182.

Harmatta: PNčQⁱ{L²}L¹ *a*pⁱnč qⁱl 'nyújts örömet'. Vékony: ^lp/^op *a*ta vagy inkább P^uta V (=5). Szekeres: J A[^]TAD j^o atyád.

A rövid, többszörösen ligált jelcsoport valószínűleg tulajdonjegynek vagy tamgának értelmezendő; a halvány egyedülálló jel gyártási jelzés lehet. A feltehető elemi jelek általában szerepelnek a NR jelkészletében (a vitatható 24 feloldás kivételével), így

valószínűleg ugyanarról az írásról és talán nyelvről van szó. Az eddigi megfejtések egyike sem hihető, mert a két valószínűleg különböző funkciójú jelet egy szöveg részeként értelmezik.

067 AR (NR?) G-05/06?

Csont tűtartó, **Kiskőrös**-Cebepusztá (Bács-Kiskun m.).

Fettich Nándor ásatásán került elő 1933. X. 28-án, Lackó Béla tanító földjén, avar temető 20. sírjában. Ő.h.: MNM ltsz. 32.1933.7. Középavarkor: VII. sz. közepe–2. fele, a leletösszefüggés alapján. *V.*

Hengeres csonttok, 8,2 x (átm.) 1,15-1,45. Ép, fényes felülete sok helyütt összekaristolva. Oldalán három bekarcolt jel (0,6 cm), elképzelhető, hogy ugyanannak a jelnek ismétlése (kétszer felülhúzva). Haladási iránya ismeretlen. Lehetséges, hogy számjel (ha azonos jelek, értéke 30), vagy ha betűknek értelmezendő, tulajdonjegy/tamga. Jobb szélén bekarcolások, amelyek valószínűleg véletlen sérülések, köztük egy kifelé mutató nyíl: talán a helyes tűbetételi irány jelzésére.

← 51 68 68

Fotó: **067a** (MNM felvétele), rajz: **067b**.

Vásáry 1972. 342-343, n. 7 (rajz). Harmatta 1985/86, 58-59, 2. kép (rajz). Mandics 2010, II 339. Erdélyi–Ráduly 2010, 33.

Említés: Erdélyi 1958, 39; Kovrig 1975, 309; Erdélyi 1982, 182; Vékony 1987, 102 [szerinte csak dísz]; Róna-Tas 1988, 499 ('olvashatatlan'); Tryjarski 2002/04, I 63 n. 7, II 9 (rajz: III.t. 8; 'olvashatatlan'); Vékony 2004, 208.

Harmatta: Y²D²Z y^ed "z 'varrj ügyesen'. Erdélyi: X X X.

067¹ AR/NR? H-04a/05?

Bronzdísz, **Zamárdi-Rétiföldek** (Somogy m.).

1993-ban Bárdos Edith ásatásán, avar temető 1344. (női) sírjából került elő. Ő.h. RRM ltsz. Z47.1.1344.5. V. Középvarkor a díszítés alapján, az ásató meghatározása szerint. Aranyozott bronz nagyszíjvég, 8,9 x 2,6 x 0,4, lemezekből összeszegecseelve, a két szegecs egyike hiányzik. Előlapján pontozott szalagdísz előkarcolás után poncolva és vésve, oldallemézén rézsútos rovátkolt dísz bevésve. Hátlapja sima, enyhén homorú lemez, melyre három helyen vékonyan, éles szerszámmal jelek vannak karcolva: **a** a tövénél egy nagy ábra, 2,3 x 1,5 cm, **b** a végénél nem teljesen elkülönülő jelekből egy jelcsoport, 1,8 x 1,2 cm, **c** középen oldalt egy köröcske (átm. 0,45 cm).

a y2:34^,34

b ← '60' 01⁰¹ 01 '60'

c 80

067c

067d

067e

067f

Fotó: **067c**, **067de**, rajz: **067f**.

Bárdos–Garam 2009/18 I 175, 151.t. 1344/7, III 156, 87. kép (feliratról nem tesz említést).

a egyértelműen egy tamgát ábrázol, amely közeli párja a **089** két tamgájának, fentről lefele behúzza, a vonalvezetésben javítással; értelmezése, esetleges jelekre bontása a **089**-éhez hasonlóan lehetséges. **b**-t szintén lehetséges egy összetett jelnek (tamgának?) gondolni, de valószínűbb, hogy betűkre osztható; ezek eloszlása kétes, de úgy tűnik, először a függőleges jelsort alakították ki, a végső 60 jel halványabb, a kezdő (?) 60 jelet pedig utólag húzták át rajtuk. Így a jelek NR-ban ismert formák. Valószínű, hogy a 60 mint betűjel (monogram?) a legutolsó jelzés a tárgyon, amely érvényteleníti v. magyarázza a korábbiakat.

068 AR F-05+06?

Ezüstedény, Budapest-**Rákosfalva** (Tihany tér).

Angyal Sándorné találta, Bartucz Lajos és Malán Mihály hitelesítő ásatása alapján Tihany téri avar temető 5. sírjában 1936. IV. 20 előtt. Ő.h. BTM, ltsz. Ngy. T54.5.2. Valószínűleg középvaskor a párhuzamok alapján (VII–VIII. sz. fordulója Erdélyi szerint). *V*.

Ezüstlemezből kalapált talpas kehely, 7,2 x 9,3-9,5 (szájátmérő) – 4,0 (talpátmérő). Dísztelen kehely, szárán körbefutó barázdák, enyhén homorú talpán nagy méretben egy élesen bevésett jel, valószínűleg tulajdonjegy (*a*, 1,3 cm). Mellette, elkülönülten egy ugyanolyan módon, valószínűleg ugyanakkor bevésett jel (*b*, 0,35 cm). A kehely töredezett, alján hiányos, a szár és talp ép.

a x9

b 34

Fotó: **068a**, rajz: **068b**.

László 1941a, 106-107 (rajz: 1. kép, fotó: XII.t. 1). László 1955, 160-161 (rajz: 45/1. kép). Vásáry 1972, 343-44 n. 9 (rajz). Harmatta 1984a, 277-278. Vékony 1987, 88. Vékony 2004, 202. Erdélyi–Ráduly 2010, 31. Mandics 2010, II 346-348.

Említés: László 1942, II 789 (rajz: XXXVII.t.2); Nagy 1973, 201 (fotó: 137. kép); Erdélyi 1982, 183; Nagy 1998, 116, t. 91.5/1 (rajz), t. 164/1 (fotó).

Harmatta: γ^1U $^a\gamma u$ ‘emelkedj fel/légy rá képes’.

Harmatta az *a* feliraton kívül, részben a *b* helyett négy újabb feliratot olvas rajta: egyet folyóírással (nem rovásírás), egyet elszórt jelekkel, és kettőt jobbról balra haladó rovásírással (a második, hosszabb [11 jeles] állítólagos sornak csak egyetlen jele [63] nem felel meg a NR jelkészletének). Harmatta szerint tehát a kehely NR és nem-avar keleti feliratot hordoz. Ezek a feliratok fantomok, a talpon a két jelen kívül csak nagyon halvány, párhuzamosan futó karcok vannak, amelyek sérülések vagy a gyártási folyamat

068a

068b

maradványai, a kehely pedig sima. Csak két jel létezik, amelyek közül **a** (a középén álló, jól olvasható) minden bizonnyal tulajdonosjelzés/tamga, **b** szintén szándékos, de aligha tartozik szövegszerűen az **a**-hoz, esetleg számjelölés (5?).

069 AR (NR?) F-05?

Ezüstedény, Budapest-**Rákosfalva** (Tihany tér).

Bartucz Lajos és Malán Mihály ásatásán került elő 1936. IV. 20., Tihany téri avar temető 5. sír. Ő.h. BTM, ltsz. Ngy. T54.5.1. Valószínűleg középvarkor a párhuzamok alapján (VII–VIII. sz. fordulója Erdélyi szerint). *V.*

Rosszezüst lemezből kalapált talpas kehely, 6,2 x 9,0 (szájátmérő) – 3,85–4,0 (talpátmérő). Dísztelen kehely, bronzlemezről készült magas szárának alján körbe zezzugvonaldísz, enyhén homorú talpán 2 vagy 3 felszínesen bekarcolt, nagyobb jel (haladási irány bizonytalan). Ép.

→ 08 35 51?

Fotó: **069a**, **069b**, rajz: **069c**.

László 1941a, 106–107 (fotó: XII.t. 1, talpát nem mutatja, feliratról nem tud). László 1942, II 789. László 1955, 160–61. Nagy 1998, 116, t. 91.5/1 (rajz), t. 164/1 (fotó; talpát nem mutatja, feliratról nem tud).

Említés: Nagy 1973, 201 (feliratról nem tud).

A 3. jel valószínűleg véletlen karc, a többinél kisebb és felszínesebb. Az 1–2. jel tudatosnak tűnik, de a kehelyhez képest utólagos, funkciója ismeretlen (tulajdonosjelzés?)

069a

069b

069c

070 NR? F-?

Ezüstedény, **Ozora**-Tótipusztá (Tolna m.; eredetileg Szilasbalhás, Fejér vm.).

1871. X. 2-6 közt Bóla János és Sütő József talált pinceásáskor fejedelmi sírt Tótipusztán, Bisits Mór kiásatta, a 2. sírban került elő, 1871. X. 16. MNM-be jutott. Ő.h. MNM, ltsz. RN 275.1871.26b. V.

VII. század vége, 668 után. Kónstantinos Pogonatos solidusa alapján (668-673 közti típus).

Gömbölyű rosszezüst kehely, 18 x 9,5 (szájátmérő). A kehelypalást erősen rongált, repedezett, számos helyen pótlásokkal kiegészítve. A peremhez közel egy helyen nagyon bizonytalanul kivehető, felszínes és erősen kopott karcolások, amelyek Garam É. megfigyelése szerint (vö. Garam 1976, 143-144) 4 jeltől álló feliratot adnak ki, de jelenleg ezek közül csak egy jel észlelhető kétségtelenül. Haladási irány bizonytalan (jobbról balra?)

← 51 (vac.) 01 08⁴¹ 55 (Garam szerint)

← + 01? 41 ,33 (jelenleg)

070a

Fotó: **070a** (MNM felvétele), rajz: **070b** (Garam után).

A feliratot először említi: Garam 1976, 143-144 [nálá Kunágota vagy Tótipusztá]. Leletkörülmények: Bóna 1982/83, 104-114, régebbi irodalommal.

Harmatta 1984a 280-283. Vékony 1987, 81-84. Vékony 2004, 192-196. Szekeres 1995, 140. Szekeres 1996/2000, 91-92. Szekeres 2008, 206-8. Erdélyi-Ráduly 2010, 22. Mandics 2010, II 342-343.

Garam: 3 jel, tamga. Harmatta: $US^1T^2/Q^1\wedge PI/\tilde{I}^{\check{C}}$ *us q^ap ič* ‘gondold meg, ragadd meg, igyál’. Vékony: *X* (=uon) *sī^gt* ‘tíz fér bele’. Szekeres: *^eb sz^eri ^at* (=atya). Vékony megfejtése paleográfaiilag teljesen elfogadható, jelentése értelmes. Szekeres megfejtése TMK szerinti, ami a nagy időtávolság miatt kétes, noha a betűalakok valóban szinte egyformák; megfejtése azonban teljesen értelmetlen, így elvetendő.

Az írás jelei, amennyiben helyesen rekonstruáljuk, egy kivétellel megfeleltethetők a NR jeleknek.

070b

071 AR (NR?) E-05?

Agyagedény, Budapest-**Rákospalota** (Tihany tér).

Gallus Sándor ásatásán a Tihany téri avar temetőben, Vezér út 74. 1. sírból 1937. IV. 9-én került elő. Ő.h. BTM, ltsz. Ngy. Z54.1.1. VII–VIII. sz. fordulója (Vékony), VIII. sz. 1. fele (László) a temető egésze alapján. V.

Vastag, sötétszürke, korongolatlan agyagfazék 14,7-15,1 x 10,9-11,25 (szájátm.) – 9,2-9,3 (aljátm.). Ép. Oldalán egymás mellett két égetés előtt durván behúzott képi jel (3,7-5,2 cm), nagyjából azonosak, balra egy vékonyan behúzott, írásjelnek tűnő vonás (4,0 cm) és egy tökéletlen, durván behúzott vonás (2,3 cm, talán félig kivitelezve az első két jel mása?). Haladási irány ismeretlen, ha a képi jelet tekintjük elsődlegesnek, jobbról balra.

← 67var. 67var. || 07 || ,34?

Fotó: **071a**, **071b**, rajz: **071c**.

László 1941a, 108 (fotó és rajz: XII. t. 22). László 1955, 161 (rajz: 45/3. kép). Vásáry 1972, 343, n. 8 (rajz). Harmatta 1985/86, 53-54 (rajz: 7. kép). Vékony 1987, 102. Nagy 1998, 122 (rajz: t.94/1.6, fotó: t.207). Vékony 2004, 209. Mandics 2010, II 342.

071c

071a

071b

Említés: László 1942, II 789 (rajz: XXXVII.t.2); Erdélyi 1982, 183.

Vékony: két tamga, vagy $^aq\ ^aq$ ‘ömölj, ömölj’. Harmatta: $Y^1Q^1N^1 \mid Y^2S/\check{S} \ ^ay^aq^1n \ y^e\check{s}$ ‘használd a bögrét’ vagy $\check{C}D \ Y^1Q^1 \ ^E\check{c}i\eta/A\check{c}u\eta \ ^ay^aq^i$. ‘Eči/Aču (bátya/aty) bögréje’.

A két főjel valószínűleg tamga (noha a fő forma betűre hasonlít, a belsejében apróbb köröcskék vannak, így szempárra emlékeztet), a 3. jel egy NR jelnek megfeleltethető, így valószínűleg egybetűs rövidítés. Az utolsó jel kétes, talán egy megkezdett és félbehagyott 3. tamga (BTM ltk. szerint). A kezdetleges edénynél műhelyjelzésre nem számíthatunk, talán háznál készült, így az égetés előtt bevitt jeleknél is elképzelhető, hogy a tulajdonosra vonatkozó utalások.

072 AR (NR?) G-05?

Íjlemez, **Hetényegyháza**-Mária út (Bács-Kiskun m.).

1994/95-ben H. Tóth Elvira ásatásán került elő, avar temető 70. sírjában. VII. sz. utolsó harmada – VIII. sz. első negyede az ásató meghatározása szerint.

Íj végének csontlemeze 23,0 x 3,4, lekerekített felső végénél, a húrnak szolgáló hornyon kívül egy sekélyen bekarcolt jel. Másik végén irdalt felszínű.

88

Rajz: **072** (H. Tóth alapján).

H. Tóth 1999/2000 (7.1. kép; feliratot nem említ). H. Tóth 2001, 13 (7.1. kép; feliratot nem említ). Mandics 2010, II 352.

072

Az egyetlen jel alakilag NR-be illik, de nem dönthető el, tamgaként szerepel-e vagy pedig az írásrendszerbe illő értékében, rövidítésként. Noha gyakran az íjvégcsont mellett a markolatcsonton is szerepel (azonos vagy rövidebb) írásos jel, ezáltal csak ezen a csonton lehet jelet azonosítani.

073 AR (NR/SZR) E-00

Agyagedény, Budapest-Óbuda (Aquincum, Szőlő u. 60-64).

1964-ben Kőszegi F. leletmentésén került elő sírban, szórványként. Ő.h. BTM ltsz. 69.2.2.⁶ VII. sz. 2.–VIII. sz. 1. fele? V.

Narancsvörös, jól égetett, finoman iszapolt, korongolt kétfülű cserépkulacs 23,3 x 18,7 (átm.) x 9,6 (szájátm.: 5,8). Előlapján a peremen kisebb bemetszések, valószínűleg véletlen sérülések. Közepén a középdudor felett egy nagyobb és kisebb, egymást metsző, de egyidőben, égetés előtt bekarcolt jel (4,8-2,1 cm); a dudor alatt hosszú, ferde, egymást is metsző vonalsor, ugyanakkor, de vékonyabban (más késsel vagy nem szándékosan) bekarcolva. Hátlap sima. Több részből egyberagasztva, helyenként kiegészítve.

← II/36? 06

Fotó: **073a, 073b, 073c**, rajz: **073d**.

Nagy 1998, 46, t. 44 (rajz), t. 196 (fotó). Nagy 1993, 358, 361, t. 12,5 (fotó). Harmatta 1985/6, 54-56, 217-226. Vida 1999, 299 n. 908, t. 168 (fotó). Mandics 2010, II 343-344. Fehér 2019a (fotó, rajz).

Említés (felirat nélkül): Nagy 1973, 197 (fotó: 131. kép).

6 Megemlítendő itt az ugyanakkor, ugyanonnan előkerült BTM ltsz. 69.2.1. edény is (vö. Nagy 1998, 46, t. 44/b3, sajnos jelenleg nem lelhető fel). A leltárkönyvi leírás szerint barnásszürke, korongolt fazék 12,4 x 10,4 (szájátm.) / 7,5 (aljátm.), peremén benyomkodott ferde vonalak. Az azonos körülmények miatt nem lehetetlen, hogy ez is írásnak minősíthető jeleket takar.

Harmatta: $D^2Z\gamma^1 \text{ } ^e d^i z \text{ } ^a \gamma$ ‘magasra emelkedj’. (Harmatta az alatta levő nagyobb karcot is feliratnak értelmezi, valamint az edény peremén és tulsó kerek felületén is egy-egy véletlenszerű karcolást, szerinte 4 különböző kéz írását: $b \text{ } S/\text{Š}L^1 \text{ } ^a s^i l$ ‘gyarapodj’ $c \text{ } PS/\text{Š} \text{ } ^o p^i \text{ } \text{š}$ vagy $^o p \text{ } ^e \text{ } \text{š}$ ‘hörpintgessél’ vagy ‘hörpints, barát’, $d \text{ } T^1 L^1 \text{ } ^a t \text{ } ^a l$ ‘szerezz nevet’. Ebben azonban autopszia híján bizonytalán téved, ezek a karcolások nem alkotnak írást. A felső felíratra adott olvasata a szituációnak megfelel, de valószínűségét csökkenti, hogy a szöveg valószínűleg csak két jelle osztható.) Fehér: $PJ \text{ } nu\ddot{u}$ ‘igyál’.

A felirat jelei, ha elfogadjuk, hogy szögben állnak, NR és TMK jeleinek is megfeleltethetők (az utóbbi feltevés sem elvetendő, hiszen a **075** írástípusával való szoros kapcsolatot jelentené), így az írástípus biztosan nem határozható meg, az azonban egyértelmű, hogy valódi írással van két betűs, jobbról balra tartó szöveg. TMK szerinti olvasata LJ vagy PJ. Ha az utóbbi, talán a betűalakhoz közelebbi olvasatot fogadjuk el, a szöveg ószláv nyelven értelmes és a szituációnak is megfelel: пий ‘igyál’. Ószláv nyelvű szöveg avarkori rovásemléken természetesen elképzelhető (vö. **093b**, **102b** Vékonny olvasata szerint), így a relatíve legnagyobb valószínűsége ennek a megoldásnak van, bár az edénytípus természetesen nem szláv eredetű, a készítője (azaz a felirat írója) és a felhasználója egyaránt avar kulturális közegben élt.

074 AR/NR G-?+06+10

Csonteszköz, **Alattyán**-Tulát (Jász-Nagykun-Szolnok m., Jászság).

Fettich N. ásatásán került elő 1934-ben, 164. sír (női). Ő.h. MNM ltsz. 12.1934.241. V. Négyzetes hasáb alakú csont tarsolyzár (Kovrig: tűtartó, mivel tűmaradványt talált benne), keskeny oldalán 3 furattal, vastagabb két oldalán végig bevéssett jelek. Ép. Későavarkor (VII. sz. vége–VIII. sz.). Kovrig szerint a temetőn belüli helyzet alapján, VII. sz. közepe Erdélyi szerint (viszont hosszabb ideig használatban volt!).

Az egyik díszített oldalon (**a**) balra három szélesen, mélyen bevéssett kereszt (a középsőn látható, hogy előre karcolt vonal mentén), ami nem alkot írást, díszítés vagy számjel lehet. Jobbra három határozott, de finom vonallal bekarcolt (írás)jel, amely szinte pontosan megegyezik a **086** rajzolatával; nem állapítható meg a bal félhez való időbeli viszonya. Utólag durvábban véssett, egyik szárán duplázott nagy kereszttel érvénytelenítve.

A másik oldal (**b**) eredetileg függőleges bevágásokkal három szakaszra tagolva, az egyik szélén mély, többvonalas függőleges bevágások, a másik oldalt sokvonalas, gondatlan munkának tűnő, de elég mélyen bevágott három kereszt. A középső mező hosszában kettéosztva, egyik sávjában ezeknél alaposabb munkával, széles, mély véséssel kialakítva ferde és többnyire görbe vonalak. Haladási iránya nem dönthető el, sőt az sem, merre van fejjel felfelé. Utólag a közepén három az eddigi összesnél mélyebb és durvább keresztirányú bevágás, talán egy másodlagosan vagy inkább harmadlagosan jelzett számjegy (3?).

a ← 52? 13 02 vagy 52? 01^51^01 X X X

b ← X X X || 01 01 43? 81 ,34^{43?} ,34var.? || II vagy (fejjel lefelé)

→ X X X || 01 01 43? 81' 34^{43?} 34var.? || II

b utólag III

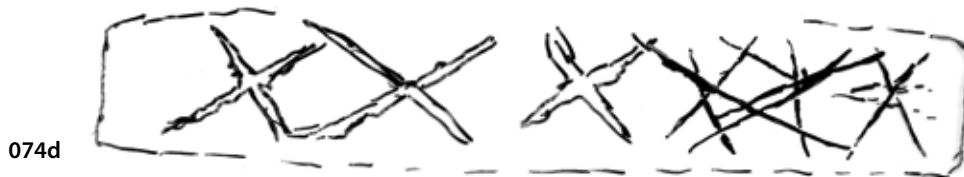
Var. lec. **b** 01 01 vagy 31 31; 43 esetleg 06' vagy ,06 ?

Fotó: **074a**, **074b** (MNM felvétele), rajz: **074c**, **074d**.

László 1955, 162 (rajz: 46/2. kép). Kovrig 1963, 22, 169 (rajz: XIV.t.). Erdélyi–Ráduly 2010, 26. (Erdélyi és László rajza.) Mandics 2010, II 359-360.

074a

074d

Említés: Erdélyi 1958, 39; Erdélyi 1982, 183; Vékony 1987, 103 (díszítésnek tartja); Vékony 2004, 209.

A karcok és vésetek nem alkotnak egyetlen egységes rendszert, nem is egyszerre keletkeztek, egy részük bizonyosan csak díszítés vagy számjelzés. Az **a** tagolt jelsora nem kapcsolódik a többi jelhez, valószínűsíthetően rovásírás vagy legalábbis tamga. Az **a** X-sora és a **b** középső mezejének tagolt sora (és annak keretelése) egyszerre keletkezhettek (eredeti mintázat?), az egyik valószínűleg számjelzés, a másiktól nem lehet eldönteni, díszítés vagy írás (az elhelyezésüket figyelembe véve, aligha számjelek, viszont nehezen illenek egy abc jelei közé is: ha írás, ismeretlen rendszer, a NR és TMK jegyeihez nehezen kapcsolható). A **b** szélső mezői talán utólagosak, valószínűleg számjelzés. Az **a**-n levő törölő kereszt és a **b**-t felülíró párhuzamos metszések (számok?) utólagosak, nem tartoznak a felirat (?) értelmezéséhez, viszont tanúsítják, hogy a tárgy meglehetősen hosszú ideig használatban volt, némi átalakítással.

075 SZR? G-01b

Csont tűtartó, **Jánoshida**-Tótkéripusztá [ma Alattyán területe] (Jász-Nagykun-Szolnok m., Jászság).

Fettich N. ásatásán került elő, 1934, avar temető 228. sír, női csontváz jobb kezében. Ő.h. MNM ltsz. 11.1934.22. VIII. sz. (lelőkörmények alapján). V.

Négyzetes hasáb alakú csonttok 7,5 x 1,05 (**a**, **c** oldal) x 1,2 (**b**, **d** oldal). Erősen kopott felület, **a** jobb felső, **d** bal felső sarka, **c** egész bal széle lehasadt. Éles eszközzel bevésett (**a** inkább bekapart) jelek: **a** 1 sorban 4 jel (jobbról balra, 0,9 cm), utána fekvő emberalak (hossz: 2,3 cm), **b** fekvő emberalak (hossz: 1,3 cm), **c** 6 (eredetileg 7) elemű cikcakkvonal, **d** kéttagú jel, tulajdonjegy? (0,7 cm).

← 51 01-06^02 46^[13?] (emberalak) || (emberalak) || 80-37 || 34 34 34 34 34 34 [34] BSzJ^DZ[^T?]

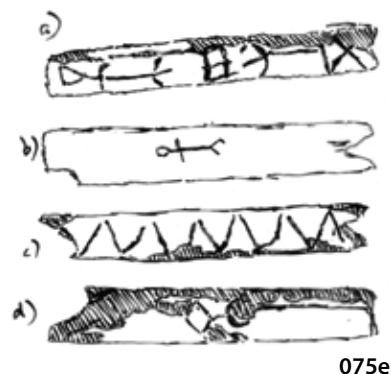
$B^a szj^{\wedge a} d^i z^{\wedge \bar{u}} [t]$.

Fotó: **075a, 075b, 075c, 075d** (MNM felvétele), rajz: **075e, 075f**.

Első említés: László 1941, 186. László 1955, 161-162 (rajz: 46/1. kép). Erdélyi 1958, 39, 2. kép (2/2: Fettich N. rajza, aki felismerte rovásírásos voltát), XLIV. t. 2 (fotó). Erdélyi 1958a (fotó, rajz). Erdélyi 1961 (fotó). Csallány 1968a, 302-303, 117. kép (rajz). Csallány 1971, 132 n. 15. Vásáry 1972, 337-338 n. 1 (rajz, fotó). Harmatta 1983 (fotó: 1-2. kép, rajz: 3-6. kép). Vékony 1985, 166-168. Vékony 1987, 74-80, 105. Erdélyi 1993, 34. Erdélyi 1999, 41. Vékony 2004, 182-191, 213. Erdélyi-Ráduly 2010, 20-21. Mandics 2010, II 329-332.

Említés: Csallány 1970, 606; Erdélyi 1982, 182; Vékony 1985a, 1136 (Harmatta J. bírálata); Róna-Tas 1988, 499 ('olvashatatlan'); Ferenczi 1989, 146; Juhász 1992b, 381, 2. j.; Ferenczi 1997, 16; Tryjarski 2002/04, I 62, II 9 (rajz: III.t. 8;

075e

075f

szerinte ‘olvashatatlan’); Szekeres 2008, 204 (Vékony nyomán); Fehér 2019a, 19-20, 10. j. Erdélyi 1958a: BSzTZ, 1961: BSzIZ. Erdélyi 1993/1999: VSzGJ $v^u s^a g^i j^a$ ‘amulett neked’, Erdélyi–Ráduly: BSzIZ. Csallány: $Z^1 T^1 N^1 \check{S}^1 Z^1 \acute{a} n^1 \acute{s}$. Vékony 1985: $b^a s^u \eta^i \acute{u} r^i \acute{g}$, 1987: $i^i \eta^i \acute{a} || b^a s^u \eta^i \acute{u} r^i \acute{g}$ ‘Tű, győzd le Üngürt’. Harmatta (fejjel lefelé, az emberalakot is ligatúrának olvasva; 2. oldalon az emberalak körül nem létező jelet olvas, 3. oldalon a két jel mindkét oldalán számos nem létező jelet): $Q^i Z^i D^i K^i G^2 Y^2 D^2 q^i z^i \eta^i k^i g^i y^e d^i$ ‘leány dicsősége, varrj’ || $Q^i B^1 L^1 \gamma^1 B^1 L^1 \check{C}^e q^i b^1 \gamma^1$ *bol iče* ‘légy boldog, nővér’ || (angyalalak) || $N^1 D^1 R^2 D^1 Q^i Q^i L^1 N^1 \check{C}^e B^2 B^2 G^2 T^2 G^2 D^1 A$ [*tä*] $\eta^i \eta^i d^u q^i q^i l^i n^1 \check{c}^e b^1 b^1 g^1 \acute{a} g^1 \eta^1 a$. ‘Isten angyala, szerezz nyugodalmas lakóhelyet és üdvösséget neki’.

Az oldalak sorrendje feltételesen határozható meg, mivel csak az egyiken van írás. Az **a** és **b** oldal emberalakja ellentétes irányú, ezért feltehetően történt bustrophedon-fordítás készítés közben; ha ez a **081** bustrophedonjával azonos, akkor **b** (hosszirányú fordítás) **d** (fel 1/4) **c** (fel 1/2) **a** a sorrend, tehát az írott szöveg van a végén.

Az írás jelei közül 1-3. esetleg értelmezhető lenne NR szerint, de 4. nem; TMK szerint viszont 1-2., 4. világos, 3. ligatúra, amelynek egyik eleme (02) szabályos, másik (06) a szokásostól eltérő, de már régebben feltételezték, hogy a jel eredeti alakja ez lehetett. A 4. (46 = Z) jelnek ez messze legkorábbi előfordulása. Valószínűsíthető, hogy egy a magyar írásbeliséggel kontinuous íráshagyomány korai darabjáról van szó, ezért meg lehet próbálni TMK hangértékkel, illetve esetleg magyar nyelven értelmezni. A többi oldalon levő jelek díszítés vagy tamga, betűknek olvasni semmiképp nem lehet. Erdélyi I. olvasata tehát módszertani szempontból mindenképp helyes (jelentést azonban a szövegnek nem ad), míg Csallány és Harmatta olvasata nem felel meg a tényleges jeleknek, Vékony olvasata a tamga szöveggént olvasása miatt aggályos (egyébként hapax legomenont tartalmaz, így kontrollálhatatlan). Ők a tárgy funkciója (szűrőeszköz tartója) alapján apotropaikus jelentést olvasnak benne, ami valóban valószínűsíthető. Az első két betű olvasata szélesebb konszenzuson alapul (BSz), azonban e két betű alapján mind török, mind magyar nyelven elképzelhető apotropaikus formula. A 3. jel magyar olvasattal értelmes befejezése az 1-2.-nek, a köztük levő nagyobb távot egy vízszintes vonás hidalja át, aminek oka nem világos. A koherens magyar olvasat megkívánja, hogy a 4. jel bal szélénél levő kopásba egy ligatúrát feltételezzünk, ami könnyen lehetséges, mert a felszín lepattogzása szívesen követi a bevésések vonalát (ld. 1. jel felső negyedét), és ez alapján a hiány éppen egy ligált *I3* jelet ad ki. Ez a feltételezés egyébként nem szükséges, ha a TMK szerint Z értékű karakterről feltételezzük, hogy Z+T összevonásával keletkezett (elfogadva Vékony G. javaslatát a NR Z értékű karakteréről).

Valamennyi mgh. ugratása elfogadható, mert csak rövidek szerepelnek; a mgh.-k pontos minősége ismeretlen, nyilvánvalóan archaikusabb az itt egyértelműség kedvéért javasolt hangoknál. A kései rovás emlékeken gyakori ZT > SzT hasonulásra nem kell számítani, mert a készülés idején még a Z hang után a sorvadó mgh. feltétlenül hangzott!

Amennyiben elfogadjuk ezt az olvasatot, jelen pillanatban ez a legkorábbi magyar nyelvű szövegemlék.

075¹ AR/NR? G-01b?

Csont tűtartó, **Kaposvár**-40. sz. őrház (Somogy m.).

Szimonova Eugénia ásatásán került elő, 1968/70-ben, az avar temető 100. sírjából. Ő.h. RRM ltsz. 76.646.1. V. Az ásató meghatározása szerint VIII. sz. második fele – IX. sz., párhuzamai alapján talán VIII. sz.

Hengeres csont tűtartó, egyik végén kiegészítve, 7,35 x 1,6-1,3 x 1,3-0,95. Hosszirányban egy repedés fut végig, az írást ahhoz igazították. Négy oldalán különböző jelzések: **a** a repedés mellett vsz. 9 rovásjel (0,2-0,35 cm) 2 szóban, jobbról balra haladnak, eredetileg pontosan és élesen bevésve, de nagyon megkopott; **b** vele szemben, az írás irányával szemben valamivel durvábban vésve, ma alig észlelhető fekvő emberalak (2,3 x 0,4 cm); **c** az emberalak felett 1/4 fordulattal párhuzamos bevágások (számjelzés) nagyon gyengén, felszínesen (0,3-0,55 cm), **d** az írás felett 1/4 fordulattal egy nagyon gyenge, felszínes jel erősen rongált, karcolt felületen (szintén szám vagy leegyszerűsített, egybetűs tulajdonosjelzés, 0,5 cm).

a 06var. [[19?]] 41 07 11? 01 01 08 01

b (emberalak)

c I I I I I I I I

d 34

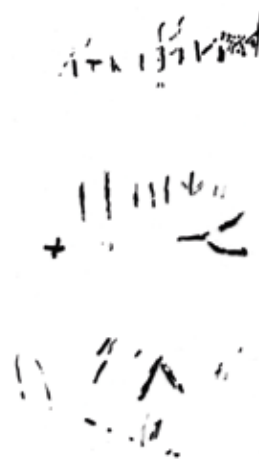
075g

075h

075i

075j

Fotó: **075g**, **075h**, **075i**, rajz: **075j**.

Lec. var. **a** 5. jel 01? 7. jel ,13'? **c** 6. jel 20?

Közöletlen, említés: Szimonova 1997, 28. Németh Péter szívességének köszönhetem, hogy megismerhettem és felhasználhatom.

A tűtartó szerkezete részben megegyezik a **075** és **°109** tűtartókéval; az emberalak iránya arra enged következtetni, hogy itt is hasonló forgatási sorrenddel kerülhettek rá a jelek. Az **a** oldal 1. szava NR jelekkel jól megfeleltethető, látszólagos 2. szava viszont elég nehezen (talán nem írás, hanem csak characterek?). Az egészen kivételesen apró betűket mindenképp különösen pontos munkával karcolták be. A **075** analógiájára feltehető, hogy **a** apotropaikus védőigét tartalmaz, **b** a védőszellem megjelenítése (bár a nagyon nehezen kivehető kis rajz nem fallikus), **d** talán a **075d** tulajdonjegyének párja. A **c** oldal viszont a párhuzamoktól eltérően számjelölés, feltehetőleg utólag került az eredetileg üresen hagyott felületre.

076 AR/NR G-?

Csont tűtartó, **Jánoshida**-Tótkéripusztá [ma Alattyán területe] (Jász-Nagykun-Szolnok megye, Jászság).

Fettich N. ásatásán került elő, 1934, avar temető 231. sír, női csontváz jobb kezében. Ő.h. MNM ltsz. 11.1934.27. VIII. sz. (lelőköri körülmények alapján). V.

Négyszetes hasáb alakú csonttok, két szemben levő oldalán többszörös zezzugvonal, amely régebbi karcokat ír felül, két másik oldala sima. Az egyik oldal (**a**) jobb szélén utólag egy furat készült. A régi karcok egy része előrajzolás a zezzugvonalhoz, egy része azonban (**a** bal oldal) tervezett, de soha nem kivitelezett betűjel előkarcolásának tűnik. A zezzugvonal fentről lefelé, valószínűleg balról jobbra haladva készült, az elsődleges karc haladási iránya nem állapítható meg.

- a** → 51 (6½ zezzug)
 [elsődleges] → + 01? 68? 43' [- - -?]
b → (4½ kettős zezzug)
 [elsődleges] → ,20 vagy ,27? (félkörív?) 64?

Fotó: **076a, 076b** (MNM felvétele).

Harmatta 1985/6 57-58 (1. kép). Mandics 2010, II 332.

Harmatta: Lt/Ld *Ald[i]* 'hölgyemenyét' (név). Harmatta rajza nehezen feleltethető meg a valóságnak, az sem egyértelmű, a tűtartó melyik oldaláról készült. Így olvasata nehezen bírálható, de mivel véleményem szerint nem egyetlen jel maradványai láthatók, teljes semmiképp nem lehet.

A másod- és harmadlagos bevésések jól azosíthatók, készítési sorrendjük is. Az **a** bal oldalán egy kereszt alakú jel a rendszeren kívül áll, utána 4 cakkot bevéstek és utólag 3½-et megismételtek (az előkarcolása a 4. befejezésének is megvan), majd 2½-et egyszer vésnek be, de több határozatlan vonalú előkarc után. A **b** oldalon következetesen végigvitt kétszeres zezzugvonal van, azonban 1½ cakk után a készítési sorrend megváltozik (eszerint tehát cakkonként és nem oldalanként vésnek), és előkarcolás nem látszik. Az elsődleges bevésések kétesek, az **a** bal oldalán vízszintes és jobb oldalán ferde karcok alighanem csak sérülések, bal oldalt egy szélesebb ferde vonás talán a másodlagos véset előkészületeihez tartozik, utána viszont 2 vagy 3 jel tudatos alkotásnak tűnik, amelyek megfeleltethetők a NR karaktereknek is. A két oldal készülési és forgatási sorrendje nem állapítható meg. A **b** bal oldalán és közepén látható korábbi vonalak maradványa, de nem egybefüggő, kétes, hogy szándékos írást alkotott-e (amennyiben igen, valószínűleg ezek is megfeleltethetők a NR karaktereknek).

077 NR? E-?

Cserép orsógomb, **Budapest**-Fehérvári út (Petzval J. u. 110).

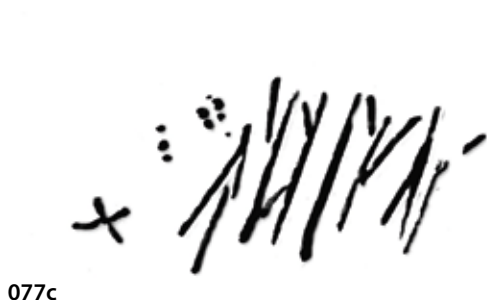
Előkerült 1968-ban ásatáson, avar temető 38. sírjában. Ő.h. BTM ltsz. 71.2.50. VIII. sz.? V.

Sárgás színű agyagedényből kivágott lapos orsógomb 0,8-9 x 3,8-3,95 (átm.). Előlap-

ján az edényből megmaradt íves és egyenes vonalkötegek, rajta keresztül menő, írásnak nem tekinthető, vonalkötegszerű karcolások. A karcolások tetejére, utólag, 6 jel (0,9-1,1 cm) bekarcolva, jobbról balra haladnak, végén egy apró, halványabb kereszt, ami nem tűnik a szöveg része lenni. Hátlapon csiszolás nyomai.

← 43' 20? 01 22 13 19 51

077c

077d

Fotó: **077a**, **077b**, rajz: **077c**, **077d**.

Nagy 1998, 90, t. 81 (rajz), t. 157/11 (fotó). Harmatta 1985/6, 51 (rajz: 6. kép). Mandics 2010, II 363.

Harmatta: Q¹ ČST²D Aq Čistin 'Aq Čisté (női név)'. Harmatta utólag töröltnek véli, de ez tévedés, mert a keresztező rovátkolás a korábbi.

A 2. jel kivételével NR szerint olvasható rovások, ezért tudatos feliratnak tűnik. Az edény készítéséhez képest harmadlagos (érthetetlen, miért a rovátkolt és nem az üres felületre rakták), így orsógomb-kori használatához kapcsolható.

078 NR H-?

Bronzdísz, **Szarvas-Rózsási-halom** (Békés m.).

Juhász Irén ásatásán került elő 1990. X., avar temető 88. sír. XI. 15-én azonosították a feliratát. Ő.h. TSM. VIII. sz. (az ásató meghatározása alapján). V.

Öntött bronz nagy szíjvég, 6,3 x 2,3 x 0,7, áttört díszítésű. Teljes, restaurálva. Kívülről nézve jobb oldalán 1 sorban (4,8 cm hosszan) max. 9 (ásatója szerint 18) élesen, finoman bemetszett jel (0,45 cm), jobbról balra.

← 88^70' 41'? ,20? + 01? 88 41' 83

Fotó: **078a**, rajz: **078b**.

Juhász 1992, 379-382. Juhász 1992b (teljesen téves rajz). Juhász 1992c (fotó). Erdélyi-Ráduly 2010, 30 (fénykép fejjel lefelé). Mandics 2010, II 358.

Említés: Ferenczi 1997, 16. A lelőhelyhez vö. MRT 8, 8/76, 431-432.

Juhász 1992: N[- - -]. Juhász: 18 jel, türk nyelvű, a **059**-éhez hasonló jelkészlettel.

078a

078b

Erdélyi: 14 jel, csak 3 NR típusú (nem derül ki, melyik háromra gondol; valószínűleg kb. 6 jel biztosan beleillik a NR sorába), a jelek többnyire függőleges vonalak, ezért valószínűleg véletlen sérülés.

Erdélyi restaurálás előtti fényképén a jelek helyenként jobban olvashatók, mint jelenleg, részben tehát restaurálás során a felirat sérült; részben azonban ma világosan jobban olvasható. A karakterisztikus 88 41' 83 jelsor alapján az írás biztosan NR típusú, de a nehezen olvasható 70' és ,20 jelek attól idegenek: valószínűleg mindkettőnek kiolvasása pontatlan (4. jel esetleg 01, és a felület kétoldali sérülése miatt látszik ,20-nak?) A nagyon apró jelek metszése eleve pontatlan lehetett, ui. a 7. és a 8. jel függőleges vonalai mellett is hibásan kivitelezett előző metszés nyoma látható.

079–080 NR G-? (01b?)

Csonteszköz, **Kiskundorozsma**-Kettőshatár út (Csongrád vm.).

Ásatáson került elő 2004 júniusában, Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. avar temető 434. sír (férfi). Ő.h. MFM ltsz. 2012.14.986. VIII. sz. (1. fele?) a sírleletek, C¹⁴ vizsgálat és a temetőn belül elfoglalt helyzet alapján. V.

Íj két merevítőcsontja, **079** 13,4 x 2,1 x 0,25, **080** 11,1 x 2,1 x 0,2-0,25. Jó állapotú, egyik végén törött, a **079** felirat emiatt valószínűleg nem teljes. Hegyes végén sűrűn rovátkolva, törött végén 1 sorban 3, illetve 8 jel jobbról balra, vékonyan bevésve, **079** 0,8-1,4 cm, **080** 0,7-1,0 cm (a rovátkoláshoz viszonyítva az **a** és **b** egymáshoz képest fejjel lefelé).

079 ← [- - -?] 41 44 60

080 ← 83 07 55 01 07 '82 88 60

Fotó: **079a**, **080a**, rajz: **079b**, **080b**.

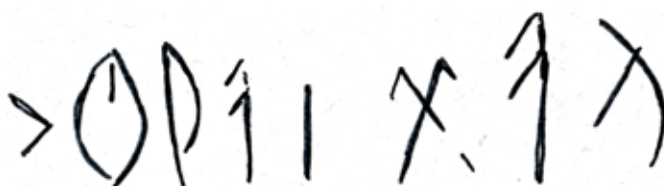
Szalontai-Károly 2013, 367-373, 384-392 (fotó, rajz: 6. kép). Szalontai-Benedek-Károly 2014 (fotó, rajz: 2. t.). Sándor 2014, 88-89. Hosszú-Zelliger 2019.

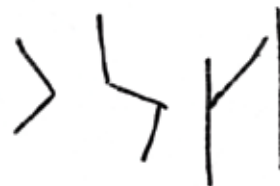
079a

080a

079b

080b

Szalontai–Benedek–Károly: **080** talán TBGSBŠLA vagy TBGSBYLW? $^{At}b^{\ddot{a}}g$ [- - -]?
 Hosszú–Zelliger: **079** [- - -]RγD [- - -]rγ^ed, ‘...rjed’ **080** Ö/ÜβT Zβ JŠD üβt \ddot{u} z^eβ \dot{i} j^as^od
 ‘öt üző íjasod’ (magyar).

A két felirat azonos jellegű vonásokkal készült, nyilván azonos kéz munkája. Egészen világosan NR jellegű, de a **079/2.** és **080/3.** jelet e formában máshonnan nem ismerjük, feltehetőleg a 43 és 68 variációi. Az egyik felirat egy, a másik két szóból áll, különböző voltak miatt nem lehetnek névfelírás, valószínűsíthető buzdító, magasztaló vagy apotropaikus tartalmuk.

081 NR G-01b?

Csont tűtartó, **Szarvas** (Békés m.).

Juhász Irén ásatásán került elő, 1983. IV. 27., Szarvas, Grexa-téglagyári avar temető 67. sírjában (40-45 éves nő bal alkarjánál). Ő.h. TSM, ltsz. 84.1.1.

VIII. sz. második fele az ásató meghatározása alapján (Göbl–Róna–Tas 1995; eredeti publikációban VIII. sz. első fele; a környező sírok leleteiből következtetve). V.

Juh tíbiacsontjából készült négyzetes hasáb alakú csonttok, 6,1-6,4 x 1,0-1,1 x 0,75-0,9. Négy oldalán 1-1 sor vékonyan bekarcolt felirat, jobbról balra halad. Részleges bustrophedon: az 1. sor után hosszirányban fordítva a 2. sor vele szemben (a két vékony oldalon), majd felfele 1/4 fordulattal a 3. sor és 1/2 fordulattal a 4. (a két széles oldalon).⁷

Az 1. sor kopás és repedések miatt több helyen sérült, nem minden betű olvasható jól. A 2. sor vége szintén igen kopott, a 18-20. jelek az első leírás és fényképek óta is tovább koptak, ma alig azonosíthatóak. Az 1. sor 19 jelet és 1 szóköztagolót, a 2. sor 20 jelet és 2 szóköztagolót [Róna–Tas 1985: 21 jel, 4 tagoló]; ezzel szemben a 3. sor

⁷ Róna–Tas 1990 szerint: 1. sor után hosszirányban 1/2 és felfele 1/4 fordulat; 3. sor (nála 2. sor) után felfelé 1/4 fordulat; 2. sor (nála 3. sor) után felfelé 1/4 fordulat. Ez a magyarázat meglehetősen bonyolult, értelmetlen mozgást vár a készítőtől; egyedüli haszna, hogy hosszú/rövid/hosszú/rövid sorsrendet hoz létre, így lehetővé teszi a szöveg verses értelmezését. A tárgyat kézbevéve az ember ösztönösen nem így forgatja.

12 jelet és 3 szóköztagolót, a 4. sor 7 jelet és 2 szóköztagolót tartalmaz. A 4. sor kb. 2/3 felületet tölt ki.

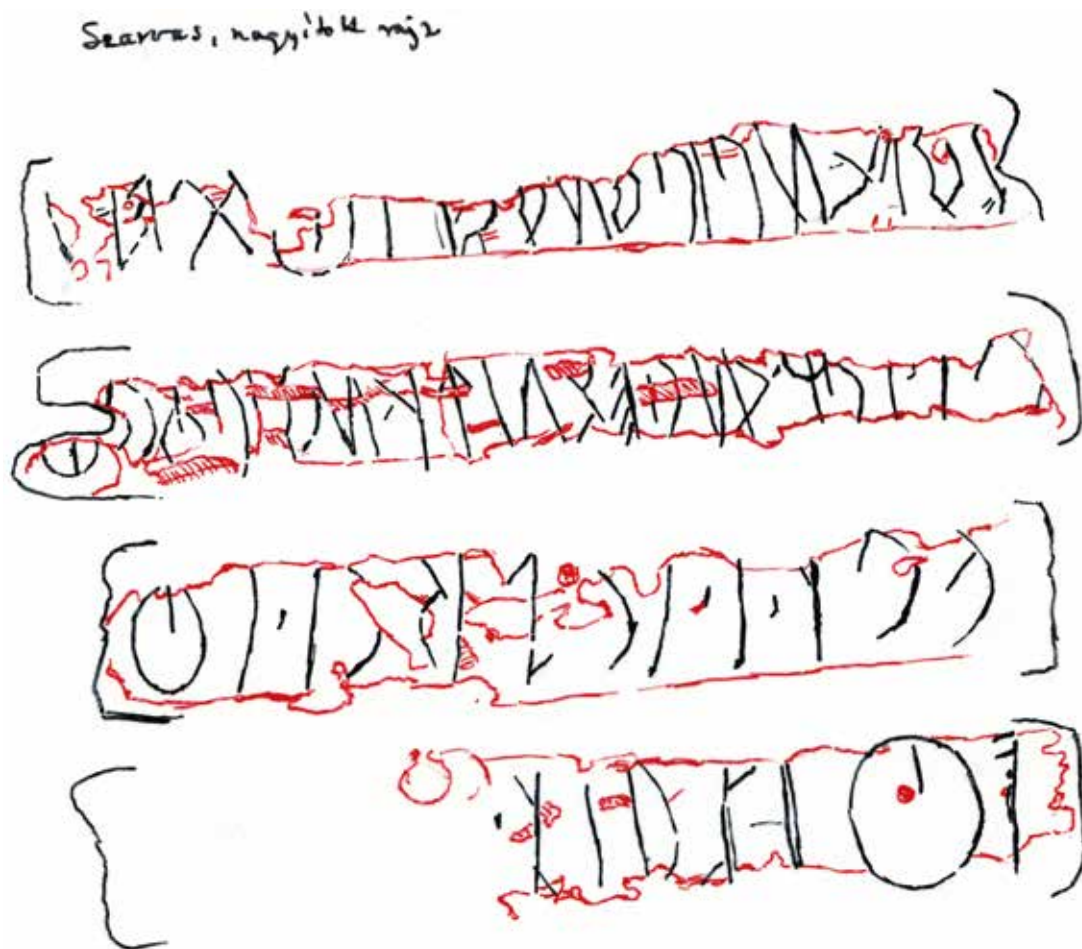
Ezek alapján a sorok karaktere erősen eltér, az 1-2. sorok sűrűn, kuszán és nehezebben elkülöníthetően karcolt betűkkel, szóközt nem vagy alig tagolva, a 3-4 sorok tágabb, tisztábban olvasható, általában mélyebben karcolt betűkkel, ligatúra nélkül, szóközöket rendszeresen tagolva íródtak. Ennek kétféle oka lehet, a) az 1-2. sort és a 3-4. sort különböző személyek írták, különböző íráskészséggel, b) egy személy írta, de az 1-2. sorokban helyhiány miatt sűrűbb és hanyagabb írásmóddal. Az utóbbi esetben a sorok vége nem esetleges, hanem előre tervezett, a szöveg tagolásával egybeeső sorokról van szó, 19 / 20 / 12 / 7 betűszámmal, ami ritmikus, valószínűleg verses szövegre enged következtetni.

← 42? 98 07 60 41 ,87 01 ,87 98 41 98 + 13'? ° 01 88 y2 07? 43? ±
 ← ,87 01 ° 01 ,87? 20 60 41 82 11+ 14' 41? 19 13 41 98 01? 82 °?, '88? 98 88
 ← 83 ,87 13 ° 01? ° 01 81 43' 13 + 82 ° 07? 88
 ← 07? 88 01 14' ° 82 01 14 °

Var. lec. 1/5., 1/10. esetleg 34^31'? 1/12. csonka betű, talán ferdén írt 85., vagy eddig ismeretlen. 1/13. 01 és ferde sérülés? 1/17-18. esetleg 11 01? (Bár a harmadik részsütos vonal valószínűleg sérülés eredménye.) 1/19. ma nem azonosítható, csonka ferde szár (31' alakú). 2/4. 81⁰¹? 2/8. 81⁰¹? 2/10. 60? 2/11. 34 01? 2/16. ma csak töredéke azonosítható, 06? 2/17. ,87?; közepén kisebb jel, talán ° a betű belsejébe helyezve? 2/18. bizonytalan betű, esetleg 01^88 vagy ,91. 3/4. csonka betű? 3/9. nehezen azonosítható, sérült betű, talán kisebb méretű 14'? 3/11. a betű ferde szárai (részben) esetleg sérülés következménye, 06, 01?

Róna-Tas [sorrend: 1-3-2-4]: 1/1. 68; 1/6, 1/8. 81 °; 1/13-19. + 68 55? 42 +++; 2/4-5. 81 ° 13; 2/8. 81 °; 2/10. 60; 2/13. ° 07 60; 2/20. 68; 3/3. után om. °; 3/8-9. 01 61; 3/11. ° 07; 4/1. 06; 4/4. után om. °. Erdélyi 1993: 2/20? 01, 4/1. 01. Vékony: 1/6, 1/8. 81 °; 1/12-16. '41 01 47 51 43'; 1/20 07; 3/2-4 81 31 47 01; 3/8-9 **06** 61; 4/7. után [- - -] tévesen. [2. sor olvasata igen erősen eltér a valóstól.]

081c

Fotó: **081a**, **081b** (a TSM felvételei), rajz: **081c**.

Juhász 1983 (fotó, rajz: 1-3. kép). Róna-Tas 1985, 225-248 (fotó, rajz). Ligeti 1986, 129. Vékony 1985, 153-166. Vékony 1985a, 1132-1136. Forrai 1988, 39-44 (40-42. kép). Vékony 1987, 26, 56-73. MRT 8, 8/68, 426-428, 30. kép (rajz). Juhász 1988 (Róna-Tas és Vékony olvasatának ismertetése). Róna-Tas 1988 (O. Pritsak és I. Vársáry megjegyzéseivel). Erdélyi 1989. Róna-Tas 1990, 1-20 (fotó: t.1-2, rajz: t.3-4). Harmatta 1990, 256-258 (feléről rajz: 1. kép). Erdélyi 1993, 31-34. Forrai 1994, 260-

270 (fotó, rajz). Göbl–Róna-Tas 1995, 49-52 (fotó, rajz). Györffy–Harmatta 1997, 154 (rajz). Juhász 2004 (LXIII. t. fotó, rajz). Tryjarski 2002/04, II 9-10 (rajz: XV.t. 35). Vékony 2004, 158-181. Zomoráné Cseh 2007, 7-14 (amatőr értelmezési kísérlet). Erdélyi–Ráduly 2010, 27-29 (fotó, rajz). Mandics 2010, II 332-338 (fotó, rajz). Hosszú 2013, 94-97. Sándor 2014, 86-88.

Említés: Róna-Tas 1985a; Forrai 1985a; Juhász 1992, 17, 2. j.; Juhász 1992b, 381, 2. j.; Juhász 1992c; Makkay 1994, 83; Ferenczi 1997, 16; Erdélyi 1999, 41; Erdmann–Havassy 2001, 40, 50 (fotó: 30. kép); Róna-Tas 2002. 120-127 (Abb. 35: fotó); Erdélyi 2003; Szalontai–Károly 2013, 385-386 (Róna-Tas megfejtését a mgh.-jelölés következtelensége miatt elvetik).

Róna-Tas (török nyelvű): (a)VRBOQN ◦ SN ◦ RQRM (?) +V + K +++ | TRGS ◦ SN ◦ KSNČY ◦ BL | RS ◦ SN ◦ GUQN ◦ JOQD ◦ BUQRS ◦ YLR V | BLSN ◦ YSN (A) *v^ar^oboq^an s^enⁱ? a^rq^arⁱm* (vagy *a^rq^arⁱη?*) [- - -] | *t^org^üsⁱ? s^en k^üs^ünč^y b^ol | e^rs^e s^en a^guqⁱn joq^ad buqr^as^a? o^yl^ar V(?) | b^ols^un o^ys^un* ‘Avaroboqan (Avar Nem Ura, istennév?), te imádtassál | Törgüs, te, legyen a te akaratod <szerint?> | Erse, te, tedd ennek a mérgét (= veszedelmét) semmivé, bevésve | legyen, vésessék be’. Vékony (magyar nyelvű): ÜNGR ◦ SzNKIMJ ◦ βS | [T]γTβDγN ◦ SN ◦ TγTγSRBKβRβ | FSSzLJSzL[Sz- - -] | NGRN ◦ ÄDγN ◦ ZDγIMSDγTÄN ISTNŲ *Üng^ürⁱ szⁱ n^ek imⁱj β^as^ü | [t]ⁱγ t^eβ^edγ^en sz^en tⁱγ tⁱγ sz^ur^ü b^ekⁱ β^orβ | f^es^esz e^lj, sz^al^asz - - -] | Üng^ürⁱ n^eödγ^en, szⁱd^eγ, im^eszd^eγ t^en ist^en^em!* ‘Üngür démon ellen ím e vas | tű szűrődjon a démonba, tű, tű, szűrj, bökj, varj (el)! | (ki) szétfejtessz, egybeöl[tesz - - -] | Üngür ne egyen (meg engem) [1985: ne gyarapodjék, Abaffy Erzsébet közlése alapján], üzd, emészd (el) őt, én istenem!’ Harmatta (magyar nyelvű, csak a 3. és 4. sor): ENχ TI : SzNQ SzÖNI : QRLy | APO : QSχTVM *En^eχ t^üi sz^on^eq sz^onⁱ : Q^ar^üly | apo^u q^esz^eχt^ev^em.* (1990: *sz^en^eq, Q^ar^üly.*) (Göbl–Róna-Tas 1995 olvasatot nem ad, mind Vékony, mind Róna-Tas korábbi olvasatát hipotetikusnak tartja. Juhász 2004: Vásáry I. nem tartja olvashatónak.) Zomoráné Cseh: *H^a sz^eg^ed sz^egd | r^asz^egd^et tüdek^et és szakitson/szak^asz^tson | tot^asz^{sz}on e^ze^rnyⁱ lyukat | a^{sz}sz^{sz}on füz^etni sz^oni osz tüül sz^akit r^asz^egik* (a sorok rendje nála 4-3-2-1).

Mivel sem Vékony, sem Róna-Tas nem vette figyelembe az írás részleges bustropheodon voltát, így a sorok rendje náluk 3-1-4-2, illetve 1-3-2-4, ezért véleményünk szerint e formában egyikük olvasata sem lehet helyes. (Vékony nézetével szemben a 4. sor nem csonka, utána egyáltalán nem koptak le betűk, innen lehet meghatározni, hogy ez a felirat vége.)

A tárgy funkciójából és a szöveg esetleges verses karakteréből következően valószínűsíthetően apotropaikus szöveget, rituális mondókát várhatunk rajta. Az írás egyértelműen legtöbb jegyében megegyezik a NR jelkészletével, csak 3 jel van, amely onnan nem ismert. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy bizonyosan a NR szabályai szerint (és nyelven) olvasandó. A szóköztagolás nem következetes benne. Feltűnő, hogy a 88 jel kétszer is sor végére kerül, amiből esetleg arra lehet következtetni, hogy ez egy jellemző ragvégződés.

082 AR G-05/06

Csontpálca, **Szentes-Hékéd-Felsőcsordajárás** (Csongrád m.).

Avar temető, 36. sír,⁸ Csallány G. ásatásán került elő, 1905 ('csontváz karcsontja mellett feküdt' Nagyfalusy). Ő.h.: KoJM ltsz. ? (nem lelhető fel).

Bal végén átfúrt csontpálca, 12 x ? x ?. Későavarkor. Valószínűleg jobbról balra futó írás, 1 sorban 5 jel vagy jelcsoport bevésve.

← [- - -] 19⁺ 34 II ,20⁺? 41?

Esetleg helyesen fejfelé? ← 41 20⁺ II ,34 ,19⁺ (?)

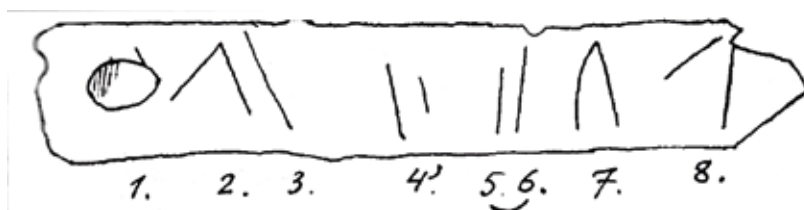
A jelek egy része kétvonalasan vésve. Var. lec. 1. jel 36? 3. jel Vásáry szerint: 06 4. jel 13⁺? 5. jel 01^41^01?

Csallány rajza szerint (fejfelé): ← 41 70 06 ,34 ,36

Erdélyi rajza szerint (fejfelé, valószínűleg számsor): ← ,19 31 31 31' 31' 31' 34

Nagyfalusy rajza szerint (fejfelé): ← 06 34 II II 31' 34 (vagy 35') +

082a

082b

Rajz: **082a** (Nagyfalusy után), **082b** (Csallány után).

Ed. pr. Nagyfalusy 1941, 14-15. László 1955, 162 (45/4. kép). Csallány 1968a, 303-304, 118-119. kép (retusált fotó, rajz). Csallány 1971, 132 n. 16. Vásáry 1972, 338-39 n. 2 (3. kép, fotó). Harmatta 1985/6b, 59-60, 3. kép (rajz). Vékony 1987, 104. Vékony 2004, 211-212 (hamisítványnak tartja). Erdélyi-Ráduly 2010, 23. Mandics 2010, II 351-352.

Említés: Párducz 1941; Csallány 1970, 606; Erdélyi 1982, 182; Ferenczi 1989, 146; Ferenczi 1997, 16; Tryjarski 2002/04, I 62 (rajz: III.t. 9).

⁸ László 1955. adata szerint a 80. sírban.

Nagyfalusy: $\nu\lambda\iota\iota' u \alpha\gamma(\alpha?)$ ‘Ülie? 10 1000(beli) tiszt’. Csallány (saját rajzától, 118. kép, jelentősen eltér): $[T^2]M^2\check{S}^2IT^2K^2 [t^e]m^e s^s \acute{t}^e k$. Vékony 1987 hamisítványnak tartja. Harmatta: $Q^1R^1PQ^1 Q^a r^a A p^r q$ (személynév).

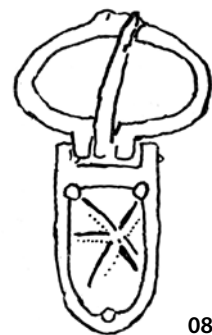
A sor elején valószínűleg tulajdonjegy, majd *vacat* után valószínűleg számjelzések. A pálca eszerint számrovásként funkcionált.

083 AR F-05?

Bronzdísz, **Szentes-Hékéd-Felsőcsordajárás** (Csongrád m.).

Pontosabb előkörülnési körülmény ismeretlen. Ő.h. KoJM ltsz. ? (nem lelhető fel).

Bronzcsat, méret: ? A csattest egyik oldalán bevéssett jelzés. Későavarkor.

52 var.

Rajz: **083** (László után).

Említés: László 1955, 162 (rajz: 45/5. kép).

A jól látható “lúdláb”-szerű magányos jelzés legvalószínűbben tulajdonosjel/tamga.

084 AR F-05?

Bronzdísz, **Dunaújváros-Simonyi dűlő** (Fejér m.)

Fülöp Gyula ásatásán került elő, sírból. Ő.h.: ? Későavarkor.

Öntött bronz kisszíjvég, hátoldalán egy jel. Talán tamga.

15

Említés: Vékony 1987, 103 (szerinte A); Vékony 2004, 210; Mandics 2010, II 359.

A jel megfelel a TMK A jelének, de egyetlen jelet hitelesen nem lehet íráscsoportba sorolni, így nem állítható, hogy valóban így olvasandó; legegyszerűbben tulajdonjelné/tamgának tartható.

085 AR G-05

Csonteszköz, Szeged-**Fehér-tó** (Csongrád m.)

Fehér-tói A temető 128. sírja, Móra Ferenc ásatásán 1929-ben. Ő.h. MFM ltsz. 53.2.480. Avarokor. V.

Hengeres csont tűtartó 7,1 x (átm.) 1,1-1,3, enyhén szabálytalan alakú. Vastagabb

(bal?) oldalán, a paláston körbe gyakorlatlan kézzel vésett, kusza pikkelyminta (?). Vékonyabb (jobb) felén egy összetett jel, valószínűleg tulajdonjegy/tamga.

,06^02^,06'

Fotó: **085a**, **085b**, rajz: **085c**.

Közöletlen.

086 AR G-05/06

Csonteszköz, Szeged-Fehér-tó (Csongrád m.)

Fehér-tói A temető 3. sírja, Móra Ferenc ásatásán 1929-ben. Ő.h. MFM ltsz. 53.2.7. Avarkor. V.

Tegezfűggesztő téglalap alakú előlappal, 3 lyukkal. Az előlap külső oldalán keresztbe végig átérő jelek, valószínűleg három jel, de nehezen szétválasztható, mivel összeérnek. Haladási irány nem állapítható meg.

← 52? 02'02 vagy 5 2 ?
01^51^01

Var. lec. 1. jegy esetleg 51? (keresztzár balra egyértelmű, esetleg utólagos)

Fotó: **086a**, **086b** (MFM felvétele), rajz: **086c**.

Említés: Erdélyi 1958, 67.

A jelek szimmetrikus volta alapján valószínűleg nem szöveges írás, hanem esetleg számjelzés vagy inkább tulajdonjegy/tamga. Szerkezetét tekintve a $01^{51}01$ tagolás a **074a** jobb jelcsoportjával gyakorlatilag egyezik, de erősen hasonlít a **085** hasonló jelére is: talán ez a szegmens egy bevett tulajdonjegy-típus, a csatlakozó (tökéletlen) 51 jel pedig számjegy (értéke: 10)?

087 AR/Run? E-?

Agyag orsógomb, Burgenland (Ausztria).

A. Ohrenberger ismeretlen ásatásán került elő, pontosabb h.n. Ö.h.: Burgenländisches Landesmuseum, Eisenstadt (Kismarton). Avarkor?

Az orsógomb egyik felületén 5 vagy 6 jel, látható irány nincs, illetve valószínűleg a különböző jelek különböző irányban állnak.

← 17' 15 51 ÷ 20 ÷ 51 01 vagy
→ 20 ÷ 51 15 17' | 51 01 vagy
→ 01 51 ÷ 20 | 17', 15' 51 ?

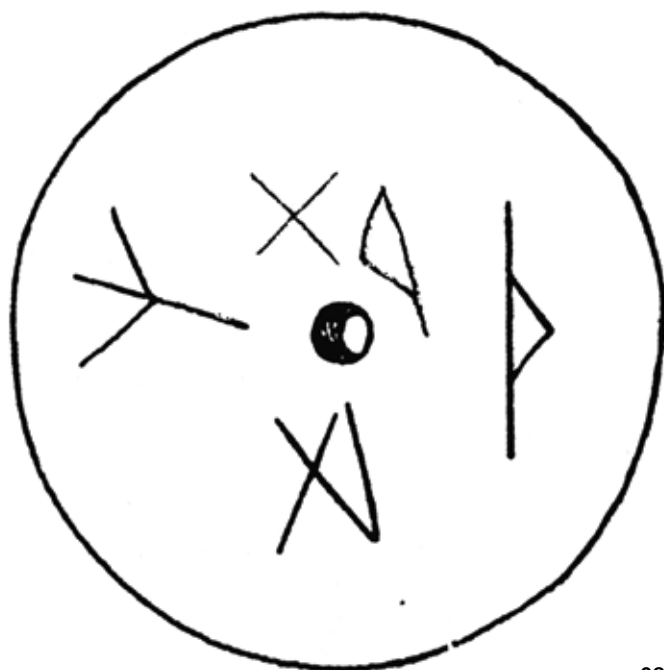
Rajz: **087** (Harmatta után).

Vásáry 1972, 340-341, n. 5 (rajz). Harmatta 1985/6b, 65-66 (rajz: 6. kép). Bajcsorov 1989, 136.

Említés: Erdélyi 1982, 183 (szerinte rúnairás: R W és mások); Tryjarski 2002/04, I 62 (rajz: III.t. 10); Mandics 2010, II 372. [366 megismétli, Kiskőrös lelőhellyel, az azonosságot nem veszi észre; szerinte rúnairás: ÞORWG 'Thor útja'?).

Harmatta: $Y^1 K^2 M^i \check{C}^2 D^2$
 $^A y K^{\ddot{o}} m^{\ddot{u}} \check{c}^e d$ 'Hold-Kincs vagyontárgya'. Bajcsorov: $qad^r q$ 'orsógomb'.

A jelek nem felelnek meg a tipikus NR-nak, lehet ugyan AR atipikus formája, de Erdélyi feltételezése is reális, a jelek egy része megfeleltethető rúnairással (a B jelének ez esetben az Arsiboda-feliratról ismert variáns formájával), de megnyugtató sorrendiség nélkül: $P?Z | b?G | P?$

087

*Avarkori edények “mesterjegyei”***088 AR E-05/06?**

Az avarkor agyagedényeinél viszonylag gyakori, hogy az edényfenéken egy égetés előtt készült grafikus jelölés (edénybélyeg) található, ami készülési körülményei miatt csak gyártási információt közölhet, ezért leginkább “mesterjegynek” lehet tekinteni. Formailag ezek a jelölések kevésbé változatosak, néhány igen gyakori típus variánsai mellett kevés olyan darab van, ami jelen tudásunk szerint nagyjából egyedi.

Igen kérdéses, hogy ezeket a jelöléseket írásos emlékeknek lehet-e tekinteni. Egy részük világosan elemi geometriai jel, amely éppen emiatt ugyan lehet több írásrendszernek is eleme, de semmi ok feltételezni, hogy ne csak geometriai jelként szerepeljen. Ezek háromféle megoldásban kerülhetnek az edényre: a) önálló jelként közepén;⁹ b) az egész fenéken áthúzódó jelként, c) keretbe (kör vagy négyzet) zárva. Néhány bonyolult grafikus jel tekinthető tamgának, mindenképp a gyártó személyes jelzésének, de nem bármely abc jelének. Ugyanakkor van olyan összetett jel is, amely megegyezik valamelyik avarkorban ismert abc egy jelével, ilyenkor észszerű feltételezés, hogy írásos emlékről van szó: betűjelről, amely rövidítésként vagy a tamgákat/összetett grafikus jeleket pótló szimbólumként szerepel.

A fenékjelek általános értelmezése kérdéseket vet fel: valószínűleg nem minden esetben ugyanaz a szerepük, ugyanis egyes jelek csekély változatossága, sok példányban (és térben sokszor távol) ismétlődése kétséssé teszi, hogy ezek (írottak és grafikusak) mesterjegyek, tehát a gyártó személyét közlő jelek legyenek. (Kérdéssé teszi ezt az is, hogy egy részük nagyon hitvány színvonalú háztartási edényen van, amelynél a mesterjelzésre kevés okot láthatunk.) Esetleg lehet arra gondolni, hogy a műhelynek nem személyes jelzése, hanem törzsbeli vagy társadalmi hovatartozását mutatja.¹⁰ Külön problémát jelent, hogy a fenékjeles edények látványosan nem egyenletesen oszlanak el az avar területen, nagy többségük a Felső-Duna-vidékre esik (egyelőre? talán csak kutatatlanságuk következtében?), vagyis feltehető, hogy nem általános avar típusról van szó.

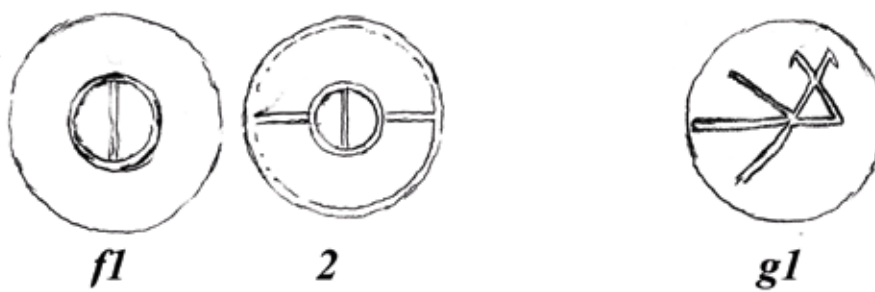
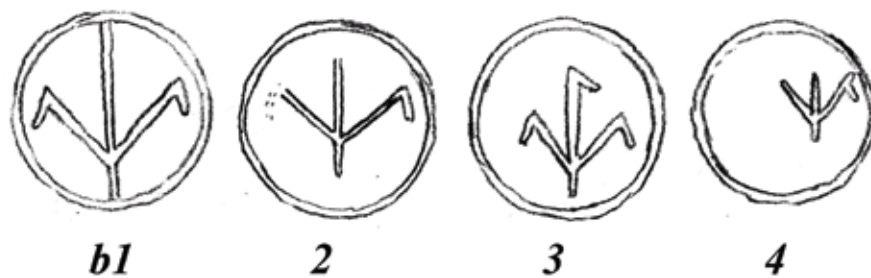
Az avar fenékbélyeges edényeket nem írjuk le, csupán az egyes jelcsoportokból közölt példányokat jelezzük.

I. Lehetséges betűjelek (rajz: 088a)

a 55 ¹ Kecel-Határdűlő 63. sír (Cs. Sós 1958, 10, p40/5.k.) ² Alsógellér/Holiare 12. sír (Kovrig 1948, 126, 5/1.k., Točík 1962, 356) ³ Alsógellér/Holiare 13. sír (Kovrig

9 Igen ritka, hogy az edényfenék (alsó) pereménél helyezkedjenek el: ld. I^{1,2}, I^{4,1}, p³⁻⁴.

10 Felvethető a leggyakoribb betűértékű jelnél (55), hogy ez esetben ugyanaz az érteke, mint a **116** feliratnál felvetettük, vagyis a műhely nemzetségfői tulajdonlását jelzi?

1948, 126, 5/2.k., Točik 1962, 356 18/3.k.)⁴ Alsógellér/Holiare 136-7. sír (Točik 1962, 354 18/5.k.)⁵ Győr (Kovrig 1948, 124, Točik 1962, 17/1.k.)⁶ Udvard/Dvory nad Žitavou (U/D) 86. sír (Točik 1962, 352, Točik 1983, 65, 13/18.k.)

b x1¹ Tany/Tôň 1937/47. sír (Točik 1962, 365 18/6.k.)² Alsógellér/Holiare 125-6. sír (Točik 1962, 352, 18/1.k.)³ Dévényújfalu/Devínska Nová Ves 533. sír (Točik 1962, 350, 18/2.k.)⁴ Érsekújvár/Nové Zámky (É/NZ) 412. sír (Čilinská 1966, 9/28.k., Točik 1962, 360 18/7.k.)¹¹

c 66¹ Szob (GKSzT 164, 4/27.k.)² Szob (GKSzT 167, 7/68.k.)³ Szob (GKSzT 169, 9/85. k.)⁴ Szob (GKSzT 171, 11/95.k.)

d 19^02¹⁻² Basaharc 222., 223. sír (Fettich 1965 n. 339, 131/1a-2a k.)

e 20? ¹ É/NZ 515. sír (Čilinská 1966, 9/18.k.) – négyzetbe írva

f 77¹ Alsógellér/Holiare 733. sír (Točik 1962, 354, 15/3.k.)² Alsógellér/Holiare 784. sír (Točik 1962, 354, 15/4.k.)

g 51^:20¹ Bátorkeszi/Vojnice 10. sír (Točik 1962, 363, 18/4.k.)

h ?22 var.¹ É/NZ 294. sír (Čilinská 1966, 9/29.k.)

i 46+? ¹ U/D 59. sír (Točik 1983, 60, 9/31.k.)

II. *Elemi grafikus jelek, amelyek elvileg lehetnének elemi betűjelek is* (rajz: **088b**)

j (vonal=01)¹ Párkány/Štúrovo 177. sír (Točik 1962, 363, 19/9.k.)² Tany/Tôň 1960/5. sír (Točik 1962, 363, 19/2.k.)³ Tany/Tôň 1960/17. sír (Točik 1962, 363, 19/3.k.)⁴ Basaharc 178. sír (Fettich 1965, 100/2.k.)

k (kettős vonal=00) ¹ Tany/Tôň 1937/29. sír (Točik 1962, 364, 19/10.k.)² É/NZ 367. sír (Čilinská 1966, 9/30.k.)

l' (kereszt=02/51)¹ É/NZ 1956/88. sír (Točik 1962, 358, 14/8.k.)² Párkány/Štúrovo 28. sír (Točik 1962, 360, 14/9.k.)³ É/NZ 66. sír (Čilinská 1966, 9/6.k.)⁴ É/NZ 88. sír (Čilinská 1966, 9/7.k.)⁵ É/NZ 429. sír (Čilinská 1966, 9/8.k.)⁶ Basaharc 35. sír (Fettich 1965, 31/13.k.)⁷ Basaharc 69. sír (Fettich 1965, 53/15.k.)⁸ Basaharc 217. sír (Fettich 1965, 121/1a k.)⁹ Basaharc 194. sír (Fettich 1965, 122/4a k.)

l' (végighúzva az egész fenéken)¹ Tany/Tôň 1960/6. sír (Točik 1962, 364, 14/1.k.)² Párkány/Štúrovo 26. sír (Točik 1962, 360, 14/3.k.)³ Párkány/Štúrovo 136. sír (Točik 1962, 362, 14/4.k.)⁴ É/NZ 1955/66. sír (Točik 1962, 356, 14/7.k.)¹²⁵ U/D 96. sír (Točik 1983, 68, 14/25.k.)⁶ U/D 86. sír (Točik 1983, 64)⁷ É/NZ 516. sír (Čilinská 1966, 9/5.k.)⁸⁻¹² Szob 86-87., 56., 93., 131. sír (GKSzT 179, 199, 9/86-87.k.)

l' (végein szeriffel)¹ Alsógellér/Holiare 1942/14. sír (Točik 1962, 14/2.k.)² É/NZ 1955/81. sír (Točik 1962, 357, 14/6.k.)

l' (körbe írt kereszt=78)¹⁻³ É/NZ 81., 311., 380. sír (Čilinská 1966, 9/21, 22, 26.k.)⁴ Alsógellér/Holiare 448. sír (Točik 1962, 354, 15/5.k.)

11 Az a⁵, b³, b⁴ példányoknál a jel alakja egy toldalékvonallal módosul, ami esetleg arra utal, hogy személyi megkülönböztető jegyként használták (tamga v. mesterjegy?)

12 02 alakú, könnyen lehet, hogy betűjelként értendő.

m (ék=34/60) ¹ É/NZ 412. sír (Čilinská 1966, 9/28.k.) ² Szob 34. sír (GKTSz 199)

III. Összetett grafikus jelek, amelyek elvileg lehetnek tamgák is (rajz: **088c**)

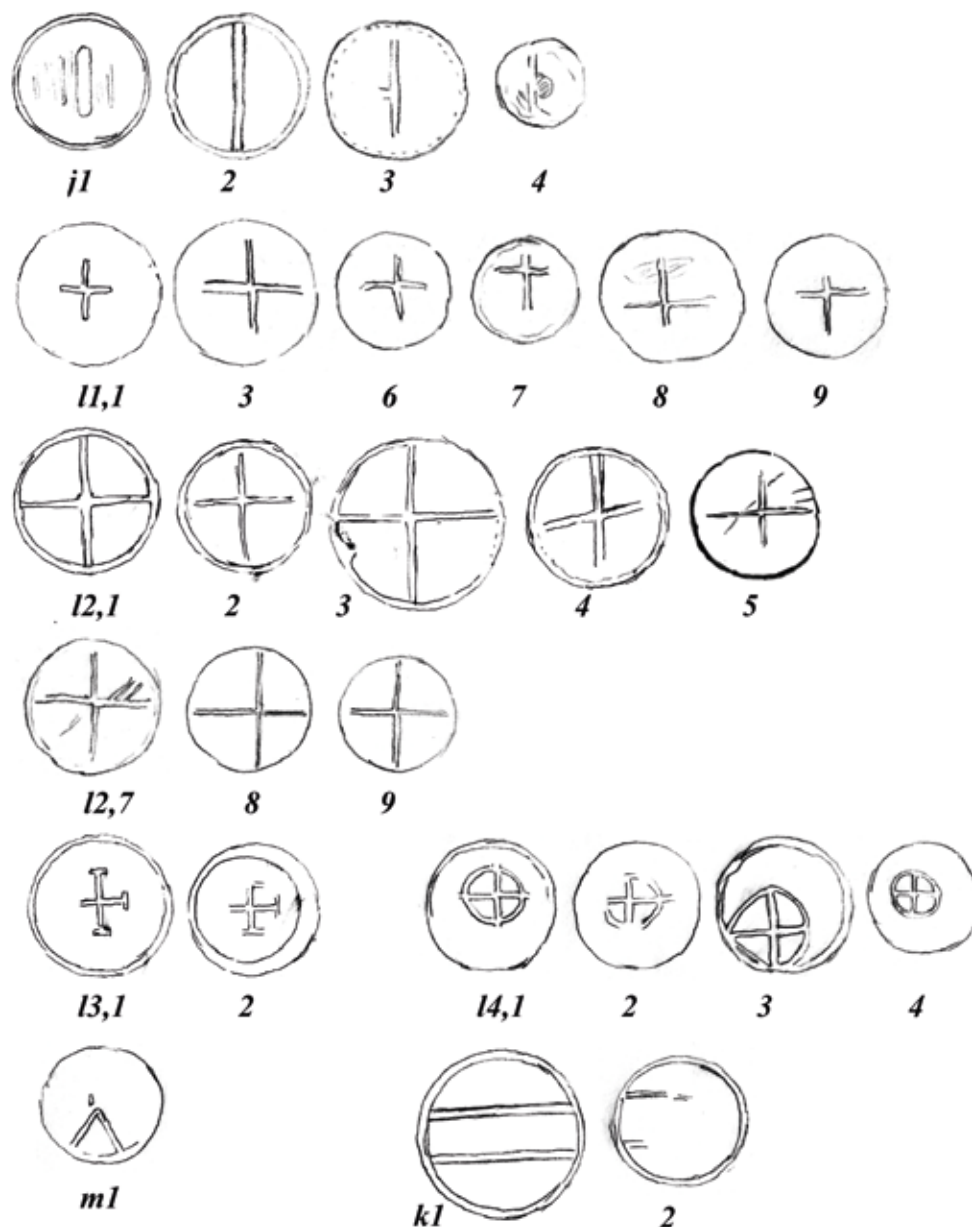
n (hópihe) ¹ U/D 96. sír (Točík 1962, 352, 19/6.k.)

o (pentagramma) ¹ Basaharc 221 (Fettich 1965, 74, 121/7a k.)

p (hatszög átlókkal) ¹⁻³ É/NZ 275, 309 485. sír (Čilinská 1966, 9/23-25.k.) ⁴ Párkány/Štúrovo 247. sír (Točík 1962, 362, 19/7.k.; körre torzítva!) ⁵ É/NZ 168. sír (Čilinská 1966, 9/17.k., Točík 1962, 359 16/10.k.; négyzetté torzítva!)

q (gammadion) ¹ É/NZ 1955/136. sír (Čilinská 1966, 9/4.k., Točík 1962, 358, 19/8.k.)

² Basaharc 258. sír (Fettich 1965, 88) ³ É/NZ 162. sír (Čilinská 1966, 9/3.k.)

088b

nl

ol

p1

p2

p3

p4

p5

q1

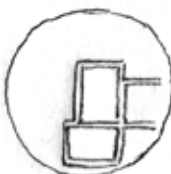
2

3

r1

2

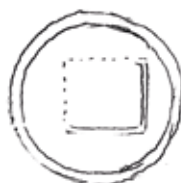

3

Egyéb jelek:

s

t

u

v

088c

r (négyzetekből kirakott összetett alakzat) ¹ É/NZ 261. sír (Čilinská 1966, 9/16.k., Točík 1962, 359 19/1.k.) ² É/NZ 301. sír (Čilinská 1966, 9/19.k.) ³ É/NZ 250. sír (Čilinská 1966, 9/20.k., Točík 1962, 360, 19/4.k.)

IV. Egyéb elemi grafikus jelek, semmiképp nem írásjelek

s (köröcske) – ld. pl. Čilinská 1966, 9/1-2.k, Točik 1962, 358, 362, 366.

t (négyzet) – ld. pl. Čilinská 1966, 9/9-10.k., Točik 1962, 16/1., 17/3.k

u (négyzet kereszttel osztva = 50) – ld. pl. Čilinská 1966, 9/11-15.k., Točik 1962, 16/2-7.k.

v (négyzet átlókkal) – ld. pl. Točik 1983, 1/14, 7/26.k.

A nagyszentmiklósi kincs feliratai

A nagyszentmiklósi kincs irodalma óriási, szinte áttekinthetetlen, ennek azonban csak igen csekély része foglalkozik a kincs felirataival. A legteljesebb erre vonatkozó irodalomjegyzékek: Ivanics Mária, Bibliographie. In: Göbl–Róna-Tas 1995, 59-77; Bálint 2004, 613-635. Csak a feliratokra vonatkozó irodalmat tekintve:

Első említések: Schoenvisner 1801, 81-84; Arneth 1850. Abb. G VIII és X (1827-29-ben készült képek közlése feliratok értelmezése nélkül, vö. **091-092, 101-102**). Ed. pr. Dietrich 1866 (germán rúnának tartja).

Teljes olvasatok eddig az alábbi nyelveken: a) germán rúnákkal Dietrich 1866, b) magyarul Fischer 1889, Bálint G. 1892 (lényegében őt követi Debreczenyi 1914 és Patáky 1996), Désy 1902, c) törökül Mészáros 1915, Supka 1915 és módosítva 1917, Németh 1932 és 1971 (besenyőkhöz köti), Altheim 1948, Róna-Tas 1985, d) [szerinte] görögül Wladár 1921, e) megállapíthatatlan nyelven Csallány 1968. Többnyelvű olvasat: Vékony 1987 török (1982: kazár), magyar, oszét és szláv nyelveken.

A rovásfeliratok részletező tárgyalása: Dietrich 1866. Fischer 1889, 40-52. Hampel 1884, 43-65 (Dietrich nyomán, germán; rajzok: 63.p.). Hampel 1886, 43-71 (rajzok: 69.p.) = 1885/86, 5 598-619 (rajzok: 618.p.). Bálint 1892. Désy 1902. Hampel 1905, II 404-423, III 319 (képek általánosságban III 288-319). Debreczenyi 1914. Mészáros 1915. Supka 1915 = 1916, 13-16. Supka 1917. (vö. Karabacek Supka 1917, 76-78 idézésében). Thomsen 1917, 7-11 (elvi szinten megfejtethetetlen) Wladár 1921 (teljesen fantázia szülte olvasat, eltorzított görög betűkkel eltorzított görög, néhol magyar nyelven – részleteiben idézni felesleges). Németh 1932 = Németh 1932a = Németh 1933. Mészáros 1938. Mavrodinov 1943, 201-207. Altheim 1948 (IX. sz. 1. fele, bolgár). Scserbak 1959, 385-386. Csallány 1967 (XI. sz. eleje, török nyelven [legalábbis a szerző állítása szerint]). Csallány 1970, 612. Németh 1971 (IX. sz., részben X. sz., besenyő; rajzok: p.16-18). László–Rác 1977, 164-168. Róna-Tas 1985, 242-248 (török nyelven). Vékony 1985. Vékony 1987, 31-55 (részben török, részben magyar, ószláv, oszét, kazár nyelven). Bajcsorov 1989, 94-133 (török nyelven). Róna-Tas 1990, 9-13, 20-27. Göbl–Róna-Tas 1995 (avarkor, olvasatot nem ad; rajzok: t. I-IV). Bálint 2004, 538-41 (9-10., 17., 22-23. sz. VII. sz., 1., 3-8. sz. VIII. sz. eleje?, 13-14., 19-21. sz. VIII. sz.; olvasatot nem ad; fotók). Vékony 2004, 126-157. Erdélyi–Ráduly 2010, 37-43 (Róna-Tas 1985 és Bajcsorov 1989 olvasataival – az utóbbit hiányosan, pontos

hivatkozások nélkül közli). Hosszú–Zelliger 2014 (döntően Vékony olvasata alapján). Erdélyi 2016, 68-76. Zelliger 2018.

Feliratokról említések, általános tárgyalás: Szerelmey 1847, 4-5; Sacken–Kenner 1866, 330 (görög jellegű); Sebestyén 1915, 16-17 (Fischer 1889 után); Németh 1915; Németh 1916a; Németh 1916b; Strzygowski 1917, 68, 166-167, 244-253 (rajz: 137. kép) (Supka alapján); Németh 1918 (Supka megfejtésének bírálata); Mötelfindt 1925, 365-371 (kutatástörténeti összefoglaló); Schaefer 1925 (Supka megfejtésének bírálata); Harmatta 1950 (Altheim megfejtésének bírálata); László 1957, 188-190; Erdélyi–Pataki 1968, 37; Dienes 1972, 66; Vaklinov–Vaklinova 1983 (a feliratok rajzai magyarázattal nélkül, de összekeverve, hibásan); Forrai 1985, 141-151; Róna-Tas 1985a; Forrai 1988, 44-45; Erdélyi 1989; Forrai 1994, 270-280; Vásáry 1997; Szöllősy 1999; Tryjarski 2002/04, II 5-9 (rajz: XIV.t. 34); Szöllősy 2003; Daim 2004; Mandics 2010, II 398-497; Garkavec 2019, 33-54.

A kincs feliratainak datálása megoldatlan feladat. A kincs egészének kronológiájáról szélsőségesen eltérő nézetek ismertek a szakirodalomban. Mára nagyjából biztosra vehető, hogy hosszabb idő alatt halmozódott fel az avarkorban, de a kincs feliratainak kronológiája nem feltétlenül ugyanaz, mint a tárgyak készítéséé. Az egyes feliratok, különösen a bekarcoltak, keletkezhetnek akár jelentős idővel az edény készülése után, sőt, ha egy edényen három-négy különböző felirat is van, azok készülhetnek különböző korszakokban (akár különböző nyelveken).

A továbbiakban a görög és latin nyelvű/írású megfejtéseket, mint nyilvánvalóan hibásakat, nem idézzük. (Aligha hihető, hogy akár görög, akár latin nyelvű szövegre egy új írástípust fejlesszenek ki az avar kagáni udvarban, amelynek mai napig csak avar területen vannak példái, miközben ugyanazokon az edényeken görög betűvel írnak, görög és török nyelvű szöveget is.¹³) Egyebekben nem vállalhatjuk, hogy végérvényesen állást foglaljunk a különböző megfejtések közt, amennyiben azok nem bizonyultak teljesen elvetendőkné. Valószínű, hogy egyik megfejtési kísérlet sem tökéletes, a legszívesebben is némi módosításra szorul: ennek evidens próbája, hogy a nagyszentmiklósi kincs után, illetve kifejezetten az adott megfejtési kísérlet publikálása után előkerült, azonos írásrendszerű feliratos emlékek értelmezését hibátlanul lehetővé teszi-e. Ebből a szempontból eddig még csak Vékony és Róna-Tas tette próbára megfejtési kísérletét az 1983-ban előkerült **081** felirat értelmezésével; mindkét kutató úgy értékelte, hogy a felirat nagy vonalakban igazolta elméletét (a **081** e két olvasatában nincs egy közös szó). A **081** autopsziával való vizsgálata után az a véleményem, hogy a felirat 4 sorát egyik kutató sem helyes sorrendbe rakta, így szükségszerű, hogy akármelyikük is van

13 Mindez igaznak mondható a szakértő tudósok által alkotott régi görög nyelvű olvasatokra is (Kondakov, Balasceev). Az amatőr kutatók görög megfejtéseit, mint Wladár 1921, aki egy általa alkotott, valóságban soha nem létezett görög nyelvből indult ki, számításba sem kell venni.

közelebb a megoldáshoz, olvasatát módosítani kell. Ezért függelékben a NR rendszerű ismert rovásoknak a ma kurrensnek tekinthető olvasatok szerinti átírását táblázatban megadjuk, értelmezési kísérletek nélkül.

A reális nyelveken és írásokkal való olvasatok elvi elfogadhatóságát több tényező alapján állapíthatjuk meg: a betűalakok pontos követése; az általuk értelmezett nyelv adott korszakba illő, etimológiailag-fonetikailag helyes alakjainak használata; a megoldás módszeressége, más, rokon írásmódokkal való kapcsolatainak helyes volta és szorossága; és végül, kiemelt fontossággal, az olvasat tartalmi realitása, feliratos szituációba illése.

Dietrich germán olvasata elvileg nem lett volna kizárható, és az olvasott szövegek viszonylag elfogadhatók feliratos szituációban, de mivel az ismert germán rúnákhoz a NR jeleinek a valóságban nagyon kevés köze van, ez az értelmezés komolyan nem jöhet szóba. Az 1892–1914 közt született több, egymástól többé-kevésbé függő magyar nyelvű megfejtés módszertanilag következetlen: a TMK és a NR közti hasonlóságokból kiindulva, betűalakok azonosításából következtetik ki a megfejtést, ami a sok részben vagy egészben eltérő alak miatt meglehetősen önkényes eljárás, és végül a feltehető I. évezred végi magyar nyelvállapottól mind meglehetősen idegen (a szituáció pedig egyes esetekben találó, de többségében nem), ezért egyiknek sincs realitása. A NR TMK-alapú megfejthetőségét szinte azonnal, minden szakképzettség nélkül találoán meg tudta cáfolni Tar 1902. Teljes módszertani önkénye és nyelvészetileg minden részletében igazolhatatlan volta miatt Csallány Dezső olvasata sem jöhet szóba. Meglepő a számos török nyelvű olvasat egymástól való erős eltérése. Ezek a közép-ázsiai és kelet-európai türk (jellegű) rovásírásokkal való kapcsolatra alapoznak, valamennyi esetében számos jel teljes vagy részleges azonossága a megfejtés alapja. Az azonosításokat legszigorúbb rendben, formai és logikai fegyelemmel Supka Géza (2. megfejtése) és Róna-Tas András viszik végbe (Róna-Tas Németh Gyula régebbi megfejtését részben követi, de számos esetben korrigálja). Mészáros Gyula azonosításai ehhez képest önkényesek, Altheim azonosításai elviekben feltűnően hasonlítanak Supkáéhoz, súlyos hibája (vö. Harmatta 1950 kritikáját), hogy a türk írások veláris/palatális betűpárjait teljesen önkényesen kezeli. Ezért az ő olvasata már eleve valószínűtlennek mondható. A feliratok helyzethez illősége sajnos egyik megfejtésnél sem tökéletes. Kiindulási pontként mindenképp figyelembe kell venni, hogy a bekarcolt feliratok és a poncoltak funkciója, és ennek folytán tartalma mindenképpen más: az előbbiek valószínűleg nem, az utóbbiak viszont publikus szövegek. Ezt Mészáros, Bajcsorov és részben Altheim nem tartja be, különböző típusú feliratokban hasonló karakterű szövegeik főleg ünnepi felszólítások/jókívánságok, amelyek ráadásul meglehetősen nyakatekertek, valódi feliraton többségük elképzelhetetlen. Az ő olvasatuk ezért ma már aligha jöhet számításba. (Bajcsorov ráadásul eltérő betűalakokat is ugyanannak tekint, és egy-egy edény több különböző kéz írta karcát egyetlen szövegnek értelmezi.) Németh Gyula és a nyomában Róna-Tas András a feliratok és a görög betűs török

nyelvű felirat tartalmi kapcsolatából indult ki (a Βουηλα nevű személy felbukkanását várva a rovásfeliratokon is), ezen az alapon a türk írással való közös elemeken kívül részben kombinatorikus módszerrel. Azóta többen bírálták a kiindulópontot, a két feliratcsoport szükségszerű kapcsolatát. Noha világos, hogy szükségszerűségről nem lehet beszélni, azt sem állíthatjuk, hogy ez lehetetlen, így pusztán emiatt a megfejtést nem szabad elutasítani; a vegyes módszer használata pedig elvileg nagyon helyes. Németh megfejtésének tartalmi problémái viszont világosak: sok benne a név (ez persze nehezen kontrollálhatóvá teszi), a karcolt feliratokon is, ahol ennek nem sok szerepe várható, mert a magánjellegű karcolt szövegeken tulajdonosnevet kevésbé várhatunk. (Ezek mindenképp uralkodói edények, és a tulajdonos, megnevezés nélkül is, egyértelmű kellett, hogy legyen. Tulajdonosnévnek legfeljebb a nyilvános feliraton lehet értelme, büszkélkedés céljából.) Megfejtései jelentős részben nem többek, mint az edénytípusok megnevezései. Elvileg is helytelen pusztán edénytípus-nevet várni bármelyik típusú feliraton (a tulajdonos neve nélkül), miért volna fontos egy díszedényen közölni a világgal, hogy ez csésze, ez pedig tál? Gyakorlatban a 17. sz. ivókürt Németh szerinti “csésze” megnevezése önmagában bizonyítja, hogy ez a megoldás így helytelen. Róna-Tas András olvasatában az utóbbi típusú hibát kiküszöbölte, teljesen funkciótlan felirat nála nem szerepel, de nála is összemosódik a magántermészetű karcolt és a publikus felirat használati köre, az előbbieken is sok a név. Az utóbbiakon főleg megtisztelő/ünneplő feliratokat várunk, ennek önmagában az olvasat megfelel, de a szövegek néha erőltetettek (ld. 8. sz. tál). Emiatt, legalábbis némi módosítás nélkül, a megfejtés aligha fogadható el.

Supka Géza első megfejtése hasonló okokból következetlen volt, 1917-ben azonban jelentősen módosította, és meglehetősen szigorú elvi alapú olvasatokhoz jutott, amelyekben a két felirattípus élesen elkülönül, mindkét esetben önmagában nem hihetetlen szövegekkel. A publikus feliratok tisztségek, uralkodónevek, ünnepi mondás, ami elvileg elképzelhető; a karcolt feliratokon egy eléggé egyedi, következetesen végigvitt elképzelésből indult ki, mely szerint ezek készítési/javítási utasítások. Bár ezt az azóta eltelt száz évben egy kutató sem követte, elvileg nem tekinthetjük hibás gondolatnak, így ez a megfejtés még véglegesen nem elvetendő, nyilván a szükséges nyelvi korrekcióval: Supka nyelvészeti érvelését több kutató is szigorúan bírálta, elsőnek Németh 1918.

Vékony Gábor 1983-ig kialakított olvasati rendszere mindezeketől erősen elkülönül, elsősorban annak köszönhetően, hogy legnagyobb részt kombinatorikus alapon, a szövegek várható tartalma alapján épül fel, igen kevésbé véve figyelembe a lehetséges kapcsolatokat a türk/kelet-európai rovásírásokkal és/vagy a TMK szerinti olvasatokkal. A megfejtés egyik gyenge pontja éppen az, hogy nehéz megmagyarázni, miért ilyen csekély a kapcsolat a mindenképpen rokon népek kialakította, alakilag viszonylag hasonló írások közt. A megfejtés különlegessége, hogy többnyelvű, török, magyar, alán és szláv szövegeket is olvas. Ez azonban inkább erőssége, mint gyengéje, hiszen

teljesen reális feltételezés, hogy a hosszabb időn keresztül létrejött szövegcsoporthoz, a feltehetőleg nem egynyelvű avar államban több nyelvet is alkalmazzanak úgy hivatalos, mint magánírásban. Szintén szigorú módszerességgel elkülöníti a két írástípust: a publikus feljegyzések egytől egyig üdvözlő jókívánságok, ráadásul az edények funkciójához (evés/ivás) szorosan kapcsolódva, a magántermészetű karcok az edények tartalmára vonatkozó utasítások. Ez a gondolat rendkívül logikus; egyetlen gyenge pontja éppen a kiindulópontként adódott **093b** felirat, amelyen egy cirill betűvel való felismerhető(nak vélt) genetikai kapcsolat ($y_6 = \text{Ж}$) alapján¹⁴ fejtette meg a szláv *ν^od^oj^o* szót. Nem könnyű azonban elfogadni, hogy az adott díszedény pusztán és egyszerűen víz tartására szolgált volna.¹⁵ Végül pedig a **081** felíratra alkalmazva olvasatát (több betűalakban erősen eltérve a valóságtól) Vékony egy sok szempontból problematikus apotropaikus szöveghez jutott, amely a legtöbb kutató által elutasított, *hapax legomenon* istennévvel indul, és a (szerinte 2., valójában utolsó) sor végén alaptalanul feltételezi több betű lekopását. Mindezek ellenére Vékony olvasata mindenképpen kurrens olvasatnak számít, amelynek realitását nem szabad elvetni, ámbár úgy tűnik, legalábbis némely pontokon módosításra szorul.

14 Glagolica és cirill jeleknek a NR jeleivel való genetikai kapcsolata már régóta felvetődött: Fehér Géza, *Izvesztija na B'lgarszkija Arheologiceszki Insztitut* 3, 1925, 56; *Századok* 61-62, 1927-28, 7, Csallány 1968 (ugyanaz a Ж jel) stb. Ez az elképzelés tehát önmagában egyáltalán nem kifogásolható, bár kronológiai okokból (Fehér Gézával és Vékony Gáborral ellentétben a mai kutatás szinte egybehangzóan azon a véleményen van, hogy a feliratok a honfoglaláskoránál korábbiak) vsz. fordított irányban: a NR rendszerének kellett hatnia a glagolicára/cirillre.

15 Bóna István erről lakonikusan (és némileg igazságtalanul) így nyilatkozott, sajnos csak előszóban, előadásán, bővebben nem fejtve ki saját nézetét: "A víz az nem ital! — Micsoda hülye rabszolga az, akinek meg kell fordítania az edényt és megnéznie a fenekén, mi van benne, ahelyett, hogy megszagolná." (Magister Dixit. Ob honorem professoris Bonae in diem natalem sexagesimum magistri nostri, Pestini 1990.)

A NR betűkészlete (* jelöli a **081** feliraton is előforduló jeleket)

Jel	Olvasat							TMK
	Vékony	Supka	Altheim	Németh	Róna-Tas	Csallány	Mészáros	szerint
⁰¹ = 02 *	tagoló	tagoló	tagoló	tagoló	tagoló			[D]
01 *	s	s ²	s ²	s	s	s	s	Sz
06/87 *	i/ī	n ¹	n ¹	z	r ²	j ¹ /i ² (!)	p	J
07 *	v	k ²	k ²	b	b	p (b)	k	–
11/11⁺ *	z	k ²	k ²	č	ĵ	z > s	j ^a	P
13 *	a/ă	la	l	γ	g	t	š ²	T
16'/16'	ūk/kū	k ¹	b ¹ ?	y	č ⁱ	dz	k ⁰	M
22	a var.	o	η?	–	–		(24 l)	Ö
,27	χ	t ¹	t ¹	uq	uq? u ^s ? o ^k ¹		k ⁱ	–
30/30 ?	n	n̄	γ ¹	i	i ¹	i ¹	r	–
41'/41'/41 *	γ	ö/ü	ö/ü / r ¹	q	q	k ¹	ö/ü	R ¹
43/43'/42/44 * (41 var.)	a/ă	a/ă	k	k	k	k ²	a/ă	^a K
45/47	r	b ²	š?	u/ü	d	u	š ¹	Cs
60/33 *	d	u	o/u	a	o/u	a	o/u	–
61/61?	m	d ¹ + s ¹	d ¹	g	nč	d ¹	nč	–
67	q	(b ²)	–	η	i ²	n ¹ g ¹	z	–
68/51? *	u	b ²	b ²	v	v	b ¹	b	(var.B) ¹⁶
81 *	n	n ¹	n ¹	n	n	n ²	n	N
82/82 *?	y	y ¹	y ¹	š	y	^a n ¹	j (79 nj)	Ny
83 *	ö/ü	g ²	n ¹	t	t	š > č	č	–
85/17'	o/u	d	d ¹	y	č	o	d	E
88/79/91' *	š	χ/γ ¹	η/nd	l	l	l ² /a ¹ ¹	γ	Ly
98 *	t	(y ¹)	r ¹	r	r ¹	n ¹ d ¹	nd	–
y6	q	m	m	v	l ^e	u	t	–
081 jelei, melyek Nagyszentmiklóson nem fordulnak elő								
14/14'/14'	l?	–	–	–	u ⁿ			–
19/20	–	–	–	–	d			C
20(/,19)	–	–	–	–	g?			Zs
y2					–			–
Más NR típusú avar feliratokon előforduló jelek								
08	069 070 075¹ °107				–			J/I ²
34	058 074 (,34?) [081 v.l.] ¹⁷				–			S
35	069				–			G
55	058 066 070 080				?			–
Kétes: 24 [066a?], 31' [081 v.l.], 36 [066b?], ¹⁸ 52 [074a? 086?], 70 [078?], 97 [064b]								

16 Az 51 jel lehet 68 [=y2?] változata v. csonka alakja, de esetenként számjegy/kijelölés értékben is elképzelhető; főleg különálló előfordulásai vsz. nem számíthatók ide. 55 is lehet ugyanennek variáns alakja.

17 **068, 082** nem NR típusúnak látszanak.

18 **073** vsz. nem NR típusú.

NR típusú feliratok betűi a fontosabb olvasati kísérletek szerint

081

Supka a/ä y¹ k² u ö/ü n¹ s² n¹ y¹ + l^a ° s² χ/γ¹ k² a/ä + | n¹ s² ° s² n¹ ? u ö/ü n¹ ° k²⁺ ? ? s² ?
 la ö/ü y¹ ° n¹ ° χ/γ¹ y¹ χ/γ¹ | g² n¹ l^a ° s² ° s² n¹ a/ä l^a + y¹ ° k² χ/γ¹ | k² χ/γ¹ s² ? ° y¹ s² ? °
 Altheim a/ä r¹ k² o/u r¹ ? n¹ s² n¹ r¹ + l ° s² η/nd k² a/ä + | n¹ s² ° s² n¹ ? o/u r¹ n¹ ° k²⁺ ? ? s² ?
 ? l ö/ü ? r¹ ° n¹ ° η/nd r¹ η/nd | n¹ n¹ l ° s² ° s² n¹ a/ä l + y¹ ° k² η/nd | k² η/nd s² ? ° y¹ s² ? °
 Németh k r b a q z s z r + γ ° s l b k + | z s ° s z ? a q n ° č ? ? s ? γ q r ° n ° l r l | t z γ ° s
 ° s n k γ + š ° b l | b l s ? ° š s ? °
 Róna-Tas k r¹ b o/u q r² s r² r¹ + g ° s l b k + | r² s ° s r² ? o/u q n ° j^u n ? s d g q r¹ ° n ° l r¹
 l | t r² g ° s ° s n k g (°n?) y ° b l | b l s ° n ° y s ° n °¹⁹
 Vékony γ t v d γ i/ĩ s i/ĩ t + a/ä ° s š v γ + | i/ĩ s ° s i/ĩ ? d γ n ° z X ? s X a/ä γ t ° n ° š t š
 | ö/ö i/ĩ a/ä ° s ° s n γ ? a/ä (l?) y ° v š | v š s l ° y s l °

¹⁹ Róna-Tas és Vékony nyomán vett olvasatunk itt eltér magának Róna-Tasnak és Vékonynak publikált olvasatától annyiban, amennyiben egyes betűalakokat másként olvasunk.

Felirat Olvasatok

	Supka	Altheim	Németh	Róna-Tas	Vékony
058	? ? [^] b ^{2^} ?	? ? [^] b ^{2^} ?	? ? [^] v [^] ?	? ? [^] v [^] ?	? ? [^] u [^] ?
059	l ^a ö/ü g ² s ² u [^] n ¹	u k ² s ² n ¹ a/ä u			
	l ö/ü? n ¹ s ² o/u [^] n ¹	o/u k ² s ² n ¹ a/ä o/u			
		γ q t s a [^] n a b s n k a			
			g q t s o/u [^] n o/u b s n k o/u		
				a/ä γ ö/ü s d [^] n d v s n γ? d	
átírás	o s ²	η? s ²	? s	? s	a s
060* 20	χ/γ ¹ ? b ² ?	η/nd? b ² ?	l? v?	l? v?	š? u?
062*	k ^{2^} k ²	k ^{2^} k ²	č [^] č	ǰ [^] ǰ	z [^] z
064b* ²¹	† u b ² / k ¹ b ²	† o/u b ² / b ¹ ? b ²	† a v / y v	† o/u v / č ⁱ v	† d <u>u</u> ? / ^u k/k ^u <u>u</u>
065	◦ a/ä χ/γ ¹ ? n ¹ ◦ s ²	◦ a/ä η/nd? n ¹ ◦ s ²	◦ k l ? z ◦ s	◦ k l d r ² ◦ s	◦ γ? š? i/i? ◦ s
066*	n ¹ ? [^] u [^] s ² ?	n ¹ ? [^] o/u [^] s ² ?	z ? [^] a [^] s ?	r ² ? [^] o/u [^] s ?	i/i? ? [^] d [^] s ?
067*	b ² b ² b ²	b ² b ² b ²	v v v	v v v	<u>u u u</u>
067¹	s ² ◦ ◦ s ² u	s ² ◦ ◦ s ² o/u	s ◦ ◦ s a	s ◦ ◦ s o/u	s ◦ ◦ s d
069*	? ? b ²	? ? b ²	? ? v	? ? v	? ? <u>u</u>
070	b ² s ² ? [^] ö/ü ?	b ² s ² ? [^] ö/ü? ?	v s ? [^] q ?	v s ? [^] q ?	<u>u</u> s ? [^] γ ?
071*	k ² (b ² b ²)?	k ² (? ?)	b (η η?)	b (i ² i ² ?)	v (q q?)
072	χ/γ ¹	η/nd	l	l	š
073*	k ² n ¹	k ² n ¹	č z	ǰ r ²	z i/i
074a	b ² s ^{2^} b ^{2^} s ²	b ² s ^{2^} b ^{2^} s ²	v s [^] v [^] s	v s [^] v [^] s	<u>u</u> s [^] <u>u</u> [^] s
074b*	s ² s ² a/ä? n ¹ ? a/ä? ?	s ² s ² a/ä? n ¹ ? a/ä? ?	s s k n ? k? ?	s s k n ? k? ?	s s γ? n ? γ? ?
075¹	n ¹ ? ö/ü k ² s s ? s	n ¹ ? ö/ü k ² s s ? s	z? q b č s s ? s	r ² d q b j s s ? s	i/i? γ v z s s ? s
077	a/ä ? o l ^a ?	a/ä ? η? l ?	k ? ? γ ?	k ? ? g d	γ? ? a a/ä ?
078	χ/γ ^{1^} ? ö/ü ? + χ/γ ¹ ö/ü g ²	η/nd [^] ? r ¹ ? + η/nd r ¹ n ¹			
		l [^] ? q ? + l q t	l [^] ? q d + l q t	š [^] ? γ X + š γ ö/ü	
079	[- - -] ö/ü a/ä? u	[- - -] ö/ü a/ä? o/u	[- - -] q k? a	[- - -] q k? o/u	[- - -] γ γ? d
080	g ² k ² ? s ² k ² y ¹ χ/γ ¹ u	n ¹ k ² ? s ² k ² y ¹ η/nd o/u			
		t b ? s b š l a	t b ? s b y l o/u	ö/ü v ? s v y š d	
086	b ² s ^{2^} b ^{2^} s ²	b ² s ^{2^} b ^{2^} s ²	v s [^] v [^] s	v s [^] v [^] s	<u>u</u> s [^] <u>u</u> [^] s
°109*	b ² ? s ²	b ² ? s ²	v? s	v? s	<u>u</u> ? s

[Nem tűnik NR szerint olvashatónak: **061, 063, 068, 075, 082, 083?, 084?, 085?, 087,** a kétesen feliratosak közül **°108, °110]**

20 * jelöli azokat a feliratokat, melyek csak kétesen NR típusú jeleket tartalmaznak.

21 **064a** és **c** biztosan nem NR típusú írás (ha egyáltalán írás).

089 NR F-05?

Fémedény felirata, **Nagyszentmiklós** (Sînnicolau Mare, Románia – Torontál vm.).

1799. VII. 3-án Nagyszentmiklós-Sziget falurészben Vuin Neru (Neza?) helybeli gazda saját udvarán, árokásás közben találja (a **090–°103**, **°105–°106** tárgyakkal és másokkal együtt, melyekből ma 23 aranytárgy létezik). Ó.h. Bécs (Wien), Kunsthistorisches Museum ltsz. VII B 33.

2. sz. korsó, 22 x 5,7-5,9 (szájátm.)/8,3-8,5 (aljátm.), súly: 608 g.

a–b Két egymás mellé élesen, egész vékony eszközzel bekarcolt komplex jel a korsó fenekén, valószínűleg tamga, esetleg nagyobb ligatúra. A két jel lényegileg azonos, a nagyobb (jobboldali) jel tetején egy (valószínűleg legelőször létrehozott, tehát előre tervezett) többletdísz, a jel alján levő zegzugvonal-szerű mustra gondosabban kivitelezve (a baloldali jel utolsó vonalát elhagyták, második vonalát utólag, felszínesen pótolták – ez jelzi, hogy valószínűleg jobbról balra haladt a tervezés). Mindkét jel készítési szempontból részekre oszlik, a felső sátorszerű jeltömb után készült a zegzugvonal több szakaszban, de ez nem bizonyos, hogy azt jelenti, hogy olvasati szempontból is elemi jelekre kéne osztani. Formálisan az alábbi (talán csak fiktív) elemi jelekből áll össze:

a ← ,19:y2:34^34^34

b ← y2:34^34^31'

Egy durvább eszközzel mélyebben bekarcolt jel a talpgyűrűn is van (kérdéses, utolsó, alsó vonala nem külön áll-e). Olvashatósága kérdéses, elképzelhető:

c '41' vagy 34^60' (?)

Rajz: **089a**, **089b**.

Hampel 1884, 9-17. Hampel 1886, 11-19. Wladár 1921, 19 (tulajdonjegy?). Altheim 1948, 9. Bajcsorov 1989, 103. Bálint 2004, 538-41 (összefoglalólag), 284, 286. kép. Erdélyi 1983/84, 31 (rajz: 1. ábra, fejjel lefelé, 2. ábra). Göbl–Róna-Tas 1995 n. 14

(talán csak sátrakat ábrázoló rajzok), 15 (R2 kéz írása). Erdélyi–Ráduly 2010, 37-43 (összefoglalólag). Mandics 2010, II 399-400. Erdélyi 2016, 56-7, 129 (1-2. rajz).

Említés: Hampel 1905, II 404; Erdélyi 2014, 44; Bühler–Freiberger 2018, 29 (fotó: 25.t.1-2).

Altheim: *a* B²O/UD¹N¹ *bud^un*. Csallány 1972: *a* Béz Š. Bajcsorov: *esiš* ‘emlék-’. Mások nem kísérlik meg betűkre bontva olvasni.

A *c* jel valószínűleg tulajdonjegy/tamga, az *a* és *b* vélhetőleg ugyanaz a jel (nem tudni, hogy az *a* felső eleme önálló jelentéstöbbletet ad-e), legkönnyebben egy nagy, a tulajdonosra vonatkozó tamga, és teljességgel nem osztható betűkre (az alsó vonalsor semmiképp). A központi elem egyébként lehet egy betűjelből kifejlesztve, mert az *y*₂ jel a NR típusú írásokban szerepel: a **081** feliraton (csonkán) betűjel, a **064**-en betűjel vagy szintén tamga része.

A tárgyon van tévesen feliratnak értelmezett elem is: a medaillonban levő képen, az ún. ‘diadalmas fejedelem’ ábrázolásán a zászló lecsüngő végén (valójában egyenletes rovátkolás). Mavrodinov 1943 fig. 79 [kommentár nélkül ábrázolja]. Ennek alapján Csallány 1967, 32, 48 (ábra: XIX. t.); Csallány 1972, 137-138 n. 3. László 1975, 143-144 [nem felirat].

090 NR F-04 vagy 06?

Fémedény felirata, **Nagyszentmiklós** (Sînnicolau Mare, Románia – Torontál vm.).

Lelőkörülmények, ő.h. ld. **089**, ltsz. VII B 2.

3. sz. korsó, 21,5 x 6 (szájátm.) / 7,6 (talpátm.), súly: 656 g.

Tompán, erősen bekarcolt felirat a korsó fenekén, jobbról balra, világosan jelekre bontható. A **091** felirat párja, valószínűleg egykorúak. (Bekarcolásakor az aranylemez sérült: Erdélyi 2014.)

← 07 85 88 60

Rajz: **090**.

Hampel 1884, 17-20, 62.

Hampel 1886, 19-22, 67.

Fischer 1889, 54. Bálint

1892, 2. Mészáros 1915, 13.

Supka 1915, 56-57. Supka

1916, 18. Supka 1917, 75.

Wladár 1921, 16. Németh

1932, 74. Altheim 1948, 11.

Scserbak 1959, 385. Altheim

1962, 297. Csallány 1967,

090

48. Németh 1971, 16-34. Róna-Tas 1985, 244 n. 7. Vékony 1985, 151. Vékony 1987, 40-42 n.10a. Bajcsorov 1989, 105. Göbl-Róna-Tas 1995. n. 7/1 (R2 kéz írása). Szöllősy 1999, 41 (Vékony után). Bálint 2004, 538-41 (összefoglalólag), 286. kép. Vékony 2004, 139, 149. Erdélyi-Ráduly 2010, 37-43 (összefoglalólag). Mandics 2010, II 400. Említés: Hampel 1905, II 409; Erdélyi 1984/85, 31; Róna-Tas 1990, 6 n. 7; Erdélyi 2014, 45; Erdélyi 2016, 57, 129; Zelliger 2019, 7 (6. kép); Bühler-Freiburger 1918, 44 (fotó: 86.t.20).

Dietrich: *Arv^k*. Fischer: *Gely^es*. Bálint: *Ghuly^as*. Supka 1915: *kudatu* ‘boldogító’, 1917: *kudaxu* ‘király’. Mészáros 1915: *k^ud^aγ^u* ‘barátságos’. Németh 1932: *BYLA B^uyla* (név). Scserbak: *B^oyla čab^an*. Altheim: *K²D¹DO/U q^adγu*. Csallány 1967: *Bol’a*. Róna-Tas: *BČLU B^očlu* (név). Vékony: *VO/UŠD vo/uš^udⁱ* (pálinkafajta, Szöllősy 1999 szerint aszú). Bajcsorov: *^ag(i) ^oylu* ‘ajándéku vésetekkel’.

091 NR F-04 vagy 06?

Fémedény felirata, **Nagyszentmiklós** (Sînnicolau Mare, Románia – Torontál vm.).

Lelőkörülmények, ő.h. ld. **089**, ltsz. VII B 3.

4. sz. korsó, 23,0 x 3,3 (szájátm.)/8,3 (talpátm.), 631 g.

Bekarcolt dísz a fül alatt, nem írás, hanem képi díszítőmotívum.

Élesen, vékonyan bekarcolt felirat a korsó fenekén, jobbról balra, világosan jelekre bontható. A **090** felirat párja, de lendületesebb betűkkel készült, más kéz írása.

← 07 85 88 60

Rajz: **091a, 091b.**

Hampel 1884, 17-20, 62. Hampel 1886, 19-22, 67. Fischer 1889, 54. Bálint 1892, 2. Mészáros 1915, 13. Supka 1915, 56-57. Supka 1916, 18. Supka 1917, 75. Wladár 1921, 16. Németh 1932, 74. Altheim 1948, 11. Scserbak 1959, 385. Altheim 1962, 297. Csallány 1967, 48. Németh 1971, 16-34. Róna-Tas 1985, 244 n. 7. Vékony 1985, 151. Vékony 1987 40-42 n.10b. Bajcsorov 1989, 105. Göbl-Róna-Tas 1995, n. 7/2 (R2 kéz írása). Szöllősy 1999, 41 (Vékony után). Bálint 2004, 538-41 (összefoglalólag), 278, 286. kép. Vékony 2004, 139, 149. Erdélyi-

091a

091b

Ráduly 2010, 37-43 (összefoglalólag). Mandics 2010, II 401.

Említés: Hampel 1905, II 410; Erdélyi 1984/85, 32; Róna-Tas 1990, 6 n. 7; Erdélyi 2014, 45; Erdélyi 2016, 57-58, 130; Zelliger 2019, 7 (6. kép); Bühler–Freiberger 2018, 48, 50 (fotó: 107.t.30).

Dietrich: *Arvⁱk*. Fischer: *Gely^es*. Bálint: *Guly^as*. Supka 1915: *kudatu* ‘boldogító’, 1917: *kudaχu* ‘király’. Mészáros 1915: *k^ud^uγ^u* ‘barátságos’. Németh: BYLA *B^uyla* (név). Scserbak: *B^oyla čab^an*. Altheim: K²D¹DO/U *q^adγu*. Csallány 1967: *Bol’a*. Róna-Tas: BČLU *B^očlu* (név). Vékony: VO/UŠD *vo/uš^udⁱ* (pálinkafajta, Szöllősy 1999 szerint aszú). Bajcsorov: *^ag(i) ^oylu* ‘ajándékuul vésetekkel’.

092 NR F-04 vagy 06?

Fémedény felirata, **Nagyszentmiklós** (Sînnicolau Mare, Románia – Torontál vm.).

Lelőkörülmények, ő.h. ld. **089**, ltsz. VII B 32.

5. sz. korsó, 20,6-10,9 x 5,8 (szájátm.)/8,0 (talpátm.), 710 g.

a Vékonyan, erősen, de gyakorlatlan kézzel, görcsösen bekarcolt felirat a korsó fenekén, jobbról balra. **b** Vékonyan, erősen, lendületes kézzel bekarcolt felirat a korsó fenekén, jobbról balra az **a** alatt kb. egy sor kihagyással (amelyben egy hosszú ferde, minden bizonnyal nem szándékos karc húzódik). A két felirat egymással kb. 10° szögben áll, különböző kéz művei, feltehetőleg nem egyszerre – a sorrend nem bizonyítható, de mivel a **b** felirat a korsó középvonalánál lejjebb van (az **a** jelentősen feljebb), logikus feltételezés, hogy ezt írták utólag a fennmaradó üres hely közepére. Ugyanakkor az **a** felirat egy korábbi felszínes sérülésre került, vagyis a feliratok az edény készítése idejénél határozottan későbbiek.

a ← 67 06 61 01 vagy 67 06 16’

b ← 88 07 43

Rajz: **092a**, **092b**.

092a

092b

Schoenvisner 1801, 83 n. IX? Hampel 1884, 20, 64. Hampel 1886, 22-23, 67. Fischer 1889, 57-58. Mészáros 1915, 13-14. Supka 1915, 53-54. Supka 1916, 16-17. Supka 1917, 64-65. Wladár 1921, 16. Németh 1932, 78, 80. Altheim 1948, 9. Scserbak 1959, 386. Altheim 1962, 295. Csallány 1967, 44. Németh 1971, 16-34. Róna-Tas 1985, 244 n. 9-10. Vékony 1985, 151. Vékony 1987 38-40, n.13-14. Bajcsorov 1989, 108. Göbl–Róna-Tas 1995, n. 9, 10 (R2 kéz írása). Bálint 2004, 538-41 (összefoglalólag), 285. kép. Vékony 2004, 138-139, 149. Erdélyi–Ráduly 2010, 37-43 (összefoglalólag). Mandics 2010, II 401. Hosszú–Zelliger 2014, 186 (rajz). Zelliger 2019, 12 (13. kép). Említés: Hampel 1905, II 410; Erdélyi 1984/85, 32; Róna-Tas 1990, 6 n. 9-10; Erdélyi 2014, 45; Erdélyi 2016, 58, 130; Bühler–Freiberger 1918, 58 (fotó: 111.t.2, 126.t.29-30). Schoenvisner: M8 | MO9? Dietrich: *Volsi vah* ‘Volsi mérlegelte’. Fischer: a) UJM b) LyGR. Supka: *a bādiz* ‘díszítés’ *b* 1915: *tökā* ‘fejezd be’, 1917: *χakka* ‘ütés, törés’. Mészáros: *a °zip e^nc̣ is* ‘elöljárva enyhülést adj’ *b °gūke* ‘víznek (való)’. Németh, Scserbak: *a °ηiẓẹg̣is* ‘szélesszájú korsó (Németh)/széles nyílás (Scserbak)’ *b* LBK *°lbek* (név). Altheim: *b* DK²A/Ä *°g^akā* (1962: *°g^ukā*) ‘für den Klugen’. Csallány: *a n^agiḍis b^el^ep^ek* ‘Elye bég’. Róna-Tas: *a* I²RČ *°rč̣i* ‘rovómester’ *b* LBK *°lbek⁽ⁱ⁾*. Vékony *a* QI/ĪMSz *qiṃis* ‘kumis’ *b* ŠVγ *š^av^oγ* ‘savó’. Bajcsorov: *a gⁱṇnč^es^ul^uga* ‘ajándékba emlék a hatalmasnak’.

093 NR F-04/05 vagy 06?

Fémedény felirata, **Nagyszentmiklós** (Sînnicolau Mare, Románia – Torontál vm.).

Lelőkörülmények, ő.h. ld. **089**, ltsz. VII B 28.

6. sz. korsó, 23,5 x 5,2 (szájátm.)/7,4-7,5 (aljátm.), 956 g.

a Vékony, erős, de göcsörtös vonással, gyakorlatlan kézzel bekarcolt felirat a fenékén, jobbról balra (felső sor). *b* Vékony, erős, határozott vonással bekarcolt, az *a*-nál kétszerte nagyobb betűs felirat a fenékén, jobbról balra (alsó sor). Az első betű első vonalának rontását javítják, onnan kezdve a vonal annyira egyenes és határozott, hogy a karctű mellett bizonyosan segédeszközt (vonalzó?) is használtak (a 2. betűt esetleg szabad kézzel előre is tervezték); a görbülő vonalak gyengébbek az egyeneseknél. *c* Tompán, erősen bekarcolt felirat a talpgyűrű belsejében, az *a–b* feliratoktól jobbra. A három felirat valószínűleg nem ugyanannak a kéznek a munkája, bár a *b* feliratnál a segédeszköz használata miatt a kézírás nem ítéltető meg határozottan. Egymáshoz való időrendi viszonyuk megállapíthatatlan; a **092**-hez hasonló okból esetleg *b* későbbi *a*-nál (de Göbl–Róna-Tas 1995, 34: valószínűleg időrendben a *b*-t az *a*, azt a *c* [az utóbbi esetleg laposvésővel vésve] követi). Viszont legalábbis a *b* felületes karcolásokat ír felül, tehát a készítés koránál későbbi.

a ← 01 60 68 01 45 61 ⁰¹ 07 11

b ← 07 60 (?) 82 y6

c ← 60 13 30

Rajz: 093ab, 093c.

Schoenvisner 1801, 83 n. VIII? Hampel 1884, 20-21, 62. Hampel 1886, 23-26, 67. Fischer 1889, 56-57. Bálint 1892, 2. Mészáros 1915, 12-13. Supka 1915, 54-57. Supka 1916, 17, 19. Supka 1917, 66-67. Wladár 1921, 16. Németh 1932, 78-81. Altheim 1948, 8-9. Scserbak 1959, 386. Altheim 1962, 295-296. Csallány 1967, 44-45, 46-48. Németh 1971, 7, 16-34. Vékony 1985, 150-151. Róna-Tas 1985, 244 n. 4-6. Vékony 1987, 37-40 n. 6ab-8. Bajcsorov 1989, 110. Göbl-Róna-Tas 1995, n. 4 (=b), 5 (=a) (R2 kéz írása), 6 (=c; R3 kéz írása). Bálint 2004, 538-41 (összefoglalólag), 271, 286. kép; Vékony 2004, 134-138, 145, 149. Erdélyi-Ráduly 2010, 37-43 (összefoglalólag). Mandics 2010, II 402. Hosszú-Zelliger 2014, 186-188 (rajz; **b** gyakorlatlan kéz írása). Zelliger 2019, 11-12 (12. kép).

Említés: Hampel 1905, II 411; Thomsen 1917, 7; Mavrodinov 1940, 309; Erdélyi 1984/85, 32; Róna-Tas 1990, 6, n. 4-6; Erdélyi 2014, 45, 80; Erdélyi 2016, 58, 130; Bühler-Freiberger 2018, 65 (fotó: 154.t.).

Schoenvisner (valószínűleg fejfelé lefelé **b** és **a**, görögül): ἐλέου κοτύλη. Dietrich: *ik ōhsala (h)aktho kēs* ‘én Ohsala lyukasztottam ki az edényt’. Fischer: **a** R/SzSLy^S-NKMGL (... *n^eke^m* ...) **b** GSNR/SzLy^Cs **c** STÜ. Bálint: **a** *sz^es/^hsz^as ly^esn^ek v^esz gh^el* ‘eszés/hosszas élésnek víz kell’, **b** *gh^esn sz^ely^s s^et^ü* ‘G. Sz. vésetű’.. Supka: **a** *kak dipin bos* ‘kalapáld meg, talpán nem illik össze’ **b** 1915: *ko jãbã* ‘Szép, Nyíl’ (tulajdonnevek), 1917: *kujum* ‘öntvény/öntvösmű’ **c** O/ULD *ulug*. Ismeretlen (Thomsennél): **c** *unjur* ‘magyar’. Mészáros: **a** *sub^asⁱš e^hnč ka^j* ‘a víz kevésbé megbízható, hagyd ott’ **b** *kujt* ‘töltsd’ **c** *ul^r* ‘mulass’. Németh 1932: **a** SEVNÜG BČ *Sevⁱnüg Bⁱč^e* (női név) **b** BAŠx **c** AĞI *aği* ‘ajándék’. Scserbak: **a** *Sevⁱnüg Bⁱč^e* (női név) **c** AĞI *aği* ‘bőkezű; gazdagság’. Altheim: **a** S²O/UB²N¹ŠD¹K²K² *sub n^ošd^a q^aq* ‘Wasser im Trunk (ist) Schade’ **b** K²O/UY¹M *qoy^m* ‘mein Lamm’ (név!) **c** O/UL¹γ *ul^uγ* vagy *ül^ug*. Csallány 1967: **a** *sab^anud P^ez* **b** *panu* **c** *atⁱ*. Németh 1971 **b** BAŠV *Bas^av* (név). Róna-Tas 1985: **a** SUVSD Nč B^j *suvs^adⁱnč b^ağ^a* ‘szomjas’ továbbképzése + bizonytalan, **b** BUYL^e *Buyl^e* (név), **c** ÜGI *ügi* ‘bagoly’. Vékony: **a** SIUSRM VZ *siusⁱr^m o vⁱzⁱ* ‘víz-szüredék, víz’ (török+magyar) **b** VD^jQ *v^od^oj^o* ‘vízzel’ (szláv) **c** DAN *dan^u* ‘víz’ (oszét). Bajcsorov: *sob^en mⁱnč oğ^ug^agⁱ* (*oy^uš ong^ug* ‘nagyon dicső Soben; ajándéku^l véset; véset’.

093ab

093c

094 NR F-04 vagy 06?

Fémedény felirata, **Nagyszentmiklós** (Sînnicolau Mare, Románia – Torontál vm.).

Lelőrkörülmények, ő.h. ld. **089**, ltsz. VII B 4.

8. sz. tál, 2,7 x 17,8 x 9,0 (füllel együtt 11,9), 337 g.

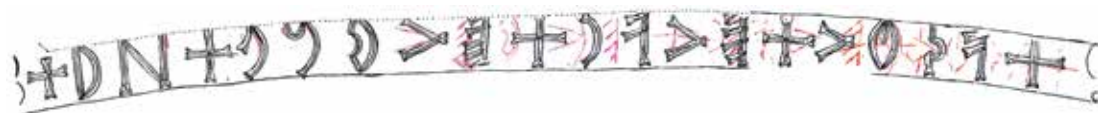
A tál peremrészén szalagban körbefutó palmettadisz között egy szakaszon jól tagolt, szabályos, jobbról balra haladó poncolt felirat, 20 jel (ebből 5 szótagolójel), a jelek hastáit háromszögalakú szerifek zárják. A felirat palimpsestus, először előkarcolása történt meg az aranylemezen, kétszer, mindkétszer hiányosan. Az első előkarcolás keskenyebb betűkkel, jóval kevesebb helyet foglal el, az utolsó 6 jel hiányzik (egy jel úgy tűnik, variáns alakú), ehelyett a karcolást újrakezdték, de következtelenül: a 3. jelnél kezdődik és jónéhány jelnél hiányzik (vagy a végleges poncolás tökéletesen eltüntet-te?). A 3-4. jelnél az eredeti karc 60 02 jeleit felhasználták az új karc 85 88 jeleinek elkészítéséhez.

Az edény fülét a felirat elkészítése után, azt részben elfedve helyezték el.

a [végleges] ← 02 07 85 88 60 02 *II*⁺ 60 07 81 02 *II*⁺⁺ 60 98 **30 06** 02 41' 82 02

b [előkarc 1. fázis] ← 02 07 85 88 '60 02 *II*⁺ 60 07^02 81 02 *II*⁺ 60 98 (vac.)

c [előkarc 2. fázis] ← (vac.) 85 88 (vac.) *II*⁺ (vac.) 81 (vac.) *II*⁺⁺ 60 (vac.) **30 06** 02 41' (?)

094

Rajz: **094**.

Schoenvisner 1801, 83 n. V. Hampel 1884, 25-28, 61-62 (rajz: 14. kép). Hampel 1886, 30-31, 66. Fischer 1889, 53-54. Bálint 1892, 2. Debrecenyi 1914, 18-20. Mészáros 1915, 10. Supka 1915, 60-61. Supka 1916, 20-21. Supka 1917, 72-75. Wladár 1921, 19. Németh 1932, 76-77. Altheim 1948, 10, 24: alliteráló vers. Scserbak 1959, 386. Altheim 1962, 296-297. Csallány 1967, 40-43, 48. Németh 1971, 16-34. Vékony 1985, 151. Róna-Tas 1985, 243 n.1. Bajcsorov 1989, 115. Göbl–Róna-Tas 1995 n. 1 (K1=R1 kéz írása). Szöllősy 1999, 41 (Vékony után). Bálint 2004, 538-41 (összefoglalólag), 280. kép. Vékony 2004, 139-144, 149. Mandics 2010, II 403-404.

Említés: Hampel 1894, 32 (rajz: 13. kép); Hampel 1905, II 415, III t. 303; Strzygowski 1917, 166-167 (Supka nyomán); Thomsen 1917, 8-9; Fehér 1931, 101. kép; Mavrodinov 1943, fotó: XXVIII.t. (kommentár nélkül); László–Rác 1977, 151 (fotó: 73. kép); Erdélyi 1984/85, 33; Forrai 1985, 149-150; Róna-Tas 1990, 6 n. 1; Forrai 1994, 278-279; Szöllősy 2003; Szöllősy 2003a; Erdélyi–Ráduly 2010, 37-43 (összefoglalólag);

Erdélyi 2014, 46; Albrecht 2015, 143-144 (görög betűs?); Erdélyi 2016, 59, 131; Zelliger 2019, 7-8, 14 (4. kép); Bühler–Freiberger 2018, 80, 83, 86 (fotó: 221-225.t.14-24). Schoenvisner: † ND [utána olvashatatlan]. Dietrich: *Arvⁱk vakai vakn s^ēls^ath* ‘Arvik, örködve örködj jóval megelégedve’. Fischer: + GÉLyS + LSGN + LSNyÜJ + KNSz (*Gely^es*, illetve *k^en^ész*). Bálint: *Ghuly^as* (törzsnév) *P^es gh^an p^es^enyüj(i) k^en^ész*. Debrecenyi: *Gels^e g^hisk^an p^es^enyüi kn^ész* ‘Gejse kiskán besenyői kenéz’. Mészáros: *k^ud^aγu a^hjuknⁱ a^hjun^hd^rp üj* ‘barátságos beszédet intézve mondj’. Supka: *kudaxu kučan kojgan öi* ‘a király a pohár-tállal áldoz’. Németh, Scserbak: BYLA ČABN ČARIZ QŠ *B^uyla* [Scserbak: *B^oyla*] *čab^an čäriz q^aš* ‘B. č. csemegéstála’. Altheim: + K²D¹DO/U + K²UK²N¹ + K²URγ¹N¹ + Ö¹Y *q^adγu qog^unⁱ qu(w)r^aγⁱn öy* ‘Den Kummer vermindert die Zeit der Geselligkeit’. Csallány: *Bolya zap^an Zanadij kan*. Róna-Tas: BČLU ĴUBN YORIR² QY *B^očlu ĵub^an yorir q^ay kb*. ‘Bočlu zsupán járva tiszteletet ad’. Vékony: + VO/UŠD + ZDVN + ZDTNI/Ī + γJ + *vo/uš^udⁱ i^z^rd^uv^an i^z^rd^ot^uni i^γoⁱ* ‘vo/usu(ka) párlat [Szöllösy: aszú] felhevüléshez (való) ivó(csészé)je (ez)’ (magy.) Zelliger: *voš^ud^u i^z^adβ^any i^z^ad^atniⁱ γ^ēl* Bajcsorov: *g(i) oγlu gu gⁱn oγušg^en a^kγ*.

095 NR+Gör F-04 vagy 06?

Fémedény felirata, **Nagyszentmiklós** (Sînnicolau Mare, Románia – Torontál vm.).

Lelőkörülmények, ő.h. ld. **089**, ltsz. VII B 29.

9. sz. csatos csésze, 3,4 x 14,6 (szájátm.), 289 g.

a A peremen futó indasáv alatt, a peremhez viszonyítva fejjel lefelé, jobbról balra haladó, 8 jelből álló poncolt felirat, a **096a** betűinél kevésbé szabályos és arányos, szerifjei többször tökéletlenek. Palimpsestus, először előkarcolása történt meg az aranylemezen, majd végleges bevésése nagyjából ugyanazon helyen, de az előkarcolás többnyire követhető (két jel nem azonosítható, egynek alakja erősen eltérő). Az előkarcolás vékony, éles, göcsörtös vonásokkal, többször túlszalad vagy kétszerezi a vonást. **b** balra tőle, merőlegesen (a kannelúra irányát követve) a csat alatt egész vékony, éles, határozott vonallal bekarcolt felirat, 4 jel jobbról balra. **c** A csésze belsejében középen levő keresztet ábrázoló medaillon körül görög nyelvű poncolt felirat görbe vonalú, gyakorlatlan kézzel, kifejezetten csúnya, nehezen olvasható betűalakokkal készült (helyenként előkarcolás azonosítható, amelyet a végleges elég pontosan követ), a tervezett szöveg látnivalóan nem fért ki a köriratra. Ezért az utolsó két szót *littera minorral*

095a

095b

(erősen rövidítve?) a kezdőpontot jelző christogramma két oldalára írták.

A három felirat egymáshoz való viszonya meghatározhatatlan (a **b** az **a**-nál későbbi: Göbl–Róna-Tas 1995, 34). Felvethető, hogy a **b** felirat a felette lévő csattal van összefüggésben. Az **a** palimpsestus utolsó betűje téves előkarcolás?

a [végleges] ← 83 47 98 ,27 ⁰¹ II 60 85 41

[előkarc] ← 83 47var. 98 ,27 [⁰¹] II [60 85] 47var. (vagy 41[^],19)

b ← 83 ,33 07 41

c → X[^]ρ(ιστέ) || δεὰ (=διὰ) ὕδατος ἀνάπα'υ'σον ἄ(γι)ε 'Ι(η)σο'υ
'Ho(άν)νη(v) Ἀχτον.

Rajz: 095a, 095b, 095c.

095c

Schoenvisner 1801, 83 n. VI? (bizonytalanul azonosítható, ‘*characteres ignoti*’). Hampel 1884, 28-29, 55-60, 62 (rajz: 16. kép). Hampel 1886, 31-34, 59-65, 67 (rajz: 16. kép). Fischer 1889, 55-56. Bálint 1892, 2. Mészáros 1915, 10-11. Supka 1915, 58-59. Supka 1916, 18, 20. Strzygowski 1917, 166-167, 245 1.j. (Supka és Sotiriou nyomán). Supka 1917, 67, 70-72. Wladár 1921, 11-15, 17. Németh 1932, 65-66 (görög felirat), 74, 77-78, 80-81. Altheim 1948, 10. László 1957, 196-197. Scserbak 1959, 385-386. Altheim 1962, 297-301. Csallány 1967, 35, 45. Németh 1971, 16-34. Róna-Tas 1985, 244 n. 2, 12. Vékony 1985, 147, 151. Vékony 1987, 44-46 n.5. Bajcsorov 1989, 116. Göbl–Róna-Tas 1995, n. 2/1 (=a, K1, R2 kéz írása), 12 (=b, R2 kéz írása), 16/1 (görög felirat, K5 kéz). Bálint 2004, 538-41 (összefoglalólag), 269. kép. Vékony 2004, 149. Erdélyi–Ráduly 2010, 37-43 (összefoglalólag). Mandics 2010, II 404. Zelliger 2019, 8-11 (7. kép).

Csak a görög feliratról: Schoenvisner 1801, 83 n. III. Szerelmey 1847, 4-5 (rajz: 4.t. a). Keil 1887, 258-261 (rajz). Thomsen 1917, 11-12. Sotiriou 1920. Goschew 1936/40 (fotó: 1-3. kép). Minns 1938. Fehér 1950. Altheim 1951, 70-77. Vékony ms. 1971. Vékony 1972. Popescu 1976, 372-374 n. 428 (fotó). Haussig 1985, 19, 26 (fotó: 6. kép). Említés: Hampel 1894, 32; Hampel 1905, II 416-417, III t.304-305; Mavrodinov 1943, 201-202 (fotó: XVI., XVIII.t.; Goschew és Minns nyomán); László–Rácz 1977, 151-157, 164-165 (fotó: 74-75. kép); Erdélyi 1984/85, 33; Róna-Tas 1990, 6 n. 2, 12; Szöllősy 2003a; Daim 2004, 442; Erdélyi 2014, 46; Albrecht 2015, 140-142; Erdélyi 2016, 59, 131.

Dietrich: **a** *Gundiva(k)rs* (név) **b** EKAS. Fischer: **a** NdKNyC | LSDR **b** NdSGR ^End^es ^Eger. Bálint: **a** n^ad k^eny ezs^hcs P^es ur ‘nagy fejedelmű P. úr’, **b** n^ad^as gh^er ‘nadas Kér (helynév)’. Supka: **a** j^hduk tai-peg ‘Tai bég, a fejedelem.’ **b** j^hksj^g ‘törés’. Mészáros: **a** i^hč o^hš^an^ad^hk jau u^hdü ‘ígyál hasonlóképpen, az ellenséget szúrd le’ **b** i^hč uk ü(j) ‘ígyál, (de) tudj mértéket’. Németh 1932: **a** TURM ČAYQ Tur^am i^hčay^aq ‘Turum ivócsészéje’ **b** TABQ tab^aq ‘tál’ Altheim: **a** N¹ŠR¹T¹ K²O/UD¹R¹ n^oš i^hrt^a qod^ur^u ‘Trunk am frühen Morgen (und) tue es mit Eifer!’ **b** N¹O/UK²R¹ a^hnuq^ur ‘er ist bereit.’ Scserbak: **a** Tur^uq/m i^hčay^aq ‘Turuq/m ivócsészéje’ **b** tab^aq. Csallány: **a** Šun^ad^hk zaok **b** šap^ak. Németh 1971: **a** TURQ ČAYQ Tur^uq i^hčay^aq ‘Turuq ivócsészéje’. Róna-Tas: **a** TDRQ jOČQ i^hdr^uq jOč^uq⁽ⁱ⁾ ‘? + kisgyerek’ **b** TOBQ tob^uq (név: ‘kerek tárgy’). Vékony: **a** Ö/ÜRTχ ° ZDO/Uγ ü^hrtχ i^hz^hdoy ‘üríts, hevülő’ (magy.) [Zelliger: ü^hrtχ i^hz^hdoy ‘kihörpintve felhevítő’] **b** Ö/ÜDVγ ü^hdv^hγ ‘frissülj fel’ (magy.) [Zelliger: ü^hdv^hγ]. Bajcsorov: **a** g^hm^hšč a^hg(i) oy^uk **b** a^hg(i)š oy^ug ‘ajándék-véset’.

A görög felirat olvasatai:

Schoenvisner 1801: Μαδῖλον ἐαυλατος ἀνάπασσον δῶσις. Szerelmey 1847: ‘Mondj ellen a víz segedelmével, hogyd el előttünk mindenkoron a pogányságot.’ Arneth: ... ὕδατος ἀνάπαυβον αὐτεῖς εἰς τό(πο)ν νοῦρον ‘per aquam conduc eos in locum pacis’. Dietrich 1866: ἐφ’ ὕδατος ἀνάπασσον K εἰς τόπον χλόης κάθισον (Zsolt. 23,2 változata). Keil 1888: X^hρ(ιστός) μετὰ ὕδατος ἀ^hν(θρώπους) ἀπέλυσ[ε]ν ἀ(ν)εἰς τὸ ν(έ)ον π^hν(εῦμα) ἄγηον. ‘Krisztus víz által szabadította meg az embereket elküldve az

új Szent Lelket.’ Fischer 1889, 46-48 (rovásírásnak tartja). Hampel 1884: X[^]ρ(ιστέ) δεὰ (=διὰ) ὕδατος ἀνάπλυσ[ω]ν ἀ(φί)εις π(ά)ν[^]τ[ω]ν ἀ[^]μάρτι[ω]ν. ‘Krisztus, víz által lemosva bocsátod meg az összes bűnt.’ Sotiriou 1920: δεὰ (=διὰ) ὕδατος ἀνάπαισον α(ὐτὸν) εἰς τό(πο)ν ζώντων, X[^]ρ(ιστέ), Μαλίτων. ‘Krisztus, víz által pihentesd meg őt az (?) élők helyén. Malitón (készítette).’ Strzygowsky: Δεαυδατος név, talán = *Theodahad*. I. Goschew 1936/40 δεὰ (=διὰ) ὕδατος ἀνάπαισον Κ(ύρι)ε (ε)ἰς ζῶην αἰ[ώ]ν[ι]ον ‘víz által pihentesd meg, Krisztus, az örök életben’, a ὕδατος, ἀνάπαισον, ζῶην szavakon hangsúlyjellel. Minns 1938: + διὰ ὕδατος ἀνάπλυσον Κ(ύρι)ε εἰς ζῶην αἰδίων. ‘Víz által mosd le, Uram, örök életre.’ Fehér 1950: X[^]ρ(ιστέ) || δεὰ (=διὰ) ὕδατος ἀνάπαισον ἄ(γι)ε Ι(η)σ(οῦ) Σ[^]τ[^](έφα)ν[^]ο[^]ν || Π(αύ)λου υ(ι)όν. ‘Víz által pihentesd meg, szent Jézus, Pál fia Istvánt.’ Altheim 1951: (Fehér 1950 olvasatát követi, de a vége rovásírás): Ö/ÜY²T² IŠM öyt išim. Vékony ms. 1971¹: δ(ὸς) ἐξ ὕδατος ἀναπάσ[ω]ν ἄ(γι)ε Ι(η)σ(οῦ) ζῶ(η)ν > δ(ὸς) ἐξ ὕδατος ἀναπλύσ[ω]ν ἄ(γι)ε Ι(η)σ(οῦ) Ἱ(ωάννου) ὄνομα Ἄχτο(νο)ν vagy ἄγιον ‘Adj életet vízből meghintve, szent Jézus > Add vízből lemosva, szent Jézus, János szent nevét/János nevét Ajtonynak’. Vékony 1972 = Vékony ms. 1971²: δ(ὸς) ἐξ ὕδατος ἀναπλύσ[ω]ν ἄ(γι)ε Ι(η)σ(οῦ) ζῶ(η)ν Ἱ(ωάνν)ην Ἄλτινον. ‘Adj életet vízből lemosva, szent Jézus, Ajtony János<nak>.’ Popescu: Minns után, ζῶην. Haussig: Δεαυδατος (= Deodatus) ἀνάπαισον.

A *littera minor*al írt két szó kivételével a szöveg hibátlanul olvasható, ezeknek azonban nincs megnyugtató megoldásuk (Erdélyi 1983/84 szerint 7 rovásjel, amiben bizonyosan téved, egy részük felismerhetően görög betű, és a szöveg a jellegzetesen görög-*ov* betűkkel végződik; Vékony ms. 1971¹ „első”, palimpsestus felirata valószínűtlen, mert az átvésés tényét nem tudja igazolni, a kezdő három betű kiolvasása biztosan rossz, és az ἀναπάσ[ω]ν igealak nem is illik az összefüggésbe, „második” feliratának mindkét változata lehet [részben] reális [Ἄχτο(νο)ν helyett ragozhatatlan Ἄχτον névalakkal], de a két változat közt nem lehet egyértelműen dönteni).

096 NR+Gör F-04 vagy 06?

Fémedény felirata, **Nagyszentmiklós** (Sînnicolau Mare, Románia – Torontál vm.).

Lelőkörülmények, ő.h. ld. **089**, ltsz. VII B 30.

10. sz. csatos csésze, 3,2 x 14,8 (szájm.) , 305 g.

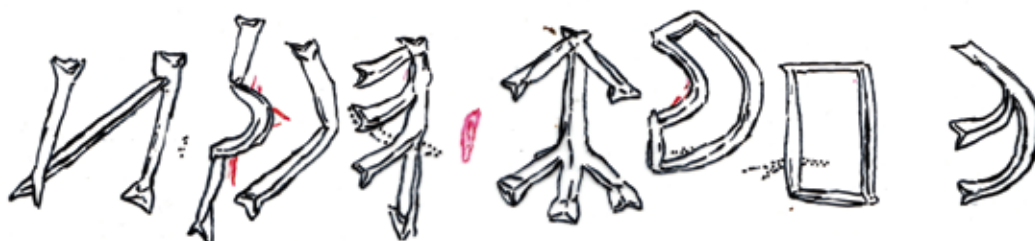
Az **a** felirat a **095** felirat mása, ugyanolyan írásmód, de néhány esetben a betűszárak vésési sorrendje eltér, ezért lehet, hogy nem ugyanaz a kézírás, hanem valószínűleg a **095**-et mintául véve készült (vö. Göbl–Róna–Tas 1995, 31). Ezt támasztja alá, hogy előkarcolás csak a 7. betűnél és a szóköztagolónál (amely nem is lett véglegesen elkészítve) azonosítható. (Erdélyi 2014: a vésés technikája a **b** felirattal egyezik.)

A csésze belsejében középen levő keresztet ábrázoló medaillon körül görög nyelvű felirat fut, szövegében azonos, kialakításában lényegileg megegyezik a **095c** felirattal.

A *littera minor*ok szárvészési sorrendje itt is több esetben eltér.

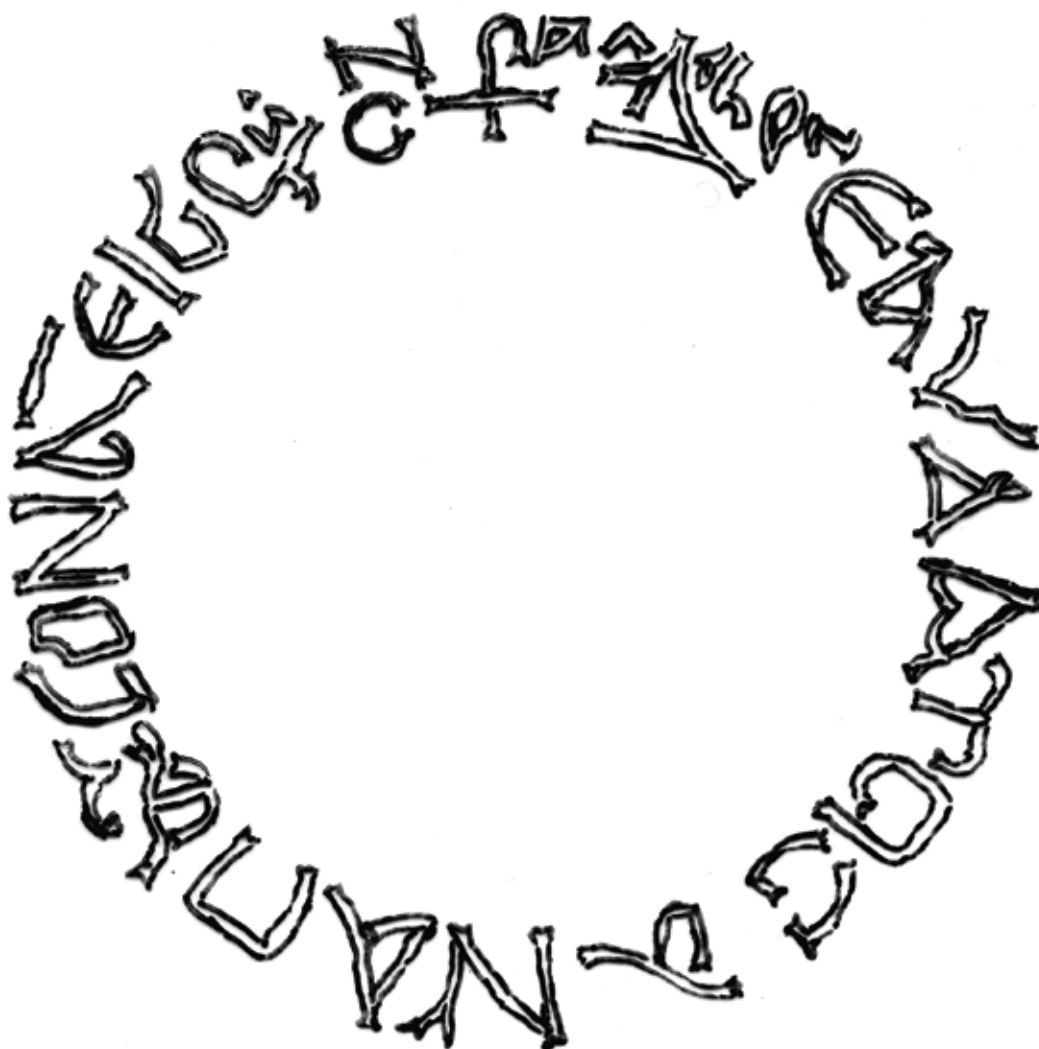
a ← 83 47 98 ,27⁰¹ II 60 85 41

b → X[^]ρ(ιστέ) || δεῖα (=διὰ) ὕδατος ἀνάπα`υ`σον ἅ(γι)ε Ἰ(η)σοῦ Ἡο(άν)νη(ν)
Ἄχτον.

096a

Rajz: 096a, 096b.

096b

Hampel 1884, 28-29, 55-60, 62 (rajz: 16-17. kép). Hampel 1886, 31-34 (rajz: 16-17. kép). Hampel 1886, 31-34, 59-66 (rajz: 16. kép). Fischer 1889, 55-56. Bálint 1892, 2. Mészáros 1915, 10. Supka 1917, 58-59 és 1916, 20 (összetéveszti a 9. sz. csészével). Supka 1917, 70-72. Wladár 1921, 11-15, 17. Németh 1932, 65-66 (görög felirat), 77-78, 80-81. Altheim 1948, 10. Scserbak 1959, 386. Altheim 1962, 297. Csallány 1967, 35, 45. Németh 1971, 16-34. Róna-Tas 1985, 244 n. 12. Vékony 1985, 151. Vékony 1987, 45-46 n.2-4. Bajcsorov 1989, 116. Göbl–Róna-Tas 1995, n. 2/2 (K1 kéz írása), 16/1 (görög felirat, K5 kéz). Bálint 2004, 538-41 (összefoglalólag), 269. kép. Vékony 2004, 149. Erdélyi–Ráduly 2010, 37-43 (összefoglalólag). Mandics 2010, II 404-405. Zelliger 2019, 8-11 (8. kép).

Csak a görög feliratról: ld. **095**.

Említés: Hampel 1894, 32; Hampel 1905, II 417, III t. 304-305; Strzygowski 1917, 166-167 (Supka nyomán); Mavrodinov 1943, 201-202 (fotó: XVII-XVIII.t.; Goschew és Minns nyomán); László–Rác 1977, 151-157, 164-165 (fotó: 75-76, 78. kép); Erdélyi 1984/85, 33; Róna-Tas 1990, 6 n. 2; Szöllösy 2003a; Daim 2004, 442; Erdélyi 2014, 46; Albrecht 2015, 140-142; Erdélyi 2016, 59-60, 131; Bühler–Freiberger 2018, 98 (fotó: 248-251.t. 2-5).

Dietrich: *Gund(i)vakrs* (név). Fischer: NdKNyC | LSDR. Bálint: $n^{\wedge}d k^{\wedge}ny^{\wedge}zs/cs P^{\wedge}s ur$ ‘nagy fejedelmű P. úr’, Mészáros: $^i\check{c}^{\circ}\check{s}^{\wedge}n^{\wedge}d^{\wedge}k\ jau^{\wedge}d\ddot{u}$ ‘ígyál hasonlóképpen, az ellenséget szúrd le’. Supka: $\check{y}duk\ tai\text{-}peg$ ‘Tai bég, a fejedelem.’ Németh 1932: TURM ČAYQ $Tur^u m^i \check{c}ay^a q$ ‘Turum ivócsészéje’. Altheim: N¹ŠR¹T¹ K²O/UD¹R¹ $n^{\circ}\check{s}^i r^{\wedge}t^{\wedge} qod^u r^u$ ‘Trunk am frühen Morgen (und) tue es mit Eifer!’ Scserbak: $Tur^u q/m^i \check{c}ay^a q$ ‘Turuq/m ivócsészéje’. Csallány: $\check{S}un^{\wedge}d^{\circ}k\ zaok$. Németh 1971: a) TURQ ČAYQ $Tur^u q^i \check{c}ay^a q$ ‘Turuq ivócsészéje’. Róna-Tas: TDRQ JOČQ $t^{\circ}dr^u q\ jo\check{c}^u q^{(i)}$ ‘? + kisgyerek’. Vékony: Ö/ÜRTχ ° ZDO/Uγ $\ddot{u}r^{\wedge}t\chi^i z^{\wedge}doy$ ‘üríts, hevülő’ (magy.) [Zelliger: $\ddot{u}r^{\wedge}t\chi^i z^{\wedge}doy$]. Bajcsorov: $g^{\wedge}m^{\wedge}\check{s}^{\wedge}c$ $^a g(i) oy^u k$ ‘ajándék-véset’. A görög felirat olvasatát ld. **095**.

097 NR F-04 vagy 06?

Fémedény felirata, **Nagyszentmiklós** (Sînnicolau Mare, Románia – Torontál vm.).

Lelőkörülmények, ő.h. ld. **089**, ltsz. VII B 9.

11. sz. pohár, 4,9 x 7,2 (szájátm.)/4,8 (aljátm.), 70,5 g.

Fenekén kívül 2 jel erősen, vastagabban bekarcolva, a felső peremhez közel.

← 01 67

Rajz: **097**.

Hampel 1884, 29. Hampel 1886, 34. Fischer 1889, 58. Bálint 1892, 3. Mészáros 1915, 14. Supka 1915, 56. Supka 1916, 18. Supka 1917, 67-69. Németh 1932, 78. Altheim 1948, 9. Scserbak 1959, 385. Altheim 1962,

097

295. Csallány 1967, 43. Németh 1971, 16-34. Róna-Tas 1985, 244 n. 11. Vékony 1985, 151. Vékony 1987, 47-48 n. 15. Bajcsorov 1989, 119. Göbl–Róna-Tas 1995, n. 11 (R5 kéz írása). Vékony 2004, 148-149. Mandics 2010, II 405.

Említés: Hampel 1905, II 417; Thomsen 1917, 8; Erdélyi 1984/85, 33; Róna-Tas 1990, 6 n. 11; Szöllősy 2003; Erdélyi 2014, 46; Erdélyi 2016, 60, 131; Bühler–Freiberger 2018, 108 n. 12 (!) (fotó: 297.t.b).

Fischer: *Ru* (név). Bálint: $^e szu/sz^w/sz^b$. Supka: $s^a b$ ‘nyél’. Mészáros: $s^o z$ ‘nyújtsd ide’. Ismeretlen szerző (Thomsennél): $s^a b$ ‘szeress’. Németh, Scserbak: $SI \eta s^e \eta$ ‘edény’. Altheim $S^2 B^2 s^a b$ vagy $s^u b$. Von Gabain (Altheim 1962-nél) $s^a b$ ‘örvendj’. Csallány: $s^a n^a g$. Róna-Tas 1985: SI^2 . Vékony $SQ \dot{s}^i q$ ‘hevülj fel’ (kazár). Szöllősy: *tamga*. Bajcsorov: *es ag(i)* ‘emlék-ajándék’.

098 NR F-04 vagy 06?

Fémedény felirata, **Nagyszentmiklós** (Sînnicolau Mare, Románia – Torontál vm.).

Lelőkörülmények, ő.h. ld. **089**, ltsz. VII B 6.

15. sz. serpenyő, 1,7 x 9,8 (átm.), nyélh.: 6,5, 103 g.

Lendületes, éles, vékony (többször háromszögesen végződő) vonásokkal bekarcolt felirat a nyél alsó felületén, jobbról balra. A **099** felirat párja, valószínűleg egykorúak.

← 07 60 13 98 16'

Rajz: **098**.

Hampel 1884, 34-35,

62. Hampel 1886, 39-

40, 67. Fischer 1889,

57. Mészáros 1915,

13. Supka 1915, 57-58.

Supka 1916, 19. Supka

1917, 69-70. Wladár

1921, 16. Németh 1932,

75-76. Altheim 1948,

11. Scserbak 1959, 386.

Altheim 1962, 298.

Csallány 1967, 47-48.

Németh 1971, 16-34.

Róna-Tas 1985, 244 n. 8. Vékony 1985, 151. Vékony 1987, 47 n. 11. Bajcsorov 1989,

122. Göbl–Róna-Tas 1995, n. 8/1 (R2 kéz írása). Bálint 2004, 538-41 (összefoglalólag), 287. kép. Vékony 2004, 147-149. Erdélyi–Ráduly 2010, 37-43 (összefoglalólag).

Mandics 2010, II 407. Zelliger 2019, 5-6 (2. kép).

098

Említés: Hampel 1905, II 417; Mavrodinov 1943 (fotó: XXV.t., kommentár nélkül); Erdélyi 1984/85, 34; Róna-Tas 1990, 6 n. 8. Erdélyi 2014, 47; Erdélyi 2016, 61, 132; Bühler–Freiberger 2018, 135 (fotó: 361.t. 8, 378.t. 39).

Dietrich: *Akenb* (név). Fischer: GSTNyM (...) *enyém*. Mészáros: *koš^en^hdü^hk* ‘társaságba telepedtünk’. Supka 1915: *kulai xan* ‘Ülgen leánya’, 1917: *kulaixi* ‘nyeles’. Németh, Scserbak: BAĞRDŽ *b^ağradž* ‘nyeles edény’. Altheim: K²O/UD¹R¹D¹N *konjardin*. Csallány: *Batan^ad^ed^ez*. Róna-Tas: BUGRČⁱ *bugr^ačⁱ* ‘tevecsődör’ továbbképezve. Vékony: VDA/ÄT^uK *v^adⁱ ät^uk^u* ‘gyümölcs-étel’. Bajcsorov: *^ag(i) ong^uš^um* ‘ajándék-vésetem’.

099 NR F-04 vagy 06?

Fémedény felirata, **Nagyszentmiklós** (Sinnicolau Mare, Románia – Torontál vm.).

Lelőrkörülmények, ö.h. ld. **089**, ltsz. VII B 7.

16. sz. serpenyő, 1,6-1,7 x 9,8 (átm.), nyélh.: 6,7, 104 g.

Éles, a **098** feliratánál kicsivel durvább vonásokkal bekarcolt felirat a nyél alsó felületén, jobbról balra. A **098** felirat párja, valószínűleg egykorúak, azonos kéz írásának tűnik (07, 98 vonalvezetése), de nem azonos, hanem durvább karcolóeszközt használt.

← 07 60 13 98 16'

Rajz: **099**.

Hampel 1884, 34-35.

Hampel 1886, 39-40,

67. Fischer 1889, 57.

Mészáros 1915, 13.

Supka 1915, 57-58.

Supka 1916, 19. Supka

1917, 69-70. Wladár

1921, 16. Németh 1932,

75-76. Altheim 1948,

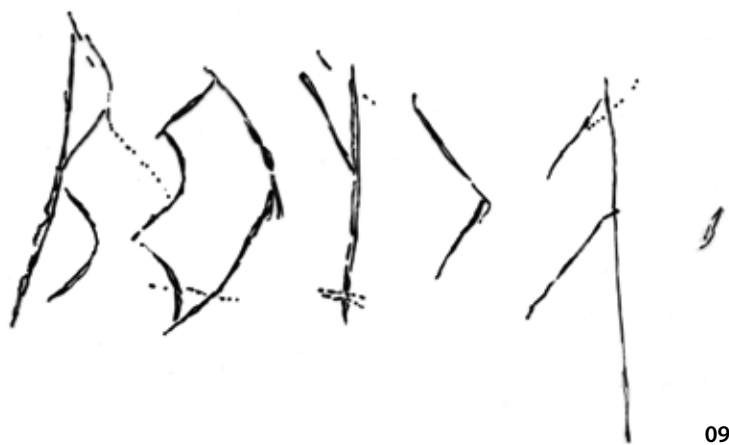
11. Altheim 1962, 298.

Csallány 1967, 47-48.

Németh 1971, 16-34.

Róna-Tas 1985, 244 n. 8. Vékony 1985, 151. Vékony 1987, 47 n. 12. Bajcsorov 1989, 122. Göbl–Róna-Tas 1995, n. 8/2 (R2 kéz írása). Bálint 2004, 538-41 (összefoglalólag), 287. kép. Vékony 2004, 147-149. Erdélyi–Ráduly 2010, 37-43 (összefoglalólag). Mandics 2010, II 408. Zelliger 2019, 5-6 (2. kép).

Említés: Hampel 1905, II 417; Mavrodinov 1943 (fotó: XXV.t., kommentár nélkül); Erdélyi 1984/85, 34; Róna-Tas 1990, 6 n. 8; Erdélyi 2014, 47; Erdélyi 2016, 61-62, 132; Bühler–Freiberger 2018, 143 (fotó: 383.t. 4, 403. t. 40).

099

Dietrich: *Akenb* (név). Fischer: GSTNyM (...) *eny^ém*. Mészáros: *koš^én^édü^ék* ‘társaságba telepedtünk’. Supka 1915: *kulai xan* ‘Ülgen leánya’, 1917: *kulaixi* ‘nyeles’. Németh: BAĖRDŽ *b^ağradž* ‘nyeles edény’. Altheim: K²O/UŇ¹R¹D¹N *konjardīn*. Csallány: *Batan^{^a}d^ed^{^e}z*. Róna-Tas: BUGRČⁱ *bugr^ačⁱ* ‘tevecsődör’ továbbképezve. Vékony: VDA/ÄT^üK *v^ad^l ät^ük^ü* ‘gyümölcs-étel’. Bajcsorov: *g(i) ong^uš^um* ‘ajándék-vésetem’.

100 NR F-04 vagy 06?

Fémedény felirata, **Nagyszentmiklós** (Sînnicolau Mare, Románia – Torontál vm.).

Lelőkörülmények, ö.h. ld. **089**, ltsz. VII B 39.

17. sz. ivókürt, 14,2 + 13,6 x 1,2/7,1 (kis és nagy szájm., 117 g.

a Előkarcolás után, azt pontosan követően poncolt felirat az edény szájadékának külső oldalán, kb. 1/3 részben körbefut, jobbról balra, 2 szó. **b** Egy készítés után bekarcolt (esetleg laposvésővel vésett?) jel a szópóka díszítetlen részén. A feliratok sorrendje nem állapítható meg.

a 83 47 98 ,27⁰¹ 11 60 85 41’

b ,27 var. (vagy esetleg 20⁰²?)

100a

100b

Rajz: **100a**, **100b**.

Hampel 1884, 35-37, 62 (rajz: 24. kép). Hampel 1886, 41-42, 66 (rajz: 24. kép). Fischer 1889, 55-56. Bálint 1892, 2. Mészáros 1915, 10. Supka 1915, 58-59. Supka 1916, 20. Supka 1917, 70-72. Wladár 1921, 17. Németh 1932, 77-78, 80-81. Altheim 1948, 10. Scserbak 1959, 386. Altheim 1962, 297. Csallány 1967, 45. Németh 1971, 16-34. Róna-Tas 1985, 244 n. 2. Vékony 1985, 151. Vékony 1987, 44-46 n. 2-4. Bajcsorov 1989, 130. Göbl–Róna-Tas 1995, n. 2/3 (=a, K2 és R2 kéz írása), 13 (=b, R3 kéz írása). Bálint 2004, 538-41 (összefoglalólag), 235. kép. Vékony 2004, 149. Erdélyi–Ráduly 2010, 37-43 (összefoglalólag). Mandics 2010, II 408. Erdélyi 2016, 62, 132-133 (**b**: 4. rajz). Zelliger 2019, 8-11 (10. kép). Bajcsorov: *a g^üm^üšč^ag(i) oy^uk* ‘ajándék-véset’. Említés: Schoenvisner 1801, 83 n. VII; Hampel 1905, II 421; Strzygowski 1917, 166-167 (Supka nyomán); Mavrodinov 1943 (fotó **a** és **b**: XXVI.t., kommentár nélkül); Erdélyi 1984/85, 34-35 (**b** rajz: 4. ábra); Róna-Tas 1990, 6 n. 2; Erdélyi 2014, 47, 80; Bühler–Freiberger 2018, 150 (fotó: 417-420.t.).

Dietrich: **a** *Gundivakrs* (név). Fischer: **a** NdKNyC | LSDR. Bálint: **a** *n^{^a}d k^eny^ezs[^]/cs P^es ur* ‘nagy fejedelmű P. úr’, Mészáros: **a** *č^oš^an[^]d^kjau^üdü* ‘igylál hasonlóképpen, az ellenséget szúrd le’. Supka **a** *ȳduk tai-peg* ‘Tai bég, a fejedelem.’ Németh 1932: **a** TURM ČAYQ *Tur^um ičay^aq* ‘Turum ivócsészéje’. Altheim: **a** N¹ŠR¹T¹ K²O/UD¹R¹ n^ošⁱr^{t^a} qod^ur^u ‘Trunk am frühen Morgen (und) tue es mit Eifer!’ Scserbak: **a** *Tur^uq/m ičay^aq* ‘Turuq/m ivócsészéje’. Csallány: **a** *Šun^{^a}d^ok zaok*. Németh 1971: **a** TURQ ČAYQ *Tur^uq ičay^aq* ‘Turum ivócsészéje’. Róna-Tas: **a** TDRQ JOČQ *t^odr^uq joč^uq⁽ⁱ⁾* ‘? + kisgyerekek’. Vékony: **a** Ö/ÜRTχ ° ZDO/Uγ *ür^rtχ i^zdoy* ‘üríts, hevülő’ (magy.) [Zelliger: *ür^etχ i^zdoy*]. Bajcsorov: **a** *gⁱm^üšč^ag(i) oy^uk* ‘ajándék-véset’. A **b** feliratot eddig nem kísérelték meg olvasni, esetleg lehet a ,27 jel hibásan kivitelezett változata, de értelmes és szituációba illő szót egyik ismert megfejtéssel sem ad, és funkciója sem világos: azon a részen van, amit a tulajdonos épp nem láthat, mert vagy a szájában van, vagy befogja az ujjával, tehát csak a raktárban bírhat relevanciával; valami rövidítés lehet. Az **a** felirat különös jelentősége, hogy önmagában cáfolja Németh/Scserbak olvasatát, lévén az az ‘ivócsésze’ szót tartalmazza, a tárgy pedig annak semmiképpen nem tekinthető.

101 NR F-04 vagy 06?

Fémedény felirata, **Nagyszentmiklós** (Sînnicolau Mare, Románia – Torontál vm.).

Lelőkörülmények, ő.h. ld. **089**, ltsz. VII B 37.

22. sz. kehely, 6,3/7,1 x 10,1 (szájátm.) / 5,6 (talpátm.), 213 g.

Poncolt felirat az edény talpának alsó félkörében, alig látható előkarcolás után, jobbról balra félkörívben. A felirat a **102a** felirat mása (amint az edény is, egészen pontosan ugyanazokkal a méretekkel), de kissé egyszerűbb kivitelben, a 2. betű kialakítása erősen más. Nehéz eldönteni, a két edény közül melyik feliratát másolták melyikről (Göbl–Róna-Tas 1995, 31: a **102a** lehetett a minta, Bühler–Freiberger 2018, 199: a **102a** írója jóval gyakorlatlanabb; ez utóbbi következtetéssel nem feltétlenül lehet egyetérteni, az írás kissé manírosabb, de ennek oka lehet az is, hogy a pontatlanabb előkarcolást korrigálnia kellett).

← 83 47 98 ,27 ⁰¹ II⁺ 60 85 41’

(palimpsestus:) ← [-] + + [-] ⁰¹ [-] 60 [-] +

Rajz: **101**.

Hampel 1884, 41-42, 62. Hampel 1886, 44-45, 67. Fischer 1889, 55-56. Mészáros 1915, 10. Supka 1915, 58-59. Supka 1916, 20. Supka 1917, 70-72. Wladár 1921, 17. Németh 1932, 77-78, 80-81. Altheim 1948, 10. Scserbak 1959, 386. Altheim 1962, 297. Csallány 1967, 45. Németh 1971, 16-34. Róna-Tas 1985, 244 n. 2. Vékony 1985, 151. Vékony 1987, 45-46 n. 2-5. Bajcsorov 1989, 130. Göbl–Róna-Tas 1995, n. 2/4 (K3 kéz írása). Bálint 2004, 538-41 (összefoglalólag), 270. kép. Vékony 2004, 149.

101

Erdélyi–Ráduly 2010, 37-43 (összefoglalólag). Mandics 2010, II 411. Zelliger 2019, 8-11 (9. kép).

Említés: Hampel 1905, II 422-423; Strzygowski 1917, 166-167 (Supka nyomán); László–Rácz 1977, 163 (fotó: 83-84. kép); Erdélyi 1984/85, 36; Róna-Tas 1990, 6 n. 2; Erdélyi 2014, 47; Erdélyi 2016, 64, 134; Bühler–Freiberger 2018, 195 (fotó: 523-527. t. 8-17).

Dietrich: *Gundivakrs* (név). Fischer: NdKNyC | LSDR. Mészáros: $i\check{c}^{\circ} \acute{s}^a n^{\wedge} d^{\grave{k}} j a u^{\ddot{u}} d \ddot{u}$ 'ígyál hasonlóképpen, az ellenséget szúrd le'. Supka: $\check{y} d u k t a i - p e g$ 'Tai bég, a fejedelem.' Németh 1932: TURM ČAYQ $T u r^{\mu} m^{\iota} \acute{c} a y^a q$ 'Turum ivócsészéje'. Altheim: N¹ŠR¹T¹ K²O/UD¹R¹ $n^{\circ} \acute{s}^i r^{\acute{t} \grave{a}} q o d^{\mu} r^{\mu}$ 'Trunk am frühen Morgen (und) tue es mit Eifer!' Scserbak: $T u r^{\mu} q / m^{\iota} \acute{c} a y^a q$ 'Turuq/m ivócsészéje'. Csallány: $\acute{S} u n^{\wedge} d^{\circ} k z a o k$. Németh 1971: TURQ ČAYQ $T u r^{\mu} q^{\iota} \acute{c} a y^a q$ 'Turuq ivócsészéje'. Róna-Tas: TDRQ jOČQ $t^{\circ} d r^{\mu} q j o \check{c}^{\mu} q^{(i)}$ '? + kisgyerek'. Vékony: Ö/ÜRTχ ° ZDO/Uγ $\ddot{u} r^{\acute{x}} t \chi^{\iota} z^{\acute{x}} d o \gamma^{\iota}$ 'üríts, hevülő' (magy.) [Zelliger: $\ddot{u} r^{\acute{x}} t \chi^{\iota} z^{\acute{x}} d o \gamma^{\iota}$]. Bajcsorov: $g^{\ddot{u}} m^{\ddot{u}} \acute{s} \acute{c}^a g(i) o y^{\mu} k$ 'ajándék-véset'.

102 NR F-04 vagy 06?

Fémedény felirata, **Nagyszentmiklós** (Sînnicolau Mare, Románia – Torontál vm.).

Lelőkörülmények, ő.h. ld. **089**, ltsz. VII B 36.

23. sz. kehely, 6,3/7,1 x 10,1 (szájátm.) / 5,6 (talpátm.), 211 g.

a Előkarcolás után, de azt a 2-3. betűknél nem pontosan követve poncolt felirat (vö. még **101**) az edény talpának alsó félkörében, félkörívben jobbról balra. **b** Éles, lendületes, de az előkarcolásnál valamivel szélesebb vonásokkal bekarcolt felirat, a poncolt felirattal szemben álló félkörben, de nem annak ívét folytatva, jobbról balra.

a ← 83 47 98 ,27 ⁰¹ II⁺ 60 85 41

b ← 07 60 '82 y6 ° 07 22 79 **06**

Var. lec. 07 13 88 **06**

102a

102b

Rajz: **102a, 102b.**

Hampel 1884, 41-42, 62. Hampel 1886, 44-45, 67. Fischer 1889, 55-56. Mészáros 1915, 10-11. Supka 1917, 58-59. Supka 1915, 58. Supka 1916, 19-20. Supka 1917, 70-72. Thomsen 1917, 10-21. Wladár 1921, 18. Németh 1932, 77-78, 80-81. Altheim 1948, 9. Scserbak 1959, 386. Altheim 1962, 297. Csallány 1967, 45, 47. Németh 1971, 7, 16-34. Róna-Tas 1985, 244 n. 2-3. Vékony 1985, 151. Vékony 1987, 45-46 n. 6. Bajcsorov 1989, 130-31. Göbl-Róna-Tas 1995, n. 2/5 (=a, K3, R2 kéz írása), 3 (=b, R2 kéz írása). Bálint 2004, 538-41 (összefoglalólag), 270-71. kép. Vékony 2004, 146-147. Erdélyi-Ráduly 2010, 37-43 (összefoglalólag). Mandics 2010, II 411. Hosszú-Zelliger 2014, 188 (rajz). Zelliger 2019, 8-11, 13 (14. kép).

Említés: Hampel 1905, II 422-23; Strzygowski 1916, 166-167 (Supka nyomán); Csallány 1971, 134 (utalás); László-Rácz 1977, 163 (fotó: 83-84. kép); Erdélyi 1984/85, 36; Róna-Tas 1990, 6 n. 2-3; Erdélyi 2014, 47; Erdélyi 2016, 64-65, 134; Bühler-Freiberger 2018, 198-199 (fotó: 533-541.t. 8-24).

Dietrich: **a** *Gundivakrs* (név) **b** ^h*aktho Aivi* ‘a rúnákat véste Aivi’. Fischer: **a** NdKNyC | LSDR **b** GSNR/SzLy^CGTLyN. Bálint: **a** *n^ad k^eny^zs/^cs P^es ur* ‘nagy fejedelmű P. úr’, **b** *gh^es^en sz^ely^s gh^e^r^ely^en* ‘G. Sz. Kéthelyen’ (?). Mészáros: **a** *i^č o^šan^d^k jau u^dū* ‘ígyál hasonlóképpen, az ellenséget szúrd le’ **b** *kuj^t k^a^šan^j^i* ‘öntsd lassan’. Supka: **b** 1917 *ko jăbă koltu* ‘Szép (és) Nyíl jegyese’, 1917: *kujum kolxu* ‘öntvény-sérülés’, **a** *jduk tai-peg* ‘Tai bég, a fejedelem.’ Németh 1932: **a** TURM ČAYQ *Tur^m i^čay^q* ‘Turum ivócsészéje’, **b** megfejtetlen. Altheim: **a** N¹ŠR¹T¹ K²O/UD¹R¹ *n^oš i^rt^a qod^r^u* ‘Trunk am frühen Morgen (und) tue es mit Eifer!’ **b** K²O/UY¹M ◦ K²DN^DN¹ *qoy^m* ‘mein Lamm’ *k^u^i^nd^i* ‘von seiner Sklavin her.’ Scserbak: **a** *Tur^q/m i^čay^q* ‘Turuq/m ivócsészéje’ **b** BA/ÄŠ BĜLN. Csallány: **a** *Šun^a^d^k zaok*. **b** *panu Patalj^a*. Németh 1971: **a** TURQ ČAYQ *Tur^q i^čay^q* ‘Turuq ivócsészéje’, **b** BAŠV BĜLN *Baš^av ba^gl^a* ‘légy hű, Bašav’. Róna-Tas: **a** TDRQ JOČQ *t^o^dr^u q^o^č^u q^(i)* ‘? + kisgyerek’ **b** BUYL^ BGLR *Buyl^ b^e^gl^r* (név + ‘bégek’). Vékony: **a** Ö/ÜRTχ ◦ ZDO/Uy *ür^tχ i^z^doy* ‘üríts, hevülő’ (magy.) [Zelliger: *ür^tχ i^z^doy*] **b** VDJQ ◦ VAŠI *vodoj^q vaši* ‘vízzel tiéd’ (szláv). Bajcsorov: **a** *g^u^m^šč^a g(i) oy^u^k*, **b** *g(i) oy^u^š^a g^i^ngl^a* ‘légy értékes ajándék-véset’.

A nagyszentmiklósi kincs feliratainak nagyszámú, gyökeresen eltérő olvasata közt egyértelműen dönteni, vagy helyettük érdemben új olvasatot adni nem kívánunk. Mindenesetre egyes olvasatokat egyértelműen ki lehet zárni, az írás egyedisége miatt helytelen minden olvasat, amely más írásrendszer egyszerű alkalmazásával olvassa (germán rúnáknak, ószlávnak stb.). A TMK jegyekkel való látszólagos egyezések nagyfokúak, de messze nem kizárólagosak, és az azonos alakú jegyek azonos olvasatát ilyen helyzetben módszertani hiba feltételezni. Amennyiben (és ez valószínűnek tűnik) a NR és a SZR közt szoros összefüggés van, a TMK kialakulásáig vezető többszáz éves időszakban számos jelnek az olvasata, részben alakja nyilvánvalóan megváltozott. Bálint G.–Fischer döntően TMK-n alapuló olvasatait teljesen valószínűtlennek, azért is, mert részben értelmetlen betűsort, részben a szituációba nem illő szöveget adnak. A nem a TMK-n alapuló olvasatok közül Altheim török nyelvű megfejtését ma nem fogadják el (főleg török nyelvészeti megfontolásokból, illetve a magas/mély hangrendű betűpárok következtelen alkalmazása miatt; vö. Harmatta 1950). Németh Gyula olvasatáról szintén egyértelmű lett, hogy módosítások nélkül semmiképp sem helyes. A feliratok egy része ugyan jól illik a szituációhoz, azonban egyes feliratok csupán az edényfajta megnevezését tartalmazzák, ami teljesen értelmetlen, nem szólva arról, hogy előfordul, hogy az edénytípus és a név az ő megfejtésében nem azonos (17. sz. rhyton), egy edényen két különböző típusnév van (10. sz. csésze), vagy a puszta ‘edény’ szó (11. sz. pohár). Az 1983 előtti összes olvasat tarthatatlansága kiderült, amikor a 081 felirat előkerült és ezek alapján olvashatatlannak bizonyult. (Vö. Vékony 2004, 127–128, egyéb kérdések kritikájával is.) Róna-Tas András Németh olvasatát jelentősen módosította, így annak legtöbb hibáját sikerült kiküszöbölnie; olvasatában többnyire nevek szerepelnek, aminek természetes követelménye, hogy nem minden szónak van világos

értelme. Ennek az olvasatnak a hátránya, hogy a feliratos szituációba többször nehezen illő szöveget ad, azonkívül a mgh-ugratás rendszere olvasatában következetlen. Ez ilyen kis mennyiségű anyag esetében önmagában nem feltétlen akadály, lehetséges, hogy a rendszert csak nagyobb szöveganyagon lehet értelmezni, mindenesetre feltűnő, hogy szó elején és végén is ugrat (ez jelentősen nehezíti a szöveg olvashatóságát, ezért valószínűtlen – NB. a jóval későbbi, de mégis kétségtelenül rokon TMK szerint lehetetlen a szóvégi ugratás). Az eddigi olvasatok közül a rekonstruálható szituációnak leginkább Vékony olvasata feleltethető meg (az edények tartalmát és jókívánságokat olvas rajtuk), amely párhuzamos ABC-k rokonságának feltételezése nélkül, döntően kombinatorikus úton jött létre. Ez módszertanilag teljesen helyes, a feliratok különböző időben és ennek megfelelően különböző nyelven készülését tételezi fel, azonban magyarázatra szorul, hogy a NR és TMK közt ez esetben miért ilyen csekély az egyezés. Olvasatának magyar nyelvű részei, amennyiben helyesek, a magyar nyelvfejlődésnek eddig ismeretlen korai időszakára vonatkoznak, ezért sok bennük a hipotetikus elem. Mindezekért olvasatát semmiképp nem tekinthetjük bizonyítottnak.

ALIENA (MÁS ÍRÁSRENDSZERŰ VAGY MÁSHONNAN SZÁRMAZÓ EMLÉKEK)

*103 Gör F-04a/02a?

Fémedény felirata, Nagyszentmiklós (Sînnicolau Mare, Románia – Torontál vm.)

Lelőkörülmények, ő.h. ld. **089**, ltsz. VII B 34.

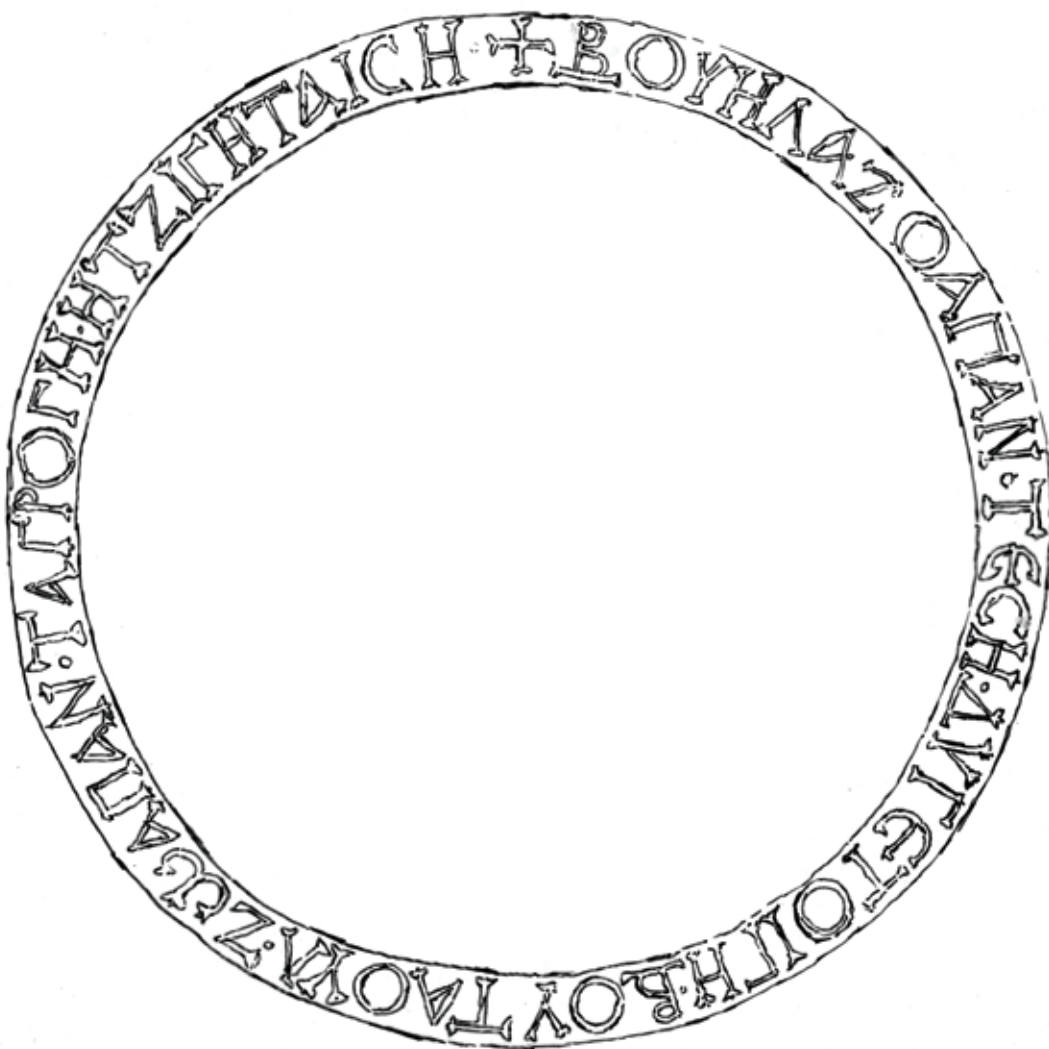
21. sz. tálka. 2,4-2,8 x 12 (átm.), 212 g.

A tálka belsejében, a központi medaillon körül futó, előkarcolás után poncolt, balról jobbra tartó felirat. Nem rovásírással készült, hanem görög betűkkel, minden bizonynyal török nyelven.

† ΒΟΥΗΛΑ ◦ ΖΟΑΠΑΝ ◦ ΤΕΣΗ ◦ ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ ◦ ΒΟΥΤΑΟΥΛ ◦ ΖΩΑΠΑΝ ◦ ΤΑΓ-ΡΟΓΗ ◦ ΗΤΖΙΓΗ ◦ ΤΑΙΣΗ

Rajz: **103**.

Schoenvisner 1801, 83 n. IV (bolgárnak tartja). Schafarik 1843, 344-345 (szarmatának tartja). Szerelmey 1847, 5 (rajz: 4.t. b). Hampel 1884, 41, 44-54 (rajz: 31. kép; gepidának [?] tartja). Hampel 1886, 44, 47-58 (rajz: 31. kép). Keil 1887, 256-257. Fischer 1889, 44. Nagy 1908 (X. sz.-i bolgár). Thomsen 1917, 15-27. Mészáros 1915, 15-20. Németh 1917. Wladár 1921, 7-10. Jelić 1923 (ant = kaukázusi nyelvű). Mladenov 1927. Fehér 1931, 124-127 (bolgárnak tartja). Németh 1932, 66-71 (besenyő). Németh 1934, 17-36. Arnim 1934 (Németh paleográfiai következtelenségeit bírálja). Mészáros 1938. Mavrodinov 1940 (bolgár; rajz: 1. kép). Csallány 1967, 37: Thomsent követi.

103

Németh 1971, 11-15. Vékony ms. 1971². Róna-Tas 1985, 247-248. Haussig 1985, 29-30 (fotó: 5. kép). Vékony 1987, 24-26. Erdal 1988, 221-231. Róna-Tas 1990, 20-27. Göbl-Róna-Tas 1995, n. 17 (K4, R4 kéz írása). Chelimskij 2000 (mandzsu-tunguz nyelvű). Bálint 2004, 519-21, 255. kép. Mandics 2010, II 410-411.

Említés: Kondakow 1892, 38-39; Hampel 1894, 34 (rajz: 16. kép); Hampel 1905, II 421-422; Supka 1915, 50; Supka 1916, 13-14; Strzygowski 1917, 166 (fotó: 138. kép); Szobolevskij 1929; Németh 1931, 182-185; Moravcsik 1942/3, I 163-165 (a teljes addigi irodalommal), II 30; Mavrodinov 1943, 203-205 (Németh bírálata); Moravcsik 1958, I 18, 300-303; Benzing 1959, 689-690; Csallány 1971, 133; Vékony 1972, 121; László-Rác 1977, 165-166; Vaklinov-Vaklinova 1983, 86 (rajz); Erdélyi 1984/85, 36; Vékony 1985, 147; Róna-Tas 1985a, 97; Róna-Tas 1988, 502-503; Bajcsorov 1989, 45, 129; Szöllősy 2003; Szöllősy 2003a; Bálint 2004, 133-134; Daim 2004, 442; Erdélyi-Ráduly 2010, 37-43 (összefoglalólag); Sándor 2014, 84; Albrecht 2015, 142-143;

Erdélyi 2016, 64, 134; Bühler–Freiberger 2018, 186 (fotó: 487. t. 2., 512-514. t. 50-58). Schoenvisner: †BOYΔAZOAPIANTEΣHDYGETOIGHBOYTAOYΛZΩAPIANTAΓPOΓHTZIGH TAIΣH; ZOAPIAN ‘zupan’, TAOYΛ ‘stabulum’. Szerelmey: BOYHΛA ZOAPIAN TEΣYΠI DYGETOIGH BOYTA OYΛ ZΩAPIAN TATPOTH HTZIGH TAIΣH ‘Buela zupan dicső ..?.. Boyta al-zupan Tagrigum Jazygum [törzsnevek] Tiszae’ Schafarik (olvasata Schoenvisnert követi): Δακρυοὶ Ἰάζυγες. Hampel (részletmegfejtés): ‘Dygetoi ország, Tagro ország, Etzi ország; Bouela és Boutaoul fejedelmek’. Nagy: ‘... Buta, nagy zoapan, Tagrogy (Tarhos) és Icsigy (Öcsöd) taiszija.’ Thomsen: *Bouila zoapan tesi dygetygi, Boutaoul zoapan tagrogi itzigi tesi* ‘Buila zoapan fejeztette be a csészét, ezt az ivócsészét, amelyet Butaul zoapan tétetett alkalmassá a felakasztásra’. Mészáros: ‘a tiszai két geta-föld nagyfejedelme, Butaul, Tagro-föld, Etsi-föld, Taisé (=Tisza) fejedelme’. Jelić: *Buila zoapan Tesi dygetoigi Butaul zoapan tagrogi itzigi taisi* ‘Buila alsó-tiszai zupan, Buta (Butka?) tagrogai zupan fia ajándékozza a csészét’ Szobolevskij: *Bouila zoapan* ‘nagy zsupán’. Németh: *Buyla čāban tesi dügetögi – Butaul čāban tagrogi ičigi tesi*. Buyla čāban csészéje, ő elvetette, [most] Butaul čāban ivócsészéje, aki fogantyút csináltatott [rá]. (Mavrodinov: *Zoapan* személynév, *buila* tisztség; *ičiyi* = bolg. *uviyi*.) Róna-Tas [török nyelven]: ‘Buila župan várát felépíttetem, Butaul župan, elkezdem a belső várat’ [Vékony 1987 eltorzítva idézi: ‘Bujla zsupán vára, felmálházzuk, Butaul zsupán, elindulok, belsőség vára.’] Vékony [magyarul]: *Buila župan tesi dijetüj | Butaul župan tayruj ičij tesi*. ‘Buila župan teszi díjetté | Butaul župan tayruvá, öccse teszi.’ Haussig: *Buila čupan tayši* ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ *Buta ula čupan täηrogi* (= *täηri-üvigi*) *ičikā tayši* ‘B. čupan tayši (tisztség) bátyjának, az égi felséges fejedelemnek ezt a csészét szentelte’. Erdal: *Buyla zoapan täsi düätövi butaul zoapan tayrovi ičvi täsi* (Németh alapján enyhén módosítva). Chelimskij: ‘A *basileus* kinyilvánítja Buyla letételét a zsupánságról. A *basileus* kinyilvánítja, hogy elismeri és oltalmazza Butaul (új) zsupánt.’

*104 Lat F-04a

Fémedény, ismeretlen lh. (Békés m.?)

Koczkás József magángyűjteményéből került múzeumba, ő.h. EFM ltsz. 99.1.127. I–II. sz. V.

Bronzkorsó, illetve ívelt nyakú bronzvödör deformált peremtördéke 11,5 x 23,0 (lemezhossz; a fennmaradt rész szelőhossza 17,4) ferdén kifelé tartó, egyenes peremmel. A perem belső felületén *a* két

pontsorból beütött jel, **b** utána végén csonka felirat (11 megmaradt jel) jól látható, erős előzetes bekarcolás után kis vésésekkel bevésve (0,75-1,0 jelek), balról jobbra halad. Az utolsó két jel a perem torzulása és kopás miatt elmosódott, nem egyértelmű, az utolsó vésve volt-e vagy csak előkarcolás látszik.

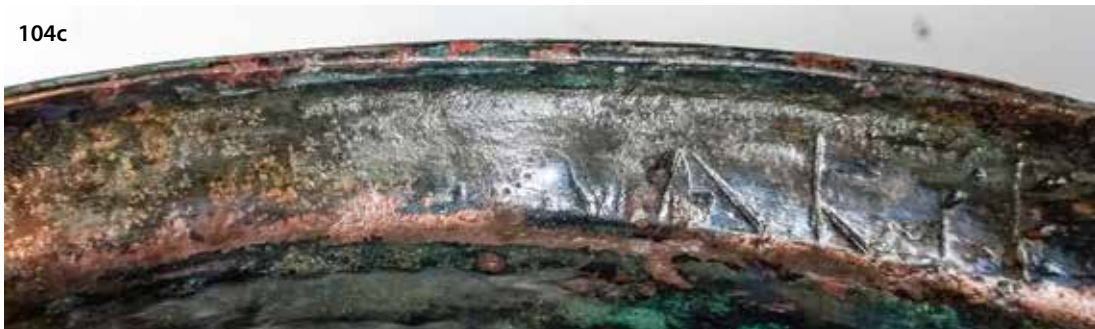
a → 51 81

b → ,34 34 ,13' 07' (?) 11' ,13' 01 81' 01 (vagy ,13'?) ,34 [- - -]

b *Val(erius) Felic(u)lu[s]*.

Var. lec. 5-6. jel *II* 41? 9. jel 66?

104c

104b

Fotó: **104a, 104b, 104c**, rajz: **104d**.

Liska 2000, 116 n. 97 (rajz: 18. kép). Mandics 2010, II 344.

A leletkörülmények nélküli, töredékes tárgy nehezen datálható és értelmezhető.²² A **b** felirat egyes jelei megfeleltethetők NR, illetve az 5-6. esetében talán a jánoshidaival

²² Mindenesetre ismerjük viszonylag jó párhuzamát római kori barbár (kvád) környezetből, római importárúként: Bóna 1963, XLV.t. 5.; Masek–Szabó s.a. n. 207 (Alsólóc, I–II. sz.-ra datálható; Szabó Ádámnak köszönöm, hogy az adatra felhívta a figyelmemet).

104d

egyező jelnek, ezért próbálták eddig avarkorra, VIII–IX. sz.-ra datálni (a tárgyat bográcsnak értelmezni) és rovásírásnak olvasni. (Róna-Tas A. szerint NR típusú rovások: Liska A. szíves szóbeli közlése.) Ez azonban csak akkor lenne lehetséges, ha az edényhez képest fejfelé lefelé olvasnók, mint amit éppen úgy készített valaki, hogy beledugta a fejét az edénybe. A meglehetősen magas, ívelt falú edény egyébként sem bogrács. Ha úgy olvassuk, mint amit fejfelé tartott edény belső peremére véstek, a **b** felirat két latin betűs kézírásos szóra osztható, amely egy tipikus latin nevet ad ki, egyértelmű tulajdonosmegnevezésként. A jelek többsége kézírásra alkalmazott korai monumentális betű (valószínűleg I–II. sz.), a 4. jel kurzív.

Az előkarcolás más kéz műve, többnyire valamivel szabályosabb betűk, kivéve a 2. jel, amely kurzív jellegű, erősen el van fordulva. Lendületesebb írás. Az **a** pontsorból beütött jelei szintén tipikus római fémfeliratnak néznek ki, de valószínűleg nem alkotnak a **b**-vel egy szöveget az eltérő technika és a szövegösszefüggés hiánya miatt; valószínűleg rövidítés (vagy jobbról balra haladó szám). Elvileg a 2. jel lehetne fémvödrökön gyakori módon > (= *centuria*), amit a parancsnok nevének megnevezése kell kövessen birtokosetben, de ez nem lehet a fennálló felirat, mert az minden jel szerint alanyesetben áll.

KÉTESEN ROVÁSÍRÁSOS

°105–°106 AR? E-05?

Fémedények felirata (?), Nagyszentmiklós, 13. sz. csésze és 19. sz. edény.

Lelőkörülmények, ő.h. ld. **089**, ltsz. VII B 10 és 14.

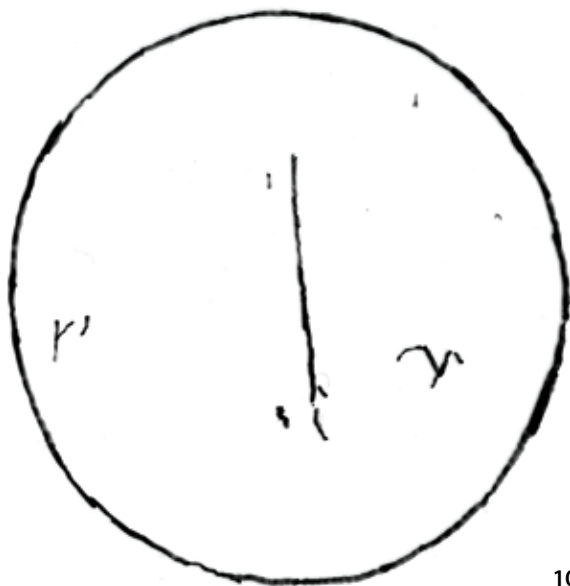
13. csésze: 11 x 12,7 x 7,2, 283 g. 19. edény: 5,9 x 6,2 (szájátm.)/5,3 (aljátm.), 217,5 g. A 13. csésze mellrészén Erdélyi I. egy, a 19. edény fenekén két késsel (?) bekarcolt tulajdonjegyet vélt felfedezni. Ezeket a jeleket rajta kívül egy kutató sem azonosította. Egyik sem írásjel, hanem grafikus jelzés (tamga?).

Rajz: **105** (a 19. csészéről).

Erdélyi 1984/85, 34–35 (n. 19: 5. rajz). Erdélyi 2016, 60–61, 132 (n. 13), 63, 133 (n. 19, 5. rajz). Az edények többi leírása és említése “feliratokról” nem tud.

Említés: Erdélyi–Ráduly 2010, 39; Erdélyi 2014, 46–47.

A 13. edényen lévő "jelről" Erdélyi rajzot nem ad, így nem lehet pontosan azonosítani; a csészén szándékos jelként felfogható karc nem azonosítható, csak kisebb sérülések. A 19. edény fenekén kívül egy hosszú, vonalszerű karc azonosítható, ami bizonyára csak sérülés, és két szélén 1-1 apró, felszínes karc (0,4 és 0,6 cm). A valamivel jellegzetesebb kisebb karc esetleg felfogható szándékos jelzéseként, de mérete okán aligha írásjel, a nagyobb karc (amely valószínűleg azonos az Erdélyi rajzán szereplő jelekkel) felszínessége, apró mérete, véletlenszerű alakja miatt bizonyára csak véletlen sérülés.

105

°107 AR? A-?

Kő orsógomb, Budapest-Csepel-Háros.

Előkerült 1978.VI.2., BVM (II. Rákóczi Ferenc út 289-295) területén, Nagy Margit ásatásán, az avar temető 65. sírjából. Ő.h. BTM ltsz. 84.1.285. Avarkor. V.

Kőből csiszolt, lapos kettőskúp alakú orsógomb 2,2 x 3,2 (átm.), oldaléle egy helyütt csorba, mellette egy apró bevéssett jel (párhuzamos rézsútos sérülések közt), kissé távolabb finoman bekarcolt, valószínűleg nem szándékos vonás (0,3-0,7 cm). A csorbulás túoldalán megfigyelhető görbe vonalú jelenség az anyag természetes egyenetlensége, nem emberkéz műve.

08 01?

Fotó 107a, 107b, rajz: 107c.

107a

107b

107c

Harmatta 1985/6, 220-221 (rajz: 5. kép). Mandics 2010, II 362.²³

Említés (felirat nélkül): Nagy 1998, 165.

Harmatta: S/ŠM 'šm' 'úrnom'.

Mivel a két jel különböző körülmények közt keletkezett, Harmatta olvasata, mely egy szót kíván belőle kiolvasni, semmiképp nem helyes. A 08 jel lehet szándékos, és esetleg valóban írásjel (tulajdonosjel?), bár valószínűbb, hogy nincs jelentése; a felület többi sérülése véletlen.

°107¹ AR H-05?

Bronzdísz, **Zamárdi-Rétiföldek** (Somogy m.).

1993-ban Bárdos Edith ásatásán, avar temető 1121. sírjából került elő. Ő.h. RRM. V. VII. sz.?

Dísztelen bronz kisszíjvég, 5,7 x 1,9 x 0,2. Előlapján egy pontkör beütve, néhány

107d

107e

107f

²³ A csepeli eredetű avar feliratos tárgyak közt Mandics 2010, II 344 megemlíti még egy agyagedényt, amelynek feliratát azonban csak egy amatőr 'kutató' vélte látni kiállításon, tárlón keresztül.

véletlen karc nyoma. Hátlapjára egy szegeccsel féllemez szegelve, a szabadon maradt felületre éles, vékony eszközzel a tőtől a vég felé haladva egy kétvonalas összetett jel karcolva, amely egy téglalappal felül elmetszett, csúcsban (virág?) végződő fát ábrázol. A függőleges szár először hibásan készült el, javítva. Három mély, ferde utólagos vonás véletlen sérülés.

Fotó: **107d**, **107e**, rajz: **107f**.

Bárdos–Garam 2009/18 I 147, 126.t. 1121/3 (feliratról nem tesz említést).

A jel nem tekinthető rovásírásnak, de bizonyosan nem is díszítő motívum, hanem tamga.²⁴

°107² AR H-?

Ezüstdísz, **Zamárdi-Rétiföldek** (Somogy m.).

1993-ban Bárdos Edith ásatásán, avar temető 1144. (férfi)sírából került elő. Ő.h. RRM (nem lelhető fel). VII. sz. közepe a szíjvég típusa alapján.

Ezüstlemezből préselt szíjvég rozetta- és pontvessződísszel. Hátdoldalán egy szándékos kereszt alakú jelzés.

Bárdos–Garam 2009/18 I 150, 131.t. 1144,1, III 41B kép (feliratról nem tesz említést).

A jel szándékosnak tűnik, de kérdéses szerepű, valószínűleg nem írásjel (szám, tulajdonosjelzés?).

°108 AR/PMR? E-?

Agyagedény töredéke, **Bözöd** (Bezid, Románia – Marosszék).

1960/61 Székely Z. ásatásán került elő (Lóc partja, XV–XX. szelvények). Ő.h. Marosvásárhely, Történelmi Múzeum ltsz. ? (nem lelhető fel). Valószínűleg avarokor (VII–VIII. sz?).

Fekete korongolt edény oldaltöredéke, méret: ?, kopott. 5 vagy 6 jel felismerhető. Haladási irány bizonytalan, talán a felirat eleje tört le, ez esetben rézsút balra le halad.

108

← [- -] ++ 48?^, 13? , 33' 34 , 33'

Fejjel lefelé is lehetséges: 33 , 34 33 13^48? ++

+: mindkét esetben függőleges vonás maradt fenn a betűből.

24 A zamárdi avar temetőből előkerült tárgyak közül a szándékos jelekkel karcoltakat idézzük. Előkerült véleményem szerint szándékolatlan karcú is (1623. sír, RRM ltsz. Z96.2.10), valamint egy talán bizánci ólombulla töredékei (1063. sír), amelyek közül egyenlőre vsz. görög írás maradványai láthatók; vö. Bárdos–Garam 2009/18 I 137, II 29-30.

Rajz: **108** (Székely után)

Székely 1976, 120 (rajz: XLIV. t.). Ráduly 1995, 64-65 (rajz; = R. J., Késő-népvándorláskori rovásjegyek Bözödről. NÚ 46/39, 1994.II.25., 5.). Erdélyi–Ráduly 2010, 79.

Említés: Ferenczi 1997, 22; Mandics 2010, II 375.

A jelek egyezése NR és más avarkori jelekkel minimális (13 (?); nem NR jellegű írásokkal egyeztethető 34), így valószínűtlen, hogy valóban AR lenne, illetve azzal azonos nyelven lehetne olvasni.

°109 AR/NR/SZR? G-01b?

Csont tűtartó, **Udvard** (Dvory nad Žitavou, Csehszlovákia – Komárom vm.).

1960/61-ben avar temető ásatásán került elő az 53. sírban. VIII. sz. első fele a sír többi leletei alapján.

Négyszöghasáb alakú csont tűtartó 7,3 x 1,3 x 1,0. Négy oldalán finoman, de határozottan bevéssett minta: **a** jobbra néző bika (?) stilizált rajza, balra szakadozott vonásokból hálóminta, **b**, **c** hálóminta, **d** stilizált férfialak, alatta esetleg jeleknek is értelmezhető geometrikus minta, majd egy szakaszon hálóminta.

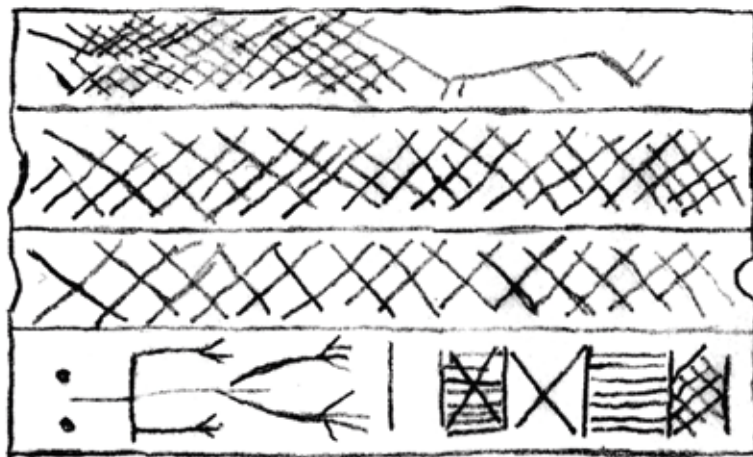
→ (emberalak) 01? 51? 51? (rovátkolás) (háló)

Rajz: **109** (Točík után).

Točík 1983, 59, 81-2, 90 (fotó: 9.t.1., rajz: 26/2. kép). Vékony 1987, 103. Vékony 2004, 209. Mandics 2010, II 338-339.

Vékony: 'sz (?)

Az emberalak, bár részleteiben a **075** alakjaitól eltér, ugyanarra a funkció-

109

ra enged következtetni; ha azt a forgatási sorrendet tételezzük fel, ami a **081** tűtartón megfigyelhető (1. ↔, 2. ↑ ¼ fordulat, 3. ↑ ½ fordulat), az ábrázolás sorrendje azonosnak tűnik a **075**-ével: jobbról balra haladó rajzolás, elől egy mellékalak (itt állatalak), majd két oldal tiszta sorminta (**075**: egy oldal tamga, egy oldal sorminta), majd az utolsó oldalon főalak és jelek. A jelek azonban nehezen értelmezhetők írásnak (Vékony az első jelet tekintette betűjelnek, ez egészen aggályos elképzelés, miért lenne a legegyszerűbb jel az egyetlen írás, és milyen alapon lehet határozottan kiolvasni

egyetlen egyvonalas betűjelet?), inkább öt mező geometrikus díszítés: keresztvonal / párhuzamos rovátkoláson kereszt / kereszt / párhuzamos rovátkolás / háló. Mindazonáltal kizárni nem lehet, hogy a **075** mintájára itt is betűkből álló apotropaikus jelzés van, mert a 2 vagy 3 betűnek is felfogható jel a **075** két kezdő jelével azonos: 01 51 BSz. (Ez azonban inkább rövidítésszerű utalás vagy mágikus character, mint folyamatos szöveg lehet, mivel nyelvtani szerkezet nem azonosítható; ráadásul a feltételezett felirat nyelvére sem lehet határozottan következtetnünk, mivel a BSz jelcsoport török és magyar nyelven is ugyanaz az apotropaikus ige lehet.)

°110 AR? G-05/00?

Sótartó, **Kaposvár**-20. sz. őrház²⁵ (Somogy m.)

Szórványleletként került elő 1967-ben, Eugenia Szimonova ásatásán. Ő.h. RRM Itsz. 2013.10.1. VIII–X. sz. V.

Háromágú szarvasagancs sótartó 9,6 x 7,1 x 3,9-2,6 (nagyátmérő) / 2,7-2,9 (kisátmérő). Több darabból kisebb hiányokkal kiegészítve. Hátlapja sima, előlapján bekarcolt

110a

110b

dísz: felül többszörös ívek (a **059** rajzához hasonló), amelyek alatta egy zezzugvonnallal határolt körte alakú képmezőben folytatódnak. A képmezőn kívül balra három koncentrikus kör és egy kereszt, jobbra egy nagy talpas kereszt, mindkét szélén fonatot utánzó szalagdísz zárja le, alul egy sorban három többvonalas kereszt. A képmezőben középen egy koncentrikus négyzet (vö. **088**² mesterjegyét), az alul félkörívben övező jelek nagyon finoman karcolva, az erős kopás miatt nehezen kivehetők: három kis kereszt, és a keresztok között egy-egy (azonosnak szánt) geometrikus jel.

Fotó: **110a**, rajz: **110b**.

²⁵ A lelőhely Erdélyi 1982 szerint Kaposvár-Toponár, Bakay 1975 szerint Kaposvár-Sántos 33. lelőhely. A tényleges lelőhely azonban egyik településrészhez sem tartozik (Németh Péter szíves közlése alapján).

→ 02 15^20? ÷ 51 ÷ 15^,19 02

Bakay 1975, 45 (fotó: 47.p.; nem tekinti feliratnak). Említés: Erdélyi 1982, 183 (kereszt). Mandics 2010, II 366 (rajz, nála egyetlen jel, 08 alakú).

A jelek többsége nem tekinthető írásnak. A számos kereszt nem lehet véletlen, tudatos kereszt-szimbolikáról van szó, amely azonban nem betűjel, és nyilván nem is tamga, hanem rajzos szimbólum (vallási jel?); az íveket a **059** íjlemezen Harmatta 1984 íjnak és nyílnak értelmezte, ezzel e tárgyon nehezebb összefüggésbe hozni, talán inkább tulajdonjegy, bár legegyszerűbb a középen levő koncentrikus négyzetet tamgának tekinteni. Egyedül a kereszték közti két közel azonos geometrikus jelről vethető fel némi valószínűséggel, hogy rovásjelek, szerepük azonban kétes.

FALSA (TÉVESEN FELIRATOSNAK TARTOTT TÁRGYAK, HAMISÍTVÁNYOK)

*111a–c

Fémdíszek, **Keszthely**-Fenékpusztá (Zala m.)

1959-ben Barkóczi László ásatásán került elő későantik köznépi temető 15. sírjában. VI. sz. második fele – VII. sz. eleje, kopottságuk alapján inkább VII. sz. eleje.

Derékszűj kopott aranyozású ezüst veretei: nagyszíjvég 6,0 x 2,5, kisszíjvég 3,1 x 2,4, kisszíjvég 3,0 x 2,4. Irány és kezdőpont nehezen állapítható meg. A szíjvégek előlapján 2, illetve 1-1 trifolium-alakú mélyített minta, hátlapja sima, erősen megviselt. (Számos további veret biztosan jeltelen.)

Barkóczi 1968, 283, 299, fotó: LXIII.t. 1, 4, 8, LXIV.t. 1, 4, 8. Harmatta 1992, 24-26 (rajz: 6-8. kép). Harmatta 1996/97, 324-326. Mandics 2010, II 356-357.

Harmatta: **a** K¹T¹D¹ N¹Nč Q^ut^ad iⁿaⁿč ‘légy szerencsés, inanč (cím)’ vagy ‘Q. (név) inanč’. **b** Y¹NčD¹AK²[L²R²R²]NčR²D²[M] ^ayⁱnč ^ada k^e[lⁱr^ai^r], iⁿč ^erd^am ‘a félelem menekülést idéz elő, a nyugodtság erőt’. **c** S¹G¹T¹S¹UB¹Q¹Š¹R¹ ^asⁱg t^ašub q^oš^ur ‘nyereséget hozva ad hozzá’.

Harmatta a feliratokat avarnak határozta meg, török nyelven megfejtve. Véleménye szerint a nagyszíjvég hátlapjának szélén 5 jel (kb. 0,3 cm) fut jobbról balra, a kisszíjvégeken 8, illetve 9 (utóbbi körkörös, kezdőpontját tetszés szerint határozta meg). Valójában a hátlapok teljesen dísztelenek, csak erős kopási nyomokkal, a nagyszíjvégen egy párhuzamos karistolási sor. Egyedül a **c** szíjvégen található két hosszanti karcolás mellett látható néhány szögletes karc középen, ezek a Harmatta által vélelmezett jelekből kb. hárommal azonosíthatók (09, 34, 34 alakban), de ezek is véletlen sérülések, nem pedig írás.

***112**

Fémdísz, **Cikó** (Tolna m.)

Kiss József találta a cikói avar temető területén, az ún. B sírban, 1930 előtt. 1930-ban került az MNM-be. Ő.h. MNM ltsz. 5.1930. Koraavarkor, VI. sz. 3. harmada – VII. sz. eleje a többi sírleletek alapján.

Elöl ezüst, hátul bronz lemezből préselt kis szíjvég, hátlapján a felerősítő szegecs mellett apró bevágások, kétesen szándékos.

III \

Horváth 1935, 14.3. kép (feliratot nem említ). Kovrig 1955, 34 (kép: VII. t. 3; feliratot nem említ). Harmatta 1992, 23-24 (rajz: 5. kép). Harmatta 1996/97, 324. Mandics 2010, II 356.

Harmatta: R^2S^2 vagy S^2R^2 $Erš$ vagy $Erš$ vagy $Erš$ Er (személynév).

A Harmatta rajzán látható két jel felső vonala tkp. a szegecsezés okozta kerek bemélyedés széle, nem alkot írást. Csupán néhány (nagyon kicsiny) párhuzamos bemélyedésről vethető fel, hogy szándékos jelzés, de valószínűtlen, hogy írás lenne, legfeljebb emlékeztető rovátkolás; valószínűbben véletlen sérülés.

***113**

Fémdísz, **Keszthely** (?) (Zala m.)

Pontos lh. ismeretlen. Ő.h. MNM ltsz. 52.84.24. Koraavarkor.

Szíjvég 2,8 x 2,3. Hátlapján négy keresztbe és két hosszába menő sorban, azonfelül néhány helyen rendszertelenül elszórva karcolások. A karcolások Harmatta J. szerint kb. 35 jelet adnak ki, amelyek egyenként általában 0,15-0,2 cm hosszúak, 8 különböző feliratra oszlanak, melyeket különböző kezek írtak (véleménye szerint a szíjvég 8 egymást követő tulajdonosa). Kizárható, hogy ekkora méretben feliratot alkottak volna, ennek a rovásírásos adatok közt nem volna párja, technikailag is nehezen kivitelezhető, és gyakorlati haszna sincs, hiszen nem olvasható; ráadásul megmagyarázhatatlan lenne, hogy valamennyi, különböző személytől származó felirat kb. ugyanakkora, és nem hihető, hogy egy szíjvéget 8 nemzedéknyi ideig viseljenek. Valamennyi karcolás csupán használatból eredő kopás, illetve véletlen sérülés lehet.

Harmatta 1992, 26-28. (pontatlan rajz: 9. kép). Harmatta 1996/97, 326-328. Mandics 2010, II 357.

Harmatta: **a** $Y^1R^2K^2Š^2I$ $Ay Er kēši$ 'Ay Er öve'. **b** $B^2G^2L^1Š^1Q$ $B^a g^A l^A š^u q$ (név). **c** $N^1NčL-K^2Š^2I$ $l^n a nč kēši$ 'I. öve'. **d** $T^2B^2EÖZ$ $T^b e öz$ 'T. sajátja'. **e** $N^1UR^1S/Š^1Q^1D$ $Unurs^a q^a η$ 'Unursaqué'. **f** $UČŠ^2D$ $Uč Eš^i η$ 'Uč Ešé'. **g** $R^1Š^1PD$ $A^r š^A p^a η$ 'A. apáé'. **h** $İN^1Nč$ $İn^a nč$ (név).

***114**

Csonteszköz, **Homokmégy**-Halom (Bács-Kiskun m.).

Ásatáson került elő, 102. sír. Ő.h. MNM ltsz. 10.1936.196. V.

Agancsból készült bogozó, 19 x 2,6-3,2 (tőnél átmérő). Hosszában végig elrepedt. Tövén felfüggesztésre való eredeti (a díszítés előtt készített) furatlyuk. Hegyes végétől 12 cm hosszan díszítetlen, onnan a tövétől induló pikkelydísszel körben bekarcolva. Későavarkor.

A tárgyon nincs felirat, csak pikkelydész, bár hegyétől 7 cm-re egy apró kereszt van bekarcolva, de ennek jel volta kétes.

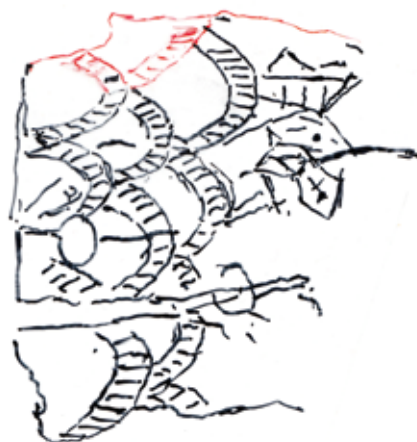
114a

Fotó: **114a** (MNM felvétele), rajz: **114b**.

Vásáry 1972, 342 n. 6 (rajz, fotó). Garam-Kovrig-Szabó-Török 1975, 31, 9. kép [virágminta]. Harmatta 1985/86, 69-72, 8. kép (rajz) [virágminta]. Vékony 1987, 102 [virágminta]. Vékony 2004, 208 [virágminta]. Erdélyi-Ráduly 2010, 25. Mandics 2010, II 360-361, 514.

Említés: Erdélyi 1958, 39; Erdélyi 1982, 182; Juhász 2004, 89.

Erdélyi: *A Z.* Valószínűleg a pikkelydész felső végénél → 15' 46⁺⁺ alakra tényleg hasonlító végső pikkelyeket 'olvasta' el. Ismerünk több, nagyon hasonló díszítésű avar kori bogozót (Szarvas-Grexa-tégla-

X Oldalán karc

114b

gyár, Kiskőrös-Cebepusztá 14. sír, Cikó 102. sír, vö. Juhász 2004, 89), feliratnak egyiken sincs nyoma.

*115

Aranyszerszám, **Tab** (Somogy m.).

Pontos lh. ismeretlen, özv. Strasser J-né ajándékként került az MNM-be. Ö.h. MNM ltsz N. 131.1881.14. VIII. sz. párhuzamok alapján.

Arany bűjtató (kengyelszűj bűjtatója: Róna-Tas) 3,3 x 1,3 x 1,2. A szíjvég alakú előlapon kettős levélsor (vagy hullámsor) vésve, gyöngysorral keretelve és kettéosztva; ráforrasztva az egy lemezből készült két oldallapra és hátlapra. A hátlap sima, négy szegecs töredéke (az egyik szegecs mellett véletlenszerűnek tűnő, jelentéktelen karcok); az oldallapokon bekarcolt virágminták.

Harmatta J. véleménye szerint 3 rovásjel található rajta, valójában a bekarcolt jelek biztosan díszítőmotívumok, illetve a hátlapon véletlen sérülések.

Garam 1984, 94, 102-105. (fotó: 5. kép). Harmatta 1985/6b, 62-65 (rajz: 5. kép). Mandics 2010, II 354, 359.

Említés: Harmatta 1996, 109-110.

Harmatta: a) S/Š D : ${}^a\check{s} {}^o\eta$ ‘kapocsrész’ vagy ${}^e s {}^e \eta^{\check{a}}$ ‘üdv’ vagy $S {}^e \eta^{\check{a}}$ (név), b) (hátlap) DK²ŠQ¹/T²A/Ä ${}^o\eta$ $k^e\check{s}t\check{a}$ ‘jobbra az övön’ c) (hátlap, valójában teljesen sima felület) L¹◦Č◦Z $A l^{\check{c}^{\check{a}}}$ $\check{o}z$ ‘A. sajátja’.

Bizonyosra vehető, hogy a tárgy nem tartalmaz feliratot.

3. MAGYAR KORI FELIRATOS ROVÁSOK

3.1. Honfoglaláskor

116 KMR H-05

Ezüstdísz, **Benepusztá** [ma: Ladánybene] (Bács-Kiskun m.).

1834 nyarán pásztorok találják honfoglaláskori sírban. Szentkirályi Móric ajándéka a MNM-nak. Ő.h. MNM Itsz. 9.1846.g; Fettich XXXIII/1-2. [Itsz. alapján nem azonosítható] V.

Öntött ezüst szíjvég, 4,45 x 2,55 x 0,3, eredetileg 4 szeggel felerősítve; előlapján balra haladó griff, hátlapján indadísz. 920/930-as évek (az együtt lelt pénzek alapján).

Az indadísz oldalán számtalan felszínes karcolás, mind a díszén, mind a háttéren, nagy többségükben véletlen sérülés. Az inda bal oldali kanyarulatába (sérülésnek kevésbé kitett, mélyebb felületre) a többinél mélyebben, szándékosan bekarcolt jel (0,6 cm); hosszirányban ezen is áthúzódó felszínes vonalak, amelyek valószínűleg nem tartoznak hozzá. A szándékos jelet egy keresztalak és a felső részén az átlóit halványabban összefogó vonal alkotja (esetleg felvethető, hogy finoman aláhúzva, de ez bizonytalan).

116a

116b

68

Fotó: **116a** (MNM felvétele),
rajz: **116b**.

A tárgyat bemutatják, de a feliratot nem említik (válogatva): Jankovich 1832/34, 288 (rajz: II.t. 1); Szerelmey

1847, 5 (rajz: 4.t. a1-b1); Hampel 1900, 547-549 (XV. rajz); Hampel 1905, III 341; Fettich 1937, 68-69, fotó: XXXII. t. 1-2; Fodor 1996, 19.

A feliratot tárgyalja: Harmatta 1990, 260-261. Vékony 2004, 189–191. Györffy–Harmatta 1997, 152 (rajz: 9. kép). Szekeres 2008, 213. Erdélyi–Ráduly 2010, 47. Mandics 2010, II 528.

Harmatta két feliratot lát rajta a) $R^2\check{S}^2D^2DK^2\check{S}^2$ *Ers i d i η k e s* ‘Ers únak az öve’, b) $RSLBH$ *Ers e l b e h* ‘Örs nemzetségfő’. Szekeres: *at h^a*.

Harmatta olvasata képtelenség, egyszerűen azért, mert a tárgyon csak egy helyütt van szándékos jelölés, és az is 1 db jelből áll; ez csak rövidítés, tulajdonjegy vagy tamga lehet (a hátlaapon lévén, használat közben eredetileg nem látszott). A jel mind a NR 68, mind a TMK 51 jelére erősen hasonlít, de a türk/kelet-európai rovásokban is ismerünk hasonlót, így írásrendszerhez tartozása nem állapítható meg; a hasonló jeleket azonban többnyire mindegyik rendszerben B értékben oldják fel, ezért valószínű, hogy mint rövidítés így olvasandó.

Feltűnő ugyanakkor, hogy ez a jel vagy változata (55) az avar- és honfoglaláskori, tulajdonjegyként/tamgaként értelmezhető jelzéseken aránytalanul gyakran jelentkezik (23 egy vagy két jeles csoportból: **058a**, **060b (?)**, **063b**, **064c (?)**, **066a – 116**, **118**; egyébként edényfenékjegyként is jól ismert [**088a**]). Névjelzés ennek alapján kizárható, hiszen nem hihető, hogy a fennmaradt jelek egynegyedének tulajdonosát ugyanúgy hívták volna. Valószínűbb, hogy társadalmi helyzetet, csoporthoz tartozást jelöl; több látnivalóan magas ranghoz kapcsolódó példa ismert, ezért a B olvasatot feltételezve elképzelhetőnek tartom, hogy a rövidítés olvasata *b(e)γ* ‘bö (nemzetségfő)’, értsd: a nemzetségfő háznépéhez tartozó dolog. (Harmatta olvasata tehát részben lehet helyes, de névelem nincs benne.)

117 SZR E-01c

Agyag fúvóka, Bodrog-**Alsóbű** (Somogy m.).

Előkerült 1999. III. 24., Magyar Kálmán ásatásán, III. szelvény, a 11-12. kohók előtt, C műhelygödör feltöltésében. Ö.h.: RRM ltsz. 99.74.1. V.

Kézzel formált, égetett sárgásszürke agyag fúvóka tölcseres végének letörött darabja, 6,4 x 5,8 x 0,9-1,2. X. század 1. fele (a vele egy rétegben előkerült kerámia alapján; Vékony: korábbi a somogyfajszai X. sz. közepi-végi kohóknál; Gömöri 2000, 170: csak három kohót lehetett közvetlenül datálni, azok mind a X. sz. 1. felére estek). Külső oldalán, a peremrészen benyomkodások sora; alattuk égetés előtt éles eszközzel (Erdélyi feltételezése, hogy körömmel, nyilvánvalóan téves) egy sorban 4 jobbról balra haladó jel, külön lejjebb 2, ehhez képest ferdén álló jel. A két sor valószínűleg nem ugyanahhoz a szöveghez tartozik, bár egyszerre keletkezhetnek. Az **a** sor jobb szélén a durva felszín gödre, amely miatt az 1. betű tökéletlen. A töredék felszíne durva és kopott is, a nagyon finom betűk vékonyabb vonalai erősen lekoptak, emiatt az 1. és 3.

betű nehezen olvasható; a 3. betű egy keresztvonalánál az anyagból kitört, emiatt 15 karakterrel könnyen összetéveszthető.

Az egyik oldalán égetés előtt bekarcolva (Vékony: éles eszközzel, Erdélyi–Ráduly: körömmel) 4 vagy 5 jel, ferdén jobbról balra haladnak. Alattuk 2 különálló jel.

a ← 79 86 ‘36 37

b ← 36 81

a FOLK² Fol^ok. (?) **b** LN L^enⁿ. (?)

Fotó: **117a**, rajz: **117b**.

Vékony 1999 (7. kép, rajz). Vékony 1999a. Vékony 1999b. Fodor 1999 (Árpád-kori). Ráduly 1999. Vékony 2000. Magyar 2000, 13-15 (rajz: 3. kép, fotó: 5. kép). Vékony 2004, 25-39. Mandics 2010, II 514-518. Sándor 2014, 103-115 (rajz: 11. kép). Szentgyörgyi 2019, 27-28.

A tárgy első említése: Gömöri–Magyar 1999, 218. Említés: Magyar K. in RKM 1999, 173 n. 27; Erdélyi 1999b, 511-512 (nem írás); Gömöri 2000, 168-169 (talán nem teljes szöveg; fotó, rajz: 6. kép); Erdélyi 2000a (nem írás); Pecze 2005 (szerinte a 4. betűvel új szó kezdődik); Erdélyi–Ráduly 2010, 115 (nem írás); Horváth 2010; Benkő 2012, 48, 60 (székely eredetű). Benkő 2014, 311; Hosszú–Zelliger 2014a; Sándor 2014a, 574; Tubay 2015, 148-149; Róna-Tas 2017, 12; Fehér 2019a, 20, 7. j.

Vékony: FON[^]AK fúnák (= fűjnék). Ráduly: HONAK. Hosszú–Zelliger: FO[^]BN[^]AK fuβna^k.

Vékony olvasata pontatlan, az alsó jelsort nem veszi figyelembe mint önálló egységet, és a 36 karaktert egyik jelsorban sem helyesen azonosítja. Ezért az olvasat nem lehet pontos, bár alapelve, hogy TMK archaikus változataként olvasandó, helyes. Az 1. betű TMK szerint ismeretlen, de a 77 (=Ly) vagy 78 (=F) archaikus változata lehet, és a görög φ betűvel megegyezik, ezért Vékony feltevése, hogy olvasata F, bizonyára

helyes; a többi jel helyesen kiolvasva megfelel a TMK jeleinek. Tartalmilag szintén helyes elképzelés, hogy az olvasztás folyamatára utaló ige mágikus alkalmazása lenne rajta, de érthetetlen, miért feltételes módban használja: felszólító (óhaj, parancs) vagy kijelentő (mágikus okból biztosra vett jövő) volna logikus (a feltételes módot védi: Vékony 1999b). A valódi olvasat szerint az **a** sor kijelentő módban érthető, ám E/1. személyben, az olvasztott érc megszemélyesített szava. (A *folyik* ige a régiségben inkább iktelennek tűnik; ha azonban esetleg mégis volt ikes alakváltozata már a X. században, E/3. személynek is érthető.) A **b** sor tartalma bizonytalanabb, összefüggése az **a** sorral kérdéses; csak feltevés, hogy a tégelynek a kohóban való helyes elhelyezésére utaló jelzés lehet.

118 KMR/SZR? G-05?

Csontlemez, **Magyarózd**-Kisasszonydűlő (Ozd, Románia – Marosszék).

Horváth István az 1950-es években szórványként találta koraközépkori cserépbogrács-töredékek közt. Magántul., ismeretlen helyen (elpusztult?).

Íjlemez szarvasagancsból, méret: ? A lelőhely és hasonló csontlemezek alapján X. sz. közepe–2. fele (Ferenczi).

2 vagy 3 jel vagy összetett jel belekarcolva, valószínűleg jobbról balra.

118

68 22' ? vagy 68^37 01

Rajz: **118** (Ferenczi után).

Ferenczi 1989 = Ferenczi 2002, 55-58 (rajz: 5.t.). Ferenczi 1992, 59-60. Ferenczi 1997, 16, 21. kép (rajz). Mandics 2010, I 432-433.

Ferenczi: B^KSz vagy B^N^KSz.

A felirat értelmezésében csak Ferenczi eredeti rajzából tudunk kiindulni; amennyiben az pontos, első olvasata nem lehetetlen, a felirat állása és iránya mindenképpen megfelel az általa meghatározottnak. A rajz alapján valószínűbbnek látszik azonban, hogy a jelsor két jelre bontandó, ligatúra nélkül, amelyek közül az első az általa meghatározott, olvasata valószínűleg tényleg B, tipikus jelölőelem (vö. **116**). Ez esetben azonban a jelsor biztosan nem a klasszikus TMK szerinti, a 2. jel megegyezik ugyan a **200** Ö jelével, de X. sz.-i feliratban fonetikai okokból bizonyosan nem lehetséges BÖ olvasat (az elvileg elképzelhető, vö. **116**, *bő* szónak kétségtelenül *bey* hangalakja volt). Ismeretes, hogy az Ö/Ü jelölés a TMK-ban a legvariábilisabb, az abc-kben (melyek a 22' jelet nem tartalmazzák!) 6 részben rokon jel van az Ö számára, ezek egy része az Ü-vel felcserélődik. Okkal feltehető, hogy az Ö és Ü jele viszonylag későn vált szét. Nem ismerjük ezzel szemben a γ hang XIII. századra nyilván kihalt jelét, és nem lehetetlen, hogy a 22' eredeti jelentése éppen ez volt (avagy γ^2 ?), amely egyes változatokban a szóvégi $\gamma^2 > \delta$ hangfejlődés miatt fennmaradhatott az Ö variánsaként. Ez esetben a felirat olvasata: B γ *bey* 'nemzetségfő' (ti. háznépéhez tartozó tárgy).

119 KMR G-05?

Csont íjlemez, **Békés-Povádzug** (Békés m.).

Békés-Povádi Tangazdaság, Árpád-kori temető 45. sírjából, Trogmayer Ottó ásatása 1958, fegyveres, részleges lovastemetkezés. Ő.h. MMM ltsz. 59.1.444. A temető kora és ezen belül a sír mellékletei alapján X. sz. 2. fele. *V*.

Íj két vékonyra, tükörsimára csiszolt, lekerekített véglemeze (*a* 26,15 x 2,05 x 0,2, *b* 25,9 x 2,1 x 0,2), belső végén 1,4 cm hosszan irdalt. Ép; *a* a végén repedt, összeragasztva. *a* az irdalástól 6,5 cm-re egy élesen véssett jelet tartalmaz (1,6 cm), *b* az irdalástól 2 cm-re apró pontkör, majd két vékony, vízszintes rovátkolás

a ,6²⁰

b II

Fotó: **119a**, **119b**, rajz: **119c**, **119d**.

Trogmayer 1960/62, 16 (fotó: 17). Dienes 1962 (fotó: 16-17.t., rajz: 36a-b á.). Csallány 1972, 136-137 n. 2. Vékony 1987, 106-7. Vékony 2004, 110-111, 214-216. Erdélyi-Ráduly 2010, 48. Mandics 2010, II 514. Medgyesi 2015, 19-23.

Említés: Kiss-Bartha 1970, 246; Csallány 1971, 133; MRT 10, 1/75, 81-87; Ferenczi-Ferenczi 1979, 14; Ferenczi 1989, 146; Szekeres 1995a, 149 (későavar jellegű, török nyelvű írásnak tartja); Ferenczi 2002, 56; Sándor 2014, 97.

Erdélyi-Ráduly: *oq* 'lőj'. Vékony: χ 'lőj'. Dienes: tamga (feloldhatatlan). Valamennyi eddigi közlés csak az *a* jelet említi.

119a

119b

119c

119d

Tulajdonjegy/tamga lehet, helyes irányát a **120** alapján állapíthatjuk meg, eszerint párhuzamtalan, a NR rovásokkal való összekapcsolása alaptalan. A **b** lemezen a pontkör csak díszítés, a két vékony rovátka talán munkajelzés, darabszám: “a 2. lemez”.

120 KMR G-05?

Csont íjlemez, **Békés-Povádzug** (Békés m.).

Békés-Povádi Tangazdaság, Árpád-kori temető 45. sírjából, Trogmayer Ottó ásatása 1958, fegyveres, részleges lovastemetkezés. Ő.h. MMM ltsz. 59.1.445. A temető kora és ezen belül a sír mellékletei alapján X. sz. 2. fele. V.

Íj vékonyra csiszolt, lekerekített markolati lemeze 16,3 x 2,8 x 0,3, ép. Két végén 5-5 cm hosszán hálósan, sűrűn irdalt. Jobboldalt egy bevésett jel (1,15 cm), a vésés iránya jól megállapítható fentről le, a függőleges szár végén a véső szerszám megszaladt és egy vékony, nem szándékos karcolásban folytatódik: iránya ennek alapján bizonyos.

,6^20

Fotó: **120a**, rajz: **120b**.

Trogmayer 1960/62, 16 (fotó: 17). Dienes 1962 (fotó: 16-17.t., rajz: 36a-b á.). Csallány 1972, 136-137 n. 2. Vékony 1987, 106-7. Erdélyi-Ráduly 2010, 48. Mandics 2010, II 514. Vékony 2004, 110-111, 214-216.

Említés: Kiss-Bartha 1970, 246; Csallány 1971, 133; MRT 10, 1/75, 81-87; Ferenczi-Ferenczi 1979, 14; Ferenczi 2002, 56; Sándor 2014, 97.

Erdélyi-Ráduly: *oq* 'lőj'. Vékony: "χ 'lőj'. Dienes: tamga (feloldhatatlan).

Tulajdonjegy/tamga lehet, helyes irányban tartva párhuzamtalan (Csallány 1972 látszatra pontos orkhoni és kumari párhuzamokat mu-

120b

tat, azonban az íjcsont helyzete, rajta a jel elhelyezkedése alapján valószínű, hogy azokhoz képest fejfelé lefele értelmezendő), a NR rovásokkal való összekapcsolása alaptalan.

121 KMR G-05?

Csont íjlemez, Szeged-**Algyő** (Csongrád m.). Kürti B. ásatásán került elő, 1973, Algyő 258. kút 11. sír. Ő.h.: MFM ltsz. N.2012.4.21. V. Csontmerevítésű íj középlemeze, kb. 14 x 3. Ovális alakú, jobb oldalán rovátkolva, bal ol-

120a

dalán a rovátkolás alig lehetett jelen, most teljesen lekopva. (Párdarabja ugyanabból a sírból azonos méretben, díszítetlen, mindkét oldalt rovátkolva.) Honfoglaláskor. A lemez középvonalától balra és jobbra ugyanaz a jel bevésve, baloldalt valamivel nagyobb és pontosabb kivitelben (1,5 cm). A jobb oldali jel alatt két szabályos félkörből álló bekarcolás (az egyik egészen halvány, a másik, amely a jelet érinti, egészen éles és vékony), látnivalólag más eszközzel készült (esetleg más időben is). Ennek feltehetőleg nincs összefüggése a jelekkel, bár tudatos véset, de nincs okunk írásjelnek tekinteni. A bal oldali jel jobb oldalához egészen halványan 16' alakú bekarcolás csatlakozik, ami viszont egykorúnak látszik.

→ ☒^16' ☒

121a

121c

121b

Fotó: **121a** (Pápai Zoltán felvétele), **121b**, rajz: **121c** (Kürti után).

Kürti 1978/79, 340 (11. kép) [díszítésnek tartja]. Erdélyi–Ráduly 2010, 46. Mandics 2010, II 508.

Említés: Vékony 1987, 128; Vékony 2004, 110.

Vékony 1987: *ǵ̃abgü*. Vékony 2004: *ǵ̃abu*, Erdélyi: tulajdonjegy.

A jel betűként aligha olvasható, ligatúráként végképp nem, minden bizonnyal Erdélyi I. értékelése helyes, és a szerepe tulajdonjegy (tamga), azonban megválaszolatlan kérdés, miért szerepel két példányban, szimmetrikusan elhelyezve, és a bal oldali jel kiegészítőjének mi a szerepe.

122 KMR G-?

Csontlemez, **Homokmégy**-Halom (Bács-Kiskun m.).

Komáromy J. ásatásán került elő, 1952, 6. sír. Ő.h VKM ltsz. 66.1.1-4. Honfoglaláskor.

Tegez jobb merevítőlemeze, téglalap alakú lapos csont 16,0 x 3,1, két oldalán is töredékes, a felirat emiatt nem biztos, hogy teljes. (Két másik lemeztöredék is a merevítés-

hez tartozott, 9 x 1,7 fedéllemez, levélcsokros dísszel; 8,9 x 1,8 bal oldallemez, dísztelen.) Egy sorban legalább 10, jobbról balra futó, részben csonka és rongált, nehezen olvasható betű.

← III? 81 67 34? x9? 01 98 34 ◦ **06** 51 ,24? + [- - -?]

Vékony G. olvasata szerint: 81 67 51 var. x9 01 98 ,24 x9 81 51 01

Fotó: **122a** (VKM felvétele), rajz: **122b**.

Var. lec. 1. jel: a sor alsó részén, talán csonka. Legvalószínűbben tagolóelem(ek), esetleg számjelzés, vagy 64? 4. és 8. jel: a szokásosnál keskenyebb, hanyagul karcolt jel. (Vasziljev szerint ,70', esetleg ,13'? (a 4. esetében 68? 51?)) 5. jel: esetleg hármas tagolóelem. 6. jel 13? 8. jel: a szokásosnál keskenyebb, hanyagul karcolt. 12. jel: töredékes, esetleg a 11. jellel ligatúra része, vagy esetleg 51 maradványa?

6. jel és 8. jel után sor alatt jelzés (tagolás?)

Dienes 1992. Dienes 1994. Dienes 1992a. Vékony 1992, 41. Vékony 1992b (fotó). Vasziljev 1994 (rajz: 1. ábra). Fodor 1996, 312-313 (fotó: 3-4. kép). Tryjarski 2002/04, II 10-12 (lh. mint 'Kalocsa' megadva; rajz: XVI.t. 36). Vékony 2004, 49-59, 122-125. Erdélyi-Ráduly 2010, 49. Mandics 2010, II 507, 512-514. Sándor 2014, 97-103.

Említés: Dienes 1972, 66; Ferenczi 1989; Vasziljev 1992; Erdélyi 1993, 34; Makkay 1994, 83, 155-156; Ráduly 1996; Horváth 1996, 127 (rajz: 7. kép); Györffy-Harmatta 1997, 153; Ferenczi 1997, 16; Ráduly 1998, 60; Erdélyi 1999, 44; Tubay 2015, 148; Benkő 2014, 313; Benkő 2014a, 67; Sándor 2014a, 573; Róna-Tas 2017, 14.

Vasziljev: +++ : *qayanimqa* : +++ 'kagánomnak', Vékony: N^uQLG¹ SGD¹N BS^on^oql^g s^aγd^agⁱn b^as 'tíznyilas tegezzel győzz', Tryjarsky: *qaganim* 'kagánomnak'.

Vasziljev és Tryjarsky olvasata csak a sor közepén álló jeleket (Vasziljev szerint : tagolók közt) oldja fel; a kezdő és záró karakterekre nincs javaslatuk. Vékony olvasata kb. helyes betűeloszláson alapul, de valószínűleg több jelet a valós alakjától eltérő formában értelmez. A felirat többségében NR típusú jegyekkel készült, de több jel nem illik a tipikus NR jelsorba: x9 (talán tagolójel vagy számjel?), 51 (bár ennek használata felvetődik, ld. **064b**, **067**, **069?**, **070**, esetleg ligatúra része: **058**, **074a**, **086**), 24 (pontatlan olvasat? esetleg 01?). A NR-től idegen jelek inkább keleti, türk jellegű ABC-be illenek, s a NR-ba alakilag beillő jelek sem idegenek attól (a 98 használata első látásra feltűnő egyezés a NR-sal, azonban ennek is olyan alakváltozata jelenik meg, ami inkább keletre mutat). Ezért biztosra vehető, hogy nem a TMK szerinti olvasandó, a NR szerinti olvasat nem zárható ki, de valószínűbb egy keleti, türk típusú írás szerinti értelmezés.

Éppen a használt írásforma miatt a felirat jelentősége igen nagy. A honfoglaláskori feliratok közül ez az egyetlen hosszabb, amelyen várható, hogy az írástípus (és remélhetőleg a nyelv) egyértelműen meghatározható. A rövid feliratok közül **117**, **123**, **124** jelkészlete valószínűsíthetően a TMK elődje (ezek mind köznépi eredetűnek tűnnek!), a klasszikus honfoglaló körbe tartozó **119**, **120**, **121** viszont, amennyiben írásnak és nem tamgának tekintjük, ezzel nem mutat rokonságot; **116** és **118** esetében az 1, illetve 3 betűs írat nem ad lehetőséget egyértelmű döntésre: úgy a TMK korai variánsának, mint egy keleti típusú rovásnak tökéletesen megfelel. Feltűnő, hogy az egyetlen hosszabb felirat viszont *nem* TMK típusú, valószínűleg keleti, és úgy tűnik, ezzel eltér a köznépi feliratoktól, amelyek időben visszafelé a jánoshidai típusú AR-sal, előre a TMK szerinti SZR-sal állnak kapcsolatban. Természetesen csak jóval nagyobb leletanyag ismeretében lehet majd hitelesen véleményt alkotni, de (amennyiben a különböző írás különböző nyelvet is takar, illetve amennyiben az eddigi olvasatok valamegyike helyes) az adatok megfelelni látszanak a honfoglalók kétnyelvű voltáról vallott nézeteknek, és nem cáfolják azt az elképzelést sem, hogy a honfoglaló köznép nyelve a későavarkortól kontinuusan jelen van a Kárpát-medencében.

123 KMR E-?

Cserépedény töredéke, **Torja**-Kecskegödör (Turia, Románia – Kézdiszék).

Coroi Artúr felszínén találta. Ő.h. SzNM? (Nem azonosítható.)

Barna korongolt bordázott nyakú edény oldaltöredéke, méret: ? Nyaki részén égetés előtt bekarcolt jelek (2,0-3,0), valószínűleg jobbról balra haladási iránnyal. Az edénytípus alapján XI. sz?

Ráduly észlelete szerint az edényen három utólag bekarcolt jel is van (31, a sor alatt 01, 02). Alaki egyszerűségük miatt ezek mindegyike keletkezhetett véletlenül.

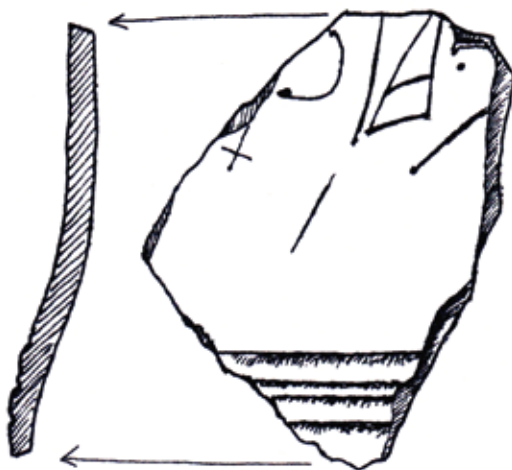
← [- - -]+ 39 01 81 [- - -]

1. jel 31 alakú, de csonka.

A TMK 172/173-hoz hasonló változatának tűnik.

123a

123b

Fotó: **123a**, rajz: **123b** (Székely Z. nyomán)

Székely 1996 (fotó, rajz: 1. 3. kép). Ráduly 2004, 8-10 (= Erdély legkorábbi székely (magyar) rovásírása. Hazanéző 10/1, 1999, 14-15). Erdélyi–Ráduly 2010, 105 (rajz). Mandics 2010, III 54 (rajz). Ráduly 2011, 12-14 (= Még egyszer a torjai rovás emlékről. NÚ 55/124, 2003. V. 31. 4; rajz). Említés: Ferenczi–Ferenczi 2006, 118.

Ráduly: $K^{\acute{a}}szo^{\wedge}n$ vagy $K^{\acute{a}}szo(n)$. Ferenczi–Ferenczi: nyelve kétes.

A pusztán rajzból ismert tárgyról határozott véleményt nem lehet alkotni. Feltehetőleg valóban rovásírást tartalmazott, de a 01 és 81 jelek olyan általánosak, hogy ezek alapján az írás típusát és nyelvét nem lehet meghatározni; a 39 jel a TMK szerint nem ismert, de korai SZR-ban a legtöbb kutató feltételezi létét; illik azonban keleti rovásírásokba is. Ráadásul nem tudjuk megállapítani, teljes-e vagy töredék. Amennyiben

teljes, Ráduly olvasata esetleg lehet reális – problémás annyiban, hogy 39 semmiképp nem K^1 értékű, hanem K^2 variáns vagy valamilyen K^3 ; mindazáltal a K^1/K^2 használati szabályok a TMK fejlődéstörténete során változhattak –, de nem szükségszerűen.

124 KMR/SZR? E-05

Orsógomb, **Újkígyós** (Békés m.).

Harangozó Imre találta, pontos lh. ismeretlen (Erdélyi–Ráduly: ‘beszámolt róla Békési Pál Békéscsabáról, a Duna TV közvetítette Csongrádról, 2008’). Ő.h. ismeretlen.

Agyag orsógomb, méret: ? Egy írásjel rajta, valószínűleg tulajdonjegy funkcióban.

Kora: ? (valószínűleg honfoglaláskori).

x8

Rajz: **124** (Erdélyi után).

Erdélyi–Ráduly 2010, 48 (rajz). Mandics 2010, II 361 (fotó).

Erdélyi: *emp* ligatúra. Alakilag megegyezik a TMK Mb jelével, azonban mivel figurális jel, nem vehető biztosra, hogy ugyanúgy olvasandó, lehet, hogy képként értelmezendő.

124

ALIENA (MÁS ÍRÁSRENDSZERŰ VAGY MÁSHONNAN SZÁRMAZÓ EMLÉKEK)

*125a–b Gör H-01a

Feszület, **Nagymácséd** (Vel’ká Mača, Szlovákia – Pozsony vm.)

Mellkereszt, IX–X. sz.; nem rovásírással felirat van rajta, hanem a megfeszített Krisztus felett görög betűk: $(I)\eta(\sigma\omicron\upsilon)\varsigma X(\rho i\sigma\tau\omicron)\varsigma$ [a hiányos vagy hiperkorrekt írásmóddal vö. SEG 39, 656, TAM V, 561], vagy esetleg (a tárgy korai mivolta miatt kis valószínűséggel) ócirill betűkkel $H(ucy)c X(pucmo)c$ ‘Jézus Krisztus’.

Varga 2005 tévesen mint rovásírással emléket mutatja be; idézi Mandics 2010, II 576. Hasonló a helyzet a Mandics 2010, II 527 idézte IX. századi mellkeresztrel, amelyen Koricsánszky Attila vélt rovásfeliratot látni; a keresztben valójában Szűzanya-ábrázolás látható, felette görög betűkkel $M(\eta\tau\eta)\rho \theta(\epsilon\omicron)\delta$ ‘Isten anyja’.

*126 Lat H-?

Vaslándzsa, ismeretlen lh.

1903-ban került múzeumba, ő.h. DMM, ltsz. III 445/OPM. Alakilag X. sz. 1. feli lánzsákhoz áll közel (Petersen K típus), de kissé távolabb is értelmezhető, IX–X. sz.

126a

126b

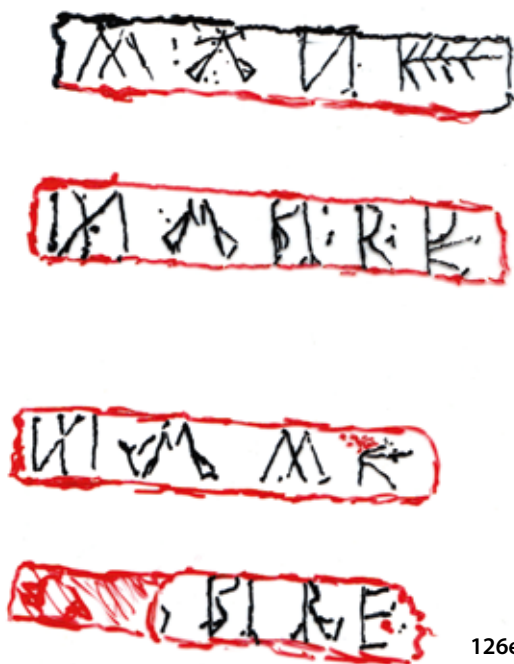

126c

126d

(Haramza Márk meghatározása), a feliratok maiuscularis írásstílusa ennek nem mond ellent. (Nevizánszky: párhuzamai alapján XIV–XV. sz., biztosan téves!) V. Kovácsoltvas lándzsahegy 49,5 x 6,7 x 3,2 (köpű atm.), a köpűn négy lapos felület kialakítva, amelyekben 1-1 bronzlapból beakasztás (3 ép, 1 csonka), **a** 5,0 x 0,8 **b** 5,3 x 0,8 **c** 4,7 x 0,8 **d** (2,9) x 0,75 (eredetileg 4,7 volt). A két szembenálló oldalon lévő 2-2 lapon ugyanaz a jelsor erősen variált díszítésekkel, balról jobbra haladva 4+6 élesen vésett jel. Az utolsó jel eredetileg ugyanaz, de 3 lemezen növényi ornamentalsé alakul (eredetileg minden bizonnyal ugyanaz volt, mint a 4. lemezen).

126e

→MA←N→E / ←N→ABIRE / ←N→AME / [←N→]ABIRE

Fotó: **126a, 126b, 126c, 126d**, rajz: **126e**.

Nevizánszky 1978 (szöveget nem közöl). Tok 1982/83. Vékony 1987, 17 n. 11. Friedrich 2007. Erdélyi–Ráduly 2010, 115 [germán rúna]. Mandics 2010, II 578-579.

Nevizánszky, Tok, Erdélyi–Ráduly nem ad feloldást, Friedrich feloldása teljesen értéktelen. Vékony: latin mintájú írásutánczat.

A felirat bizonyosan nem germán rúna (Erdélyit az téveszthette meg, hogy a szóvégi E-kalligráfia a 2. lemezen K[^]G rúnákra hasonlít, így a jellegzetes [fu^{ba}]rkg abc-feliratkezdetre hasonlít a szöveg), azonban nem is rovásírás, hanem értelmetlen (mágikus?) stilizált latin betűs felirat. A N betű mindenütt fordított állású, két esetben egy függőleges többletvonással is díszítve; az A kétféle formában jelentkezik (felső szeriffel és törtvonalú keresztstával).

FALSA (TÉVESEN FELIRATOSNAK TARTOTT TÁRGYAK, HAMISÍTVÁNYOK)

*127

Ezüst tarsolylemez, **Tiszabездéd** (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.). Ó.h. MNM ltsz. 86.1896. Vidovich László és Tompos Endre ásatása, 1896, VIII. sír. Honfoglaláskor. V. A tarsolylemez állítólagos feliratát említi: Györffy–Harmatta 1997, 153 (Erdélyi Ist-

ván és Simon László megfigyelésére hivatkozva); Erdélyi–Ráduly 2010, 115 (Harmatta rovásírást figyelt meg rajta, de Erdélyi I. és Simon L. nem láttak semmi feliratot);¹ Mandics 2010, II 530. Az irodalom nagy többsége rovásírást helyesen nem említ (válogatva): Jósza 1896, 398-399 (rajz); Hampel 1900, 602-603 (XLII. rajz); Hampel 1905, II 518, III 360-361. t.; Fettich 1937, 44-72; Fodor 1996, 182-184.

Harmatta: ČK²Q¹iL¹D²MUMγ¹ *čök qilidim umuy* ‘könyörülj, nyújts, Uram, reményt!’ A tarsolylemezen nincs rovásírásos felirat. A díszítés között egészen felszínes karcolások kivehetők: a bal oldali palmetta bal szirmán függőlegesen (véletlen sérülés lehet), az alatta levő dísz (a fő tömbjét belülről nagyjából kitöltő háromszög, valószínűleg a lemez tervezésekor alkalmazott segédvonalak), a központi palmetta bal csészelevelén vízszintesen (bizonyosan véletlen sérülés). Harmatta J. ezek valamelyikét alaptalanul tekintette rovásjelnek.

3.2. A „rovásírásos gyűrűk” köre

Az ún. „rovásírásos gyűrűk” az Árpád-kori Magyarország jellemző tárgyai, melyeket szinte kizárólagosan magyar köznépi temetőkből ismerünk. Ez a gyűrűk feliratának olvasása szempontjából nem döntő jelentőségű: a gyűrűn használt nyelv nem feltétlenül volt értett nyelv a tulajdonosa számára. Ritkán Magyarország területén kívül is előkerülnek, nyilván emléktárgyként külföldre víve (rendszeres kereskedelmükről nem lehet szó a csekély mennyiség miatt): így Szőke–Vándor 1987, 72 n. 20-21 Lengyelországban (Masłowice, illetve Poznań), n. 22, 23 Morvaországban (Horní Dunajovice [XII. sz. 1. fele], Holubice [XI. sz. 2. fele] – NB. Ivančicétől mindkét hely kevesebb, mint 30 km-re van). Eddigi tudásunk szerint a XI. századba – XII. század első felébe sorolandók.

Összességében az ún. „rovásírásos gyűrűk” (RGy) egy korszak jellemző kulturális vonásaként tartalmazznak vésett jeleket, azok azonban nem egyformán értékelendők. Egy részükön felvethető, hogy a jelek szöveget alkotnak (tehát szűkebb értelemben vett írás), de nem bizonyítható, legvalószínűbb ez a **128** gyűrűn (melyet Harmatta J. a többitől külön kezelt, korábbinak tekintett; ez tévedés, ha jelentős időbeli különbségként értelmezzük, de nagyjából ugyanabban a korszakban a **128**, illetve számunkra nem ismert hasonlóak valószínűleg mintául szolgáltak a típus számára).

1 Erdélyi különösen határozottan fogalmaz: “A lemezt annakidején tanulmányozva, sem magunk, sem pedig Simon László nem vettünk észre ilyesmit”. Viszont Harmatta is egyértelműen állítja, hogy Erdélyi hívta fel a figyelmét a felíratra. Már csak kutatástörténeti szempontból is érdekes volna kideríteni, melyik szerző volt a téves azonosítás forrása... A kérdést nehezíti, hogy Harmatta tanulmányában Erdélyit és Simont nem idézi azonosítható módon, publikáció alapján, hasonlóképpen Erdélyi tanulmányában Harmattát nem idézi azonosítható módon.

A gyűrűk formailag és a rajtuk használt karakterek típusai alapján is egyes, egymástól csak részben elkülönülő csoportokra oszthatók. A gyűrűk többségén a jelek különálló keretekbe oszlanak szét (1 keretben 1 vagy 2 jel), s ezeknek megfelelően a gyűrűtest maga poligonális. Viszonylag kevés gyűrűn következnek egymás után folyamatosan, keret nélkül (kerek gyűrűtesten) a jelek; ezek közt van egy-két pecsétgyűrű, amelyen a jelek a pecsétlőn vannak. A hiteles körülmények közt, ásatásról előkerült gyűrűk mindegyike női gyűrű, ezzel szemben legalább két pecsétgyűrű (mint egyébként már a műfajból valószínű) mérete alapján férfigyűrű lehet.

A karakterek közül a teljesen általánosan használt jelek, illetve azok, amelyek latin betűs és különféle rovásírási rendszerekben egyaránt használatosak, a gyűrűk elkülönítésére nem alkalmasak; és arra sem, hogy meghatározzuk: valódi írás van-e rajtuk. 12–13 ilyen alapjel variációi meglehetősen gyakran jelentkeznek. Ezzel szemben vannak jelek, amelyek nem jellemzők egyetlen ismert Kárpát-medencei írásrendszerre sem. Ezek egy része (70/, 70, 64, 71', 71, ,68 variánsai) több gyűrűn is megtalálható, éspe-dig egy többé-kevésbé elkülönülő gyűrűcsoporton, amelybe a **128** és a többi pecsétgyűrű tartozik, illetve többnyire a kereteletlen gyűrűk. Ezeken a gyűrűkön (**128–135**) tehát részben egy sajátos jelkészlet van, amely valószínűleg valódi íráshoz tartozik, és legalábbis a pecsétgyűrűkön szöveget alkot; részben azonban ezeken is lehetnek más írásrendszerből származó karakterek (**131**: latin R; **132**, **135** egy része talán görög betűs), amely esetben valószínűleg nem valódi szövegről van szó. Megjegyzendő, hogy ezeken a gyűrűkön fordulnak elő jellemző NR-karakterek is (17', 60, 97), vagyis ennek az ismeretlen R Gy-írási rendszernek valamiféle kapcsolata van a NR-sal.

Egy másik gyűrűcsoporton a sajátos R Gy-jelek megjelennek, de kisebb számban, jellemzően nem rovásírási, azonosítható jelekkel együtt, amelyek héber (vagy néha arab?) és görög írásból származnak (**136–138**, talán **139** is). Ezek mindig keretekbe osztják a karaktereket, sokszor ismétlődnek a keretek, illetve a jelek önmaguk tükörképével vannak szembeállítva. Értelmes görög és héber szó ezeken is alig van, tehát semmilyen nyelven nem lehet szövegről beszélni. A gyűrűk funkciójából leginkább arra lehet következtetni, hogy itt a betűk mágikus karakterként, ún. apotropaikus funkcióban vannak a gyűrűn. (Ezt már régebben így látta Szőke B. M.: Szőke–Vándor 73 szerint a gyűrűket a pogány temetkezési szokás konkurrenciájául felülről, az egyház terjesztette [elterjedésük ezért tehető a pogánylázadások utáni évtizedre]. Ezzel szemben Kiss A. a héber elemes gyűrűket kazár eredetűnek tartotta: Kiss 1970, 346–347.) Egyes, szótöredéknek vehető csoportok feltehető jelentése alátámasztja ezt az apotropaikus funkciót: ld. **132** X(ριστό)ς, **136** εῖ, ψη (?), **141** I[ε]s<u>s(?), **143** I(ησοῦς) X(ριστός). A kereszték sűrű jelentkezése ugyan önmagában nem utal vallási funkcióra, hiszen az egyik legalapvetőbb írásjelnek alkalmas grafikus szimbólumról van szó (02, 03, TMK-ban D és I, NR-ban szóköztagoló), de a fentiekkel egységben értelmezve alátámaszthatja a gyűrűk keresztyén vallási tartalmát.

A sajátos R Gy-elemek minimálisan vagy egyáltalán nem jelennek meg egy harmadik

csoporton, amelyen viszont határozottan latin eredetű betűk vannak többségben (140–145¹), sőt esetleg latin szótöredék is azonosítható (141, 143?); ezeknél is ugyanolyan alapon valószínűsíthető az apotropaikus funkció, talán nem tévedünk, ha ezeknél biztosra vesszük az egyházi sugalmazást. A „rovásírásos” kifejezés ezeknél elvileg nem indokolt, latin írásutánzásról van szó, de mivel maga a felirattípus szorosan összetartozik, mégis együtt kell tárgyalni őket, és nem különíthetők el *alienum* címszó alatt. Egy újabb típusban szintén hiányoznak a sajátos RGy-elemek, a tulajdonképpeni betűket részben elemi rajzos szimbólumok helyettesítik (a szoros értelemben vett írásutánzás), részben sok az összetett jel. Hasonlítanak a görög/héber elemes típushoz, amennyiben mindig keretes és sokszor öntükröző/önismétlő megoldásúak: talán annak leegyszerűsített, illetve valódi betűktől megfosztott utánzatáról van szó. Végül van egy-két gyűrű, amelyet egyelőre nem tudunk csoportba sorolni, mert egyiknek a jellemző tulajdonságai sem jelennek meg rajtuk (159–161); mindenesetre feltehető, hogy döntően ezek is írásutánzások.

A RGy írását „rovásírásnak” nevezni egyelőre nem jogosult, mivel a TMK jeleivel nagyon csekély, NR-jelekkel sem jelentős az egyezés, egy-két jel ugyan feltűnően hasonlít türk/kelet-európai rovasjelekre; de ahhoz kevés, hogy ennek alapján próbáljuk megfejteni. Legalábbis a „sajátos jeles” típuson mindenesetre egy sajátos írásrendszer nyomai figyelhetők meg, amely úgy tűnik, hogy bizonyos rokonságban állt a nagyszentmiklósi típusú rovással, és nem lehet határozottan kötni semmilyen a magyarságtól eltérő nyelvhez és kultúrához.

A „rovásírási gyűrűk” karakterkészlete

Gyűrű	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143
Típus*	P	P	P	0k										0k	0k	
Héber jel									פֿי	נ						
Lehetséges héber jel									ג	ח	כ	ש				
Latin jel, szám				R?	LD						IV		TVD INX	TIS MVX	OVN IL	IXR NA
Görög jel?					XC		φ?	αδε λμ	ευ							γκλ
Öntükrözés									x	(x)	x				(x)	
2 jel/keret					x				x	(x)	x	(x)				

Általánosan használt elemi jelek / NR, TMK, latin írás közös jelei

01		x	x						x		x	x	x		x	x
† (02/03)					x	x		x						x		
31/31' (32)													x			
34/,34				x	x	x		x			x	x	x	x		x
41/41'					x							x	x	x	x	x
51				x		x							x	x		x
80		x				x									x	x
81/81'	x			x?	x		x							x		

NR/latin tükrözött jelek, NR/TMK közös jelek, TMK/latin közös jelek

06/,06/,06'					x?	x			x		x?				x	x
07'/07		x									x?					
22'/22				x?												x
,33/33			x		x										x	
64			x					x						x		x?
42							x									

TMK sajátos jelei

02 és ,20							x									
11/11'				x		x	x									
13/,13'																
35'/35				x?												
37			x													
45																
82'																
15				x?												

NR sajátos jelei

17'	x		x													
47																
60/60'		x	x	x												
97	x															

Párhuzamtalan jelek, amelyek csoportosan fordulnak elő [árnyékoltan, amelyek egy tárgycsoportra jellemzők]

12'/12									x		x					
--------	--	--	--	--	--	--	--	--	---	--	---	--	--	--	--	--

Gyűrű	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	
13'/13														x	x		
18'												x	x				
,64		x									x?						
,68	x							x?									
70/,70	x	x		x?	x	x			x		x					x	
71',71	x								x								
72, *73/,73				x?													
Párhuzamtalan jelek, amelyek szórványosan fordulnak elő																	
x9	x																
08?													x?				
09 és ,09									x				x				
10												x					
25? (,13^02)	x																
30 és ,30'											x						
38 és ,38								x									
48																	
49/,49								x									
74																	
75																	
94'/94						x											
95		x															
Összetett jelek																	
								x ¹		x	xx ²			x			

* P: pecsétgyűrű (P): kiszélesedő pánt 0k: keretbe nem zárt jelek

¹ 03'^,06' — ² 43^01,41^22' — ³ '44' (?) — ⁴ 33^34 — ⁵ 59^01?

	144	145	145 ¹	145 ²	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	160
					x			x						x			
								x									
	x					x	x					x					
						x*x		x					*x				
		x								(x)							
						x											
				x	x												
				x										x			
							x										
							x							x			
												x					
					x ³				x	xxx			xx	xx		x ⁴	x ⁵

A) Sajátos írásjeleket is tartalmazó gyűrűk

128 RGy H-04a?

Gyűrű, **Battonya** (Békés m.).

Szörvány (Csallány 1955 meghatározása szerint Mag István telkén 1910-ben dombelhordás után a domblábban), Frech Miklós tulajdonába került.

Fejes pecsétgyűrű, átm. 2,1–2,2, elliptikus lapos fej 1,7 x 1,3.² Kora: ? (Harmatta: VIII. sz., Csallány: XIII. sz., mindkettő a gyűrűtípus alapján)

A felirat 2 sorban 6+6 jel a fejbe vésve, a két sort egyenes kard választja el, valószínűleg a kardmarkolattól kiindulva, jobbról balra halad (ha ténylegesen pecsételésre használták, az olvasata ehhez képest tükörfordított; de valószínűbb, hogy csak díszítés, és ebbe az irányba olvasandó).

← 81 x9 70 17', 71, 70 | 97 81, 13^02, 68var. 70 17'

Rajz: 128.

Csallány 1955, 81–82

(fotó: 4. kép). Harmatta 1983a (fotó: 1. kép).

Csallány 1968a, 89–95.

Csallány 1970, 612. Csallány 1971, 133. Szőke

1983. Vékony 1987, 16 n.

2, 105. Forrai 1988, 45–46

(50. kép). Forrai 1994, 283

(fotó: 103. kép). Vékony

2004, 213 (arab kúfi írás).

Mandics 2010, II 364,

507–508, 545–546. Említés: Ferenczi–Ferenczi 1979, 14; Vékony 1985a, 1137 (arab írás).

Csallány 1955: D²N¹ŠB²T²G²N¹S²T²G²K^ū *d^ān^ašb^āt^ūgn^as^et^gōk^ū* (jelentés: ?). 1968:

D²N¹S¹B²K²PN¹ S¹ K²PR¹I *D^ān^āš-b^āq p^an^as q^āp^ārī* 'Dénes bég a kéb nép (=kabarok) ura'. Althaim: R² N¹Š B²T²G² O S²T²G² K²ÜN *ūr n^oš b^ūt^ūg oⁱst^āg^ū kün* 'Lange (und) lieblich (sei) das Gelingen. Dies zu wünschen sich erlaubend die Sklavin.' Harmatta: *Kūm^ūšⁱnč^ečⁱ | tük^ākū^aγⁱnčⁱ* 'K. I. E., a tökéletes kincstárnok' (avar). Vékony szerint kúfi írás utánzata.

128

² Csallány adatai szerint átm. 2,4–2,2, fej 1,8 x 1,4.

A jelek egész biztosan nem kúfi írást utánoznak, a 3–5. jelek utánozhatnak latin betűket, de a többi nehezen (sőt, egy-két betűnél a cirill írás utánzása is felvetődhet). NR szerint viszont csak az 1. és 7–8. jelek olvashatók (a 2. is ismert a Kárpát-medencéből, vö. **068, 122, 272²**). Legvalószínűbben ismeretlen (rovás?)írárendszernek tarthatjuk, esetleg a latin írást egyáltalán nem ismerő ember készítette írásutánzásnak. Ha írásos emlék, a gyűrű funkciójából adódóan valószínűleg névfelírás.

129 RGy H-04a?

Gyűrű, **Mezőberény?** (Békés m.).

Lh. ismeretlen (áll. Mezőberény), Csapóné Tábori Hajnalka ajándékba kapta. Magántulajdon. Kora ?

Pecsétgyűrű, méret: ? Fején két sorban 3 + 4 jel, haladási irány bizonytalan.

→ 80 60 01 | 07', 70 **95**, 64

Rajz: **129** (Csallány után).

Csallány 1968, 299, 114. kép (rajz).

Csallány 1971, 130 n. 7. Vékony

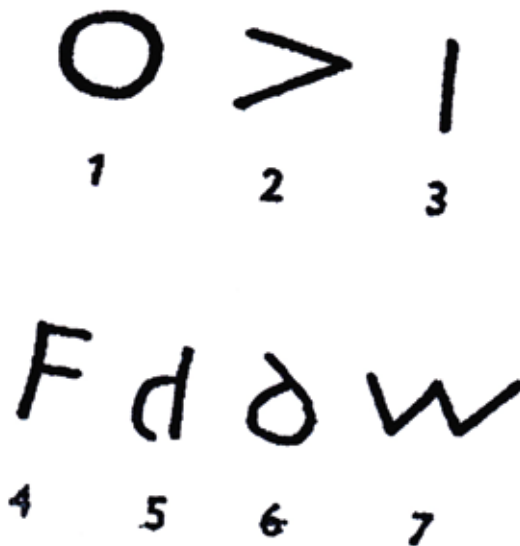
1987, 17 n. 8. Mandics 2010, II 549.

Említés: Ferenczi–Ferenczi 1979, 14.

Csallány: F¹S¹ | P¹SM² „pornográf tartalmú”. Vékony: írásutánzás.

Mandics: f^asz | p^asz^{sz}m.

A jelek minden bizonnyal latin betűs írás utánzása, de részben jobbra, részben balra haladnak.

129

130 RGy H-04a?

Gyűrű, **Esztergom** (Komárom-Esztergom m.).

Esztergom környéke, pontos lh. ismeretlen. Ő. h.: BBM ltsz. 57.12.1. Kora: ? V.

Nagy ezüst (férfi) pecsétgyűrű, átm. 2,2 (pajzzsal 2,5), nyolcszögű pajzzsal (1,05 x 1,3 x 0,2). A pajzsban sarkos nyolcszögű vésett keret (0,9 x 1,5), amelyben két egymástól vonallal elválasztott sorban 2 + 4 betű; bal oldalán vékonyabb, hegyesedő vonalakkal vésett stilizált levéldísz (?); a betűk mellé három helyen 5 kerek pont vésve. A felső sorban levő betűknek enyhe szerifjük van. A pontok elhelyezkedése alapján a felső sor valószínűleg balról jobbra, az alsó sor jobbról balra fut (kevésbé valószínűen az alsó sor fejjel lefelé halad [teljes bustrophedon] balról jobbra).

→ 17° 64° | ← 33 01 60 37 :

Var. lec. 2. sor: → ,33' 01 60 37 :

130a

130b

130c

Fotó: **130a**, **130b**, rajz: **130c**.

Harmatta 1985/6b, 67-69, 7. kép (rajz). Csallány 1968, 280–282 n. 1, 94–96. kép (fotó, rajz). Csallány 1971, 130 n. 3. Vékony 1987, 17 n. 10. Forrai 1988, 46 (51. kép). Forrai 1994, 284–285 (fotó: 104. kép). Mandics 2010, II 364–365, 548. Említés: Ferenczi–Ferenczi 1979, 14.

Harmatta: Nč G² | ČSN¹Ň¹ Inč ögä | čisi anih 'I. ögä (tiszttség). A névrovas az övé' (avar). Csallány: K¹AS¹Š¹ | P² M² Kasz^{ás} p. m. (XIV. sz.). Vékony szerint latin írás utánzása.

Az utolsó jel kivételével valamennyi megfelel a NR jelkészletének, és enyhe alakváltozattal mind a TMK jelkészletének is; a NR-től eltérő sajátos RGy-jelek ugyan nem jelentkeznek, de semmiképp nem ismerjük a „sajátos jeles” csoport teljes jelkészletét, így nem zárható ki, hogy a látszatra TMK-alakváltozat jeleket is aszerint kell olvasni. Az 1. és 2. sor karaktere némileg eltér, ráadásul valószínűleg a haladási irányuk is, így lehet, hogy nem ugyanazt a rendszert követik. TMK mellett szól az elég jellegzetes 37 jel (eszerint tehát a gyűrű szoros értelemben rovásírásos lenne), amely már a X. században biztosan bekerült a jelsorba, de nem tudjuk, hogy volt-e mintája más jelsorban, így egyértelműen nem bizonyíték. Az 1. sor is értelmezhető NR vagy TMK szerint, de a haladási irány ennek ellentmond; a 2. sor TMK szerint kiolvasható: TSzNK. Az 1. sor esetleg lehet torzított latin betűs is: D(- - -) M(- - -), de így sem oldható fel [a pontozás alapján biztosan két különálló rövidítés, nem lehet tehát d(o)m(in-)]. Egyedülálló volta és a többi RGy-től való elkülönülése miatt nagyon nehéz keltezni és eredetét megállapítani; azoktól lehet lényegesen eltérő korú is.

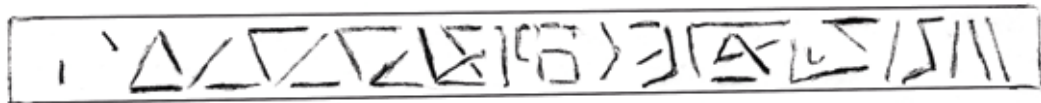
131 RGy H-01b?

Gyűrű, **Ladánybene** (Bács-Kiskun m.). Elveszett.

Szabó Kálmán ásatásán 1932-ben került elő, Árpád-kori temető 7. (női) sírjából. Ő.h. kecskeméti múzeum (ma KJM), a II. világháborúban megsemmisült. Az ásató szerint XIII. sz., valamennyi párhuzama alapján azonban inkább XI. sz. – XII. sz. 1. fele.

Rosszezüst kerek pántgyűrű, 0,45–55 x (átm.) 2,0. Körbefutó 14 jel, iránya nehezen határozható meg (balról jobbra?).

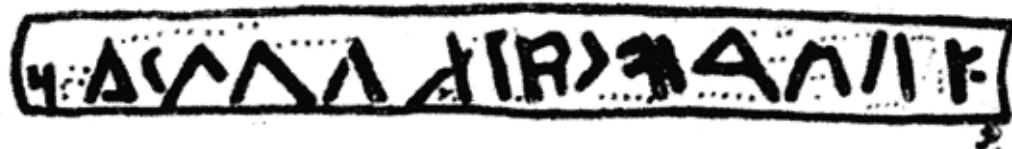
- ++ 34 34 34 34 51 || 72? 60 11 || 68 (?) || + 31' || 42 || 31' 31' [Szabó K. rajza szerint]
 → + 34 60' 34 34 ° 34 35' || ,71' 81 07 01 15 34? (v. 36?) 34 ,07'? [Mészáros rajza szerint]
 → 70 35' 81' 34 34 34 51? || R 60 07 || 15 34? 34? 22' [Csallány 1955 rajza szerint]
 → [-] 38 81' 64 34 ,33 || R 60 07 || 15 64 34 13' ° [Csallány 1968 rajza szerint]

131a

131b

131c

Rajz: **131a** (Szabó K. után), **131b** (Mészáros után), **131c** (Csallány 1955 után).

Mészáros 1936a, 164, 168–172 (rajz). Szabó 1938, 31–32 (rajz: 91. kép [fejjel lefelé; szerinte ez a **132**]). Csallány 1955, 80–81 (rajz). Csallány 1968, 298, 113. kép (rajz). Csallány 1971, 132 n. 14. Vékony 1987, 16 n. 4. Szőke–Vándor 1987, 70 n. 1. Említés: Ferenczi–Ferenczi 1979, 14; Mandics 2010, I 433, II 501, 538.

Mészáros: J²Z²G²U KÖZ²L² j^üz^ügü köz^ül 'gyűrűje szép'. Csallány 1968: ID²S²M¹ASPA-R¹IS¹ ŠM¹N¹Š¹ id¹s Maszparis s^ám^án^ás 'Maszpar úré sámáné'. Szőke, Vékony: írásutánzás.

A jeleket csak rajz alapján tanulmányozhatjuk, így pontos alakjuk vitatható (Csallány 1955, 81: két szélén erősen kopottak). Szabó K. rajza talán megbízhatóbb, mert ezen a felület kb. felén – ha nem is következetesen – kivehető az egyébként kerek gyűrű tökéletlen keretekre tagolása. (Csallány két keretzáró vonalat érzékelt, de azokat betűknek értelmezte; Mészáros Gy. rajza az általa sérülésnek vélt mellékvonalkák feltüntetése miatt érdekes, de ő keretelést nem azonosított, így az általa jelzett vonalak egy része valójában keretvonal lehet.) E szerint bal szélén kb. 5 jel talán csak zegzugvonal, nem írás, utána jön a keretelt írás, amely nagyrészt nem feleltethető meg ismert jeleknek, egyes jelek esetleg eredeztethetők NR-jelekből, mások a „sajátos” jelkészletből. A gyűrű két szélső jele (Mészároست alapul véve) valószínűleg az ismert 00 végjel keret-

ben. Csallány alapján viszont a jelek közt van latin betűs írásutánzás is és TMK szerint értelmezhető jel is. Hiteles adatok híján nem lehet határozottan eldönteni, a **128**-hoz hasonlító ismeretlen jelrendszer-e vagy latin írás hatása alatt álló írásutánzás, de az előbbi valószínűbbnek tűnik.

132 RGy H-01b? 117

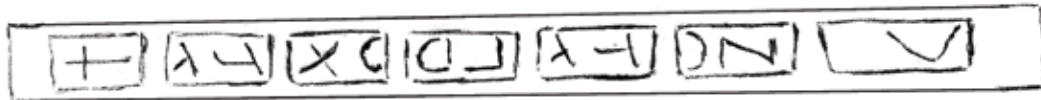
Gyűrű, **Kerekegyháza** (Bács-Kiskun m.). Elveszett.

Szabó Kálmán ásatásán 1932-ben került elő, Árpád-kori temető 6. (női) sírjából. Ő.h. kecskeméti múzeum (ma KJM), a II. világháborúban megsemmisült. Az ásató szerint XIII. sz., valamennyi párhuzama alapján azonban inkább XI. sz. – XII. sz. 1. fele.

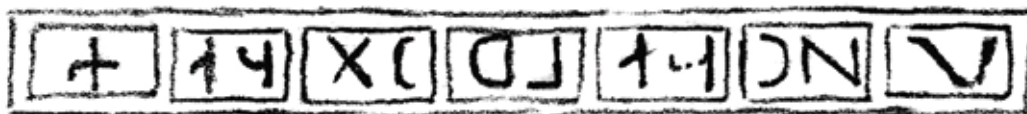
Rosszezüst poligonális pántgyűrű, 0,55 x (átm.) 2,0. 7 keretbe szétosztott 12 jel, iránya talán jobbról balra (a Csallány 1968 által meghatározott tájolásban). (Egyes keretek különböző irányba értelmezendők!)

→ † || ,33 70 || X(ριστό)ς || ← LD ||⁵ → ,33 70 || 81 41' || [-] ,34 [Szabó K. rajza szerint]

Var. lec.² Mészáros ,13 70, Csallány 1955: 06 70, 1968: 34 70⁵ Mészáros ,13 70, Csallány 06 70⁶ ← C → N⁷ Mészáros, Csallány ,34 (= V)

132a

132b

132c

Rajz: **132a** (Szabó K. után), **132b** (Mészáros után), **132c** (Csallány után).

Mészáros 1936a, 164, 168–176 (rajz). Szabó 1938, 31–32 (rajz: 90. kép [fejjel lefelé, szerinte ez a **131**]). Csallány 1955, 80–81. (rajz fejjel lefelé). Csallány 1968, 297–298, 112. kép (eltorzított rajz). Csallány 1971, 131 n. 12. Vékony 1987, 16 n. 5. Szőke-Vándor 1987, 70 n. 2. Említés: Szőke-Vándor 1976a, 103; Ferenczi-Ferenczi 1979, 14; Mandics 2010, I 433, II 501–502, 546–547.

Mészáros: D²DT² D²N¹ J¹I DT² N²Ü Š *d^aη-tⁱ d^uη^a<n>in t^onüš^{i/ii}* ‘hasznos volt a világnak forgása’. Csallány 1968: ID²Š² T²B²N² D¹J¹ IŠT²N² <N²>K²I *idis Teben* ‘Teben úré’, *adj Isten <n>eki*.

A jeleket csak rajz alapján tanulmányozhatjuk, így pontos alakjuk vitatható. A gyűrű kezdőpontja feltehetőleg a † jel, de vitatható, milyen irányba fordulva. Ha a X(ριστό)ς nevet elfogadjuk, balról jobbra haladási irány alakul ki, az 5 fennmaradt keretből 2 talán tükrözött latin betűkből áll, de értelmet nem ad ki (a 6. keret azonban lehet NR szerint is), 2 a **128** sajátos jelkészletével, 1 eldönthetetlen. Valószínűleg a latin írással keveredett helyi írásváltozat, de funkciója inkább csak írásutánzás.

133 Rgy+Lat H-01b?

Gyűrű, **Sárosd**-Pusztatemplom (Fejér m.).

Bánki Zsuzsanna 1973-ban templom körüli temető (cinterem) ásatásán találta (7. sír, női). Ő.h. SzKIM ltsz. 79.24.1–2. XI. sz. vége(– XII. sz.), a temető korai részéből.

Ezüst poligonális pántgyűrű, 10 keretben egy-egy (néha 2) jel. Haladási irány valószínűleg jobbról balra, kezdőpont esetleg a 02 keresztszimbóluma.

→ 02 || 34 34 || 94 || 06 11 ||^s 06 03 || + 34 || 03 80? || 06 70 || 51 ||¹⁰ 01 70 || vagy

← 02 || 70 01 || 51 || 70 06 ||^s 80? 03 || 34 + || 03 06 || 11 06 || 94 ||¹⁰ 64? ||

Var. lec. 01 esetleg 06? 80 esetleg ,91? + = **09?**

133

Rajz: **133** (Csukás után).

Csukás 1973 [1975], 368-369 (rajz: 3. kép). Mandics 2010, II 542.

Említés: Szőke–Vándor 1987, 71 n. 10; Petkes 2012, 104 n. 7.

A keretek nagy részében általánosan használatos szimbólumok állnak; az 1–5. keretekben több a Rgy „sajátos jelkészletébe” illő jel bukkan elő (az 1. jel viszont valószínűleg egyszerűen kereszt). Néhány jel értelmezhető latin betűnek is, de nem szükségszerűen annak; a 8–10. keretek esetleg eltorzítva, de értelmesek latinul: EISM = /Ie /s<u>m?

134 RGy H-01b??

Gyűrű, **Szentes-Nagytőke** (Csongrád m.)

Szentes-Nagytőke, Jámorhalom Árpád-kori temető 26. sírjából Révész László – Langó Péter – Türk Attila ásatásán került elő 2002. VIII. hónapban. Ő.h. KoJM Itsz. 2002.2.2. V.

Nyitott, poligonális ezüst pántgyűrű 0,45 x 2,1–2,3 (átm.), vastag anyagú, különösen a szögleteknél. 8 mező, 6-on keret, melyben egy-egy recésen, mélyen és vastagon vésett jel, valószínűleg írásutánczás. A két szélső mezőben egy keretvonalból a széléig tartó párhuzamos vésetek indulnak. A keretek készítése sorrendje egyértelmű, először a jeleket vésték ki, majd a keretnek a gyűrűvel párhuzamos vonalait, és végül a keretzáró merőlegeseket.³ A keretekben a jelek hanyatt fekszenek (az 1. és utolsó jel esetében az alsó vonal volt az első elkészült, ezt a jelhez tartozónak is gondolnám, nem keretvonalnak), ezért valószínűleg egymás alatt, függőleges sorban olvasandók.

→ 00 || ↓ 11' || 81 || 02 ||⁵ ϕ || 42 || 11' || → 00

Fénykép: **134a**,

rajz: **134b**.

Köszönetlen,
Langó Péter
szíves engedélyének köszönhetem, hogy megvizsgálhattam.

134a

A jelek egy része párhuzamtalan, egy része a sajátos jelkészletű csoportban bukkan fel. Különböző eredetűnek tűnnek, valószínűleg nem adnak összefüggő szöveget, amelynek értelme volna. A két szélén levő jel egymás tükörképe; készítése irányán alapján legegyszerűbb latin E betűnek olvasni (jóval kevésbé valószínű TMK szerinti 11 vagy 46 karakter). A közepén levő ϕ más emlékről ismeretlen karakter (valószínűtlen, hogy görög ϕ; talán lehetséges, hogy a RGy gyakori központi keresztjének eltorzítása), két oldalán pedig TMK szerint értelmezhető rovásjelek (N, D [ez más jelkészlet jele nem is igen lehet], Ü), bár az utolsó sokkal inkább egyszerű latin S betű.

134b

3 A 3. keretben (02) a vízszintes keretvonalakat utólag újravesték, így ezek az utolsók (felül az eredeti vésés is jól látszik); elképzelhető, hogy ez igaz a 4. keret felső oldalára is.

135 RGy+Gör H-01b?

Gyűrű, **Deszk** (Csongrád m.).

Móra Ferenc ásatásán 1931-ben került elő, Deszk D 87. Árpád-kori sírból. A jeleket 1953-ban fedezték fel. Ő.h. MFM, ltsz. 53.14.161. V.

A sírban lelt 2 db I. László-érem alapján XI. sz. vége.

Ezüst poligonális pántgyűrű, 0,5–0,6 x (átm.) 2,05–2,15 cm. Törött, de teljes és jól olvasható felszínű. 10 négyzetes keretben 1-1 jel recés peremű eszközzel bevésve. A függőleges és vízszintes, illetve jobbra-balra lefelé tartó vonalak bevésési sorrendje a metszéspontoknál egyértelmű, de jelenként eltérő, a készítőnek nem volt kialakult írástechnikája (írastudatlan volt és minta után dolgozott?) Haladási irány nem állapítható meg egyértelműen, talán balról jobbra.

→ 02 || 34 || 34 || '02 ||⁵ 38 || 49 || 64 || **68?** || 34 ||¹⁰ 03'^,06' ? ||

Fotó: **135a**, rajz: **135b**.

Csallány 1955, 82–83, 6–7. kép (fotó, rajz). FÉK 31 n. 222. Csallány 1968, 292–293, 104. kép (rajz). Csallány 1971, 131 n. 9. Vékony 1987, 16 n. 1. Szőke–Vándor 1987, 70–71 n.3. Mandics 2010, II 537. Említés: Szőke–Vándor 1976a, 103; Ferenczi–Ferenczi 1979, 14; Kovács 2015, 207, 779. j.

Csallány 1955: Š J² Lt'N G/P J'/K D Š Š D² I/D. 1968: ID²Š² Š¹D¹K¹M¹ORAS¹ *Idis Asad kamarás* 'Acsád kamarás úré'.

Ismert rovásjelnek csak a többször ismétlődő 34 feleltethető meg, amely azonban könnyen lehet díszítőelem. (Viszont ha egészen egyedi módon függőlegesen olvassuk, jelentős részük NR szerint olvasható.) A jelek egy része ellenben lehet primitív, esetleg elforgatott latin, még inkább görög betű, eszerint → † ΛΛ † ΔΕΜαΛ (δέμας?) adódnék, ami nem értelmes szöveg, csak írástánzás.

135a

135b

B) Héber/arab írásutánzás

136 RGy (Heb+Gör) H-01b?

Gyűrű, **Ellend** (Baranya m.). V.

Az Árpád-kori II. temető ásatásán a 128. sírból került elő. Ő.h. JPM ltsz. 3.74.1939. XI. sz., a hasonlók alapján közepe – 2. fele.

Ezüst poligonális pántgyűrű összeforrasztott végekkel, 0,45–5 x 1,95–2,0 (átm.). 11 enyhén domborodó peremű keretben egy-egy jel recés peremű eszközzel bevésve; a keretek hossza 0,37-0,53 cm, köztük 0,1 cm térköz. Haladási irány kereten belül többnyire jobbról balra, de néha balról jobbra, keretek közt megállapíthatatlan.

← 12' 71' || 01 '70' || → EU ← || 06 ,06' ||⁵ פ פ || 12' || נ י (?) || 06 12' 12' || ↑ 09 פ (?)
↓ ||¹⁰ 09 פ (?) || נ ש ו

¹ ↑ נ נ (?) ² א נ (?) ³ עו ⁴ ++ ⁵ פ פ ⁶ + ⁷ נ י ז (?) ⁸ → נ נ (?) ⁹ ↑ פ פ (?) ¹⁰ פ פ (?) ¹¹ נ ש ו

Var. lec. 1 12' 71' (battonyai típusú jelek) 3 EU 6 (többféle héber és kúfi jelnek, vagy hibás ε-nek is tekinthető) 7 (2. keret tökéletlen ismétlése?) 8 12' ,71' (battonyai típusú jelek?) 9 ↑ فی 10 فی

Fotó: 136a, 136b, 136c, 136d (JPM felvételei), rajz: 136e.

136a

136b

136c

136d

136e

Kiss 1970, 341–342, 3. kép (rajz), LVIII. t. (fotó). Szőke–Vándor 1987, 71–72 n. 16(b). Mandics 2010, II 509, 539–540.

Említés: FÉK 34 n. 276; Dombay 1960/61, I 154, XXVIII.t.5; Szőke 1983 (rajz); Kubinyi 1995, 2.

Kiss (Czeglédy K. – Németh Gy. – Scheiber S. véleménye alapján): többségében héber betűk, néhány ismeretlen rendszerből való vagy görög jellel (kazár kultúra). 1 \uparrow נ ג v. כ נ 3 ε 5 ט 6 \uparrow כ 7 vagy ב 8 נ \uparrow י \downarrow 9 \uparrow פ ת 10 פ ת 11 נ ש ו (a többi ismeretlen) Szőke: 4.7. ismeretlen, 3. görög, többi héber jelek.

A jelek közt teljesen azonosíthatatlan tulajdonképpen nincs, többségük valóban héber, de néhány esetben kúfi olvasat is felvetődhet, míg az 1. és 8. keret esetleg lehet a RGy battonyai típusú jeleivel, a 3. keret görög (esetleg latin, de úgy nincs értelme). Az egyes keretek önmagukban koherens betűcsoportok, kivéve a 4. keretet, amely a tükröződő jelek példájának tűnik, de a 9–10. keret egymáshoz viszonyítva tükröképek. Ez arra a gyanúra ad okot, hogy a 8. keret is az 1., a 7. pedig a 2. elrontott tükröképe. A keretek egy részében esetleg értelmes szó van, olyan esetekben, amikor valamely nyelven ennek tulajdonítható apotropaikus jelentés: 2/7. arab ‘én’, 3. görög ‘jól’, 5. héber שפן ‘lélek’ töredéke?)

137 RGy/Heb? H-01b?

Gyűrű, **Ellend** (Baranya m.).

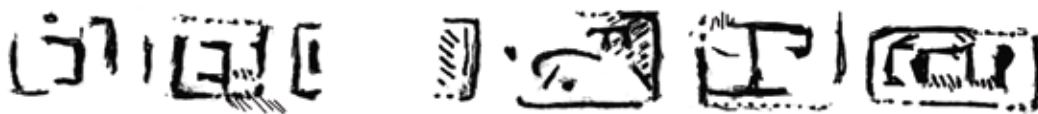
Az Árpád-kori II. temető ásatásán a 70. sírból (gyermek) került elő. Ő.h. JPM ltsz. 3.23.1939. XI. sz., a hasonlók alapján közepe – 2. fele. V.

Deformált, nyitott ezüst pántgyűrű két darabja, elkeskenyedő véggel, 0,45 x 2,2 és 0,5 x 2,6. A hosszúság alapján nem teljes. (1,5 cm átmérőnél bizonyára nagyobb volt.) Keretekre oszlott, azokban 1-1 jel, de nem sokszögű, hanem kerek. 5 keret azonosítható és 2 töredék keret, amelyek talán egybetartoztak. Erősen rongált, kopott felület. Haladási irány nem vehető ki, kezdőpont nem állapítható meg.

← [- - -?] || π π ? || → פ || ☒ || []+ ||^s נ ? || נ || [- - -?]

Kiss 1970, 342, 4. kép. Szőke–Vándor 1987, 71–72 n. 16(a). Mandics 2010, II 509, 539. Említés: FÉK 34 n. 276; Dombay 1960/61, I 152, XXIV.t.25.

137d

Fotó: **137a**, **137b**, **137c** (JPM felvételei), rajz: **137d**.

Kiss: héber írás vagy héber írásutánczás (kazár kultúra).

A betűk alig vehetők ki, és valószínűleg torzultak is (Kiss 1970. rajzán a mai állapotnál több látszik, de meglehetősen párhuzamtalan geometrikus jelek, így valószínűleg ez a rajz kevésbé állt közel a valósághoz); négy keret rajza (egy esetben tükrözve) fel-fogható tökéletlen héber betűnek, a 3. keret összetett jelét azonban csak erőszakoltan lehet írástípushoz rendelni. Legvalószínűbben, de nem teljesen bizonyosan a **136**-hoz hasonlóan héber írás utánczása.

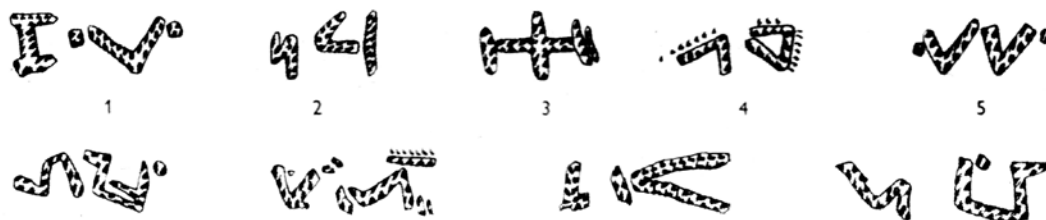
138 RGy (Heb+Lat) H-01b?

Gyűrű, **Hódmezővásárhely**-Kenyereér-dűlő [Káposztásföld] (Csongrád m.).

Kútásás során edénybe rejtve találták. Magántulajdon.

Elektronból készült pántgyűrű, átm. 2,1 cm. 9 keretben körbefutó vésett jelek, az 1. keretben kereszt, a többiben 2-2 jel, haladási irány megállapíthatatlan (Csallány: balról jobbra), valószínűleg az egyes keretek közt változik.

← † || 70₀₆? || ,34 01 || 43^01? 30 ||⁵ 41^22' || '34 ,34 || ',34? 34 || ,64 v. ,34 ,34 || ,38? 34

138

Rajz: **138** (Kiss után).

Csallány 1968, 295–297, 109–111 kép (fotó, rajz). Kiss 1970, 345 (12.j.), 6. kép (rajz), LVIII. t. (fotó). Csallány 1971, 131–132 n. 13. Szőke-Vándor 1987, 71 n. 5. Vékony 1987, 17 n. 9 (görög betűs (?) írás utánczása). Forrai 1988, 47 (fotó: 52. kép). Forrai 1994, 285 (rajz: 105. kép). Mandics 2010, II 547-548. Említés: Ferenczi–Ferenczi 1979, 14.

Csallány: D²Š² N²M²Š² K²IŠ²Š²K AD¹JK IS²T²N² *Idis* (= úré) *n^em^es kis^es^ek, adjik Ist^en*.

A 3., 6. és 7. keretek valószínűleg ugyanannak a betűkröszött és eltorzított szimbólumnak az ismétlései. Ez arra enged következtetni, hogy a jelek nem egybefüggő, értelmes szöveget adnak, hanem valóban írásutánzás. Részben egyértelműen latin betűből (3. IV, 8. VV; talán a 6-7. is eltorzult V-szimbólumokból alakult), de egyes kereteknél felmerül az eltorzított héber írás (4. $\uparrow \uparrow \uparrow ? 9. \text{ } \text{ } + ?$) gyanúja is.

139 RGy (Heb+Lat?) H-01b?

Gyűrű, **Palotabozsok**
(Baranya m.).

Templom körüli (?) temető ásatásán az 59. sírból került elő (a sírra később rátemetkeztek). Ő.h. JPM, ltsz. 6.24.1941. A temetőn belüli helyzet és párhuzamok alapján valószínűleg

XI(–XII?) sz. Rendkívüli kopottsága alapján több évtizeddel a temetkezés előtt keletkezett. V.

Nyitott ezüst pántgyűrű 0,3 x 1,85-2,05 (átm.), erősen kopott. Eredetileg valószínűleg tíz keretben egy-egy bevésett jel, de nem poligon, hanem kerek. A keretek közül háromból szinte semmi nem észlelhető, egynek csak a körvonalai; a jelek egyik keretben sem sértetlenek, alig mérhetők. Haladási irány nem állapítható meg; egyik oldalt kezdőpontja a pántok összehajtásánál egyértelmű.

139a

→ [00] || 41' ? + || + || [-] ||⁵ 18' || ☒ || 01 ,34? || + || + ||¹⁰ 00

139b

Fotó: **139a** (JPM felvétele), rajz: **139b**.

Szőke–Vándor 1987, 71 n. 15. Mandics 2010, II 541. Említés: Dombay 1960/61, II 83, XIV.t.2.

2. keret: v. 06', utána íves jel és függőleges száraz maradványai; 3. keret: egy ferde és egy íves vonalmaradvány azonosítható. A 6. keret összetett jele 31' 60' 01 ligatúrája, vagy esetleg torz w? A maradványok alapján az írásstílus nem állapítható meg: az 5. keret lehet latin D vagy görög δ utánzása, a 6. keret összetett jel vagy héber?, a 7. keret talán latin, a legtöbb jelről azonban nem lehet határozottan állítani.

C) Latin betűkön alapuló jelek

140 RGy (Lat+Heb?) H-01b?

Gyűrű, **Klárafalva** (Csongrád m.).

Csallány Dezső ásatásán 1939. X. került elő Klárafalván (Faragó György kertjében) Árpád-kori temető 6. (női) sírjában. Ő.h.: MFM 53.172.11.

A temető egésze alapján valószínűleg XI. sz. vége, I. László kora. V.

Rosszezüst pántgyűrű 4 töredékben, 0,35-0,45 x ? (átm.) [a fennmaradt terület 5,9 cm]. 12 keretben valószínűleg 1-1 jel, haladási irány bizonytalan. Nagyon erősen sérült és kopott felszín, a keretek egy része egyáltalán nem olvasható.

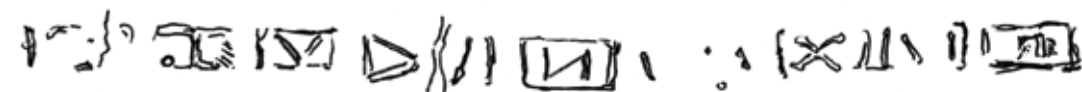
→ [-] || [-] || 08? || ,34 ||⁵ 18' 31 || 41 || 01? || + || 51 ||¹⁰ 31' 01? || 09? ||

140a

140b

140c

Fotó: **140a, 140b**, rajz: **140c**.

Csallány 1955, 83-84, 8-9. kép (fotó, rajz [fordítva]). FÉK 49 n. 580. Csallány 1968, 293-294 (105. kép: rajz). Csallány 1971, 131 n. 10. Vékony 1987, 16 n. 6. Szőke-Vándor 1987, 70-71 n. 4. Mandics 2010, II 547. Említés: Szőke-Vándor 1976a, 103; Ferenczi-Ferenczi 1979, 14.

A szöveg kezdőpontja nem állapítható meg. Az azonosítható jelek nagyobb része torz, esetleg tükrözött latin betűnek olvasható: →TVDI?←N→++X, így valószínűleg latin betűs írás utánzása (a 11. keretben esetleg héber π ?).

141 RGy (Lat) H-01b?

Gyűrű, **Székesfehérvár-Maroshegy** (Fejér m.). Elveszett.

Székesfehérvár-Maroshegyen (Szűcs-szőlőben) Árpád-kori temetőben a 6. sírban Lichtneckert József találta 1913-ban. Ő.h.: SzKIM ltsz. 604/3414, nem lelhető fel. A sírban levő pénz alapján I. András kora.

Rosszezüst nyitott poligon pántgyűrű 0,4 x (átm.) 1,9, egy sorban 11 keretben 10 bevéselt jel két határoló geometrikus motívum közt (nem minden keretelő vonal azo-

nosítható jól), haladási iránya valószínűleg változó, nagyobb részt talán balról jobbra derékszögben elforgatott jelekkel (= lefelé). (Csallány: balról jobbra.)

→ 00 || 13' || '02 || 94' || 94' || 64 || ,34 || ☒ || 81 13' || 51 || 00
vagy ↓ T/I†SS → MV☒ ↓ UT/IX

141

Rajz: **141** (Csallány után).

Csallány 1968, 294–295, 107–108. kép (lenyomat fotója, rajz) [magyar rovásírás, valószínűleg részben latin betűkkel olvassa]. Csallány 1971, 131 n. 11. Vékony 1987, 16 n. 3 (latin írás utánzása). Szőke–Vándor 1987, 71, n. 11(a). Mandics 2010, II 537–538. Említés: Marosi 1914, 61; Marosi 1920/22, 34, I/3. ábra (rajz); Bakay 1967/68, 58 (IX.t.9.); Ferenczi–Ferenczi 1979, 14; Kovács 2015, 207, 779. j.

Csallány: ID²S² S²M¹SUN¹IS¹ *id's S^amsunis* 'Samsun úré'.

A felirat egyértelműen latin betűs írás utánzása, néhány kereszt-eredetű díszítőmotívum felhasználásával. Értelme nincs, vagy az első karaktereket esetleg *I/e/s<u>s* torzításával alakították ki, az utolsók lehetnek I(ησοῦς) X(ριστός) (?)

142 RGy (Lat) H-01b?

Gyűrű, **Ellend** (Baranya m.).

Az Árpád-kori II. temető ásatásán a 145. sírból került elő. Ő.h. JPM ltsz. 3.86.1939. A közeli sírokban talált pénzek alapján I. István kora körül? *V.*

142a

142b

Ezüst nyitott pántgyűrű elkeskenyedő véggel, 0,45 x (átm.) 1,65–1,9. Keret nélkül bevéssett jelek.

→ 13 41 01 41' 01 ° 01 80 ,34 41' 80 ,34 41' ^,06' (?)

+←N→INI ° IOVNOVN^L

142c

Fotó: **142a**, **142b** (JPM felvételei), rajz: **142c**.

Szőke–Vándor 1987, 71–72 n. 16(c). Mandics 2010, II 509, 540. Említés: FÉK 34 n. 276; Dombay 1960/61, I 155, XXIX.t.2.

FÉK: OVH. Dombay: OVN. Szőke–Vándor: OVH vagy OVN.

A felirat jól felismerhetően latin betűkből áll (kiv. 1. jel, amely idegen a többitől), díszítőmotívum nincs is benne, a jelek ismétlődése (egy esetben betűkrözve) alapján bizonyosan nem értelmes szöveg.

143 RGy (Lat+Gör?) H-01b?

Gyűrű, **Kaposvár** (Somogy m.)

Templom körüli temető (cinterem) ásatásán, szórvány, az 1. réteg csontvázainak szintje alatt (Mesterházy Károly–Bárdos Edith) 1977-ben. Ő.h. RRM ltsz. 78.208.8. V.

Ezüst poligonális (11-szög) pántgyűrű 0,35 x (átm.) 2,10–15 cm. Két szélén végigfutó vésett szegély, de valószínűleg nem oszlott keretekre; ép, de a sokszöghatároknál erősen kopott. 17 vagy 18 jel élesen, mélyen bevésve, egy felületre 1 vagy 2 jel jut, de a 8–9. felületek közt egy jel átlóg. A jelek többsége latin vagy görög betűre emlékeztet, a 3., részben 5–6., 10. keretben szerifekkel. Haladási irány valószínűleg balról jobbra.

→ † || IX || IA? || R ||⁵ IN? || IA || 70' 80? || ΛΓ || A ||¹⁰ ↓K || ←N

Var. lec. 3. M? 5. IA I 7. 70' 76?/38?

143a

143b

Fotó: 143a, 143b, 143c, 143d, 143e, rajz: 143f, 143g.

Szőke–Vándor 1987, 71 n. 13. Mandics 2010, II 540–541. Említés: Bárdos 1978, 196, XV. t. 14.

A jelcsoport teljesen értelmes szöveget nem ad, de nem is teljesen írásutánzás, az eleje világosan olvasható: † || I(ησοῦς) X(ριστός); utána 4 felületen át latin betűk, valószínűleg nem értelmesek (3. és 6. felület ismétlés), de ha a 3. és 5. felületre M és IAI olvasatot fogadunk el, talán *M(a)ria{i}{ia}* (diplográfiával). A 7. felület az ismeretlen jelkészletű gyűrűk jeleiből van, utána a 8–11. keret görög betűkkel, de értelmetlen.

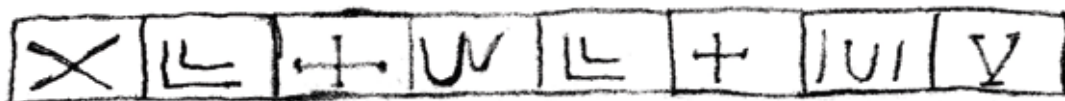
144 RGy (Lat?) H-01b?

Gyűrű, Pozsony-Vár (Bratislava, Szlovákia – Pozsony vm.).

Ásatáson a 39. sírból került elő. Az ásató véleménye szerint XI. sz. 2. fele.

Ezüst pántgyűrű, 0,5 x (átm.) 2,1, 8 keretben 1-1 vésett jel vagy díszítmény, a haladási irány megállapíthatatlan.

→ 51 || ,06'^,06' || 02 || ,64 ||^s ,06'^,06' || 02 || 01 ,34 01 || ,34

144

Rajz: 144 (Štefanovičova után).

Štefanovičova 1975, 63–64, 82, 129, 68B kép. Szőke–Vándor 1987, 72 n. 18.

A jelek rovásírási rendszerrel nem mutatnak összefüggést, egy részük elemi rajzos szimbólum, egy részük latin betű utánzásának tűnik: X, †, VV, IVI, V. A **143** gyűrű analógiája alapján itt is feltehető a rajzok és betűutánzatok keresztyén szimbolikája.

145 RGy (Lat?) H-?

Gyűrű, **Pomáz**-Klissza-dűlő (Pest m.). Elveszett.

Bottyán Árpád ásatásán 1944. augusztus 20-án került elő. Erdélyi I. és Sashegyi S. rajza alapján ismerjük.

XI. sz. a feltehető lelhely alapján (Erdélyi); XI–XII. sz., mert a XII. sz. végi település-szintnél régebbi (Sashegyi).

Lapos ezüst pántgyűrű enyhén kiszélesedő pajzsrésszel, méret: ? Külső oldalán közelebből ismeretlen technikájú írás, valószínűleg jobbról balra halad, 7 betű után a pajzson összetett jel (szám, tulajdonjegy?), utána újabb 5 jel, amelyek valószínűleg számot adnak ki.

→ 34 01 ,30' 01 ,13' 22' 60' || ☒ || ← VIII vagy (ehhez képest fejjel lefelé)
→ ΛIII || ☒ || 60 22 13 01 30 01 ,34

Rajz: **145a** (Erdélyi után), **145b** (Sashegyi után).

Csallány 1955, 84, 10. kép (rajz).

Csallány 1968, 291–292, 101–02.

kép (módosított, nem hiteles rajz).

Csallány 1971, 130 n. 2. Vékony

1987, 16 n. 7. (szerinte XIII. sz., la-

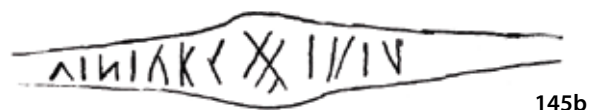
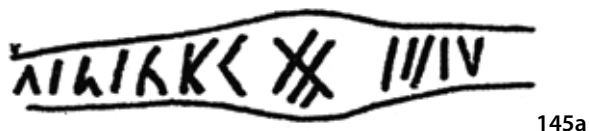
tin betűk írásutánzása). Szőke–Ván-

dor 1987, 71 n. 12. Erdélyi–Ráduly

2010, 50–51. Sashegyi 2011, 323–324. Említés: Ferenczi–Ferenczi 1979, 14; Mandics 2010, I 433, II 365.

Csallány 1955: L¹S²R¹S¹L²?O/U (tulajdonjegy) S²Š. 1968: TM¹Š¹ SR²ST²Š¹ A T¹ŠT¹ S²Š²Š² *T^am^ás sz^ersz^et^s, a t^est szisz^es*. Sashegyi: LSzRSzTM *el^sz^er^esz^t^em* ‘eljegyeztem’.

Az elveszett tárgyat a fennmaradt rajzok alapján csak hiányosan lehet megítélni; úgy tűnik, több szempontból eltér a tipikus RGy-től (kiszélesedő pajzsrész, azon nagyobb jelcsoport; talán későbbi a szokásosnál; a jelek közt csak a legelemibb alapjelek egyeznek). Az is szokatlan, hogy az egyik oldalon (legalábbis látszólag) számjelzés szerepel. A szám értéke valószínűleg 9; a betűjelek jellemzően sem NR, sem TMK jeleire nem túlzottan emlékeztetnek, kivéve a semleges 01 jelet. Elképzelhető (az eddigi publikációkhoz képest fejjel lefelé értelmezve) a jelek egy részének latin írásból eredeztetése (értelmetlen betűcsoport): AILI+K+ (eltorzított L); ha azonban nem változtatjuk meg

az eddig feltételezett írásirányt, több jel a RGy sajátos jeleként/NR-jelként jelenik meg: 30, 60. (Természetesen görög írás is szóba jöhet, de mivel semmiképp nincs értelmes szóról szó, egyszerűbb a szélesebb körben használt latin ábécé feltételezése.) Nincs rá mód, hogy határozottan megállapítsuk az írásfaját, bár a legnagyobb valószínűsége a latin írásutánzásnak van.

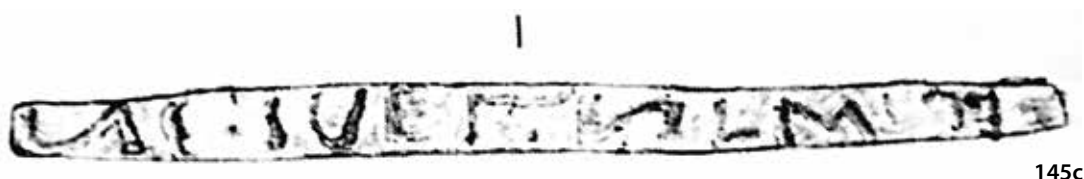
A központi jel lehet 51^{54} jelek egyesítéséből, vagy 51^{32} jelekből létrehozott ligatúra vagy ezek kombinációja, de számjel (25? 30?) is vagy tamga.

145¹ RGy (Lat) H-01b?

Gyűrű, **Himod**-Káposztás-kertek (Győr-Moson-Sopron m.)

2000 június–júliusában Egry Ildikó – Tomka Péter ásatásán IX–XI. századi köznépi temető 110. sírjában került elő. Valószínűleg XI. sz. második fele a párhuzamok alapján. Nyitott pántgyűrű, rajta vésett jelek, amelyek nem oszlanak keretekre. Jobbról balra haladó, többségében latin betűk, három csoportra oszlanak.

← IC (?) ◦ M ,06' N 06' IVI ◦ IN

145c

Rajz: **145c** (Tomka után)

Tomka 2010, 203 (rajz: 4. kép 9).

Említés: Egry Ildikó – Tomka Péter, RKM 2000, 148 n. 159.

Az első kétbetűs csoport esetleg görög: I(ησοῦ)ς. A többi értelmetlen, a 06 variációk esetleg rossz irányba fordult L betűk?

D) „Öntükröző” és ismétlődő jeles csoport

145² RGy H-01b?

Gyűrű, **Balatonberény**-Zsidódomb, Táncsics u. 5/a (Somogy m.).

Bárdos Edith leletmentése, 1996. XII. 19., feltehetőleg templom körüli temető (cintere), 1. sír. Ő.h.: RRM ltsz. 2013.5.4. Árpád-kor, a párhuzamok alapján XI. sz. 2. fele – XII. sz. 1. fele. *V*.

Poligonális bronz pántgyűrű 0,45 x 2,0 (átm.), 10 keretben 1-1 recésen, mélyen, vastagon vésett jel, balról jobbra haladnak (a betűszarak készítésének sorrendje alapján). Erősen korrodált, több keret alig olvasható.

→ + || + || 64 || 80 ||⁵ • || 41' || 48
|| 49 || 12 || ,49⁺

Fotó: **145d**, rajz: **145e**.

¹ talán 02 ? ² talán + 41' vagy 01 34 01 (vö. **143, 144, 145¹**). Kiadatlan, Németh Péter szívességének köszönhetően ismerhettem meg és használhattam fel.

A jelek nagy része geometrikus alakzat, amelyek közül a 8. és 10. egymás tükörképe (talán pontatlanul). Néhány jel azonban latin betűnek érthető: 3–4. M^o, 6–7. NH. Elképzelhető, hogy a tükröződő jel is elforgatott E, vagy még inkább görög ε variánsa, a 9. keret pedig lehet héber ט. Írásutánzásnak látszik tehát, értelem nélkül válogatva különböző írások geometrikus karaktereiből; egy keret szinte kiolvashatatlanul korrodált, elképzelhetőnek tartom, hogy eredetileg keresztet tartalmazott, ez esetben ez lehetett a kezdőpont.

145d

145e

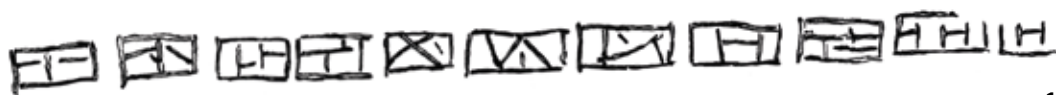
146 RGy H-01b?

Gyűrű, **Veresegyház-Göbölös** (Pest m.).

2009. tavaszán terepbejárás során került elő, Árpád-kori kerámiák közt (házhelyen), patak partján. Ő.h.: ? Árpád-kor, a párhuzamok alapján XI. sz. 2. fele – XII. sz. 1. fele. Poligonális ezüst pántgyűrű 0,4 x 1,95-2,15 (átm.), 11 keretben 1-2 recésen, mélyen, vastagon vésett jel, haladási irány bizonytalan.

→ 13 – || 13 31' ||₁₃^{13'} (?) || '44' (?) 01 ||⁵ 51 31' || 41 01 || '41 31' || 48 || '44' – ||¹⁰ 13 48 || 48

Var. lec. ¹ 02 ² ,20 ³ főjele = ⁴ főjele ('44') 90°-ban elfordítva?

146

Rajz: 146.

Péntek 2016.

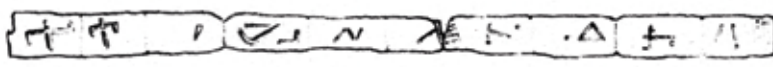
A jelek feltehetőleg vízszintesen elhelyezve olvasandók, néhány geometrikus alapotívum rendszeres ismétlésével: főleg 48, 13 (= 48 megfelezése), 41. Ezek származtathatók latin betűs írásból is (H, tükrözött N), de rovásírásban sem ismeretlenek; legvalószínűbb azonban, hogy elemi geometrikus jelként értendők. A legtöbb keretben oldalt, alul vagy felül egy kisebb különálló vonallal (01, 31') kiegészítve. Kezdőpont ismeretlen, lehet esetleg a többi kerettől elütő, feltűnő 51 jel vagy a 13 — jelcsoport, ha azt eltorzult keresztnek értelmezzük.

147 RGy H-01b?

Gyűrű, **Pusztaszentlászló** (Zala m.).

1974-ben Szőke B. M.–Vándor L. ásatásán Árpád-kori temetőben került elő, a 94. (női) sírban (egy másik gyűrűvel együtt). Ő.h. GM. A temető alapján XI. sz. 2. (esetleg XII. sz. 1.) fele.

Ezüst pántgyűrű 0,4 x 2,1 (átm.), 10 keretben 1-1 (?) vésett jel, haladási irány bizonytalan (balról jobbra?).

2

147

→ 72' || ,73 || [-] 01? || ,38 ,06 ||⁵ 41' || 34 (?) || 41' (?) || [-] 38 || 72? ||¹⁰ 34?

Rajz: **147** (Szőke–Vándor után).

Szőke–Vándor 1987, 23, 68, rajz: 42/2. kép. Mandics 2010, II 541. Említés: Szőke–Vándor 1976, 151; Szőke–Vándor 1976a, 103–104 (rajz: 44. t.).

Pusztaszentlászló esetlegesen székely település: Benkő 2012, 60 (a gyűrűkről nem ejt szót).

A 72/73 típusú jelek kapcsolatba hozhatók a sajátos jelkészletű csoporttal, ezzel szemben a 38/41/06 jelek esetleg görög (részben latin?) írásutánzáshoz kapcsolhatók (41, 34 viszont TMK szerint is értelmezhető). Az egyes jelek eredetétől függetlenül azonban a felirat jellemzője, hogy majd' minden keret megismétlődik, gyakrabban betűkrözve, így legjogosabb az „öntükröző” csoportba sorolni, és a jeleknek főleg geometrikus díszítő értelmet tulajdonítani.

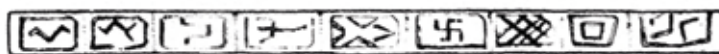
148 RGy H-01b?

Gyűrű, **Pusztaszentlászló** (Zala m.).

1974-ben Szőke B. M.–Vándor L. ásatásán Árpád-kori temetőben került elő, a 105. (női) sírban. Ő.h. GM. A temető alapján XI. sz. 2. fele (esetleg XII. sz. 1. fele).

Nyitott ezüst pántgyűrű 0,4 x 1,85, 9 keretben 1-1 vésett jel vagy jelcsoport (egy részük inkább dísz, mint írásjel), haladási irány bizonytalan (balról jobbra?).

→ 64 || ,64 || 85var? || 74 ||⁵ 60 60 ÷ ,34 ÷ 34 || 75 || 32'+ || 47 || ,06 06' (?)

148

Rajz: **148** (Szőke–Vándor után).

Szőke–Vándor 1987, 26, 68, rajz: 42/3. kép. Mandics 2010, II 541–542. Említés: Szőke–Vándor 1976, 151; Szőke–Vándor 1976a, 103–104 (rajz: 44. t.); Szőke 1983 (fotó).

A gyűrű jelei szinte mind geometrikusak, 64 és 06 kivételével a RGy csoportjában teljesen ismeretlenek, nincs ok feltételezni, hogy betűértékűek volnának; néhány esetben kereten belül is ismétlődnek.

149 RGy H-01b?

Gyűrű, **Pusztaszentlászló** (Zala m.).

1975-ben Szőke B. M. – Vándor L. ásatásán Árpád-kori temetőben került elő, a 123.

(női) sírban. Ő.h. GM ltsz. 78.58.163. A temető alapján XI. sz. 2. (esetleg XII. sz. 1.) fele.

Zárt ezüst pántgyűrű 0,4 x 2,0 (átm.), 10 keretben 1-1 vésett jel vagy jelcsoport (egy keret üres), haladási irány valószínűleg balról jobbra (esetleg függőlegesen?).

→ 18' || 51 || 13' || 72' ||⁵ 41' || **34** (?) || 06 06' (?) || ,34 || 81? ||¹⁰ (vac.)

149

Var. lec. ⁶ 94 var.? ⁷ 09 06'

Rajz: **149** (Szőke–Vándor után).

Szőke–Vándor 1987, 30, 68, rajz: 42/4. kép. Mandics 2010, II 542.

Említés: Vándor 2002, 119.

A keretek egy részénél a jel előtt/után látszólag egy 01 jel többlet jelentkezik, ez azonban valójában a sérült keretvonal. A jelek egy része lehet latin írásutánczás, nagyobb része azonban tisztán geometrikus, bár az öntükrözésnek kevés nyoma van.

150 RGy H-01b?

Gyűrű, **Pusztaszentlászló** (Zala m.).

1976-ban Szőke B. M. – Vándor L. ásatásán Árpád-kori temetőben került elő, a 196. (női) sírban. Ő.h. GM. A temető alapján XI. sz. 2. fele (esetleg XII. sz. 1. fele).

Deformált, csonka ezüst pántgyűrű 0,4 x ?, 6 keretben 1-1 vésett jel, haladási irány bizonytalan.

→ 64 || 41' || ☒ || 02 ||⁵ 41' || 64

150

Rajz: **150** (Szőke–Vándor után).

Szőke–Vándor 1987, 43, 68, rajz: 42/5. kép. Mandics 2010, II 542. Említés: Szőke 1983.

Bár az elemi jelek többféle írásrendszerből gond nélkül levezethetők, a világos ismétlődés és a 3. keret geometrikus volta bizonyosan ebbe a csoportba sorolja.

151 RGy H-01b?

Gyűrű, **Pusztaszentlászló** (Zala m.).

1975-ben Szőke B. M. – Vándor L. ásatásán Árpád-kori temetőben került elő, a 119. (női) sírban. Ő.h. GM. A sírban lelt pénz alapján II. Béla kora.

Zárt ezüst pántgyűrű 0,5 x 1,9 (átm.), keret nélkül vésett jelek, haladási irány bizonytalan.

← 41° 41' 01,35" 34° 07' 30" 35° 97' 41" 30° [- -] 31° 64'

151

Rajz: **151** (Szőke–Vándor után).

Szőke–Vándor 1987, 29, 68, rajz: 42/6. kép. Mandics 2010, II 542.

Említés: Kovács 2015, 207, 779. j.

A kereteletlen geometrikus minta az előzőektől erősen eltér, leginkább a **157/158**-hoz hasonló.

152 RGy H-01b?

Gyűrű, **Tiszalúc**-Sarkadpuszta (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

Kovács László ásatásán került elő a 131. sírból. Ő.h. MNM ltsz. 81.78.4. A közeli sírok pénzleletei alapján I. László kora.

Nyitott poligonális ezüst pántgyűrű, 0,5 x (átm.) 2,1. 8 keretben egy-egy poncolt jel, többségében 02 forma változatai. Haladási irány megállapíthatatlan.

152

↓ 40 || 02 || 81' 81' 02 || 81' var. (= félnapkorong?) 02 ||⁵ '11? || 11 var? || 45 || 02 || 00

Rajz: **152** (Kovács után).

Szőke–Vándor 1987, 71 n. 6. Mandics 2010, II 543. Kovács 2015, 128, 206–207 (rajz: 29. t. 138/6).

A jelek fele kereszt (részben valamely rajzos kiegészítéssel), de a többi is tisztán geometrikus jel, amelyet valószínűleg nem lehet létező írástípussal azonosítani. A jelek többségének határozott vízszintes főiránya alapján felvethető, hogy derékszögben elforgatva értelmezendők, ez esetben az indító jel lehet latin betű: *A*; a záródása pedig †. (Haladási irány ez esetben balról jobbra, ami e rendszerben fentről lefele értendő).

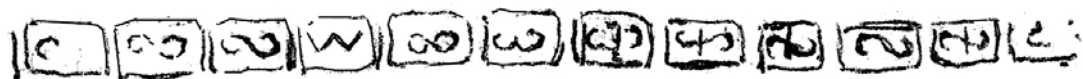
153 RGy H-01b?

Gyűrű, **Kolozsmonostor** (Cluj-Mănăştur, ma Cluj-Napoca része, Románia – Kolozsvm.).

Templom (rotunda) körüli temető (cinterem) ásatásán, a 45. sírból került elő. A közeli sírokban lelt pénzek alapján I. László – III. Béla kora közt.

Zárt ezüst pántgyűrű, 11 keretben 1-1 vésett jel vagy díszítmény, haladási irány és kezdőpont kétes.

→ 80 || 94 || 94 || ,64 ||⁵ 81' 31' 81 || ,64 || 81' 01 81 || 94^01 || 94^01 ||¹⁰ 94 || 94^01

153

Rajz: **153** (Jambor–Matei után).

Jambor–Matei 1979, 607, VII. t. Mandics 2010, III 47. Említés: Szőke–Vándor 1987, 72 n. 17; Gáll 2009, 66-67 (rajz: 56.t. 1).

A majdnem egyforma, díszítésbe hajló (többségében S forma változatai) jelek jellemzően ismétlődő geometrikus jelölések, és nem valódi írás. Egy részüket lehet görög betűnek minősíteni: 6. keret ω, 7. keret φ, azonban az ismétlődő jellegre és a többi keret tisztán geometrikus voltára tekintettel valószínűbb, hogy ezek is díszek.

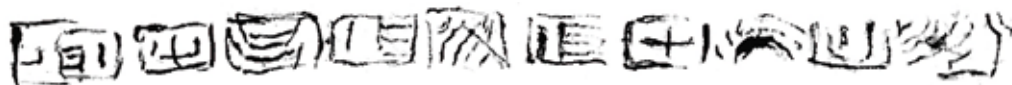
154 RGy H-01b?

Gyűrű, **Kolozsmonostor** (Cluj-Mănăştur, ma Cluj-Napoca része, Románia – Kolozsvm.).

Templom (rotunda) körüli temető (cinterem) ásatásán, a 17. sírból került elő. A közeli sírokban lelt pénzek alapján I. László – III. Béla kora közt.

Zárt ezüst pántgyűrű, 11 keretbe (vagy keretnek megfelelő helyre) vésett jelek, a haladási irány kétes.

← 02 || → 01 11' + ← || 36' || → 01 11' ← ||⁵ ☒ || 73 || 01 11 || + || ☒ ||¹⁰ w || ☒

154

Rajz: **154** (Jambor–Matei után).

Jambor–Matei 1979, 603, VII. t. Mandics 2010, III 47. Említés: Szőke–Vándor 1987, 72 n. 17; Gáll 2009, 66-67 (rajz: 48.t. 7).

A kereszt jellemző kezdőmotívum a RGy körében, a többi jel javarészt összetett díszítőmotívum, amely a legtöbb hasonló tárgytól idegen, írásnak nem minősíthető, illetve két latin betűből álló csoport. Ezek tükörbe fordítva ismétlődnek. Egy keret rajza elemi jel (73, talán a sajátos típushoz kapcsolható), egyé pedig feltehetőleg héber betű. A gyűrű tehát az „öntükröző” és a latin betűs csoportok közti átmenet; a latin szöveg a kereszttel összefüggésben értelmezhető: *Ie(sus)*.

155 RGy H-01b?

Gyűrű, **Dánszentmiklós**-Tetveshalom (Pest m.).

Benkő Zsuzsanna találta temető ásatásán, 19. sír. Ő.h. Kossuth Lajos Múzeum, Cegléd. I. László kora a sírban talált pénzhamisítvány alapján.

Nyitott poligonális ezüst pántgyűrű, 12 recésen, mélyen, szélesen vésett jel (a keresztet keretbe foglalva, de mind egy-egy mezőt foglal el. Haladási irány a 9., 11. mezők alapján talán balról jobbra?

→ 64 || 02 || 80 || ,49 ||⁵ 12^,34 || 02? || 34^12' || 02 || 13' ||¹⁰ 76 || 11' || 02?

Var. lec. ³ 76 ⁶ 05 var.?

155

Rajz: **155** (Mandics után).

Említés: Szőke–Vándor 1987, 71 n. 8. Mandics 2010, II 543–544. Kovács 2015, 207, 780. j. (Közöletlen.)

Jellemzően ismétlődő, tükörbe fordított, geometrikus jelek (az 1., 4., 11. mezők is egymás elforgatásainak tűnnek, bár az utolsót lehetne latin írásutánzásnak is értelmezni), sok kereszttel, amelyek közt nem lehet kiválasztani a központi jelet. A 3. és 10. mező is egymás ismétlései; eredetileg a RGy körétől idegen jel, amelyet azonban ismerünk RGy-vel együtt előkerült nem írásos gyűrű geometrikus díszeként is (pl. Štefanovičová 1975, 82, 68a kép).

156 RGy H-01b?

Gyűrű, **Sarkadkeresztúr** (Békés m.).

1989-91 Medgyesi Pál ásatásán, honfoglaláskori temető 27. sírjából került elő. Ő.h. MMM ltsz. 96.3.53. X–XI. sz. (a párhuzamok alapján legvalószínűbben XI. sz. 2. fele). *V*.

Rosszezüst nyitott poligonális pántgyűrű 0,4–0,45 x 1,95–2,05 (átm.), a végét kb. 0,2 cm hosszan ráhajtották a másik végére. Ezt a részt leszámítva 9 mezőben 1-2 jel, amelyeket valaha mind keret (0,20–25 x 0,45–55 cm) vett körül, de nagyon erősen megkoptak, a keretek egy része már alig vehető észre. Ép, de rendkívül kopott (évtizedekig használatban volt), apró karcolásokkal, amelyeket nem mindig lehet egyértelműen elkülöníteni a jelektől. A jeleket egyszerű, vékony bemetszéssel alakították ki, nem recés véséssel. Haladási irány bizonytalan, talán jobbról balra, ha a ráhajtással eltakart üres mezőt tekintjük utolsóznak. Az e szerint vett 7. és 8. mezőben palimpsestus, talán a kopás miatt véstek utólag bele új jelet.

156a

← 41 || 41 || 34 06 || 51 60' (?) ||⁵ 31 01 31 || 51 01 51 || ,34? || ,06' 01 || 64' ||¹⁰ (vac.)

Var. lec. ⁴ (a 2. jel a kereten kívül) talán ↓68? ⁷ 31 31? Eredeti felirat: ⁷ 28 var. ⁸ '48 v. ,70'?

156b

Fotó: **156a**, rajz: **156b**.

Említés: Medgyesi 1993, 490. Fotó: Medgyesi 2015, 128. A tárgyat Medgyesi Pál szíveségének köszönhetően tanulmányozhattam és közölhetem.

A jelek nagyobb része geometrikus szimbólum, illetve tükörszimmetrikus szimbólumcsoport; a 3. keret két betűjelnek tűnik, amelyek a RGy körében általánosan gyakoriak. Az 1–2., 7–9. keret esetében nehéz dönteni, lehet-e írásjelszerupe; az újrávett keretek eredeti alakja rekonstruálhatatlan, új alakjukban esetleg lehetnek a 3. keret tükrözésére kialakított betűk.

157 RGy H-01b?

Gyűrű, **Véztő-Mágor** (Békés m.)

Juhász Irén templom körüli temető (cinterem) ásatásán találta 123. sírban. Ő.h. TSM ltsz. 81.1.112.

Nyitott ezüst (poligonális) pántgyűrű, 8 keretbe foglalt és 2 kereten kívülre szorult jel, haladási irány megállapíthatatlan.

→ ,33' || 62? || 32 || 41' ||^s 42' || 51 || 33 ,34 || 51 || 41' ||¹⁰ 33^34

157

Rajz: **157** (Mandics után).

Említés: Szőke–Vándor 1987, 71 n. 9. (Közöletlen.) Mandics 2010, II 544.

A jelek tiszta geometrikus karakterűek, jellemzően átlós vonalakra épülnek, több ismétléssel. A többi geometrikus-ismétlődő RGy-től eléggé eltér, de az alapelv ugyanaz. Noha több jel TMK szerint olvasható lenne (4., 6. keret: B, 8. keret: S^T), a geometrikus alapelv miatt teljesen valószínűtlen, hogy valódi rovásírást tartalmazna.

158 RGy H-01b?

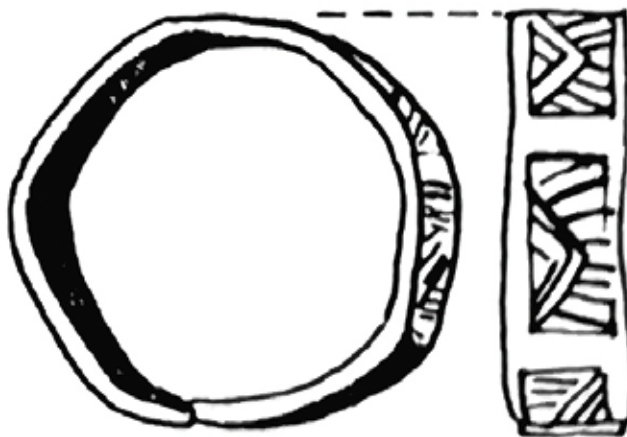
Gyűrű, **Csátalja-Vágotthegy** (Bács- Kiskun m.).

Árpád-kori temető ásatásán került elő a 76. (női) sírból. Ő.h. Baja, Türr István Múzeum. A közeli sírok pénzleletei alapján Salamon kora körül.

Nyitott, poligonális ezüst pántgyűrű, 7 keretben egy-egy vésett jel. A jelek nem tekinthetők írásjeleknek, hanem geometrikus minta.

Rajz: **158** (Cs. Sós – Parádi után).

Szőke–Vándor 1987, 71 n. 14. Mandics 2010, II 39. Említés: Cs. Sós – Parádi 1971, 114, 5. kép (rajz; nem tekinti feliratosnak).

158

Meg nem határozható típusú

159 RGy H-01b?

Gyűrű, **Pusztaszentlászló** (Zala m.).

1974-ben Szőke B. M. – Vándor L. ásatásán Árpád-kori temetőben került elő, a 28. (női) sírban (egy másik gyűrűvel együtt). Ő.h. GM. A temető alapján XI. sz. 2. fele (esetleg XII. sz. 1. fele).

Nyitott poligonális ezüst pántgyűrű 0,3 x 1,8, vésett jelek, melyek javarészt már kivehetetlenek, a haladási irány ismeretlen.

[- - -] 51 [- - -]

159

Rajz: **159** (Szőke–Vándor után).

Szőke–Vándor 1987, 12, 68, rajz: 42/1. kép. Említés: Szőke–Vándor 1976, 151; Szőke–Vándor 1976a, 103 (rajz: 44. t.).

160 RGy H-01b?

Gyűrű, **Svinjarevci** (Horvátország – Szerém vm.).

1895-ben, a Negoslavci–Orolik országútnál 2 km-re Svinjarevctől, Karlo Nuber ásatásán a 49. sírból került elő. Ő.h. Zágráb (Zagreb), Arheološki Muzej. A sírban lelt pénz alapján I. László kora.

Rosszezüst pántgyűrű, átm. 1,8, keretekbe vésett jelek, a haladási irány bizonytalan.

160

→ [- - -] + 06 || 59?^01 || 11'? 31' || 11'? [- - -]

Rajz: **160** (Kiss után).

Brunšmid 1903/04, 89 (rajz: 34/45. kép). Hampel 1907, 194 [az írást nem említi], 77. t. Kiss 1970, 344 (11.j.), 5. kép. Szőke–Vándor 1987, 72 n. 19. Mandics 2010, II 588. Említés: Kovács 2015, 207, 779. j.

161 RGy H-01b?

Gyűrű, **Kloštar** (Horvátország – Bjelovar-Körös vm.).

1885-ben S. Ljubić és G. Fleischer ásatásán került elő. Ő.h. Zágráb (Zagreb), Arheološki Muzej. Valószínűleg XI. sz. 2. fele–XII. sz. eleje a hasonlók alapján.

Nyitott ezüst pántgyűrű, rajta vésett jelek, amelyek nem oszlanak keretekre, nehezen vehetők ki.

Brunšmid 1903/04, 78 (rajz: 30/15. kép).

162a–b RGy H-01b?

Gyűrű, **Tiszaörvény** (ma Tiszafüred, Jász-Nagykun-Szolnok m.).

Horváth B. ásatásán templom körüli temető (cinterem) **a** 164., **b** 165. sírjából került elő.

Említés: Kiss 1970, 344. Szőke–Vándor 1987, 71 n. 7(a), 7(b). Mandics 2010, II 543. (Közöletlen.)

a Latin betűs írásutánzás (Szőke–Vándor).

KÉTESEN ROVÁSÍRÁSOS⁴

°163 RGy? H-01b?

Gyűrű, **Székesfehérvár**-Maroshegy (Szűcs-szőlő; Fejér m.).

Árpád-kori temetőben Lichtneckert József találta 1913-ban szórványként. Ő.h.: SzKIM ltsz. ? A temető kora alapján XI. sz. 2. fele.

Ezüst pántgyűrű pajzsszerű kiszélesedéssel, 0,2 x (átm.) 2,2. Keretekbe vésett jelek.

Szőke–Vándor 1987, 71 n. 11(b). Említés: Bakay 1967/68, 59 (t.XII.2.).

A pajzsszerű kiszélesedés a RGy-n eléggé egyedi, de a keretes szerkezet, a lelőkörmények alapján jól beillik a csoportba.

⁴ Mandics 2010 több más gyűrűt is rovásírástól sorol fel: II 538–539 „Kálmán király gyűrűje”, ez azonban egy tipikus TEBAL-gyűrű, amelynek rovásíráshoz semmi köze; 544 Temesvár-Csókaerdő, ezen azonban nincsen felirat. Ezeket a gyűrűket felesleges külön tárgyalni.

°164 RGy? H-01b?

Gyűrű, **ismeretlen lh.** (Maros mente, Románia).

1939-ben ásatáson került elő „hun-avar temetőből”, ő.h. ? Ezüstgyűrűn ismeretlen vésett jelek.

Valószínűsíthető, hogy a RGy körébe tartozó darabról van szó. A népszerűsítő műben megjelent „hun-avar”-megjelölés tartalma nem világos, nem zárja ki a valójában akár XI. századi eredeztetést sem.

Említés: Gergely 1940, 23; Ferenczi 1997, 25; Mandics 2010, II 375.

°165 X H-?

Gyűrű, **Karcag**-Orgondaszentmiklós (Jász-Nagykun-Szolnok m., Nagykunság).

1971/72-ben Selmeczi László ásatásán került elő kun temetőben. XIV. sz. a temető alapján. Ő.h. DJM ltsz. n.

Bronz pántgyűrű, fej felé szélesedik. 2,4 cm (átm.). A karikán ék alakú vésések és rovátkolás, a fejen jeleket alkotó vésések.

Említés: Havassy 1996, 103 n. 105.

A jelek közül a fejrészen láthatóakról esetleg feltehető, hogy írást alkotnak. Kora és a fejnél szélesedő volta alapján valószínűleg nem tartozik a rovásírásos gyűrűk csoportjába, viszont a °166, °177 tárgyakhoz lehet hasonló típusú.

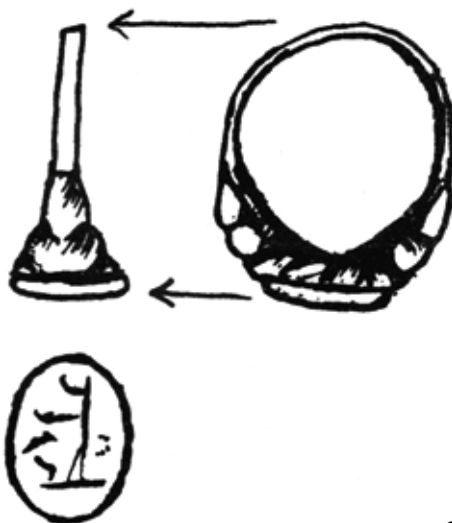
°166 RGy? H-04a?

Gyűrű, **Csernáton** (Cernat, Románia – Kézdiszék)

Székely Zoltán találta (?), közelebbi leletkörülmények ismeretlenek, ő.h. ? XII–XIII. sz. (Székely Z. meghatározása szerint).

Ezüst pecsétgyűrű, méret: ? A pajzson két, vésett vonallal elválasztott sorban nehezen azonosítható vésett jelek, a haladási irány nem állapítható meg.

→ 34? 01? 81'? | ++ vagy → ++ | 81?
01? ,34?

Rajz: **166** (Székely nyomán).

Említés: Székely 1996, 171 (rajz: 1. ábra; írásutánzás). Mandics 2010, III 47–48.

A nagyon kevés ismert adat alapján nem túl valószínű, hogy a tárgy a RGy körébe tartozik (a tipikus RGy-nél mindenképp jelentősen későbbi és pecsétgyűrű, a jelek első ránézésre nem emlékeztetnek egyik RGy-típusra sem). A „felirat” szerkezete azonban emlékeztet a szintén bizonytalan korú, nehezen besorolható **130**-éra (ha ezt feltételezzük, valószínűleg a szinte teljesen azonosíthatatlan sor lesz az első, és legalább ez a sor balról jobbra olvasandó), nem lehetetlen, hogy azzal egy csoportba tartozzék.

°167 RGy? H-04a?

Gyűrű, ismeretlen lh. (Vajdaság, Szerbia)

Ismeretlen körülmények között került elő, magángyűjteményben. Kora: ?

Pecsétgyűrű, méret: ? A pajzson jobbról balra haladó 5 jel.

← 81 16 16 **16** 17

Rajz: **167** (Mandics után).

Említés: Mandics 2010, II 589 (fotó).

A tárgyról szinte semmi konkrétat nem tudunk, eredeti volta bizonytalan. Ha eredeti, szerkezetileg hasonlít a **130** és °166 gyűrűkhöz, csak a jelek egyetlen sorban vannak rajta, ezért nem kizárt azokhoz hasonló eredeztetése. A jelisméltlódás miatt azonban valószínűleg ez esetben is csak írásutánzás.

167

3.3. Árpád-kori nomád (kun-besenyő) rovásírás

Ámbár a szakirodalomban és a köztudatban egyaránt gyakran felbukkannak állítások kun, illetve besenyő rovásírásos emlékekről, valójában ilyen írásos és hiteles emlék nem áll rendelkezésünkre; ezért valószínűsíthetjük, hogy az Árpád-korban beköltöző nomád néptörzseknek nem volt írásbeliségük.⁵ Kun környezetből való ugyan a **165**

5 Noha a kun nyelvemlékek említenek írást (Codex Cumanicus 60r), ld. Németh 1917, 24. Ez azonban csak egy valahai írástudásra utal, amely elképzelhető, hogy már kiveszett. — A korai kuni antikvárius leírás kunokhoz kapcsolja a morvaországi Ivančice (Eibenschütz) állítólagos leleteit (Bohuslaus Balbinus, Epitome Historica rerum Bohemicarum, Pragae 1677, 267). Ezeknek azonban még a pusztán léte is kétes, kun voltukat még inkább legalábbis gyanús, de inkább hiteltelennek kell tartanunk.

gyűrű is, ez azonban feltehetőleg egy az egész országban, magyar területen is ismert típus példája.

KÉTESEN ROVÁSÍRÁSOS

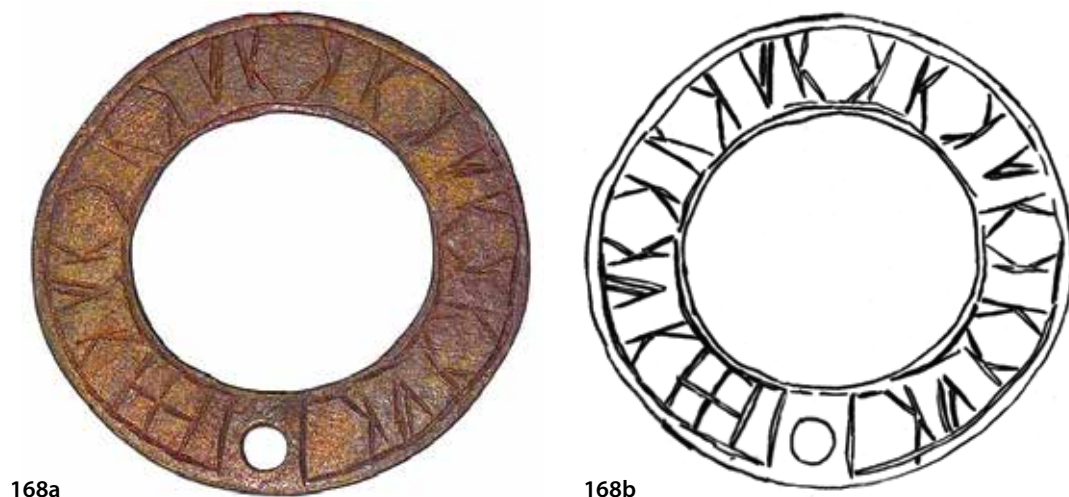
°168 X H-?

Övcsat, **Karcag**-Orgondaszentmiklós (Jász-Nagykun-Szolnok m., Nagykunság).

1971/72-ben Selmeczi László ásatásán került elő kun temető 170. sírjában. XIV. sz. a temető alapján. Ő.h. DJM ltsz. n.

Lapos bronz csatkarika, 4,9 cm (átm). Egyik oldalán a tüskétől kiindulva teljesen körbefutó keretben néhány mélyen vésett jel többször, részben tükröződve ismétlődik. Az állandó ismétlés és a tükrözés miatt a haladási irány megállapíthatatlan.

← 50 22' 35 22 22' 22 22' 35 22 22' 22 22' 35 22 22' 22 22' 35 22

Fotó: **168a**, rajz: **168b**.

Havassy 1996, 106 n. 125. Aydemir 2002, 207–208 (rajz). Erdélyi–Ráduly 2010, 50–51 (rajz). Mandics 2010, II 500–501. Selmeczi 2011, 234–235 (Aydemir nyomán; rajz: 138. kép).

A tárgy első említése: Selmeczi 1992 (rajz: 51.o. 23. kép).

Aydemir: *S^ed^s öqtⁱⁱr ötrⁱⁱ öqtⁱⁱr ötrⁱⁱ öqtⁱⁱr ötrⁱⁱ öqtⁱⁱr* ‘Szedesz dicséret(é)re (3x), dicséret.’ Erdélyi–Ráduly: két jeltől álló varázssformula.

Aydemir a jeleket TMK szerint olvassa, ami eleve valószínűtlen feltevés, hiszen kun eredetű tárgyról van szó, a kunok beköltözésénél pedig a TMK első formái korábbiak. (Aydemir 2002, 209 szerint viszont későbbi és a kunoktól vettük át.) Valószínűbb, hogy nem írásról van szó, hanem szimmetrikus-geometrikus díszítésről.

°168¹ X H-?

Bronzkorong, **Karcag**-Orgondaszentmiklós (Jász-Nagykun-Szolnok m., Nagykun-ság).

1971/72-ben Selmeczi László ásatásán került elő kun temető 1. sírjában. XIV. sz. a temető alapján. Ő.h. DJM ltsz. n.

Lemezből préselt bronzkorong, 2,6 cm (átm.) A peremén körbefutó jelek („keleti írás-jelek” Havassy), közepén nap vagy nyolcszirmú virág.

Említés: Havassy 1996, 103 n. 110.

FALSA (TÉVESEN FELIRATOSNAK TARTOTT TÁRGYAK, HAMISÍTVÁNYOK)

*169 A-04b

Kőtábla, Budapest-**Margitsziget**.

‘A romok közti falban’ (László), a domonkos kolostor romjainak északnyugati oldalán fennálló falba befalazva (Csallány), jelenleg nem lelhető fel.

A fekvő téglalap alakú kőtábla két szélén három függőleges sorban letről felfelé (!) haladó felirat 16 jeltől, köztük 4-5 rendszertelenül, halványan bekarcolt jel. 1921/22-ben Szabó József és Piusich Gábor készítette tréfából (László 1975: Szabó saját leveleiben ismeri el), 1925-ben felfedezték, másodlagosan beépítették és eredeti rovás-
léknek vélték.

↑ 49° 03 78,33 02 19 51 | ‘64’ || 01 15 24 18 | 06 18 45 84 78 | ‘20’

PIFSICH ‘V’ || SZABO JOCSEF | ‘Zs’

Pifu]sich || Szabó Jó[zs]ef.

Rajz: **169** (Csallány után).

Első említés: anon., A Nép 7, 1925.VI.14.

Ligeti 1925 [hamisítvány, Tar M. ábécéje szerint]. Sinkó 1967 [kun rovásírás]. Csallány 1968, 284–288 [magyar rovásírás]. Csallány 1971, 129 n. 1 [magyar rovásírás].

Németh 1971/1973 [hamisítvány]. László 1975 (fotó, rajz) = László 1976 [hamisítvány, Tar M. ábécéje szerint, eredetét feltárja]. Erdélyi–Ráduly 2010, 114 [hamisítvány]. Mandics 2010, I 295, II 502–503, 555–558.

Említés: Vásáry 1974, 167; Sándor 1989/90, 73; Sándor 2014, 286–287.

169

3.4. XI–XIV. századi magyar rovásírás

170 SZR A-02b?

Kőtömb, Korond-**Firtostető** (Corund, Románia – Udvarhelyszék). Fennáll. V.
Firtosvár, a várkapolna nyugati falától 8 m-re északnyugatra, javarészt föld által takart *in situ* kőtömb. Dávid Sándor ismeri fel 1978-ban.

Nagyjából gömbölyű, durván faragott kő, a földből kiálló részen 30 x 30. Természetes egyenetlenségek közt 1 jobbról balra haladó sorban 5 elnagyoltan vésett, nagy jel azonosítható (az utolsó már csak részben), 5,5–9,5 cm, valószínűleg a szöveg eleje maradt fenn. A 3. jel bal oldala egy nagy repedésre fut rá. Nagyobb építészeti elem része lehet, de pontos funkciója legalábbis kiemeléseig nem állapítható meg; a várkapolnával semmilyen kapcsolata nem igazolható, kora a vár építésétől lehetséges, tehát valószínűleg XII. sz. vége – XIII. sz. (feliratának nyelvállapota alapján XIII. sz.).

← 01 13 41 87 ° 13 [- - -]

SzT R¹O°T [- - -]

^Eszt ró(tta) T[- - -] vagy ^Eszt ró t[a - - -]

Fotó: **170a**, rajz: **170b**.

Ferenczi 1990. Ráduly 2003a. Ferenczi 1992, 53-54 n. 1, 3. kép (rajz). Ferenczi 1997, 17, 10. kép (rajz). Ferenczi 2002, 60-61 (rajz: 6.t.). Erdélyi–Ráduly 2010, 92 (rajz). Mandics 2010, III 17-18. Fehér 2019b (fotó, rajz).

Említés: Ferenczi 1988, 56; Ferenczi 1994b, 70 (rajz: 3. ábra); Ráduly 1996; Ráduly 1997, 118 n. 1; Ráduly 1998, 61, 93-94; Ferenczi–Ferenczi 2006, 36, 96 (34–36 a lelőhely építéstörténetéről); Berta–Károly 2007, 301; Ráduly 2008, 17–19; Sándor 2014, 90–91 (kétes). A vár építési idejéről: Benkő 2012, 173–177.

Ferenczi: TSz ^tsz ‘kő’ (magyar vagy besenyő). Ráduly: TSz ^tsz. Mindkét olvasat megalapozatlan, a szöveg világosan TMK szerint és magyarul olva-

170a

170b

sandó. Az olvasat mindenképpen készítési igét tartalmaz, jelentősége, hogy első biztos előfordulás, ahol a *ró* ige rovásírással vonatkozik, így igazolja, hogy a számrovás és a rovásírás közt a kapcsolat valóban létezett, nem csak XIX. sz. végi tudományos konstrukció, a *rovásírás* kifejezés pedig bár kései műszó, nem teljesen hibás. Az utána következő tagolójel elképzelhető, hogy a készítő neve előtt áll (ez esetben az ige rövidítve állt; párhuzamok alapján bizonyos, hogy ekkor is befejezett alakra egészítendő ki), de ha a vár korai időszakára keltezzük (XIII. sz.), akkor nem lehetetlen az az elképzelés sem, hogy az igető végén korábban álló γ hang még nem teljesen nyom nélkül kopott le, és az író mintegy aposztrófként jelezte, hogy egy eltűnő hang állt a befejezett időjel előtt. Ferenczi ennél korábbi (XI. sz. vége – XIII. sz. eleje; a vár szerint XI. sz. végi, ld. Ferenczi 2004, Ferenczi–Ferenczi 2006, 8, 34–36; ellene megalapozottan Sófalvi 2010, 310, Benkő 2012, 176) keltezését hangtani ok teszi valószínűtlenné: az *Esz*t hasonlósága a sorvadó végmagánhangzó teljes lekopását feltételezi.

171a–b KMR/SZR A-05?

Kőtömbök, Korond-**Firtostető** (Corund, Románia – Udvarhelyszék).

Firtosvár, várkápolna szentélyének északkeleti omladékából 1978-ban Ferenczi István ásatásán került elő. Ő.h.: HRM ltsz. n. V. Ásatója szerint másodlagosan beépítve, habarcsos réteg alatt; ennek alapján a kápolna XIII. századi építésénél korábbi; való-

171c

171d

171e

171f

171i

171j

színűbb azonban, hogy a kőfaragójegy-szerű jelek nem egy korábbi beépítésre vonatkoznak, ez esetben XIII. sz., a többi jelölés pedig véletlen lehet.

Durván megmunkált, sokszögűre faragott kődarabok; **a** (27 x 27 x 18) nagyjából háromszöghasáb alakú, szabálytalan alakú oldallapjai simák (a leghosszabb lapon három helyen is régi sérülés, csákánynyom; trapezoid alakú 20 x 13,5 lapon alig kivehető véset nyoma (6 x 5). Szemben levő lapjai közül az egyik faragatlan, kereszt alakú természetes sérüléssel, a másik (25 x 12) több vésetet tartalmaz (max. 8 cm), amelyek kőfaragójegyek, valószínűleg számjelölés lehetnek. **b** (20 x 18 x 13,5) durván mindegyik oldalán megmunkált, kb. ötszöghasáb alakú kő, szemben álló alaplappain (12,5 x 14,5, illetve 20,5 x 15) egy-egy összetett jel vésve, oldallapjai közü egy sima, egybe kereszt karcolva, egybe két pontszerű jel (számjegy?) vésve.

a → 41? VII || '37?

b 08 ° || 46'?

Fotó: **a** 171a, 171b, **b** 171c, 171d, 171e, 171f, rajz: **a** 171g, 171h, **b** 171i, 171j.

Ferenczi 1990. Ferenczi 1992, 52–53 n. 1, 1–2. kép (rajz). Ferenczi 1997, 16–17, 8–9. kép (rajz). Ferenczi 2002, 60 (rajz: 5-6.t.). Ráduly 2003a. Erdélyi–Ráduly 2010, 92 (csak **a** egy része, rajz). Mandics 2010, III 17-18.

Említés: Ferenczi 1994b, 70 (rajz: 1–2. ábra); Ráduly 1997, 119 n. 3; Ráduly 1998, 93; Ferenczi–Ferenczi 2006, 36 (34–36 a lelőhely építéstörténetéről); Berta–Károly 2007, 301; Ráduly 2008, 17–19; Sófalvi 2010, 311; Benkő 2012, 49 ‘leplezetlenül tükrözi az ásatók azon vágyát, hogy Árpád-kori rovásfelíratra leljenek’; Sándor 2014, 90–91 (kétes).

Ferenczi 1990: **a** I/J + tamga, **b** I/J + Zs. Ferenczi 1997: **a** I/P.

Az **a** kő „feliratai” közül az egyik talán kőfaragójegy, de bizonytalanul; a másik egy TMK szerinti jel és egy római szám együttesének tűnik (olvasat: R¹ 7?). A **b** kő feliratai kőfaragójegyek, de esetleg értékelhetők TMK szerinti betűkként, amelyek rövidítésként szolgáltak: J² és Z?. (Ferenczi értékelése, hogy az alakítatlan felügyeleten nem lehetnek mesterjegyek, csak részben igaz: mindkét kövön relatíve megmunkált felületen állnak; valószínűleg beépítési információnak kell értékelnünk. Összesen legalább három lapon tudatos írásnak tűnő jelek vannak, de értelmezhetetlenségük miatt bizonytalan, hogy a SZR körébe tartozó szövegnek oldhatók-e fel – ami a lelőhely alapján, vö. 170, valószínű lehetne.)

172 KMR/SZR A-?

Homoródkarácsonyfalva (Karácsonfalva; Crăciunel, Románia – Udvarhelyszék), unitárius templom. Fennáll. V.

Felfedezve: 1944.VII., Szőke István, pacskolat, rajz, fotó készült (lappang). (1937-ben Debreczeni László is látta.)

Torony második emeleti északi lőrésablakának szemöldökköve. Kétoldalt utólag formára faragott és megcsontolt, eredetileg domború felületű (hengeres) fekvő kemény homokkő tömb, oszlop vagy kapuzat-hengertag része 36 x (átm.) 21 (palást látható része kiterítve 25 magas). A feliratos rész felett vízszintesen mélyen rovátkolt (itt elsődlegesen is be lehetett építve), alatta sima. Kétoldalt egyenletesen lefaragva, jobbra ez valószínűleg elsődleges (a felirat itt kezdődik, pontosan jobbra igazítva), balra azonban lehet, hogy utólagos.

A torony a nyugati kapu kökeretén levő felirat szerint 1495-ben készült (Orbán 1868, I 183–184; Entz 1996, 200 és Benkő 1994 szerint 1496, Vékony 2004, 9 szerint 1486), a kő a torony építésekor másodlagosan került a helyére, fejjel lefelé, tehát korábbi. (Középkori meszelésnyomok arra utalnak, hogy nem a toronyban, esetleg kapuban állott.) Benkő szerint az elbontott régi kapuból (XIII. sz. vége?), a kőfaragómunka környékbeli párhuzamai szerint XIII–XIV. sz. (XII. sz. közepe – XIII. sz. közepe nyelvi és településtörténeti alapon: Vékony.)

2 sorban 8-8 mélyen vésett jel (1. 7,8–8 cm, 2. 5,3–6,3 cm), jobbról balra halad, jobbra

igazítva. A 2. sor vége *vacat*. Az 1. sor végén elképzelhető, hogy a felirat vége le lett vágva.

← 81 16 ° 56 22 02 81 36 06' ?
[- - -?]

← 56 x5 36 77 06' 64 ,13 38

NM HÜ/Ö † NL?x[- - -?] |
HxL?LyxVxG? (TMK értékei szerinti olvasat)

172a

Fotó: **172a, 172b**, rajz: **172c**.

Németh 1945 (pacskolat, rajz).
Altheim 1952. Altheim 1959, 280–283, Abb. 13, 15 (pacskolat, rajz).
Csallány 1960. Nr. 1. (7–9. kép: fotó, rajz). Csallány 1970, 607.
Ferenczi–Ferenczi 1979, 11, 18–22.
Püspöki Nagy 1982, 47–48 (fotó: 5. kép, rajz: 6–8. kép). Ferenczi 1982 (rajz: 1–2. kép). Forrai 1985, 156–7 (fotó, rajz). Vékony 1985, 79. Vékony 1987, 17–18. Benkő 1994, 161–164 n.3 (rajz). Forrai 1994, 294–295 (pacskolat: 110. kép). Györffy–Harmatta 1997, 152 (rajz: 8. kép). Ráduly 2003bc. Vékony 2004, 9–16, 111–117. Ráduly 2008, 20–26. Erdélyi–Ráduly 2010, 88–89. (fotó, rajz). Mandics 2010, III 23–24, 27, 35–39. Sándor 2014, 177–180. Tubay 2015, 93–94, 118, 122, 128–129. Ráduly 2016, 4–9 (rajz).

172b

172c

Említés: Vásáry 1974, 162–163; Dávid 1981, 150–151; Róna-Tas 1985/86, 174; Ferenczi 1992 56 n. 4; Ferenczi 1994b, 71–72 (fotó: 2. kép, rajz: 6–9. ábra); Ferenczi 1995, 182–183; Ráduly 1995, 9; Benkő 1996, 79; Ráduly 1996; Ráduly 1997, 119 n. 3 (rajz); Benkő 1997, 179–180; Benkő 1998, 47–48; Ráduly 1998, 62, 94–95 (rajz); Tryjarski 2002/04, II 46 (Altheim után); Ráduly 2011, 11 (rajz); Benkő 2012, 53 (fotó: 2/2. kép); Benkő 2014, 317–318; Benkő 2014a, 69 (fotó); Róna-Tas 2017, 12.

Németh: +MH?T?DNd?L+ / H?SzLLy?V+G. Altheim: +^{ö/ü}K B²S²ZIT¹ | B²S²T¹Nt/ Nd¹Lt/LdČ/ĜY¹ ++ ^absⁱz it | b^as^a t^andi i^ta^ci + (bolgár, 8. sz.). Csallány 1960: H^o^m^r^ó^d-k^a^rá^cso^n-f^a^lvi^a^k / m^en^d ö^k / h^uⁿ-szé^k^ely ír^á^so^k (magyar, 15. sz. 1. fele). [Csallány 1970. sz^ek^ely] Ferenczi (besenyő nyelvű, XV. sz. 2. fele): NMH/E Sz^N^S^T DN L?J | H/ESzL?LyJV S??K? Györffy–Harmatta: N^emes D^anielj e(s) | Sa-lalyi Vtga. Vékony 1985: +MHSz X^P NKI | HSzKLyIVNK [-]m hⁱsz Kr(isztus) n^eki | hⁱsz^ek i^{ly} ivn^ek 1987. n^em hⁱsz^en + n^eki hⁱsz^ek i^{ly} (=így) ivn^eki (=őneki). 2004, 9–16: NM HSzN + NKⁱ | HSzⁱKFIVTⁱK [- - -] n^em hⁱsz^en n^eki{i} hⁱszik Fiut ik (=ők); 112: NM HSzⁱN + N^eKI | HSz^eK FIV N^eK n^em hⁱsz^en n^eki hⁱsz^ek Fiunek. Szerinte a szöveg Jn 3,18 vagy 3,36 parafrázisa. Ráduly 2003: n^em hⁱsz^end n^eki / H(omoród) sz^ek^elyi v^es^ek. Benkő 2014: magyar nyelvűnek tűnik. Róna-Tas 2017: utolsó 4 jel j^ovⁱtá.

Altheim olvasata nem autopszián alapul, alapfeltevése, hogy a kő 8. századi, újrafelhasznált emlék, valószerűtlen, így a feltételezett bolgár nyelv mellett sem szól érv. Helyes lehet a feltevése, hogy a felirat töredékes; az olvasat tartalma olyan feliratos szituációt tételez fel, amely a 8. századi Erdélyben valószerűtlen. Ezért az olvasat elvetendő. Csallány olvasata pacskolaton alapul, annak több helyen önkényes kiegészítésével. Nyelve túl modern, az olvasat tartalma nem illik a feliratos szituációba. Ezért az olvasat elvetendő. Róna-Tas töredékes olvasata a XIII. sz.-nál jóval későbbi nyelvállapotot tükröz, ezért ez is elvetendő.

Csallány szerint a kövön másodlagos felszínes vésések modern írással: Kevi Katicza / 1459 / 1456 7 9 (szerinte megfejtési kísérletek). Létük nem igazolható.

A jelek nagy része TMK szerintinek tűnik, néhány jel archaikusabb. (Vékony 1987: a 36 türk eredetű szótagjel, értéke ki/ik; az x5 jel külön graféma voltát eddig nem ismerték fel, így valószínűleg minden olvasat emiatt téves). Szóközöket a szöveg általában nem jelöl (a 2. jel utáni látszólagos szóközzel lehet véletlen sérülés is), de az 1. sorban a 02 jel szinte biztosan nem graféma, hanem szavak közti tagolás vagy keresztszimbólum. TMK szerinti olvasatok azonban eddig nem vezettek kielégítő eredményre, valószínűleg a betűsor korábbi, eltérő változatáról van szó. Feltűnő kapcsolata a **173**, **174** feliratokkal; a három közül azonban legjobban ennek ismerjük keletkezési körülményeit, így ez alkalmas a többi meghatározására, nem fordítva; a **173** párhuzama alapján mindenképpen magyar nyelvű olvasatot várunk.

173 KMR/SZR A-01a?

Kőmedence vagy -talapzat, **Vargyas** (Vârghis, Románia – Udvarhelyszék). Fennáll. V. 1994. VII. 24, a vargyasi református templom telkén, az 1813-ban lebontott Árpád-kori eredetű régi unitárius templom nyugati zárófalanak átvágásánál, az utólag (későgótikus átépítéskor) emelt torony déli oldala alapozásából, fejjel lefelé másodlagosan beépítve. Az unitárius parókia irodájába, onnét az új református templomba került, 2005 óta középen a szószerék előtt az aljzathoz cementezve áll.

Téglatest alakú, öblös kemény szürke homokkő tárgy 51,5–54 x 46,5–47 x 67. Elöl 11 cm széles, 22,5 cm magas lépcső; felette külső oldalai 7 cm magasságban ferdére faragva, belvilág 21 (mélység) x 28,5 x 37 négyszögletes, alul lekerekített öböl, amely közelebből nem meghatározható tárgy vagy anyag tartójaként funkcionált. Négy oldala lenagyolva, látható nagy vésésnyomok a lépcső felett függőlegesen, alatta átlósan sakktáblaszerűen. Benkő: XIII–XIV. sz. (172 párhuzama és a kőanyag alapján), Kónya: XIII. sz. A ferde felső peremsíkon két külső oldalában egy sorban 11-12 kb. egy-

173a

173b

173c

173d

forma méretű (1. 9–10,5, 2. 8,7 cm) vésett jel jobbról balra, a **b** oldal nagy része *vacat*. A két oldal összetartozását igazolja, hogy az **a** utolsó jele átlóg a **b** oldalra.

← 16 56¹⁵? 77 06₀₁ x5 41' 13 81 || 37 64? 13 37?

MH[^]ALyJ ◦ XXTN || K²V?TK²?

Mihálj XXTN || K²V?TK²?

Var. lec. **a** utolsó jelből kiágazó oldalvonalak esetleg szándékosan, ligatúra részei? **b2**. 66? **b4**. bizonytalan

Fotó: **173a**, **173b**, **173c**, rajz: **173d**.

Kónya 1994. Ferenczi 1994a (rajz). Szász 1994. Kósa 1994/2003. Benkő 1994b (rajz). Ráduly 1995, 10, 79–95 (rajz; = R. J., A vargyasi rovásemlék olvasata. RMSz 1502/03, 1994.XI.26/27, mell. 47. C = NyItK 38, 1994, 147–150; ISzentTEN vagy iRTáN? NÚ 46/243, 1994.XII.10., 4–5; A vargyasi rovásfelirat betűtípusai. NÚ 47/16, 1995.I.25., 7; Még egyszer a vargyasi rovásemlékről. RMSz 1620/21, 1995.IV.1–2., mell. 13. Benkő 1996, 77–79 (rajz: 3. kép). Ferenczi 1997, 18–19, 22. kép (rajz). Györffy–Harmatta 1997, 152. Vékony 2004, 18–24. Szász 2007. Erdélyi–Ráduly 2010, 64. Mandics 2010, II 499–500, III 25–27. Benkő 2014, 317–318, 3. kép (fotó). Sándor 2014, 180–182 (rajz: 16. kép). Ráduly 2015a. Tubay 2015, 115–117, 119. Szentgyörgyi 2019, 31–35 (rajz: 1. kép).

Említés: Ferenczi 1995a; Ráduly 1996; Ráduly 1998, 61–62 (torz rajz); Benkő 1998, 48; Ráduly 2011, 29 (rajz); Benkő 2012, 53, 57 (2/1. fotó); Hosszú 2013, 97–98 (rajz: 5. kép); Benkő 2014a, 69, 71 (fotó).

Kónya: MHLy JSz(?)R(?)TN || KSzCT *M^hály* [- - -]. Ferenczi 1994a: *M^hály* vagy *mély* [- - -]; Szász 1994: MHLy ISTN KVT *M^hály Is* | *sz^ent* | *t^en k^öv^et^e*. 2007: M(S)QL ZKHR (utána személynév) ‘megmutatója, kiábrázolója ... emlékének’ („judeo-semita” betűk). Ráduly: MHLyJ RTN KVT *M^hály J*(- - -) (v. *M^hályi*) *i^rt^an k^öv^et*; Benkő, Györffy–Harmatta *M^hály(J?)* *i^rt^an k^öv^et*; Kósa: MHLyI SzTR TN KVT *M^hályi Sz(ilvesz)t^er t^ön k^öv^et*. Vékony: MĚFIOγTNKVD *i^mh fioγ t^en^eköd*, Jn 19,26 fordítása.

A felirat többségében TMK szerint értelmezhető betűkből áll, kivéve a tagolójel utáni két jelet, amelyek a 01 és 41 jelekhez való hasonlóságuk ellenére valószínűleg eltérő helyi betűváltozatok, így értékük ismeretlen. Az első szó értelme világos, bár Vékony elveti, mivel a hosszú magánhangzó ugratását nem fogadja el. Valójában azonban a 2. jelhez elmosódottan csatlakozik egy ligált A. Vékony olvasatában a FIOγ szó közepére kerülne a szóelválasztójel. A szöveg tartalma – attól függően, milyen funkciót tulajdonítunk a kőnek – valószínűleg szakrális jellegű, vagy a készítettő megnevezésére utal. A tárgy funkciója nem határozható meg egyértelműen, az eddigi kutatók többsége szerint keresztelőmedence, ellene Vékony 2004, 23–24 (a szerinte való olvasat tartalma miatt), Szász 2007 (a lelőhelyről előkerült másik, valódi keresztelőmedence is). Szász szerint keleti típusú kereszt talapzata (szóbeli közlése).

A tárgy kora és az ismeretlen karakterek miatt feltehető, hogy a hangértékek nem feltétlenül TMK szerintiek. A 3. jel ennek alapján talán nem Ly, hanem régebbi hangértékkel L (a 36 a TMK-ban jövevény betű, ld. Németh 1934; talán ebben a változatban nem használták, mivel a [felirathoz közletről kapcsolódó!] **172** 36 jele enyhén eltérő alakú és a leggyakoribb vélemény szerint másként olvasandó, ugyanakkor más változatban már a X. században ismert (**117**! NB. Vékony N^A-nak olvasta); a név hangalakja ekkorra már palatalizálódhatott (ezért követi a 06 = J jel), viszont a Ly hangra talán még nem alakult ki szabványbetű. A **b3**. jel mindenképp **13**, semmiképp nem **03** (Vékony ebben egyértelműen téved), viszont utána egy elhomályosult jel van, amely talán 37, de ez bizonytalan.

174 KMR/SZR A-?

Erdőszentgyörgy (Sîngeorgiu de Pădure, Románia – Marosszék), református templom. Fennáll. V.

Debreczeni László fedezte fel 1935-ben, a templom észai oldalán levő föld feltöltéséből. Mindenképpen a XVIII. sz. előtt, valószínűleg XIII–XIV. sz. a betűalakok és kőanyag alapján.

Kopott homokkő tömb 13 x 38 x 32, jelenleg beépítve a református templom északnyugati támpilléreinek oldalába (a torony aljában), kis eresz alatt enyhén ferdén. Elöl a felület negyedkörívben gömbölyödik, eredetileg valószínűleg párkánytag volt, a támpillérben másodlagos. A kövön 7-8 alig olvasható jel (3,7–4,5 cm), jobbról balra vezetve. Egy ideig cementréteg alatt volt, amitől felszíne megsérült; jelenleg vékonyan lemeszelve, alig olvasható.

← + + 40? **07** 36'? ,33 + 81? +

Ráduly rajza alapján (3–7. jelek): ← 36'? 41? 35? 34 31'

1. jel: függőleges szárdarab, 2. jel: 37[^] v. 44 v. 4. jelhez hasonló? 3. jel 35'? 36'? 7. és 9. jel: ferde szárdarab (31').

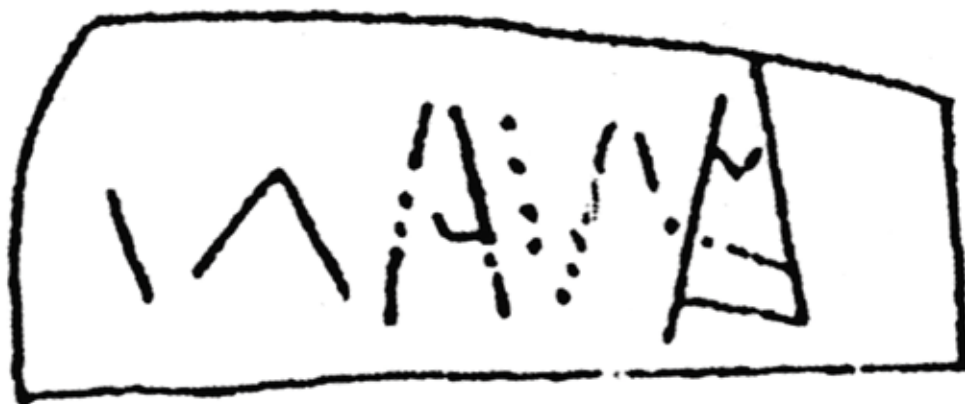
174a

174b

174c

174d

Fotó: 174a, rajz: 174b, 174c, (Ráduly nyomán): 174d.

Ferenczi–Ferenczi 1979, 29–30 (rajz). Ráduly 1998, 54–55 (= Az erdőszentgyörgyi rovásfelirat. NÚ 49/178, 1997.IX.13., 4), 90. Erdélyi–Ráduly 2010, 84. Ráduly 2011, 15–23 (rajz; = Az erdőszentgyörgyi rovás emlék olvasata I–II. Erdőszentgyörgyi Figyelő 6/54–55, 56–58, 2007, 3, 9; Az erdőszentgyörgyi rovás emlék betűrendszere. Hazanéző 21/1, 2010, 17). Mandics 2010, III 29, 43–44. Sándor 2014, 202–203 (rajz: 30. kép). Tubay 2015, 155–156. Ráduly 2016, 10–14.

Említés: Böződi 1935; Kabay 1974; Ferenczi 1992, 59 n. 13; Ráduly 1995, 10; Ráduly 1996/7.

Ráduly: *Kig's Sz(ent?)*

Ráduly rajza a kő korábbi állapotát rögzíti, ezért figyelembe kell venni, azonban az 1–2. és 8–9. jeleket nem észlelte, és a 4. jelet bizonyosan nem pontosan rögzítette, így olvasata nem lehet helyes. A 3. és 5. jelek kiegészíthetősége azonban az ő olvasata alapján lehetséges.

Erdélyi szerint XIII. sz. vége – XIV. sz. első fele (Bözödi: tatárjárás előtti, érvek nélkül), Sándor és Tubay szerint elhelyezkedése miatt a templomtoronynál nem régebbi: 1730-as évek. Valójában azonban másodlagos, ezért kora bizonytalan, valószínűleg középkori. Hengeres kiképzése és amennyire a meszelés alatt meg lehet ítélni, anyaga a **172** párhuzama, a 36/36' jel előfordulása az archaikus, TMK alapján nem teljesen érthető betűsorban szintén közös, ez Erdélyi keltezését támogatja. Az írás feltehetőleg a TMK-nál régebbi rovásváltozat, tartalma a rossz állapotú, nehezen tanulmányozható néhány betű alapján nem ítéltethető meg; valószínű, hogy a felirat nem teljes, elől és hátul is lehet csonka.

175 SZR A-06a?

Berekeresztúr (Bâra, Románia – Marosszék), református templom. Fennáll. V.

Felfedezte: Ráduly János, 1997?

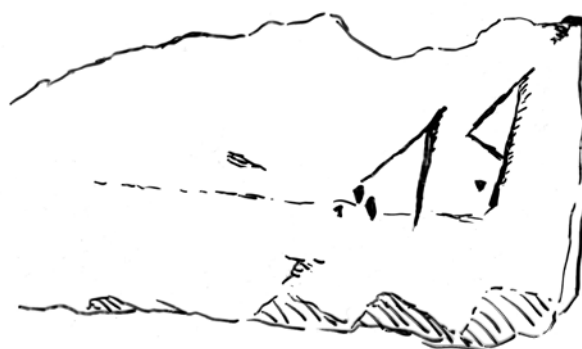
A torony belsejében, második emelet, nyugati ablakmélyedés jobb fala.

Háromszög alakú, durván faragott andezit kő 14 x 30 x ?. A falat alkotó terméskövek többségénél jobban megmunkálva, s mivel jelenleg nem *alsó I* helyzetű, alighanem másodlagosan beépítve. Ez esetben legkésőbb XIV. sz, de lehet korábbi is.

A kő jobb oldalán jobbról balra ferdén vésett két kb. azonos jel (5 cm), köztük tagolóelemek.

175a

175b

← 15 ° 06 °°

A ° J °°. Esetleg: *a(l- - -) °(=1), j(obb) °°(=2) ?*

Fotó: **175a**, rajz: **175b**.

Ráduly 1998, 21–22 (= A negyedik berekeresztúri rovásemlék. NÚ 49/138, 1997. VII.9., 4). Erdélyi–Ráduly 2010, 68. Mandics 2010, III 34.

Ráduly: *A S* (monogram).

TMK szerinti jelek és talán számjegyértékű, mivel ismétlődő pontozás, de aligha szövegértékű, hanem kőfaragójegy.

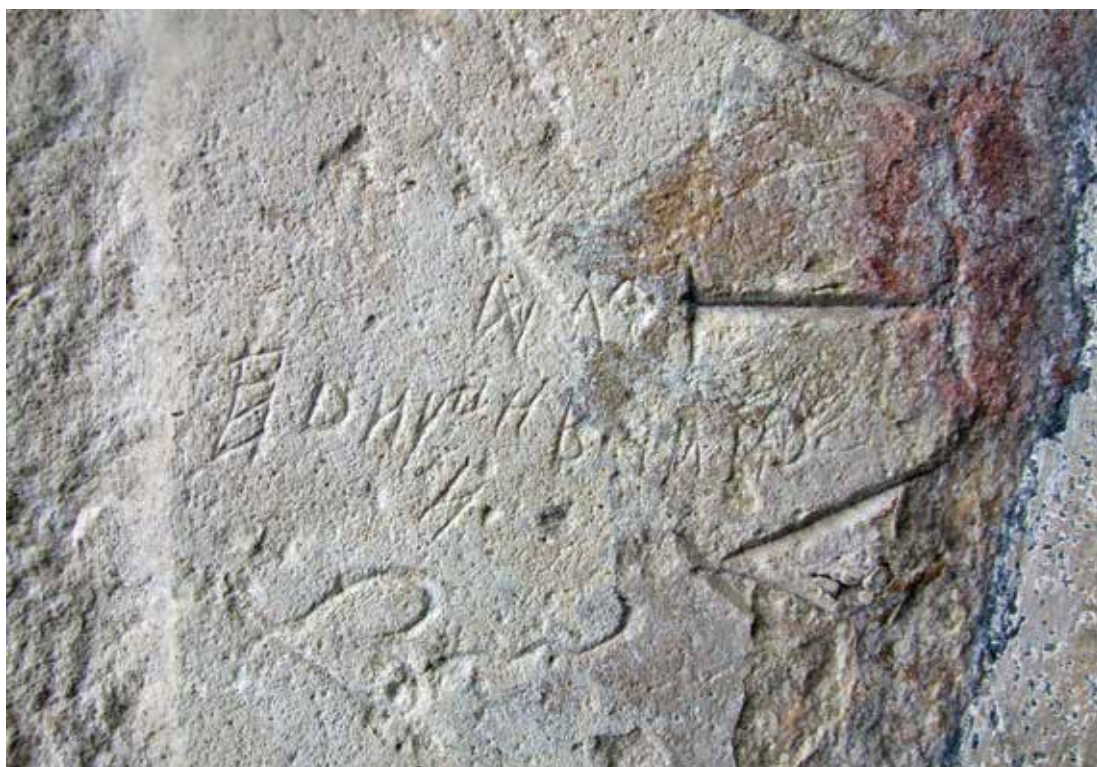
176 KMR A-?(01b?)

Alsószentmihályfalva (Aranyosszentmihály; Mihai Viteazu, Románia–Aranyosszék), református templom. Fennáll. *V.*

Felfedezve: Benkő E., 1971 ősze (1987 revideálja).

Szentély keleti külső falába 46–77 cm magasságban legalább harmadlagosan, fejjel lefelé épített kő. Eredetileg simára csiszolt felület az alsó (jelenleg felső) sávban mélyebben, elnagyoltan vésve (valószínűleg építészeti tagolóelem utólagos lefaragása), minden oldala törött, szélei vakolattal fedve. Jelenleg kiálló rész 31 x 52 x ?. A kővön elsődleges római felirat maradványa (betűk 6,0 cm): [- - -Re]stitutus ° [- - -] | (két heder). Az 1674–1685 között épült (Entz 1996, 141) templomban biztosan többedleges helyen.

Az elsődleges felíratra merőlegesen, 3 sorban vésett jóval kisebb jelek nagyjából egyenletes méretben (1. 1,1, 2. 0,9–1,2, 3. 1,2 cm), a 2. sor végén jóval nagyobb jel (képjel, tamga?). Kb. középre igazított sorok, valószínűleg jobbról balra tartó írás. A felirattól jobbra, az elsődleges felirat betűi közt a felszín sűrű halszálkaminta-szerű

176a

írdalása szándékos, de nem a felirat része, azt tönkreteszi, valószínűleg az utólagos beépítés kedvéért készült.

Az elsődleges felirat II. sz., a másodlagos önmagában nem keltezhető: III. sz. vége – XVII. sz. eleje közt.⁶ Az eredetileg feltehetőleg nagyméretű és igen gondos művű római sztélét feltehetőleg darabokra vágták és oldalra fordítva hasznosították újra (a nyilván jobbra igazított másodlagos felirat különben aligha került volna az eredeti felirat tetejétől és bal szélétől ennyire távol), valószínűleg ekkor is beépítve valahova. A szövegnek méretben, elrendezésben, funkcióban a későközépkori rovásírásoktól elütő volta és TMK szerinti olvasatának problémái alapján korábbi (Árpád-kori?) keletkezése valamivel valószínűbb.

← 06? 34? 66 | ° ,88 66 41 06 ° 16' 41 37 13' 41 82 46+ | ° 41/44? °

176b

176c

Fotó: **176a**, **176b**, rajz: **176c**.

Benkő 1972 (fotó, rajz). Vásáry 1974, 165. Ferenczi–Ferenczi 1979, 29, 215 40. j. Kósa 1983, 88. Vékony 1987, 19, 108–117. Benkő 1994, 158–160 n.1 (rajz). Vékony 2004, 110, 217–230 (p. 219 rajz). Ráduly 1998, 27–34 (rajz; = Az alsószentmihályi rovás emlék új olvasata. RMSz 7, 1995.XII.16–17., mell. 49. D; Az alsószentmihályi

⁶ A templom, amelybe be van építve, 1675-re keltezhető egy ablakkeret felirata alapján: *An(n)o 1675 Ko-farago Andras*.

rovásfelirat koráról. RMSz 8, 1996.II.17–18., mell. 7. C; Mikor keletkezett az alsó-szentmihályi rovásemlék? NÚ 48/34, 1996.II.17., 5). Erdélyi–Ráduly 2010, 63. Mandics 2010, II 508, III 28–29, 42. Sándor 2014, 203–205 (rajz: 31. kép). Tubay 2015, 97–98, 156.

Említés: Vékony 1985, 80; Ferenczi 1992, 58 n. 10; Ráduly 1995, 10, 136; Kubinyi 1995, 2; Ráduly 1996; Ráduly 1998, 62 (rajz); Ferenczi–Ferenczi 2006, 102; Benkő 2012, 48, 53 (fotó: 3/4. kép); Benkő 2014, 311, 322 (fotó: 1. kép); Benkő 2014a, 66. Benkő 1972 (hasonlóan 2012): XVII. sz. vége (magyar; a római feliratot koraújkorinak vélte, szerinte [*con/in*]/*stitutus*). 1987: XIII–XVII. sz. (az elsődleges felirat római). Ráduly: XIII–XIV. sz (magyar), Vékony: X. sz. első fele (920–950 k., kazár nyelvű). Benkő: [- - -] *r^ak r^orny*; Vásáry, Kósa: *Nyi^st^t^verü M^ark r^orny^a ez* (csak 2. sor); Vékony: *äbi^atiy | jüedⁱ k^ür qar^j* ‘dicső legyen háza, zsidó Kür, (a) karaita’; Ráduly: *Ov^ari M^ark r^orny ez*.

A felirat eddigi olvasatai mindenképpen elvetendőek, mivel Vásáry és Ráduly az 1. sort nem értelmezik, Vékony pedig a valóságosnál több betűt olvas benne; a 2. sor 1–2. karaktereit mind a valóságtól eltérően értelmezik, utolsó jelét pedig Vékony kivételével betűnek tekintik. Valódi jelei közül 66. 37. 44 elég karakterisztikusan TMK szerinti jelek, azonban eszerint nem ad egybefüggő értelmet. A TMK korábbi, eltérő változatát kell feltételeznünk, erre utal a ,88 és 16’ jel, amely a NR-ban szerepel, de KMR-adat is van rá. Az adott helyen az avar vagy bolgár kori készítés kevésbé valószínű, korai magyar kori feliratra gyanakodhatunk, illetve Vékony feltételezése honfoglaláskori voltáról és türk nyelvről nem vethető el.

A felirat helyzete és mérete alapján tartalma mindenképp más, mint eddig feltételezték. A nagy és hangsúlyos latin betűk közt a kőbe vésett rovások közt feltűnően apró felirat szinte elvész, ezért csak magánfeljegyzésre lehet gondolni, a tulajdonos dicsőségét hirdető szövegre aligha. Az elrendezés alapján az 1. sor mindenképp valami címzés, invokáció, míg a 2. sor folyamatos szöveget ad. A 3. sor egyetlen jel, amely két pont közt áll: feltételezhető, hogy a 2. sor javítására szolgál. A 2. sorban a felette levő jel 37, míg a 3. sor olvasata legalábbis valószínűsíthetően 44: ez reális okát adja a javításnak, ti. ha a semleges K hangot *K csoportra javították. Mindez megerősíti, hogy valóban alapján TMK szerinti szövegről van szó.

Az 1. sor TMK szerinti olvasata JSU, invokációt feltételezve esetleg feloldható így: *J^esu<s>*.

°177 KMR? A-?

Bélyegző, Tokaj.

Pontos lh. ismeretlen. Ö.h. Tokaji Múzeum.

Fekete palából készített ötszög alakú, átfúrt végű csüngő (amulett, vö. Ferenczi–Ferenczi) 3,1 x 2,6 x 0,9. Előlapjába 2 összetett jel, ligatúra vagy tamga (?) vésve, a

haladási irány bizonytalan, de a 15 alakú jel volt később bevésve. (Valószínűleg nem felelt meg a függőlegesen csüngő állásnak.)

→ 27⁰⁸ (v. 20⁰⁸) 15 v. ← ,20 (v. ,27) [aláhúzva] ,15'

Rajz: **177** (Csallány után).

Csallány 1971, 130 n. 6. Csallány 1972, 141–142 n. 6. (rajz: 29. kép, fotó: XVIII. t.). Mandics 2010, II 558–559. Említés: Ferenczi–Ferenczi 1979, 24 n. 14.

Csallány: TKCs *takács*. (Szerint pecsétlő, így balról jobbra olvasandó.)

A jelek közt a bevésés minősége alapján két fő jel különíthető el, az egyiket több kisebb, utólag hozzávéselt vonal keríti be; alá- vagy fölhúzva, aszerint, milyen irányba olvassuk a feliratot. Noha a jelek erősen hasonlítanak TMK szerinti jelekre, semmilyen értelmet nem adnak, így valószínűleg más írásrendszerből származnak, ha egyáltalán írás és nem írásutánczás.

177

PONTOSABBAN NEM KELTEZHETŐ KÖZÉPKOR

177¹ SZR E-05?

Agyagedény töredéke, Budapest-Káposztásmegyer.

1971-ben Káposztásmegyer-Vízmű területén földmunkák során középkori településről került napvilágra. Ő.h. NLHGy ltsz. 34/2019. Középkor későbbi évszázadai, esetleg XVI. sz?

Kézzel formált, durva anyagú sötétszürke fazék oldal- és aljtöredéke, 3 darabból összeragasztva. Az oldalán égetés előtt egy paizs durva rajza (címer?) bekarcolva, rajta talán kereszt, de későbbi sérülés teszi felismerhetetlenné, alatta két sorban jobbról balra haladó jelek, a felső vékonyan és kuszán bekarcolva, az alsó vastagon, tompa eszközzel, durván, de egyenes sorban; utólagos karcok az írások felett.

← 08? + II 41 15 || [- - -] + 66 37 41 86 I3? 15 16 [- - - ?]
J?+PR²A || [- - -]+UK² R²OT?AM [- - - ?]

Fotó: **177a**, rajz: **177b**.

Az 1. sor 2. jele valószínűleg 06, ,87, esetleg 15 v. 81¹⁵. A 2. sor első (?) jeléből két függőleges vonás azonosítható, de nem azonos mélységűek, az egyik esetleg aka-

ratlan; 6. jele lehet 03 is, de valószínűleg csak utólagos anyagkitörés miatt, az eredeti karc inkább 13 lehetett.

Mandics 2010, II 519. Említés: Vásáry 1974, 167-168? (hamisítvány).

Az írásmód világosan TMK, az első sor azonban nem ad értelmet (de lehet, hogy a feljebb álló RA betűk valójában újabb sort alkotnak), a második részben értelmes: [- - -]+UK *ró'tam*. Sajnos a tárgy pontosan nem keltezhető, de mindenképpen igaz, hogy legalább a későközépkorig visszamenő TMK szerinti rovásírás-használatot igazol Újpest környékén, ezzel szinte az egyetlen biztos adat a Duna-vidéken. A jelenség magyarázata egyelőre meghaladja erőnket, mivel a nagyon durva áru köznépi írástudásra utal, ez esetben viszont érthetetlen, hogy más hasonló példát egyáltalán nem ismerünk a térségből és korszakból.

Könnyen lehetséges, hogy ezt és a *180 töredéket említi Vásáry I. úgy, mint ami 1971-ben az ún. „megyeri csárdánál” csatornaásásnál,

leletmentésből került elő. A felirat ugyan nyilvánvalóan nem hamisítvány (szerinte több száz középkori cserép került elő, többükön újonnan készült, friss TMK szerinti betűk), de elképzelhető, hogy Vásáry a *180 alapján ezt is tévesen ítélte meg; az általa adott *Árpád* olvasat (nem felirattani leírás) balról jobbra (!) közelítőleg megfelel a nem világos értelmű első sorának (J+PRA: 08 helyett 02 olvasásával).

177a

177b

ALIENA (MÁS ÍRÁSRENDSZERŰ V. MÁSHONNAN SZÁRMAZÓ EMLÉKEK)

*178 Lat E-?

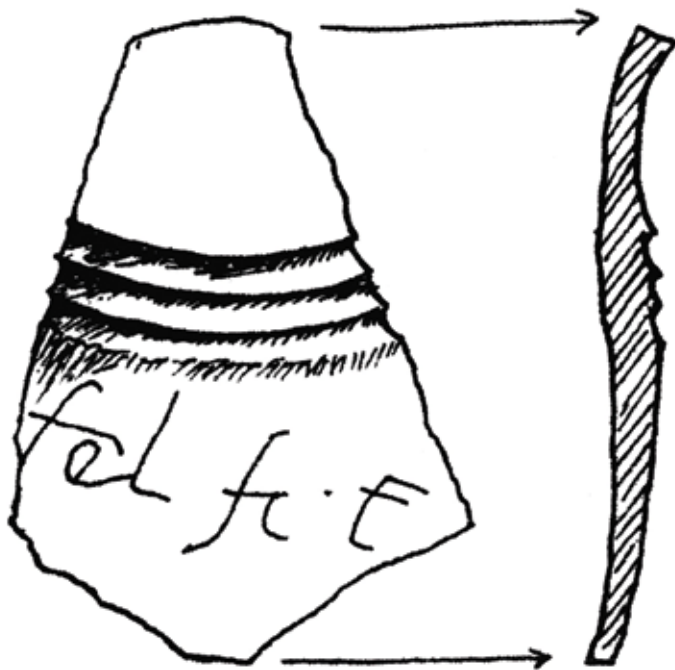
Agyagedény töredéke, **Csernáton** (Cernat, Románia – Kézdiszék).

Ásatáson került elő Csernátonban, a Damokos-kúria udvarán, településrétegből (40 cm mélységből). Árpád-kor. Fekete korongolt edény oldaltöredéke, bordázott nyakkal. Alatta égetés után jelek bekarcolva. A felirat nem rovásírásos, hanem latin betűket alkot.

Rajz: **178** (Székely után).

Székely 1996, 171 (rajz).

Mandics 2010, III 55.

178

FALSA (TÉVESEN FELIRATOSNAK TARTOTT TÁRGYAK, HAMISÍTVÁNYOK)

*179 SZR C-02a

Nyírfakéreg tábla, **Stubnyafürdő** (Turčianské Teplice, Szlovákia – Turóc vm.).

Cherven Tamás besztercebányai kanonok 1839-ben a stubnyai fürdőben Jezerniczky István adószedőnél találja, aki azt állítja, a Raksányi család levéltárában találta. Ő.h.: ? Sötétbarna nyírfakéreg hártján (8" x 5", öt darabra törve) fekete tintával írt jelek, jobbról balra haladó 32 sor. Utólag latin írású (Jerney: XV. századi kódexből származó) papírra ragasztva (**b**), amelynek alján utólagos magyar szöveg (**c**). A **b** szövegnek nincs köze a felirathoz, a **c** szöveg a felíratra vonatkozik, akkor készülhetett, amikor azt a (véltőleg jóval korábbi) **b**-re ragasztották.

¹ [- -] + ° ,87 '15 **41 64** 80 03 46 **36'** ,y5 16 84 y3' ,87 84 **41°** 46^15 13^17 **43 '29^84** y3' **34** 84 78 02 | ² 46 **51** ,35'? + [-] 06^15 15 [- °] 15 ° '15 '29^84 ,y3 **34** 84 78 02 '15 02 ° 81 ,87 46^15 13^17 **43 51 43** 03^17 **43 64** 81 ,34^03 46 | ³ **36'** 84 '29 **36' 51?** **04°** [-]+ **51 04** 78 66 ,87 '15 **04 '29** ,34 '15 **04° '29** 66 46 ,87 ° 45 **04 51^84** [°] **35'** ° **51^15? 04°** 46^15 64^15 **41° 33** | ⁴ **36'** 66 02 y3' 84 **36'** 84 **04 36'** 84 **64** 81 **87^** ,34 **19 04° '29** 66 41? ,87 45 **04 64** 84 46 84 51 (vac.) ° **51^** ,87? 84 **35'** 78 02 '15 02

02^17 | ^5 16 87 ,87 ° 51 ° 36' 87 51 15 16 02 . 19 84 66 34 ° 51 '15 y3' 84 45? ° 66
 46 11 19 35' 03 36' 43' ,34 . 02 | ^6 19 ° 87 56 y3' 78 02 '15 02 46 84 35' 84 ° 51 46^15
 51^87? y3' 45 56 '15 43 y3' 66 02 . 45 (vac.) 35' 15 76-87 ° 51 ° 45 ° 11 | ^7 [- - -] °
 51 ° 46^15 ,87 03 87 45 80 01 15 03 ++ | ^8 + 66 35' 87 19 ° 15 36' 15 ,15^02 31 °
 84 ° 46 84 51^86 31 15 ° 45 ° 51^31 47 84 ° 19 ° 46^15 64 15 31 15 02 51 11 ,87 35'
 87 | ^9 19 ° y3' 84 64^84 46^15 03 86 31 15 ° 19 ° ° 02 ° 17 46^15 76 03 15 03 ° 16
 02 y3' 15 '03 ° 81 ° 16 87 04 16 ° 84 ° 64 15 35' 86 76 ° 02 ° | ^10 46^15 36' 16 15 ° 51 °
 64 31 46 86 36' 45 : 86^33 16 84 77 02 15 02 ° 64 15 56 66 '03 ° 51 66 31 97 ° 02 °
 86^33 16 15 | ^11 . 84 ° 16 93 34^87 64 . 81 ° 46^15 ,87 03^15 31 . 03 ° '29^03 87 ,87 ° .
 45 16 15 46 87 [.] 19 ° 64 15 31 02 45 ° '15 16 '15 31 02 ,87 ° 51 ° | ^12 35' 15 31 15 35'
 87 . 03 ° [?] 31 '15 y3' ,87^84? [.] 81 ° 03 ,34 16 '15 31 ° 51 ° 36' 84 64 84 03 ° 51^87?
 ° ,34^02 ° 51 . 03 ° 46 84 31 87 46 . 03 ° | ^13 46^15 31 03^15 ,87 77 02 '15 02 16 02
 34 y3' 84 35' y3' 84 64^84 78 . 06 15 ,87 y3' 15 . 81 ° ,34^15 ,87 41' . 77 ° 56 '15
 ,87 '15 . 45 ° | ^14 03 16 y3' 02 . 19 ° 51^87 35' 87 16 31 ,34 . 81 ° 64^81 '15 29 ,34 . 81 °
 16 02 36' 84 51? . 81 ° 51^02 36' '15 . 77 ° 16 02 76 87 64? | ^15 . 35' ° 78 84 81 34 77
 02 15 02 46 15? 31 15 41 [- -] 84 '29 41 [.] 77 ° '15 36' 03 15 16 15 . 03 ° y3' 15 64
 15? 31 30? (=11?) | ^16 03 15 y3' 81.? 64 84 31 84 76 ° 19 ° ° 31 [- 5? - .] 45 ° 16 84 04
 84 35' 03^15 ,87 y3' 77 16 02 ++ [- -?] | ^17 y3' '15 31 15 36' '15 . 81 [°] 51^02 ,87
 03 [- 5 -] 46^15 66 ,31?^87? 36' 87 80 02 '15 01 02 66 [- - -] | ^18 02 ,87^84 16 84
 46 36' ,87^84 . 45 ° [- 3/4 -] ,87 . 81 ° '29 02 35' 87 . 51 ° 03^02 16 y3' 03 19 [- - -] | ^19
 84^ ,87 03 84 35' 66 46 . 45 ° y3' '15 04 46^15 02 46^15 31 '15 77 02 36' 77 02 15
 02 11 [- - -] | ^20 . 35' ° 76 81 46 ,87 15 35' 11^31 66 ,87 ° 35' [°] ,87 '15 46 51^15 36'
 77 02 15 02 16 [- - -] | ^21 . 81 ° 51^84 y3' 84 . 81 ° 46 87 51^87 46 36' 81 (!) [.] 84 [°] 87
 31 y3' 64 15 ,87 . 03 ° | ^22 [-] +++ + + + + [- - -] | ^23 01? 87 51^87 46 . 19 ° 34^87
 y3' '15? 81 '15 [.] 51 [°] 87 15 81 46^15 36' 87 [- - -] | ^24 04 66 36' '15 51 51 66 ° 15
 41' ° 45 ° 87 64 '15 . 02 ° 16 '15 46 87 ,87 y3' '15 . 02 ° '15 31 15 03 . 51 ° | ^25 46 84 ,87
 66 41' . 51 ° 11 ,87 y3' 15 ° 31' ° 03 ,87 y3' [- 3? -] 51 36' y3' 87 . 51 ° 34 y4 51 46 36'
 | ^26 y3' 66 ,87 03 . 81 ° ,34^15 31' 02 36' 87 [- 3/4 -] 35' 87 31 '15 04 ° 36' 87 y3' 87 ,87
 51 04 ° 03^15 81 y3' '15 77 | ^27 . 03 ° ,34^02 51^87 31 . 35' ° 87 51 66 02 . 77 [- 3 -] 84?
 ° 03 04 36' 15 41' 04 46^15 36' 29 '15 ,87 . 51 04 ° | ^28 . 19 04 ° 51^87 03 87 . 03 ° 46
 84 y3' 84 [.] 87 ° ,34^02 46 . 77 ° 11 31 31' 87 ,87 02 ° 35' 87 35' ° . 03 ° 46^15 36' | ^29
 31' 87 11 61' 31 . 81 ° 64 02 03^15 77 02 15^02 01? 36' '15 02^15 [.] 81 ° 46^15 31
 y3' 15 [.] 81 ° ,87 44 16 46^15 | ^30 ,34 84 y3' . 77 ° 51^84 46 ,87 . 03 ° 78 84 81 . 78 ° 03
 81 64 84^ ,87? [.] 04 ° 04 64 | ^31 87 36' y3' 15 '15 31 ° 03 87 51^87 46 . 03 ° 11 ,87 y3'
 '15 . 19 [- 4/5 -] ++ [- - -] | ^32 87 y3' '15 ,87 '15 [- - -]

¹ [- - -] + NAK¹VËT^IZL ÖMEK²NEK¹ ' Z^AD^AR² R¹^EK²SEFI | ² Z+T?[-]J^AA A
 A R¹^EK²SE FIAI ËN Z^AD^AR² BR²D^AR²VËT?^IZ | ³ LER¹LBGy' [-]+BGy FU-
 NAGyR¹TAGyR¹UZN CsGyBE G B^A?Gy' Z^AV^AK¹T | ⁴ LUIK²ELEGyLEVËO^T
 CGy' R¹UK¹N CsGyVE ZEB (vac.)' B^AEG FIAI D^A | ⁵ MON B' LOBAMD C EUS

B (vac.) AK²ECs UZP C GILSzt D |⁶ C' OHK²FIAI ZEGE B' Z[^]AB[^]OK² C HAR²-
K²UD Cs GALyO B' Cs' P |⁷ [- - -] B' ZANDOCs FIAI Sz?+ |⁸ UGOC ALAD[^]AR² E'
ZEB[^]OR²A Cs' B[^]ER²ZE C' Z[^]AVAR²AIB'PNG?O |⁹ C' K²EV[^]ED Z[^]ADOR²A C'
D' A?Z[^]A FIAI MIK²AD E' MOGYA E' VAGOLy D' |¹⁰ Z[^]ALMA B' V[^]Ë?R²ZOLCs
O[^]TMAR² FIAI VAHUD [-] BUR²E D' O[^]TMA |¹¹ E' MÜS[^]O?V E' Z[^]AND[^]AR² D'
R^{1^}ION Cs MAZO C' VAR²ICs' AVAR²IN B' |¹² GAR²AGO D' [-]R²AK²E[^]N E' IT?
MAR² B' LEVED B[^]O'T?^I B D' ZER²OZ D' |¹³ Z[^]AR²D[^]AN FIAI MISKE G K²E-
V[^]E F JANK²A E' T[^]ANK¹ F' HANA Cs' |¹⁴ IMK²I C' B[^]OGOMR²T E' V[^]Ë?AH?T
E' MILEB? E' B[^]ILA F' MILyOV? |¹⁵ G' FEËS FIAI ZAR²AK¹ [- -] ER¹?K¹ F' ALI-
AMA D' K²AVA?R²+ |¹⁶ DAK² E' VER²ELy C' R²[- 5? -] Cs' MEGyE GD[^]ANK² F
MI++[- -?] |¹⁷ K²AR²ALA E' B[^]END[eguz E'] Z[^]AUR²?^O?LZO FIA {Sz}I U[- - -]
|¹⁸ I N[^]EMEZL E[^]N Cs' [- 3/4 -]N E' R¹IGO B' D[^]IMK²IC [- - - B] |¹⁹ E[^]NDEGUZ
Cs' K²AGyZ[^]A D Z[^]AR²AFIL FIAI P+[- - -] |²⁰ G' LyËZNAG P[^]R²UN G NAZB[^]AL
FIAI M[- - -] |²¹ E' B[^]EK²E E' ZOB[^]OZLO E OR²K²VAN D' (vac?) |²² +++ ++ ++
[- - -] |²³ R²OBOZ C S[^]OK²AËA B NAËZ[^]ALO [- - -] |²⁴ GyULA B BU AK¹ Cs O[^]R²-
VA D' MAZONK²A D' AR²AD B' |²⁵ ZENUK¹ H' PNK²A Sz' DNK²[- 3? -] BLK²O
B? TÖBZL |²⁶ K²UND E' T[^]ASZILO [- 3/4 -] GOR²AGy' LOK²ON BGy' D[^]ANK²AF
|²⁷ D' T[^]IB[^]OR² G' OBUD F [- 3 -]E DGy LAK¹ Gy Z[^]ALH?AN BGy' |²⁸ CGy' B[^]O-
DO D' ZEK²E E' T[^]IZ F' PR²SzOND' GOG D' Z[^]AL |²⁹ SzOP+R² E' VID[^]A FIAI
+LAD[^]A E' Z[^]AR²K²A E' NÜMZ[^]A |³⁰ TEK² F' B[^]EZN D' FEË F' DËVE Gy' GyU-
LA F' |³¹ OLK²A AR² DOB[^]OZ D' PNK²A C [- - -]++[- - -] |³² OK²ONA[- - -]
¹[- - -]nak, vëtzilö? MEKnek: Zadar Reksefi. |² ZR¹T[-]AJA I. 1. Rekse fia: én Zadar
BR²D[^]AR² vëtz |³ (olvashatatlan) |⁴ (olvashatatlan) fia: <I.> Da |⁵mon 2. LOBAMD
3. Eus^eb? (olvashatatlan) |⁶ III. OHK fia: <I.> Zege 2. Zabok 3. Harkud 4. Galyó B
Cs P |⁷ [- - -] Zandócs fia: Sz+ 8 |⁸ UGOC Aladár 5. (olvashatatlan) |⁹ (olvashatatlan)
fia: (olvashatatlan) |¹⁰ Zalma 2. Vér/b]olcs (?). Ot'már fia: VAHUD [3.] BURE 4.
Ot'má<r> |¹¹ (olvashatatlan) |¹² (olvashatatlan) |¹³ Zardan (?) fia: Miske 8. Keve 7.
Janka 6. (olvashatatlan) |¹⁴ (olvashatatlan) |¹⁵ VIII. FEËS fia: (olvashatatlan) |¹⁶ (olvas-
hatatlan) |¹⁷ KARALA 6. Bend[egúz 5.] (olvashatatlan) fia: U[- - -] |¹⁸ (olvashatatlan)
[B] |¹⁹endegúz 4. KAGyZA 5. Zarafil (?) fia: P+[- - -] |²⁰ (olvashatatlan) fia: M[- - -] |²¹
[8.] Beke 7. Szoboszló 6. ORKVAN 5. |²² [- - -] |²³ Roboz 3. (olvashatatlan) |²⁴ Gyula 2.
(olvashatatlan) |²⁵ (olvashatatlan) |²⁶ Kund 7. Tasziló [8. -]gor 11. LOKON 12. Dankaf
f(iai): |²⁷ 5. Tibor (olvashatatlan) 12. |²⁸ 13. Bodó 5. Zeke <6.- - -> 7. Tíz (?) 8. (olvas-
hatatlan) |²⁹ SzOP+R VII. Vida fia: (olvashatatlan) |³⁰ (olvashatatlan) Gyula f(iai?) |³¹
(olvashatatlan) Doboz 5. PNKA <4. - - -> 3. [- - -] |³² (olvashatatlan)

Cherven ms. ¹ [- - -]nak vëtzilö nemeknek Zadar Rekse fia | ² za[-]la[-] 1. Rekse fia.
Én Zadar Hordar vëtz | ³ Lehel 12 [-] 12. Fun 11. Hert 11. Ruzen 14. Be[-g] 12.
Zavak [-] | ⁴ Luikel 16. Levent 13. Ruten 14. Verzó [-] Be[-]g fia: Da |⁵ mon 2. Lo[-]
amd 3. Eus 2. Rake 4. Uze 3. Gilbot 5. |⁶ 3. Ohk fia: Zege 2. Zabok 4. Harkud 4. Galyo

2. 4. Po | ⁷ [- - -] 2. Zando 4. [-] fiai 2. Kajala | ⁸ Ugo 3. Aladar 6. Zebora 4. Berze 3. Zavarai 2. Pingo | ⁹ 3. Keve 5. Zadora 3. 5. Azan fiai Mikad 7. Megye 6. Vagoly 5. | ¹⁰ Zalma 2. Versol 4. Otmar fiai Vahud Bure 5. Otma | ¹¹ 6 Müsov 7. Zandar 5. Reon 4. Mazo 3. Vari 4. Avarin 2. | ¹² Garago 5. Raken 7. Itmar 2. Levend 2. Tibi 5. Zernoz 5. | ¹³ Zardan fiai Miske 9. Keve 8. Janka 7. Tank 8. Hana 4. | ¹⁴ Dimki 3. Bogomrt 7. Vetahk 7. Mileb 7. Bela 8. Milyovo | ¹⁵ 9. Feés fiai Zarak 9. Ehk 8. Aliama 5. Kavar [-] | ¹⁶ Dako 4. Veröly 3. Tepo[-] 4. Megye 9. Dank 7. Mi[- - -] | ¹⁷ Kajala 7. Bendegus [-]R[-] Zatarolzo fiai Unamaz | ¹⁸ 5. Nemezlen 4. Zolton 7. Rigo 2. Dimki [- - -] | ¹⁹ Endeguz 4. Kagyza 5. Zarafil fiai Po[- - -] | ²⁰ 9. Lyézna 9. Piruny 9. Nazbal fiai M[- - -] | ²¹ 7. Beke 7. Zobozlo 6. Orkvan 5. [- - -] | ²² [- - -] | ²³ [-]joboz 2. Sokaéa 2. Naé[-]zalo [- - -] | ²⁴ Gyula 7. Bujak 4. Orvan 5. Mazonka 5. Arad 2. [-] | ²⁵ Zenuk 2. Ponka 2. Dank 1. Holko 2. Tobozl[-] | ²⁶ Kund 7. Taszilo 10. [-]gor 11. Lokon 12. Dank 9. | ²⁷ 5. Tibor 9. Obud 8. [- - -]lak 10. Zalhan 12. [-] | ²⁸ 13. Bodo 5. Zeke 7. Tiza 8. Porszon 5. Gog 5. Zal[-] | ²⁹ Szoper 7. Vida fiai Ulada 7. Zarka 7. Nümza | ³⁰ Tek 8. Bezno 5. Feé[-] 9. Deve 10. Gyula 9. [- - -] | ³¹ Olka 11. Doboz 5. Ponka 3. Z[- - -] | ³² Zokona [- - -]

b [- - -] et supradictis [- - -] assessoribus tota praeponenda [- - -] testibus justitia virtus [- - -] attendenda [- - -] et pietas [- - -] adhibenda in Testi[moniis? - - -] assessores debent esse scientia roborati [- - -]

c Ezen iras van [- - - mel?]lyet pogan lev[el? - - -] decel | [- - -] meg [- - -]tott Ivan | p[-]niky [- - -]ania lcc Indert [- - -]

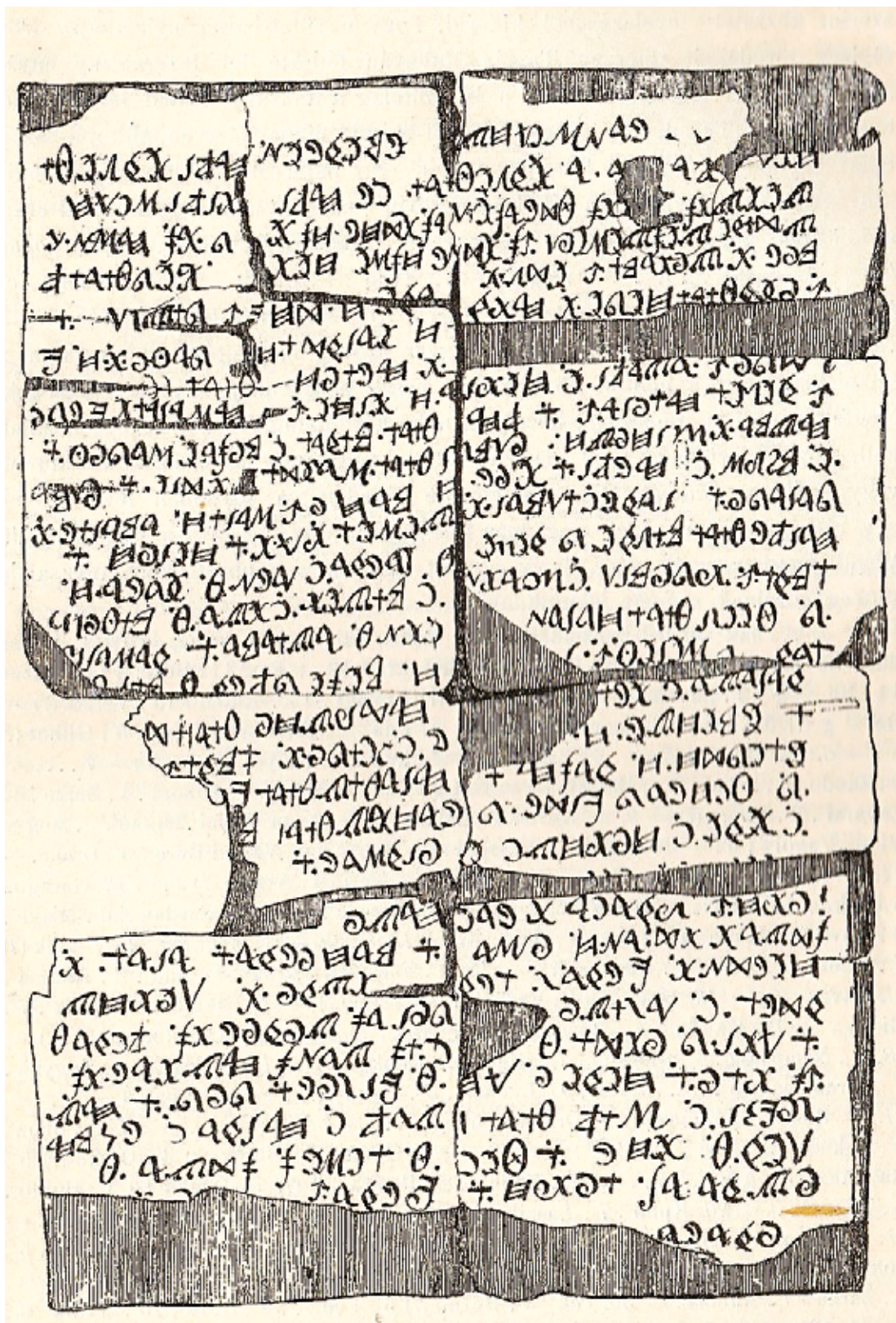
Rajz: **179** (Jerney nyomán).

Cherven ms. 1839 (hitelesnek tartja; közli: Jerney 1840, 120-123). Jerney 1840 (119: hitelessége kétes). Szabó 1866, II 119, 124–125 (bizonyítja hamisítvány voltát). Fischer 1889, 72-75 (hamisítvány). Sebestyén 1909, 294–299 (rajz: 153. kép, hamisítvány). Említés: Jerney 1842, 295; Toldy 1852, I 39–40 (hitelesnek tartja); Nemes 1882, 765 (nem szól a hiteléről); Hódoly é.n. (kétes); Sebestyén 1915, 8; Vásáry 1974, 167; Sándor 2014, 281–284; Tubay 2015, 19.

Hamisítvány. Szabó érvei közül ezt helyesen bizonyítja: a) minden párhuzam hiánya, nemcsak rovásírásos, de latin nyelvű írásbeliségben is, b) érthető mondatok hiánya, a benne szereplő magyar szavak nem a kornak megfelelő, illetve hibás alakja, c) magánhangzó-ugratás hiánya. A turóci eredet önmagában nem volna ok a hamisítás tényének kimondására, mivel Turócból és környékéről más halvány nyomok is felmerültek rovásírás használatára: vö. ⁷ **240b**, ⁷ **248** (Hont vm.). Szabó szerint Bél M. betűsora alapján (de néhány betűalak, mint **35**, **34**, **y3'**, még ahhoz képest is módosult).

A **c** szöveg Jerney szerint XVII. századi, ez esetben a hamisítás kora ez lenne, de a

⁷ Ámbár **240a** Nógrád megyéből jóval valószínűbb.

turóci regestrom felhasználásával XIV. sz. végi szöveget imitál, ezért valószínűleg annak publikálása (1809) utáni. Ugyanakkor valamiről másolat (esetleg kéziratos fogalmazványról készült?) a gyakori sorrendi hibák alapján: számok kimaradnak (ezek alapján nevek is kiestek), ismétlődnek, a számjelző felső pont elmarad vagy hibásan jelenik meg; egyes betűk (76/78) kétféle alakban jelentkeznek rendszer nélkül, mintha a faragó nem értett szöveget másolt volna.

*180 SZR E-?

Agyagedény töredéke, Budapest-Újpest vagy Káposztásmegyer.

Állítólag 1971-ben Káposztásmegyer-Vízmű területén földmunkák során középkori településről került napvilágra, valószínűleg a 177¹ tárggyal együtt. Ö.h. NLHGy ltsz. 34/2019 (vö. 177¹). A felirat feltehetőleg 1971 utáni.

Fehéresszürke edény apró oldaltöredéke, amelynek egyik oldalába 3 jelet karcoltak, valószínűleg jobbról balra, égetés után (a felső anyagréteget áttörve). Valószínű, hogy a felirat nem hiteles, mert úgy tűnik, hogy a cserép eltörése után készült a felirat (tehát valószínűleg megtalálása után, esetleg a 177¹ tudatos utánzására: a jelek ugyanis nagyon hasonlítanak annak a végére, de nem érthetők, talán hibás másolás folytán).

← [- - -] + 15 16

Fotó: 180.

Mandics 2010, II 519.

Az 1. jel 35 vagy 36, esetleg 64 töredékének látszik. Olvasata tehát [- - -]LAM/GAM/?VAM.

Egyikkel sem tűnik értelmesnek, hacsak nem tekintjük elbeszélő múlt idejű igealaknak, de tapasztalat szerint a SZR-graffitókön mindig befejezett igealakot használtak.

180

3.5. Későközépkori és koraujkori rovásírások 1599-ig

181 SZR? A-?

Székelydália (Daia, Románia – Udvarhelyszék), református templom. *V.*

A szentély északi belső falán a középkori vakolat fennmaradásának bal szélén, alacsonyan egy jobbról balra haladó, nagyon sekélyen karcolt és kopott, valószínűleg a vakolással egykorú jelsor (*a*) indul, 1 jel maradt fenn és 1 jel azonosíthatatlan töredéke. XIV/XV. sz. fordulója a vakolás kora alapján? (Ugyanazon fal freskótöredékein több

181a

181b

181c

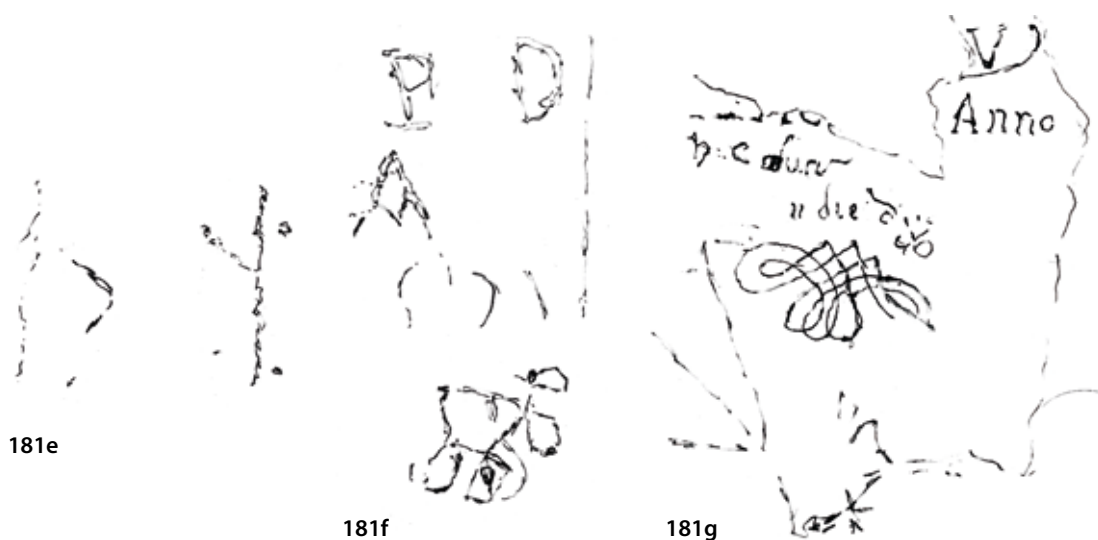
181d

helyütt **b** fraktúr és **c** kapitális latin betűs graffito-töredékek, bonyolult ornamentális és mély, egyenes vonalas bevésések. A vonalas karcok és kapitális töredékek (2,6–3,0 cm) XVI. sz.-iaknak látszanak; a fraktúr betűk egész vékony, finom karcok (0,6–7 cm), az ornamentális dísszel együtt korábbiak (XV. sz. 2. – XVI. sz. 1. fele?), a mélyebb egyenes vonalas karcok ui. metszik őket.

a 13 + [- -]

b [- -]V | ++C [- -] Anno [- -] | hic +++++ | in die ☒

c P D | A

Fotó: **181a, 181b, 181c, 181d**, rajz: **181e, 181f, 181g**.

Közöletlen.

Az **a** TMK szerinti jellel kezdődőnek látszik, bár a nagyon rövid fennmaradt részlet miatt nem mondható ki határozottan, hogy rovásírás. Tartalma ugyanezért nem állapítható meg.

182 0107 SZR B-01a v. B-04c

Bögöz (Mugeni, Románia – Udvarhelyszék), református templom. Fennáll. V.

1930-ban Szigethy Béla fedezi fel.

A hajó északi belső falán az Utolsó Ítéletet ábrázoló freskó, közepén trónoló Krisztus ovális mandorlában. A freskókat a XVI. sz. második felében, a reformáció során levakolták, 1898-ban Huszka József feltárta, újra lemeszelték, 1930-ban Szigethy Béla tárta fel véglegesen.

A mandorlát alul sugarak metszik, középen Krisztus lába kilóg. A sugarak közt jobb oldalt vörös krétával írt felirat (hossz: 10 cm) 1 sorban 6 jel (2,4–3,2 cm), jobbról balra, egyenletes méretű. Erősen kopott, régi rajzokhoz képest jóval kevésbé látszik. Bal

oldalt nagy sérülés, amely Huszka J. rajza és fotói alapján már 1898-ban is ugyanúgy fennállt, emiatt nagyon nehéz megítélni, hogy ott folytatódott-e a felirat, de azonos magasságban egy nagyon halvány vörös elszíneződés mintha arra utalna: hasonló méretű, gömbölyű betűvel kezdődő szó ott is állt.

A freskón jobb oldalt, az alsó sávban több másodlagos, bekarcolt fraktúr betűs latin felirat is található: **a** *Hic fuit caspaR* +*hii*++? (az utolsó szó kisebb betűkkel, talán korábbi másik bekarcolás maradványa), **b** *hic f(uit) Kune*+++ (?) **c** *hic ff[uit]* +[- - -]; egy kapitális vagy kapitálissal vegyes, olvashatatlan karc **d** *A+++a+r?*+s. A freskó bal oldalán az üdvözültek csoportjában egy királyalakon utólagos karc, nagy csillag és függőleges vonások: **e** ← 23 01 01, valószínűleg nem írás.

A freskó kora: Szigethy: kb. 1480–1530, Benkő: XIV/XV. sz. fordulója. A fraktúr karcok XV. sz. végi, XVI. sz. elei időből vannak (különösen **a** régies, valószínűleg XV. sz. és esetleg alatta volt egy régebbi), így Szigethy keltezése túl kései. A felirat nem zárható, hogy egyidős a freskóval (a krétával való felírás inkább az alkotóra, mint egy utólagos graffitizőre vall, akár mesternév, akár a kép tárgyára vonatkozik a felirat), de mindenképp a freskó elkészülte és első levakolása közt (Benkő: XV. sz. vége – XVI. sz. eleje; mivel nem *hic fuit*-típusúnak tűnik, szerintem valószínűleg azoknál korábbi, XIV/XV. sz. fordulója – XV. sz.).

182a

182b

182e

182c

182d

182f

182g

← 15 54 15 03 34³³ 81 || + [- - -]

ATyAIS^{TN} || +[- - -]

Atya Is^{en} || +[- - -] vagy esetleg *Atyai^{Estⁿ}* || +[- - -].

Var. lec. 5. jel 34¹⁵33?

Fotó: **182a, 182b, 182c, 182d, 182e**, rajz: **182f, 182g**.

Szigethy 1930. Jakubovich 1931. Eckhardt 1932. Németh 1934 n. 8. (rajz). Csallány 1960, 70 (rajz: 18. kép). Ferenczi–Ferenczi 1979, 23–24. Püspöki Nagy 1982, 43 (rajz: 4. kép). Kósa 1983, 88. Forrai 1985, 158–159 (rajz). Vékony 1987, 19. Benkő 1994, 164–165 n.4 (rajz). Forrai 1994, 206–307 (rajz: 115. kép). Ráduly 2008, 54–58.

Erdélyi–Ráduly 2010, 102 (rajz). Mandics 2010, III 95–97. Sándor 2014, 195–197 (rajz: 25. kép). Tubay 2015, 81–82.

Említés: Bányai 1933, 19 (rajz); Pálffi 1934, 222; Jakubovich 1935a, 445–446; Csallány 1970, 609; Ferenczi–Ferenczi 1978; Vékony 1985, 80; Forrai 1988, 35; Ferenczi 1992, 56 n. 5; Ferenczi 1994b, 71; Ferenczi 1995, 184; Ráduly 1995, 9; Sándor 1996a, 27. j.; Benkő 1997, 180; Ráduly 1998, 97–98; Ráduly 2005a; Benkő 2014, 322.

Szigethy, Németh, Ferenczi–Ferenczi, Kósa, Vékony: *Atyai* ^Es^tán. (Szigethy szerint az 1536-ban adatolt *atyhai Balási István*nal azonos.) Eckhardt, Jakubovich, Pálffi, Csallány: *Atya* ^Is^ten. Forrai 1994: *Atya* ^Istin. Ráduly: *Atyaj* ^Es^tán/^Istán.

Az ‘Atya Isten’ olvasat eredeti magyarázata, mely szerint még fel nem tárt Atya-alak lehetne a freskón, hibás. Az általában elfogadott olvasat: ‘Atyai Están’ (= István) mellett Forrai 1985, 1994 idézi Szigethy Bélát (levélbeli tájékoztatás alapján): 1500 körül Udvarhelyszéken adatolt egy Atyai István nevű festő. (Ennél azonban a felirat valószínűleg régebbi.) Ehhez járul Németh Gy. érve az *Atya* ^Is^ten olvasat ellen, hogy Krisztus képéhez írva lehetetlen. Az utóbbi érv azonban elesik, mert a feliratnak valószínűleg csak a fele maradt ránk, a Krisztus bal oldalán megsemmisült rész kerek betűvel kezdődött (E, F, N, O), így az összfelirat vagy a bal oldali rész vonatkozhatott Krisztusra. A felirat névfelírásként azonosítása ellen szól a helye: egy szentképnek bármely részébe valószínűbb, hogy a festő bejegyzí a nevét, mintsem káromló módon épp Krisztus mandorlájába; azonfelül jelenleg ligált A nyomai nem lelhetők fel, mint a régi rajzokon, azt valószínűleg tévesen rögzítették, így hosszú magánhangzó ugratása lenne, s ez szintén valószínűtlen. Végérvényesen döntení nem lehet, de az *Atya* ^Is^ten olvasatot tartjuk valószínűbbnek (túloldalt esetleg *F*[ⁱú ^Isten] állhatott, vagy pl. *e*[gy^{sz}ülött ^fia?]).

183–°184 KMR (SZR?) A-?

Csíksomlyó–Csobotfalva (Șumuleu/Cioboteni, Románia – Csíkszék), Péter–Pál-templom. Fennállnak. Koruk ismeretlen. *V*.

Felfedezte (a °184 köemléket) Ráduly J. A 183 emlék eddig ismeretlen.

A templom tornyának második emeletén, a keleti falat alkotó faragatlan terméskövek közé három idegen eredetű, enyhén faragott kő van befalazva: 183 jobb faltól 40 cm-re, padlótól 127 cm-re 16,5 x 59 x ? terméskő tömb, felületén durván megmunkálva, barna bevonatos felszíne helyenként lepattogzott, felületén néhány eredetileg élesen vésett, de elmosódott és enyhén bevonatos jel (kb. 4,8–7 cm), jobbról balra haladnak, valamint több durva, frissebb bevésés, amely ezeket keresztezi; °184 jobb faltól 22 cm-re, padlótól 67 cm-re 17–18 x 35 szinte alakatlan terméskő tömb, barna bevonatos felszíne sok helyen lepattogzott, felületén nagyon felszínes karcok (kb. 1,8 cm), haladási irány kétes. Egy harmadik lapos, világos homokkő tömb kb. téglatest alakúra faragva, rajta egészen friss felszínes vésetek, amelyek valószínűleg a 183 és °184

utánzására a közelmúltban keletkeztek. **183** az adott helyre ferdén van befalazva, ezért másodlagos, a felirat tehát korábbi a toronynál (a torony 1470 körül: Entz 1996, 159), de ennél pontosabban nem lehet meghatározni; a °**184** szintén ferdén befalazva, de a felirat iránya meghatározhatatlan, így nem tudni, korábbi-e vagy a helyszínen keletkezett (**183** utánzására?).

183 ← + + + 06? 81 44? 41? ° °

°**184** ← 36 31? | 01? ,87? [- - -]

183 1. jel: vízszintesen ívelő szártörredék, 2–3. jel: függőleges szártörredékek. A felszín elkeskenyedő végén egy darabig *vacat*, utána két vesszőszerű bevésés valószínűleg nem a felirat része vagy számszimbólum lehet.

183a

183b

Fotó: **183a**, **184a**, rajz: **183b**, **184b**.

°**184**: Ráduly 1998, 47–48 (rajz; = A csíksobotfalvi templom „írott” köve. NÚ 49/188, 1997.IX.27., 4). Erdélyi–Ráduly 2010, 85. Ráduly 2011, 5–10 (= A csíksobotfalvi rovásemlék. Hazanéző 20/2, 2009, 15.) Mandics 2010, III 43. – **183**: közöletlen.

Ráduly 2007: *rak^{án} R Sz* vagy *rak^{tán} R Sz*. Méretei alapján a °**184** követ írta le, rajza azonban a középen levő karaktert (36, nála kb. 38) kivéve nem feleltethető meg a valóssággal. (Érdekes, hogy kevéssel balra a világosabban feliratos tárgyat ugyanakkor nem vette észre.)

184a

184b

A **183** kőn egyértelműen céltudatosan alkotott írás nyomai vannak, amelynek megmaradt részei talán TMK szerint értelmezhetők: [- - -]JNÜ/ÖR¹(?), de a jelek kis száma és nagyon rossz állapota miatt ez nem vehető biztosra. A °**184** kőn levő vésetek tudatos írás volta kétes, talán írásutánczás (LR² | ??) vagy véletlen karcok.

185 SZR B-02b

Graffito, **Berekeresztúr** (Bâra, Románia – Marosszék), református templom. Lemeszelve, de a meszelés alatt azonosítható. V.
Előkerült 2005-ben restaurálás során.

Kora nehezen megállapítható, a templom a XIV. sz. végén épült, de a vakolás ennél lehet későbbi; a graffito valószínűleg egykorú, még nedves vakolatba karcolt készítési felirat. Talán XV. sz?

Szentély délkeleti külső fala, az ablak alatt (DK támpillértől 100 cm jobbra, talajtól 176 cm). Vakolatba karcolva 7 jegy (12-13 cm), jobbról balra halad, majd lépcsősen lejjebb 5-6 nehezen olvasható jegy. Mindkét oldalt töredékes a középkori vakolat újabb kori kiegészítése miatt; vastagon lemeszelve, nehezen olvasható.

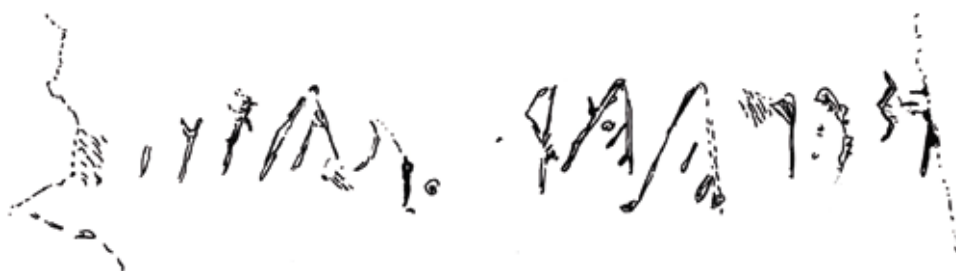
← [- - -] + ⁶¹ 81 : 15 36 36^33? 15 : ∴ ° 01 81 36 02' 13 01 [- - -]

[- - -]Cş?ENALL^TA ∴ SzNLD?T+[- - -]

[- - -]csenál{l}^ta ∴ sz^en (!) °ld^a(l)t (?) +[- - -]

185a

185b

Fotó: **185a**, rajz: **185b**.

Ráduly 2007. Ráduly 2008, 46–47. Erdélyi–Ráduly 2010, 75. (Olvasatot nem adnak; csak az első felsort tudják azonosítani.) Mandics 2010, III 71.

Az 1. felsor nagyjából olvasható TMK szerint, ennek alapján készítési felirat, amelynek a néveleme nem maradt ránk (az 1. csonka karakter jelenleg függőleges szártöredék, de könnyen kiegészíthető 45-re, a 2. csonka karakter valószínűleg 84 mélyebben vészt s így megmaradt része). A 2. felsor jelei is emlékeztetnek a TMK jeleire, de valószínűleg a nagyon megkopott felületen több jel elvesztette eredeti alakját. A 2. felsor

javasolt olvasata igen bizonytalan, a Z > Sz íráshiba feltételezése miatt és mert az 1. fűlsorhoz képest sok magánhangzó-ugratás volna benne.

186 SZR? B-?

Graffito, **Berekeresztúr** (Bâra, Románia – Marosszék), református templom. Lemészelve, jelenleg nem azonosítható. *V.*

Előkerült 2005-ben restaurálás során. Kora bizonytalan, a XIV. sz. végénél nem korábbi, de lehet jelentősen későbbi is.

Templom délkeleti fala, bal támpilléren. Vakolatba karcolt legalább 3 jel (3,0–7,0) 1 sorban, talán jobbról balra halad, jobb szélén csonka.

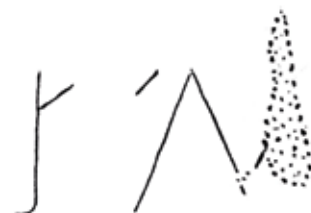
← [- - -] + 34^{31?} '13'

Rajz: **186** (Ráduly nyomán).

Ráduly 2007. Ráduly 2008, 47. Erdélyi–Ráduly 2010, 76. Mandics 2010, III 71.

Ráduly: *Srd* (valószínűtlen olvasat, mivel hosszú magánhangzót ugrat, és mivel minden jel szerint ez a feliratnak csak a vége volt).

Valószínűleg egy jel sem teljes, így olvasata nem lehetséges, a 2. jel (= S?) alapján könnyen elképzelhető, hogy TMK szerinti rovásírás.

186

187 SZR D-?

Tégla, **Székelyudvarhely**-Székelytámadt vár.

Ásatáson került elő 2015-ben. Ő.h. HRM. *V.* Kora kétes, középkori, XVI. századnál feltehetőleg korábbi. Vörösre égett falazótégla töredéke, bal szélén ép. Egy sorban 11 jobbról balra haladó jel égetés előtt éles eszközzel mélyen bekarcolva.

[- - -] + 13 ◦ 66 35 03 ◦ 64?^15 81 64 86 13

Publikálatlan; Sándor K. – Benkő E. – Vásáry I. készülnek közölni. Említés: Székelyi István, Feladvány a múltból. <https://szekelyhon.ro/aktualis/udvarhelyszek/feladvany-a-multbol> = uő, Rovásírásos téglát találtak. <https://kronika.ro/erdelyi-hirek/rovasirasos-teglat-talaltak> (2015. VIII. 5); Szász Tibor András, A rovástégla üzenetei, Udvarhelyi Híradó 2015. VIII. 13, 6; uő, A rovás élő írásmód volt Székelyföldön a 15–16 században. <https://szekelyhon.ro/aktualis/udvarhelyszek/a-rovas-eloirasmod-volt-szekelyfoldon-15a16-szazadban>; Ráduly 2015b; Ráduly János, Még egyszer Székelyudvarhely rováslelkéről, <https://www.e-nepujsg.ro/articles/>

még-egyszer-székelyudvarhely-rovásemlékéről (2016. II. 18); Ráduly 2016, 13–14; Tubay 2015, 169.

Ráduly: *T^rrul* (2015: [- - -]TRUP vagy [- - -]TRUL) *írján vót*. [szerinte régmúlt alak, = írja vala].

A felirat szövege TMK szerinti szabályos betűkből áll, de értelme nem világos. Ráduly megfejtése biztosan hibás: az első szó értelmetlen, a 2–3. sematikusan régebbi feliratmegfejtéseinek alakját próbálja kierőszakolni, ennek érdekében a szóközjeleket is betűnek értelmezi.

188 SZR B-03

Székelydália (Daia, Románia – Udvarhelyszék), református templom. Fennáll. V.

1992. VIII. 11-én Balázs Árpád találja az újabb vakolatrétegek leomlásakor. 1993-ban ásatáson tárták fel, 1995. VII. 27–29. került elő teljes terjedelmében.

Graffito a templom külső déli hajófalán (XIII. sz. vége – XIV. sz. eleje), a később többszörösen eltakart sárgás régi vakolatrétegben (Benkő 1996, 77: XIV/XV. sz. fordulója). A kaputól balra (jelenleg a két bal pillér közt, de a kezdeténél levő pillér fedi az első jeleket), 210 cm magasan, jelenleg 257 cm hosszan egy sorban ma 29 jel (7,5–21 cm), köztük két helyen nagyobb *vacat*, a másodikba utólag arab szám karcolva. A 8–9. jeleket egy jóval későbbi nagy és mély ferde karc keresztezi, az utolsó 4 jelre utólag halvány, az alatta levő felületet is kitöltő ferde hálóminta került. A felirat alatt másutt is vannak bevésések, amelyek nem szöveget adnak, hanem képet; közepe táján 181 cm magasan nagy köralakú ábra (átm. 31 cm). Hiányos, rongált felirat, a vakolat sok helyütt leomlott, különösen az utolsó betűknél.

Benkő megállapítása, hogy a graffito a nedves vakolatba került bele, valószínűleg téves, mert tartalma alapján nem kötődik az átépítéshez. A támpilléreknél (XV. sz. vége) mindenképpen korábbi, XV. sz. Az utólagos bekarcolás a közepén 1572-ből.

← + x7 {13}? 31 13 (01[^])37 81 [- -] + 15 (vac.) 11 84 13 42' 31 78 03 51[^]15 36[^]15 34 → '1572' ← 13 84 16 84 '13 84 37 56 84[^]76 +

[- - -] +Mb{T}R²T(Sz[^]?)K²N [-]+A (vac.) PETÖR²FIB[^]AL[^]AS '1572' TEMETEK² HE[^]Ly+

[- - -]MbTRTSz[^]KN[-]ja (?) (vac.) Pétörfi Balás '1572' temet'^{<et>}ék he[^]ly^oť' vagy he[^]ly^eņ (?).

1. jel ferde szártöredék, 13? 81? 84? 3. jel talán (részben?) utólagos. Utolsó jel ferde szártöredék, 13? 81?

Fotó: **188a**, rajz: **188b**.

Benkő 1996, 75–77 (rajz). Ferenczi 1997, 18–19, 12. kép (rajz). Ráduly 2000. Libisch 2001 (1–7. kép: rajz és fotó). Ráduly 2004, 28–31 (= R. J., A székelydályai rovásemlék

188a

188b

olvasatához 1–2. NÚ 52/163, 2000, 15; 52/181, 2000, 4.). Erdélyi–Ráduly 2010, 94 (nagyon kis méretű rajz). Mandics 1910, III 66–69. Benkő 2012, 53, 58 (részletfotó: 2/3. kép; mesterember-felirat). Benkő 2014, 318, 4. kép (rajz). Sándor 2014, 182–184 (rajz: 17–18. kép). Tubay 2015, 120–121.

Említés: Ferenczi 1994b, 72 (fotó: 3. kép); Ráduly 1995, 11; Györffy–Harmatta 1997, 152; Ráduly 1997, 119–120 n. 4; Ráduly 1998, 95–96; Benkő 1998, 48; Vékony 2004, 17; Benkő 2012, 53 (részletfotók: 2/3–4. kép); Benkő 2014a, 72–73. [Az eddigi leírások egyetlen feliratnak tekintik a **189** és **190** feliratokkal, azonban tartalmilag világosan különálló sírfeliratok, és enyhén más kézírással, más méretben, a **190**-tól eltérő betűméltyésséggel készültek, vagyis írójuk is különbözö.]

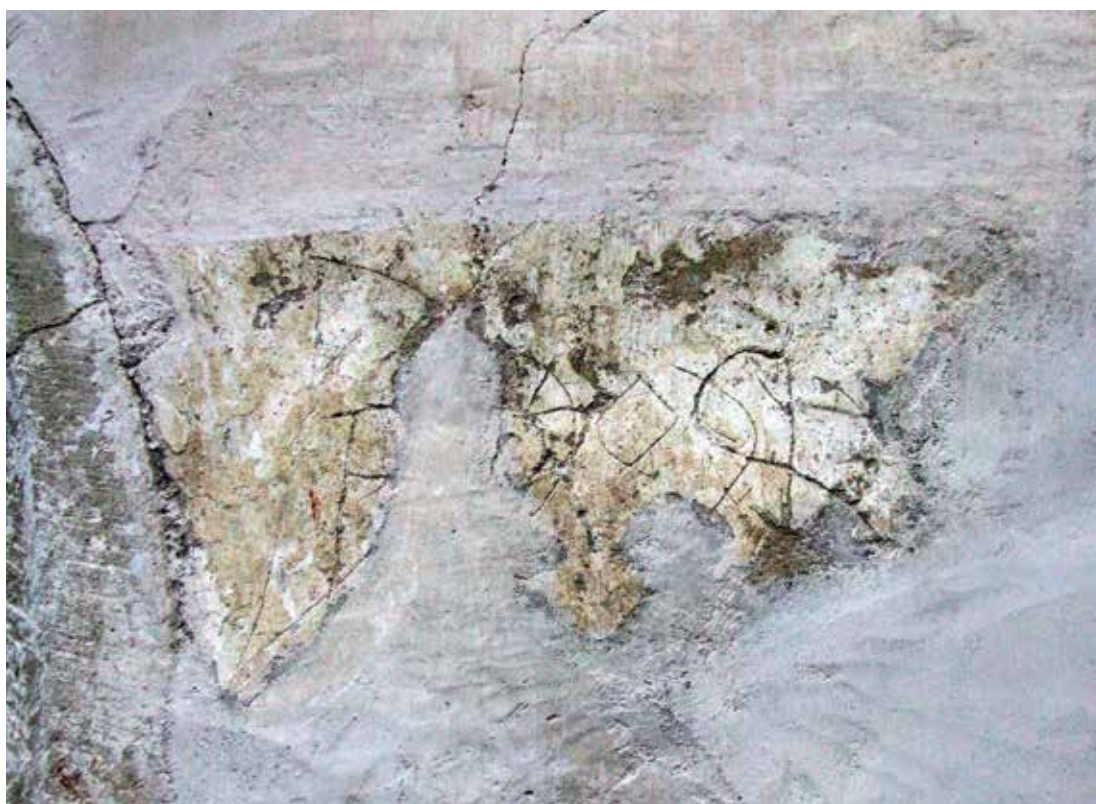
Györffy–Harmatta: *üdvöt k'nál Péterfi Balás*. Ferenczi 1997: ZsVSz^N?TKT? B?^Sz TR/Gy? PB?T?K R?E^FTB^AP?AH? IK^MTNyMI/JT(A^K^T?)E+KN?+R?A^Sz [-/ sz^{ent}et [- - -]. Ráduly 2000 (csak egy részét olvassa): *Peterfi B^al^ás*. Libisch 2001: [- - -] *jüdütt szék(el) nagys(ágos) Péterffy Balázs (sic!). 1572 temet^ék e h(elye)n* [- - -]. A felirat TMK szerinti betűkkel készült, de elképzelhető, hogy van olyan jel benne, amelynek értéke eltérö a késöbbs elfogadott-tól (x7 kérdéses; 01^37 ligatúra-e vagy eltérö önálló betű?). Nagy része pontosan olvasható, ennek alapján egyértelműen sírfeliratról van szó.

189 SZR B-03

Székelydállya (Daia, Románia – Udvarhelyszék), református templom. Fennáll. V. 1992. VIII. 11-én Balázs Árpád találja az újabb vakolatrétegek leomlásakor. 1993-ban ásatáson tárták fel, 1995. VII. 27-29. került elő teljes terjedelmében.

Graffito a templom külsö déli hajófalán (XIII. sz. vége – XIV. sz. eleje), késöbbs többszörösen eltakart sárgás régi vakolatrétegben (Benkő 1996, 77: XIV/XV. sz. fordulöja). A kaputól jobbra, jelenleg a jobb oldali első támpillértől közvetlenül a kapufélig

189b

189c

189d

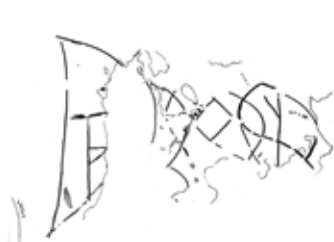
nyúlik, 228 cm magasan, 147 cm hosszan egy sorban ma 19–20 jel (6–17 cm), köztük eredetileg valószínűleg nem volt *vacat*. Helyenként utólagos bevésések nehezítik az olvasást: a 15.–17. jeleken keresztül hurok, a 20. jeltől jobbra nagyjából négyzetrácsot adó vonalak. Hiányos, rongált felirat, a vakolat sok helyütt leomlott az elején és a legvégén; a felirat közepén 44 cm teljesen hiányzik. A **188** tanúsága szerint a tám-

pillérnél (XV. sz. vége) korábbi, de nem látszik, hogy a támpillér alatt folytatódna. A kaputól balra levő felületen a felirat biztosan nem folytatódik, az készülésének korában üresen maradt, ma egy XVI. sz.-inak tűnő kapitális latin betűs graffito maradványai láthatók benne: *SE+[- - -]*.

Benkő megállapítása, hogy a graffito a nedves vakolatba került bele, valószínűleg téves, mert tartalma alapján nem kötődik az átépítéshez. Mindezek alapján XV. sz.; a **188**-tól a kézírás enyhén eltér, a betűméretek eltérése nagyobb, ligatúrát nem használ (a végén rongált szakaszban gyaníthatunk egyet), de nem tudjuk megállapítani, a kettő közül melyik a korábbi.

← 81? + + [-] + 01?–81 01 86? 08'? 81 x7 13 42' 31? [- kb. 10 -] 84 13 84 37 56? + +
N++[-]+Sz?NSzOT?NMbTÖR²[- 7 - TEM]ETEK²HE^Ly?+
N+P?M?[-]+Sz?NSzOTNMb Tör[ök (??) - 5 - tem]et'<et>ék he^ly^t' vagy he^ly^en
(?).

2. jel: függőleges szártörredék. 3. jel: 11, 16, 04 vagy 06-tal összetett ligatúra. 4. jel: ferde szártörredék, 06 része? Az 5. és 6. jel közötti összekötővonal valószínűleg utólagos. 17. jel esetleg 56? 20. jel 84^76 (119a alapján)? Utolsó jel ferde szártörredék, 13? 81?

189e

Fotó: **189a, 189b, 189c, 189d**, rajz: **189e**.

Benkő 1996, 75–77 (rajz). Ferenczi 1997, 18–19, 12. kép (rajz). Ráduly 2000. Libisch 2001 (1–7. kép: rajz és fotó). Erdélyi–Ráduly 2010, 94 (nagyon kis méretű rajz). Mandics 1910, III 66–69. Benkő 2012, 53, 58 (mesterember-felirat). Benkő 2014, 318, 4. kép (rajz). Tubay 2015, 120–121.

Említés: Ferenczi 1994b, 72; Ráduly 1995, 11; Ráduly 1997, 119–120 n. 4; Ráduly 1998, 95–96; Benkő 1998, 48; Vékony 2004, 17. [Az eddigi leírások egyetlen feliratnak tekintik a **188** és **190** feliratokkal, de ld. **188** leírását.]

Ráduly 2000 (részlegesen): *Csőtj*; Libisch 2001: *csütör[- - - pé]nteke[n? - - -]*.

A felirat TMK szerinti betűkkel készült, de elképzelhető, hogy van olyan jel benne, amelynek értéke eltérő a később elfogadott-tól. Nehezen olvasható, de szerkezete a **188** feliratéval párhuzamos, így annak alapján a felirat végének olvasata biztosra vehető. A megsemmisült középrészen állhatott az elhunyt neve.

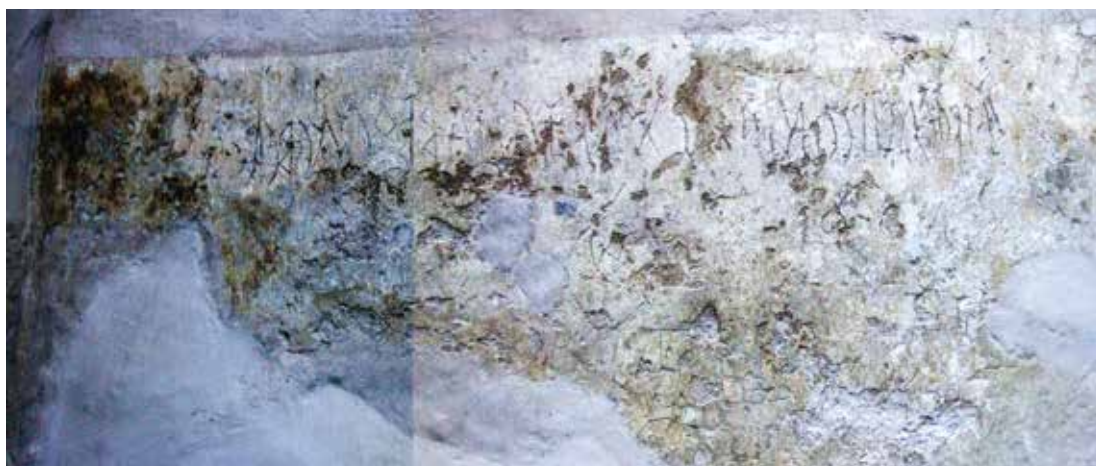
190 SZR B-03

Székelydália (Daia, Románia – Udvarhelyszék), református templom. Fennáll. V.

1992. VIII. 11-én Balázs Árpád találja az újabb vakolatrétegek leomlásakor. 1993-ban ásatáson tárták fel, 1995. VII. 27–29. került elő teljes terjedelmében.

Graffito a templom külső déli hajófalán (XIII. sz. vége – XIV. sz. eleje), később többszörösen eltakart sárgás régi vakolatrétegben (Benkő 1996, 77: XIV/XV. sz. fordulója). A középső kaputól és a **189** felirattól jobbra (a kaputól jobbra álló támpillértől jobbra 152 cm hosszan húzódik, 214–226 cm magasságban) egy sorban kb. 40 jel (6,5–10,8 cm). Sok helyütt sérült a vakolat, de a legtöbb jel olvasható. Restaurálás során némileg utánvésték, így betűalakjai enyhén torzultak.

Benkő 1996, 77: a **188**, **189** szövegeknél későbbi, mert már nem friss vakolatba karcolták. Tapasztalatom szerint ebben nem érzékelhető különbség a feliratok közt, de nyilvánvalóan egészen más kéz írása (sokkal keskenyebb betűk, sűrűbb sorvezetés, a betűméretek egyenletesebbek, nincs jelentős *vacat*), következésképp valószínűleg nem azonos idejű, a támpilléreknél korábbi, de a XV. századon belül nehéz meghatározni. A szövegben sok a ligatúra, de ennek nem valószínű, hogy kronológiai értéke lenne.

190a

← 41'? 31 19 15 82? 81? 35 ,87 01 15 81^13? 87? 34^33 01? 01 81? [-?] 81 84 51
 36? + 01 02^x1 86 13 34 16 08 37 36 34^33 84 16 84 13 84 81? 37 56 + 81?
 +R²CANyNGI^N?SzAN^TO?S^T+N NE? BL+ I^Nt?OTS MI²K²LS^TEMETEN
 K²HL?N
 +R²CANyNGI^N? Szán^tó ^Es^tán né BL+ I^Nt^Ot^s Miklós^ temet^{te}<té>nek hely^en (?).

Var. lec. 1. jel: talán két különálló töredék. 15. jel talán 15? 20-21. jel talán 76? vagy 21. 34?

14. jel 31^13? 36. jel '84 alul hibás előkarccal? 37. jel 56^37? 38. jel talán 36?

190b

Fotó: 190a, rajz: 190b.

Benkő 1996, 75–77 (rajz). Ferenczi 1997, 18–19, 12. kép (rajz). Ráduly 2000. Libisch 2001 (1–7. kép: rajz és fotó). Erdélyi–Ráduly 2010, 94 (nagyon kis méretű rajz). Mandics 1910, III 66–69. Benkő 2012, 53, 58 (részletfotó: 2/4. kép; mesterember-felirat). Benkő 2014, 318, 4. kép (rajz). Tubay 2015, 120–121.

Említés: Ferenczi 1994b, 72; Ráduly 1995, 11; Ráduly 1997, 119–120 n. 4; Ráduly 1998, 95–96; Benkő 1998, 48; Vékony 2004, 17.

Ráduly 2000 (egyes betűcsoportok): ^Es^tán, B^án^t vagy B^á<l>i^n^t, Mikó ^Es^tán, mes^tnek; Libisch 2001: [- - -] IX ^esztendő[be? - - -]SzSz/Cs/ZR János OSzA(R) NN ^Es^t(án) R^eb^en Ba[l]iⁿt ortas (= ordas?) Mi<r>ko ^Es^tán mes^tnek; Erdélyi–Ráduly 2010: c vége [- - -]ist^enemet?

A felirat TMK szerinti betűkkel készült, de elképzelhető, hogy van olyan jel benne, amelynek értéke más, mint a később elfogadott. Gyanús a 3. jel C olvasata, és kétes (a 197 feliraton is előforduló) nagy ligatúra – a TMK szerinti Nt+I vagy Nt+D jelérték benne meglehetősen valószínűtlen. A 188 párhuzama segítségével a szöveg nagy részét mindazáltal elég jól lehet olvasni.⁸

8 Mandics 1910, III 69: Friedrich K. a déli falon két rovásírási betűt lelt (J és Zs: 06 20?, 4–6 cm), a hely pontatlan megadása miatt ez a két jel nem azonosítható. Feltevésem szerint vagy a 190 felirat 51 36? + betűi alatt a vakolat alján levő figurális ábrázolás alját, vagy a 191 bal széle alatt található két, szöveget nem alkotó vésetet, valószínűleg véletlen sérülést tekintette betűeknek.

191 SZR B-03

Székelydálya (Daia, Románia – Udvarhelyszék), református templom. Fennáll. V. Kutatástörténetét ld. **188**; a felirat szövegét eddig nem írták le. XV. sz. végénél valószínűleg korábbi a **188–190** feliratokhoz hasonló körülmények miatt.

Graffito a templom külső déli hajófalának jobb harmadában (XIII. sz. vége – XIV. sz. eleje), jobb támpillértől 61–84 cm, 217 cm magasságban. Később többszörösen eltakart sárgás régi vakolatrétegbe (Benkő 1996, 77: XIV/XV. sz. fordulója) karcolt nagyméretű (5–9 cm), de halvány jelek. A felület rongálódása miatt a feliratnak csak kis részlete azonosítható. Alatta két sorban újabb karcok, talán írás, de nem azonosítható betűk.

[- - -] 66 [-] 13 86 16^35? [- - -]

[- - -]U[-]TOM^G?[- - -]

Fotó: **191a**, rajz: **191b**.

Külön feliratként közölten, Benkő 1996, 75–77 (rajz) és nyomában Ferenczi 1997, 18–19, 12. kép (rajz). Erdélyi–Ráduly 2010, 94 (nagyon kis méretű rajz). Benkő 2014, 318, 4. kép (rajz): **190** része. Említés: Hosszú–Zelliger 2014a, 427.

Hosszú–Zelliger: 01 13 97 07 ^esz^teⁿd^eβ.

A betűk TMK szerinti, de a nagyon csonka felirat nem rekonstruálható. A kézírás különbözősége miatt nem a **190** felirat része (a köztük levő nagy távolság a felület sérülése miatt nem feltétlen ok, de szintén ezt támogatja). Az utolsó fennmaradt betű lehet M^G ligatúra, de az is elképzelhető, hogy az író keze megszaladt, és csupán 16 = M a szándékos betű.

192 SZR A-02b

Bágy (Bădeni, Románia – Udvarhelyszék), református templom. Fennáll. V.

2013. V. 25-én javítási munkák közben fedezik fel.

A szentély délkeleti külső támpillérén, alulról 3. andezit kváder 36,5 x 64,5 x 31. Fejjel lefelé beépítve, rajta 1 sorban 13 jól olvasható jel (5,9–6,9 cm), jobbról balra

haladnak. A sor jelenlegi állapotában kissé ferde, a jelenleg felső széléhez egész közel. Valószínűtlen, hogy ez lett volna az eredeti szövegeloszlás, jelen helyén másodlagos, és az eredetileg valószínűleg szögben záródó oldalak (zárókő?) egyikét levésték. A szentély koránál (XV. sz. vége – XVI. sz. eleje) tehát régebbi, de mivel szövegszerkezete a tipikus XVI. századi felirattal egyezik, kételemű nevet tartalmaz és betűi sem archaikusak, bizonyára XV. század.

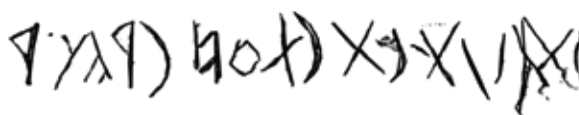
← 66 41 51^15 81 51 81 02 37 45 81
15 36^33 15

UR¹B[^]ANBNDK²CsNAL[^]TA

Urb[^]án B^en^ed^ek cs^enál[^]ta.

192a

192b

Fotó: **192a**, rajz: **192b**.

Szász 2013. Ráduly 2013. Benkő 2014, 319–20, 6. kép (fotó). Sándor 2014, 188–189 (rajz: 21. kép). Tubay 2015, 153–154. Ráduly 2016, 15–20 (rajz). Említés: Benkő 2014a, 70 (fotó).

Szász: *Urbán Bandó csinálta*. Ráduly, nyomában Benkő: *Orbán B^en^ed^ek cs^enál[^]ta*.

Világosan, pontosan TMK szerinti szöveg.

193 SZR F-01a?

Fémedény, Erdély. 1440.

Készült ismeretlen helyen, Erdélyben (a készítettő Suki család Kolozs megyei). Készítettője, Suki Benedek valószínűleg 1440-ben ajándékozta a gyulafehérvári püspökségnek. Ő.h. Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár ltsz. 1964.21.1,2.

Aranyozott ezüstkehely zománcozott háttérdíszítéssel, 27,3 x 13,1 (szájátm.) – 16,5 (talpátm.) – 7,5 (nodusátm.). Gazdagon díszített kehely kosarán hat medaillonnal, felettük körbefutó fraktúr minuscularis latin felirat (**a**); az első két medaillonban egy-egy rövid fraktúr latin felirat (**b–c**). Alatta hatszöghasáb alakú hosszú szár nagy díszes nodusszal, alján körben kis fülkékben apró szentszobrok. A szárhoz csavarral rögzített hexalob talp a cseppalakú karéjokon és a felettük a szárra futó ötszögeken zománcozott ornamentális díszítéssel (az egyik mezőben a Suki család címere), köztük kis fülkékben szobrokkal, a szobrok közti mezőkben körbefutó fraktúr minuscularis latin felirat (**d**). A kehely belső részein (csak a szárból és kosárból kivéve látható) és az il-

lesztőcsavaron számos halványan karcolt, latin betűsnek kinéző felirat (*e–h*). A külső részekén több erősen kopott utólagos felirat, részint magyar nyelvű, részint évszámok és betűknek nehezen értelmezhető jelek. A talp belső részén egy helyütt halványan bekarcolva egy jel, utólag kitörölt részlet, nyíl, és keresztirányban négy jel (jobbról balra halad).

06 || [[- - -]] || ← 35 56 16 13

1? || [[- - -]] || GHMT

Czobor 1881, 180–184, 200–204, 246–250 (rajzok a latin feliratokról; a rovásírást nem említi). Pál 1966 (az ötvösmunka és a díszítések részletes elemzésével; a rovásírásról: 109). Erdélyi 1999a, 85. Erdélyi–Ráduly 2010, 52 (latin feliratokat nem említik). Mandics 2010, III 49 (teljesen hibás olvasattal, 1470-re keltezi Váradra).

Említés: Cséfalvay 1984, 13, n. 15 (fotó); Cséfalvay é.n. 1 (csak a latin felirat).

Első említések (a rovásírást nem ismerik): Bock F., *Der Schatz der Metropolitan-Kirche zu Gran in Ungarn*. Jhb. der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 3, 1959, 120–123; Henszlmann I., *Magyarországi régészeti emlékek*. Budapest 1874, II/2, 184; Dankó J., *Történelmi, műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából*. Esztergom 1880, 75–78; Pulszky K., *Az esztergomi főegyház kincstára*. *ÁÉ* 14, 1880/81, 284–85.

Czobor 1881, 278: 1. (utólagos), Pál: *K? Pál, Erdélyi: *(en)gh^em<sup>e<, om. Czobor.*

A különálló első jel bár elvileg olvasható TMK szerint, könnyen lehet utólagos, rovásírással volt kétes (arab számjel?), egyetlen jelnél ezt nem lehet eldönteni. A 4 jeles szöveg csak TMK szerinti betűkkel értelmezhető egyértelműen, de tartalma kétes (amennyiben a kivakart szöveg is rovásírással volt, esetleg egy hosszabb, talán biblikus vagy mindenesetre kegyes mondás utolsó szava, felvethető esetleg: [[- - -]] 'gé-m^et?'). Jelentősége, hogy a XV. sz.-ból Erdély nem székelyföldi részén ez az egyetlen hitelesen adatolt rovásfelirat.

A latin betűs feliratok:

a ‡ *Calice(m) iftū(m) ° fecit ° fieri ° b(e)neditus ° de ° Swk ° nobilis ° t(ra)ñffilvanus ° p(er) ° ip(fu)m ° q(ue) ° huic ° ec(cle)si(a)ē ° cō(n) ° donatus*. 'E kelyhet csináltatta Suki Benedek erdélyi nemes, és általa adományoztatott ennek az egyháznak.'

b *ecce | an(cilla) t(ua)* 'Íme a te szolgálóleányod'.

c *aue maria* 'Idvezlégy Mária'.

d ‡ *Ave ° vas clemenci(a)e ° scrinivm dvlcoris ° Sacramentū(m) ° gr(atia)ē ° pabulū(m) ° amoris ° In qvo ° svnt ° delici(a)e ° c(a)eli °* 'Idvezlégy, kegyesség edénye, édesség tartója, kegyelem szentsége, szeretet terített asztala, amelyben van a menny gyönyörűsége.' Johannes Peckham († 1292) *Ave vivens hostia* c. versének 5-6, 8. sora felcserélt sorrendben, csonkán (a 6. sor vége helyesen: *deliciae | caelici saporis* 'a mennyei íz gyönyörűsége'. (Ld. G. M. Dreves – Cl. Blume – H. M. Bannister (edd.), *Analecta*

Hymnica medii aevi, Leipzig 1886–1922, 31, 111.)

e Rio M. [utólagosnak kinéző bekarcolás] *f* BHPX. *g* B[^]WD[^]A. *h* SE++++

a–d sic Czobor (régebbi olvasatokat részletesen idézve); *Benediktws* Pál. *e–h* om. Czobor.

194 SZR C-02c

Naptárléc. Erdélyi szorosok vidéke, valószínűleg Gyergyószék ('Pelizka' és Békás környéke). (Vékony 2004, 107 és nyomában Benkő 2012, Sándor 2017 szerint **Szár-hegy** [Lázarea, Románia – Gyergyószék], ferences kolostor, Kájoni János hagyatékában.) Kéziratban lejegyezve 1690. X–XII. hó. Eredetije elveszett.

Rajz: Marsilius ms.

Négyszöges hasáb alakú fára róva (Marsilius ms. 674: *Bastone*), méret: ? (Marsilius ms. 669: *Raccolta della lingua, che si praticava dalli Sciti, abitanti della Siculia ne' tempi antichi scolpita in un legno, che [[serviva di Ca]] esprimeva il Calendario delle feste <im>mobili; per uso di quei primi, convertiti alla fede Cattolica, e da me dall istesso legno raccolta, e mandata al mio gabinetto in Italia, quando serravo li passi della Transilvania*; ms. 684: *Passi, ++emi+: | In Giorgio, che van(n)o in [[T(ransilvania?)]] Mol|davia: | Pelizka - - - P | Bekas loca (?) - - -*.) Két hasáboldalon valószínűleg jól olvasható, rubrikákra osztott (vö. Püspöki Nagy 1971, 11, bár Sándor 1991, 12.j. tagadja) vázlatos naptár, egy hasáboldalon valószínűleg olvasható tulajdonnévlista az Evangéliumokból (hiányosan maradt ránk), egy hasáboldalon (vagy egy hasáb szélén) valószínűleg rongált, alig olvasható kiegészítő jelek.

1450 után, valószínűleg 1480-as éveknél nem korábbi, de még XV. sz. *Terminus post quem*: a szövegben szereplő szentek kanonizálásának időpontjai – ezek közt 4 XIII. századi kanonizálás után az utolsó Sienai Szt. Bernardin (V. 20) 1450-ben, első magyar szereplés missaléban 1484 (vö. Sebestyén 1915, 55–56). A naptár a XVI. sz. 2. felénél mindenképpen korábbi (Szt. Domonkos ünnepe 1558-tól VIII. 4), de valószínűleg XV. század végi, mert a XVI. században Ábrahám (X. 6) ünnepét már rendszerint nem említik (Sándor 1991, 47).

Többen felvetették, de bizonyíthatatlan, hogy egy XIII. sz. közepi korábbi rovásbot kiegészített másolata (XIII. századi szentek alapján; a viszonylag új nyelvi alakok inkább ellene szólnak).

A fennmaradt kéziratban rovásszöveg, magyar nyelvű latinbetűs átírat, latin fordítás párhuzamosan. A rovásszöveg feletti számjelzés (eredeti számrovás?) a jelzett nap utáni napok számát mutatja a következő napig ékszerű apró rovásokkal. Az átírat és fordítás *a* és *b* kéz munkája, *b* többször javítja és a latinbetűs átíratban kiegészíti *a*-t (*a* = Marsigli; a javítás nem ad feltétlen időrendet, mert *a* többször *b* javítása alapján (újra) fordít, tehát 1. és 3. munkafázis is *a* volt; vö. Sándor 1991, 28–31 Németh 1934, 7, 19, 24 ellenében), néha *a* és *b* is önjavításokkal. Előre vonalazott táblázatba írva, egyen-

letes jelek, jobbról balra, az átírás és fordítás szavanként alárendelve. Ép. A kézirat helyes sorrendjére ld. Sebestyén 1915, 37–39 (szerinte bustrophedon, amely az oldalak közepén fordul), Németh 1934, 7, Herepei 1935 (részleges bustrophedon, csak az első oldal után fordul [amennyiben egyáltalán bustrophedon volt, az avar rovásírástól tőtar-
tókön levő hasonló bustrophedon ezt a változatot támasztja alá]), Csallány 1960, 55, Forrai 1985, 41 (bustrophedon, csak oldal végén fordul; az ábécérészt a végére helyezi), Sándor 1991, 23–24 és 2017, 139–141 (az oldalak sorrendjét az utánuk jövő üres lapok versóján írt megjegyzések mutatják, ezek csak a kéziratrendezéskor keveredtek össze, eredetileg sorban követték egymást, emiatt bustrophedon feltételezése nem szükséges). Sándor K. nézete megalapozott, ez azonban tulajdonképpen nem érinti a kérdést, hogy az eredeti bot bustrophedon volt-e: miután a bustrophedon több tárgynál igazolható, kizárni itt sem lehet, de a valószínű fordulási iránya ez esetben úgy lehetett, hogy 1. ol-
dal végig: naptár I–VII, hosszirányú fordulás: naptár VIII–XII, felfelé fordulás: bibliai nevek, fennmaradó oldal (felfele 1/2 fordulat): jegyzetek, záróima, kolofon).

671,1.

15	51	19	02	84	78	04	56	06	35	37	36	16	
A	B	C	D	E	F	Gy	H	J	G	K ²	L	M	
<i>a</i>	<i>eb</i>	<i>ec</i>	<i>ed</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>eg</i>	<i>eh</i>	<i>i</i>	<i>ej</i>	<i>ek</i>	<i>l</i>	<i>m</i>	
81	86	11	31	20	34	33	66	42'	64	01	08	45	81 ¹⁹
N	O	P	R ²	Zs	S	T	U	Ö	V	Sz	I ²	Cs	N ^C
<i>n</i>	<i>o</i>	<i>ep</i>	<i>r</i>	<i>esz</i>	<i>s</i>	<i>et</i>	<i>u</i>	<i>eö</i>	<i>ev</i>	<i>es</i>	<i>ei</i>	<i>ecz</i>	<i>encz</i>

671,2.

81 ^{x4}	19 ³⁷	97	46	x7	x8	34 ³³	54	89	42'	82
Nt	C ^{K²}	Nd	Z	Ü	Mb	S ^T	Ty	Ly	K ¹	Ny
<i>ent</i>	<i>eczk</i>	<i>end</i>	<i>ez</i>	<i>eö</i>	<i>enb</i>	<i>est</i>	<i>etj</i>	<i>elj</i>	<i>ak</i>	<i>onj</i>

673,1,1.	„„„	37 x7 34 37 ₃₁ 15 45 81	<i>eküs ekeræezen</i>	<i>Circum cisio</i>
		K ² ÜSK ² _R ACsN <i>küsk^arács^on</i> [lat. Urunk körülmetéltetése] 5		
2.	„„„	01 81 ³⁷ 31 01 13	<i>eseken erest</i>	<i>Epifanii a</i>
		SzN ^{K²R²} SzT <i>sz^en^(t)k^er^esz</i> [lat. Vízkereszt] 4		
3.	„„<„„„>	11 15 36	<i>epalel pal</i>	<i>S(anctus) paulus conversio</i>
		PAL <i>Pál</i> [lat. Szt. Pál, megtérés] 3		
4.	,	x4 ³⁶	<i>(vac.)</i>	<i>(vac.)</i>
		Nt ^L <i>Ant^al</i> [lat. –] 1		
5.	„	11 06 31 34 ³⁷ 15	<i>epiros`e'ka</i>	<i>Piristina virgo</i>

		PJR ² S^K ² A <i>Pir^oska</i> vagy <i>Pir^sska</i> [lat. Pristina szűz] 2		
6.	,	78 15 51 06 15 81	[[e]]fa ebián,	S(anctus) Fabia nus,
		FABJAN <i>Fábján</i> [lat. Szt. Fábián] 1		
7.	,	⁰⁶ ₁₅ 81 34	Ianes	S(ancti) Joh annes Chryso stomi
		{J}ANS {J}An ^o s [lat. Aranyszájú Szt. János] 1		
8.	,,,	06 81^19 56	[[Jnecze]]	Vincen tij m(artyris)
		JN^CH Ince [lat. Vince v(értanú napja)] 3		
9.	,,,,,	11 15 36	epal pal	S(anctus) Paul us Apos(tolus)
		PAL <i>Pál</i> [lat. Szt. Pál apostol] 7		
10.	,	51 31 84 02^15	[[51 31]] eb [[ereka]]reeda	brigida virgo
		BR ² ED^A Bréda [[BR]] [lat. Brigitta szűz] 1		
11.	,	51^86 35 01 82	eboegh aßony	Purifica tio B(eatae) : M(ariae). V(irgi- nis).
		B^OGSzNy B ^o (do)g ^o sz ^o ny [lat. a b(oldságos) Sz(űz) M(ária) tisztulása] 1		
12.	,,	51 36 15 20	eb[[e]]`a`las	Blasij Episcopi
		BLAZs B ^o láz[s] [lat. Balázs püspök (napja)] 2		
13.	,	15 35 13 15	ageta	Agnes
		AGTA Ág ^o ta [lat. Ágnes] 1		
673,2,1.	,	[[15 35 13 15]]	(vac.)	(vac.)
		[[AGTA]] [[Ág ^o ta]] [lat. –] 1		
2.	,,,	02^66 31 [[51]] `33` 15	(vac.)	(vac.)
		D^UR ² [[B]]`T`A Dur ^o /ty ^o /a [lat. –] 3		
3.	,,{ }	15 11 36 `81` 15	aepele na	Apollo nia^e
		APL`N`A Ap ^o l`n`a (?) [lat. Apollónia (napja)] 2		
4.	,,{,}	37 86 36 [[13]] `20`	`ekols`	Colosina m(artyr).
		K ² OL[[T]]`Zs` Kol ^o `zs` [lat. Colosina v(értanú)] 4		
5.	,,,,	51 15 36 81^x4	ebalint `Valenti- nus`	S(ancti) [[Blasij]] Valentinus m(artyr).
		BALNt Bál ^o n^t vagy Bál ^o n^t [lat. Szt. [[Balázs]] `Bálint` v(értanú)] 4		
6.	,,,,,	06 66^36 06 `15`	Jullia na v(irgo) et m(artyr).	Jullia na^e v(irginis) et m(artyris).
		JU^LJ`A` Júl ^o j`a` [lat. Julianna sz(űz) és v(értanú)] 6		
7.	,,{,}[[,]]	11 84 13 31	Epe[[e]]ter	Cath<e>dra S(ancti) Petri Antiochia^e
		PETR ² Pé ^o r [lat. Szt. Péter antiochiai széke] [[7]] 3		
8.	,,,,,,,,,,,,,	16 15 33 15 34	maetyas	S(ancti) Mathia^e apos(toli)

	MATAS <i>Má/ty</i> /ás [lat. Szt. Mátyás apos(tol) napja] 16			
9.	„„„„„	35 31 35 89	[[e]]ger[[e]]gelij	<i>S(ancti) Grego<r>ij papa^e</i>
	GR ² GLy <i>G^{er}g^ely</i> [lat. Szt. Gergely pápa (napja)] 9			
10.	„„„	51 81 02 37	<i>'Benedek'</i>	<i>'Benedictus'</i>
	BNDK ² <i>B^en^ed^ek</i> [lat. Benedek] 4			
11.	„„„„„	51^86 35 01 82	<i>ebol[[ek eß]] asonj</i>	<i>An[[u]]nuntiatio B(eatae). M(ariae). V(irginis).</i>
	B^OGSzNy <i>B^ó(do)g^sz^so^{ny}</i> [lat. A b(old)ságos) Sz(üz) M(ária) üdvözlése] 10			
674v	<i>Nella prima faccia del Bastone</i> [valószínűleg 673 elhelyezésére vonatkozik]			
683,1,1.	„„„„„	'15' x8 31 66 20	<i>'a[[am]]brus'</i>	<i>Ambrosij m(artyris).</i>
	'A'Mbr ² UZs <i>Ambruzs (Amb^ouruzs?)</i> [lat. Ambrus v(értanú) napja]] 19			
2.		06 66 [[+ +]] '36 06 15'	<i>iulia</i>	<i>Iulj^ae v(irginis) et m(artyris)</i>
	JU[[++]]'LJA' <i>Jú[[++]]'lj^a</i> [lat. Júlia sz(üz) és v(értanú) napja]]			
3.		[[36? +]] 51^86 35 01 82	<i>[[assonj]] 'Bol-doge aso n'</i>	<i>Nuntiatio virginis</i>
	[[L?]] B^OGSzNy <i>B^ó(do)g^sz^so^{ny}</i> [lat. A Szüz üdvözlése]			
4.	,	15^36^51^13 31	<i>marko os</i>	<i>mar cia v(irgo).</i>
	A^L^B^TR ² <i>A^l^b^e rt</i> [lat. Marcia szüz] 1			
5.	,	04 31 04	<i>'egörg.'</i>	<i>Gregory m(artyris) papa^e</i>
	GyR ² Gy <i>Gy^{er}gy</i> [lat. Gergely v(értanú) pápa (napja)] 1			
6.	„„„„	16 15 31 37 86 34	<i>emarekos</i>	<i>marci Eva ngelista^e</i>
	MAR ² K ² OS <i>Márkos</i> [lat. Márk evangélista (napja)] 6			
7.	,	78 ₃₆ 11 [[06 06]] '43' 43'' 51	<i>efelip [[akab]] jakab</i>	<i>Philippi et Jacobi A(postoloru)m</i>
	F^L^PK^1K^1B <i>F^l^e^p [[J^k]] 'J^k^a^b</i> [lat. Filep és Jakab apostolok (napja)] 1			
8.	,	31 20 51 13	<i>ersebet</i>	<i>Eliscabet</i>
	R ² Zs<E>BT <i>E^rzs<é>b^et</i> [lat. Erzsébet] 1			
9.	„	01 81^37 ₃₁ 01 13	<i>esen ekeres t</i>	<i>in ventio S(anctae) Cru cis</i>
	SzN^K ² R ² SzT <i>sz^en^(t)k^er^eszt</i> [lat. Szt. Kereszt feltalálása] 2			
10.	,	35^86 13 15 31 13	<i>[[egtárt]] 'agnes'</i>	<i>Agnetes (sic!)</i>
	G^OTAR ² T <i>G^otárt</i> [lat. Ágnes (napja)] 1			
11.	„	06 15 81 34	<i>Janes</i>	<i>Iohannis ante por-ta(m) latinam</i>
	JANS <i>János</i> [lat. Porta Latina-i Szent János (napja)] 2			
12.	„„„„	16 06 15 89	<i>miaely</i>	<i>Apparitio S(ancti) Michaëlis A(rchangel) F(- - -)</i>

	MIALy <i>Midly</i> [lat. Szt. Mihály a(rkangyal) megjelenése] 7			
13.	„{,}	20 66 78 06 15	[[so]]`Su`fia	Zofia`e
	ZsU`F`IA <i>Zsú`f`ja</i> [lat. Zsófia (napja)] 6			
683,2,1.	„	51^06 31 81^15 36	ebrnald	Bernaldinus
	B^IR^N^AL <i>B^irn^ál</i> [lat. Bernardinus]			
2.	`„	06 [[36]] 36 81^15	Ilena	hele na`
	`J[[L]]LN^A <i>I[[l]]l^n^a</i> [lat. Ilona] 3`			
3.	„	[[86 31 20^31? 81]] 06 36 81 15	jlina	Helena
	[[OR^Zs^R^N]] JLNA <i>[[Or/b^á]n]]`Il^na`</i> [lat. Ilona] 2			
4.	,{,}	78 31 81^19	[[e]]fren ncz	S(anctus) F<r>a(n) - ci`sc`fu]s
	FR^N^C <i>F^r^n^c</i> [lat. Szt. Ferenc] 2			
5.	„<„>	34 13	`Set` Set	Set
	ST <i>^st(ván)</i> [lat. Sét] 2			
6.	„„„„„„„	11 13 31 86 81 06 15	epetronella	petronilla^e v(irgin)is
	PTR^ONJA <i>P^trón`ja</i> [lat. Petronella szűz (napja)] 11			
7.	,,	51 31 51 15 34	eber[[a]]`e`bas	Barnaba^e Apos(toli)
	BR^2BAS <i>B^r^bás</i> [lat. Barnabás apostol (napja)] 2			
8.	(vac.)			
9.	,<- - ->	64 06 04	vid`	hedvigis v(irginis) et m(artyris)
	VJGy <i>Vigy</i> [lat. Hedvig sz(űz) és v(értanú) napja] 1			
10.	(vac.)			
11.	„	06 15 81 34	Janes	nativi tas S(ancti) ionnis B(aptistae).
	JANS <i>Ján^s</i> [lat. Keresztelő Szt. János születése] 2			
12.	,	06 15 81 `34` 11 15 36	Janes epal	Iohanis et Paulj m. m(artyrum).
	JAN`S` PAL <i>Ján^o`s` Pál</i> [lat. János és Pál vértanúk (napja)] 1			
13.	„	36^33 01 <36> 86	Iles	Elyas
	L^TSz<L>O <i>L^fá]sz<l>ó</i> [lat. Illés] 2			
14.	,	11 15 36 11 13 31	epal epet er	SS(anctorum) A(pos- toloru)m Pe(t)ri et Pauli
	PAL PTR^2 <i>Pál P<é>t^r<lat. Szt. Péter és Pál apostolok (napja)] 1</i>			
15.	„	11 15 36	epal	Commemo ratio S(ancti) Pauli A(- postoli)
	PAL <i>Pál</i> [lat. Szt. Pál apostol emlékünnepe] 2			

16.	„„„„„	51^86 35 01 82	eb oede^gh aßony	Visitatio B(eatae). M(ariae).
		B^OGSz Ny B^ó(do)g^asz^o ny [lat. a B(oldogságos Szűz) M(ária) látogatása] 9		
17.	„	51 81 02 37	e^b^'n ehde k	S(anctus) Bene di- ctu s
		BN DK^2 B^en e^d^k [lat. Szt. Benedek] 2		
684v		Nella prima faccia del Bastone [valószínűleg 683 elhelyezésére vonatkozik]		
675,1,1.	„	16 15 `31^' 35 06 13 15	emaereg e^'ta	margari ta^e v(irgin) is
		MA`R^2`GJTA Ma`r^'gita [lat. Margit szűz (napja)] 2		
2.	,{,}	[[13^06 46 37^84 11 34^33 35 37^33?]] [[46 84]] `33 06 46 84 81 37 84 33 15 11 15 34 33 15 36 86 37^	`tizenket apasta- lok^	divisio Apostollo rum
		[[T^JZK^2EPS^TGK^2^T?]] [[ZE]] TIZENK^2ET APASTALOK^2 [[T^iz<^en>ké<t>^p^s- r^l k{t}]] Tizenkét apastalok [lat. az apostolok eloszlása] 2		
3.	„„	15 35 34 13 `86^' 81 [[86]]	aegest ton	S(anctus) Aug[[is]] `u^ stinus
		AGST`O`N [[O]] Ág^st^o^'n [lat. Szt. Ágoston] 3		
4.	„	`06^' 89 84 34	iles	Elijas
		`I^LyES `I^ly^y^és [lat. Illés] 2		
5.	„„	16 15 31 06 15	maria	Maria^e Magdale- na^e
		MAR^2JA Már^ja [lat. Mária Magdolna (napja)] 3		
6.	,	43^' 43^' 51	acacab	Jacobi Apos(to)li
		K^1K^1B /J^k^ab [lat. Jakab apostol (napja)] 1		
7.	„„	15 81 `01^' 82	`Anna^' aßony	Anna^e matris B(eatae). M(ariae).
		AN`Sz`Ny An^a) ^a^sz^'szo ny [lat. Annának, a B(oldogságos Szűz) M(ária) anyjának (nap- ja) 3		
8.	„„	36^15 01 `36^' 86	[[d]] la[[s]]^β^'lo	ladis laus R(ex).
		L^ASz`L`O L^ász`l^ó [lat. László király] 3		
9.	„	11 13 31	epet er	Petri ad vi ncul a
		PTR^2 P<é>^r [lat. Vasas Szt. Péter] 2		
10.	„	34^33 64 15 81 {81^'}	este van	Stefa ni pa pa^e
		S^T`VAN^' {x} ^Es^t^'ván^' vagy ^Es^t^'e^ván^' [lat. István pápa (napja)] 2		
11.	,	51^86 35 01 82 86 20 [[64 31 20^11 16 37 34]]	ebo[[edg]] aß ony	Dedicatio B(eatae) M(ariae) ad nives
		B^OGSz Ny OZs[[VRZs^PMK^2S]] B^ó(do)g^asz^o ny, Ozs[[vár t^D^m^o^k^s]] [lat. Havas Boldogasszony] 1		
12.	„„„	66 31 01 06 81 56	uresien	Transfigu ratio Do- mi ni
		UR^2 SzJNH Úr színe(változása) [lat. Úr Színeváltozása] 4		

13.	„{,,}	[[66 31 81 06 81 56]] 36 42' 81^19 {06}	`Lőrincz'	'Lauren tius'
		[[UR²NJNH]] LÖR²N^C {J} [[Úr /sz /line(változása)]] Lör²n^c [lat. Lőrinc] 4		
675,2,1.	[[06 „{,,}	36 81^19]]	(vac.)	(vac.)
		[[LN^C L(ör)²nc 4 I]]		
2.	„<,>	37 36^15 [[06?]] 31 15	calara	Clara^e v(irginis
		K²L^A[[J?]] R²^A Klára vagy K²lára [lat. Klára sz(üz napja)] 2		
3.	„„„„	51^86 35 01 82	eboedeg aßon	Assumptio B(eatae) M(ariae) V(irginis)
		B^OGSzNy B^ó(do)g²sz² ²ny [lat. a B(oldogságos) Sz(üz) M(ária) mennybevétel] 5		
4.	„„„	37 06 31 15 89	ekiraly	S(anctus) Rex St(ephan)us
		K²IR²ALy király [lat. Szt. István király] 4		
5.	„„„	51^86 31 13 15 36^15 81	ebiretalean [[eborrabas]] [[²ebireabas²]]	'Bartholomej' [[Bartholo]]ma²ej Ap(osto)lj
		B^OR²TAL^AN Bfi²rtal²an [lat. Bertalan apostol (napja)] 4		
6.	,	15 35[[²33]] 34²33 81?	aeg[[m]] eston	S(ancti) Augus tini Epis(copi)
		AG[[²T]]S²TN? Ág²s²²n [lat. Szt. Ágoston püspök (napja)] 1		
7.	„„<,>	06 15 81 34	Janes	Decola tio S. Jo ha- nis
		JANS Ján²s [lat. Szt. János fővétele] 3		
8.	,	04 02	eg ed	A²egi dij
		GyD²Egy²d [lat. Egyed (napja)] 1		
9.	„„„„	16 31 56	Emre	S(anctus) Emericus
		MR²H²Emre vagy²Emre²h [lat. Szt. Imre] 6		
10.	„„„„	01 82 37 66 34	eküesaßo ny	Nativitas B(eatae) M(ariae) V(irginis)
		SzNy K²US²sz²²ny K²ü²s [lat. a B(oldogságos) Sz(üz) M(ária) születése] 6		
11.	„„„„	01 81^37 31 01 13	e/ß/e(n)k²kereßt² [[ener eßt]]	Exaltatio S(anctae) Crucis
		SzN^K²R²SZT Sz²en²(t)k²er²szt [lat. a Szt. Kereszt felemeltetése] 7		
12.	„„{,}	16 15 13 84	[[+]] ma[[e]]²te² e	S(ancti) Matt ha²ei Ap(ostoli)
		MATE Máté [lat. Szt. Máté apostol (napja)] 4		
13.	„„	04 15 31 78 15 34	(vac.)	(vac.)
		GyAR²FAS Gyárfás [lat. –] 3		
676v		Nella seconda fatia (!) [valószínűleg 675 elhelyezésére vonatkozik]		
677,0,1.	„<„„„>	01 81^37 31 <01> 13	²x ²bent kereßt	Exaltatio
		SzN^K²R²<Sz>T Sz²en²(t)k²er²<sz>t [lat. Felemeltetés] 2		
2.	<,>	16 15 33 84	mate	Matt[[e]]²ie²

		MATE <i>Máté</i> [lat. [[Máté]] `Mátyás']		
3.	,,,,,	04 15 31 78 15 34	<i>garfas</i>	<i>Gyarfas</i>
		GyAR ² FAS <i>Gyárfás</i> [lat. –; magyar ismétlése] 5		
4.	,	16 06 15 89	<i>mihalj</i>	<i>S(ancti) michaely<s></i>
		MIALy <i>Miály</i> [lat. Mihály (napja)] 1		
5.	,,,,	06 84 31 86 16 34	<i>jeronems</i>	<i>Ieronimus</i>
		JER ² OMS <i>Jērom^os</i> [lat. Jeromos] 4		
677,1,1.	,,{,,,,,,}	16 [06 15 89 ?]	[- - -]	<i>Dedica tio S(ancti) mi chaely<s></i>
		M[IALy?] <i>M[iály?]</i> [lat. Szt. Mihály felajánlása] 1		
2.		[- - -]	<i>j ?[- - -]</i>	<i>S(anctus) Hiero ni-mus</i>
		[- - -] [lat. Szt. Jeromos]		
3.	,,	78 31 81^19	<i>Frens</i>	<i>S(anctus) Francis cus</i>
		FR ² N^C <i>F^er^en^c</i> [lat. Szt. Ferenc] 2		
4.	,,,	15 51 31 15 81	[[aebbran]] `Ab-ran n'	<i>Abraha m</i>
		`A`BR ² AN <i>`Á`brán</i> [lat. Ábrahám] 3		
5.	,,,,,,{,}	02 06 81 20	<i>ediens</i>	<i>Dionysij</i>
		DJNZs <i>Dj^en^ezs</i> [lat. Dénes (napja)] 8		
6.	,,{,}	04 15 36	<i>egael</i>	<i>Gál</i>
		GyAL <i>Gyál</i> vagy <i>/G/ál</i> [lat. –, magyar ismétlése] 3		
7.	,,{,}	36 66 37 15 45	<i>luek ae^cz</i>	<i>luca^e Evan(gelis-tae)</i>
		LUK ² ACs <i>Lukács</i> [lat. Lukács evangélista (napja)] 4		
8.	,,,,,	86 31 34 89 15	<i>Orselya</i>	<i>Urs<u>la^e</i>
		OR ² SLyA <i>Ors^olya</i> [lat. Orsolya (napja)] 5		
9.	,,	` ₀₂ 16 [[02]] 13 31	`ed'[[e]]meter	<i>S(anctus) Dimet rius</i>
		`D`M[[D]]TR ² <i>`D^e`m^e[[d^e]]t^er</i> [lat. Szt. Demeter] 2		
10.	,,,,	34^06 16 86	<i>Simo</i>	<i>Simo nis et Iuda</i>
		S^IMO <i>S^imó</i> vagy <i>S^imo^<n></i> [lat. Simon és Júdás (napja)] 4		
11.	,,,,,	16 81^19 81^x4	`emencz'[[emelt]] <i>ent</i>	<i>Omnium SS(ancto-rum)</i>
		MN^CNt <i>M^en^c^en^t</i> [lat. Mindenszentek (napja)] 5		
12.	,	16 31 56	<i>emr[[eh]]`e'</i>	<i>S(anctus) Emeri cus Dux</i>
		MR ² H <i>Em^eh</i> vagy <i>Emre</i> [lat. Szt. Imre herceg] 1		
13.	,,,,,	15^36^51 {51} 31 13	`albert'	<i>albert us</i>
		A^L^B`{B}R ² T' <i>A^l^b`{b^jer^t'</i> [lat. Albert] 5		
14.	,,	[[+]] 16 15 31 13 81	<i>emar `e'ton</i>	<i>Marti ni Epis(copi)</i>
		MAR ² TN <i>Márt^en</i> [lat. Márton püspök (napja)] 2		

15.	„„„„„	51 31 19^37	<i>eb</i> [[<i>recz</i>]] <i>`recz'</i>	<i>Beres</i>
BR ² C^K ² B ^e r ^e c^k [lat. –, magyar ismétlése] 6				
16.	„{,}	31 20 84 51^13	<i>Erz</i> <i>ebet</i>	<i>Eliz</i> <i>abe</i> < <i>t</i> > <i>ha</i>
R ² ZsEB^T <i>Erzséb</i> ^ <i>et</i> [lat. Erzsébet] 3				
17.	,	01 82	<i>ebo</i> <i>ele</i> ^ <i>g</i> <i>aβo</i> <i>n</i>	<i>Pra</i> ^ <i>e</i> <i>sen</i> <i>tatio</i> <i>B(eatae) M(ariae) </i> <i>V(irginis)</i>
SzNy (<i>Bódog</i>) ^a <i>sz</i> ^ <i>so</i> ny [lat. a B(oldogságos) Sz(üz) M(ária) bemutatása] 1				
<- - - - ->				
677,2,1.	„„„	36 66 19 ₁₅	<i>`luca'</i>	<i>Luca</i> ^ <i>e</i> <i>Eva</i> (<i>ngelis</i> - <i>tae</i>)
LUCA <i>Luca</i> [lat. Lukács eva(ngélista napja)] 4				
2.	{,},„„„	36^15 46 15 <31>	(<i>vac.</i>)	(<i>vac.</i>)
L^AZ A<R ² > L^áz á<r> [lat. –] 5				
3.	„„	13 16 15 34	<i>`Tamas'</i>	<i>Tomas</i>
TMA ^S T ^a más [lat. Tamás] 3				
4.	,	<37 31 15 45 ?> 81 [[34 13 89]]	(<i>vac.</i>)	(<i>vac.</i>)
<K ² R ² ACs?>N[[STLy]] <K ^a rács ^o >n[[^e st ^e ly]] [lat. –] 1				
5.	<,>	37 31 15 45 81	<i>`eccaracho(n)'</i> <i>harasogn</i>	<i>Nativi</i> : <i>tas Chr</i> (<i>isti</i>)
K ² R ² ACsN <i>K^arács^on</i> [lat. Krisztus születése]				
6.	,	34 13 '64 15 81' '34^33 64 15 81'	<i>`stvan'</i>	<i>Stefanus</i> <i>P(ro)t(o-</i> <i>martyr)</i>
ST^VAN' S^TVAN' <i>Estván'</i> <i>E^stván</i> (vagy <i>E^st^eván</i>) [lat. István első vértanú] 1				
7.	,	06 15 81 [[34?]]	<i>`Jans'</i>	<i>Ioanes</i>
JAN[[S?]] <i>Ján</i> [[^o s?]] [lat. János] 1				
8.	,	15 11 31 86 01 x4 37	<i>apro βentek</i>	<i>Inocentes</i>
^A^PR ² OSzNt K ² ^A^prósz ^e nt ^k [lat. az ártatlan (kisded)ek] 1				
9.	„	13 16 15 34	<i>etam</i> <i>as</i>	<i>Silves</i> < <i>t</i> > <i>er Papa</i> ^ <i>e</i> (<i>sic!</i>)
TMA S T ^a más [lat. Szilveszter pápa (!)] 2				
10.	„	34 x7 36 34 13 <31?> [[64 84 34 13 31 11 15 11 15]]	(<i>vac.</i>)	(<i>vac.</i>)
SÜL ST<R ² > [[^VEST ^R ^2 PAPA^]] <i>Sül</i> ^ <i>st</i> < <i>er</i> > [[^ <i>vest^er pápa</i> ^]] [lat. –] 2				
11.		[[84? 13' 34 06 37 78 06 81 06 34]]		
E^TSIK^2 FINIS <i>et sic finis</i> [lat. és így van vége]				
677, 3,1.	<i>S. Kerest</i> ° ^x			
678v	<i>Nella seconda faci[a]</i> [valószínűleg 678 elhelyezésére vonatkozik]			

681,1,1.	[[02 81 01 36^15 13? 06 ° 06 16 01 81^02 81 16 35		
	[[DNSzL^ATJ ° JMSzN^DNMG	[- - -]	
2.	16 13 56		
	M TH	[- - -]	
3.	04 86 31 54		
	GyOR ² Ty	Gyorty<aszentelő?>	
4.	56 15 35^06? 13 15 04? 66 81^37		
	HAG^JTAGy?UN^K ²	há/l^á t agy ^{gy} unk (?)	
5.	34^13? 81 37		
	S^T?NK ²	'st ^e n ^{ek} (?)	
6.	86 04 15 35^33 15 :		
	OGyAG^TA :	<h>ogy vagy /h tgy a/d t^a (?? igen kétes)	
7.	13 86 04 36 34 84 35		
	TOGyLSEG	^e t /fj^a 'd^v t ^s ég (?? sorrendcsere, igen kétes)	
8.	15 13 15 36 64 84 13 15 51^86 ₃₅		
	ATALVETA BO`G`	átal (??) [- - -] Bo(ldo)	
681,2,1.	'35' 35{^01?} 15 81 86 06 19 16 31?^06 15		
	`G` G{^Sz?}ANOJC MR ² ?^JA	ga<sz ^{sz} >[on szűz] (?) M ⁱ r ^{aj} a	
2.	81^37 86 13 37 06 31? 02 86 13		
	N^K ² OTK ² JR ² DOT	[- - -]	
3.	04 x7 16 36 45 86 36 81^19]]		
	GyÜMLCsOLN^C]]	Gyüm ^o lcsol[t^ó]]]	
4.	11 31 34 [[45]]^45^15	[[eprt]] eperestia	Prisia
	PR ² S[[Cş^]]Cs^A	P ⁱ r ⁱ scsa (?)	
5.	11 15 81 {^13?} 86 81 06 15	eppanonia	Panonia
	PAN{T?}ONJA	Pan ⁿ ónia	
6.	01 81 06 01 36 86	βaniβlo	Stanis- laus
	SzNJSzLO	Sz ^a nisló	
7.	[[06 15? 01 34]]	(vac.)	[[Sta]]
	[[JA?SzS]]	[[Jász ^a /i] vagy Já/n t ^s]] (?)	
	682v <i>Quarta faccia</i> [valószínűleg 681 elhelyezésére vonatkozik]		
679,1,1.	51 42' 13 36 56 81	ebütlehem	Betlen Civi(tas)
	BÖTLHN Böt ^l h ⁿ (vagy Böt ^l e ⁿ ?) [lat. Betlehem város]		
2.	06 84 31 06 37 86	jerieco	Ierico
	JER ² IK ² O Jërikó vagy Jërikó [lat. Jerikó]		
3.	06 84 31 66 20 15 89 16	Jerusalem,	Ierusalen
	JER ² UZsALyM Jëruzsály ^e m vagy Jëruzsály ^e m [lat. Jeruzsálem]		
4.	84 35 06 <11> 13 16	egiptom	Egip<t>om

	EGJ<P?>TM <i>Égit^om</i> (É[gy]i<p> ^r m?) [lat. –, magyart ismétli]		
5.	35 15 36 06 36 06 15 51 81 37 15 [[51? 81? 84]] 81^15	<i>egalilia eccanaban</i>	<i>Cana Galjlja^e</i>
	GALJLJABN K ² A[[BNE?]]'NA' <i>Galiliábⁿ Ká[[bⁿ?E]]'na'</i> [lat. a galileai Kána]		
6.	16 15 35 31 36 16	<i>maegedalom,</i>	<i>Magdalona C(ivitas).</i>
	MAGR ² LOM <i>Mag[d]^llom</i> [lat. Magdalona (=Magdala) város]		
7.	81 15 46 15 31 13	<i>Naezaret</i>	<i>(vac.)</i>
	NAZAR ² T <i>Názár^et</i> [lat. –]		
679,2,1.	[[81^15 04? 82 36 20 06 01 86 81 37 64 15 31 34 56]] 20 06 81 51 86 81 84 66 34 37 ° 64 15 31 86 34 15	<i>[[s]]'S'indoneus-sok varossa</i>	<i>Sindonei Civitas</i>
	[[N^AGyNyL ZsJSzONK ² VAR ² SH]] ZsINBONEUSK ² VAR ² OSA <i>[[Ná]záret] L (?) Zsi[d]ón<éus>^ok vár^ose (sic!)] Zsin[d]ónéus^ok városa</i> [lat. Sindoneum (Sidon?) városa]		
2.	37 81 13 34 15	<i>(vac.)</i>	<i>(vac.)</i>
	K ² NTSA (<i>Bē]tsa<ida>?</i>) [lat. –]		
3.	16 06 37 86^02? [[84]] '02'?' 16 34	<i>mieccodemes</i>	<i>Nicodemes (sic!)</i>
	MJK ² O^D?[[E]]'D' MS <i>Miko[[^dē]]'d^e'm^os</i> [lat. Nikodémus]		
4.	84 31 86 02 34	<i>eroedes</i>	<i>Herodes</i>
	ER ² ODS <i>Ēród^es</i> [lat. Heródes]		
5.	11 06 36 15 13 86 34	<i>eppila`e'toes</i>	<i>Pilatos (sic!)</i>
	PJLATOS <i>Pilátos</i> [lat. Pilátus]		
680v	<i>fan(n)o la tertia faccia</i> [valószínűleg 679 elhelyezésére vonatkozik]		
685,1,1.	81^15 34^11 x7 34^11 37	<i>Annas epüsep ök.</i>	<i>Annas Episco pus</i>
	N^AS^PÜS^PK ² A ⁿ ás^püs^p ^o k vagy püs^p ^e k [lat. Annás püspök]		
2.	37 15 36 06 78 15 34	<i>eccalifas</i>	<i>Cayfas</i>
	K ² ALJFAS <i>Kalifás</i> [lat. Kajafás]		
3–8.	<i>(vac.)</i>		
686v	<i>fan(n)o la tertia faccia</i> [valószínűleg 685 elhelyezésére vonatkozik]		

Aloisius Ferdinandus Marsilius [Luigi Ferdinando Marsigli] ms. vol. 54 (Manoscritti diversi IV) 669–686. [szöveg csak recto; lapok sorrendje nem követi a szöveg sorrendjét: 669 címlap (olasz ny.), 670 vac., 671 ABC, 672 vac., 673 naptár 01.01–03.25, 674 vac. (verso: elhelyezési utasítás) 675 naptár 07.13–09.24, 676 vac. (verso: elhelyezési utasítás) 677 naptár 09.29–12.31 (elejére ragasztott csíkon 09.14–09.30), 678 vac. (verso: elhelyezési utasítás) 679 bibliai nevek jegyzéke a), 680 vac. (verso: elhelyezési utasítás) 681 részben érthető magyarázó szöveg (törölve), 682 vac. (verso: elhelyezési utasítás) 683 naptár 04.04–07.11, 685 bibliai nevek b), majd *vacat*; 684 vac. (verso: elhelyezési utasítás + rövid olasz ny. megjegyzés)].

Első említés: Giovanni Fantuzzi, *Memorie della vita del generale Co. Luigi Ferdinando Marsigli*, Bologna 1770, 109.

Ed. pr. Sebestyén 1915, 35-56 (1450 után; fotókkal).

Ernyei 1917, 172. Herepei 1935. Tagliavini 1930 (az ábécé és a 675. lap fotója és részleges magyarázata). Németh 1934. n. 5. 6–8, 14, 17–18. Csallány 1960, 55–70 (rajz: 13–17. kép). Forrai 1985, 36–132. Sándor 1991 (fotókkal és rajzokkal). Mandics 2010, I 440-473 (rajzok). Sándor 2014, 127–128, 210–220, 332–333. Sándor 2017, 129–176 (fotók: 177–186).

Említés: Beliczay 1881, 43; Veress 1906, 126 (címet idézi); anon. 1913, 468; Sebestyén 1914, 1; Németh 1915/17, 22; Ligeti 1925, 50; Frati 1928, 52 (germán rúnanaptárral veti egybe); Sebestyén 1929, 248–251 (a bustrophedonról); Jakubovich 1935, 7, 9 (a jelek alakjáról); Jakubovich 1935a, 446, 449–451; Ferenczi 1936, 19–21, 75. j.; Ferenczi 1939, 180, 183–184, 194–196; Csallány 1970, 609; Ferenczi–Ferenczi 1979, 15; Forrai 1981; Ferenczi 1981a; Kósa 1983, 85–86, 89–93; Vékony 1985, 80; Vékony 1987, 18; Forrai 1988, 32–35; Sándor 1989/90, 69–70; Vékony 1992a; Ráduly 1995, 9, 109–111 (= A Bolognai Rovás emléke kritikai kiadása, NÚ 44/170, 1992.VIII.29., 3); Ferenczi 1995a; Györffy–Harmatta 1997, 151; Ráduly 1997, 120 n. 6; Ráduly 1998, 96–97; Benkő 1998, 50; Vékony 1999a, 39–40; Forrai 2001, 53–54; Vékony 2004, 59–60, 104–108; Szekeres 2004, 147–149 (a 20 jel Zs hangértékét tagadja); Benkő 2005, 83–84; Szekeres 2008, 135–136; Horváth 2010 (feltételelesen Kájoninak tulajdonítja); Benkő 2012, 56; Hosszú–Zelliger 2014a, 425–427; Benkő 2014, 323; Benkő 2014a, 71; Tubay 2015, 14, 69–71, 107–109; Zsupos 2015, 6; Fehér 2019c, 122.

Marsigli: XI. sz., Ernyei: XVI. sz. közepe, Sebestyén, Németh, Jakubovich, Sándor: XV. sz. vége; Ferenczi: XV. sz.-i eredetiről XVII. sz.-i átírás; Vékony: XII. sz. elei eredetiről XIII. sz. végi, arról XV. sz. legvégi átírás (1999a: IX. sz.-i eredeti naptár, teljesen igazolhatatlan elképzelés); Forrai: 1300 k.

Címlap: Sebestyén ua. Sándor ua. Tagliavini *dagli*, *[[serviva da Ca]]* Veress *pratticava, dall'*, om. *[[]]*. Forrai *gatinetto* (!). 684,1: Sándor 23 *Passi* ?? Vékony 1992a és 2004, 107, nyomában Sándor 2017, 140 *Passi, i Muniti*. Helyesen talán latinul: *e Semi<t>a^e* (?): 2: Sándor 23, Vékony 2004, 107 *che uonō*; *[[T]]* om.

671,1,7 Sebestyén *egi* 23 *eü* [Sándor ezt a lapot nem írja le; Csallány, Forrai a sorrendet önkényesen megváltoztatja].

673,1,1 Sebestyén *kösk^rác^n* Csallány⁹ *küsk^rácso^n* Ferenczi *kösk^r^ács^n* [01.01] 2. Sebestyén (lat.)¹⁰ *Epifaniae* Sándor (lat.) *Epifania* | 'Csallány *sz^n^t^k^e^r^eszt* [01.06] 3. Sebestyén (átír.) *ep al el pal* [01.10; számjelzés helyesen 7] 4. Csallány *A^nt^l* [01.17]

9 Csallány D. olvasatában gyakorlatilag minden szóban ligatúrákat vélt felfedezni, és az utólagos toldásokat rendszeresen figyelmen kívül hagyta; ahol a valós olvasattól csak ebben tér el, ott az apparátusban nem szerepel.

10 Forrai S. olvasatában az átíratot, latin fordítást, olasz fejléct következetesen Sebestyén Gy. után írja (mivel nyilvánvalóan nem tudott latinul, ez szövegmagyarázataiból világosan kiderül), attól csak sajtóhibákban tér el, ezért ilyen esetben a *varia lectio*knál Forrait külön nem jelöljük, csak Sebestyént.

5. Sebestyén, Forrai *Pirⁱska* Németh, Sándor *Pir^oska* Ferenczi *Pi^r'rⁱska* [01.18; lat. téves *Prisca virgo* helyett; átír. *p* és *'e' b* által újraírva] 6. Sebestyén *fa ebián* Sándor *[[e]]fabián[[,]]* [01.20] 7. Csallány *Ján^os* [01.21; lat. téves *Agnes virgo* helyett] 8. Csallány *Vⁱ'n^ce* Kósa *Incē* Hosszú–Zelliger *07 81¹⁹ 56 β^{ncē}* [01.22] 9. Sebestyén (átír.) *ep al pal* [01.25; átír. *p b* által újraírva] 10. Sebestyén om. *[[]]* Csallány *B^{re}gyd^a* [02.01] 11. Sándor (átír.) *[[eβ]]'aβ'ony* Csallány *B^od^og^{asz}o^{ny}* [02.02; vö. 681,1,3.] 12. Sebestyén (átír.) *eb elas* Sándor (lat.) *Blasy* [02.03] 13. Sebestyén *Agata* Csallány *Ág^ata* Forrai *Ág^ata* [02.05; lat. téves *Agatha* helyett] 673,2,1. Sebestyén *Agata* Csallány *[[Agata]]* Forrai om. [az 1,13. téves ismétlése, törölve *a* által] 2. Sebestyén, Kósa, Sándor *Dur^uty^a* Ferenczi *Dur^otya* [02.06, javítás *a* által; lat. helyesen *Dorothea*] 3. Sándor (lat.) *Apollonia* Csallány *Ap^oloⁿⁱ^a* [02.09; a számjelzés helyesen 1] 4. [02.10; lat. helyesen *Scholastica*] 5. Sebestyén, Németh *Bálⁿt*, om. *[[]]* Csallány, Forrai *Báliⁿt* [02.14; a számjelzés helyesen 2] 6. Sebestyén *J^ulia* [02.16; átír. hiányzik, javítás *a* által] 7. Sebestyén (átír.) *Epeter* Sándor (lat.) *Antiochia* Forrai *Pe^eter* (sic!) [02.22; átír. *p, r b* által újraírva; számjelzés helyesen 2] 8. Sándor (lat.) *Mathia* Csallány *Máti^{ás}* [02.24] 9. Sebestyén (átír.) *gergely* Sándor (lat.) *Grego^y* | *papa* [03.12; lat. *p* és *p b* által újraírva] 10. [03.21] 11. Sebestyén om. *[[]]* Csallány *B^od^og^{asz}o^{ny}* [03.25; vö. 681,2,3] 674v Sebestyén, Sándor *Boscone* Németh *Bastone* 683,1,1. Sebestyén *Aⁿb^uruzs* (átír.) *anbrus* Sándor *Amb^uruzs* vagy *Amb^uruzs* Kósa *Amb^oruzs* Ferenczi *A^mb^ruzs* Forrai *(N)a^{gy}m^{bru}zs* [04.04; átír. *b*, önmagát javítja; számjelzés „„„„„„„„„„„ (19) valószínűleg 1. „„„„„ (8) és 2. „„„„„„„ (11) összevonásából] 2. Sebestyén om. *[[]]* Sándor *Ju^{[[szri]]}'lia'* (lat.) *Iul^ya* [04.12.; számjelzés ld. 1.; lat. téves *Iul^y episcopi* helyett] 3. Sebestyén om. *[[]]* Sándor (átír.) *'Bolto(e)ge|assoni'* Csallány *K^usb^od^og^{asz}o^{ny}* (sic!) Forrai (átír.) *Boldog asson* [—, téves bejegyzés, 673,2,10. ismétlése (számjelzés nincs, az előző számjelzés 1,4-hez igazodik)] 4. Sebestyén *A^lb^er^t* (átír.) *markos* (lat.) *marci Evangelistae* Sándor (lat.) *Mar|ci Ev.* Csallány *A^dl^ab^ert* Forrai *A^lb^ert* vagy *A^dl^ab^ert* [04.23; átír. és lat. téves *Adalbertus/i* helyett] 5. Sebestyén, Csallány, Ferenczi, Forrai *Gy^ergy* Sándor (lat.) *Gregori|us Papa* Forrai (lat.) *Grego^y papa^e* [04.24; lat. téves *Georg^y m(ar)tyris* helyett] 6. Sebestyén (átír.) *emarkos* Sándor (lat.) *Eva|ngelista* [04.25] 7. Sebestyén *ef elipjakab* Sándor *F^ulp* Csallány *Sz^(ent) Fⁱl^ep J^{ak}^a^b* Forrai *Fⁱl^ep* [05.01] 8. Sebestyén, Ferenczi, Forrai, Sándor *E^rzs^eb^et* Sándor (lat.) *Elixabet* Csallány *Sz^(ent) E^rzs^eb^et* [05.02] 9. Csallány *sz^en^tk^erszt* [05.03] 10. Csallány *Sz^(ent) G^ota^rt* Forrai *G^ot(h)art* (om. lat.) [05.05; lat. téves *Gothardus/i* helyett] 11. Sebestyén, Sándor (lat.) *portam* Sándor *Ján^os* vagy *Ján^us* Csallány *Ján^os* [05.06] 12. Sebestyén (lat.) *F(estum)*, Forrai *Mi(h)ály* (átír.) *miale^y* Sándor (lat.) *Michael^y* | *A J* [05.08] 13. Sebestyén om. *[[]]* Kósa *Zsu/ú^fia* Sándor (lat.) *Zofia* [05.15] 683,2,1. Sebestyén *Bern^{al}* Németh *B^ern^{al}* Ferenczi *B^ern^{al}(d)* Csallány *B^ern^{al}d* [05.20] 2. Németh, Forrai om. *[[]]* Csallány *Sz^(ent) [[H^elⁿa]] Il^ona* [05.22; a sor fölé toldott mező] 3. Sebestyén *[[Orb^{an}]]* Németh *Orb^{án}* Forrai *Orb^{án}* Csallány *O^rb^{án} Ilo^{na}* [05.25] 4.

Sebestyén (lat.) *F(r)a(n)ci(s)c(u)s* Sándor (átir.) *[[e]]fre[[n]]|n[[s]]`cz'* (lat.) *Fa|ciis*
 Forrai *F^{ir}nc* Csallány *F^{ir}in^c* [05.26?; számjelzés helyesen 1] 5. Csallány
Sz^tÁ^gst [05.30; számjelölés helyesen 4] 6. Ferenczi *P^tr^onia* Sándor (lat.) *Petro-*
nilla Csallány *Sz(ent) P^tr^onia* Forrai (lat.) *v(irgini)s* [05.31, *p b* által újraírva] 7.
 Sebestyén (átir.) *eberbas* Sándor (átir.) *eber[[e]]`a'bas* (lat.) *Barnaba* [06.11] 8.
 [06.13; a hiányzó adat feltehetőleg *N^TL Antal*, lat. *Antonius/i*, számjelzés „(2); vö.
 673.1.4, ahol lat. szintén vac., így Sebestyén és Sándor is, Csallány *<Aⁿt^al>*] 9.
 Sebestyén *VID Vid* Forrai *Vid* Sándor *Vid* vagy *Vigy* [06.15; latin helyesen *Vitus/i* (*et*
Modestus/i); számjelölés téves, helyes adat ismeretlen] 10. [06.16–23? az adat hiány-
 zik, az előző bejegyzés számjelölése alapján 06.16 lenne, de arra a napra a XV. századi
 naptáraink nem tesznek ünnepet, amely ide behelyettesíthető volna; Sebestyén szerint
 06.19 *Gervasius*, amely név tévedésből 09.24-én jelenik meg (őutána Csallány *<Gy^r-*
f^s>, Forrai), Sándor szerint 06.22 *Achatius* (kortárs nevén *Tízezer vitéz* napja), egyik
 feltevés sem bizonyítható] 11. Sebestyén (lat.) *Joannis* Csallány *Ján^{os}* [06.24.] 12.
 Csallány *Ján^{os} Pál* [06.26] 13. Csallány *Sz^{(en)t} L^{ász}(l)ó* [06.27; átir. téves, lat.
 téves *Ladislai Regis* helyett] 14. Sebestyén, Ferenczi, Forrai, Sándor *P^tr* [06.29, *p*
 kétszer *b* által újraírva] 15. [06.30, *p b* által újraírva] 16. Sebestyén (átir.) *eboegh*
aszony Csallány *B^{ód}^og^{asz}^ony* [07.02] 17. Sebestyén (átir.) *Benehdek* [07.11]
 684v Sebestyén, Sándor *Boscone* (A és T valóban O-ra és C-re hasonlít) Németh *Bas-*
tone 675,1,1. [07.13] Sándor (lat.) *Margarita* [07.13; javítás *a* által] 2. Sebestyén *[[Ti-*
z^en^{ké}<t> ^ap^os^tl^ok]] Sándor *[[I^TZ<NK>N^ZEPS^TG^KT]]* Németh *[[tiz^enk(z)e*
^ap^os^tl^ok]] Csallány *[[tⁱz^en^{ké}é^t a^p^as^tl^ok]]* Forrai *tⁱz^en^{ké}e^t ^ap^as^tl^ok* [07.15;
a kétszer kísérelte meg leírni, mindkétszer rontotta; *b* ezek után valószínűleg nem pon-
 tosan, hanem magánhangzó-ugratások nélkül írta le a nyilván már eredetiben is rontott,
 ezért javítandó szöveget; számjelzés helyesen 1] 3. Sebestyén, Sándor om. *[[]]* Csal-
 lány *Á^gs^toⁿ* Forrai *Ág^ost^on* [07.16, ezen a napon nem ismerünk Ágoston-ünne-
 pet, a hiba magyarázatául teljesen kielégítő megoldás még nem született (Forrai: „Au-
 gustus napja”, Sándor 114: augusztus hónap jelölése)] 4. Sándor *[[Sz]]* Kósa *Ilyés*
 [07.20; számjelzés helyesen 4] 5. Ferenczi *Má^ria* Sándor (lat.) *Maria* | *Magdale|na*
 [07.22] 6. Csallány *J^{ak}ab* [07.25] 7. Sebestyén *Aⁿna asz^ony* Németh, Kósa *An^{na} asz-*
sz^ony Sándor *Aⁿna asz^ony* vagy *Aⁿna asz^ony* (lat.) *Anna* Csallány *An^{na} asz^ony* [07.26; ja-
 vítás *a* által] 8. Sebestyén (átir.) *lazlo* Csallány *Sz^{(en)t} L^{ász}l^ó* [07.29; javítás *a*
 által] 9. omnes *P^tr* [08.01; (átir.) *p, t, r b* által újraírva] 10. Sebestyén *E^stván* Sándor
E^stán (!) (lat.) *pa|pa* Csallány *Sz^{(en)t} E^stván* [08.03] 11. Sebestyén (Forrai om.)
O[[zsva^lt D^om^ok^os]] Sándor *O[[zsvárt D^om^ok^os vagy D^am^ok^os]]* Csallány
B^{ód}^og^{asz}^ony *[[Ozsv^al^t D^am^ok^os]]* [08.05] 12. Sebestyén *Ur szin^e* Kósa *Úr*
szinē [08.06] 13. Sebestyén *[[URNINH]]* *Lűrnc* Ferenczi *Úr színe* *Lűrⁿc* Sándor
Lörⁿc vagy *Lörⁿc* Csallány *Lörⁱnc* *Cⁱrⁿják* Forrai *Lörⁱn^c* [08.10; számjelzés
 helyesen 2] 675,2,1. Sándor *[[LNN^C]]* (L *a* törlése) Csallány *L^őrⁱn^c* Ferenczi
Lűrⁿc Forrai *L^orⁿc* [08.10; számjelzés helyesen 2] 2. Sebestyén, Sándor (átir.)

ecelara [talán első változat?] Sebestyén *K^al^ara* Sándor (lat.) *Clara* Csallány *Ka^lá^ra* [08.12; számjelzés helyesen 3; (átir.) *r b* által újraírva] 3. Csallány *B^od^og^asz^ony* Forrai (átir.) *aszony* [08.15] 4. Csallány *Sz^(ent) ki^rály* [08.20] 5. Sebestyén (lat.) *Bartolomeij* [[*Bartolomaej*]] [[*Barnaba*]] Forrai (lat.) om. [[]] Kósa *Bortalan* Sándor *Bⁱrtal^an* vagy *B^ortal^an* (átir.) [[*eborrabos*]] [[*ebłretbos*]] (lat.) [[*Bartala-*]] *mey* [08.24] 6. Sebestyén (átir.) *agesten* Sándor AG[[[^]TN[^]N[^]]]S[^]TN (átir.) *ag*[[*en*]] *esten* Csallány *Ág^os[^]t^on[^]* Forrai *Ág^os[^]toⁿ* (lat.) *Ep(iscop)is* (sic!) [08.28] 7. Sándor (lat.) *Jo|hannis* Csallány *Ján^os* [08.29] 8. Csallány *E^gy^ed* [09.01] 9. Sándor *E^mre* vagy *^lmre* Ferenczi *^lmre* Csallány *I^m^r^è* Kósa *E^mrë* [09.02] 10. Forrai *^asz^ony kus* Kósa *^asz^on kus* [09.08] 11. Sebestyén (átir.) *ese(n)khereszt* Sándor (átir.) *esek[^]kereft[^]* [09.14] 12. Forrai (átir.) *mate* Sándor (átir.) [[*e*]]*me*[[*e*]]*et[^]e* (lat.) *Matt|hei* [09.21; számjelzés helyesen 3] 13. Ferenczi *Gyá^rfás* [09.24; lat. *Gerardus* (= Szt. Gellért) hiányzik] 676v Németh *faccia* Forrai *facie* (678v-val felcseréli!) Sándor *facia* 677,0,1–5. utólagosan beragasztott papírcsíkon, a rovás és átir. végig *b* írása. 1. Németh *Sz^en[^]k^er^esz[^]t* Forrai *Sz^en[^](t)k^er^esz[^]t* Csallány *Sz^en[^]t[^]k^er^esz[^]t* [09.14; ^ox lábjegyzet, ld. 677,3; számjelzés helyesen 7] 2. Sebestyén, Sándor om. [[]] [09.21; számjelzés hiányzik: 3; lat. téves *Matthaei* (= Máté) helyett] 3. [09.24] 4. Sebestyén (lat.) *Mihaelj* Sándor (átir.) *mihaly* Csallány *Sz^{em}miály* Forrai *Sz^(ent)mi(h)ály* [09.29] 5. Sebestyén (lat.) *Je(ro)nimus* Csallány *Ie^r^oni^m^s* [09.30] 677,1,1. rovásjeleket omm. omnes [09.29] 2. [09.30; Forrai nem különíti el 677,0,5-től] 3. Forrai *F^eriⁿ^c* [10.04] 4. Kósa *Ábr^aán* (átir.) *aebraa|n* Forrai (átir.) *aebraan* [10.06] 5. Sándor (lat.) *Dionysy* [10.09; számjelek helyesen 7] 6. Sándor (lat.) *Gal* [10.16; számjelzés helyesen; lat. helyesen *Gallus/i*] 7. Sebestyén, Sándor (átir.) *luekas* Sándor (lat.) *luca* [10.18; számjelzés helyesen 3] 8. Sándor (lat.) *Ursla* [10.21] 9. Németh, Forrai om. [[]] Ferenczi *D^e[^]m[^][[r]]t^er* Csallány [[*Sz^(ent) m^a^r^t^er*]] *Sz(ent) D^em^et^er* [10.26] 10. Sebestyén *Sⁱm^o|n* vagy *Sⁱmo<n>* Csallány, Forrai *Sⁱmoⁿ* Forrai (lat.) *Somonis* (sic!) [10.28] 11. Sebestyén om. [[]] Csallány, Forrai *Miⁿ^cn^t* [11.01] 12. Sebestyén MRH Sándor MR^ë *E^mre* vagy *^lmre* Ferenczi *^lmre* Csallány *Sz^(ent) I^m^r^è* Forrai (átir.) *emreh* [11.05] 13. Sebestyén, Németh *A^lb^ert* Csallány [[*A^d*]]*a^lb^ert* Ferenczi *A^lb^b**et* Forrai *A^lb^ert* [11.06; lat. helyesen *Adalbertus/i*] 14. Sándor *Márt^on* vagy *Mártⁿ* Csallány *Sz^(ent) M^a^rt^on* [11.11] 15. Forrai (átir.) *ebreck* [11.13; lat. helyesen *Briccius/i*] 16. Ferenczi *E^r^zs^eb^et* Forrai *E^rzs^eb^et* (átir.) *ersebet* Sándor (átir.) *Erz|ebet|aβo|n* (lat.) *Eliz|aba|ha* [11.19; számjelzés helyesen 2] 17. Sebestyén, Sándor (átir.) *ebo|edeg|aβo|n* [11.21] 677,2,1. Sebestyén (lat.) *Luc<ia>e M(artyris)* Forrai (lat.) *Luce* Sándor (lat.) *Luce | Eva* Csallány *Luc[[ⁱa]]^a* [12.13; lat. téves *Lucia^e v(irginis) et m(artyris)* helyett] 2. Csallány *L^{áz}[[^ár]]^{ár}* Ferenczi *Lázá<r>* Forrai *L^{áz}á^r* [12.17; lat. *Lazarus/i* hiányzik; számjelzés helyesen (4)] 3. Sándor (lat.) *Iomos* [12.21] 4. Sebestyén [[NSTLy]] megfejtés nélkül, Csallány *on[[^est^ély]]* [[*nagy*]] Forrai (*karácso*)*n^est^ély* Sándor <*sz*>*n*<*t*>*est^ély* vagy <*karácso*>*n^est^ély* [12.24; lat. *Vigilia Nativitatis* hiányzik] 5. Sebestyén *ecaraczon*, Karasogn Ferenczi *K^a^rács^on* Csallány *K^a^rács^on* For-

rai (lat.) *Nativi(tas) Ch(rist)i* [12.25; számjelzés hiányzik: 1] 6. Sándor ^Est<án> Sebestyén, Sándor (lat.) *Stefanus* | *M(artyr)*: Csallány ^{[[S^t^e^s^t]]} ^Estván | *Sz^(ent)* ^Es^tván [12.26] 7. Sebestyén, Sándor, Forrai JAN *Ján<^o>* Csallány *Ján^os* [12.27] 8. Csallány *Ap^r^ószén^t^k* Forrai (lat.) *Innocentes martyres* [12.28] 9. Sebestyén (lat.) *Siluestris Papae* Sándor TMA^{[[S]]} (lat.) *Silvest.* | *Papa* [12.29; lat. téves *Thomae* helyett] 10. Sebestyén SÖL^{[[ST]]} *Sölvest^r pápa* HTS?K FINIS Ferenczi *Sölvest^r pápa* Csallány *Sül(vester)* ^{^e}st ^{h^e}t^^edik *Finis* Kósa *Sülvest^r* Forrai *Sül(vester)* ^{^e}st HTS?K FINIS [12.31; lat. *Silvestris Papae* hiányzik] 678v Németh *facia* Sándor *facie* Forrai *fatia* 681,1,1. Sebestyén ^Ed^e^n (?) Sz vagy | L^ATA(?)RA(?)MSz(I?) N^DMG Sándor L^ASzRIRIMSzN^DMG Csallány ^Ed^e^n. *Égy l^a^t^o^r, ^e^sz^t i^r^ám, ^e^sz^e^n^d^e^n még* Forrai ^Ed^e^n. *L^átjam szí^n^t^e^n* (v. *i^e^n^e^n*) *még* 2. Forrai, Sándor *M^t^e?* Csallány *M^át^e* 3. Sebestyén (nincs olvasat), Forrai, Sándor *György?* Csallány *Dor^ty^v^a* 4. Sebestyén, Forrai *Hál^át agyun^k* Németh, Kósa *Hál^at agy^v^unk* Sándor HAPTAGyUN^K Csallány *Hál^á^t agy^v^un^k* 5. Sebestyén, Sándor TNK Németh, Kósa <Is>^{t^e^n^e^k} Forrai *T^e^n^e^k* Csallány *I^st^e^n^e^k* 6. Sebestyén *adta?* Németh, Kósa, Forrai <h>^{ogy a[d]ta} Csallány *hogy a^d^ta*: 7. Sebestyén ...L ? Németh, Kósa ^{[/ke]gy^e^l<m>^e^s^e^g} Csallány *Sz^(en)t a^ngy^e^l s^e^r^e^g* 8. Németh, Kósa *átal* Csallány, Forrai *Átalv^e^ret A b^ód^o^g* 2,1. Sebestyén, Sándor G^TANOACMJA (Sebestyén: GeTANEA? LETANEA?) Csallány *s^á^g^o^t a^d^á ö^n^o^n* (?) *d^ac m^ija^t* Forrai *(sá)g^o^t* ANOACMJA 2. Sándor N^KOT KIRDODOT Csallány *^E^k^o^nosz^t, ki^r^d^e^n^d ^e^sz^t* (sic!) 3. Sebestyén, Sándor *Gyüm^o^lcsol^t^ó?* [Sándor 2017: előtte, pontosan meg nem határozott helyen talán *írá*m, *Imre?*] Csallány *Gyüm^o^lcsö^n ^e^l^e^n^c* Forrai *Gyüm^o^lcs* N^C4. Sebestyén, Forrai *P^e^rs^csa*, helyesen *Persia* Sándor PRS^{[[Cs]]} T^CsA (vagy Cs^IA) *P^r^scsia/P^r^scsia* Ferenczi *P^e^rs[cs|i]a* Csallány *P^e^r^scsia* Forrai *Perzsia* (nem felirattani átírás; a csodaszarvas-monda említését véli benne felfedezni [!]) 6. Csallány *Sza^niszló* 7. Sebestyén om. Sándor *Jáfn^s* Csallány, Forrai *Áldá^s* 682v Sándor *Quarto facia* 679,1,1. Sebestyén *Bütl^e^h^e^n* Németh, Forrai *Bötl^e^h^e^n* Kósa *Bötl^e^n* Sándor *Bötl^e^n*, *Bötl^e^n* vagy *Bötl^e^h^e^n* 2. Sebestyén, Sándor *Jerikó* Ferenczi *Je^r^ikó* Forrai *J^e^rikó* 3. Sebestyén, Sándor, Kósa, Forrai *Jeruzsály^e^m* 4. Sebestyén *Egi<p>^e^m* Németh *Egi^o^m* Sándor *Egi<p>^e^m* vagy *Egi[p]^e^m* Csallány *Eg^i^t^o^m* Kósa *Egiqp]^e^m* (sic!) Forrai (lat.) *Egipton* 5. Sebestyén om. [[]] Németh *-b^a^n* Sándor ^{[[BN]]} *Kánában* Csallány, Forrai *Kán^a* (lat.) *Galylyae* 6. Sebestyén, Ferenczi *Magr^e^lom* (helyesen: *Magd^e^l^e^a*), (átir.) *magedalom* (lat.) *Magdalon* Csallány *Magd^a^r^lom* 2,1. Sebestyén ^{[[A^N-DO^NyLZsIDONKVARSH]]}, (átir.) *Sindoneusok* Sándor ^{[[VSSH]]} Ferenczi *Zsindoneus^o^k* Csallány *N^á^z^á^r^e^t^i a^e^n^gy^al* | *Zsidon^o^k vá^r^asa^i^e vá^r^osa^i* (nem jelez törlést). Forrai ^{[[A^NDNyL | Zsidon^o^k vár^o^s^a^h]]} [Az átírat *ok* betűi ugyanabból ugyanarra átírva.] Gaál 2007: *Natánya szidonok városa*. Sebestyén, Sándor, Forrai (nincs feloldás) Csallány *^E^ko^nosz^t^á^si^a* 3. Sebestyén *Mikod^e^m^s* (lat.) *Nicodemus* Forrai, Sándor *Mikod^e^m^s* Csallány *Mikod^e^m^s* Forrai om. [[]] 4. Forrai *Heród^e^s* (átir.) *erodes* Ferenczi *Heród^e^s* Sándor *Heród^e^s* vagy *Eród^e^s* 5. Sebestyén, Sándor lat. *Pilatus* 685,1,1

Sebestyén $A^{n^a}s^{pös}p^{\bar{o}}k$ Csallány $A^{n^a}s^{püs}p^e k$ Forrai $A^{n^a}s^{püs}p^{\bar{o}}k$.

Paleográfiai kommentár. A TMK itt olvasható változata minimálisan tér el a Telegdi-féle és a nikolsburgi változattól; jellegzetes vonások: **42'** = \ddot{O} , $x7 = \ddot{U}$ (az ábécéből nem egyértelmű, a későbbi olvasatok igazolják); **06** = I és J, **84** inkább *é*, esetleg *ě*, **56** szövégi nyílt *e* (feltehetőleg, de nem biztosan *h* 675,2,9 és 677,1,12 MRH, 679,11 BÜTLHN és a vitatott 681,1,4 HĀG[^]JT). T többnyire *l3*, ritkábban 33 alakban; **54** = Ty az ábécén kívül csak 681,1,4 fordul elő, a naptárban 33 helyettesíti, de talán csak hibás átírás folytán (ld. 673,2,2). Az M alakja rendszerint **16**.

Vitatott kérdés, hogy az ábécé az eredeti rovásbot része-e (Sebestyén 1915, 41) vagy Marsigli kommentárja (Németh 1934, 7), az utóbbi jóval valószínűbb: sorrendje ugyan általában követi a magyar ábécé sorrendjét (kiv. G), majd végén hozza az összetett betűket (beleértve **01** = Sz, **08** = P^2 [= lat. \ddot{y} ?], a naptárban tudunkkal nem fordul elő], **45** = Cs, és főleg $x7 = \ddot{U}$), de nem az összes a naptárban előforduló változatot. Ezen és a **08** hiányán kívül az $x8$ *enb* olvasata is eltér a naptárban használatostól. Legfontosabb eltérés, hogy **42'** nem \ddot{O} , hanem \ddot{U} helyén van, ami csak eltérő forrásra mehet vissza. (A 20 beiktatása a 34 elé természetes, minthogy ennek a jelnek a magyar ábécében a XVII. században még nem volt megfelelője.) Magánhangzó-ugratásokat hosszú magánhangzónál csak három valószínűleg téves helyen találunk, rövid magánhangzónál szó végén nincs. Szó elején és közben *a*, *e*, *ě*, *o*, a nagyon kevés *ö* ugratása rendszeres, *i*-re vannak elszórt példák (673,2,3 *Ap^alⁱn'a* [mindenképp javítás van a leírásban], 683,1,6 *Fⁱl^ep*, 675,1,2–2,1 *L^örⁱnc*; több esetben nem egyértelmű: 673,1,5 *Pir^oska/Pirⁱska*, 2,5 *Bál^ent/Bálⁱnt*), de általában kiírja. Elképzelhető, hogy ezeken a helyeken a naptár nyelvéllapota szerint *i* helyett más mássalhangzó, valószínűleg *ě* állt, és a rövid *i*-t nem ugratja. A 681 vitatott szövegében azonban három hely elképzelhető, ahol ugrik, lehetséges tehát, hogy ritkán mégis előfordul. Kérdéses, hogy **06** hiátusban *i* vagy *ij*, az utóbbi talán logikusabb, ez esetben ez egy kötelező ugratás; **43'** = K^1 szintén kötelező ugratással *ak*, **82** = Ny-re csak *ony* kapcsolatban van példa (valószínűleg ezért az ábécé leírója ezt is kötelező ugratásnak értelmezte.) Az *u/ü* ugratására nincs példa. (Természetesen lehetséges, hogy a XV. századi szövegben egyes magánhangzók a mainál zártabb formában hangzottak; azonban ez nem bizonyítható, ezért e lehetőségeket az olvasatban nem is jelölöm.) A 679. oldalon az ugratások ritkábbak, ennek oka lehet a bibliai nevek nehezebb olvashatósága; **84** (rövid magánhangzóként itt: *ě*) kiírására csak itt van példa (679,2,4; 679,1,2–4 olvasható *é*-nek is), illetve a **b** javításaiban (675,1,2), amelyekben jóval kevesebb az ugratás, ezek valószínűleg értelmező és nem az eredetit pontosan követő leiratok.

673,1,8. Esetleg eredeti $\langle 64 \rangle$ **06** 81^{19} **56** $\langle V \rangle$ IN[^]CH $\langle V \rangle$ ince ? 2,2. Esetleg eredeti 02^{66} **31** [54] **15** DUR²TyA *Dur^olⁱty* ja ? 2,8. 33 valószínűleg **54** félreértése 683,1,2. [[+ +]] minden bizonnyal nem **01** **31/41** **06**, mint Sándor olvassa; esetleg lehetett 06^{34} ?, egy elvileg helyes **06** **66** $\langle 36 \rangle$ **06** **34** JU $\langle L \rangle$ IS *Jú $\langle l \rangle$ is* csonkulásával. 1,8.

<84> valószínűleg kimaradt, vö. 677,1,16 (hosszú magánhangzó ugratása valószínűtlen). 683,2,14 <84> valószínűleg kimaradt, vö. 673,2,7 (a hosszú magánhangzó ugratása valószínűtlen). 675,1,9 ld. 683,2,14. 675,2,5. 51[^]86 **b** 51[^]06 jelekre javítást kezdett, de nem fejezte be. 675,2,10 sorrendcsere, a 01 82 jelek a végéről elejére kerültek (talán az eredeti boton egymás fölé jegyezve?) 2,13/677,0,3 téves rovásszöveg, kb. 04 36 84 41 13 lenne a helyes. 677,1,4 Sándor: [[15[^]51]] ligatúra, valószínűtlen! 9. 02 a sor alatt utólagos kiegészítés, javítás 41-ből? 17. *ebo|eleg|aβo|n* valószínűleg elírás *ebo|e?deg|aβo|n* helyett.

<- - - - -> 11.21 és 12.13 közt több fontos ünnep van, az eredeti rovásnaptár feltétlenül tartalmazott ezekre vonatkozó rubrikákat, ezek közül az elsőt tudjuk az előző nap számjelölése (1) alapján azonosítani: <- - - (lat.) *Caecilia^e v(irginis) et m(ar)tyris*> [11.22]. Talán a hiány utolsó rubrikája Boldogasszony volt, és az ismétlés miatti tévesztésből maradt ki ez a rész (Sebestyén 53), ez esetben az utolsó adat <,,,,, B[^]OGSzNy B[^]ó(do)g^asz^{sz}ony (átir.) *eboeghaßon* vagy hasonló (lat.) *Conceptio B(ea)tae) M(ariae) V(irginis)*> [12.08]. Sándor 1991, 40. szerint 8 rubrika hiányzik, ez azonban nem egyértelmű.

677,2,4 <37 31 15 45 ?> 81 [[34 13 89]] olvasat valószínű, a következő rubrikában ismétlődő betűk elhagyása könnyen érthető; a feleslegesnek ítélt sort ezután törölték. Az olvasat inkább <*K^arács^o*>*n*[[*e^ste^{ly}*]]], mint <*K^arács^o*>*n*[[*e^ste^{ly}*]]], mert a hosszú magánhangzó ugratása valószínűtlen. 11. [[84? 13' 34 06 37 78 06 81 06 34]] **b** kéz munkája, utána törölve. Itt a SZR latin nyelvű szöveg rögzítésére szolgál; nem állapítható meg egyértelműen, hogy a feliratos emlékek része volt-e, vagy a másoló önkényes kiegészítése 1690-ben.

681,1,4 35[^]06? téves lejegyzés 36[^]15 helyett? 1,6–8. bizonytalan olvasati javaslat, 6. 86 vagy **56** helyett, vagy **56** kiesett; 35 téves 02 helyett (? paleográfaiilag indokolatlan!) 7. sorrendcsere? (az első 3 jelcsoport a sor végéről tévesen az elejére jegyezve? vö. 675,2,10) 86 = 78 04 = [06[^]15] 36 = [02[^]64] (?) 681,2,1. A látszólagos G[^]T ligatúra valójában inkább G + utólag odaírt kicsi Sz, amely talán rossz helyre került, egy betűvel előre (A[^]Sz ligatúra helyett). A látszólagos 08 jel a rovásboton sehol nem szerepel másutt (06 egyformán jelent J és I hangot, ahol hangsúlyozni kívánja az I olvasatot a szerző, úgy tűnik, 06 helyett 06 alakot használ), ezért valószínűbb, hogy itt is ligatúra áll helyette: 31[^]06, ami által a szöveg értelmes is lesz. NO talán felcserélődtek a lejegyzésnél, a 06 19 (JC) betűk pedig esetleg értelmezhetők 01 x7 (felső része maradt olvasható) 46 (jobb felső része) vagy 01[^]06 46, tehát SzÜZ vagy Sz[^]JZ betűknek. 681,2,4–6. Sándor 1991, 42–43 szerint a mai Piricske-tető megnevezése; a keletkezésre vonatkozó kolofon. 681,2,7 mindenképp romlott leírás, Sándor szerint 06 15 [81] 34, ez paleográfaiilag lehetséges, de ha tényleg kolofonról van szó, két keresztnév helyett inkább egy teljes nevet várunk, ezért gondolok inkább 06 15 01 [06] alakra.

A 681. lap tartalma erősen vitatott (Sándor 1991, 144; Németh 1934, 7). A végét kolofonnak értelmezi Sándor 60; ez nem teljesen lehetetlen, de nem oldja meg a kérdést,

hogyan van az előtte levő sorokban, és hol helyezkedett az el az eredeti feliraton. Németh 1934, 17 szerint ez egy imaszöveg, de csak 4 sor szöveget tudott belőle olvasni (az olvasat második fele erősen gyanús). Tartalmilag imának helye lehet a feliratban, de feltűnő, hogy a szöveg egy része nem értelmezhető, és hogy a lejegyzés sokkal romlottabb, mint bármely más lapé. Feltehető, hogy ezen a lapon a rovásbot vegyes kiegészítései voltak, amelyek a bot vékony lapjára szorultak, ezért már az eredeti feliraton jóval rosszabb állapotban voltak, helyenként olvashatatlanok. A kevéssé vitatható 2,3. sor alapján ezek közt is lehettek ünnepnevek. Valószínűsíthető tartalom: a) ünnepnevek kiegészítései, főleg a főszövegben túlrövidített Mária-ünnepké (1,3; 2,3; esetleg ennek magyarázata az 1,8-2,1. szövegszakasz), b) egy rövid kezdő- vagy záróima (?), az eredeti sorrendet idáig a lejegyzésben nem feltétlen tartva be, c) esetleg egy-két szavas kolofon (bár a *Szaniszló* név éppen olyan ünnepnév, amely a főszövegből lemaradt [05.08.] és ezért feltüntetése a jegyzetekben is indokolt lehetett).

A 679/685. lapok Marsigli hátlap felírása szerint a 3. felületet alkotják, míg a 681. a 4. felületet. Elképzelhető, hogy ezek más forrásra mennek vissza (Erney 1917, 407: íráspróba), de így a kézirat sorrendje nem érthető, és ilyen más forrásról pozitív tudomásunk nincs (Sándor 1991, 38). Ha a számozás szó szerint értendő, a rovásbot két egymás melletti oldala tartalmazta a naptárt, a II. félév melletti oldalra került szövegnek logikai összefüggése nincs a naptárral, szerepe igen kérdéses, míg az I. félév melletti oldalon vannak a naptárra vonatkozó vegyes megjegyzések (ez esetben a kiegészítő szöveg csak az I. félévi ünnepekre vonatkozhat); lehetséges azonban, hogy a bot erősen téglalap átmetszetű volt, és a két szemben álló széles felületet jelölte az 1. és 2., a két keskenyt a 3. és 4. szám (az 1. és 2., illetve 3. és 4. felületen lévő anyag mennyisége alapján).

E szövegrésznek eredetileg csak leírása és fordítása készült, az átirat nem Marsigitól származik, hanem a **b** írnoktól, vagyis (legalábbis látszólag) későbbi a szöveg egészénél. Mivel ez az egész szövegrészre igaz, és a **b** írnok saját írásán belül is korrigált, a betoldásjellegét itt nem jelöljük, csak az önkorrekcióknál. A 679/685 lap írásmódja mindenesetre gyakorlatilag azonos a korábbiakéval, a betűk értéke következetesen ugyanaz (06 = I és J, 84 inkább é, esetleg ë, **56** szóvégi nyílt e), a magánhangzó-ugratás ugyan ritkábban jelentkezik, de ezt a biblikus nevek nehéz kibetűzhetősége indokolja; 679,1,1 az **56** = H azonosítás ugyan vitatható, hogy a naptárban is szerepel-e, de mivel a szó fonetikai alakja meglehetősen egyedi, a használata itt nem mérvadó.

A bibliai nevek 679,1,1–679,2,1 közt helynevek, 679,2,3–686,2 személynevek, nem teljesen, de kb. az előfordulás időrendjében. Az utolsó azonosított helynév (679,2,1) valószínűleg Sidonnak értendő (Mt 11,22). A 679,2,2 K²NTSA olvasatának eddig elfogadható feloldása nem született; minden bizonnyal ez is helynév, mert a személynevek közt ERODS időrendben nyilván első. Két megoldás képzelhető el, mindkettő erős szövegromlással: a) a megelőző Sidonnal azonos bibliai helyről való, ez esetben lehetséges [BE]TSA<JDA> *Betsaida* (szintén Mt 11,22), b) más helyről csak kiemelten

fontos név hihető, esetleg lehetséges [GE]TS[M]<ANJ> vagy [GE]TS<M>A<NJ> *Gets^emáni*. Mind 35>37, mind 84>81 szövegromlás igen könnyű, 51>37 kissé bonyolultabb, de nem lehetetlen.

Az ábécé (671) eredetére semmi nem utal, az igen valószínűleg kéziratos segédeszköz, 1690-ben keletkezett, nincs köze a feliratos naptárhoz.

A naptár tartalmát és más, nem rovásírásos naptárakhoz való viszonyát illetőleg ld. részletesen Sándor 1991, 48–57, 185–199. A naptárban van néhány nem azonosítható ünnep, ezek közül azonban csak 675,1,3. adatára nincs jelenleg biztos magyarázat, a többinél a tévedés forrása egyértelmű.

195 SZR B-?

Kászonalitz (Nagykászon; Plăieșii de Joș, Románia – Kászonszék), római katolikus templom.

Graffito a szentély keleti felében, két sor SZR jel, közel egy 1466-os dátumhoz. A templom felújításakor megsemmisült. A leírásból nem egyértelmű, van-e tényleges köze a dátumhoz: ha nem, kora ismeretlen.

[- - - - -] | [- - - - -]

Említés: anon. Székelység 5/9–10, 1935, 2 (egyszavas); K. Sebestyén 1941, 46, 50; Ferenczi–Ferenczi 1979, 212, 8. j; Mandics 2010, I 306.¹¹

196 SZR J-07

Ms. Philipus de Penczicz, ismeretlen hely (Morvaország vagy esetleg Magyarország). Ő.h. **Nikolsburg** (Mikulovo, Csehország, egykor Morvaország), Dietrichstein-könyvtár, majd 1933-tól Budapest, OSzK Magyar Nyelvemlék 70.

Ősnyomtatvány (Bartholomaeus Anglicus, *De proprietatibus rerum*, Nürnberg 1483) hátsó védőleveleként beragasztva pergamenlap 30 x 21; a kötés nyomait erősen viseli (rozsdás szöghely, benyomódások – nem megelőző felhasználás nyomai, mivel a könyv közeli lapjain [268v] ugyanúgy: Szelp 2011, 414–415), egyébként ép. Leválasztva a kötetről, az utóbbi 1933-tól Neufforge-gyűjtemény, majd Germanisches Nationalmuseum N.15, majd OSzK Inc. 266.

Készült 1483 (a könyv megjelenése) után, valószínűleg XV. sz. végén (Szelp 2011, 423: 1490–1526 közt, a szerző lehetséges magyarországi tartózkodása alapján; Sándor: valószínűleg 1483–1490, Mátyás király életében).

¹¹ Megjegyzendő, hogy Benkő 1853, 135 a templomról szólva így fogalmaz: „kár, hogy régi metzés nincs”.

Latin fraktúr betűs címfelírás (2 sor) alatt rovásjelek (ábécé) és latin betűs átírásuk 4 sorban, jobbról balra, végén 1 szó írásmutatvány; a lap széle felé erősen kicsúsztatva. Ékszerű, fába vésést utánzó betűk; több betűnél szokatlan módon a szárazak nem érnek össze (56, 37, részben 41, 45, 46). A lap alján héber ábécé és átírása (közlését ld. Jakubovich 1935a, Dán 1964).

¹ → *Litter(a)e Siculorum quas sculpû(n)t*

² → *vel cidunt in lignis*

³ ←	<i>a</i>	<i>eb</i>	<i>ecz</i>	<i>encz</i>	<i>eczk</i>	<i>ecz'</i>	<i>ech</i>	<i>enc'</i>	<i>ench</i>	<i>ed</i>	<i>and</i>	<i>ey</i>	<i>e</i>
15	51	19	21	19 ^{42'}	45		81	45		02	52	06	84
A	B	C	Nc	C^K ¹	Cs		N^Cs			D	^a Nd	J	E
<i>f</i>	<i>egh</i>	<i>eg'</i>	<i>eng</i>	<i>athÿ</i>	<i>echech</i>	<i>eh</i>							
78	35	32	81 ⁰⁴	54	61 ^{51?}	56							
F	G	Gy	N^Gy	^a Ty	?	H							
⁴ ←	<i>i</i>	<i>ac</i>	<i>vnc</i>	<i>l</i>	<i>ely</i>	<i>m</i>	<i>en</i>	<i>enÿ</i>	<i>nÿe</i>	<i>o</i>	<i>ep</i>	<i>emp</i>	<i>ek</i>
03	43'	69	36	,89'	16	81	82	82 ⁰⁶	86	11	x8	37	
I	^a K ¹	^a Nk	L	Ly	M	N	Ny	Ny^J	O	P	Mb	K ²	
<i>r</i>	<i>fz</i>	<i> efch</i>	<i>f</i>	<i>eth</i>									
41	20		34	13									
R ¹	Zs		S	T									
⁵ ←	<i>enth</i>	<i>v</i>	<i>ew</i>	<i>eo'</i>	<i>w^e</i>	<i>s</i>	<i>ez</i>	<i>ezt</i>	<i>eft</i>	<i>[[tpr'(us)]]'</i>	<i>(us)</i>	<i>Amen</i>	
x1	66	64	42'	x7	01	46	46 ¹³	34 ³³	79			15 16 84 81	
Nt	U	V	Ö?	Ü?	Sz	Z	Z^t	S^t	?			AMEN.	

⁶ *tpr'(us)*

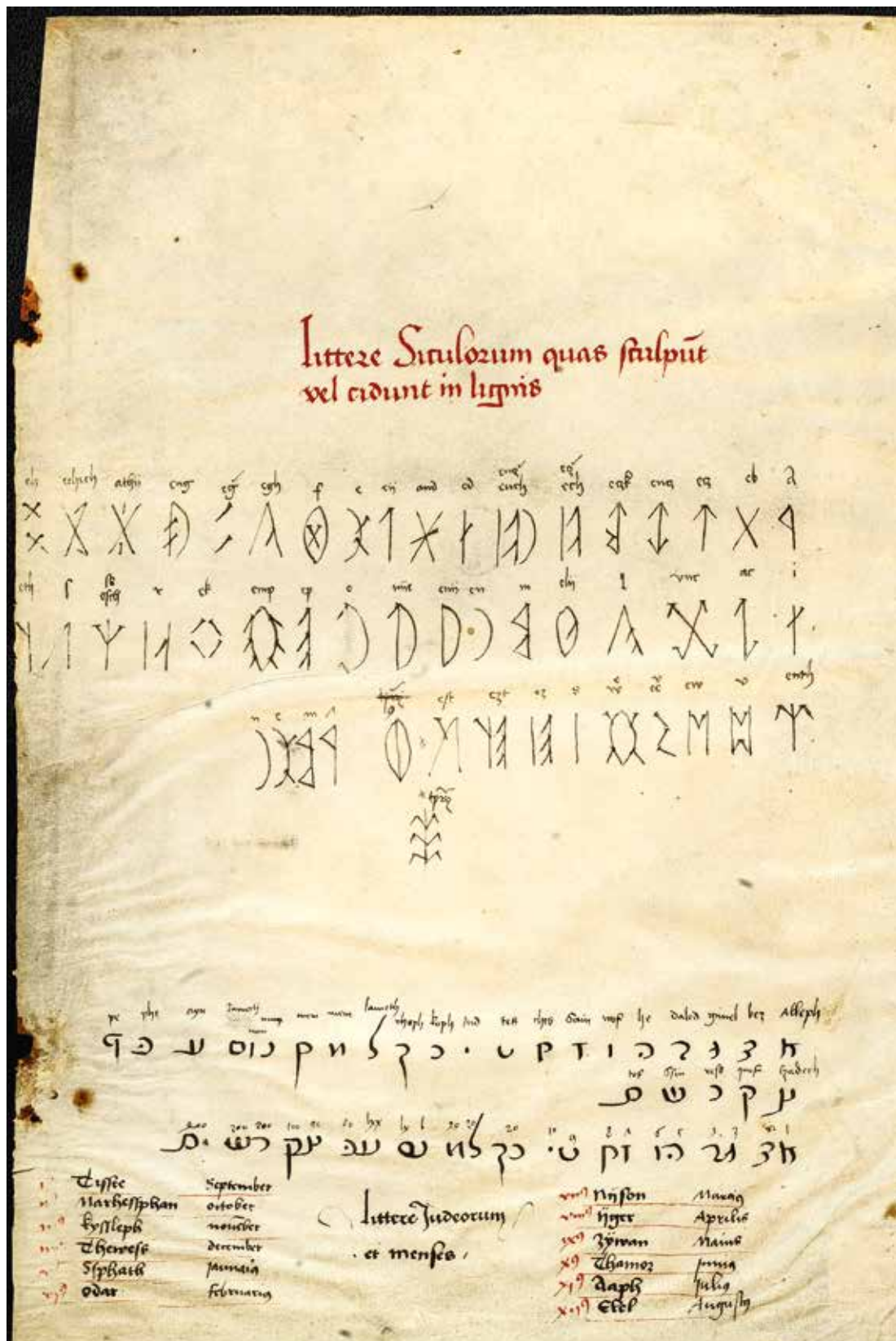
x3

φrû{s} (bilabiális tremuláns+ü)

⁷ ←	א	ב	ג	ד	ה	ו	ז	ח	ט	י	כ	ך
	<i>alleph</i>	<i>bez</i>	<i>gimel</i>	<i>daled</i>	<i>he</i>	<i>wof</i>	<i>Sain</i>	<i>ches</i>	<i>tes</i>	<i>Jud</i>	<i>koph</i>	<i>choph</i>
	ל	מ	ם	נ	ן	ס	ע	פ	ף			
	<i>lámeth</i>	<i>mem</i>	<i>mem</i>	<i>num</i>	<i>nun</i>	<i>famech</i>	<i>ayn</i>	<i>phe</i>	<i>pe</i>			
⁸ ←	צ	ק	ר	ש	ת							
	<i>Czadech</i>	<i>quof</i>	<i>refs</i>	<i>Sfin</i>	<i>tof</i>							
⁹ ←	א	ב	ג	ד	ה	ו	ז	ח	ט	י	ך [[כ]]	ל
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20	30	
	מ	נ	ס	ע	פ	ץ	ק	ר	ש	ת		
40	l	lx'	lxx'	80	90	100	200	300	400			

¹⁰ *Litter(a)e Jud(a)eorum et menfes*

¹¹ *I' (primus) Tiffre September | II' (secundus) Marheffphan October | III' (tertius) Kyffleph nouê(m)ber | IIII' (quartus) Theweßs december | V' (quintus) Sfphath janua[r]*

i'(us) | VI'(sextus) Odar februari'(us) || VII'(septimus) Nyjfon Marci'(us) | VIII'(octavus) Yger Aprilis | IX'(nonus) Zywan Maius | X'(decimus) Thamozi Juni'(us) | XI'(undecimus) Aph Juli'(us) | XII'(duodecimus) Elel August'(us).

¹⁻² 'A székelek betűi, amelyeket fába vésnek vagy faragnak' ¹⁰ 'A zsidók betűi és hónapjai'

Lec. var. 3,15 82³²; 5,8 11¹³

Fotó: **196** (OSzK felvétele).

Németh 1934, 3 (fotó: 1. mell.). Jakubovich 1935, 1–6, 10–11. Jakubovich 1935a. Csallány 1960, 54 (a sorrendet megváltoztatva). Csallány 1970, 608. Csallány 1972, 138–141 n. 4. Forrai 1985, 154–156 (fotó). Róna-Tas 1985/86, 174–178. Forrai 1994, 292–294 (fotó: 109. kép). Ráduly 1995, 8; 99–102. Máté 2001. Vékony 2004, 62–64 (65–87: szerinte Janus Pannonius elveszett grammatikájából, 1465/67 körül). Mandics 2010, I 50–51, 435–439, III 113 (fotó: 34. kép). Szelp 2011. Horváth et al. 2011 (fotó: 80.o.). Sándor 2014, 220–225 (fotó: 36. kép). Tubay 2015, 14, 87, 103–104, 133–143. Zsupos 2015, 5 (fotó: 1. kép).

Említés: *Auktion* 1933; Ferenczi 1936, 21. j., 765. j.; Ferenczi 1939, 180, 53. j.; Neufforge 1940, 176; Hellwig 1970, VII; Ferenczi–Ferenczi 1979, 13–15; Vékony 1985, 79, 81; Vékony 1987, 18; Forrai 1988, 51 (54. kép); Sándor 1989/90, 69 (szerinte rovásbotról másolta az írást nem ismerő személy); Ferenczi 1995a; Györffy–Harmatta 1997, 151; Tryjarski 2002/04, I 67 (V.t. 24. kép); Szekeres 2004; Szekeres 2004a (téves korai keltezés); Ráduly 2004, 32–35; Szekeres 2008, 20–23, 46; Horváth 2010; Sándor 2017, 13–54 (fotó: 1. kép); Fehér 2019c, 3. j.

Online közlés: http://nyelvemlekek.oszk.hu/sites/nyelvemlekek.oszk.hu/files/mny70_b.pdf
2 Ráduly *ligni* (sic!). 3,7 Jakubovich, Németh *encz'* Ráduly *encz.* 15-16 'Ty? 'Ty? 17 Jakubovich HH? CsCs? ChCh? Ráduly *etheth* 4,9 Jakubovich NJ 5,1 Ráduly *ent* 5,3 Jakubovich *ee''oe''* 5,4 Németh *ëe* Ráduly *v|ee* 10 Németh *[us]* Jakubovich *[[u^s]] 'tpru^s'* 6,1 Németh *Tpr[us]* TPRU, Jakubovich (bilabiális tremuláns), Máté (nyomában Szelp, Sándor) *t(em)p(e)r(i)us* 'korábban'. [Ráduly a mellékjeleket nem veszi figyelembe.]

1 [lat.] *A székelek betűi, melyeket fába rónak vagy metszenek.* 3,17 Összetett jel, többféleképp elemi jelekre bontható: 06[^], 06[^]51 vagy 54 torzult formája vagy 61[^]51; olvasata kétes.

Az ábécé nagyjából TMK szerint olvasható apró eltérésekkel, számos ligatúrával, amelyek közül kettőnek az olvasata nem világos (61[^]51 és 79). Egy betű (43') és három ligatúra látszólag kötelező magánhangzó-ugratást tartalmaz. Az ábécé sorrendje nagyjából a latin ábécét követi (Vékony 1985, 81 szerint az arámi ábécésorrend befolyásolja, ennek azonban semmi alapja), ligatúrák általában a fontosabbnak vélt tagjuk után állnak, a kortárs magyar írásban önálló betűvel nem rendelkező hangok zöngés

párjuk mellett (04 – 54, 01 – 46, 20 – 34). 43' a latin *k*, 37 a latin *q* helyén. Kivétel 06 = J és az x3 szótagjel, amely az ábécé végére került. Az x3 jel olvasatára Máté által javasolt latin rövidítés (értsd: a jel korábbi formája) elfogadhatatlan, mivel jelentése nem 'korábban = azelőtt', hanem 'korábban = hamarabb', és így a szövegösszefüggésbe nem illik. Mivel a jel alakja az összes ezt tartalmazó ábécéváltozatban rovarszerű, kézenfekvően a (részben már Jakubovich által javasolt) *φrū* olvasat akrofonikus eredetű, a *φrūcsök* (*ptru^etso^ek*, mai *tűcsök*) szóból.

Az ábécé lejegyzőjének kiléte és a lejegyzés helye sokáig vitatott volt; Jakubovich: nem magyar lejegyző; Róna-Tas: Filipec János köréből valaki; Vékony: Janus Pannoni (vagy köréből valaki; megalapozott érvek nélküli állítás). Bizonyíthatóan Philipus de Penczicz (Pencsicei Fülöp), a könyv tulajdonosa (a könyv többi bejegyzésével és a Philipus de Penczicz tulajdonában volt másik könyv bejegyzéseivel való kézírás-azonosság és Filipec köréhez kapcsolódás alapján, vö. Szelp 2011, 412, 418–419; Horváth et al. 2011, 87–88); cseh anyanyelve és magyar nyelvtudása igazolható (Szelp 2011, 416).

197 SZR D-04a?

Székelyderzs (Dărgiu, Románia – Udvarhelyszék), unitárius templom. Fennáll. V.

Felfedezte: Balázs András esperes, 1929, a déli oldalon a diadalívtól 2–3. támpillérek közti gótikus ablak elfalazásából. Áthelyezték a diadalív bélétebe, a szószékkal szembe (Dávid 1981.) [1977-ig kallódott: eredeti helyéről Haáz Ferenc Rezsőhöz került (Székelyudvarhely) Csallány 1960, Balázs András felesége őrizte (Kabátfalva, Udvarhelyszék) Erdélyi–Ráduly 2010 (Borbáth Károly szóbeli közlése, 1963).]

Finom anyagú, sötétvörösré égetett téglá, 16,5 x 24,5–25 x 4,6–4,8 (Jakubovich 1932; vastagsága jelenleg nem mérhető). Jobb felső sarkában törések. XV–XVI. sz. jellegű anyagból készült (Benkő 1996), mérete a hajó boltozásához használt téglakéval egyezik (a szentély délkeleti támpillére alapján a boltozás 149[-]-re keltezhető; a szentély tetőszerkezetének faanyaga 1494/95-ös: Tóth–Grynaeus–Botár 2013). (A régebbi keltezések elavultak, így Pais 1932: 1274 k., Ders archidiaconus és Nicolaus magister említése alapján; Cs. Sebestyén: XIII. sz. téglatípus alapján; Csallány: 1431 a téglá alján véleménye szerint olvasható arab szám alapján; Ferenczi G. [Ferenczi S. ms. alapján]: 1478 körül a donátor személye alapján.) A boltozáshoz való kapcsolat (és a **196** betűformáival való hasonlóság, vö. Forrai 1984) alapján XV. sz. vége, talán 1490-es évek.

Égetés előtt lendületes vonallal karcolt, három oldalról zárt (5,6–4,8 x 18,4) keretben 8 jel 1 sorban, max. 5 cm, jobbról balra. Vízszintes és rézsút balra le tartó, utólagos, de még égetés előtti vonások, melyek nem tartoznak a felirathoz; a keret alatt évszám nem létezik, jobb oldalt egy apró, sekélyen bekarcolt, hosszan aláhúzott jel (1,6 cm), valószínűleg mesterjegy.

a 16 37 36 86^31 02^x1 11 11 11
b 45?

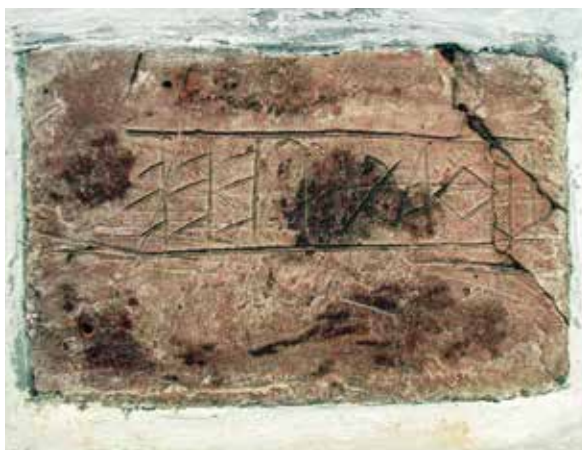
a MK²LO[^]S Nt[^]I (?) PPP vagy MK²LO[^]S D[^]Zs PPP (?); **b** Cs?

a M[^]kló[^]s [^]n[^]ti p[^]p{p} vagy M[^]kló[^]s D[^]zs p[^]p[ja] (mindkét olvasat gyanús!); **b** valószínűleg nem szövegnek olvasandó.

Fotó: **197a**, rajz: **197b**, **197c**.

Jakubovich 1932. Pais 1932. Németh 1934, n. 4 (fotó). Jakubovich 1935, 6-7. Cs. Sebestyén–Pais 1952. Csallány 1960. n. 2 (rajz). Csallány 1970, 607–608. Ferenczi–Ferenczi 1979, 15–18 (rajzok). Ferenczi 1981. Püspöki Nagy 1982, 37–38 (rajz: 1. kép). Kósa 1983, 85. Kósa 1987 (rajz). Forrai 1985, 151–153. Vékony 1987, 18. Ferenczi 1992, 55–56 n. 3. Ráduly 1995, 96–98 (rajz; = A székelyderzsi rovásfelirat olvasatához. RMSz 1599/1600, 1995.III.11–12. mell. 10. D). Benkő 1994, 161–163 n. 3 (rajz). Forrai 1994, 290–291. Ráduly 1998, 39–46 (rajzok; = ZS betű vagy NT ligatúra? RMSz 1707/8, 1995.VII.01–02, mell. 26. D; Milyen jelentést takar a székelyderzsi rovásemlék? RMSz 1996.V.4–5. mell. 17. D; Rövidítések a székelyderzsi rovásemlékben. NÚ 49/88, 1997.V.10., 4; Három pontosítás a székelyderzsi rovásemlékhez. RMSz 1997.V.31 – VI.1., mell. 20. D). Ferenczi–Ferenczi 2006, 97, 110–115, 127–128. Erdélyi–Ráduly 2010, 98–99 (rajz). Mandics 2010, III 56–62. Sándor 2014, 184–187 (rajz: 19. kép). Tubay 2015, 81–84.

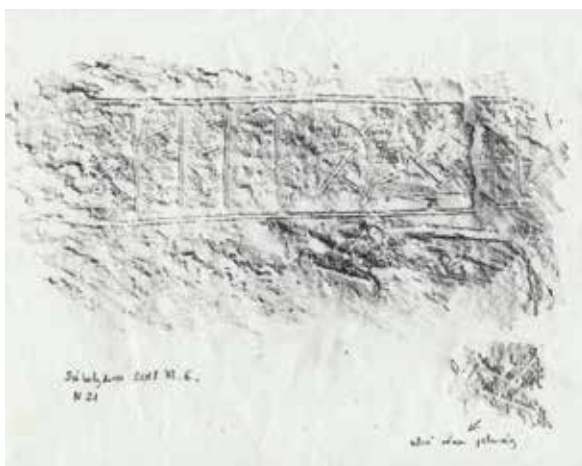
Említés: Bányaí 1933, 19–20 (rajz); Pálffy 1934, 222; Jakubovich 1935a, 445–446; Gergely 1940, 23; Erdélyi 1980, 429; Dávid 1981, 268, 275 (rajz: 283. kép); Vékony 1985, 79; Róna-Tas 1985/86, 174; Ferenczi 1991; Ferenczi 1994b, 71 (fotó: 1. kép,

197a

197b

197c

rajz: 4–5. ábra); Ráduly 1995, 9; Ferenczi 1995, 183–184; Ferenczi 1996, 50–52; Györffy–Harmatta 1997, 151; Ráduly 1997, 120 n. 5; Benkő 1997, 180; Ráduly 1998, 96; Ferenczi 2002, 34–50 (rajz: 3–4.t.); Benkő 2012, 53, 56 (fotó: 2/6. kép); Benkő 2014, 318–319; Benkő 2014a, 69–70; Szentgyörgyi 2019, 30.

Jakubovich 1932: *M̃kló[^]s/M̃klo[^]us d^ezs^zsi* vagy *^Anti p^ap* vagy (Pais után) *^ap^ap^ap*, nem hihető: *M̃kló[^]s zsidó p^ap*, Németh 1934: *M̃kló[^]s d^ezs[^]i ^ap^ap^ap*, Pais: *M̃kló[^]s (és) D(er)zs^ap^ap^ap* vagy *M̃kló[^]s ^Anti p^ap*, Csallány 1960 (és nyomában Forrai): *M̃[^]ikló[^]s[^] ká[^]n[^]t^rp^aty[^]a*, Ferenczi 1981 (nyomában Kósa 1987): *M̃kló[^]s (sz)^en(t)^egy^edj ^ap^ap^ap* vagy *p^app* vagy *M̃kló[^]s ^Antj ^ap^ap^ap/p^app*, vagy *M̃kló[^]s ^antⁱp^app^a*. Vékony: *Miklos Antoni papp*, Ráduly: *M̃kló[^]s sz^enti ^az p^ap* (1995: *^ap^ap^ap*) vagy *M̃kló[^]s ^Anti ^az p^ap*. Györffy–Harmatta: *M̃kló[^]s d^ezsⁱ p^ap{p}*. Benkő (nem felirattani leírás): *Miklós derzsi pap*.

A felirat feloldása a mai napig bizonytalan a közepén levő nagy ligatúra miatt. Ennek alakjából a javasolt feloldások közül leginkább *^Anti* következnek, azonban a **190** feliraton ugyanez a ligatúra szerepel; valószínűtlen, hogy ez a ritka névalak (Kósa 1987: első ismert előfordulás 1627!) két helyen egyszerre jelentkeznék a XV. században. A *D^ersz* helynév bevett ligatúrája természetes módon lehetne itt (bár a betűalakok enyhén eltérnek a szabványostól), és nem elképzelhetetlen a **190**-en (Székelydália) sem, viszont ott úgy tűnik, mély hangrendű toldalék (86 kezdettel) követi, itt pedig csak íráshibával lehetne értelmes mondat: vagy <02 = i> oktalan kihagyásával (szó végén ugratás nem lehetséges) és {II} többszörözésével, vagy a sor végén 06[^]15 ligatúra helyett II feltételezésével. A szövegösszefüggés hiánya és a **190** mély hangrendje az ellen is szól, hogy az olvasat *sz^ent* legyen, amit egyébként a legtermészetesebb volna, hogy szabványligatúrával jelezzenek.

Mivel az írás égetés előtti, semmi sem igazolja, hogy a helyszínen készült, és a megnevezett Miklósnak sincs semmi szükségszerű kapcsolata a templommal. Ez a ‘derzsi’ olvasatot gyengíti, és a ‘pap’ kilétére sincs támpontunk.¹²

A hajó déli belső falának közepén, Szent Mihály-freskóba bekarcolva fraktúr betűs, latin *Hic fuit*-feliratok, valószínűleg szintén a XV. sz. végéről, esetleg a XVI. sz. elejéről; más helyütt kapitális betűs latin *Hic fuit*-tartalmú nevek valószínűleg a XVI. sz. végéről, talán a XVII. századból: *Ioan(nes) | Navay || Ag+++r+/- -/ || E+Z || Imre Janos : || CRS : D || PP || T[- - -/];* a rovásírásos felirathoz egyik sem kapcsolható.

12 Kovács Péter felvetette, hogy a II II II jelsor látszatra felesleges utolsó betűje többesszámot jelölne (szóbeli közlése), ez esetben több személy lenne feltüntetve. Azonban ez lenne az egyetlen eset, ahol rovásírásos emléken többesszám-rövidítés fordulna elő, nem túl valószínű tehát.

198 SZR B-04b

Gelence (Ghelința, Románia – Orbaiszék), Szent Imre-templom. 1497. Fennáll. V. Elsőnek feltárta és észlelte Huszka József, 1882. 1992-ben újra felfedezte Sándor Klára. Graffito, a hajó északi belső falán (diadalívtől balra 137 cm, földtől 202 cm), az alsó sorban levő, keresztrefeszítést ábrázoló freskóba (Mária bal könyöke alatt) karcolt egyenletes jelek 2 sorban (1. 2,4–2,8, 2. 4,0 cm). Az 1. sorban arab betűs évszám, 2. sorban 2 szóra tagolódó 6 jel jobbról balra.

198a

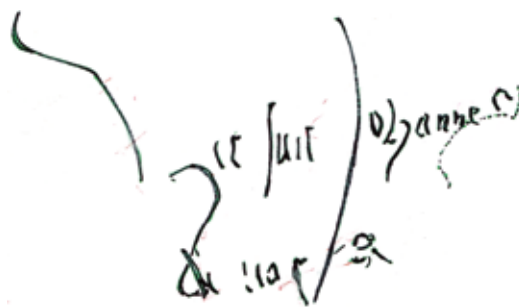
A felirattól kb. 46 cm-re balra fraktúr betűs *hic fuit*-feliratok sorozata: **a** *hic fuit Iohannes*, **b** *hic I?++as E+++*, **c** *Thoma^e (?) ê qu[- - -]* (merev, alig olvasható betűk, a rovásírással feliratnál feltehetőleg régebbiek); távolabb XVI. sz. végi – XVII. századi kapitális *hic fuit*-ok: **d** *hic f(uit) +ACAR e hic fuit [- - -] | A (fészű alakú jel) [- - -] es?*, **f** (fraktúr) *IH*, **g** (fraktúr, olvashatatlan).

198b

198c

198d

198e

198f

→ 1497

← II 15 36 II 15 II

1497 | PAL PAP.

1497 | *Pál pap.*Fotó: **198a, 198b**, rajz: **198c, 198d, 198e, 198f**.

Kónya 1994a (rajz). Sándor 1996 (rajz). Ferenczi 1997, 20, 20. kép (rajz). Ráduly 2008, 51–53. Mandics 2010, III 72. Benkő 2014, 319, 5. kép (fotó). Sándor 2014, 187–188 (rajz: 20. kép). Tubay 2015, 122–123. Erdélyi–Ráduly 2010, 86 (rajz).

Említés: Ferenczi 1994a, 150; Ráduly 1995, 11; Benkő 1998, 49; Horváth et al. 2011, 77 (felvetik, hogy hamisítvány volna, minden bizonnyal alaptalanul); Benkő 2012, 53, 56 (fotó: 2/5. kép); Benkő 2014a, 70.

Kónya, Sándor, Ferenczi: *Pál pap.*

A második sor világosan olvasható a TMK szabályai szerint. A freskó XIV. sz. első felére tehető, a felirat tehát kb. másfél száz évvel utólagos. Időben a *hic fuit*-graffitók középre illeszthető, funkciója valószínűleg ugyanaz, tehát Pál papnak a templomhoz aligha volt valami köze (ez magyarázhatja azt is, miért merészelte a passiófreskón Mária alakját megrongálni).

199 SZR B-?

Gelence (Ghelința, Románia – Orbaiszék), Szent Imre-templom. Nem lelhető fel. 1930-ban az apszis kibontásakor leomlott freskódarabon találta K. Sebestyén J., aki magával vitte. Ő.h. ismeretlen.
Graffito, az apszis belső falán, XIV. sz. második fele freskón. Megtalálója szerint SZR jelei. Kora nem határozható meg, feltételezhető, hogy a **198** felirattal kb. azonos körülmények és korszak.

Említés: K. Sebestyén 1941, 46; Ferenczi–Ferenczi 1979, 212, 8. j. (szerintük 1503-ból, nyilvánvalóan az apszisban levő kő szentségtartó arab számos keletkezési dátuma után; a szentségtartó számait is rovásírásként említi Mandics 2010, III 40–41); Sándor 1996, 80; Mandics 2010, I 306.

199¹ KMR A-?

Csíkmadaras (Mădăraș, Románia – Csíkszék), katolikus templom. Fennáll. 1500 körül (az eredeti kápolna, melyből származott, állítólag 1500-ban épült; a kő építészeti ki-képzése ennek legalábbis nem mond ellent.)

A jelenlegi, 1796-ban épült templom sekrestyéjébe a korábbi kápolna későgótikus ajtajának kökeretét építették be. A későközépkori, díztelen keret szemöldökkövén jobboldalt jól látható, mélyen vésett 5 jel (6–11 cm), jobbról balra haladnak. A jelek egyenetlen nagyságúak, a 3. és 5. jel láthatólag tükörképek, mindkettő oldalirányban aránytalan, soregyent gyengén tartanak.

← y8 76 ,64 ,**68** 64

Rajz: **199a.**

Közöletlen, említés: Pál-Antal et al. 1996, 303; Botár 2013, 19, 142.

A felirat jelei nem azonosíthatók sem latin, sem cirill írásjelekkel, sem TMK szerinti jelekkel, bár a 64 jel mindegyikkel

megfeleltethető, a 76 pedig TMK és NR jelek eltorzult változata is lehet. A 2–5. jelek leginkább még eltorzult görög betűkre emlékeztetnek (→μo^υωφ), de semmi értelmük sincs, az egész felirat írásiránya is ellentmond ennek, és görög feliratnak funkcióját

199a

sem lehet találni, így ez a lehetőség is kizárható. Az írásirány és a TMK és NR jelekkel való távoli hasonlóság alapján egy közelebből ismeretlen régi rovásváltozatnak tűnik, amely talán a RGy-jelekkel állhatott valamiféle kapcsolatban; jelentősége, hogy az egyetlen biztos adat későközépkorban a SZR-tól eltérő KMR használatára a Székelyföldön, így alátámasztja azt a nézetet, hogy a SZR csak egy a rovásírásváltozatok közül, amely teljes uralomra csak viszonylag kései korban jutott.

200 SZR C-02b

Csíkszentmihály (Mihăileni, Románia – Csíkszék) vagy **Csíkszentmiklós** (Nicoleşti, Románia – Csíkszék) [esetleg **Csíkszentmárton** (Sînmartin, Románia – Csíkszék)?], r.k. templom. Elveszett (1777-es vagy 1794-es felújítás során). Lejegyzés: Szilágyi Sámuel ms. 1749. Méret, anyag: ismeretlen. Kora: 1501 a feliratszöveg alapján.

Kb. 80 jel sűrű ligatúrákkal (sorbeosztás ismeretlen: 5 sor a ms.-ban, 2 sor az ed. pr.-ben), jobbról balra haladó egyenletes méretű betűk. Szóköttagolás hármas pontokkal. A tagolás hibái alapján valószínűleg nem teljesen pontos lejegyzés.

← 66^41 81 43' ° 16 35 13 ° 13 04 35 78 86 ° 35 64 15 81 ° 04 41 81 43' ° 46^41 22' 13 ° 43' '15 46 04 ° 01 13 97 22' 51 **56**? ° 16 15 54 15^?34 ° 06 15 81 86 34 ° 34 54 13^15^? 81 ° 37 86 64^15 45 ° 45^06^81 15 36^33 43' ° 16 15 54^15 34^16 34^33 41 ° 35 41? 35 77 16 34^33 41^45^06 81 15 36^33 15 43'

U^R^1NK^1 ° MGT ° TGyGFO ° GVAN ° GyR^1NK^1 ° Z^R^1ÖT ° K^1AZGy ° SzTNdÖ-BË(vagy N^N) ° MATyAS ° JANOS ° STyT^A^?N ° K^2OV^ACs ° Cs^J^NAL^TK^1 ° MATy^AS^MS^TR^1 ° G^R^1?GLyMS^TR^1^Cs^JNAL^TAK^1 +

Ú^rn^ak ɾsz^ülɿ^t^t ɾlɿ fogván ɾlɿ rn^ak ^z^er öt ɾszɿ áz^gy ^szt^n^döb^n^n (vagy ^szt^n^döb^é). Mátyás János, ^sty ɾáɿ n kov^ács cs^inál^t^k. Máty^ás^ m^s^t^r, G^rg^ly m^s^t^r^ cs^inál^t^k.

A ms. ad egy saját átiratot, amely némiképp értelmezi a szöveget: *Urn^ak m^g^et t^gy^g-fogvan (sic!) irn^ak ^z^eröt száz^gy ^szt^ndöb^h máty^s janos ^sty^tan kov^ats tsinaltk matyas-m^st^r ius^fm^st^r tsináltak.*

Var. lec. 2. szó 07 35 13 **B**¹. – 7. szó ,06' '15 46 04 **C**¹. – 8. szó **56** vagy 81^81' – 01 13 83 22' 51 **56** Dezsericzky. – 9. szó 15^?34 mss. ,33; Dezsericzky ,13. Ilyen TMK jel nincs, valószínűleg felül a 15 három vonalából csak egy maradt meg (hosszú Á magánhangzó amúgy is igen ritkán vesz részt magánhangzó-ugratásban). – 10. szó 43' 15 81 86 33 Dezsericzky. – 15. szó 41? eltorzult alak ^,64 jelre hasonlít. – (végén ornamentalsel) **C**¹. – Dezsericzkynél 36 végig 36 (talán helyesen).

Kép: **200a** (ed. pr.), **200b** (**B**¹), **200c** (**C**²)

A ms. Szilágyi Sámuel 1949. XII. 20, Ráday Könyvtár [csíkszentmihályinak mondja]

En Inscriptio Hunno-Scythica à dextra ad sinistram legenda,
Quæ hodie quoque extat in Templo loci *Szent Miklós*, sive *Sancti Nicolai* inclytæ Sedis *Csikienfis*
Siculorum Transylvaniæ: citra dubium ATTILÆ Posterorum.

1X44:3XK3N1:1141:7K11:1CH1:1MA:00A1:7A4:1CHM

1 PCGV:VXR:C:~GTF:E:HCBK1:B4X8VH:WNBKINCBP2

Hanc Inscriptionem (uti jacet) solicite exscriptam Vir spectatæ Nobilitatis ac Eruditionis Samuel Szilágyi Judiciorum Regalium in Transylvania Assessor (uti vocant) transmiſit nuperrimè Vindobonam Illustrissimis Filiis Excellentissimi Comitis de Battyán, nunc dierum PRÆSIGNIS PALATINI sive PROREGIS in Hungaria: Ipsum autem idem Apographum meas in manus Vindobonâ perlatum est.

200a

B⁰ ms. Bod Péter (1750–1751 közt, elveszett). **B¹** ms. Teleky Sámuel, TK 1503b (ms. 49), ‘*Inscriptio Oratorii Oppidi Siculic. CsikSzMartoniensis. || Descripta Anno 1751 die 26° May.*’ [A szövegmagyarázatokban csíkszentmiklósinak mondja!] **B²** ms. TK 1413 (ms. 175) 319–357. XVIII. sz. vége, Bardotz Pál.

Ed. pr. Jos. Innocentius Dezsericzky, De initiis ac majoribus Hungarorum liber III, Buda 1753, 144-156. (*En Inscriptio Hunno-Scythica ... que extat in Templo loci Szent Miklós*) Szilágyi alapján.

C' ms. Daniel Cornides, De vetere litteratura Hunnica, 1780. XI. 25 (Bod Péter olvasatával, OSzK Ms.Quart.Lat. 1878; feltehetőleg ms. *B*^o alapján). *C*² Sph. Gasp. Hájos, Monumentum Hunno-Scythicum Litterarium, ms. 13–16. pp. (Cornides alapján; MTAK M.Nyelvtud. 2-r 3.).

Gyarmathi 1794, 4–6 (ed. pr. után). Katancsich 1798, 307–309 (XII. sz.!). Fénykeserő [Szabó József], A csík-szent-miklósi templomban levő régi felirásról. Tudományos Gyűjtemény 24/4, 1840, 99–102 (cirill betűkkel olvassa). Jerney 1840, 113–115. Perger 1831, 27. Szabó 1866, I 134–135, II 107–115 (rajz: 1. mell.) (ed. pr. és ms. alapján), Fischer 1889, 13–14, 22, 37, 60–64 (rajzzal), Sebestyén 1903, 251–253. Sebestyén 1909, 190–201. (107–108. rajz). Debrecenyi 1914, 15–16. Németh 1932b (*A* feltárása, Hamar Istán 1931-ben találja meg, ennek alapján csíkszentmihályinak tekinti). Németh 1934, n. 6. (rajz). Csallány 1960, 71–76 (csíkszentmártoninak tekinti). Csallány 1970, 609–610. Ferenczi–Ferenczi 1979, 24–26. Püspöki Nagy 1982, 38–41. Kósa 1983, 86. Forrai 1985, 159–162 (rajz; csíkszentmártoninak tekinti). Ferenczi 1992, 60–61 (a *B'* ms. másolójának személyét Deé Anikót idézve, a kézírás alapján azonosítja). Ferenczi 1997, 13–14. Forrai 1994, 295–298 (111–112. rajz, csíkszentmártoninak tekinti). Rá-

duly 1998, 7–11 (= A csíkszentmihályi rovásszöveg olvasatahoz. RMSz 1997.IV.17–18, mell. 18. D; A csíki rovásfelirat új feloldása. NÚ 47/80, 1997.IV.26., 4). Mandics 2010, I 401–414 (csíkszentmihályinak tekinti; 479: másolatok). Sándor 2014, 189–193 (rajz: 22. kép, csíkszentmihályinak tekinti). Tubay 2015, 57–62.

Említés: Horvát 1825, 23; Jerney 1840, 111 n.14, 113–115; Benkő 1853, 70 (Csíkszentmihályon kereste hiába; Csíkszentmihály templomának feliratait leírja ibid. 59, de rovásírásról nem tud); Szabó 1864, 522; Kövári 1866, 299; Orbán 1868 I 124; Nemes 1882, 765–766 (csíkszentmihályinak tekinti, a 201-et a

Inscriptio
Olatoru. Oppidi Sicula. Czik. Relicta. monumenti.

:JAMA:JOAH:YAS:JOM
 n a v g o f g e g e t t e g e m k a n r u
 :XXKJYI:HEFL:YKH:JOM
 h e b o d n e t s e g g e t a s z t o r e z e k a n r i
 :HMYO:JYXL:AOJA:YXAS
 t s a v o k n a t t y s e s o n a j s t y a m
 :H Y A X A S : J Y A J M
 r e t s e m s a t y a m k e t l a n i s
 J Y A J M Y S O M A
 k a t l a n i s r e t s e m f e s u i
 . F . Y . O . O . I . A . F . J . A
 a . d f f j s a j g .
Descripta Anno 1751 die 28. May.

200b

JOM:JAMA:JOAH:YAS:JOM
 AOJA:YXAS:XXKJYI:HEFL:YKH
 H Y A X A S : J Y A J M : H M Y O : J Y X L
 S : J Y A J M Y S O M A
 "Hic est Inscriptio illa Hungarica-Syriaca in Templo
 S. Nicolai apud Nicola Tarnovbrannov Indicta Sedes
 Tiliensis Anno 1749. reperta; cujus principium
 "im deorumque procerum est, quemadmodum
 "et Alphabetum triplici extendit; ita enim scri-
 "bebant Hungari, more nimium Orientalium, a
 "destra sinistram versus progrediendo." Sed
 de literis Veteribus ista sufficiant.
 76

200c

felirat részének, különbözőnek **203**-tól); Hódoly é.n. 4; Réthy 1888, 55–56., kül. 3. j.; Tar 1902; *Jelentés* 1903, 19–21; Sebestyén 1915, 10; Ernyey 1917, 173–174; Sebestyén 1929, 247; Tagliavini 1930, 14; Jakubovich 1935a, 446, 448; Ferenczi 1936, 21–22, 21. j.; Endes 1938, 71, 81 (csíkszentmihályi, Németh után); Szeghalmy 1942, 346 (csíkszentmihályinak tekinti, „a belső falon”); Váró 1978; Vékony 1985, 80; Forrai 1985a, 1065 (Csíkszentmárton!); Vékony 1987, 18; Sándor 1989/90, 71; Ráduly 1995, 9; Györffy–Harmatta 1997, 151 (rajz: 5. kép). Ráduly 1997, 120 n. 7; Ráduly 1998, 97; Tryjarski 2002/04, I 67; Ferenczi–Ferenczi 2006, 96; Ráduly 2011, 35–37 (= Pontosítás a csíkszentmihályi-csíkszentmihályi rovásfelirat olvasatához. Örökségünk 3/3, 2009, 20); Benkő 2012, 58; Botár 2013, 191–192, 195; Benkő 2014, 316 (2. kép); Benkő 2014a, 73; Sándor 2014b, 338.

Bod [idézi: Hájos–Cornides]: *Urn^ak me^get te^ggy^eg (sic!) fogván írⁿa^k ez^röt száz^egy eszt^endőben Máty^ás János, Sty^tan kovács csinálták, Mátyás m^est^rer Gergely m^est^rer csinálták*. Gyarmathi: *Urⁿnk me^get te^gge (TGyG, sic!) fogván írⁿnk egyezer Cs (=4) sz^ert^e száz^egy eszt^endő(t). Máty^ás János, Sty^tan kovács cseálták, Mátyás m^est^rer Gergely m^est^rer cseálták*. Katancsich, Fénykereső olvasatai értelmetlenek. Szabó K.: *Urⁿnk me^get(ti)g fogván írⁿnk ez^röt száz^egy eszt^endőhbe Máty^ás János, E^styán kovács cs^enálták, Mátyás m^est^rer Gergely m^est^rer cs^enálták*. Fischer Szabót követi. Sebestyén: *Ú^rrn^ak szü^let^esétől (1909; szü^let^et^étől/szü^let^et^étől/szü^let^et^étől is lehetséges 1915) fogván írⁿa^k ez^röt száz^egy eszt^en[^]dőbe Máty^ás János E^styán (?; 1915: Esván, Sebestin is lehetséges) kov[^]ács cs^enál[^]ták (1915: csⁱ[^]nál[^]ták) Máty[^]ás[^]m^es[^]t^rer G[^]e^r[^]g[^]lym^es[^]t^rer cs^enál[^]ták (1915: cs[^]i[^]nál[^]ták)*. [XIX. századi hibás megfejtések Sebestyénnél olvashatók.] Németh: *U^rrn^ak szü^let^et^étől fogván írⁿa^k ez^rötszáz^egy eszt^en[^]dőbe Máty^ás János E^styán kov[^]ács cs[^]i[^]nál[^]ták. Má[^]ty[^]ás[^]m^es[^]t^rer Gergely m^es[^]t^rer cs[^]inál[^]ták*. Kósa (Németh után, kiv.) *szü^let^et^étől, eszt^en[^]dőbe, URNAK/VRNAK? Csallány: V[^]áro[^]nk me^gett V[^]i[^]s[^]ág (=Fiság) f^olyó egván (=ingovány) | i[^]gy i[^]ro[^]nk ez^röt száze^ggy eszt^endőbe | Máty[^]ás János S^eba[^]s[^]tt[^]io[^]n kov[^]ács | cs[^]inál[^]ták | Má[^]ty[^]ás[^]m^es[^]t^rer | G[^]e^r[^]g[^]ly m^es[^]t^rer cs[^]i[^]nál[^]ták | Püspöki: talán írⁿnk. Ráduly 1998: *Urⁿnk me^get tigen[^]fogván (= nemrég, mostantól) írⁿa^k ez^röt száz^egy eszt^endőbe Máty^ás János E^styán kovács csinálták Mátyás m^est^rer Gergely m^est^rer csinálták*. Györffy–Harmatta Sebestyén 1915 után.*

A felirat helyszínét a különböző források másképp adják meg, az eredetinek tekintett **A** szerint a helyszín Csíkszentmihály („*pro xenio valami schytiai betűket küldök, melyeket Csikba Sz. Mihályi templomba találtam*”). **B**¹ (szövegközben), **B**², **C**¹ Csíkszentmihályt nevezik meg, **B**¹ címében Csíkszentmárton. Nem kizárható azonban, hogy ezeknek van alapjuk, mivel a **201** feliratot **A** nem ismeri, **B**¹ igen, tehát **A**-n kívül más forrásra is támaszkodott; másfelől halvány nyomai vannak egy ettől tartalmilag talán különböző csíkszentmihályi feliratnak (**203**). Természetesen az is elképzelhető, hogy egy templomban több rovásírással deszkafelirat legyen, így hihető magyarázat az is, hogy **200** és **203** csíkszentmihályi, **201** pedig csíkszentmihályi (kevésbé hihetően

-mártoni¹³), illetve az is, hogy **200** és **201** csíkszentmiklósi (esetleg **201** -mártoni?), **203** pedig csíkszentmihályi. Ezenkívül Csíkszentmiklós akár Gyergyószentmiklóssal is kontaminálódhatott (**216**), ahonnan csak felirat pusztája létééről van tudomásunk. A csíkszentmihályi és csíkszentmiklósi templom is valószínűleg XV. sz. (Ferenczi–Ferenczi 1979: a csíkszentmihályi 1467 előtt, 1552 és 1649 átépítve; a csíkszentmiklósi talán 1498; az utóbbihoz ebből a szempontból jobban illik a felirat.)

Mivel megsemmisült, XVIII. századi volta is felvetődhet (az évszám ZRÖT helyett ZR-HÉT volt? Nemes 1882, vö. Sebestyén 1913, 141; hamisítvány Ernyey 1917, 173 szerint a templom számos XVII–XVIII. századi pusztulása alapján), ezt Sebestyén 1915, 67, betűformák, ligatúrák, magánhangzó-ugratás és nyelv alapján cáfolja; a Ly, Ty, Ö betűk, Cs^I ligatúra alakjai alapján XVII. sz.-nál korábbi: Németh 1934. A jelek még helyenként hibásan lejegyezve is kivétel nélkül TMK szerinti értékűek, a felirat jól érthető. Az 1501-es évszám emendációja nem indokolt, hiszen a szövegben viszonylag kevés olvasati hiba van; ha mégis emendáljuk, csak 1601-re (ZRHT) lehetséges, hiszen 1701 olvasata esetén vagy egy 84 betű teljes elveszését, vagy hosszú magánhangzó ugratását tételeznők fel, az előbbi igen valószínűtlen, az utóbbi szinte lehetetlen. A templom XVII. századi pusztulása nem feltétlenül jelenti a feliratos rész pusztulását – különösen akkor nem, ha számításba vesszük, hogy elképzelhető a helyszín téves megadása is.

A 2. (téves interpunctióval két szóba tagolt) szóban mindenképpen olvasati hiba van, mint azt Sebestyén 1909 nagyon helyesen megállapította. Az 1501 óta két és félszáz éven át kopott, esetleg közben tévesen is renovált feliratot a lejegyző rosszul észlelhetette. *13 04 35* evidens *13 03 36* helyett (*03>04* elírás a 4. szóban is); a ms. *07 35 13* alakja nem létező jelet tartalmaz, tehát legalább emendálva nincs; Sebestyén ennek alapján Dezsericzky *16 35 13* MGT olvasatát helyesen tekintette hibás emendációnak. Az eredetire javasolt *01 42' 13* SzÜL olvasata megalapozott. Dezsericzky MGT olvasata elvileg lehetne értelmes, *Ú^hrn^ak me^ege^tit 13* alakkal (Szabó K. *me^ege^titig* olvasata nem veszi figyelembe, hogy kettőzött mássalhangzót a SZR nem jelöl), de ilyen formulát nem ismerünk; valószínűbb, hogy a XVIII. sz. közepi értelmező az 1710 körül Erdélyben már testált (EMSzT 1119) 'Úrnak megtestesülése' formula rövidítésére javított.

201 SZR C?-02b?

Ismeretlen helyen (**Csíkszentmiklós? Csíkszentmárton?** [Nicoléști? Sînmartin? Románia – Csíkszék]), elveszett.

Lejegyző ms. Teleky Sámuel, TK 1503b, a **200** felirat kéziratán, a szöveg ismeretlen

13 Egyetlen érv szólhat Csíkszentmárton mint helyszín mellett: hogy a templom jelentős átépítése éppen a felirat hagyományozott keletkezési ideje tájára esett (a harang 1495-ös, az 1525-ös Mária-szobor már az újraépült szentély számára készült: vö. Botár István, Adatok Csíkszentmárton középkori történetéhez. A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 11–12, 2016, 9–28).

eredetű kiegészítése. A kiegészítésnek a **200** felirathoz tartozása nem világos. Eredeti hely, anyag, méret ismeretlen.

1 sorban 9 jel, jobbról balra, egyenletes méretű. A jelek közt egy-egy alsó állású pont elválasztónak.

← 35 43' '15 ,33 06 77 77 36^33 '15

GK¹AS JLyLyL[^]TA

^E[lj]ás [csen[^]á]l[^]ta vagy [cs^en[^]á{n[^]á}]l[^]ta.

Kép: ld. **200**.

Ms. TK 1503b, a **200** felirat leírásához csatolva.

Ed. pr. Szabó 1866 II 115 (hitelesnek, külön feliratnak tartja, XVII. sz.). Fischer 1899, 61 (rajzzal; hitelesnek, valószínűleg külön feliratnak tartja). Sebestyén 1909, 200 (hitelesnek fogadja el) (108. kép), Debrecenyi 1914, 16–17 (hitelesnek és a **200** részének tartja), Sebestyén 1915, 62–64. Csallány 1960, 71 (rajz: 19. kép; hiteles, **200** része). Forrai 1985, 162 és Forrai 1994, 298 (hiteles, **200** része). Említés: Nemes 1882, 766 (**200** része); Sebestyén 1929, 247; Németh 1934, 9 (interpoláció); Ferenczi–Ferenczi 1979, 26; Erdélyi–Ráduly 2010, 81 (rajz); Sándor 2014, 190 (külön felirat).

Szabó K.: GJASJFFLTA ^Eljás cz^elyly[^]lta. Fischer: GJASJLyLyT[^]LÁ. Sebestyén 1909: ^Eljás csenálta (?), 1915: ^Eljás csi[^]nn[^]ál[^]ta. Debrecenyi: (m)^egj[^](avít)[^]k és új[^](en) f(el) áll[^]t[^]k. Németh: GK¹ASJFFL[^]T. Csallány: G(ergely?) i[^]jas ilyly[^]l[^]ta. Erdélyi–Ráduly 2010: 1 betűs rövidítések sora.

‘Szervileg a felirathoz sem tartozott, vagy annak csak utólag s szembetűnő együgyűséggel odatoldott függeléke volt’ Sebestyén 1915. Egy betűs rövidítések: Erdélyi–Ráduly 2010.

A **200** első leírásában (A ms. Szilágyi 1749) nem szerepel, így valószínű, hogy **B'** vagy inkább a forrásául szolgáló **B⁰** egy másik helységben levő feliratot (más forrás vagy autopszia alapján) írt le az előbbivel együtt. Ez esetben lehetséges, a ms. által kontaminált Csíkszentmárton (vagy Csíkszentmiklós?) helyszín erre a feliratra vonatkozik. Az sem kizárható azonban, hogy a **200** felirattal egy helyen, a templom más pontján volt rovásfelirat, ha a **B'** az A-n kívül más forrást is felhasznált, ez esetben a Csíkszentmiklós helyszín erre is vonatkozik; a **216** alapján felvethető Gyergyószentmiklós is mint helyszín. A jelek TMK szerint létező írásjelek, de feltehető, hogy erősen interpoláltak egy igen rosszul olvasható felirattól. Németh és Erdélyi–Ráduly véleményével szemben feltétlenül a korábbi nézeteknek van igazuk, hogy egybefüggő értelmes szöveg, éspedig valószínűleg építési felirat, a világosan olvasható *-lta* igei végződés alapján. A kezdő 35 43' csoport helyett 36 06 olvasása kézenfekvő, a 89 / 77 jegyek azonban nehezen javítható, bizonyosan ligatúrára visszamenő tévedések, amelyeknek többféle magyarázatuk is lehet.

Szabó 1866 II 115 szerint XVII. sz. (Cs > C íráshiba a XVII. századi *cz* írásmód hatása), a testált 06 jel azonban lehet 45 csonka alakja is, így ez az érv elesik. Kora ismeretlen, valószínűleg XVI–XVII. sz. az anyaga, szövege és XVIII. századi fennmaradása alapján.

202 0113 SZR B-04b

Sepsikilyén (Chilieni, Románia – Sepsiszék), unitárius templom. Fennáll. *V.*

Felfedezte: Kónya Ádám 1978-ban (?).¹⁴

Graffito a hajó déli külső falán, délnyugati saroktámpillértől 74–96 cm, földtől 165–168 cm. Falfestmény vörös alsó keretébe karcolva több latin (fraktúr és kapitális) betűs felirat, köztük jobboldalt egy keresztet követő fraktúr betűs szó után egy sorban 8 jel (2,7–2,1 cm). A jeleken későbbi karcolások húzódnak át, de egy egészen apró régebbi fraktúr betűs felíratra (*a*: *[P]inxx(erunt?)* [- - -] ‘Festették ...’, betűk: 0,45 cm) ráíródtak.

A keret bal szélén olvashatatlan fraktúr betűk töredékei (*b*: *B[-]+un[- - -]* XV. sz?), alatta kapitális *hic fuit*-felirat (*c*: *+++ hic fuit Michae[- - -]* XVI. sz. 2. fele?), közepén több olvashatatlan fraktúrra utólag írt kereszt-jel és kapitális betűk (*d*: *[- - -] hic [- - -]*, *e*: *Michae[- - -]*, XV. sz./XVI. sz. eleje?, *f*: *[- - -] sumus[- - -]* XVI. sz. 2. fele?), a rovásfelirat felett a képmezőben olvashatatlan fraktúr betűtöredékek (*g*). A templom kapubéltén utólagos, a falkarcoknál mindenképp későbbi (XVII. sz?) kapitális bekarcolások: *h Iohann[- - -]*, *i*

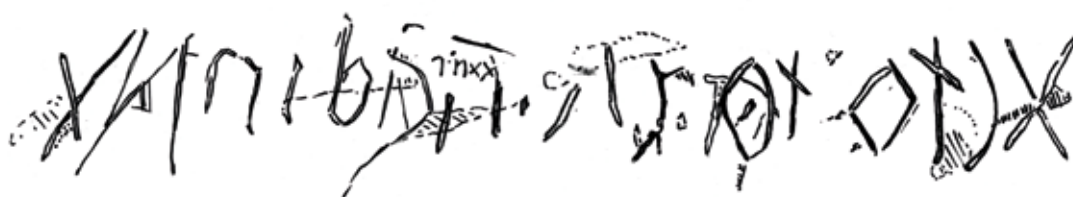

202a

¹⁴ A freskókat 1887-ben Huszka J. tárja fel először, újra bemeszeltetik, 1977-ben földrengés során kerülnek elő újra; Kónya azonban 1982-ben még nem tesz említést a rovásfeliratról (Kónya Á., Kilyén vallatása. Keresztény Magvető 88, 1982, 210–214.)

202b

202d

[- -]N MA[- - a]n̄ni X638, j hic fuit
PAIL, k h^{ic}(ic) fu(it) B ° TI.

A felirat korát a többi felirathoz való viszonya határozza meg, mivel fraktúr szóval kezdődik és a kései karcok még keresztezik, a korábbiakhoz tartozik. Nem származhat viszont a freskó készítése korából (a legkésőbbi freskók talán XV. sz. 2. fele: Kónya 1978), ha az általa olvashatatlanná tett, nagyon vékony és apró jelekkel írt fraktúr betűket vonatkoztatjuk a freskó készítő(i)re. Ezért valószínűleg XV. sz. vége – XVI. sz. eleje.
→ ° X fcrib̄it (!) ° ← 51 81 03 '37 03
[[36]] '89' 84 34

Scribsit (!) BNDK² I[[L]]`Ly`ES

(lat.) Írta: B^en^ed^ek Ily^bés.

202c

B yu n

... HIC fuit MISH

202e

Fotó: 202a, 202b, 202c, rajz: 202d, 202e.

Ráduly 1995, 10, 34–49 (rajz, fotó; = R. J., A kilyéni rovásfelirat. NÚ 45/98, 1993.V.21, 4–5; Kísérlet a kilyéni rovás emlék megfejtésére. NÚ 46/49, 1994.III.11, 5. Erdélyi–Ráduly 2010, 87. (Rajz fejjel lefelé!) Mandics 1910, III 72–73. Fehér 2019c, 121–122.

Említés: Ferenczi 1997, 22, 15. kép; Benkő 2014, 322; Sándor 2014, 207 (rajz: 207. kép). Tubay 2015, 156.

Ráduly: B^en^diko vagy B^a^diko .

Az írás világosan a TMK betűit használja, a 36 jel fővonala szokatlan módon ívelt. A 36 jelet utólag javították 89-re, ami arra utal, hogy a nyelvhasználatban az Illés/Illyés név palatalizáltsága ingadozott. A felirat bal szélén az X alakú karc lehet figyelemfelhívó vagy a név kezdőbetűjének megismétlése.

203 SZR? C-02b

Csíkszentmihály (Mihăileni, Románia – Csíkszék), r.k. templom. Elveszett.

Deszkába rótt jelek („kórusdeszka hulladéka” Németh J.), **a** méret: ? **b** kb. 180 x 10. Jelek és sorok száma, haladási irány ismeretlen. Csak hibás átírása őrződött meg. **a** 1514 vagy 1614 a rekonstruálható felirat alapján, **b** ? (valószínűleg XVI–XVII. sz., esetleg az **a**-val kb. egykorú).

a - - - - -

b - - - - -

a egy lehetséges rekonstrukciója: ← [- - - ?] 34 15 81^?02 41 (vagy 31) 45 06 81 15 36^?33 15 → [M]DXIII vagy [MD]CXIII

[- - - ?] SAN^dR vagy SANDR CsJNAL^?TA [M]DXIII (?) vagy [MD]CXIII.

[- - - ?] Sánd^r csinálta 1514 (?) vagy 1614.

Említés: Kunits F., Dacica Siculia, Kolozsvár 1731, 51. *Szent-Mihály, id est S. Michaelis, cum templo vetusto et inscriptionibus, quarum notae ad antiquos Scythas – multum enim a Graeco, Turcico, aliisque characteribus absunt – rejiciuntur.* (Szentmihály, régi templommal és feliratokkal, melyeknek jegyeit az ókori szkitákra vezetik vissza, mert nagyon különböznek a görög, török és más betűktől.) [Elképzelhető azonban, hogy az említés **200**-ra vonatkozik]; Németh József ms. 1797. III. 30, ed. pr. in: Nemzeti Társalkodó, Kolozsvár 1836, II-ik félesztendő 232–33; Jerney 1840, 116; Szabó 1864, 522; Szabó 1866 I 133–34, II 107 (Kunits alapján); Nemes 1882, 765 (Kunits alapján); Fischer 1889, 60; Sebestyén 1909, 193; Sebestyén 1915, 57 (**200**-at azonosnak tartja), 65 (ettől különbözőnek, hamisítványnak tartja); Csallány 1960, 76 (különböző, hiteles); Csallány 1970, 610; Forrai 1994, 295 (**200**-at azonosnak tartja); Mandics 2010, I 309–310; Botár 2013, 191 (**200**-at azonosnak tartja); Tubay 2015, 60. Szeghalmy 1942, 346 a „csíkszentmihályi és csíkszentkirályi templomok” előző században megsemmisült feliratát említi, az előbbi és **200**-at azonosítva (bár a pusztulás ideje téves), az utóbbi azonban minden egyéb adatból ismeretlen, valószínűleg pontatlan értésből származó kontamináció. Elképzelhető, hogy erre a felíratra (esetleg **201**-

re) utal vele; legkisebb az esélye, hogy a XIX. században (?) még Csíkszentkirályon is felirat létezett volna.

Németh J. olvasata Mikrai strázsamester alapján: **a)** *Csináltatta Sándor IIIben* **b)** *Ezen kép rámát csináltatta [- - -].*

Valószínűsíthetően TMK szerinti írás; hamisítvány voltát Kunits jóval korábbi említése cáfolja, a **200–201** feliratokkal feltehetőleg nem azonos. Az azonban valószínű, hogy az olvasat téves, különösen **b**. Az **a** átíratában *csináltatta* valószínűleg inkább *csinál^{ta}* vagy *csinál^tt*a; a Sándor név (*Sánd^or*?) hihető, bár a lejegyző tévesen gondolhatta családnévnek. *III-ben* = 81 (vagy 81'?) 51 III, ami talán római szám téves olvasása TMK szerint: *[M]DXIII* vagy *[MD]CXIII*. Mindkettő lehetséges, mivel a templom 1467 előtt készült (Ferenczi–Ferenczi 1979, 24), később többször átépítve. Talán a három szó fordított sorrendben állt, ami jobban megfelel a párhuzamok szerkezetének.

204 SZR B-02b

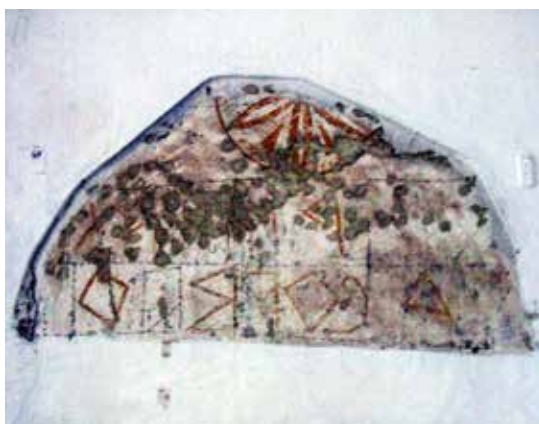
Dálnok (Dalnic, Románia – Kézdiszék), református templom. Fennáll. V.

Felfedezte: Mike Bálint 1977-ben, földrengés utáni helyreállítás során (az 1. sor felfedezése csak 1978-ban; a latin betűs feliratok felfedezője 1977-ben Kónya Ádám).

A templom nyugati és északi hajófalán, kb. 4,6 magasan a boltívek indítása közt 7 csúcsíves mezőben okkersárga festékkal festett, keretelt felirat nyolcszirmú rozetta alatt (1. mezőben megmaradt, 4. mezőben Benkő 1981 rajzán még látható), az 1. mezőben (ÉNy) 2 sor rovásírás, a 2–7. mezőkben díszes fraktúr minuszkuláris írású latin felirat (2–4. mező 1 sorban, 5–7. mezőben 3, illetve 2 alulról felfele haladó (!) sorban. 1526. IX. 24.

Az 1. mező 90 x 171, keretelése jelenleg nem látszik (régebbi leírások szerint megvolt). A két sor bekarcolással előre vonalazva, 1. 25–28,5, 2. 24–28,5 magas, bennük jobbról balra haladó 6, illetve 8 jel (1. 22–26 cm, 2. 20–24,5 cm). A jelek jó része szintén előre karcokkal vonalazva, az 1. sor 2., 4–6., 2. sor 3. betűjénél a karcolás nem azonosítható, de feltehetőleg eredetileg megvolt, csak olyan felszínesen, hogy a festés nyom nélkül eltüntette (egyes betűk nagyon halvány, illetve részleges előkarcolása alapján). A 2. sor 6. és 8. jelénél csak erős előkarcolás van, nincs kifestve. Feltehető, hogy a felirat tervezője és kifestője különböző, az utóbbi az írást nem vagy hézagosan értette, ez megmagyarázza a festés pontatlanságait is. Az 1. sor eleje *vacat*. A felület nagyon erősen kopott, helyenként sötétebb elszíneződés, a rozetta és az 1. sor jelentős részében foltokban hiányai modern anyaggal kitöltve (az 1. sor látszatra két szóra tagolódik, de nem elképzelhetetlen, hogy köztük egy betű teljesen lekopott, illetve megsemmisült). A 4–6. keretek alapján felvethető, hogy a szöveg helyes sorrendje 2>1 sor, de nem feltétlenül, mert semmi nem bizonyítja, hogy a rovásírást azonos elvek alapján szerkesztették, mint a latin szöveget (a bennük megnevezett személyek mindenképpen

különbözők), másrészt mivel a kettő egymáshoz képest fordított irányban halad, a sorrend megfordítása is logikusnak tűnhetett. A jelek egy része mindenképp ligatúra, a 2. sor elején magában álló betűn pedig egy szokatlan vastag vonás (talán ez is ligatúra vagy egyezményes rövidítés?). Az utolsó jel vagy betű, vagy csak a keret lezárása [NB. a **218** analógiájára az is feltehető, hogy 01^{13} maradványa, olvasata $SzT = ^{e}szT$.] A 2-7. mezőkben a sorok szintén elővonalazva (sőt a vonalazás részben kifestve), a keretet az írás kitölti, a festés alatt előkarcolás jelenleg nem észlelhető. A hajó és a szentély falán ezen kívül több középkori, latin nyelvű névbekarcolás is ismert (vö. Mike–Kósa 1981, 214–215), ezek a feliratról valószínűleg korábbiak. Friedrich K. a felszentelési kereszt peremén egy újabb rovásírásos karcot vélt látni (vö. Mandics 2010, III 76), de valószínűleg ilyen nem észlelhető.

204a

204b

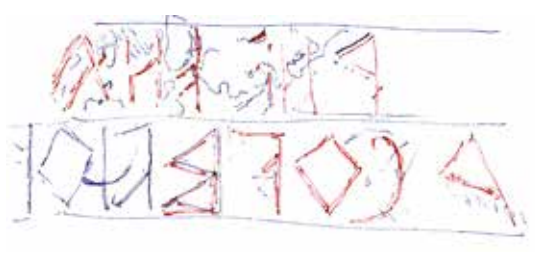
204c

204d

204e

204f

15^02 41 07 [-?] 11 41 51^35

15 81? 37 07? 16 06^41^81? 37 {01}

A^DR^1J^A[-?]PR^1B^G | S? NK^2D/R^2^JM^J^R^1N^K^2 {Sz}

A^d^o r j ^á [n?], P^e r b ^á! <t> | ^e s N^i k ^o d í m í r ^o n k. {Sz}

Var. lec. 2. sor 2. jel ,87? 4. jel 06^31? (Az 1. sor 3. betűjével esetleg azonos.)

Esetleg más olvasatok is lehetségesek, figyelembe véve, hogy a 2. sor ligatúrájában a betűk esetleg tökéletlenek, és lehetséges, hogy a 2. sort kell elsőnek értelmeznünk:

A^d^o r j ^á [n?], P^e r b ^á! <t> | ^e s N^i k ^o d í m r ó j ^o k ^e s z <t>.

!s^t(?)^e n^e k D^e J M / R^e J M? r ó j ^o k ^e s z <t> | A^d^o r j ^á [n] P^e r b ^á! <t>.

A 2–7. mezőkben olvasható latin szöveg:

*An(n)o dō(mi)n(i) mill(e)fī(m)o || quī(n)gentesimo || vigesimo sexto || tectura et tef-
tudo au|l(a)e diu(a)e Chate|rin(a)e || incepta edita et fī(ni)ta (?) | per magistrū(m)
|| OMELHU(m) lapicida(rum) | 8° (= octavo) kalē(n)dys octob(ribus). ‘Az Úr 1526.
évében Szent Katalin termének (= templomának) teteje és boltja elkezdett, elkészült,
befejeződött Omelhus (?) a kőfaragók mestere által szeptember 24-én.’*

Fotó: **204a, 204b, 204c, 204d, 204e**, vázlatrajz: **204f**.

Ferenczi–Ferenczi 1978. Ferenczi–Ferenczi 1979, 27–28. Mike–Kósa 1981 (rajz:215). Györbíró 1983. Erdélyi 1980, 435 (rajz: 7. kép; négy jel a 2. sorból). Vékony 1987, 19. Benkő 1994, 166 n. 6. Forrai 1985, 166–168. Forrai 1994, 301–304 (rajz: 114. kép). Györbíró 1995. Barabás 2007, 325, 331–333 (fotó: 10.t.4–8, 11.t.1–2). Zomoráné Cseh 2007, 16–18. Erdélyi–Ráduly 2010, 82–83. Mandics 2010, III 74–76. Sándor 2014, 193–195 (rajz: 23–24. kép). Tubay 2015, 105–106.

Említés: Kónya 1978; Benkő 1981 (rajz: 7. kép; a latin feliratok közlése, 8–13. kép); Ferenczi 1992, 56 n. 5; Ráduly 1995, 9; Entz 1996, 202 (latin feliratok közlése); Sándor 1996, 80; Erdélyi 1999a, 88 (a latin felirat értékelhetetlenül hibás átírása); Benkő 2012, 53, 58; Benkő 2014, 321, 323; Benkő 2014a, 70, 73.

Ferenczi–Ferenczi (a szöveg egy része): *neki sem* vagy *kipem/képem*. Györbíró: *(Ur) án^a k Is(tenének) m(indig) isdik* (1995: *misézik*) *Kádár Is(tván) p^o r^i g* (a 2. sort az 1. előtt olvassa; szerinte egyben kronostichon, = 1503); Erdélyi: NKD^A vagy NK-D^G^A; Vékony: *^a d^a r e p^a r^a! | ^a n^e k e m B e n^e d^e k*. Forrai: *a^s z^t; r^e t^e g* vagy *r^e t^e g* (csak a szöveg egy része); Ráduly: 2. sor [- - -] *m^e s <t>^e r^e k*. Zomoráné Cseh: *a^d^d r^e g^e l r e ^e d^e s | a^s z^o^o n^e k^e p^e m I^s t^e n^e k*. – Benkő: *edi(fica?)ta, lapicida(m), octob(ris)* (sic!). Barabás: *do(min)i, vigesimo, edi(fica?)ta, omelhum lapicidam, octo(bris)* (sic!). Entz: *ano milesimo quingentesimo vigesimo sexto incepta edific. est per magistrum ... lapicidam ... octob ... testudo in ... diue Chaterine*.

A jelek többsége TMK szerint létező betű, de nem kivétel nélkül, az 1. sor 3./2. sor 4. betűje mindenképp helyi változatot mutat (Vékony 1987 a 84 módosításának, E-nek olvassa; valószínűbbnek tartok részben lekopott ligatúrát: 06^15 J^A vagy hasonló).

Györbiró olvasata teljesen fantázia szüleménye, Ráduly olvasata a szöveg tartalmának megfelelő lehetne, de a TMK erőteljes módosítását feltételezné. Vékony olvasata szintén megfelel a szöveg tartalmának, de a B^EN ligatúra igazolhatatlan, és nyelvileg problémás: hosszú magánhangzót is ugrat, miközben a leginstabilabb *e* hangot sokszor nem, a párhuzamként ismert XVI. századi építési feliratokban pedig az építési ige nem elbeszélő múltban, hanem befejezett alakban áll.

Mike–Kósa és Forrai felvetése szerint a rovásírásos szöveg nem 1526-os, hanem a latin feliratnál lényegesen régebbi, ennek azonban semmi alapja nincs: ugyanazzal a festékekkel készült, és ugyanolyan elven tölti ki a teret, a rozetták azonosságát nem is említve. A felirat azonos korúsága, illetve keretelt és előkarcolt, tehát a latin felirattal együtt tervezett volta azért különösen érdekes, mert mutatja, hogy nyilvános és díszes építési feliratnak készült, nem egyéni ötlet folytán.

Szóközelítés a szövegben nincs (nincs feljegyezve), de az első jel után a 2. sorban helykihagyás, ami valószínűleg szóközt jelöl. Lehetetlen azonban, hogy csak ennyi szóközt legyen, a szöveg hossza miatt, 1 v. 2 szóközt az írás biztosan nem jelöl.

205a–b SZR? A-05

Dálnok (Dalnic, Románia – Kézdiszék), református templom. Fennáll. V.

Felfedezve 1977/78-ban, földrengés utáni helyreállítási munkák során.

A templom északi kapuját lezáró vízszintes homokkő tömbben, illetve a déli kaput lezáró csúcsív homokkő zárókövében egy-egy, lényegileg azonos mesterjegy (*a* 8,5, *b* 7 cm); a felújításig bevakolva rejtőzött. Kor ismeretlen, esetleg a 204-éhoz hasonló.

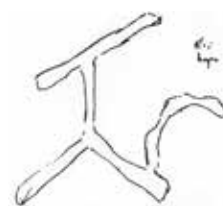
08°34'81"

205a

205b

205c

205d

Fotó: **205a**, **205b**, rajz: **205c**, **205d**.

Barabás 2007, 320 (fotó 1.t.3–4., 2.t.2. kép; mesterjegy). Mandics 1910, III 75–76. Említi: Mike–Kósa 1981, 214 (északi darab); Szász 2010.

Szász véleménye szerint rovásírásos ligatúrák (szerinte olvasata: $I^s t^n$). Funkcióját tekintve a két jegy szinte biztosan mesterjegy (hasonló központi helyen is előfordul mesterjegy pl. a felsőszemerédi kapufeliraton), de tekintettel rá, hogy legalábbis az 1526-os átépítéskor bizonyosan dolgoztak rovásírást ismerő mesterek, nem lehetetlen, hogy valóban rovásbetűkből alakult ligatúra képzi ($I^2 S^N$?).¹⁵

206 SZR B-?

Graffito, **Berekeresztúr** (Bâra, Románia – Marosszék), református templom. Fennáll. 1540 vagy kevéssel korábbi. V.

2004-ben a fal javításánál veszik észre, először leírja: Ráduly 2005. VII. 29.

Déli külső falon, a szentélynél az első támoszloptól jobbra 210 cm, talaj felett 160–170 cm.

Vakolatba karcolt erősen eltérő méretű 17 jel (4,4–8,0 cm) 1 sorban, valószínűleg jobbról balra halad. A felirat körül különböző rajzos és írott karcok: balra nagy sugaras nap (?), alatta középen szerszámok rajza (Benkő: bárd és kézivonó), kétoldalt két igen nagy méretű évszám: 154^0 és 154^0 . A bal oldali évszámba bal oldalt egy kereszt, jobb oldalt két jel (ld. °221) utólag bekarcolva. A vonó ábrája alatt újabb jelek (ld. 207).

Az 1540-es évszámoknál semmiképp nem későbbi, mert azok ezt figyelembe véve vannak elosztva, egyidejűsége azonban nem bizonyos, a szemmagasságban írott betű-

¹⁵ Hasonlóképpen ismeretes nézet, hogy az északi belső falon a felszentelési keresztben is rovásírásos graffito található (Mandics III 75–76). Valójában a 4 v. 5 olvashatatlan betűjel balról jobbra halad, és latin betűk.

206a

206b

206c

sor lehet elsődleges, amely alá később férítették a megmaradt helyre az ábrákat.

← 34? 81? 02 81 x7 84 x7 78 42 81 16 ,87? x7 34 37? 01? 66

Var. lec. 1. jel 40? 34¹⁵? 2. jel esetleg 13⁸¹? 12. jel 81? 15. jel 45?

Fotó: **206a**, **206b**, rajz: **206c**.

Ráduly 2005. Ráduly 2008, 35–37. Erdélyi–Ráduly 2010, 69. Mandics 2010, III 69. Benkő 2014, 321–322. Sándor 2014, 198 (rajz: 26/3. kép). Említés: Benkő 2014a, 70; Tubay 2015, 155.

(Olvasat eddig nincs. Ráduly a rajzokat két külön feliratnak tekinti, ld. ***228**.)

A jelek nagy része látszatra TMK szerint írva, egyszerű sorban, tagolás és ligatúrák nélkül. Magyar nyelvű értelmes szöveget azonban a felirat nem ad. (Pontos olvasata teljesen értelmetlen: S?N?DNÖEÖFÜNMO/NÖSK²SzU). Gyanús, hogy a felirat súlyos íráshibákat tartalmaz, erre utal egyes jelek ismétlődése (2.=4., 5.=7., e nagyon ritka jelnél különösen feltűnő): diplográfia vagy betűtévesztés? Az is biztosra vehető, hogy egyes jelek nem a TMK szerint megszokott értékűek: magyar nyelven lehetetlen x7 84 x7 sorozatot létrehozni, csak ha az x7 értéke egyedi. Esetleg 56 változata = H? Ha egy diplográfiát is elfogadunk, ez esetben a szöveg közepének olvasata lehet {HE}HLyÖN = {he}h^elyön.

207 SZR? B-?

Graffito, **Berekeresztúr** (Bâra, Románia – Marosszék), református templom. Fennáll. XVI. sz. (talán közepe – 2. fele: a **206** után, mivel az az által hagyott helyen, jóval szemmagasság alatt áll?) *V*.

Déli külső falon, a szentélynél az első támoszloptól jobbra, a ***228** kézivonójának rajza alatt 11–12 cm, talaj felett 150 cm. A fennmaradt középkori vakolat legalsó, töredezett szakaszán jelek maradványai, 5,0–5,5 cm, vastagon lemeszelve, alig azonosítható.

[- - -] 03? [-] 37 81 [- - -]

[- - -]J?[-]K²N[- - -]

207a

207b

Fotó: **207a**, rajz: **207b**.

Közöletlen.

208 SZR C-04c

Faedény, **Szováta** (Sovata, Románia – Marossszék). Ö.h.HRM ltsz. 715. V.

Debreczeni László Szováta-n egy kovácsműhely romjai közt (áll. földben) találta. 1546. Egy darab diófagyökből faragott hengeres sajtár 26,8 (füllel 38,8) x 17,6–18 (száj-átm.), alul gömbölyített, hátul lapos. Elöl erősen repedezett. Előlapján két sorban beleégetett felirat, az első balról jobbra halad, arab számokkal (4,3 cm), a második jobbról balra, három kisebb jelel (3,1–3,9). Az elülső felület a használatban eléggé megkopott (a 3. számjegy teteje, az 1. betű alsó keresztvonala szinte teljesen lekopott), ezért a feliratot legalább egyszer megújították, a 2. számjegy és az 1. betű vonalát szélesen, láthatóan utánégetve (az utána következő betűt is eléri a javított jelek).

→ 1546 | ← 04 02^06 45

GyDCs. ^{Egy}d cs(enálta)?

Fotó: **208a**, **208b**, rajz: **208c**.

Székely 1965. Erdélyi 1980, 434–5 (rajz: 6. kép). Benkő 1994, 167 n. 7d. Mandics 2010, III 82 (szerinte „edzőedény”). Említés: Erős 1970, 413; Ferenczi 1995, 185 (szerinte szegtartó); Ferenczi 1997, 24; Benkő 1997, 181.

Székely: *Üd(ős) Cs.* Erdélyi: H vagy K^+ Ü ^Nd. *^Nd(rás)?* Benkő: az azonosítatlan jel mesterjegy.

A 2. sor jelei TMK szerint olvasható betűket adnak, ami nem mesterjegy, hanem bizonyosan érthető szöveget ad ki (rövidítve?); a 2. betű látszatra ligatúra, de valójában ugyanaz a betűváltozat lehet, mint a **235** feliraton.

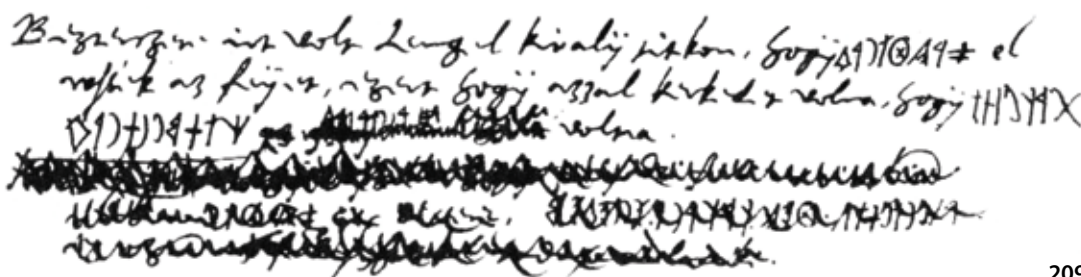
209 SZR J-09

Szamosközy István [Stephanus Zamosius], ms. EgyetK. Hevenesi Coll. LXVIII. 282., ma B2 LEO 1358. 55v, 17–22. V. Tintával írott, utóbb részben törölt kézirat, 1587–1593 közt? Jobbról balra haladó rovásjelek. A törléssel együtt, az ahhoz használt jóval sötétebb tintával, talán az eredetitől eltérő kézírással két kihúzott szó helyett rovásírással megfelelője föléje írva.

Bezterczere irt volt Lengel kiraly titkon, hogÿ ← 04 15 36 78 03 81 15 37 *el|wssék az feÿet, azert hogÿ azzal kerkedet volna, hogÿ* ← 51 15 13 86 48 '03 | 20 03 02 16 86 81 02 81 16 37 *[[az annÿawal halt]] volna* ← 15 46 15 81 ,87 03 15 64^15 36' || *[[Kendi Jÿván (?) ugÿ befzelle hogÿ ++++f+d+ forti uxori debitû(m) | reddere (?)* ← 04 15^36 77 03 ,87 *qui (?) dixerit,* ← ° 15 31 86 81 03 86 02 03 34 ° 78 84 36 ° 13 '15^41^13 15 81 15 ° 84 81 81 84 37 84 16 | *az oztâ(n) (?) az felefégenek (?) adata volna ki.]]*

GyALFINAK² ... BATOR¹I ZsIDMONDNAK² AZ ANNI¹AV^AL ... *[[GyA^LFIN ... AR^ONIODIS FEL TA^R^TANA ENNEKEM*

[G]álfinak ... Bátori Zsigmondnak az annjával ... [[(lat.) ... megadni (?), amivel tartozik a derék asszonyoknak,]] [G]álfin, [[lat. aki azt mondta:]] [[a[szsz]onjodis fel tartaná énnekem.]]

Bezterczere irt volt Lengel kiraly titkon, hogÿ el
az feÿet, azert hogÿ azzal kerkedet volna, hogÿ
[[az annÿawal halt]] volna.
[[Kendi Jÿván (?) ugÿ befzelle hogÿ ++++f+d+ forti uxori debitû(m) | reddere (?)
qui (?) dixerit, aki azt mondta:]] az oztâ(n) az felefégenek adata volna ki.

209

Kép: 209.

Ed. pr. Szilágyi Sándor: Szamosközi 1880, 18. Sebestyén 1915, 87–89, 17. kép (facsimile; a törölt magyar szövegrészekkel). Németh 1934. n. 10. Csallány 1960, 79 (rajz: 21. kép). Sándor 2014, 232–233 (fotó: 38. kép). Említés: Jakubovich 1935a, 448; Ferenczi 1936, 75. j.; Ferenczi 1939, 185; Csallány 1970, 611; Vékony 1985, 80; Forrai 1985, 172; Vékony 1987, 19; Forrai 1994, 312; Ferenczi 1997, 6; Sándor 2014b, 336 (a törölt magyar szövegrészekkel); Horváth et al. 2011, 74, 82 (fotó: 80); Tubay 2015, 74; Fehér 2019c, 17. j.

Szilágyi: *Gálfinak ... Bátori Zsigmondnak az annja*. Sebestyén: *Gyálfinak ... Bátori Zsidmondnak az anniáv^al ... aszoniodis fel ta^r^taná énnekem*. Csallány: *Zsigmon^d-*

nak, Gyá^lfin (egyébként Sebestyén után). Sebestyén, Sándor: *[[qui dixerit ... es oz-tan]]*.

A bejegyzésnek közvetlen nincs dátuma, az előző bejegyzés dátuma 1587, a következő 1604. A szövegben szereplő Gálfi: kocsordi Gálfi János, lengyel király: Báthori István. Az utóbbi alapján az esemény kelte 1587 előtti, de a lejegyzése nem feltétlenül azonos, 1604 előtt tulajdonképpen bármi lehet utólagosan is (bár a törlésnek indoka csak akkor van, ha Gálfi [†1593] és/vagy Báthori Zsigmond hatalmon létele alatt keletkezik), és ráadásul nem feltétlenül egyszerre történt: az 1. és 2. bekezdés eredeti szövege vonallal el van választva, mintha a 2. bekezdés későbbi kiegészítés volna.

A titkosírásként alkalmazott SZR egyértelműen TMK szerint használja a betűket (bizonyosan nem függ Telegditől, hiszen korábban keletkezett), bár sok benne az elírás, és a hosszú mássalhangzó kettőzése, a magánhangzó-ugratás teljes hiánya, az összetett 82 jel helyett 81 03 használata és a 43' (K¹) használatának hiánya elárulja, hogy a szerző íráskészsége fogyatékos volt. Vitatható Ferenczi állítása, hogy a törlés oka az, hogy az írás viszonylag ismert lévén, a szerző még így sem bízott meg a titkosságban: jóval vékonyabb vonallal törölte, mint a magyar nyelvű szöveget, és így teljesen olvasható is maradt, valószínűleg csupán azért, mert szövegösszefüggés híján úgy sem volt értelme; ennél egyértelműbb ellenérv, hogy a legfelségsértőbb szavak a latin betű törlésének pótlására kerültek be rovásírással.

210 SZR B-04b

Graffito, **Berekeresztúr** (Bâra, Románia – Marosszék), református templom. Fennáll. V.

1974. októberben Dávid László vette észre.

A torony belsejében, első emelet nyugati falán, az ablaknyílás bal felén. *Hic fuit*-sorozat bal oszlopa, 13. sor. Mélyen vakolatba karcolt 4 jel 4,1–5,8, jobbról balra halad. A betűk után a vakolatnak van egy mélyebb természetes sérülése, amit nem kell betűnek olvasni (bár hasonlít 15 karakterre).

Az ablakfülke bal fele végig két oszlopban latin kapitális *hic fuit*-feliratokkal van teleírva, a rovásfelirat keletkezését ezek kronológiája alapján lehet megtenni. A feliratok a következők:

210a

210b

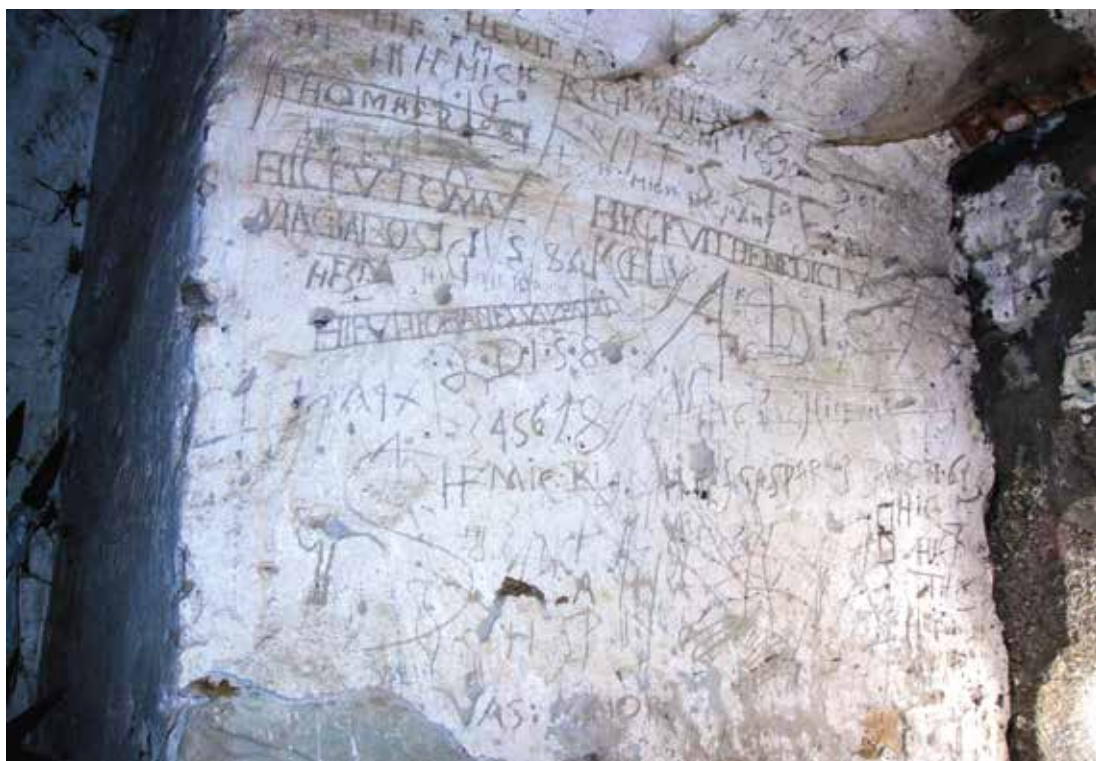
a^2 *h(ic) f(uit) P. M.* 3 *h(ic) f(uit) h(ic) f(uit) h(ic)^f(uit) Mich(ael)* 4 *Thomas Rigm(ani)* 5 *Hic fuit T. (vac.) B* 6 *h(ic)^f(uit) G. S. R. O. || F A* 7 *hic fu<i>t Tomas* 8 *Magiarosi 1581* 9 *h(ic) f(uit) SM || hic fuit Iohanes* 10 *hi(c) fuit Iohanes Sanpatri* 11 *K Fl* 12 *h(ic) f(uit) A* 13 $\leftarrow 51$ **15 36 07** \rightarrow *J. D. 1 5 8 8* 14 $\leftarrow N \rightarrow 1567^8 87^1$ 15 *h(ic)^f(uit) Mic(hael) Rig(mani)* 16 *(jel) INCI* 17 *A* 18 $\leftarrow 02^{\circ} \circ 13 [^{\circ}]$ *11 15 36 || (rajz) 46 ||* 19 \rightarrow *Vas(arhelyi) maior.*
b 1 *H(ic) fuit Tomas Demienii* 2 *Rigmani anno* 3 *dô(mi) ni 1599 || hic fui(t)* 4 *hig (!)* *fu<i>t Ste(phanus)* 5 *h(ic)^f(uit) Mich(ael) Rigmany || h(ic) f(uit) M[- -]* 6 *hic fuit Benedictus TM* 7 *h<i>c fu(it)* 8 *a(nno) D(omini) 1583* 9 *1621? || hic fuit [[- -]]* 10 *hic fuit || hic fuit [[- -]] MI* 12 *hid f(uit) Gasparu's Sarkoz(y) 1615* 13 *ME || hic f(uit)* 14 *hic f(uit)* 15 *Tho^ma* 16 *HI(C) F.*

A névbejegyzésekből úgy tűnik, **a** hasáb korábbi, **b** hasáb valamivel későbbi; fentről lefele általában fiatalabbak a karcok. Ennek alapján **a**¹³=**210** valószínűleg 1587/88 körül. TMK szerint szabályos olvasat.

$\leftarrow 51$ **15 36 07**

BALG

Bal^og.

210c

Fotó: **210a**, **210c**, rajz: **210b**.

Ráduly 1992. Ráduly 1995, 20–22, 137–138 (= Rovásírástemplomfelirat Berekeresztúron. NÚ 44/110, 1992.VI.6, 3; A berekeresztúri rovás emlékek koráról. NÚ

45/168, 1993.VIII.27, 4-5). Ferenczi 1997, 21. Ráduly 1998, 19–20 (= A két első berekeresztúri rovás emlék új datálása. RMSz 1997.X.2–3, mell. 29. C), 88. Erdélyi–Ráduly 2010, 65. (dat: 1561). Mandics 1910, III 76. Sándor 2014, 197 (rajz: 26/1. kép). Említés: Ráduly 1996/7; Erdélyi 2001; Tubay 2015, 154–155.

Ferenczi, Ráduly: *Bal^og*.

‘Itt jártam’ jelentésű névbejegyzés, egyértelműen TMK szerinti írás.

211 SZR B-04b+10

Graffito, **Berekeresztúr**
(Bâra, Románia–Marosszék),
református templom. Fennáll.
V.

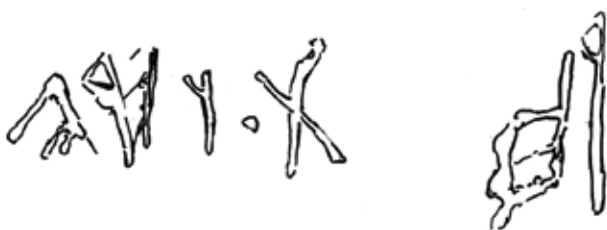
1974. októberben Dávid
László vette észre.

A torony belsejében, első
emelet nyugati falán, az ab-
laknyílás bal felén. *Hic fu-
it*-sorozat bal oszlopa, 18.
sor. Mélyen vakolatba karcolt
5 + 1 jel (2,1–3,0 cm) jobb-
ról balra halad. Az első öt jel
egybefüggő szöveget alkot,
a hatodik elkülönül, egy (va-
lószerűleg obszcén, fallikus)
ábra alsó részéhez csatlako-
zik, a rajzot értelmező firka
(?).

A **210** feliratnál kifejtett kro-
nológia alapján **a¹⁸=211** valószínűleg 1588–1599 között.

211a

211b

← 02° ◦ 13 [°] II 15 36 || 46 (rajz)

B T PAL || Z

B(- - -) T(- - -) Pál. || ^EZ (rajz).

Fotó: **211a**, rajz: **211b**.

Ráduly 1992. Ráduly 1995, 22–26 (= R. J. Még egy berekeresztúri rovás emlék. NÚ 44/130, 1992.VII.4, 3; A berekeresztúri rovás emlékek koráról. NÚ 45/168, 1993. VIII.27, 4–5). Ferenczi 1997, 21. Ráduly 1998, 14–15, 19–20 (= A második berekeresztúri rovás emlék olvasatához. NÚ 47/202, 1995.X.14., 5; A két első berekeresztúri

rovásemlék új datálása. RMSz 1997.X.2–3, mell. 29. C), 88. Erdélyi–Ráduly 2010, 66. (dat: 1561). Mandics 1910, III 77. Sándor 2014, 197 (rajz: 26/2. kép). Említés: Ráduly 1996/7; Tubay 2015, 154.

Ráduly: *B. T. Pál* (1995) vagy *pal^{lé}r* (1995, 1998). Ráduly L^r ligatúrát tételez fel, de erre semmi bizonyíték (nem különböznék egyszerű L betűtől, így nem lenne érthető). Feltehetőleg névbejegyzés (készítőjéé vagy utólagos!), TMK szerinti jelekre közelről hasonlít (02' valószínűleg = 51), helyes olvasata bizonyosan B T PAL = B(- - -) T(- - -) *Pál*.

‘Itt jártam’ jelentésű névbejegyzés, egyértelműen TMK szerinti írás. A második bejegyzés ezzel talán nincs összefüggésben (illetve ugyanolyan joggal kapcsolhatjuk az utána következő *Vas(arhelyi) maior* [= idősb] graffitóhoz is).

212 SZR B-04b

Székelydália (Daia, Románia – Udvarhelyszék), református templom. Fennáll. V.

Eddig le nem írt feliratok.

Graffito a templomkapu két oldalán levő támpillérek belső, kapu felőli oldalán. Többségében kapitális latin betűs, hanyagul bekarcolt, nehezen olvasható *hic fuit*-feliratok, a támpillér kora és a feliratok betűi alapján XVI. sz. 2. fele (esetleg XVII. sz. is lehet). A jobb támpilléren, 186 cm magasan (felső sor), a pillér szélétől 17 cm-re két sorban erősen kopott, gyakorlatlan kézzel húzott rovásbetűk (3,5–4,4 cm; az alsó sorban a kés többször megcsúszott karcolás közben); tőle balra vonalrácsból létrehozott, alig kivehető ábra.

◦ 13 36[^]33 ◦ 34 ◦ | 11 15 36 ◦ 34 82[^]06

TL[^]T S | PAL SNy[^]J

i^t <v>ol[^]t (?) S. | Pál S^{ny}[^]i (?)

Fotó: **212a, 212b, 212c**, rajz: **212d**.

Közöletlen. A baloldali latin feliratok: **a** Nag<y> Palo? **b** ◦ AF **c** H(ic) F(uit) M P **d**

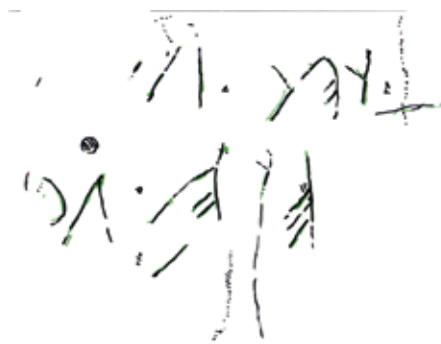
211a

211b

211c

211d

*[- - -] + cus e H(ic) F(uit) [- - -] f [- - -] ++ as g EE. A jobboldali feliratok: **h P V M I i** [- - -] ++ S [- - -].*

A felirat betűi igyekeznek a TMK-t követni, de írásban járatlan, félalnfabéta ember műve, aki bizonyára a főfalán még olvasható feliratokat próbálta mintául venni (ld. a 36 karakter hasonlóságát), amelyet azonban nem értett tökéletesen. Az első sor olvasata ezért teljesen bizonytalan.

(Mandics 2010, III 62 tudomása szerint a felújításkor tetőcserepek semmisültek meg, melyeken felirat volt. Tekintettel rá, hogy eddig egyetlen példát sem ismerünk rovásírásra tetőcserepen [*250b, *258 biztosan latin betűsek], nyilvánvalóan ez sem rovásírásos emlék volt.)

213 SZR B-04b

Rugonfalva (Rugănești, Románia – Keresztúrszék), református templom. Fennáll. V. Felfedezve: 1980-as évek, felújítás során.

A XIII. sz.-i templom a XV. sz. végén új szentélyt, tornyot és karzatot kapott. A karzat egy része azóta elpusztult, csupán a nyugati falon áll fenn. A hajó északi oldalán, nyugati részen, a karzatról mellmagasságban (földtől 4,35 m) a középkori vakolatba jelek karcolva. A vakolat csekély részének feltárása után legalább négy különféle jelsor azonosítható: **a** jobbról balra haladó, erősen eltérő méretű (1,2–3,3 cm), egészen felszínesen karcolt és javarészt elhomályosult jelsor; **b** közvetlenül jobbra nagyobb (3,5–4,2), teljesen elhomályosult jelek, talán szöveg végének maradványa; **c** kb. 35 cm-re jobbra (már csak a karzat elpusztult részéről elérhető módon) 2 sorban nagyobb, mélyen és durván vésett koraújkori minuscularis latin betűk és arab számok (1,9–6,5 cm), **d** ennek jobb szélé felett kb. 20 cm-re néhány mélyen vésett olvashatatlan latin minuscularis betű (1,4–2,0) ornamentális bevésések közt. Jóval magasabban, nehezen elérhető helyen olvashatatlan vörös krétával írt latin betűs felirat. Elhelyezkedésük alapján XV. sz. végénél nem korábbi (Benkő 1994). A **c** felirat 1658-ra keltezett, de az **a** és **b** a teljesen különböző írástechnika miatt egyáltalán nem igazolható, hogy közeli időleg is egykorú volna; **a** és **b** közt időrendi viszony nem állapítható meg, mert nem metszik egymást.

a ← ← 06 13 06^02 (?) 04 06 °
16 03 37 36 86 34

b ← [- - -] 82 82 v. → D D [- - -]

c → *Hic fuit Laneker (?) Ferenc* <tz?> | 1658

d → L<a>nek(er) ?

213a

a JT J^DGyJ MIK^2ŁOS It' <volt>
Jedgyi Miklós. Var. lec. 3. jel
02^31 (JT D^R^2GyJ MIK^2ŁOS
It' <volt> [Gy]rgy^a i/[Gy]rgyi
(?) Miklós.)

Fotó: **213a**, **213b**, rajz: **213c**,
213d, **213e**.

Ferenczi 1992 3. jel ,13 5. jel 07
9. jel 34

Benkő 1991, 20 (rajz: 5. ábra,
fejjel lefelé). Benkő 1992, 134,
1/2. rajz. Ferenczi 1992, 57–58
n. 8 (rajz: 4. ábra). Benkő 1994,
165–166 n. 5 (rajz). Ferenczi
1995, 184–185 (rajz). Ferenczi
1997, 21–22, 13–14. kép (rajz).
Ráduly 2008, 64–66. Mandics
2010, III 79–80. Sándor 2014,
199–200 (rajz: 28. kép).

Említés: Ferenczi 1994b, 72
(rajz: 13. ábra); Ráduly 1995, 9;
Benkő 1997, 181 (rajz); Ráduly
1998, 98; Benkő 2012, fotó: 3/3
kép; Benkő 2014, 323; Tubay
2015, 113.

Benkő, Ferenczi 1992: **a** It'
<járt> Jedgyi (= Jeddi) Miklós.
Ferenczi 1997: **a** NyO JTJ^DGy-
J^AMNtKGOS. **b** 82 86 [NyO?]
Benkő: **c** Georgius [- - -] | 1658.
Ráduly: It' Dr^gyi Miklós. Man-
dics: *Nyujtodi Miklós*.

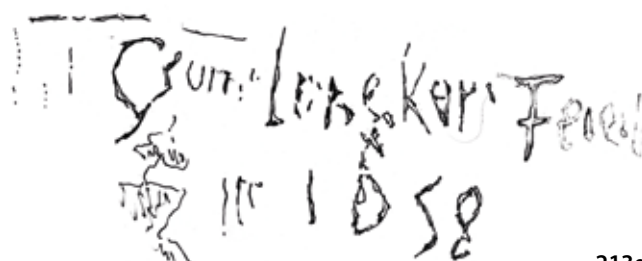
Az **a** felirat TMK szerint világo-

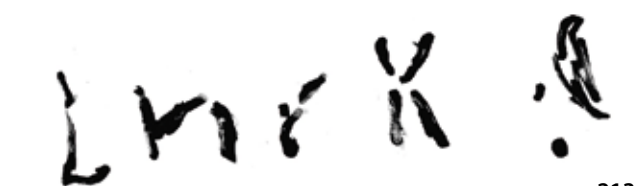
213b

213c

213d

213e

san olvasható; egyedül a 3. jel vitatható, amelynek felső szára nem csatlakozik közvetlen a testhez, ligatúra része is lehet és 31 értékben külön jel is, de az sem teljesen lehetetlen, hogy a felette levő félkörös (**b**-vel egykorú?) karchoz tartozik. Benkő *Jeddi* névre vonatkoztatja, a XVII. sz. 2. felétől tud adatolni Jeddi családot. Ez azonban nem egészen egyértelmű érv a felirat XVII. sz. 2. felé voltára, mivel Jeddi írásmódja mindeképp egyedi, helyette esetleg (bár kisebb valószínűséggel) más név is olvasható, és természetesen a családnak lehet elvileg ez az első említése is. Benkő 1991 szerint *c* kb. 1658-ra, Ferenczi 1994b, 1997 szerint 1638-ra (!) keltezi, de a két felirat egymással egyáltalán nem függ össze. Az eltérő írás miatt valószínűbbnek tartom a XVI. századi eredetet.

b írásmódja kétes, TMK szerint biztosan nem értelmes; talán csak értelmetlen firka vagy rajz. *c* első két betűje még a meszelés alatt, de sejlik; a várható utolsó 1 vagy 2 betű nem látható. (Nem volt soha felírva?)

214 SZR J-09

Szamosközy István [Stephanus Zamosius], In Rodolfum Caesarem, ms. EgyetK. Hevenesi Coll. LXVIII. 162, ma B2 LEO 272. 41v. (lapszámozás: 162 > 314 > 79). *V*. Latin nyelvű kézirat, 1604. Fokozatosan fakuló barna tintával írott verssorok. A cím-ben jobbról balra, a szövegben balról jobbra haladó rovásjelek. A 9. sorban egy betű eltérő kézírással, éles fekete tintával utólag javítva, és a margón ugyane kéz által a szó megismételve. A 15. sorban egy betű azonnal, ugyanazzal a kézzel és tintával javítva.

← 03 81 ° 41 86 02 86 36 78 64^16 ° 19 15 84 34^15 41 84 16 °

Imperium per te capit incrementa [[Rodolphe]] → 41 86 02 86 36 78 84

Hinc etiam Augusti nobile nomen habes.

Scilicet [[implesti]] *auxisti* → 51^84 36 36 03 34 ° 78 64^48 03 15 36 03 51 64 34 orbem,

Auxisti populos → 11 84 34 13' (!) 84 ° 37 41^64 86^41 84 ° 78 15 16 84 °

Implesti Vngaricas → 02 03 41 03 34 ° 11 41 15 84 02 86 81 03 51 64 34 ° 86^41 15 34 °

Dacia → 11 84 34^13' 03 78 84 41 86 ° 13 86 [[81]] `13' 15 ° 36 15 13 41 86 81 84 ° 34 37 15 13 84 13 °

Nescio tot populos qua^e rerum copia ditet,

Hoc scio Praga tua quod bene crescit ope.

Quod foris hauritur → 78 86 84 13 64^41 15 ° 02 86 [[64]] `16' 84 34 13 03 37 15 ° supplet,

[in margine] `02 86 16 84 34 13 03 `35' `15'

Pensas → 02 84 35 36 64 11 13 86 bellica damna → 11 84 81 84 °

Nam tot → 13 03 81 02 15^41 03 02 15 34, *tot* → 11 15^41^66 86 34 ◦ 19 15 84 34^15 41 03 86 81 84 34,

Et tot → 35 36 15 81 02 03 66 86^41 15 34 *continet aula* → 36 64 11 15 34 ◦

Quot neq(ue) multifidus uariatur cornibus Ister,

Nec tot diues aquis cornua Nilus habet.

Perge → 41 86 02 86 36 78 84 ◦ 81 86 13 **56** 03 34 *latè* → 34 86 51 86 36 84 34 [[03]]
 `19' 84 41 84 *natis,*

Ne desit laudi materia ampla tua^e.

IN R¹ODOL^FV[^]M CAES[^]AR¹EM ... R¹ODOL^FE ... B[^]ELLIS FV[^]R¹IALIBVS ...
 PESTE K²R¹VO[^]R¹E FAME ... DIR¹IS PR¹AEDONIBVS O[^]R¹AS ... PES[^]TIFE-
 R¹O TO[[N]][^]T[^]A LATR¹ONE SK²ATET ... FOETV[^]R¹A DO[[V]]ESTIK²A [in mar-
 gine] `DOMESTIK²A' ... DEGLVPTO ... PENE ... TINDA[^]R¹IDAS ... PA[^]R¹UOS
 CAES[^]AR¹IONES ... GLANDIUO[^]R¹AS ... LVPAS ... R¹ODOL^FE NOTHIS ... SO-
 BOLESCER¹E

*In Rodolfum Caesarem. ... Rodolfe ... bellis furialibus ... peste cruore fame ... diris
 praedonibus oras ... pestifero tota latrone scatet. ... f{o}etura do[m]jestica > `domestica'
 ... deglupto ... pene ... Tfy]ndaridas ... parvos Caesariones ... glandiuoras ... lupas ...
 Rodolfe nothis ... sobolescere*

‘**Rudolf császár**. | Általad gyarapodáshoz jut a birodalom, **Rudolf**, | innen van az Au-
 gustus [= felséges, etimológiailag = gyarapító] neved. | Tudniillik őrző háborúkkal
 [[töltötted meg]] gyarapítottad a földet, | gyarapítottad a népeket **dögvésszel, véron-
 tással, éhséggel**. | Megtöltötted a magyar **partokat kegyetlen fosztogatókkal**, | **dög-
 letes útonállótól hemzseg az egész Dacia**. | Nem tudom, milyen bőség gazdagít annyi
 népet, | azt tudom, hogy Prága szépen nő a te segítségével. | Ami külföldön elnyelő-
 dik, azt **az otthoni szaporulat** kipótolja, | a hadikárokat kiegyensúlyozod **kihámozott
 farkaddal**. | Mert annyi **Tyndarist** [= Helené], annyi **kicsi Caesariont** [= császári
 fattyú], | és annyi **makkszopó szukát** tart az udvar, | ahány szarvval [= deltaággal]
 a sokágú Duna sem oszlik meg, | amennyi szarvat a vízben bő Nílus sem birtokol. |
 Rajta, **Rudolf, sarjadj újra** szélteben **fattyú** szülötteiddel, | ne legyen a dicséretednek
 hiánya bőséges alapanyagban.’ [A rovásíros szavak vastagon szedve.]

Kép: 214.

Ed. pr. Szamosközy 1880, 216. Sebestyén 1915, 88–90, XII. mell. (facsimile) [Rédey
 Tivadar műfordításával]. Németh 1934. n. 10. Csallány 1960, 79–80 (rajz: 22. kép).
 Forrai 1985, 169–172. Forrai 1994, 308–312 (rajz: 116. kép). Sándor 2014, 233–237
 (fotó: 39. kép). Fehér 2019c, 124–127. Említések: Jakubovich 1935a, 448; Ferenczi
 1936, 75. j.; Ferenczi 1939, 185; Csallány 1970, 611; Vékony 1985, 80; Vékony 1987,
 19; Ferenczi 1997, 6; Komlóssy 2006, 531; Mandics 2010, III 124–125; Horváth et al.
 2011, 74, 82–83; Sándor 2014b, 336; Tubay 2015, 74–75.

In caem clam mordacem, id est, ~~z~~zifilum
 Non laerat, tacito sed morfu calcibus ingrat,
 Et facit à tergo vulnere muta fams
 Ante fores pergit saecurus saepe uiator:
 „Infestis furax dentibus ille petit.
~~Zoile, si canis es, laerato vulnere morde,~~
~~Dulce est insonti crimina nosse reo.~~
 Zoile, si canis es, postico vulnere dentes
 Abspice; quod contra rodere possis, habes.
 Non clandestino, manifesto carpe ueneno,
 Dulce est insonti crimina nosse reo.

.83H939↑ M0A0+0H.0†
 Imperium per te caput inuementa ~~multa~~ H0+0A03,
 Hinc etiam Augusti nobile nomen habes,
 Scilicet ~~auxilii~~ XAAATN. 01HT9ATXMA orbem,
 Auxilii populos 33AT3. 01M33. 0983.
 Implesti Vngaricas +THTA. 4H93+0)TXMA. 249A.
 Dacia 33AT03HO. 4034. 199HO)3. 109134.
 Nescio tot populos, quae rerum copia ditat,
 Hoc scio Praga tua quod donec crescit ope.
 Quod foris lauritur. 0031MH9. 4033A1704. supplet,
 Pensas +3AAM410 bellica damna 33)3.
 Nam tot 1T)†HT+9A, tot 34M0A. 193PH0)3A,
 Et tot AA9)†TH09A continet aula AMA9A.
 Quot neque multifidus uariatur cornibus fster,
 Nec tot diues aquis cornua reflexa habet.
 Perge H0+0A03. 0033TA late 10X0A3A93H3 natis,
 Ne desit laudi materia ampla tue.

~~Voluisse~~
 Parius utaris raps, ~~voluisse~~, fabris:
 Illa dantur nationis flamina multa, ~~multa~~ tuis. ~~Vrom~~

Szilágyi: ⁴ crudeli ⁶ tota ⁹ foetura domestica ¹¹ paves caesarienses ¹⁵ subagescere. Sebestyén: ⁴ fabe ⁶ tota. Csallány: ³ b^ellis ⁶ tota ⁷ `domestici^a ¹⁰ par^uos. Ferenczi 1936 glandivo^{ras}.

A titkosírásként alkalmazott SZR egyértelműen TMK szerint használja a betűket, a **209**-hez hasonló módon. Noha Telegdi Rudimentájánál valamivel későbbi, a **209** tanúsága és az írásmód sajátosságai alapján sem függ tőle, hanem önálló írástudást tükröz. A cím szókezdő betűi nagyobb méretűek. A szöveg egyedülálló módon latin nyelvű, részben a latin helyesírást követi (15 84 és 86 84 = *ae*, *oe*), de a *c* kiejtés szerint 37 K² mély hang, 19 C magas hang előtt. (A K¹ jelet nem használja, Telegditől eltérően.) A 34 S a korai kiejtésnek megfelelő. A 64 V és 66 U jelek látszatra a kéziratban fel vannak cserélve, de ennek lehet oka a korabeli latin íráskép tükrözése, ha ui. nagybetűs szöveget imitált, természetesen használhatott U helyett V-t. A 2. pentameterben egy 13' = T betű a balról jobbra haladás okozta zavar miatt tükrözött alakú. A 8 disztichonból álló, meglehetősen trágár hangú gúnyvers 5. pentameterjének végén verstani hiba van.

A 9. sorban javító **b** kéz más írásstílust használt, amelyben főleg a 15 és 37 (az utóbbi nála inkább 35' alakú) jelek eltérők, amelyek nem azonosíthatók ismert kézíratos TMK-változattal, így keltezésük és személyhez kötésük nem lehetséges.

A korszakon belül ismeretlen korúak:

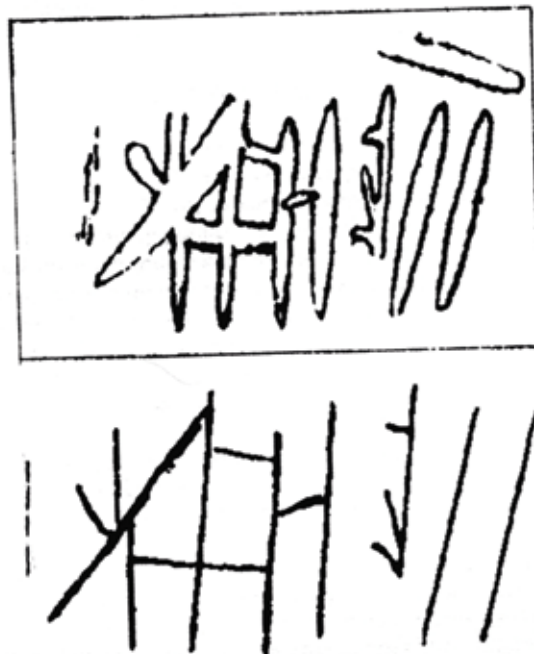
215 KMR/SZR A-06a?

Kötömb, Székelyzsombor (Jimbor, Románia – Udvarhelyszék). Elveszett.

1991/92 körül (a tulajdonosok szerint; 1995 Ráduly szerint) a székelyzsombori evangélikus templom iskola felé eső kerítésfalában találta Lőrincz Márton. Lőrincz M. örökségében azonban nem maradt hátra.

Eredeti helye feltehetőleg a templomban. A templomot 1784/88 és 1867/8 átépítették [Dávid 1981, 328], feltehetőleg akkor került ki a kerítésfalba, amely állítólag 1838-as.

Durván megformált, lapos ho-

215

mokkó hasáb, 49 x 30. Egy sorban bevéssett jelek/jelcsoportok (13-23), haladási irány bizonytalan.

← 01 01 11? 41^45^48^13? 01?

Var. lec. 3. jel esetleg 46^

II ZR¹ ☒ +

II ^ez^er ☒ + ?

Rajz: **215** (Ráduly után, fejjel lefele).

Ráduly 1998, 49–53 (rajz; = A székelyzsombori „írott” kő. NÚ 47/182, 1995.IX.16., 5; Megjegyzések a székelyzsombori rovásfelirathoz. RMSz 1997.III.1–2., mell. 18. B). Zomoráné Cseh 2007, 19–30. Erdélyi–Ráduly 2010, 103 (rajz). Mandics 2010, III 18–19. Említés: anon. NÚ 47/149, 1995.VIII.2.; Benkő 1996, 80 (kételkedik írás voltában).

Ráduly: *Szász Parádi* vagy *Pardi* vagy *Peredi B*(- - -). Zomoráné Cseh: *Sz^aszp^arcsad^ot* (helyhatározó). Ráduly és Zomoráné feloldása is valószínűtlen, mert a hosszú magánhangzó ugratása indokolatlan, és a hármas vagy négyes ligatúrát csak erőszakoltan lehet RDIB/RCSAD-nak olvasni; illetve a feltételezett helynév nem létezik. Ráduly szerint balról jobbra halad; a kő eredeti pozíciója ismeretlen, egyszerűbb Rádulyhoz viszonyítva fejjel lefele értelmezni jobbról balra haladással.

A jelek közt van, amely közelítőleg megfelel TMK szerinti rovásjelnek (11 elég pontatlan!), de nem mind. Ezért nem bizonyos, hogy SZR. Fejjel lefelé olvasva (a kő eredeti helyzete ui. ismeretlen) latin betűs írás is lehetséges egy összetett szimbólum (tulajdonjegy?) előtt: → IIEH ☒ ? Amennyiben rovásírás, az első két jel talán számrovás vagy csonkán maradt fenn, 1 vagy 2 nagyobb betű része.

216 SZR? X-?

Gyergyószentmiklós (Gheorgheni, Románia – Gyergyószék), valószínűleg az egykori katolikus templomban. Elveszett. Említés: Orbán 1868 I 124.

A felirat elhelyezkedése, tartalma, kora ismeretlen (későközépkor vagy koraújkor?); Orbán B. korára már megsemmisült (1753–57 közt, a régi katolikus templom helyére új építésekor?). Mivel más említéséről nem tudunk, léte kétes; felvethető, hogy a **200/201** felirattal azonos, esetleg a két Szentmiklós nevű falu kontaminációja folytán.

217 SZR? X-?

Középajta (Aita Media, Románia – Miklósvárszék), református templom. Elveszett.

Említi: Benkő József 1796 (levél Benkő Ferenchez), idézi Mikó Imre, Benkő József élete és munkái. Pest 1867, 318. Utána ismeretlen körülmények közt eltűnt. Említés: Orbán 1868, III 14; Ferenczi–Ferenczi 1979, 30–31; Sándor 2014, 208.

A felirat elhelyezkedése, tartalma, kora ismeretlen (talán későközépkor vagy koraújkor?), létét azonban nincs ok kétségbevonni.

TITULUS EXTERNUS¹⁶

218 SZR A-09

Graffito, **Konstantinápoly** (İstanbul, Törökország). Elpusztult.

Felfedezte: Hans Dernschwam 1553 (Busbecq követségének tagjaként, vö. Istvánffy, Historia 6); ismeretlen írásként, elolvasni nem tudva jegyezte fel.

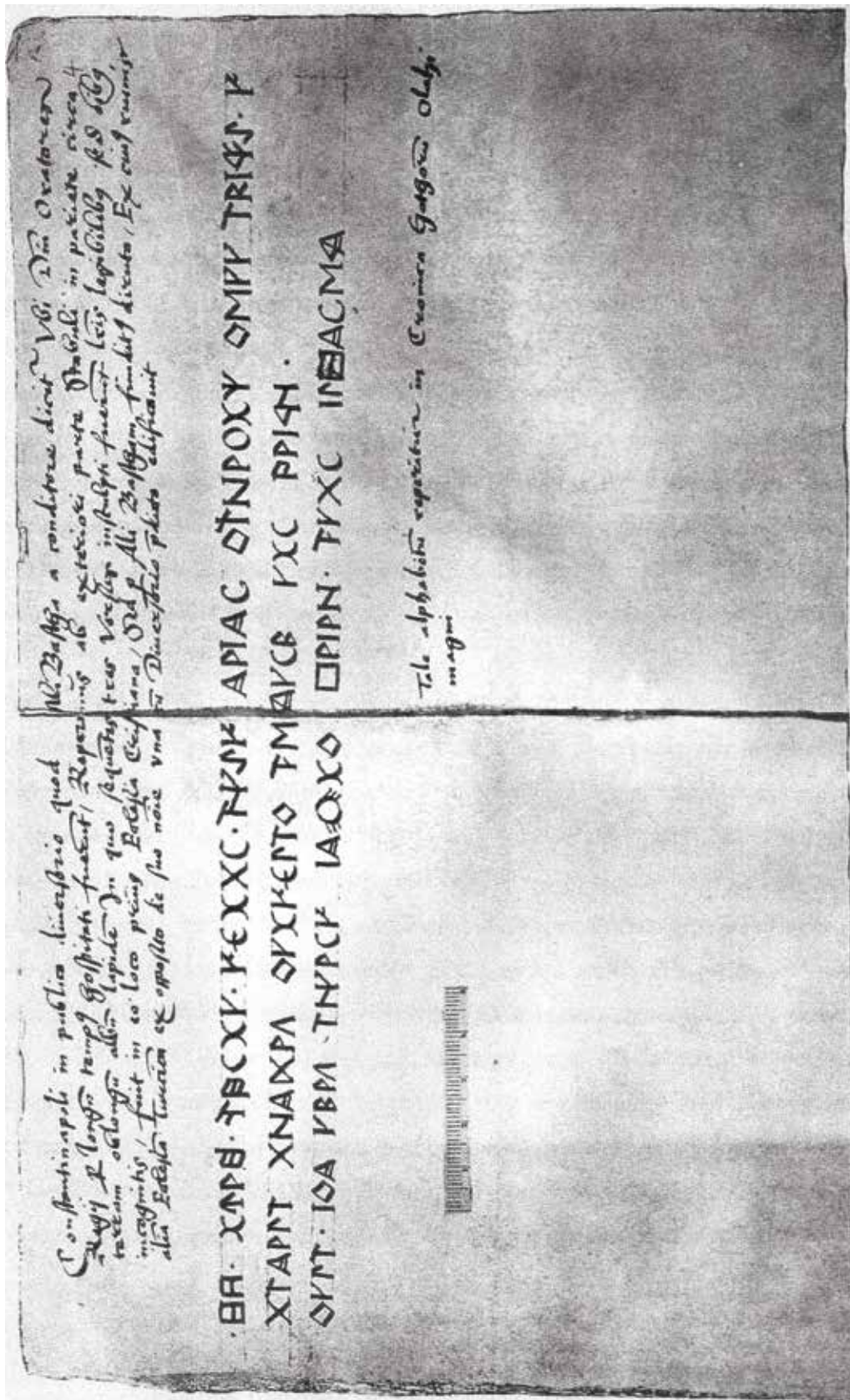
A Hernach folgende schrift hab ich von einem marmel stain abgemolt, so in die stal mawern mit engemawert worden vnd gar woll leslich gewest. ... Die karwasaray, dorin wjr gelegen, wie obstat, ist zw des Ali bascha meczith gestiftt worden, die derselbige bascha sampt seiner meczith von altten herliche zerschlaiffen gepewen gepawt. ... In dieser karwasaray seind ko: mt. botschafften eingespert gelegen, sampt de dienern vnd verhuert worden wie ander gefangene leuth. ‘Az itt következő írást egy márványkőről másoltam le, ami az istálló falába együtt volt befalazva, és jól olvasható volt. ... A karavánszerájt, amelyben szálltunk, az Ali pasa mecsetéhez alapították, ezt az a basa a mecsetével együtt régi nagyszerű, szétrombolt épületekből építtette. ... Ebbe a karavánszerájba bezárva tartózkodtak ő kir. felsége követei, szolgálkával együtt, és őriztettek, mint más foglyok.’ (Vö. Dernschwam 1923, 37, 40–41.)

A, B, C Constantinopoli in publico diversorio quod Ali Pascha a conditore dicitur. Ubi d(omi)ni oratores Regij per longum tempus hospitati fuerunt, reperimus ab exteriori parte stabuli in pariete circa terram oblongum album lapidem, in quo sequentes tres versus insculpti fuerunt literis legibilibus sed omnibus incognitis. ‘Konstantinápolyban az alapítójáról Ali pasáénak nevezett szálláshelyen, ahol a királyi követ urak hosszú ideig szálláshelyen voltak, az istálló alsó fele táján a falon a föld mellett egy hosszában elnyúló fehér követ találtunk, amelybe a következő három sor volt bevésve olvasható, de mindenkinek ismeretlen betűkkel.’ *A Bascha, dicit(ur) BC om. Regij A longû(m) temp(us), oblongû(m) albû(m) lapidê(m), sequê(n)tes, fuerû(n)t l(i)t(er)is legibilib(us), ô(mn)ib(us).*

Ez az Elçi-han karavánszeráj (vö. Hammer-Purgstall I 597), Ali pasa mecsetével szemben a Forum Theodosianumnál (Babinger 1913, Sebestyén 1914). 1865-ben leégett, rajzát ld. C. Gurlitt, Die Baukunst Konstantinopels. Berlin 1912, 96. Méret: ? Keltezett: 1515.

3 sorba írt jelek, a lejegyzésben balról jobbra haladnak, kb. egyforma méretben, közepmagasságban interpunctiókkal (következetlenül) szavakra tagolva.

¹⁶ Az emlék nem a Kárpát-medencében került elő, ugyanakkor világosan a XVI. századi magyarországi írásság emléke, magyar szerző graffitója, melynek pontos keletkezési körülményei is ismertek, ezért közlése indokolt.

→ ° 46' 48' ° 51 19 15' 46' ° 13^08' 46' 81' 51 13' ° 01^13' 97' 51 51 81 ° 08'^41'^13'
 43 01^13' ° 36' 15' 01 36' 87' [°] 37 03' 41 15' 80 [°] 51 20 [°] 37 64 13' 13' [°] 08'
 15'^41' 15^32 43 ° 01^13' °
 → 51 08' 36' 15' 06' 08' [°] 51 41' 36' 01^51 15' 34 [°] 37 13' 51 01^13' 97' 06' 08' 37
 [°] 08'^13' 64 15^36' 13' [°] 81' 16' [°] 13' 51 81' [°] 45' 15' 01 15^41' °
 → 37 13' 06' 08' ° 01 37 36' [°] 13' 16' 15' 34 [°] 08' 41'^13' 15' 81' 01^13' ° 01 36'
 x8 51 37 [°] 47 15' 01 15' 41' ° 08'^13' 13' 51 81' [°] 01 15' 46 36' 87' 64 15^36' °

ZR¹ ° ÖCAZ ° T^PZNÖT ° Sz^TNdÖBN ° I^2R¹^TK¹Sz^T [°] LASzLO [°]
 K²IR¹ALyÖZs [°] K²VTT [°] I^2A^R¹A^+K¹ ° SzT | BI^2LAJI² [°] BR¹LSz^BAS [°]
 K²TÖSz^TNdJI²K² [°] I^2TVA^LTNM [°] TÖN [°] CsASzA^R¹ ° | K²TJI² ° SzK²L [°]
 TMAS [°] I^2R¹^TANSz^T [°] SzLM^bÖK² [°] CsASzAR¹ ° I^2TTBN [°] SzAZLOVA^L
*E^zr öc^eáz tⁱiz^enöt^e sz^et^en^edőb^en í^r^tá^k sz^et, László király öf^t/k^ev^et^tjáraf^t/kⁱ/i^t. | Bi-
 laji B^arl/a^bás k^et^ő sz^et^en^ed^ejik (sic!) i^t^t^e va^lt [vagy va^lq], n^em tön császár^e. | K^et^eji
 (?) Sz^ek^el T^bmás í^r^tán^e sz^et, Sz^el^m^bök (?) császár I^2TTBN százlóva^l.*

Var. lec. 1.1. szó C 46⁺ 46 1.2. A 51/52? 19 ° 15' 46' 1.3. C ° 13^08' 45 81' 51 13' 1.4.
 B 22'^13' 97' 51 51 81 végén ° om. 1.5. B 36' 15' 36' 87' BC előtt ° om. A utána °
 om. 1.7. A 37 08' stb. 1.8. C '56 20 (előtte szóköz om. mss.) 1.11. C 15'^13' AB utána
 B előtt ° om. 2.1. A 51 03' 36' 15' 06' 03' 2.2. A 51 41' 35' stb. 2.3. A 37 13' 51/52
 01^13' 97' 15' 08' 37 B 37 13' 51 01^13' 83' 06' 08' 37 2.4. A 03' 13' 64 15^36' 13' B
 08' 64 13^36' 13' 2.5 B 81' '16' (előtte szóköz om. BC) 2.6. A 13' 51/52 86' sor végén
 AB ° om. 3.1. C 37 15' 06' 08' 3.3. 13' 16' 06' 37 3.4 AB végén ° om. 3.7. B 08'^13'
 33 51 81' C 08'^15' 13' 51 81' 3.8. BC 01 06' stb. végén BC ° om.

A ms. Fugger-Archiv, Augsburg. Első említés: Jb. des historischen Vereins von Schwaben 1891, 35sqq; ed. H. Zimmerer (kivonatosan), Ludwigshafen 1899; ed. F. Babinger, München 1923¹, 1986² (= Dernschwam 1923). B ms. Prága, egykor Királyi Múzeum Könyvtára, XV.a.342, ma Knihovna Národního muzea v Praze XVII C 25 'Relatio Itinerationis Constantinopolit. et Turcica' (online: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=RTRBAR-NMP__XVII_C_25__316HQT9-xx), C ms. Wolfenbüttel, hercegi könyvtár (O. von Heinemann, Die Handschriften des Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel II/3, Wolfenbüttel 1898, 410.p. 2757, ma Cod. Guelf. 77.1 Aug 2°), C¹ ms. ibid. (Heinemann 224.p. 2499, ma Cod. Guelf. 40.1 Aug 2°), az előbbi XVII. sz-i másolata. Ed. pr. Sebestyén 1913. (Thomsen 1913 ms. felhasználásával.) Sebestyén 1915, 69–81. Babinger 1913. Sebestyén 1913a (Thomsen 1913 ms. átiratával). Sebestyén 1914 (79: Thomsen 1913 ms. facsimiléjével). Négyesy 1915. Pálffy 1934, 222. Németh 1934, 9–10. Csallány 1960, 76–79. Csallány 1970, 610. Kósa 1983, 86–88. Forrai 1985, 163–166. Forrai 1994, 298–301. Györffy–Harmatta 1997,

Constantinopoli in publico diversorio quod Ali Paschia a
conditore dicitur. ubi dñi oratores per longum tempus hospitati
fuerunt, reperiuntur ab exaltiori parte stabuli in parietibus circa
terram oblongum album lapidem. in quo sequentes tres
versus insculpti fuerunt latinis legibilibus sed omnibus in
cognitis. fuit vero loco prius ecclesia christiana. sed per
Ali Paschiam funditus diruta. ex cuius ruine alia ecclesia
Turcicam ex opposito de isto nomine vna cu diversorio pñdo
aedificavit

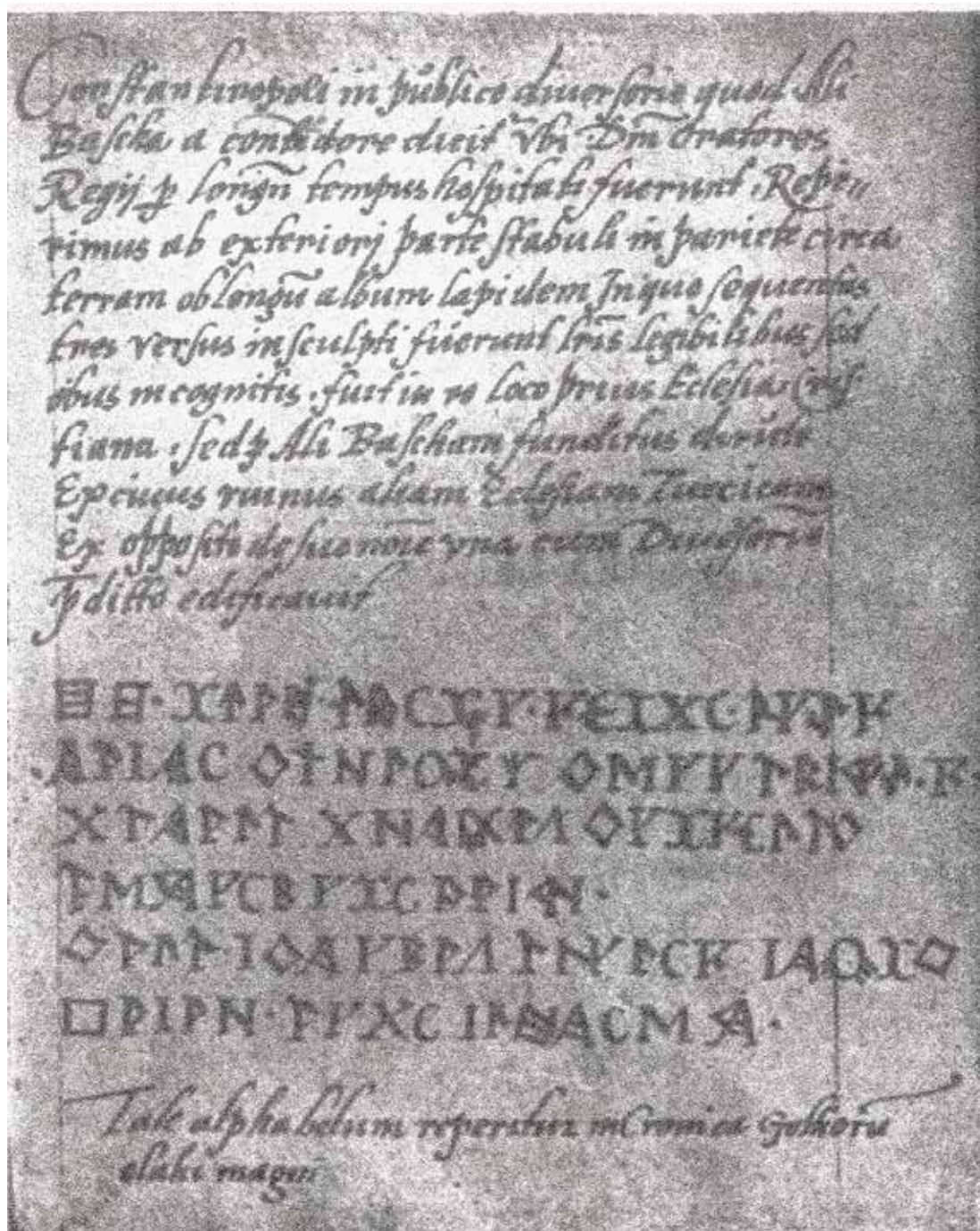
ΒΑ ΧΑΡΩΤΩ ΚΕΧΧΟΤΩΣΚ ΑΡΑΟ ΟΥΝΡΟΥ ΥΟΜΥΥ ΤΡΙΔΥ Κ
ΧΤΑΡΤ ΧΝΑΧΡΑ ΟΥΧ ΚΕΤΟ ΤΜΑΥΕΒ ΚΧΧ ΡΙΔΗ
ΟΥΤ ΙΟΑ ΥΒΡΑ ΤΥΡΕΥ ΙΑ ΟΧΧ ΟΡΙΠΝ ΤΥΧ ΙΒΑΟΜΑ

Tale Alphabetum reperitur in Chronica Gothorum Olabi
Magni

151–152 (rajz: 6–7. kép). Erdélyi–Ráduly 2010, 106–7. Sándor 2014, 225–231.

Említés: anon. 1913, 467; Babinger 1913/14, 8, 12–13; Sebestyén 1929, 248; Tagliavini 1930, 15; Pais 1935; Ferenczi 1936, 22, 21. j.; Ferenczi 1939, 185, 51. j.; Szeghalmy 1942, 346; Csallány 1972, 141 n. 5; Ferenczi–Ferenczi 1979, 26–27; Püspöki Nagy 1982, 41–43; Ferenczi 1988, 51–53; Vékony 1985, 80; Róna-Tas 1985/86, 178–179; Vékony 1987, 18–19; Sándor 1989/90, 70–71; Ráduly 1995, 9, 57, 66–78 (=Az isztambuli rovásemlék egyik szaváról. RMSz 1316, 1994.IV.23–24, mell. 16. C; Idéttben – idejében, NÚ 46/214, 1994.X.29.; A konstantinápolyi rovásfelirat szerzőjéről. RMSz 1400/01, 1994.VII.30–31, mell. 30. C; Székely Tamás „száz lova”. NÚ 46/108, 1994. VI.3., 5; Az isztambuli rovásfelirat D betűiről. NÚ 47/44, 1995.III.4., 5); Ferenczi 1995a; Ferenczi 1996, 49–50; Ráduly 1998, 53–54 (= Az isztambuli rovásemlék két szaváról. NÚ 49/148, 1997.VIII.2., 4); Forrai 2001, 55; Benkő 2005, 83–84; Ráduly 2007a; Horváth 2010 (felveti hamisítvány voltát); Tubay 2015, 13, 68–69, 71–73.

Thomsen 1913 ^{Ez}*[r]*öt^{száz} tizenöt ^{esz}^{ten}^{döb}^{en} i^r^{tá}^k ^{eszt} László királyh^o ^[z] ^k^v^e^t^t *I+Sz+A^K eszt | bilaji b⁰rl+as k^tö esz^{ten}^dejik + va^{lt}⁰n⁰m tön császá^r | k^t^e^ji Sz⁰K⁰L T^más irtan⁰szt sz^l+ök császár +TB⁰n sz^fá^jz lóva^l. Sebestyén 1914: ^{Ez}^r öcáz tⁱ^z^eⁿöt ^{esz}^{ten}^{döb}^{en} i^r^{tá}^k ^{eszt}, László király öt ^k^v^e^t^t jár^a^t^á^k ⁱ^t. | Bilaji B^arla^bás k^tö ^{esz}^{ten}^dejik i^t va^{lt}, n^em tön császá^r. | K^e^d^ji Sz^é^k^{el} T^más irta iⁿ^et Sz^é^l^m^b (tör)ök császár i^t^et (=ütött) be száz lóva^l. (Sebestyén 1913: B^erlabás, T^más, ^eⁿ^et Sz^é^l^[im].) Négyessy: itt ^t^e^t bé, Pálffi (nem felirattani leírás): Ezer öcáz tizenöt esztendőben irták eszt. László király öt kevetét játszották itt. Bilaji Barlabás(nak) kettő esztendejik it választ nem tön császár; Keteji Székel Tamás irta^[m] eszt. Szelém <tö>rök császár i(tt) t^e^t bé száz lóval (minket), Németh: ^{Ez}^r öcáz tⁱ^z^eⁿöt ^{esz}^{ten}^{döb}^{en} i^r^{tá}^k ^{esz}^t, László k^jrály öt ^k^v^e^t^t v^á^r^a^t^á^k i^t. | B^jlaji B^arla^bás k^tö ^{esz}^{ten}^dejik i^t valt, n^em tön császá^r. | K^t^e^ji Sz^é^k^{el} T^más i^r^{tán} ^{esz}^t; Sz^é^l^m^bök császár i^t té b^en (Pais D. olvasata) száz lóval., Pais 1935: ^{öc}^{áz} tⁱ^z^eⁿöt; ^{esz}^{ten}^{döb}^{en}; királyért ^k^v^e^t^t jár^a^t^á^k itt; nem tén császár; Sz^é^l^m bék/bék; két esztendejik; itt^e^b^en, Ferenczi S.: ^e^z^r, i^r^{tá}^k, király, já^r^a^t^t^k, B^arla^bás, cs^á^s^z^á^r, i^r^t^a, császár, Csallány: ... László királyb^an^t ^k^v^e^t^t i^t^a^r^c^s^á^k ^{esz}^t. | ... i^r^{tán} ^{esz}^t, Sz^é^l^m^bök császár i^t^j^á^r^t^aⁿ száz lovas^a^l. (A többiben Németh olvasatát követi.) Kósa: ^{öc}^{áz}, v^á^r^a^t^á^k ⁱ^t, val^t, itt^e^b^en. (A többiben Németh olvasatát követi.) Püspöki: itt^e^b^en. Ferenczi G.: ^{Ez}^röcáz tⁱ^z^eⁿöt ^{esz}^{ten}^{döb}^{en} i^r^{tá}^k ^{esz}^t, László király öt ^k^v^e^t^t já^t(sz)a^t^á^k (vagy vá^r^a^t^á^k) ⁱ^t. ... K^t^e^ji Sz^é^k^{el} T^más i^r^{tán} ^{esz}^t ... itt^e^b^en. Vékony (nem felirattani átírás!): Ezeröcáz tizenöt esztendőben írják eszt. László király öt kevetét vártatták itt. Bilaji Barlabás kettő esztendejik it valt. Nem tön császár: ... Keteji Székel Tamás irtán eszt. Szelimbök császár itt tében száz lóval. Ráduly: ^{Ez}^r öcáz tⁱ^z^eⁿöt ^{esz}^{ten}^{döb}^{en} i^r^{tá}^k ^{esz}^t, László király öt ^k^v^e^t^t vár^a^t^á^k i^t (^{eszt}?). Bilaji B^arla^bás k^tö^{esz}^{ten}^dejik i^tva^{lt}om (1995: i^t va^{lt} n^em) tön császár, K^e^d^ji Sz^é^k^{el} T^más i^r^{tán} ^{esz}^t Sz^é^l^m^bök császár i^d^e^t^b^en száz lóval. Györffy–Harmatta 1997: öcáz; i^r^t^á^k, ^k^v^e^t^t vár^a^t^á^k, valt, n^om, itt^e^b^en száz lóval. Sándor: ^k^v^e^t^t ^[v]jár^a^t^á^k, B^arla^bás, ^{esz}^{ten}^dejⁱ^[g], valt, i^t^t b^en.*

218c

Kép: 218a (A), 218b (B), 218c (C).

A kéziratok szövege minimális elírásoktól eltekintve egyezik, mivel közös forrást követnek meglehetősen hűen. A forrás szöveglejegyzése meglepően pontos, mivel gyakorlatilag minden betűt TMK szerint azonosítani lehet; azt természetesen nem tudjuk, hogy a vonalvezetése mennyire hű. Mivel az írás balról jobbra halad, a betűk alakja is

függőleges tengely mentén tükrözve van (ligatúrák sorrendje miatt tükrözött betűknél előfordul, hogy így áll vissza a helyes irány). A más emléken nem található **51** = **Ö** jel esetében **A** néhány alkalommal **51** és **52** formában is értelmezhető rajzot hoz, elképzelhető, hogy eredetileg **52** a helyes alak. Hasonlóan karakterisztikus a felíratra a **08'** = **I**² gyakori használata, amely helyett **A** többször **03'** = **I** alakot ad, de többször marad a **08'**, így nem lehet eldönteni, melyik lehetett a helyes. A **46=46'**, **47=45'** azonosságoknál valószínűleg az utóbbi a helyes alak, az előbbi másolási hiba. A **80** = **Ly** jel eredeti alakja kérdéses.

1,9. szó **15^32** valószínűleg **15^13'** helyett, 1,10. szó **01^13'** valószínűleg **08'^13'** helyett, 2,2. szó **01^51** valószínűleg **15^51**, 2,4. szó **64 15^36' 13'** helyes lehet, de talán **64 15^36' 15'** (a folyamatos cselekvés miatt inkább ezt az igeidőt várjuk), 3,5. szó **51** helyes lehet, de talán **51** helyett (**SzLMbBK**² = **Sz^el^mb{b^ek}**), 3,7. szó **08'** bizonyosan **15'**

A 3,6. szó olvasata kétes, több lehetőség felmerült, mivel a mondat szerkezet alapján itt vagy birtokos szerkezetben levő határozó, vagy ige áll, az eddigi javaslatok közül egyedül Ráduly 2007. *i^d^ftb^en* olvasatának van realitása (hátránya, hogy hosszú magánhangzót ugrat, ami rendkívül ritka, de vö. 3,2. szó). Pais/Németh önmagában szintén reális olvasatát az cáfolja, hogy a *tón* ige a szöveg más helyén *ő*-vokalizmussal jelentkezik. Elképzelhető talán még **51** helyett **51** jelet olvasva *i^d^ft^fōⁿ* vagy *i^t^fōⁿ* (értsd: helyezett ide).

A névalakok közül *Bilaji Barlabás* könnyen azonosítható Bélai/Bélay Barnabás követel, aki 1512–1518 között volt Szelim császár fogságában. *Keteji Székel Tamás* egyéb forrásból nem ismert, feltehető, hogy előnevét az udvarhelyszéki Kiskede vagy Nagykede falu után kapta, így annak eredeti alakja Kedei. Nem dönthető el, hogy az itt olvasható alak íráshiba vagy a lejegyzés hibája.

KÉTESEN ROVÁSÍRÁSOS

°219 KMR/SZR? A-? (05?)

Kötömb töredéke mesterjegyes címerrel, **Pécs** (Baranya m.). V.

Közműjavítási munkák során, Kárpáti Gábor ásatásán került elő 1984-ben, Pécs-Jókai u., 120 cm mélység, másodlagos felhasználásban. (Forrai 1987 szerint a középkori Benedek-templom romjaiban, de ennek az állításnak nincs konkrét alapja.) Ö.h.: JPM ltsz. 2018.3.1. Közlői szerint XIII.sz. vége – XIV. sz. eleje, de ha valóban monogramot tartalmaz, inkább XV. sz.

Elöl simára faragott, felül töredékes kötömb 21 x 16,9 x 14,7, simára faragott előlap (9,7 x 12,0 töredéke maradt meg). Az előlap közepén 7,8 x 5,9 címerpajzs keskeny vésővel igen mélyen vésve, körülötte a felület régi időben összevissza karistolva. A címertől balra lévő vésetek utólagos sérülések; alul egy igen kicsi, éles, mély bevésés

(egymást keresztező vonalak) felülete alapján utólagosnak tűnik. A pajzs alsó harmada felett durván, göcsörtösen vésett vízszintes talajvonal, afelett mélyen, ék alakban vésett kereszttel négy mezőre osztva. Felső mezőben két gömbölyű, kétesen szándékos karc alatt fraktúr betűk (0,7 cm), (heraldikai) bal mezőben nagy, mélyen vésett jel (1,8 cm, mesterjegy?) felett két rovásjel (1,5 cm), (heraldikai) jobb mezőben vékonyabb karcok, talán XX számot (?) körülvevő rajz (sok apró utólagos sérüléssel, melyektől nem különül el biztosan; alja átlóg az alsó mezőbe), felette két rovásjel (1,0 cm), alsó mező üres.

<i>a</i> (felső negyed)	→ MN
<i>b</i> (heraldikai bal negyed)	← 81 13 69
<i>c</i> (heraldikai jobb negyed)	→ 81' 15' XX (rajz)

219a

219b

Fotó: **219a**, rajz: **219b**.

Forrai 1987. Forrai 1988, 48–51 (fotó: 53. kép). Forrai 1994, 285–289 (Kukai Sándor közöletlen megfejtésének felhasználásával; fotó: 106. kép). Erdélyi–Ráduly 2010, 112. Mandics 2010, II 555. Említés: Ráduly 1995, 11; Forrai 2001, 54–55; Fehér 2019b, 41.

Kukai: *ⁱba tʳⁱd tʳgy(ünk) kajszⁱtⁱs anyⁱ zsᵇᵇᵈ | jⁱnᵉ jⁱnᵉ rót iᵃs*. Forrai: *ⁱba szᵉntᵉi (va) gyⁱnk ⁱki ᵉszᵉr Anⁱᵃ (Er)zsᵇᵇᵈ*. Ráduly: személynevek.

Kukai és Forrai olvasata teljesen fantázia terméke, ráadásul fentről le tételezik fel a haladási irányt. A jelek konzisztens rovásírásos olvasata szerfelett valószínűtlen. Erdélyi–Ráduly szerint a pajzshoz viszonyítva másodlagosak. A pajzson kívül csak utólagos karcok vannak, amelyek nem tartoznak a felirathoz; a felső negyedben egyértelműen latin írás, az oldalnegyedekben a fő kép valószínűleg mesterjegy. Felette azonban mindkét oldalt 2-2 jel TMK szerinti írásnak tűnik kb. egymásra tükrözve, olvasata elvileg NT, illetve NA, valószínűnek tartom azonban, hogy a készítő rovásírásos ismeretei fogyatékosak voltak, és szándéka szerint ugyanazt jegyezte fel, ami a

felső mezőben volt: 81 [16] *N/M*], bizonyára a mester névbetűi (a fraktúr írásban latin, a rovásírásban magyar sorrendben).

°220 KMR/SZR? Lat? B-?

Graffito, **Berekeresztúr** (Bâra, Románia – Marosszék), református templom. Fennáll. V.

Felfedezte: Ráduly János 2008? Kora nehezen megállapítható, a templom a XIV. sz. végén épült, de a vakolás ennél lehet későbbi. Déli külső falon, a szentélynél a második támpillértől balra 85 cm, talaj felett 158 cm. Vakolatba karcolt keretben legalább 2 sorban bizonytalan számú, talán jobbról balra haladó jel (1. sor 5,0–12,5 cm, a méret egyre nő, 2. sor nem mérhető, kisebb). A keret jobb és alsó része az eredeti vakolattal megsemmisült; törések, kopás és utólagos javítások miatt a megmaradt rész is nehezen olvasható.

→ *Pax in* +++[- - -] | ← [- - -]
41(^06?) 06? [- - -] 01 56? °
[- - -]R¹^JJ [- - -]SZH?

Var. lec. 1/1-3. 51 34/35 '82,
(olv. BSNy/BGNy?) 2/1-3 [- - -]
in [- - -]

220a

220b

Fotó: **220a, 220b**, rajz: **220c**.

Ráduly 2008, 43 (rajz). Erdélyi–Ráduly 2010, 74. (Olvasatot nem adnak; a felirat kevesebb, mint felét tudták azonosítani.) Mandics 2010, III 71 (Ráduly nyomán).

220c

A közös keret alapján a felirat egységes egész. Az 1. sor bal szélén levő 3 jel TMK szerint olvasható [ha két jel bal alján a karcoló keze megcsúszott és túlhúzta a vonalat, de a 2. jelnél ez mindenképpen igaz], de latin kapitális betű is lehet (PAX). Az ettől jobbra levő jelek kisebbek és nem azonos stílusúak. Egyik sem jól olvasható, a szélén levő végképp nem képzelhető el TMK szerinti jelnek, tőle jobbra egy (néhány?) jel megsemmisült. Ez a rész valószínűleg balról jobbra haladó fraktúr betűs latin írás. Ez arra utal, hogy a bal szélén is latin betűs lehetett a szöveg, a kapitális és fraktúr vegyülése miatt valószínűleg XV. sz. vége – XVI. sz. első fele. A 2. sor betűmaradványai alig vehetők ki, de legalábbis baloldalt TMK szerint értelmezhetők legjobban, hacsak nem rajznak tekintjük (a jóval gyengébben olvasható jobb töredék szintén lehet esetleg fraktúr).

Összességében a keret nagyrésze valószínűleg latin betűs feliratot tartalmaz, de nem lehetetlen, hogy a 2. és talán az 1. sor bal szélén is rovásírással vegyesen.

°221 X/SZR? B-?

Graffito, **Berekeresztúr** (Bâra, Románia – Marosszék), református templom. Fennáll. V.

Felfedezte: Ráduly János 2006?

A déli külső falon, a **206** felirat alatt 11 cm-rel, arab számok és rajzos ábrázolások közt. A bal oldalon levő 0 számot utólag metsző nagy ferde bekarcolás, jobbra tőle egy másik, kisebb (3,5–9 cm). XVI. sz., 1540 után.

← ,33? 60?

Fotó: **221**.

Ráduly 2006. Ráduly 2008, 38–40. Erdélyi–Ráduly 2010, 71 (rajz fejjel lefelé); Mandics 2010, III 70 (Ráduly nyomán); Benkő 2014, 321–322, 7. kép (rajz; nem tekinti külön feliratnak). Ráduly a ***228** két jelével együtt, fejjel lefelé egy feliratnak olvassa. Valójában vagy nem feliratnak szánt vésés, vagy 1-2 jel, amelyek kétesen olvasandók betűkként.

221

°222 Lat/SZR? B-04b

Graffito, **Berekeresztúr** (Bâra, Románia – Marosszék), református templom. Fennáll. V.

A torony belsejében, első emelet nyugati falán, az ablaknyílás jobb felén. Három, nem

teljesen elkülönülő oszlopban latin kapitális *hic fuit*-feliratokkal van teleírva (középen és jobb szélén egy-egy kisebb darabon leomlott a felület, egyébként ép, de vonalakkal, rajzokkal összekaristolva):

$a^1 h(ic) : f(uit) \quad h^{\wedge}(ic) f(uit) : P : V^2 (2 \text{ pentagramma})^3 h(ic)^{\wedge} f(uit) \quad AV^{\circ\circ} II^4 \dagger (\text{kör})$
 $^5 h(ic) f(uit) \circ II^6 h(ic) f(uit) \quad h^{\wedge}(ic) f(uit) \leftarrow h(ic) f(uit)^7 \rightarrow [- - -] M\grave{a}tias\{ss\}^8 [- - -]$
 $a^9 36? N|T^{10} h(i)c \text{ fuit } J\grave{o}hanes \text{ VAST}^{11} H \text{ } b^1 X S \text{ (vac.)} \text{ LII}^2 \text{ hic fuit Matias Siklodi}$
 $a[n](no) 1584^3 h^{\wedge}(ic) \text{ fuit (pentagramma) Matias : Vasarh}^{\wedge}eli^4 \text{ hic [f]uit Andreas Pas-}$
 $to<r>^5 \text{ hic fu}<it - - ->^6 [[hic f]]<uit - - ->^7 \text{ hic fuit Andreas}^8 \text{ Vagasi}^9 ++[- - -]+s(?)$
 $i^{10} An^{\wedge}d[re?]as +^{11} A^{\wedge}A^{\wedge} III^{12} \text{ hic fuit } [- - -]n[- - -]^{13} \text{ (pentagramma) } c^1 H(ic \text{ fuit})$
 $Mich(ael) X^{\wedge}\rho(\iota\sigma\tau\omicron\upsilon) m^{\wedge}jnist(er)^2 \circ h^{\wedge}(ic) f(uit) \circ Mar(tinus) : Vas(arheli) : ^3 \text{ hic fuit}$
 $Andreas^4 \text{ Bartos } h(ic) \leftarrow [f]u(i)t \rightarrow S. O.^5 h(ic) f(uit) : Mart(inus)^6 \text{ Vasarh(eli)}^7 \text{ hic}$
 $\text{fuit Paulus NASIND?K}\Sigma\text{L } 1600^8 \text{ Pas(tor?) (vac.) +PIO+ } [- - -]^9 H[ic f]uit Matias$
 $Siculoidi[- - -]^{10} HH \text{ (rajz)}^{11} \text{ (rajz) v. } h(ic) f(uit) PT(?)^{12} h^{\wedge}(ic) f(uit) S(?)$

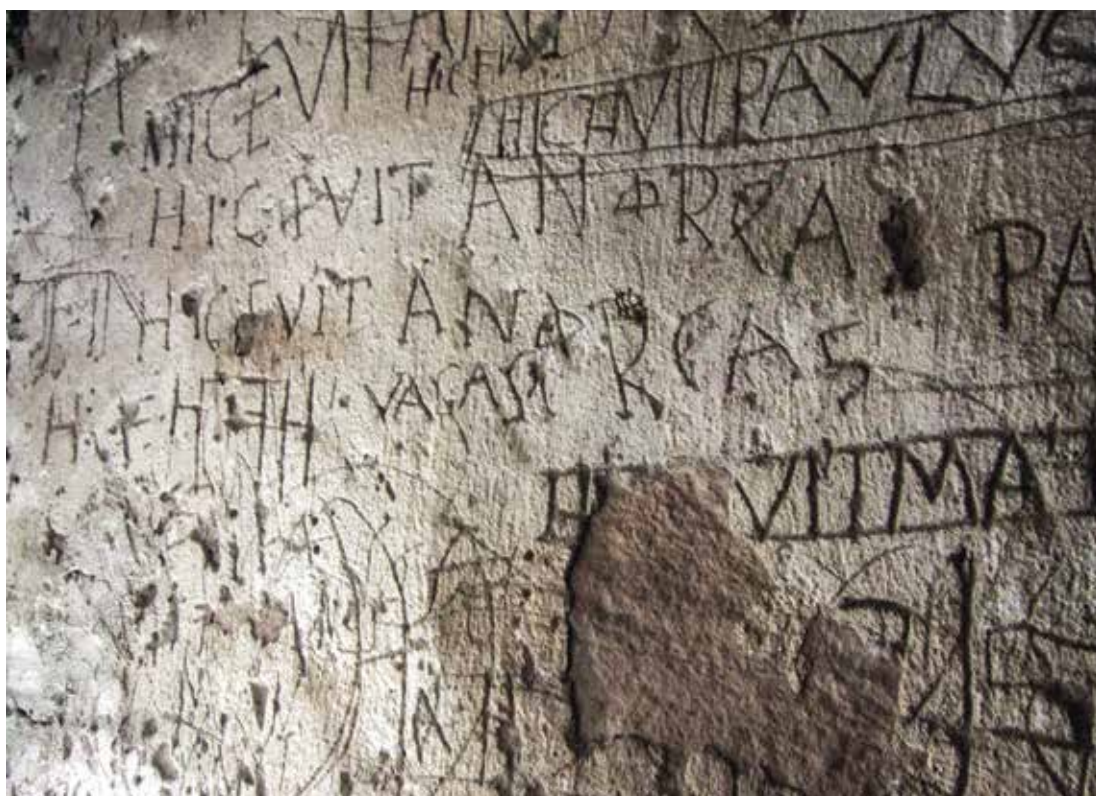
Utólag, jóval nagyobb kurzív betűkkel (23–32 cm) rákarcolva:

$\leftarrow 56 (i)c \text{ fu(it?) } \rightarrow 1581$

Úgy tűnik, hogy a feliratok nem követnek szoros időrendet, hanem későbbiek az üres helyeket kitöltve és a régiekre is ráírva készítették; a szélesen, mélyen vésett és keregett feliratokat a c^7 1600 körülre keltezi, a magasan, vékonyan, de jól olvashatóan írtak

222a

222b

a **b**² alapján az 1580-as évekből. Az alul kuszán, elmosódottan írtak 1581 előtt, mivel a nagy kurzív felirat felülírja őket (de ezek közt is lehet utólagos pl. **b**¹¹, talán **c**¹⁰).

Fotó: **222a, 222b.**

Fehér 2019c, 122–124. Említés: Erdélyi 2001 (fotó, rajz); Erdélyi–Ráduly 2010, 78 (fotó); Mandics 1910, III 78. [Talán erre vonatkozik Ferenczi 1997, 21, n.3 megjegyzés: 1691-ből; azonban tévesen.] A latin betűs feliratokról: Ráduly 1995, 103–105 (= R. J., Két különleges D betűnköről. NÚ 47/24, 1995.II.4., 4–5).

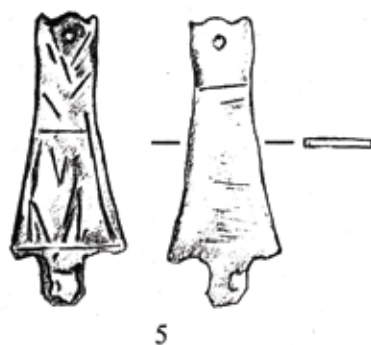
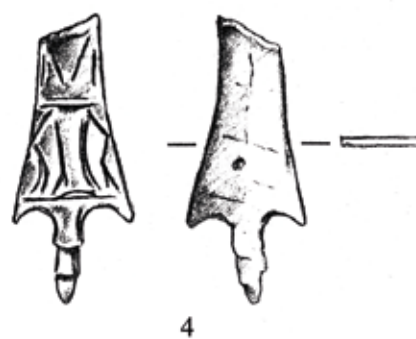
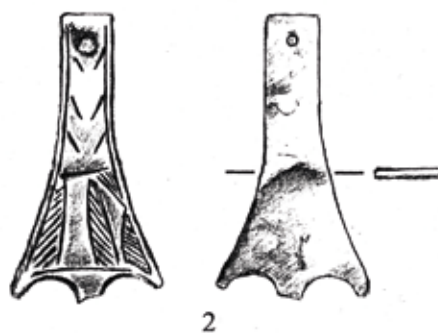
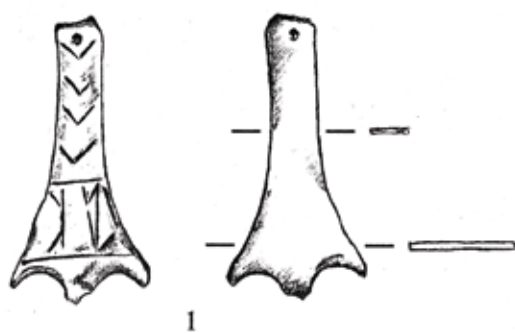
Az 1581 előtti karcok közt egy 36 (= L) karakter (16 cm) talán SZR, funkciója nem világos. Az 1581-es bejegyzés bal oldala elején, rongált felület után halvány **56** (= H) karakter azonosítható, amely talán jelölheti a *h(ic)* szó kezdetét, bár szokatlan, hogy utána jobbról balra haladó latin betűkkel folytatódjék.

ALIENA (MÁS ÍRÁSRENDSZERŰ VAGY MÁSHONNAN SZÁRMAZÓ EMLÉKEK)

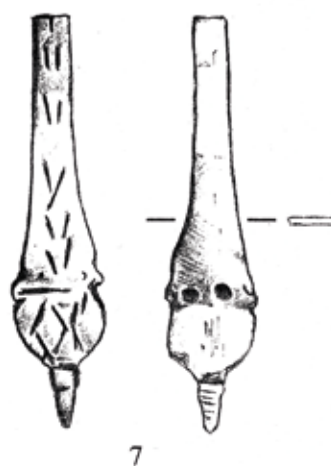
***223*a-i* Lat H-?**

Bronzveretek, ismeretlen lh. Ö.h.: MNM, MKM.

Öntött bronz, illetve sárgaréz tárgyak, fentről le ívesen kiszélesedő alak, alul kettős ív

M= 1:1

alatt gombszerű végződés (többnyire letört). Felül szegeccsel rögzítve. Hátral simák, elől enyhén domború felület két részre tagolódik: felül vésett halszálla- vagy abból stilizált minta, alul eredetileg rovátkolt háttér előtt szegély bevésésével és sima felülettel jelzett fraktúr maiuscula betűk (N, M). Egyes darabokon a háttér is üresen hagyva, illetve a betűalak már nem állapítható meg. Valószínűleg valamilyen szalagszerű tárgy végét záró veret.

a 4,3 x 2,3, rovátkolt háttér (N); **b** 1,9 x 2,1, felső része letört, rovátkolt háttér (N?); **c** 4,2 x 1,2, nincs háttér (M); **d** 5,2 x 2,3, MKM ltsz. 2003.5.1.1 (M); **e** 4,2 x 2,1, Varga Géza letétje az MNM-ben, gysz. 2009.52 (N?), felül kopott, üres háttér; **f** 4,3 x 1,7, nincs háttér (M, esetleg kapitális?); **g** 6,2 x 1,3, nincs háttér (M?); **h** 2,1 x 2,4, felső része letört, lyuk alatt négy véset, amely inkább maga ad ki betűt, mint felületet különít el (M?); **i** 2,8 x 1,4, felső része letört, dísztelen.

a, b, c, e (?) N

d, f, g, h (?) M

Tomka 2016: a betűtípus alapján valószínűleg XIV. sz. 2. fele – XV. sz. eleje (nyugati analógiákat is hozva). Valószínűleg a típus tárgyai közt fejlődési sor van, ennek alapján a rovátkolt háttérűek korábbiak, a háttértelenek későbbiek (XV. sz. első fele?); elképzelhetőnek tartom, hogy a **g** és **h** kialakítására már a kapitális betűk is hatást gyakoroltak, ez esetben ezek a XV. sz. második feléből valók lehetnek.

Rajz: **223** (Tomka 2016 után).

Tomka 2016 (fotó: **e** 1. kép, többi 3. kép, rajz: 2. kép). **e** mint hunkori rovásírási emlék szerepel Varga 2009 és nyomában Erdélyi–Ráduly 2010, 16–17 (rajz és fotó), Mandics 2010, II 310, Varga 2011; cikáda-fibulaként meghatározva, a véseteket olvasva betűként (olvasat nincs). [A tárgy azonban egyáltalán nem fibula, mert semmilyen tüskérésze nincs és úgy tűnik, nem is volt.] **d**: Buzás–Laszlovszky 2013, 364.

A tárgyak tehát középkori írási emlékek, de nem rovásírás, hanem latin írás. Az egybetűs „szöveg” jelentése ismeretlen. A kései (?) daraboknál a vésetek hangsúlyosabbak lesznek a felületnél, ezeknél elképzelhető, hogy az eredeti funkciótól eltérő olvasatot/jelentést tulajdonítanak nekik (**e** → 22 ,35’ 42, **g** 64, **h** → 37 ,87’), de nem túl valószínű és még ez esetben sincs okunk rovásíráshoz kötni.

*224 X E-10?

Cserépedény töredéke, **Kupa**, Vadász-patak völgye (Borsod-Abaúj-Zemplén vm.).

Pintye Mihály szórványként találta elpusztult falu helyén. Ő.h. ismeretlen, magántulajdon.

Zöldessárga zománcos cseréptöredék 2,0 x 4,4? Égetés előtti, bizonytalan, megtörő

vonalevezetésű karcok (nem mérhető), amelyek nem tagolódnak külön jelekre. XV. sz. (Erdélyi meghatározása szerint).

Rajz: **224** (Erdélyi után).

Erdélyi–Ráduly 2010, 113 (fénykép).

Mandics 2010, II 520.

Az apró, töredékesen fennmaradt karcok szinte bizonyos, hogy nem feleltethetők meg ismert rovásrendszernek; valószínűleg egyáltalán nem alkotnak írást, hanem egy gyakorlatlan kézre valló rajzos díszítés részei.

224

*225 Lat A-04c

Felsőszemeréd (Horné Semerovce, Szlovákia – Hont vm.), római katolikus templom. Fennáll. V.

A hajó déli külső falán a kőkapu portáljába, a szemöldökgerendában a felirat számára kialakított, aszimmetrikusan elhelyezett ferde felületű mezőbe, jóval embermagasság fölött mélyen, határozott, alapos vonallal vésve 12 balról jobbra haladó jel: arab számok tágasan, majd jóval szűkebben keskeny, fraktúr minusculák és kapitális betűk közti átmenetet alkotó latin betűk, végül egy vékonyabb vonalú, az egész sor magasságát kitöltő mesterjegy. 1482 az évszám alapján.

1482 *Iacobu[s]* / ☒ (mesterjegy)

Fotó: **225**.

Fábián 1864. Fábián 1865 (Balogh András 1800.VI.8.-i levelét idézi: ószláv nyelvű glagolita írás) 1487 *zadobubin* vagy *providuboban* 'épült'. Rómer 1865 (latin betűs latin felirat: 1485 *Iacob (p)lebaⁿu^s*). Püspöki Nagy 1968 (magyar rovásírás). Csallány 1971, 130 n. 5; Csallány 1968, 290–291, 100. kép (rajz) (magyar rovásírás). Püspöki Nagy 1971, 1971a. Vásáry 1974, 163–64. (nem rovásírás). Püspöki Nagy 1982, 44–46. Forrai 1985, 153–154 (rovásírás; fotó). Forrai 1994, 291–292 (fotó: 108. kép). Mandics 2010, II 580–582 (ugyanott egy bizonyos „rovásírásos fémkeresztet” is említ, amely látványosan nem rovásírásos). Említi: Ferenczi–Ferenczi 1979, 15 (rovásírás); Vékony 1985, 79 (nem rovásírás); Róna-Tas 1985/86, 174; Sándor 1991, 12.j. (nem rovásírás); Ráduly 1995, 9, 136; Erdélyi–Ráduly 2010, 53; Sándor 2014, 308; Tubay 2015, 96–97.

Püspöki: →*Kűr^ak^ó Ly^{án}o^s m^es^tr^er*. Csallány →*K²ⁱK¹K² J¹OA[^]N¹I M²IS²TR² Kikk Joanī M^eist^er*.

A felirat nem rovásírás, latin betűkkel készült és latinul olvasható. Rómer olvasata

225

pontosításra szorul: a felirat végén feltételezett négyszeres ligatúra valószínűleg inkább kőfaragójegy lehet, ez esetben a felirat egyetlen szó. A feltételezett P[^]LE vagy BL[^]E betűk alakja inkább antik, mint középkori íráshoz illik, ezért valószínűbb, hogy ligatúra nélkül BVB betűk olvasandók, a második B azonban torz alakú, alul túlzottan gömbölyödő. Feltehető, hogy az (írástudatlan?) mester S betű helyett tévesen véste.

*226 X A-05/06

Székelydália (Daia, Románia – Udvarhelyszék), református templom. Fennáll. V.

Felfedezte: ? A szentély belső déli falán a fülke jobb felőli kövébe vésett, jelekre nehezen tagolható, hálószerű vonalazás (5,5–6,5). XV. sz. vége (Ráduly Benkő alapján: 1496).

→ X \ X /

Rajz: 226.

226

Ráduly 2000. Erdélyi–Ráduly 2010, 96 (rajz fejjel lefele).

Ráduly: A(Á)T (monogram, jobbról balra olvassa 15 13 karaktereknek).

Valószínűtlen, hogy rovásírás volna, egyáltalán, hogy betűkre tagolt írás. Minden bizonnyal kőfaragójegy (pozíció és szám jelölése?).

*227 X J-?

Ms. vagy ősnymtatvány, áll. 1513–1521 közt került elő (XV. sz?) Elveszett?

Könyv (kódex?) a firenzei nagyhercegi könyvtárban, azonosíthatatlan. Tartalma a testimoniumok szerint székely rovásírás volt, felülről lefelé haladó sorok (Szamosközy, Boxhorn), jobbról balra haladó sorok (Maginus). Boxhorn: régi századokban készült nyomtatvány, papirusz (sic!), szöveg csak recto, de áttetszik. A szöveg ismeretlen.

Rettegi István ms. 1743 állítása szerint betűsorát a firenzei könyv alapján írta: *Accedit ex vetusto exemplari in Bibliotheca M. Ducis Hetruriae existente norma litterarum Hunnicarum.*; p. 103 *Typi Exemplar perquam Vetustum, integro Volumine in Bibliotheca Magni Ducis Hetruriae extat. Nilotica Papiro impressum. In Indice ejusdem Libri sic habetur: Liber Vetustus typographtheis Scythicis Literis in Bibliotheca Ducis Hetruriae, qui a Scytharum Caurinorum Principe fertur dono missus Leone X. Pont. Max. Florentiam.* ‘Hozzáteve a hun betűk mintája az Etruria nagyhercegének könyvtárában levő régi példány alapján. ... igen régi nyomtatott példány, ép kötetben van Etruria nagyhercegének könyvtárában. Nílusi papiruszra nyomtatva. A mutatójában így áll: (még egyszer ugyanaz), állítólag a *caurinus* szkíták fejedelme ajándékba küldte X. Leó pápasága idején Firenzébe.’ Ez azonban közvetlenül nem lehet igaz, mert a kézirat keletkezésekor ilyen könyv (már?) nem volt azonosítható, minden bizonnyal átvétel Szamosközytől, azonban a könyv eredetére vonatkozó megjegyzés forrása ismeretlen; az adott betűsor mintája valójában Telegdi, tehát Rettegi úgy gondolta, hogy Telegdi *Rudimentája* a feltételezett könyvre megy vissza.

Említi Szamosközy István, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum*, Padua 1593¹, 13–14, Francoforti 1598², 12–13. Antonius Maginus, *Geographia Cl. Ptolomaei. Venetiae* 1596¹, II 162, nota 17 [olasz nyelven: Venezia 1598¹, II 114]. Marcus Zuerius Boxhorn, *Historia Universalis sacra et profana*, Francoforti & Lipsiae 1654. 181. Georgius Csipkés Comarinus, *Hungaria Illustrata. Ultrajecti* 1655, 21 (elveti). L. Toppeltinus, *Origines et Occasus Transylvaniae*, Lugdunii 1667, 71 (az ő korában már nem található). Bél 1718, 50–51, 60. D. Cornides, *De vetere litteratura Hunnica*, ms. 1780. XI. 25 (kétesnek tartja). Kállay F., *Historiai értekezések a nemes székely nemzetről*. Nagyenyed 1829, 18–37 (hitelesnek tartja). Jerney 1840, 115. Berzeviczy A., *Tudománytár* 8, 1840, 115 (a kötet nem található). Szabó 1866, I 127, II 119 (nem rovásírás). Nemes 1882, 766. Fischer 1889, 12–13 (ázsiai nyelv). Sebestyén 1915, 4, 82–87. Ernyey 1917, 167 (burkoltan hitelesnek fogadja el). Tagliavini 1930, 35–36, 29. j. Forrai 1985, 172–173. Forrai 1994, 308–313 (nem ro-

vásírás, valószínűleg ujjírás). Ferenczi 1997, 6; Komlóssy 2006, 531–532. Sándor 2014, 231–232 (kínai?). Tubay 2015, 73–74.

Rovásírás volta valószínűtlen, valószínűbb valamely ázsiai nyelven készült ms. (Fischer: japán vagy kínai) vagy ösnyomtatvány (Boxhorn leírása alapján kínai [kulturkörben készült] nyomtatvány, anyaga esetleg selyem lehetett?), amelyet a szemtanúk tévesen azonosítottak magyar írással.

*228 X B-10

Graffito, **Berekeresztúr** (Bâra, Románia – Marosszék), református templom. Fennáll. V. 1540.

206 alatti falfelületen vakolatba karcolt nagyméretű jelek, valójában arab számok és képek, nem szöveges felirat.

→ 154⁰ (két vonalas rajz) 154⁰

228

Fotó: **228**.

Ráduly 2008, 42–43. Erdélyi–Ráduly 2010, 73 (csak a jobb oldali; olvasatot nem adnak). Mandics 2010, III 70 (Ráduly nyomán). Benkő 2014, 321–322, 7. kép (rajz). Említés: Benkő 2014a, 70.

Benkő: 1540 (bárd és kézivonó ábrája) 1540.

***229 X B-10**

Graffito, **Berekeresztúr** (Bâra, Románia – Marosszék), református templom. Fennáll. V.

Felfedezte: Ráduly 1992 előtt?

A déli külső falon, a **206** felirattól balra. Vékonyabban bekarcolt nagyméretű rajzos ábrázolások: sugaras nap (?), keresztre emlékeztető összetett alakzat, függőleges vonalak. Ugyanakkor készült, mint a **206** (1540 vagy kevéssel korábbi), mivel egy magasságban áll mellette, vagy pedig valamivel később, a kész felirat melletti üres helyet kihasználva.

Fotó: **229**.

Ráduly 2005. (Rajza alapján a jel-sor rovásfelirat lenne, amely így írható át: ← 20^02 01 01 03.) Ráduly

2008, 35, 37. Erdélyi–Ráduly 2010, 70. Mandics 2010, III 70 (Ráduly nyomán).

Ráduly: I^Zs/Zs^I Sz Sz/R I.

A rajzolatok valójában szinte bizonyosan nem adnak rovásírást, hanem képek.

229

***230 Lat B-04b**

Graffito, **Berekeresztúr** (Bâra, Románia – Marosszék), református templom. Fennáll. V.

A torony belsejében, első emelet északi falán, illetve nyugati falán az ablaknyílástól jobbra. A falfelület alsó részén a vakolat leomlott, felette jóval embermagasság fölé nyúlóan latin kapitális *hic fuit*-feliratokkal, csatajeleneteket ábrázoló rajzokkal, geometrikus firkákkal teleírva a XVI. sz. végétől az 1970-es évekig. A feliratok közt nincs rovásírást.

Fotó: **230**.

Ráduly 1995, 21, 27–29 (1–5. rajz; = R. J., Vegyes rovásjelű felirataink. NÚ 46/98, 1994.V.20, 4–5). Említés: Ráduly 1992 (rajz; csak: *a*); Ráduly 1996/7; Ráduly 1998,

230

92; Mandics 1910, III 78.

Ráduly véleménye szerint három felirat így oldható fel: **a** *Hic fui 13' (=T) PM AD 1619*, **b** *H 03 (=I) P 16' (=M)*, **c** *H 03 (=I) PM*; mindhárom ugyanannak a szerzőnek műve 1619-ből. Valójában mind a három esetben minuscularis T, illetve F került a kapitális betűk közé (erre számos példa van általában és kifejezetten a berekeresztúri toronyfülkében is): **a** \rightarrow *Hic fuit* \circ *PM a(nno)* \leftarrow *D(omini)* \rightarrow *1619*, **b** \rightarrow *h(ic) f(uit) PB*, **c** \rightarrow *h(ic) f(uit) PM*: Nincs ok feltételezni, hogy a jól olvasható, de aránytalanul nagy felső görbés, nagyon gyakorlatlan kézre valló kapitális B betűnek rovásjel-értéke volna, és szerzője azonos volna az **a** és **c** gyakorlott kezű írójával; **a** és **c** valószínűleg tényleg ugyanattól (kézírás hasonló), de bizonyára nem ugyanabból az évből. Ugyanott két *hic fuit* F-je Ráduly szerint 'hasonlít' rovásírásos 03 = I jelre; ebből a megjegyzésből semmi nem következik, mindkét F minuscularis, azonkívül még jó néhány hasonló van a toronyfülkében.

*231 Lat E-04c

Kályhacsempék sorozata, **Székelykeresztúr** (Cristuru Secuiesc, Románia – Keresztúrszék).

4, részben töredékes darab, előkerült Székely Attila ásatásán, Székelykeresztúr, Kriza János u. 23. sz. udvarház pincéjének betöltéséből. Ő.h. MIM ltsz. 15.506, 15.507,

15.508, ? V. XVI. sz. a leletkörülmények alapján, kb. a század 3/4-e, ha a mester azonosítása helyes.

Égetett agyag kályhacsempe 21,6 x 15,5–7. Formába készített, égetett, mázatlan, homokkal soványított vörösbarna agyag kályhacsempe, amelyen középen jobbra lépő sisakos, pajzsos, dárdás lovas áll, felette hold és csillag, a ló fara felett gázlómadár, lábai alatt különböző ábrák, két csillag (pentagramma és három vonalból kialakított [hópiheszerű] jel), a ló hasa alatt téglalap alakú ferde keretben néhány jel, amelyek kétes, hogy betűk vagy geometrikus szimbólumok; legalul az alsó pentagrammától jobbra egy sorban hat jel, haladási irányuk talán balról jobbra, a két utolsó jel szimmetrikus, valószínűleg mesterjegy, a megelőzők szöveget adó betűknek tűnnek. Három fennmaradt példány erősen töredékes, egy egész, azonban mindegyik erősen megkopott, a felirat csak több példányt összevetve rekonstruálható.

→ 42?^13 37

→ 43' 40 ,06'? 06^02^01? '13 13'

Var.lec. 2 sor 3. jel '34? 4. jel 07^48? (esetleg a két lehetőség kombinációja?)

Fotó: **231a, 231b, 231c, 231d**, rajz: **231e, 231f, 231g**.

231a

231b

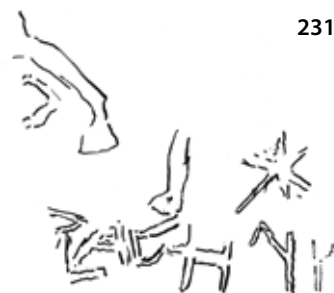

231c

231d

231e

231f

231g

Benkő–Székely 2008, 257 n. IV/7 (122. kép). Ráduly 2004, 53–55 (= A székelykeresztúri kályhacsempe vegyes rovásjelei. NÚ 52/211, 2002.IX.9., 4). Erdélyi–Ráduly 2010, 101. Mandics 2010, III 63–64. Ráduly 2011, 32–34 (fotó; = A székelykeresztúri kályhacsempe két feliratának olvasata, Örökségünk 4/3, 2010, 2–8).

Ráduly (2009-es olvasat): *K^aty v. K^uty | It^r R^odi László* (LÁ latin betűvel). Erdélyi–Ráduly: *K^ati v. K^uti | It^r R^odi Lak*. Benkő–Székely: olvashatatlan.

Az első sor (?) jelei többféleképpen értelmezhetők, lehet két bekeretezett geometrikus szimbólumra (keresztre és rombuszra) gondolni, de a jobb 1. jel TMK szerint is fel-fogható (37), az olvasat SZR szerint K²SzD vagy K²||D, viszont olvasható latin betűvel is: *Flo*(- - -). A 2. sor eleje egyértelműen (gyakorlatlan, csúnya) latin kapitális betűs írás, olvasata *Lach*(- - -), nyilván a készítő megnevezése (szász mester?), utána pedig kettős mesterjegy.

Elképzelhető, hogy a teljes jelsor egy latin betűs nevet ad ki: *Flo(rian?) Lach*(- - -), ez esetleg azonosítható *L. F.* mesterrel, akinek 1573-ból ismerjük keltezett csempéjét (Benkő–Ughy 1984, 61 [Székelykeresztúr n. I/3], 29. kép), bár a csempe ábrázolásának tárgya ugyan hasonló, de stílusa erősen különböző.

***232 Lat B-04b**

Graffito, **Berekeresztúr** (Bâra, Románia – Marosszék), református templom. Fennáll. V.

Felfedezte: Ráduly János 2007?

Szentély déli külső fala. Vakolatba karcolt 8,5 x 34 cm keret, benne rendkívül kopott, bizonytalan, balról jobbra haladó jelcsoport, jobb széle egészen friss sérüléstől és javítástól jórészt megsemmisült. Kapitális latin betűk maradványai, az írásmód alapján XVI. sz. 2–XVII. sz. 1. fele. Alatta 9 cm-rel keret nélküli, balról jobbra haladó jelcsoport (4,2–6 cm), szintén latin betűk maradványai, átmeneti írásstílus fraktúr és kapitális közt, valószínűleg XVI. sz. (első fele?).

a $H(ic)^fuit\ SO?[-\ 3\ -/++[-\ -/+-\ 3/4\ -/]$

b *Marcos.*

232

Fotó: **232.**

Ráduly 2008, 41–42 (**b**), 49–50 (**a**) (= Berekeresztúr 11-12. rovás emléke. Hazanézó 18/2, 2007, 14–15). Erdélyi–Ráduly 2010, 77 (rajz); 72 (rajz) (olvasatot nem adnak). Mandics 2010, III 70 (**b**), 71 (**a**) (Ráduly nyomán).

Nem rovásírás, hanem latin betűs *hic fuit*-feliratok. *Marcos* valószínűleg magyar személynév (Márkus). $SO[-\ -]$ bizonyára szintén személynév kezdete.

***233 Lat F-10?**

Réty (Reci, Románia – Sepsiszék), református egyház kelyhe.

A kelyhen 3 sorban 6-6 jel, haladási irány megállapíthatatlan. 6 jel napkorongot for-

máz, a többiek írásjeleknek tűnnek, részben latin betűk, részben latin betűkre alapozó variációk. Értelme nem olvasható ki.

Ms. Teleky Sámuel, TK 1503 (Marosvásárhely): *Inscriptio in latere Calicis Ecclesiae Rétyiensis in I. Sede Siculicali Háromszék exist.* ('Felirat a rétyi egyház kelyhének, amely Háromszék székeszékében van, az oldalán.') Rajz, 12 jel; rovásírásos emlékek mellé sorolva).

233

Rajz: 233 (Fischer után).

Ed. pr. Fischer 1889, 80–81 (nem rovásírás). Mandics 2010, III 48 (kétes).

Említés: Nemes 1882, 766 (kétes).

Nem rovásírásos felirat, hanem latin betűkből és szimbólumokból összeállított jelképes ábrázolás.

3.6. Kései rovások (1599 után)

(Telegdi János Rudimentájának ismertté válása után keletkezett feliratos rovás emlékek. A Telegdi hatására készült kéziratos rovás emlékeket ld. II. k.)

234 SZR B-10

Homoródkarácsonyfalva (Crăciunel, Románia – Udvarhelyszék), unitárius templom. Fennáll. V. 1625.

2006-ban Lányi József fedezte fel.

Graffito Szent László-legendát ábrázoló falképen az egymásnak támadó seregek élén járó két ló feje közt, illetve a ló nyeregtakaróján, kék háttéren; a felirat feletti részen dárda szúr a kun harcosba. 2 mezőben jó állapotú bekarcolt jelek, 1. sor 5 jobbról balra haladó jel (4,3–5,6 cm), 2. sor arab betűs évszám (3,8–4 cm).

← 13 15 13 15 41 || → 1625

TATAR¹ || 1625

Tatár || 1625.

234a

234b

Fotó: **234a, 234b.**

Ráduly 2008, 64–66. Erdélyi–Ráduly 2010, 90. Mandics 1910, III 79. Sándor 2014, 198–299 (rajz: 199. kép). Említés: Ráduly 2008, 27–29; Czoguly 2009 (a falkép tárgyalása); Benkő 2012, 53 (fotó: 3/1. kép); Tubay 2015, 158.

Ráduly: *tatar*.

TMK szerint világosan olvasható jelek. Az adott évben nem tudunk tatár betörésről a Homoród vidékén, a névnek tehát történeti alapja nincs; feltehetőleg a legenda átértelmezéséről van szó a kortárs események nyomán, a kun vezért definiálják „tatár”-ként.

235 SZR+Lat C-01a

Énlaka (Inlăceni, Románia – Udvarhelyszék), unitárius templom. Fennáll. V. Felfedezte: Orbán Balázs 1864.

Fatáblás mennyezet, a hátulsó kar feletti kazetta. A fatáblák nagy részén XVII. századi festett ornamentális díszítés, de több kazettában indadisz közt vagy az indadisz keretén latin nyelvű minuszkuláris fraktúr felirat is van (*a-i*, ld. alább; *d* 1-2. sor és *e, f* kapitális betűk), *a* alapján a festés időpontja 1668. A famennyezet négyszöges, három deszkára kiterjedő festett kazettás díszében 58 x 67 cm, három deszkából álló kazettában kétfülű korszóból kinövő szimmetrikus virágdísz felett 2 sorban 26 jel, jobbról balra, egyenletes nagyságú (1. 4,6–5,5, 2. 4,8–5,3 cm) betűkkel. A betűszárak végén többségében apró kétoldali szerifek. A szavak közt térköz. Restaurálva (a latin feliratok részben restaurálás alatt); a festés eredeti színét jórészt elvesztette, a fekete vonalazás mellett szürkés-kék és helyenként barnás-vöröses festés nyoma fedezhető fel.

→ *Deut VI* ← 04 15 46 03 34 13 84 81

← 35 84 **87** 48 04 03 66 34 16 66 '34 81 15 03 02^06 15 43' 87 °

Deut VI || Gy AZ ISTEN | GEOR¹GyIUS MUSNAI D{[^]J}AK¹O (v. D[^]R²AK¹O) °

(lat.) *Deut(eronomii) VI* || ^Egy az Isten | Georgyius Musnai [D]akó v. D[ar]kó.

235a

Fotó: **235a**, **235b**; Visy Zsolt felvételei: **235c**, **235d**, **235e**, **235f**, **235g**, **235h**, **235i**, **235j**.

Ed. pr. Szabó 1864. Az **a, j** latin nyelvű tábla első leírása: ms. MUEKV Gylvt. 1801.I.20. Lázár István püspök visitációs jegyzőkönyve 151–152, ed. Fehér 2017, 310, 314 (9. kép).

Orbán 1868, I 124 (**a-h** is). Szabó 1864 (**a, c** is). Szabó 1866 II 115–116 (**a, c** is). Nemes 1882, 766. Fischer 1889, 65–66 (**a-c** is). Désy 1902, 18. Csiky 1902. Tar 1902. Sebestyén 1909, 237–243 (**a-b**, részben **c** is; rajz: 134–135. kép), Debrecenyi 1914, 17–18. Németh 1934, n. 9 (fotó: V. mell.), Pálffi 1934. Ferenczi 1936. Michaelis 1938, 139–140. Csallány 1960, 87–88 (rajz: 30. kép). Csallány 1970, 610. Ferenczi 1971/72. Ferenczi 1974. Ferenczi–Ferenczi 1979, 28–29. Dávid 1981, 98–99, 102 (**a-g, i** is). Püspöki Nagy 1982, 43–44. Kósa 1983, 88. Forrai 1985, 174–176 (fotó). Forrai 1994, 313–316 (fotó). Ráduly 1995, 10, 60–63 (fotó, rajz). Györffy–Harmatta 1997, 152. Ferenczi 2002, 7–23, 70–75. Dancs 2008. Visy 2008. Balassa 2008 (**a-i** fotó: III–X, 5–6. kép). Erdélyi–Ráduly 2010, 95. Mandics 2010, III 97–105. Sándor 2014, 200–202 (fotó: 29. kép). Fehér 2017 (**a-j** is, fotó: **a-d** 1–4. kép).

Említés: Kővári 1866, 299–300 (rajz); Hódoly é.n. 4; Réthy 1888, 55; Gergely 1895; anon. 1902, 10 (Csiky és Fischer olvasata); Kalmár 1916; Ernyey 1917a, 408; Ferenczi

235h

235i

1939, 185; Szeghalmy 1942, 346; Vá-
sáry 1974, 160, 162; Forrai 1988, 35–
36; Ferenczi 1992, 58 n. 9; Ferenczi
1994b, 73; Vékony 1985, 80; Vékony
1987, 19; Ráduly 1998, 98; Muzsnai
2000; Forrai 2000; Ferenczi 2000; Fe-
renczi 2001/2; Ráduly 2004, 83–88 (= *Még egyszer az énlaki rovásletről*. *Hazanéző* 11/1, 2000, 22); Ráduly
2011, 41–46 (= *Újabb adatok az énlaki
rovásletről olvasatához*. *Örökségünk*
2/3, 2008, 14–15); Benkő 2012, 57;
Visy 2013 (8. kép); Benkő 2014, 316;
Visy–Kondor 2015; Tubay 2015, 67,
75–76.

Orbán [rajzán a 2/13. betű kimarad],
Szabó és nyomában Fischer: *Georgyius
Musnai. Csak e|gy az Isten*. Nemes:
*Georgyius Musnai deák. E|gy az Is-
ten*. Désy: *Georgyius Musnai Jenlakán*
(JNL ideogramával olvassa). Csi-
ky: *Egy az Isten | Georgyius Musnai*
E|pajon. Tar, Püspöki: *Egy az Isten /*
Georgyius Musnai d° Jákó. Sebestyén:
Egy az Isten / Georgyius Musnai d°ják
É^n(lakán). Debrecenyi (utolsó szó):

235j

*djako*ⁿ. Pálffi (utolsó szó): *Jakó* vagy *Dakó*. Csallány, Forrai, Musnai: *Egy az Isten* | *Georgyius Musnai d'iako*ⁿ. Ferenczi, Vékony, Kósa, Dávid (nem felirattani leírás): *Egy az Isten* | *Georgyius Musnai Dakó*. Ráduly: *Dar*^{kó}. Harmatta: *Egy az Isten* / *Georgyius Musnai Dj'aqó*.

A latin nyelvű feliratok (*j* a karzaton, 1848-ban elpusztult):

a → *D(eo) O(ptimo) M(aximo) S(acrum)*. | *Hocce templum per man'(us) | noxias immaniû(m) Tartaro|rû(m) Anno 1661 in cineres re|dactû(m), beneficio et pio erga deû(m) | zelo incolar'(um) Jenlakien'(sium) et Marto|nofien'(sium) in honorê(m) uni'(us) veri dei | lacunare tectû(m), arte pictoriâ in|signit'(ur). A(nno) 1668 p(er) Geor(gium) Musnieû(m), | pařtore exiřtente Johanne Árkosi*. A legjobb, leghatalmasabb Istennek szentelve. E templomot a szörnyű tatárok bűnös keze 1661-ben felégette, az énlakai és martonosi lakosok adományából és Isten iránti kegyes buzgalmából az egy igaz Isten tiszteletére készült mennyezet festményekkel ékítették 1668-ban Musnai György által, Árkosi János lelkészisége alatt.

b → *Per manus menřary* | *Andrea*^e *Szařz de Jê(n)|laka. Menře Auguřto*. Jenlakai Szász András asztalos keze által, augusztus hónapban.

c → *Peccatum idolatria*^e. | *Condidit in terris hominê(m) | Deus unic'(us) unum, | Fact'(us) homo multos fe|cit in orbe Deos. | Tempore a^eediliû(m) Mich(aelis) Bálint, Petri Se|beřtyen, Geor(gii) Miklós And(reae) Sigmond*. A bálványimádás vétke. Az egyetlen Isten egyetlen embert teremtett a földön, a megteremtett ember sok istent csinált a világon. Bálint Mátyás, Sebestyén Péter, Miklós György, Sigmond András gondnokok idején. [John Owen (Ioannes Audoenus, 1564 k.–1622) verse, Epigrammata IX 97., kiadását ld. ed. D. F. Sutton, 1999, <http://www.philological.bham.ac.uk/owen>]

d → *Scala coeli* | ↑ *Fides caritas spes I (= prima ad) Corint(hios) 13. | ↓ In coelum gradib'(us) virtutum | maxima feřtem | Quatuor ařcendit spes bona | quinq'(ue) Fides | Spes Lunam Solemq'(ue) Fides | contingit: amoris | Scala vel ad fummum | Pertinet usq'(ue) polum*. A mennyi lajtorjája. Hit, remény szeretet (1Kor 13). Az égbe az erények legnagyobbika hét lépcsőfokon emelkedik, négyen a jó remény, ötön a hit. A remény eléri a holdat, a hit a napot: a szeretet lépcsője akár az ég tetejéig ér. [John Owen, Epigrammata IV 259.]

e → *Soli deo gloria* Egyedül Istené a dicsőség.

f → *A^d legem et t^estimonia* A törvényhez és tanúságokhoz.

g → *Patientiâ vici* A türelem által győztem.

h → *Domus mea do|mus orationis voca|bitur, vos autem feci|řtis eam řpeluncam la|tronum*. Az én házam imádság házának mondatik, ti pedig azt latroknak barlangjává tettétek. [Mt 21,13.]

i → *Laus Deo, quia finem video*. Istennek hála, már látom a végét.

j → *Hic Chorus in Honorem et Gloriam Unius veri Dei et Filii ejus J(esu) Christi crucifixi pingi curatur beneficiô et expensis Juventutis popularis Jenlakens(is) et Mar-*

tonosien'(sis) Annō 1668. Mense augusto. Ez a karzat az egy igaz Istennek és fiának, a megfeszített Jézus Krisztusnak tiszteletére és dicsőségére festettetett az énlakai és martonosi nép ifjúságának adományából és költségein 1668 augusztus hónapban. (Ms. 1801 szerint.)

[**a** ms. 1801 *Musneu(m)*; Orbán *tectum*; Fischer: *factum*; Pálffi: *immanum Tartaror(um)*, *redactum*, *Deum*, *incolarum*, *insignit(um)*, *Musnien(sem)* Ferenczi 2001/2, III *p(astor)* *Geor(gius)* *Musnien(sis)*; Visy: *S(oli)*; *deum*, *honorem*, *uni*, *tectum*; *in|signit*; *p(ictor)* *Geor(gius)* *Musnien(sis)*. Fehér J.: *insignit(um)*, *Musnae(um)*, cett.: *Musnien(sem)*. **b** Orbán: *mensarii*; om. *de Jê(n)|laka*. Szabó, Fischer, Sebestyén: om. *Mense Augusto*. **c** Szabó, Fischer, Sebestyén *Math(iae)*, Dávid *Mich(aelis)*; Orbán om.; Visy *hominem*, *unicus unum*; Fehér J. *idololatriae*, *Andr(eae)*. **g** Orbán: *Pacientia vic(trix)*. **h** Visy; om. cett. **j** Fehér J. *Jenlakens(is)*.]

Világosan olvasható TMK szerint, az utolsó sor 02^06 jele kivételével szabályos jelekkel. A felirat igen kései, Telegdi Rudimentájánál jóval későbbi, ezért feltételezhető lenne, hogy nem népi írástudás, hanem tudós hagyományörzés műve. Az írás magánhangzó-ugratást egyetlen helyen, az *eg* szóban használ, s ez szintén lehet a könyvből tanultság jele.¹⁷ A jelek, noha festettek, a fába vésett betűk alakját utánozzák. Ugyanakkor az írás feltételezett mintája nem azonosítható: a betűalakok legtöbbször Kájoni ábécéjével egyeznek (a minden forrásban azonosakat nem számítva 9 pontos egyezés), de jellemző különbségekkel (K¹, R, T betűk), a Telegdi-ábécével az egyezés kisebb (6 jel), az összes többivel gyengébb. Ugyanakkor több feltűnő egyezés van a **200** felirattal (K¹, T, U), vagyis egy általunk ismeretlen tudós ábécévariánsnál mégis valószínűbb lehet eleven feliratos íráshagyomány hatása (is).

A szöveg szakrális tartalmú, unitárius hitvallás. A felírás szerint 1Móz 6,4. átfoglalmasával (Károli: *a'mi URunk Istenünk egy Isten*), valójában azonban ebben a formában megtalálható az Újszövetségben (Ef 4,6., 1Tim 2,5.).

Az utolsó szó olvasata problematikus: a jelek alapján egyértelműnek tűnik a D^J^KO (esetleg, kissé erőszakoltan, D^R^KO) olvasat, tartalmilag azonban nem ezt várjuk. A felirat festője minden bizonnyal azonos Musnai Dakó/Darkó György humoródmási lelkésszel (1641–1671 közt valamikor; a lelkésznévsor utólagos betoldása: *R. Darko quo anno et quamdiu egerit Pastoratum huius eccl(esiae) nescitur* 'nem tudjuk, Darkó nt. mely évben, meddig látta el e hely lelkipásztorságát';¹⁸ 1641-ig Musnai Györgyöt mint diákot ismerjük, 1671–1693 közt mint oklándi lelkészt), aki Homoródszentmártonban és Sárdon is festette a templomot (névformák: *D(omini) Georgii*

17 Fehér 2017, 317: a jeltől jobbra fel egy pont jelzi a „rövidítés” tényét. A pont valóban ott található, az azonban, hogy ez jelezné a magánhangzó-ugratást, a TMK szerinti rovásírásban egyedi volna, ezért aligha hihető.

18 Fehér 2017, 320–321: esetleg vonatkozhat az 1711-ben felszentelt Darkó Pálra (mivel a betoldás keletkezése előtt ez nem olyan rég volt, elég valószínűtlen lehetőség).

Musnai [1789.V.1. visitációs jegyzőkönyv idézi feliratát, Homoródszentmárton, ld. Pálffi 1934, 220, Ferenczi 1936, 38 szerint $D=D(akó)$, ez igen valószínűtlen; Huszka viszont az 1880-as években így írta le: *Georgy D(ako/arko) Musnae(i)*, ld. Fehér 2017, 301], *Musnae(us) Geor(gius) Darko* [1789.VI.11. Sárd], *Geor(gius) D(ako/arko) Musnai* [1801 Korond]; ld. bővebben Ferenczi 1971/72; 2000; 2001, 17–20; Fehér 2017, 284–302). Legalábbis különös volna, ha részben azonos nevű másik unitárius festő működött volna ugyanakkor. A névalakja a festőnek bizonytalan, a kiírt kortárs adatok *Darkót* mondanak, de csak másolatból ismertek; egy biztosan íráshibás 1660.VII.5-i adat Homoródmásoson *Musnay Bakó Györgyöt* említi (Fehér 2017, 298–299). Önmagában tehát a *Darkó* név a valószínű, de paleográfaiilag *Dakó* sem zárható ki. Ferenczi 1936 olvasata szerint a név *Dakó*, a muzsnai *Dakó György* szül. 1621–23 [az azonosítást kétséssé teszi, hogy ismerünk mázatlan csempét *Fazak(as) Mihali | Ge[o]r(gius) Mus(n)a(i?) | a←ñ(n)→o 1637* felirattal (lh. Székelykeresztúr, ő.h. MIM), vö. Benkő–Ughy 1984, 74 n. II/2, 75. kép], Pálffi 1934 és nyomában Ferenczi 1936, 36 érvelése szerint az **a** felirat [szerinte] *Musniensis* szava nem vezetéknév, hanem predikátum. Ferenczi 1971/72, 205: valódi név *Dakó*, művésznév *Darkó* (a XVII. sz.-ban teljesen anakronisztikus, igazolhatatlan elképzelés); Ferenczi 2002, 13: a *Darkó* név *Musnáról* nem ismert, csak *Dakó*.

Így eldönthetetlen, hogy a 02^06 15 olvasatának *DAR*-nak vagy *DA*-nak kellene lennie; mindenképp a 02^06 olvasata egyedi módon, az ismert ábécéktől eltérően *D* lenne (Ferenczi 1936, 27–29 felveti, hogy a felső vonal csak díszítés, mint a 34 jegynél is; elképzelése szerint lehet cirill mintára, de ez valószínűtlen). *DA* olvasat esetén a sárdi feliraton levő névalak hibás (mivel másolatból ismerjük, ez nem teljesen lehetetlen). Ráduly 2004 szerint elképzelhető 31^43' ligatúra, a valóságban nem áll a képen, és a 43' jel használata 37 helyett mássalhangzó után különben is hiba (bár a XVII. sz. végén felvethető, hogy a szerző már nem ismerte pontosan a betűk hangértékét). Tökéletesen olvasható azonban (Debreczenyi–Csallány–Forrai után) *d^jakó(nus)*, de ennek az olvasatnak az a hibája, hogy *Darkó György* a felirat készítésekor e hivatalt biztosan nem viselte (Ferenczi 1971/72 megalapozottan írja, hogy ez mint tisztség ekkor nem is létezett), hanem lelkész (Sárd: *pastor*) volt. (Forrai 1985 és *Musnai* 2000 javaslata, hogy egy ettől eltérő *Musnai György*, volt diák lett volna a festő, merőben valószínűtlen.) Esetleg felvethető, mivel nem ő volt a helyi lelkész, magát nem lelkészként nevezte meg, hanem arra utalt, hogy mintegy *szolgálatként*, „diakóniában” festette a kazettákat, de a nevéhez egyébként közel álló betűsort köznévként értelmezni eleve erőszakolt megoldás. Valószínűsíthetően vagy egy hangátvetéssel tévesen D^R^KO alakban festette fel a nevét és a sárdi olvasat helyes, vagy a *D* betűt festette fel tévesen, az olvasat D^aKO és a sárdi olvasat hibás. Legalább egy íráshibát a rovásírási szövegben a szerző tehát mindenképpen ejtett.

236 SZR A-02b

Bod Péter. **Fogaras** (Făgăraș, Románia – Fogaras vm.), református templom. Emlékkő, 1749–1769 közt. Elpusztult.

A templom oldalán elhelyezett emlékkő (méret: ?) magyar nyelvű, kapitális latin betűkkel készült felirata végén 1 jobbról balra haladó sorban 4 szó írás. Valószínűleg a XIX. században a betűk fekete festékkel átvonva (részben hibásan).

*E torony oldala tartja e nagy követ,
E kő befoglalja amaz áldott nevet,
Mellyről akárkiis méltán példát vehet
S példáját követvén az egekbe mehet.*

*Gróf Bethlen Kata ez, Betlen Sámuelnek
Kit szült Nagy Bórbára mint édes férjének,
Éltében hív társa Teleki Józsefnek,
Ki volt fő ispánnja Fejérvármegyének.*

*Ez ur e templomot másokkal fundálá
Ez aszszony az után bolt és tserép alá
Vétette költséget érte nem sajnála,
Mellyből az Istenre térjen örök hála!!*

*Huszonhét esztendő telt az özvegységben,
Minden rendek előtt példás kedvességben,
Ötvenkilentzeket világi életben,
Amit kívánt vagyon már Jézus ölében.*

51 87 02 11 81 85 81 31 37 84 31 03 33 {81} ,87 33 ,87 03 35 81 ,87 51 84 81

BOD PNTNR² K²ER²IT {N} ETE IGNEBEN.

Bod P[é]t[e]r ké[sz]ít[n]et'e Ig[en]ben.

U S X9 \A† W9WYt/CO S9) 37 †9X

236

Rajz: 236 (Sebestyén után).

Sebestyén 1909, 264–66. (rajz: 148. kép). Forrai 1988, 55 (rajz: 58. kép). Ferenczi 1997, 13. Forrai 1994, 351 (rajz: 150. kép). Említés: Sebestyén 1915, 10; Mandics 2010, I 426; Sándor 2014b, 338.

Sebestyén (csak rajzos rekonstrukció, átirat nélkül): *Bod P[é]t[fe]r k[ér]ít[et]te Ig[fe]l[n]ben.*

Bod Péter a feliratot tudatos hagyományőrzési szándékkal tervezte, így az a határát jelzi az eredeti rovásírási emlékeknek és a modern, tudományos irodalomból megismert alapján felélesztett rovásírásnak. Bod a SZR-t kétségtelenül tudományos leírások alapján ismerte meg és kutatta, erre vonatkozólag rövid beszámolót ad: Bod P., Magyar Athenas, Szeben 1766, praef., Bod P., ms. Siculia Hunno-Dacica (TK, Fond Teleki ms. 18 f-1028).

237 SZR G-?+04a?

Lőportartó, **Vadasd** (Vădaș, Románia – Marosszék).

Kovács Zsombor tulajdona (Marosvásárhely). XVII–XVIII. sz.

Háromágú szarvasagancs lőportartó, 14 x 5 (nagyátm.)/4,5 (kisátm.). Ép. Két kétbetűs jelcsoport az oldalán; a jobb szár dugaszán apró jelekkel hosszú jelsor, balról jobbra tart.

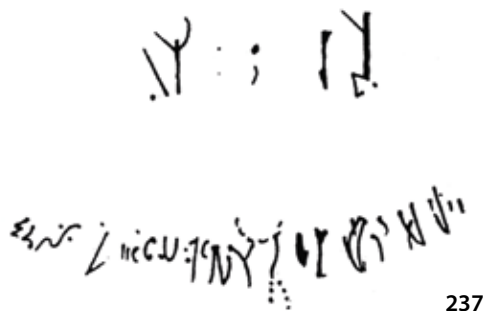
a '13 01 **b** 24? 31'?

Rajz: **237** (Ráduly után).

Ráduly 2004, 71–74 (=A vadasdi rovásírási porszaru. NÚ 51/12, 1999.I.16., 4). Ráduly 2004a. Ráduly 2008, 79–80. Erdélyi–Ráduly 2010 (hibaig. 37 = 60, rajz). Mandics 2010, III 51.

Ráduly: ZsSz, TSz (monogramok); a hosszú jelsor vége szám: 1573 (készítési év).

A két különálló jelcsoport erősen hasonló, valószínűleg ugyanannak a szövegnek enyhén módosult leírásai. Az **a** alapján elfogadható, hogy TMK szerinti jeleknek voltak szánva; a legvalószínűbb olvasat ez esetben TSz. Talán lehet tényleg készítő vagy tulajdonos monogramja. Az 1. jel alján többletvonás, amit Ráduly észlel, de hibásan VII. századi (!) hatásnak tulajdonít. A dugón levő szöveg valószínűleg olvashatatlan latin minuscularis betűs, a végén lehet évszám, de biztosan nem 1573: a 2. jel olvasata bizonytalan (*I+43?*); nem egyértelmű, hogy egykorú, a tárgyhoz képest akár lehet utólagos is. (Az edény jobb szárán levő két figurális dísz egyikén található keresztirányú karc Ráduly szerint tamga, de ez elég valószínűtlen.)

237

238 SZR? G-04a?

Lőportartó, **Sepsiszentgyörgy** (Sfîntu Gheorghe, Románia – Sepsiszék).

SzNM ltsz. ?. XVIII. sz. a hasonló stílusú tárgyak alapján.

Háromágú szarvasagancs löportartó, az előlapján kétoldalt több sorban végigfutó koncentrikus körökből álló díszítés. Jobboldalt két-két koncentrikus kör közé beiktatva egy bekarcolt kereszt és egy többvonalas jelcsoport. (Haladási irány valószínűleg jobbról balra: a löportartó állása szerint lefelé).

02 || 41? 02?

Rajz: **238** Molnár–Ughy után.

Említés: Molnár–Ughy 1975, 2b rajz.

A jelek a díszítéstől karakterisztikusan elválnak, tehát valószínűleg tulajdonjelölés, de csak bizonytalanul állítható, hogy TMK szerinti betűértékű: † *R D* (vagy *R I*, monogram?).

238

239 SZR G-?+04a?

Löportartó, **Kibéd** (Chibed, Románia – Marosszék).

A kibédi Németi család tulajdonában, előtte Koszta György (†1912) vadász tulajdona; Ráduly János 1991. XII. 20-án megvásárolta. Magántulajdon. *V. XVIII. sz. 2. fele – XIX. sz. 1. fele* a hasonló stílusú tárgyak alapján.

Háromágú szarvasagancs löportartó, 15,5 x 5 (nagyátm.) / 3 (kisátm.). Előlapján bekarcolt geometrikus dísz: közepén két nagyobb hatszirmú rozetta, a két száron egy-egy ötszirmú, felettük egy-egy kisebb, amelyben a rozetta nem készült el. A bal oldali központjából sugarasan vékony vonalak hálózák be a felszínt; köztük egy halvány kereszt. Felette oldalt csigavonaldísz. Ép állapotú, a díszítéseket bedörzsölt fekete viasz teszi jól láthatóvá.

A felső nagy rozettától balra egy fejjel lefelé álló jel (1,5 cm), a legfelső rozettától balra egy (1,5 cm, fejjel lefelé álló?), a rozetta bal szirmai közt két jel (0,8–1,0 cm), haladási irány: ? A jobb szár alján egy (ligatúra)jel, ebbe azonban nem jutott fekete viasz, tehát ez nem a díszítés része, véletlen vagy a készítő önmagának szóló jelzése.¹⁹ A hátlapon több átérő vízszintes és átlós vonal, melyek tökéletlen hálómintát hoznak részre, látszólagos betűjelekkel, de ezek véletlenszerű alakulatok, szintén nincs fekete viasszal kiemelve.

a 11 *b* ← 15 13 *c* ← 08 01 v. 08^41

a P; *b* AT; *c* I²Sz v. I²R?

¹⁹ Hasonló, a jobb alsó szár alján lévő jelzés más löportartón is előfordul: pl. Molnár–Ughy 1975, 24 (Fiátfalva – Filiaș, Románia – Keresztúrszék, ő.h. MIM I. sz. 1145), valószínűleg XVII. századi darab: a jel ékalakú, esetleg olvasható TMK szerinti 33 jelnek, de latin V-nek is. Ezek mindenképp inkább mester-, mint tulajdonjelzések.

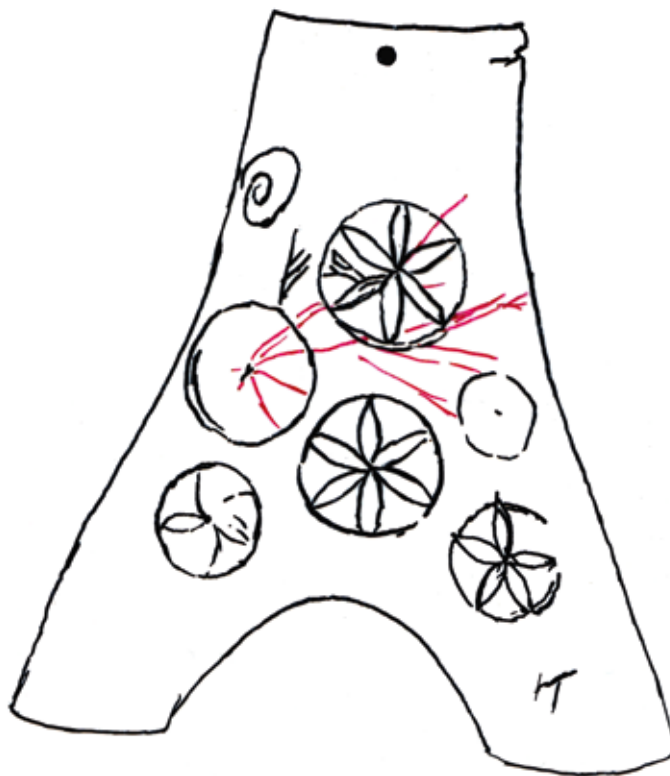
Rajz: **239** (Ráduly után).

Ferenczi 1992, 58 n. 12 (5. ábra). Ráduly 1995, 10, 12–19 (címlapfotó, rajz: 1–3. kép; = R. J., A kibédi rovásjegyes porszaru. NÚ 44/22, 1992.II.1, 3; Még egyszer a kibédi rovásjelekről. NÚ 44/95, 1992.V.16, 3; Rovásírásos nyelvemlék Kibéden. Művelődés 42/2, 1993, 44–45). Mandics 2010, III 52–53. [Rajz: Erdélyi–Ráduly 2010, 91 – szövegben nem említi.] Említés: Ráduly 1996/7; Ferenczi 1997, 22; Ráduly 1998, 89.

Ráduly, Ferenczi: AT és P. (Ráduly 1995, 13 *p(ortartó)?*; *c*-t nem olvassák)

A felirat egyértelműen TMK szerinti betűkből áll, ami a

tárgy korára tekintettel figyelemreméltó, mivel a SZR kései köznépi használatának legjobb bizonyítéka (XVIII. sz.-i eredeztetés egyszerűen a SZR használata miatt valószínűbb, mint a későbbi). A szövegét aligha lehet értelmezni, az AT betűk lehetnek a tulajdonos monogramja, de kérdéses, a P betű miért áll ellenkező irányban (Ráduly véleménye szerint a készítő úgy véste bele, hogy övre függesztve saját maga lássa; alig hihető, hogy feltétlen szüksége lett volna rá, hogy az övét nézze avégből, hogy tudja: valóban írott szöveg van-e a portartón, az pedig még kevésbé, hogy az övén viselve munkálta volna meg, az öntökönszúrást kockáztatva).

239

KÉTESEN ROVÁSÍRÁSOS

°240a–c SZR? C-01d

a Balaskó Pál, **Kálnógaráb** [Hrabovo, Szlovákia – Nógrád vm.], XVII. sz. vége? Elveszett.

b anon., pásztor, **Turóc vm.** [Szlovákia], XVII. sz. vége? Elveszett.

c anon., **Buda, Nagyszombat** (?), 1760-as évek. Elveszett.

a Bél Mátyás Ioh. Glosius honti evangélikus lelkész ms.-t idézi: *vir quidam rusticus*,

Paullus Balassko, Hrabouiensis, ex aduerso pagi Cálno, ad Ipolam fluuium, in Comitatu Neogradensi, inquilinus, meus, per annos aliquot, auditor, ea fuit, et in audiendo verbo DEI alacritate, et iuxta monitum Seruatoris, in adseruando eodem tenacitate, vt quum litteras didicisset numquam, conciones tamen, quas audiebat, singulas, fustellis insculperet, atque post decem, et plus, annos, vbi ratio auditorum erat reddenda, omnia sacri sermonis momenta, haud secus, quam si in litteras habuisset relata, promere posset accuratissime: quin et locum, in quo habita concio est ... Pastorem praeterea, qui subinde alius atque alius fuit, sollicite insculpebat. ‘Balaskó Pál paraszt, kálnógarábi lakos – Nógrád megyében az Ipoly folyónál –, néhány éven át az én hallgatóm, olyan szorgalommal volt Isten igéjének hallgatásában és az Üdvözítő intéseinek megőrzésében olyan kitartással, hogy noha soha nem tanult meg írni, az egyes beszédek, amelyeket hallott, botokra bevészte, és tíz vagy több esztendő után ha számot kellett adni a hallottakról, a szentbeszéd minden mozzanatát ugyanúgy képes volt pontosan felidézni, mintha írásba lett volna adva; sőt még a helyet is, ahol a beszéd elhangzott ... továbbá a lelkészt, aki közben más és más volt, gondosan felvéste.’

b Bél uo. forrás nélkül: *de opilione quodam in Comitatu Turociensi, accepi. Is ea fuit imaginationis ac memoriae, siue imbecillitate, siue peruicacia, vt Orationem Dominicam, eamque vernaculam, perdiscere, adulta iam aetate, nequiuert prius, quam eandem ignoto quodam caractere, dicere insculperet.* ‘Egy juhászról hallottam Turóc vm.-ben, ő olyan gyenge vagy épp hajthatatlan képzelő- és emlékezőtehetségű volt, hogy az Úr imáját, még hozzá népnyelven, nem tudta előbb megtanulni (már idős lévén), mintsem valami ismeretlen jelekkel rováspálcára rója.’

c Hasonló botra faragott emlékeztetőket említ François Xavier de Feller jezsuita utazó 1765–69 közt Budán, illetve Nagyszombat felé útján (naptár, úti emlékeztető; hírét hallotta, hogy gyónási emlékeztetőnek is szokás hasonlót használni).

a–b Bél 1718, 15–16. Említi: Szabó 1866 III 235 (szerinte Nógrád vm.); Ernyey 1917, 166; Ráduly 1995, 107–108 (= Népi írás volt-e rovásírásunk? NÚ 45/78, 1993.IV.23., 4), 125. **c** F. X. de Feller, *Itinéraire, ou Voyages de l’abbé de Feller en diverses parties de L’Europe: en Hongrie, en Transylvanie, en Esclavonie, en Bohême, en Pologne, en Italie, en Suisse, en Allemagne, en France, en Hollande, aux Pays-Bas, au Pays de Liege*. Paris 1820, I 71. Említi: Ernyey 1917a, 407; Mandics 2010, II 321–322.

Mindkét Bél említette emlék elveszett és szokatlanul kései. Ennek ellenére hitelességük ellen döntő érvek nem hozhatók fel: a **194** alapján botra rótt imák léte tény, és a **°248**, **°294a** alapján eddig is felmerült a gyanú, hogy a SZR Turóc és Hont vm. környékén is használatban volt (további esetleges felvidéki adat az ún. löcsei felirat, valójában elveszett kéziratos emlék, ld. Csallány 1972, 147, Mandics 2010, I 425,

amelynek hitele ellen nem szól komoly érv).²⁰ Bél 1718, 17 naptárrovásról is említést tesz, a leírásból azonban nem világos, ez valódi betűrovás-e (194 mintájára) vagy számrovás-jellegű emlékeztető (számrovás természetesen Turócból és környékéről is jól ismert, ld. Sebestyén 1909, 76–77). Prédikáció tartalmát és Miatyánkot azonban számrovás módján nem lehet rögzíteni (helyszínt, lelkész nevét esetleg igen), így mindkét leírás valódi rovásírássra utal. Latin betűs írás valószínűleg kizárható, mivel a szerző analfabéta, illetve az írást a testimonium ismeretlennek nevezi. A De Feller említette két emlék létét szintén nincs ok kétségbe vonni, a körülmények hasonlóak, és a műfaj is, azonban az írástípusra nem lehet utalást kiolvasni, így ezek lehetnek latin betűsek is, ami kb. 100 évvel később valószínűbbnek tekinthető.

°241 SZR? C-?

Gerenda, DÉS (?) (Dej, Románia – Szolnok-Doboka vm.)

Pánczél Géza magántulajdonában volt Esztergomban, állítása szerint nagyapja Désről vitte oda. Jelenlegi ő.h. ismeretlen. 1761, a felirat alapján.

Fagerenda, méret: ? A gerendán két sor véset, 1. nagyobb méretben 8 jel, valószínűleg jobbról balra, 2. kisebb méretben latin betű + évszám balról jobbra, a gerenda jobb szélén.

← 45 42 ‘42^13? 51 84 36 ‘15 | → A(nno) D(omini) 1761.

CsÜ+ BELA.

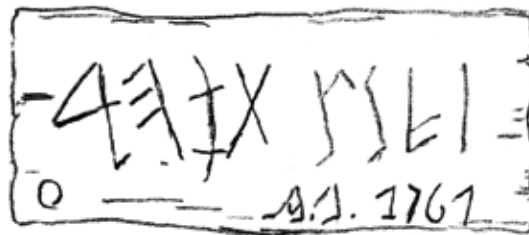
Rajz: 241 (Mandics után).

Szepessy Géza, Egy erdélyi rontásűző rovásírás. Magyar Őskutatás 2/6, 62–63 (non vidi). Mandics 2010, III 85–86 (rajz).

Mandics: *Csut Béla* AD. 1761.

A 2. sor felirata egyértelmű, az 1. sor pontatlanul lejegyzettnek tűnik, s ez

megnehezíti az értelmezést. A második szó világosan TMK szerint írottak látszik, így okkal feltételezhető, hogy a gerenda valóban rovásírással volt. Értelme azonban kétes: noha személynév bevésése a gerendába észszerű (tulajdonos?), az 1761-es készítésű

241

20 Kétségtelen ugyanakkor, hogy a Közép-Felvidékről idézett ún. rovásírással adatok nagy többsége hamisítvány (*179, *310, *311, *312^{1,2}) vagy valójában nem felirat / latin betűs felirat (*225, *294b-d, *295). A téves adatoknak ez a koncentrációja több tényezőre vezethető vissza, így a kőben gazdag vidék, amely sziklafelirat-gyártásra csábít (ez Bél fapálca-adataira nem vonatkozhat), az ősműltat kívánó szlovák nacionalizmus (Bél korában ez sem játszhatott szerepet – NB. először *225 is mint „glagolita” felirat bukkan fel az irodalomban!), de esetleg az is, hogy voltak a helyszínen mintaképek!

tárgyon a *Béla* keresztnév használata túl korai, XVIII. században e névre nem számíthatunk (hacsak nem utólagos az 1. sor). Az első szót minden bizonnyal pontatlanul jegyezték le, az 1. jel hihetően rekonstruálható 01 ,07 > 45 alakban, de a további 2 jel valódi alakja nem állapítható meg. Mandics olvasata semmiképp nem valószínű.

Valószínű, de nem bizonyos, hogy a felirat rovásírásos; ha az évszámmal egykorú, akkor pontatlan lejegyzés (és rongálódás?) miatt alakja és értelme kétes, ha viszont esetleg az évszámnál jelentősen későbbi, akkor hamisítványnak tekintendő.

°242 Lat? (SZR?) C-04d/05?

Faedény, **Szolokma** (Solocma, Románia – Udvarhelyszék). Kora: ?

Tatár Mihály szolokmai református lelkész 1965-ben gyűjtötte. Ő.h. NrM ltsz. 74.13.1. V.

Egyetlen fából készült, esztergált hengeres fakupa, magas szájrésszel, keskeny nyakkal, 28,8 x 8,0 (alját m.) / 7,3 (szájat m.). XVII. sz. vége (Györffy György szerint). Alján körben három bevésett jel csökkenő méretben (max. 2,2 cm), ennek alapján balról jobbra halad. Az első jel erősen megkopott, valószínűleg csonkán maradt ránk.

→ 55? 34 64

242a

242b

242c

Fotó: 242a, 242b, 242c (NrM felvétele).

Ráduly: VSB *I^{as} B*(- - -). NrM leltár (Király Péter): WSGy *I^{as} Gy*(- - -).

Ráduly 1995, 11, 44–46, 49–52 (fotó; rajz; = R. J., A szolokmai faemlék rovásjegyei. NÚ 46/19, 1994.I.28., 5; Még egyszer a szolokmai rovásfeliratról. NÚ 46/184, 1994.IX.17., 5). Említés: Kabay 1974 (valószínűsíthetően azonos tárgy; említ uo. egy Debreczeni László által Szakadátton talált fatönkből készült sótartót, amelyen rovásjelek vannak, erről nincs bővebb ismeretünk); Ráduly 1996/7; Ferenczi 1997, 22; Ráduly 1998, 90.

A jelek közül kettő TMK szerint értelmezhető, de 55 csak erőszakoltan. Ezért és a haladási irány miatt valószínű, hogy nem SZR, hanem más rendszerben készült: az 1. jel talán mesterjegy, a 2–3. pedig zegzugdíszítés? (A 2–3. jel egyébként, ha feltételezzük, hogy az 1. után megfordul az írásirány, tényleg olvasható lenne VS *I^{as}* formában, de primitív latin betűvel balról jobbra is lehet AM [monogram?]).

°243 SZR? F-?

Öntötégely, **Vargyas** (Vîrghiș, Románia – Bardócszék).

Vargyason ócskavasgyűjtéskor találták 1961 előtt, Sütő Béla magángyűjteményében szerepelt, halála után elveszett, 2009-ben már hiába keresték. Kor: ? (Mandics, érvek nélkül: XV–XVI. sz.)

Közelebből ismeretlen fém öntötégelyen (anyag, méret: ?) Balogh szerint „betűösszevonásos rovás”.

Balogh 1961, 1171 = 1979, 110. Mandics 2010, I 326.

Az ismert adatok nem elegendők arra, hogy eldöntsük, valóban rovásírással feliratról van-e szó; ebben azonban semmi lehetetlen nincs.

°244 SZR C-05?

Faedény, **Makfalva** (Ghindari, Románia – Marosszék).

1970 előtt néprajzi gyűjtéssel, pontos lh. ismeretlen. Ő.h. FDNM, ltsz. n. (kiállításban). V. Az írásjegyeket észlelte 1995. VIII. 15-én Ráduly János. XIX. sz. 1. fele–közepe (a gyűjtemény másik két, tipológiailag teljesen azonos fakulacsánál, melyek közül az egyik 1891-re keltezett, a faanyag állapota szerint kb. fél évszázaddal idősebb).

244a

Fakulacs, 16,2 cm (átm.), mindkét oldalán körbe kalászmintászerű levéldísz, középrésze üres. Egyik oldalán jobb peremén két bevéssett jel (0,4–0,7 cm). Haladási irány jobbról balra?

←,33 31 (?)

244b

Fotó: **244a**, rajz: **244b** (Ráduly után).

Lec. var. ←,33 01 vagy fejfel lefele → 13' 31

Ráduly 2008, 25–27 (fotó, rajz; = A makfalvi fakulacs két rovásjegye. NÚ 47/172, 1995. IX.2., 4–5), 90. Mandics 2010, III 89–90. Ráduly 2015, 24–27. Említés: Ráduly 1996/7; Ferenczi 1997, 22.

Ráduly: TR (balról jobbra olvassa). Ferenczi: RS vagy RT (jobbról balra).

Noha csak két jegyről van szó, azok szándékos bevésése vitathatatlan, nehéz azonban objektívan megállapítani az írás állását és irányát. Ráduly és Ferenczi a közepe felől nézve olvassák, így azonban a SZR jeleinek csak balról jobbra, betűkrözve felel meg. Más (latin) írástípus semmiképp nem lehet, számjelnek sem tipikus az alakja. Ha azonban a széle felől nézzük, elfogadható SZR jeleket látunk azzal a variációval, amelyet a (csak leírásból ismert) **201** használ, és egyes kutatók szerint 34 (=S) elfogadott változata volt. Ezt feltéve SR² vagy SSz olvasatot kapunk, bizonyára monogramot (mint Ráduly feltételezi, csak ő más irányban más betűkkel.)

Ez esetben ez a legkésőbbi ismert, hiteles rovásírásos emlékünk; e korban a SZR-t valószínűleg már csak egy-két monogram tradicionális leírására használhatták, és ez megmagyarázza a betűalakok enyhe elfajulását is.

A kései alföldi rovásfeliratok kérdése

Különböző XIX. sz. végi és XX. sz.-i adatok felmerültek arról, hogy az Alföldön a XIX. században használatban lett volna rovásírás²¹ (tehát nem számrovás, hanem írásos szövegrögzítés). Ténylegesen ilyen tárgy azonban (hamisítványoktól eltekintve) nem maradt ránk. A hat konkrét ismert adat mindegyikénél visszaemlékezésből ismertetnek egy-egy tárgyat, amelyre bevéssett (rótt) írás van, és ezt az adatközlő azonosítja a „székely-hun” írással, a pontatlan megfigyelés és nagy időbeli távolság miatt minden esetben felmerül a gyanú, hogy más írásrendszerről van szó (latin vagy cirill betűk),

21 Az adatokat szorgalmasan, de kevés kritikával összegyűjtötte Mandics 2011. Összesen 13 adatot talált, ezek közül n. 2, 3, 8 világosan számrovás, n. 1 pedig félreértés, minden bizonnyal cirill írásra vonatkozik (a 'scythiai, magyar nyelvnek betűi' tiltása Kalocsán: Márkói Paap János, Hat hangú ének. Buda 1796, 11.

kizárni azonban nem tudjuk a SZR használatát (valamennyi adatközlő jóhiszeműnek tűnik). A SZR, illetve bármely rovásírási rendszer fennmaradása az Alföldön általában véve nehezen hihető, mivel 1) közép- és koraujkorból sem ismerünk egyetlen adatot sem (vö. *267), 2) az Alföldön a népesség kontinuitása jóval kisebb a koraujkorban, mint Erdélyben, így kevésbé valószínű a középkori hagyományok fennmaradása. Négy adat azonban az Alföld keleti pereméről való, ahol nem tekinthetjük teljesen lehetetlennek rovásírás vagy rovásírással tévesen azonosított írásmód másodlagos jelentkezését a XVIII–XIX. században, erdélyi hatásra, illetve erdélyi eredetű beköltözőknél. Legegyszerűbben ilyenkor sem rovásírásról van szó, hanem román betelepülés folytán szórványosan megjelenő cirill betűkről,²² amelyeket összetévesztenek vele, mint Erdélyben is rendszeresen (vö. *253, *256, *257, valószínűleg *261).

°245 SZR?Lat?Cir? C-04d

Fa ostornyelek, **Csorvás** (Békés m.)

Tar Mihály visszaemlékezése szerint gyermekkorában (1850-es évek, 1860-as évek eleje) id. Tar Mihály (Gyula számadó juhásza) SZR-sal karikásos-nyélre írt. Használta rajta kívül az írást a községben Sas András juhász és Kovács Ferenc (Kajla) volt betyár.

Konkrét tárgy nem maradt ránk (*Jelentés* 1903: a békési Galambos János birtokában volt ilyen egykor – rovásírási voltát valószínűtlennek tartja), Tar 1900 körüli visszaemlékezése nem hiteles, az emlékezete átszíneződhetett. Szily és Sebestyén (Herman Ottó alapján) valószínűsítik, hogy csak számrovás volt. Amennyiben mégis írás, nem bizonyos, hogy nem primitív latin vagy (keletről terjedő) cirill betűkkel történt. Teljesen lehetetlennek azonban nem mondhatjuk az adatot, mivel nyilván csak egy-egy hagyományos név lejegyzéséről van szó, amely megkövült ismeretként fennmaradhatott akár a XIX. századig.

Említi: *Jelentés* 1903, 30–34; Sebestyén 1929, 245–246 (burkoltan tagadja: Sebestyén 1909, 312; Sebestyén 1915, 20); Mandics 2010, I 26; Mandics 2011 n. 4, 10, 11.

Vö. Viski 1929, aki okkal veti fel, hogy félreértés 1733–1745 közt az illyr [= szerb] nyelv tilalmából, amely részleteiben is megegyezik Paap adatával.) N. 4, 10, 11 pedig tulajdonképpen ugyanaz az adat. Összesen tehát hét hallomásból ismert adatunk van, amelyek közül egy (n. 9) nem köthető helyhez, pontosabb időponthoz és meghatározható tárgyhöz.

22 Nyilván ide lehet sorolni Mandics 2011 n. 5. adatát is, mely szerint Kiss Lajos adótiszt 1868-ban „székely-hun írással” vezetett pénztári naplót látott Görbesd (Gurbești, Bihar vm.) román faluban, bár ez nem feliratos emlék. Igen különös és párhuzamtalan lenne, ha egy bihari román faluban átvették volna a SZR-t; feltehetőleg Kiss tévesztette össze a két írásrendszert. Mandics 2010, I 323 hasonló adatot ismer Oláhkarácsonyfalváról (Crăciunel, Udvarhely vm.), ahol számrováson voltak nevek; ezt rovásírással utaló nyomnak tekinti, de bizonyosan tévesen, hiszen semmi nem utal arra, hogy a számrovás melletti nevek milyen írással voltak (itt is cirill a legtermészetesebb).

°246 SZR?Lat?Cir? C-04d?

Fa ostornyelek, **Kondoros** (Békés m.)

Kupecz Vilmos Kondoroson látott „rótt írásos” karikásostornyelet/botot (XIX. sz. 2. fele). Tárgy nem maradt ránk (valamilyen írott tárgy azonban biztosan létezett, mert a °245–°246 adatok egymást erősítik), nem bizonyos, hogy az adatközlő jól ítélte meg a látott írásmódot.

Említi: *Jelentés* 1903, 47; Mandics 2010, I 325; Mandics 2011 n. 12.

°247 X (Lat?) C-06c?

Épületgerenda, **Cibakháza–Tiszafüred közt** (tehát a Tisza mentén, Jász-Nagykun-Szolnok vm.). Elpusztult.

Jelentés 1903 említi, hogy Czollner Béla több helyen látott rovásfeliratot, így 1875-ben (?) egy pontosan meg nem nevezett csárdában gerendába róva. A feliratot azonban nem olvasta el, 1890 körül a csárdát lebontották. A felirat léte valósnak tűnik, azonban mivel a szöveget senki nem rögzítette, nem állapítható meg, milyen írásmóddal készült, latin betű a legvalószínűbb. Csárdában gerendán egyébként felirat természetes, funkciója a számrováshoz hasonló: az adósok nyilvántartása (kinek mi van „a rovásán”).

Említés: anon. 1902, 10; Mandics 2010, I 324; Mandics 2011, n. 7.

°248 X (Lat?) C-06c?

Épületgerenda, **Selmezbánya-Vihnyefürdő** (Banská Štiavnica, Szlovákia – Hont vm.) anon. 1902 említi, hogy Czollner Béla több helyen látott rovásfeliratot, így Vihnyefürdőn egy csárdában gerendán (XIX. sz. 2. fele), amelyet nem tudtak kiolvasni, Harangozó János kocsis keresztneveket olvasott le róla. A felirat léte valósnak tűnik (funkciója világos: az adósok nyilvántartása), azonban mivel a szöveget senki nem rögzítette, nem állapítható meg, milyen írásmóddal készült. Latin betű a legvalószínűbb, de a kiolvashatatlanság miatt más írásmód sem zárható ki – ugyanakkor a szöveg magyar nyelve feltehető, mivel a magyar kocsis tudta kiolvasni.

Az adat egészében nehezebben magyarázható a többinél, mivel nem az Alföldre esik és nem is magyar településterületre; kérdéses, összefüggésbe hozható-e a többi halvány észak-magyarországi feliratnyommal (vö. °240, °294a, az ún. löcsei felirat).

Említés: anon. 1902, 10; Mandics 2010, I 324.

°249 X C-?

Egerfarmos (Heves m.), XIX. sz. Szóbeszéd volt arról, hogy a Sas család rovásos deszkákon érintkezett betyárokkal, ilyen tárgy azonban nem került elő. Az adat telje-

sen betyárlegendának tűnik, valószínűleg nem létezett tényleges tárgy.

Említés: *Jelentés* 1903, 44–45; Mandics 2011, n. 6.

Határozottan nem állíthatjuk, hogy az említett rovásfeliratok nem léteztek, de némi valószínűsége csak a °245–°246 feliratoknál van rovásírás XIX. sz.-i használatának, néhány hagyományban fennmaradt név esetében (amelyeket ez esetben a leíró tulajdonképpen nem is szükségszerűen tudott kiolvasni). A rovásírás újkori alföldi használata nem bizonyított és nem is valószínűsíthető. Némely esetben bizonyítottnak vehetjük, hogy nincs szó rovásról: ld. *aliena et falsa*, *261, *267 (a hamisított feliratok egy 1803-as, valószínűleg szintén legendás, illetve félreértett feliratemlítés nyomán készültek).

ALIENA (TÉVESEN ROVÁSÍRÁSOSNAK TEKINTETT FELIRATOK)

*250 Lat B-04b/E-04c?

Graffito, **Csikrákos** (Racu, Románia – Csíkszék).

Vécsey Gyula 1965-ben Csikrákoson *a* a Bogát-hegyi kápolna déli oldalán vélt kőbe vésett rovásírásos jelsoportot látni, *b* ugyanott a templom mellett egy tetőcserépén. Mindkét esetben egyértelműen latin betűs feliratról van szó, *a* *hic fuit*-graffito (felette egy kereszt alakú, régebbi és jóval sekélyebb bemélyedés, amely azonban valószínűleg nem szándékos), *b* talán mesterjelzés. Önmagában egyik sem keltezhető, minden bizonnyal koraujkori.

a [Hic] fuit? +[? - -]

b +ARman (?).

a Az 1. jel esetleg $H^{\wedge}F$? A 4–5. jel esetleg *M*-nek is olvasható, de a feltételezett 5. jel lehet természetes repedés is.

Fotó: **250a, 250b** (Erdélyi I. felvétele alapján), rajz: **250c** (Vécsey után).

Vécsey 1972 (fotó). Erdélyi 1999a, 88–89 (8–10. kép). Mandics 1910, III 65–66, 80 (a), 63 (b). Mandics uo. 66 további hajdan létezett, lefestett-lemeszelt feliratmaradványokról tesz említést. Feltehetőleg ezek ugyanúgy latin betűs graffitók lehettek. Ibid. 27–28 kerítéskövekben feltételezett jelsorokat említ (*c* ← 06' 03, *d* ← 81 (vac.) 01 81), a közölt fényképek alapján ezek világosan természeti képződmények és nem írás.

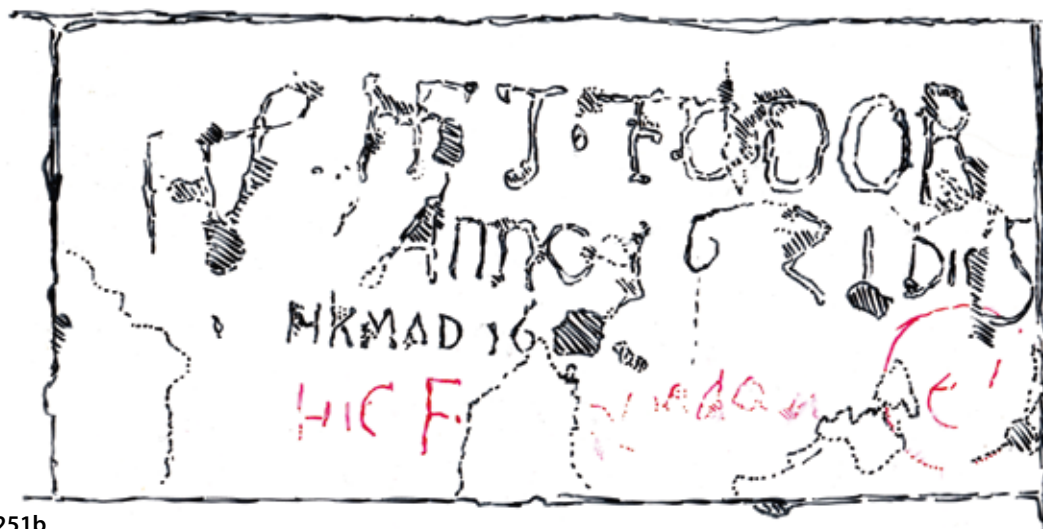
*251 Lat B-04b

Graffito, **Székelyudvarhely** (Odorheiu Secuiesc, Románia – Udvarhelyszék).

Graffito a székelyudvarhelyi ún. Jézus-kápolna belső falán, a bejáratától jobbra. 1621 és az ahhoz közeli évek.

251a

251b

Előkerült Kiss Loránd falkutatása során 2008-ban.

Valószínűleg XVII. század elei vakolaton bekarcolt és vörössel festett kapitális, a 2. sorban részben fraktúr betűs, balról jobbra futó feliratok (különböző kezek munkái); a bal szélén vörös vonalas rajz nyomai. A feliratok egymáshoz való időbeli viszonya kétes, kézenfekvő volna arra gondolni, hogy a legfelső a legkorábbi, de a *c* hiányzó 3. számjegyre kevés a hely a sérült felületen, legkönnyebben a 0 vagy 1 szám fér be oda, az *a* vonalai pedig helyenként metszik a talán a *d*-hez tartozó vonalas rajzokat (de azok összetartozása sem bizonyos).

- a* $H(ic) f(uit)$
b $H(ic)^f(uit) \circ J^o(- - -) Fodor | Anno 1621 die 5 [- - -]$
c $Hi^k (!) MAD(- - -) 16[- -]$
d $Hic f[uit] +++++$

Fotó: **251a** (Sófalvi A. felvétele), rajz: **251b**.

Mandics 2010, III 54, 64, 95 (rovásírás). Sófalvi 2013, 84 (latin; fotó: 7.t. 1).

Sófalvi: $h[ic] f[uit] Jo Fodor | Anno 1621 die [- - -] | MKM AD 16[- -]$

Egyértelműen latin nyelvű *hic fuit*-feliratok, rovásírás feltételezésére a legkisebb ok sincs.

*252 Lat B-01a

Rovásírásosnak hitt latin nyelvű felirat, **Csíksomlyó** (Șumuleu, Románia – Csíkszék). Vécsey Gyula 1965-ben Csíksomlyóban a Szenvedő Jézus-kápolna keleti oldalán velt rovásjeleket látni. Egyértelműen latin nyelvű feliratról van szó.

Salvatori (halálfej) *Mvndi* | *Ioan(nis)* 4. 42. | 1647.

252

Fotó: **252** (Erdélyi után).

Erdélyi 1999a, 88–89 (8–10. kép). Mandics 1910, III 81.

***253 Cir G-04a?**

Lőportartó, **Homoródkarácsonyfalva** (Crăciunel, Románia – Udvarhelyszék).

Ő.h. CsSzM ltsz. 112.

Háromágú szarvasagancs lőportartó 17 x 11,2, felületét kitöltő bekarcolt geometrikus mintával (középen napkorong-rozetta, oldalt kettősfonat és zezugminták, felül egy spirális dísz). A felső peremén egyik oldalt apró, határozottan vésett betűkkel balról jobbra haladó kétsoros karcolt felirat, másik oldalt vékonyabb vonalakkal latin betűs évszám: 1677.

A felirat valójában régi cirill betűkkel, román nyelven: → *Смачул | Лѣкъ`m`fu?`|| 1677.*

Fotó: **253a** (Erdélyi után), rajz: **253b**.

Vécsey 1972. Vécsey 1972a. Molnár-Ughy 1975, 3. rajz. Erdélyi 1980, 432–4 (fotó: 3–5. kép; rovásírás). Benkő 1994, 167 n. 7c (cirill). Erdélyi 1999a, 35. Mandics 2010, III 51–52. Említés: Ferenczi 1994b, 74 (Sabin Belu közlése alapján: cirill betűs).

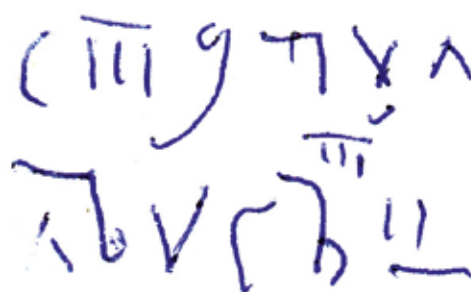
Erdélyi: MI[^]NSzTS? | SJSz+J++. Benkő: *Sta(n)ciul Lăcăt(u)ș 1662.*

***254 Lat C-02b**

Csejd (Cotuș, Románia – Marosszék), református templom. Fennáll. V.

Felfedezte Kelemen Lajos és ifj. Nemes Ödön, 1894.

A nyugati ajtó 1681-re keltezett, ívesen faragott szemöldökfájába 3 soros, kapitális latin betűs felirat bevésve. A 2. sor és 3. sor 3. betűje minuszkuláris. A

253a**253b**

szemöldökfából valószínűleg mindkét oldalt kb. 10 cm-t lefűrészelték, így az 1–2. sor utolsó betűi megsemmisültek.

An(n)o 1681 Kozma M^hih[al?]| Bodroki Ianos cina[l]|tak. | Die 13 Iuni.

254

Fotó: **254.**

Kelemen 1977, 245, 103.j. Ráduly 1995, 40–43 (1–2. rajz; = R. J., A csejdi rovásbetű. NÚ 45/218, 1993.XI.05., 5; Boltoki vagy Bodroki? NÚ 46/19, 1994.VIII.12., 5). Ferenczi 1997, 10 (latin betűs). Ráduly 2004a. Ráduly 2008, 78–79. Mandics 1910, III 82–83. Említés: Ferenczi 1992, 58 n. 11; Ráduly 1996/7; Ráduly 1998, 91.

Kelemen: *Kozma Mih; Boltoki; cina|tak*. Ráduly: *MH(ály), cina|tak*.

Kelemen és nyomában Ráduly az első minuszkuláris betűt tévesen SZR 36 jegynek határozták meg. Kelemen: Gálfalvi Kozma Mihály asztalosmester ismert nyárádszentmártoni és szentgericei munkáiból is. Bodrogi János egyelőre ismeretlen.

***255 Lat C-04c**

Székelyzsombor (Jimbor, Románia – Udvarhelyszék), vár. Fennáll.

A bejárat belső szemöldökgerendáján 2 sorban, balról jobbra haladó faragott névbetűk és évszám. A felirat latin betűs, monogramokat (készítők neve) tartalmaz.

F. J. S. J. 1697 | H. J. M. M. P. L.

Rajz: **255** (Dávid után).

Dávid 1981, 326–327 (rajz: 323. kép; az első két betű rovásírás, E Gy = ← 84 04). Ferenczi 1997, 24–25 (kétes). Mandics 2010, III 85 (1733. kép).

255

*256 Cir C-00

Mestergerenda, **Kovászna** (Covasna, Románia – Orbaiszék). Ő.h. SzNM ltsz. N353. V. Készült 1735-ben. A pontos leletkörülmények ismeretlenek.

Négyzethasáb alakú fenyőfa gerenda 268 x 18,5 x 18, hátoldala dísztelen és erősen korhadt, előoldalának közepén kétoldalt X-mintával keretelt 18,5 x 43,5 mezőben kettős zezugvonalas körrel körbevett hatszirmú rozetta két oldalán bevésett jelek, valójában számértékű régi cirill betűkkel „ay||ne 1735 (évszám). Két oldallapján hasonlóan keretelt örvénydísz felirat nélkül.

Fotó: **256a**, **256b**, rajz: **256c**.

Erős 1970 (rovásírás). Ferenczi 1978 (cirill). Ferenczi 1979. Benkő 1994, 166 n. 7a (cirill). Mandics 2010, III 84–85 (cirill).

256a

256b

256c

*257 Cir C-00

Lőportartó, **Felsővidra** (Avram Iancu/Vidra de Sus, Románia – Torda vm.). Ó.h. NrM Itsz. 5819. Pontos lelőköri körülmény ismeretlen, Jankó János 1894-ben gyűjtötte a MNM Néprajzi Tárába. 1742 a felirat alapján.

Háromágú szarvasagancs lőportartó 22 x 5,8 (nagyátm.) bekarcolt geometrikus díszítéssel: szárain sávosan elhelyezkedő ismétlődő díszek (vastag száron háromszögsor, kettős rombuszsor, kettős háromszögsor, körszeletsor; vékony száron körminta, kör

257a

+ háromszöggé stilizált emberalakok, hálómintás sáv), középen hatsugaras összetett rozetta, melynek tövében a jobb száron 4 jel. Valójában régi cirill betűk , $\alpha\psi\mu\delta$ 1742 (évszám). Hátoldal dísztelen.

257b

Fotó: **257a**, **257b** (NrM felvétele)

Jankó 1895, 87–88, 5. kép (cirill 1782). Viski 1942, 242 (rajz: 237. o. 1; rovásírás: $Musn^{a^i}$). Ferenczi 1997, 26 (cirill 1742). Mandics 2010, III 53.

*258 Lat/Cir E-04c?

Tetőcserép, **Székelyderzs** (Dărjiu, Románia – Udvarhelyszék).

Az unitárius templomban Erdélyi I. fedezi fel 1973-ban, 1987-ben a SzNM-be kerül. Ő.h. SzNM ltsz. ? (nem lelhető fel). Végén füllel ellátott téglalap alakú égetett tetőcserép, 19,5 x 39, 1760. Egyik lapján égetés előtt bekarcolt jelek: egy nagyobb jel, talán mesterjegy felül, majd alatta nehezen követhető sorbeosztásban 7–8 jel vagy ligatúra, talán balról jobbra haladnak.

→ 34^{34} (v. '64) '40 08 **44** | 04? | $31'^{34}$ **20** ÷ 05? | 81? 01?

$Math(e)$ | \ddagger | , $\alpha\psi\zeta$ (= 1760) | (2 karc)

Fotó: **258a**, rajz: **258b**.

Erdélyi 1980, 429–432 [rovásírás] (fotó, a valóságtól erősen eltérő rajz: 1–2. ábra). Dávid 1981, 277 említi, hogy a templom javításakor több Máté 1760 feliratú cserepet találtak. Benkő 1994, 166 n. 7b [latin betűs]. Erdélyi–Ráduly 2010, 115 (említés alienumok közt). Mandics 2010, III 63.

Erdélyi: SzJ (v. Sz[^]T[^]N) | I[^]Nd? Sz[^]N[^]T | ASzG[^]A? sz^ó<l>j v. ^lSz[^]t[^]eⁿ | (m)i[^]n[^]d(en?) sz[^]eⁿt v. ^es[^]eⁿg[^]j ? | ^An[^]t(al) Zsⁱg[^]a ?. Benkő: + | MA|ThE 1(?)7

Erdélyi olvasatát 2010-ben maga is feladta. A haladási irány és a jelek többségének azonosíthatatlansága miatt kizárható, hogy TMK szerinti írás, ugyanakkor latin betűs írásnak is nagyon nehezen azonosítható. Benkő olvasata inkább azon alapszik, hogy igyekszik megfeleltetni az ismert párhuzamnak. A legelső nagy jel ligatúra, vagy ha latin betűnek igyekszünk értelmezni, esetleg nagyon kezdetleges M. Az utána következő 2–4. jel megfelelhet Benkő olvasatának, de a sorok közé beszúrt értelmezhetetlen jel aligha a kezdő M, talán egy elrontott és akár az 1., akár a 3. sorban megismételt jel; a 3. sor talán cirill betűs évszám (a *256 tanúsága szerint a XVIII. században a Székelyföldön is elképzelhető volt az évszám cirill betűs feltüntetése, ellenben a *253 alapján lehetséges volt fordítva is, román szöveggel arab évszám). Az alattuk levő két karc gyengébb kivitelezésű, talán véletlen.

258a

258b

***259 Lat A-01**

Sziklafelirat, **Alsósófalva**-Görnyés (Ocna de Jos, Románia – Udvarhelyszék). Elvesztett.

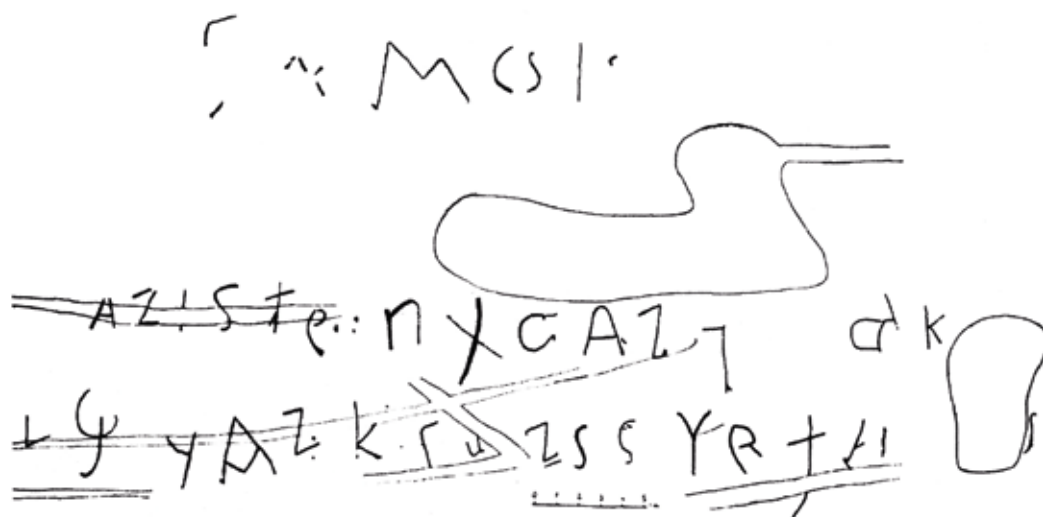
1933-ban találta Balázs Alajos. Latin betűs felirat, nem rovásírás. XVIII. sz., betűalakok alapján.

Alsósófalvától a temető mellett délre, Görnyés határrészben a Korond-völgy felett a Küsmödi-kő felé vezető úthoz közel szabadon álló 75 x 118 x 52 faragatlan, szemcsés andezittufa tömb. Rajta három sorban latin betűs, magyar nyelvű felirat sekélyen bekarcolva; a feliraton is keresztülhúzódnak utólagos, ekevas okozta sérülések.

++ *Mosis* (?)

Az Isten igaz + (vac.) AK OSM (?)

++?+GYAZK++ZSSYRT++[-]+

259

Rajz: **259** (Ferenczi után).

Nyíró 1933 (rajz). Ferenczi 1937 (rajz). Mandics 2010, II 426. Említés: Ferenczi 1994b, 74.

Nyíró: *Az Isten* (többet nem olvas ki), Ferenczi: *MCs* (monogram) v. *Mos(es)* | *Az Isten igazsakos m(eg?)* | *egy v. egygy az ki a/ez ssyrt látja?* [v. *bántja??*] v. *az ki ez[tt]yrta [s látja??]*

A felirat részben latin betűs volta nyilvánvaló, Nyíró felveti, hogy egyes részei rovásírással készültek (nem zárva ki hamisítvány voltát sem). Ferenczi bizonyítja, hogy egészében latin betűkkel készült.

Ferenczi Sándor olvasatát sajnos utólag nem lehet kontrollálni, különösen, hogy rajzban nem rögzített, csak általa látni vélt betűkre hivatkozik. Alternatív megoldásai közül valószerűtlen, amely sírfeliratnak olvasná: a teljesen formátlan kőbe miért vésnek volna a falutól távol sírfeliratot. Vallási tartalmú szövegről lehet szó, mint a 2. sor igazolja; az 1. sorban felvetett javaslat, hogy a *Mos(es)* szó számmal bibliai helyre utal, mégis helytelen abból az okból, hogy *Az Isten igaz(ságos)* szavak a mózesi könyvekben nem szerepelnek (ebben a formában Jn 3,33, enyhén variálva 1Jn 5,20). Valószínűleg az íróra utal hát, nem annyira monogramként (Ferenczi szerint fordított sorrendben, mert Cs mint keresztnév a XVIII. sz.-ban nem lehetséges, mint vezetéknév pl. *Csűr* gyakori a környéken), mint *Mosis* névként, és az előtte jelzett, de megfejtetni meg sem kísérelt 2 (?) betűmaradvány lenne a vezetéknév.

A 3. sorra Ferenczi felvetése, a sírnak értelmezéstől eltekintve, helyes lehet abban, hogy apotropaikus értelme van. Esetleg olvasható: *vgy az ki ez<t> ssyrten[é - -]*?

*260 Lat C-04a

Különböző fagerendák, szemöldökfák és fatáblák. **Nagybánya** (Baia Mare, Románia – Szatmár vm.). Elpusztultak.

Mandics 2010, I 319–320 tévesen rovásírással emlékként határoz meg egy sor elpusztult XVIII. századi fatárgyat (a legkorábbi 1705–1711 közt), azon az alapon, hogy Gergely 1895, 4 ír róluk, bár Gergely utalást sem tesz rá, hogy feliratuk nem latin betűs volna, sőt egynek hosszú latin betűs magyar sírversét közli is.

*261 Cir? C-06c

Épületgerenda, Füle (= Erdőfüle, Filia, Románia – Bardócszék)

Az egészen kétes leírás szerint Fülén (Barót vidékén) vagy Magyarhermányban illegális szeszkimérésben (bőgrecsárda) a mestergerendán Hajós Béla a XIX. sz. végén látta az adósok nevét ismeretlen jelekkel felróva. Romániában dolgozott székelyek megtanulta cirill írásnak gondolta – feltehetőleg helyesen. Nincs tehát szó rovásírásról.

Említés: *Jelentés* 1903, 48; Mandics 2010, I 324–325.

*262 Lat C-?+04a

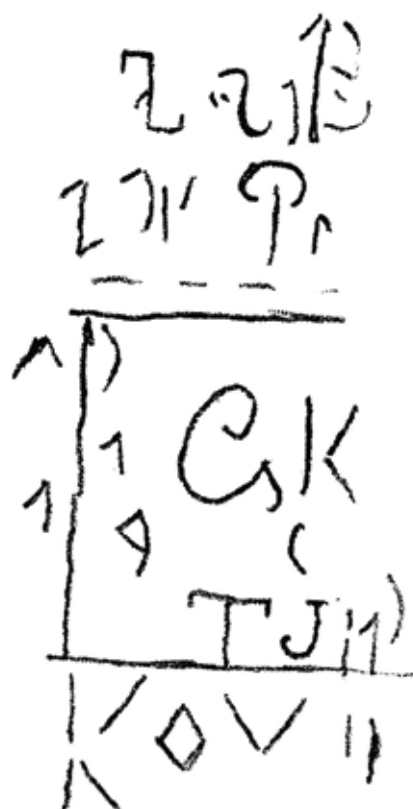
Deszka, **Vadasd** (Vădaș, Románia – Marosszék). Elpusztult?

1996 tavaszán találja Székely Ferenc néprajzkutató Vadasdon, Madaras Lajos istállóajtájába (1920-as építés) másodlagosan beépítve. Az istállóajtó 1998 óta megsemmisült. Fenyőfa ajtódeszka 165 x 15 x ?, a felület felső részén még kiolvasható jelek, alsó részén a jelek megsemmisültek. Nagy mennyiségű elszórt jel, nagy többségben latin írott és kapitális betűk, részben a másodlagos felhasználás során (1920-as, '30-as évek),

részben korábban (elmosódottan) bevésve. A régebbiek közt vannak rovásszerű elemi jelek.
 →Z? ◦ ←S→IB? | 43' 06 13' P 06' || 34 81 | 06
 | 06 | 15 || Cs(ászár) K(ároly) | T(óth) J(á)n(os)
 || 01 31 37 ,34 01 01 | 34 || M(adaras) L(ajos)
 1931 (?)

Rajz: **262** (Ráduly után).

Ráduly 1998, 56–57 (= A vadasdi rovásjeles deszka. NÚ 48/142, 1996.VII.20., 5), 90–91. Mandics 2010, III 90. Említés: Ráduly 1996/7. A szabadban álló és állandó igénybevételnek kitett deszkán (a fenyődeszka az időjárás viszonyosságokat az átlagnál kevésbé állja!) a korábbi írásjelek sem tehetők a XIX/XX. sz. fordulójánál, esetleg a XIX. sz. végénél korábbra. Teljesen valószínűtlen ebből a korból, hogy rovásírással felirat lett volna rajta; a töredékes és értelmet nem adó betűk sokkal inkább olvashatatlanra kopott latin betűs felirattól maradtak.

262

*263 Lat B-?+04a

Graffito, **Háromfalu** (Trei Sate, Románia – Marosszék).

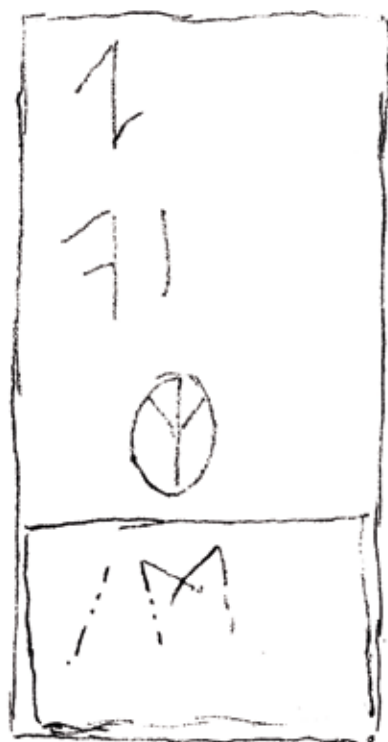
Egészen hasonló feltételezés, hogy Nemes Sándor csűrje falán vakolatba karcolva maradt volna fenn rovásírás. A házat id. Nemes Sándor 1912–29 közt építette. Az állítólagos feliratot Ráduly János 2005-ben írta le.

a 43' | 07 01 | (20' körbe írva) | 31 64 (vagy 66?); **b** (ujjbehúzások); **c** F M Kincses 1938.

Rajz: **263** (Ráduly után).

Ráduly 2004, 75–77 (=A vadasdi rovásjeles deszka, NÚ 48/142, 1996.VII.20., 5.) Ráduly 2008, 59–61, 72–74. Mandics 2010, III 81.

Ráduly: Q Sz G N^o^v^á^k? V R/Sz.

263

A jelek közt egy van, a legelső, amely SzR jelnek látszik (K^1), de önmagában másképp magyarázandó (különösen, hogy a K^1 jel használata sosem volt következetes); a 3. sor jele nyilvánvalóan nem írás, hanem díszítő ábra, a 4. sor pedig könnyen olvasható latin betűvel (AM). Mivel a keletkezési körülmények miatt rovásírás eleve teljesen valószínűtlen, a **b** és **c** felirat pedig világosan nem szöveges, illetve latin, egyértelmű, hogy itt is nem szöveges karcpróbák és latin betűk egyvelegéről van szó.

FALSA (TÉVESEN FELIRATOSNAK TARTOTT TÁRGYAK, HAMISÍTVÁNYOK)

*264

Ezüstedény, **Tordátfalva** (Turdeni, Románia – Udvarhelyszék).

A tordátfalvi unitárius egyházközség úrasztali tányérja, ltsz. UET 174.

1970. X. 14-én Dávid László azonosítja. Véleménye szerint XVII. sz.

Aranyozott ezüstitányér közepén a kehelynek kialakított mélyedéssel, 1,8–2 x 11,5–11,7 (átm.). Számos karcológiaszerű sérülés közt a peremen 2 sorban 8 (Dávid), illetve 1 sorban 4 (Ráduly) 0,2–0,3 cm bekarcolt jel, haladási irány jobbról balra? A tányérhoz képest mindenképp utólagosak, azonban több sérülésnél régebbiek (XVIII–XIX. sz.?).

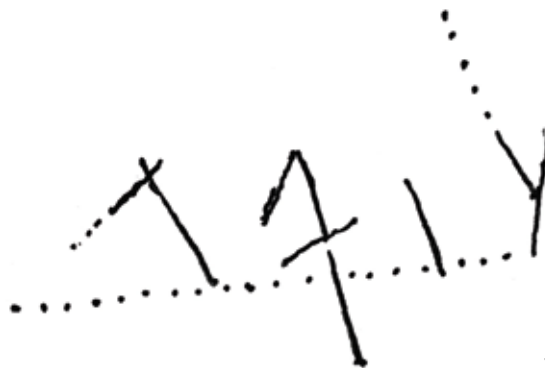
← 13 01 (v. 31') 02^06 34

Rajz: **264** (Ráduly után).

Ráduly 1998, 12–14 (= A tordátfalvi rovás emlékek. RMSz 1997. VIII. 16–17, mell. 31. D). Mandics 2010, III 49–50. Említés: Ferenczi 1997, 24 n. 20.

Ráduly: *T^{b/u}rdis* (?)

Hasonló méretű tudatos írás az eddigi rovás emlékek közt nem létezik, nem is alkalmas arra, hogy az információt kiolvassák belőle, ezért inkább véletlen sérüléseknek kell tekintenünk.

264

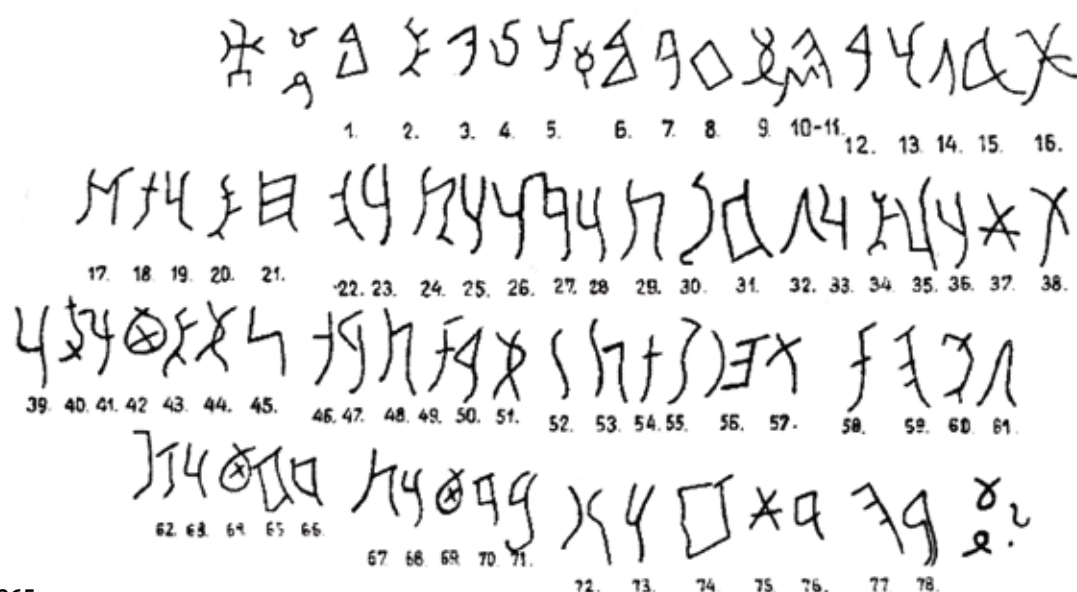
*265 X A-?

Kőfelirat (?), **Parajd** (Praid, Románia – Udvarhelyszék).

1941-ben Parajd határában Zsombori Kálmán asztallap nagyságú feliratos követ talált, a feliratról átrajzolás készült, mely Gáspár Gyulához került (Budapest). A követ Zsombori 1957-ben állítólag rejtkehelyen elásta, azóta sem került elő.

Négy sorban legalább 80 jel, jobbról balra halad.

← 52 '15 34 70 81^15? 36? 64 56 37 81^15 16 ° '70 93? // 84++ 16? : † | 51 '40 13? 70
84++ 70 34 '37? 85 ,70' 70 45? '70 70? ,70'var? 15 84'? 46 84++ '70 02 '64 | 34 84 //
02 '51 11 81 61? 03 ,70' 42 56 81^15? 02 ,70' 81^15? 13 44 56 84++ 78 '70 84? 70 |
: 15 36? 15? '40 37? 70 48? 81^15? 15var? 78 70 ,70' 15var? 37 78 70 ,70'?
ÖAST?N^ALVHK^2N^AM ° T?+PE?M : † | B+T+E?+SK^2E+T?CsT?T?+A+ZE?+DV |
SEPD BP?N+I++HN^AD+N^A+ÜHE?FET? | : ALA?+K^2T?R^1N^A+FT?+ +K^2FT?+

265

Rajz: 265 (Csallány után).

Csallány 1972, 147–150. Ráduly 1995a, n. 1 (hamisítvány). Mandics 2010, I 425–426.
Említés: Ferenczi 1997, 23, 43 (hamisítvány).

Csallány (balról jobbra olvassa): † *M^eg^hót^t mak^khul^lat^asa[^]ko[^]r*, | *vitéz par^át*, *tat^árok s^e-*
tétt^ebb(ek), | *tetfe[s] k tarja[g] H^er^r Joz^eb Il^lés* | *R^et^efka*, *R^et^efka*, *hét k^abala*.

A felirat előkerülésének körülményei homályosak, nem tudni, az ismeretlen körülmények közt levett másolat hűen adja-e vissza az eredetit, ha igen, a szabályos sorokban haladó (Csallány véleményével ellentétben világosan jobbról balra rendezett) köfelirat páratlan; a betűalakok nagy része TMK jelekkel többé-kevésbé megegyezik, de sokszor a késői (Bél M.) változatokkal ('15, 48, 02), ezért XVIII. századinak gondolható (viszont néhány jel, mint pl. 1. sor 4, 11, ezek közt kirívóan korai), amikor viszont készítésének semmi funkciója nem lehetett. Ezek közt néhány jel viszont nem illik a TMK-ba, valószínűleg félreértett (70 = 13?, 84++ = 84?), vagy fantáziajel (,70'). (Az első sorban római hederáról mintázott tagolójel; a sor végén egészen egyedi tagolás után díszes kereszt.) A lejegyzett szövegnek pedig semmi értelmét nem lehet találni.

Még különösebb, hogy a felirat állítólagos találója minden módon igyekezett megakadályozni, hogy a kő múzeumba kerüljön, elrejtette, és felkutatását még 1993-ban is megtagadta. Mindezekért szinte bizonyosra vehető, hogy a kő valójában nem létezett vagy pedig hamisítvány.²³

*266 X C-10

Kapufélfa, **Nyomát** (Maiad, Románia – Marosszék).

Unitárius templom²⁴ fa bejárati tornáca, a külső fakapu két rézsútosan a szemöldökfát tartó gyámgerendája. Fennáll. V.

(Állítólag régebben több kapun volt, de a többi elpusztult – ez inkább helyi legendának tűnik, mint valóságnak; a belső tornácrész a fakapunál újabb, de nem modern.)

Sándor Szilárd lelkész 2000-ben veszi észre a jeleket, Ráduly 2002-ben megvizsgálja. A kapu helyi állítás szerint „több, mint 90 éves” volt, a jelek vésete a *254-hez hasonlítható, az erős fagerenda állapota alapján a XVIII. sz.-ba illik (Ráduly szerint 1750 körül).

Kétoldalt, a gerenda előrenéző oldalán szélesen vésett, görbe ornamentális vonalak, **a** 27,5 x 11 cm, **b** 34 x 9 cm. Görbe vésett vonalak a két kapufában, 3 + 4 jel, haladási irány megállapíthatatlan. Jelenleg vastagon lemeszelve, a fa szélesebb természetes sérüléseitől nem könnyen különíthető el. Elkülönülve tőlük, kissé keskenyebben vésett talpas latin betűkkel egy-egy monogram 3,5–3,9 cm (talán kevéssel későbbi?).

a → ‘13 — ‘74

b → 15 74’55 74’

c → N F

d → A [S]’Z’

Fotó: 266a, 266b, rajz: 266c, 266d.

Ráduly 2002. Ráduly 2006a, 30. Ráduly 2008, 67–69. Mandics 2010, III 29, 85.

Ráduly: **a** IRT **b** I[^]T BDSzI B^od(oga)sz^{zo}ny].

Ráduly megpróbálta jobbról balra haladva TMK szerint olvasni (a 194 rövidítésével), a

23 Mandics 2010, III 12 említ két nagy, jelekkel írott sziklát Parajdon, amelyek az eddigi irodalomban közöletlenek. A köfelületet nem tisztította meg, a jeleket nem tudta kivenni egy állítólagos 11 jelet kivéve (modern latin betűs feliratokkal együtt!). A két kő közül azonban ma csak egy létezik Parajd főterén, ezen latin betűs XX. századi felirat: *W. A Mozart | 1756*, régebbi, különösen rovásírástól nyoma sincs; erősen feltételezhető, hogy a másikon sem volt. — Ferenczi 1994b, 74 Parajdról előkerült hamisított rovásírástól követt említ. Mandics említ más parajdi, állítólagosan rovásírástól emléket is: Mandics 2010, II 306 (1968-ban megsemmisült; vö. Kabay Béla, *Rovásírástól emléke Sóvidékről*. Utunk 29/51, 1974.XII.20.). Bővebb adatok híján nehéz eldönteni, melyik feltételezett emléket említette Ferenczi. Egy bizonyos: egyikén sem valószínű, hogy rovásírástól jelek lettek volna.

24 A nyomáti templommal kapcsolatban Mandics 2010, III 85 egy másik adatot is említ, eszerint 2007-ben Papp Attila felmászáva a haranglábba a templomtétő zárókövén vélt rovásjeleket látni; egy olyan fényképet mutat be róla (1651. kép), amely alapján a kérdést egyáltalán nem lehet megítélni, jelek nem látszanak.

266a

266b

266c

N F

A Z

266d

jelek azonban nem nagyon hasonlítanak valódi TMK jelekhez. (Az olvasatot szerinte indokolja, hogy a falu régi neve Boldogasszonyfalva, de a kapufelek ennél a korszaknál mindenképpen újabbak.) Valójában a „felirat” bizonyosan díszítő ornamens, amely kb. ψ alakú jelek (stilizált levéldísz?) és vonalak összetételéből keletkezett. A *d* monogram Z jele S-ből javítva.

***267¹⁻¹⁶ SZR C-01c**

16 rováshot, Kiskunhalas.

Felfedezte (?) Nagy Szeder István a kiskunhalasi múzeum raktárában 1923-ban. Ö.h. Kiskunhalasi Thorma János Múzeum ltsz. 55.45.1.1-16. Hengeres puhafa fácskák, rájuk két sorban (az egyik vagy mindkettő két oldalról induló „kettős bustrophedon”) élesen metszett, pontokkal elhatárolt szavakból álló, jobbról balra haladó SzR-jelek.

A pálcák Tooth János kiskunhalasi aljegyző 1803. I. 10-i jelentésének tartalmát írják át szóról szóra. A jelentés szerint „16 db. rovásforma Fátskákra metezett betűk, melyek 1802. k. esztendőben October Hónak utolsó hetiben a' Város ablakában találtattak.” A jelentés nem említi, hogy a „fátskákra” metszett jelek rovásírással (a kor szóhasználatára szerint hun-scytha írással) és nem latin betűkkel lettek volna írva (valószínűtlen, hogy e különös tényt ne említette volna, mivel ez esetben a kiolvasása külön gondot okozott volna). Az említett 16 tárgy azonossága a fennálló tárgyakkal emiatt is erősen valószínűtlen. Tooth a pálcák szövegét szó szerint közli.

A pálcák szövege néhány helyen hibásan, illetve értelmetlenül másolja Tootht: 1,6. szó 37 helyett 43'; 2,4. szó 35 helyett 64; 10. szó után Tooth kimaradt (olvashatatlan) szövegrészt jelez, amely a pálcán nem jelenik meg (így értelmetlen lesz a mondat).

¹ 81 86 ° 13 ° 64 41 01 86 11 86 ° 11 13 41 ° 13 ° || 43' 46 13 02 ° 16 84 35 ° || 16 06 81 02 84 35

² 16 35 ° 81 ° 86 36 64[^]15 34 02 ° 84 64 84 13 34 ° 78 43' 36 03 13 ° || 81 ° 64 15 35 02 || 86 36 64 15 34 02 ° **51** 16 13 ° 01 13 81 02 22' ° **51** 15 36 15 34 ° || 64[^]15 41 86 34[^]15 51 15 81 °

³ 37 03 ° 64 86 36 13 ° 81 84 37 ° 03 81 02 03 13 86 06 15 ° 16 35 78 86 35 06 15 ° || 51 15 81 81 03 ° 15 46 ° 84 35 01 ° || 64[^]15 41 86 34 ° 16 84 41 13 ° 51 15 81 54 15 13 86 37 °

⁴ 64[^]15 41 86 34 13 ° 36 03 81 02 35 ° 84 35 13 16 ° 84 02 03 35 ° || 16 35 ° 36 **51** 84 13 13 37 ° 13 08 ° || 34 81 ° 36 **51** 34 13 37 °

⁵ 34 16 ° 37 03 41[^]15 36 ° 34 16 ° 02 03 34 13 41 03 37 13 66 34 ° ° || 81 16 ° 13 66 02 06 15 ° || 16 15 34 66 13 13 ° 03 34 ° 64[^]15 81 ° 15 ° 16 03 ° 03 13 13 °

⁶ 16 41 13 ° 64 13 13 37 ° 51 84 ° 64 41 34 01 16 43' ° 51 86 36 86 81 37 ° || ° 16 03 34 37 86 19 03 13 ° ° || 86 77 15 81 ° 34 03 37 ° 41[^]15 06 13 15 ° 84 35 01 ° 64 15 41 86 34 51 15 81 °

⁷ 01 35 82 37 13 41 86 81 13 86 02 51 13 41 86 16 03 37 86 41 || 13 78 43' 36 03 13 || 64[^]15 35 86 02 ° '11 41 86 51 15 36 02 ° 16 35 35 ° 16 03 81 02 81

⁸ 13 66 41 86 19 03 ° 11 84 13 41 ° **51** 15 ° || 16 84 35 13 15 36 15 36 66 81 37 ° 37 03 81 ° || 16 84 46 22' 51 84 81 ° 03 34 ° 37 03 ° 15 34 34 66 37 ° ° ° || 01 84 16 02

⁹ 15 46 ° 84 36 22'[^]13 13 ° 13 15 41[^]13 86 13 13 15 37 ° 46 84 35 84 81 13 84 ° ° || ° **51** 15 ° 81 84 16 ° || ° 01 84 35 84? 82{[^]04} 37 ° 13 15 41 45 15 81 15 37 °

¹⁰ 51 03 46 86 '82 34 86 37 ° 84 35 34 ° 36 01 ° 11 66 01 13 06 51 16 81 ° || 03 34 ° 11 13 41 ° || 03 34 13 64 15 81 ° 13 66 41 86 19 03 ° 16 03 15 13 13
¹¹ 37 46 02 16 ° 84 81 ° 03 34 ° 15 ° 16 03 13 ° 37 84 36 ° 13 84 13 13 16 ° || 84 81 ° 03 34 || 16 03 81 02 06 15 41 13 ° 84 35 13 16 ° [51] 15 13 01 37 ° ° ° ° || 51 37 64 36
¹² 84 81 35 13 37 ° 16 01 81 02 06 15 41 13 ° 84 35 13 16 ° 13 03 46 ° || 84 01 13 84 81 ° 02 06 03 35 ° || 15 46 ° 84 35 01 ° 13 15 81 15 45 °
¹³ 15 46 ° 15 54 15 13' 13 86 37 ° 16 35 36 51 13 13 37 ° ° ° || ° 13 03 37 ° 81 16 || 84 36 51 13 13 37 ° 11 66 01 13 66 34 ° 64^15 41 86 35
¹⁴ 11 13 41 ° 03? 34 13 64 15 81 ° 51 01 46 86 81 ° 16 86 81 02 86 16 ° || ° 16 03 81 02 03 35 ° || 84 35 13 16 ° 37 03 06 15 02 15 13 ° 03 34 ° 51 15 ° 84 34 37 46 02 02 °
¹⁵ 16 41 13 ° 13 03 36 54 15 37 ° 15 46 ° 66 41 15 37 ° ° || ° 01 35 82 37 13 22' 36 ° || ° 06 86 01 15 35 86 13 ° 03 81 37 15 51 51 ° 15 ° 16 03 13 ° || ° 13 16 41 13 51 15 13 13 86 37 °
¹⁶ 64^15 36 15 16 '82 03 81 ° 64^15 04 13 86 37 ° ° || ° 16 03 81 02 ° 16 35 ° || ° 16 15 81 '86 16 13 86 37 ° 84 35 34 34 36 °
¹ NO T VR¹SzOPO PTR¹ T || *K¹ZTD MEG || MJNDEG ²MG N OLV^ASD EVETS FÜLIT || N VAGD || OLVASD [H]AT SzTNDÖ [H]ALAS || V^AR¹OS^ABAN ³K²I VOLT NEK² INDITOJA MGFOGJA || BANNI AZ EGSz || V^AROS MER¹T BANTYATOK² ⁴V^AR¹OST MINDG EGTM EDIG || MG L[H]ETTK² TI² || S[E]L[H]STK² ⁵SM K²IR¹^AL SM DISTR¹IK²TUS || NM TUDJA || MASUTT IS V^AN A MI ITT ⁶MR¹T VTTK² BE VR¹SSzMÜ BOLOND || MISK²OCIT || OLYAN SIK²R¹^AJTA EGSz VAR¹OSBAN ⁷SzGNyK²T R¹ONTOD BIR¹O MIK²OR¹ || T FÜLIT || V^AGOD PR¹OBALD MGG MINDN ⁸TUR¹OCI PETR¹ [H]A || MEGTALALUNK²K²IN || MEZÖBEN IS K²I ASSUK² ° ° ° || SzEMD ⁹AZ ELÖ^TT TAR¹^TOTTAK²R¹EGEN TE || [H]A NEM || SzEGENyK² TAR¹CsANAK² (!) ¹⁰BIZONy SOK² EGS LSz PUSzTÁBAN || IS PTR¹ || ISTVAN TUR¹OCI MIATT ¹¹K²ZDM EN IS A MIT K²EL TETTM || EN IS || MINDJAR¹T EGTM HA TSzK² ° ° ° BK²VL ¹²ENGTK²M[I]NDJAR¹T EGTM TIZ || ESzTENDJIG || AZ EGSz TANACs ¹³AZ ATyA[I]TOK²MGL[H]TTK² ° ° ° || TIK² NM || EL[H]TTK² PUSzTU[L] V^AR¹OS ¹⁴PTR¹ ISTVAN B[1]ZON MONDOM || MINDIG || EGTM K²IJADAT IS [H]A E[L]K²ZDD ¹⁵MR¹T TILTyAK² (!) AZ UR¹AK² (!) || SzGNyK²TÖL || JOSzAGOT INK²ABB A MIT || TAR¹THATTOK² ¹⁶V^ALAMNyIN V^AGyTOK² || MIND MG||MANNyATOK² EGSSL

Tooth leírása, amely a szöveg mintájául szolgálhatott: 1°. No te vér szopó Péter te kezted még mindég. 2°. Meg ne olvasd, égetés. Fülit ne vágd, olvasd hát esztendő ... Halas Várossában. 3°. Ki vólt ennek indítója meg fogja bänni, az egész Város miért bánytátok szegényeket. 4°. Várost mindég égetem eddig meg élhettetek ti se élhessetek. 5°. Sem Király sem Distriktus nem tudja másutt is van a' mi itt. 6°. Mért vettétek be veres szemű bolond Miskoczit, olyan esik rajta egész Városban. 7°. Szegényeket

rontod Bíró, mikor te Fülit vágod, próbáld meg ég minden. 8°. Turoczi, Péter, ha meg találunk kin mezőben is ki ássuk szemed. 9. Az előtt tartottak régen te ha nem szegények tartsanak. ... 10. Bizony sok égés lesz Pusztában is Péter István, Turóczi miatt. 11. Kezdem én is a' mit fel tettem, én is mindjárt égetem ha tik békével. 12. Engetek mindjárt égetem tíz esztendejig az egész Tanács. 13. Az Atyáitok meg élhettek tik nem élhettek pusztul Város. 14. Péter István bizon mondom mindég égetem Fijadat is ha el kezded. 15. Mért tiltyák az Urak szegényektől Jószágát inkább a' mit tarthattok. 16. Valamennyin vagytok ... mind meg bánnyátok égéssel.

Ed. pr. Madarassy 1928.

Madarassy 1928 (kétes; fotó). Csallány 1960, 110–111 (hamisítvány). Mandics 2010, II 564–569. Szondi 2011 (hiteles; fotó: 11–14.); kül. Vér 2011 (kételyeit fejezi ki). Említés: Dezső Ernő, Kiskúnhalas falai között. Magyarság 1925. XII. 13.; Ferenczi 1997, 24 (hamisítvány).

A fennálló botok egyértelműen hamisítványok (1915–1925 közt), amelyek Tooth leírása alapján készültek, fogyatékos rovásírás-ismerettel. Ezt igazolják: 1) a kerek pálcá használata, ugyanis ez párhuzamtalan. Ugyanakkor Halas környékéről fennmaradtak számrovás pálcái, melyek természetesen négyszögletesek (Forrai 1994, 356–358), a fára írott ismert SzR-emlék is szögletes (Marsigli), kerek pálcára írni pedig nemcsak hagyománytalan, indokolatlan is, mert nehezebb. 2) A kettős bustrophedon használata a Sebestyén által leírt rendben, amire nincs valós példa, ez a bustrophedon-fajta csak Sebestyén elméleti konstrukciója. Egyébként kerek pálcán bustrophedon használata tulajdonképpen értelmetlen (mit forgatunk hova?). 3) A leírt szöveg sok pontban élesen eltér a TMK szabályaitól: a) a magánhangzó-ugratás teljesen logikátlan, szabályosság nincs benne, állandóan változik, hol hosszú magánhangzót is ugrat (úgy is, hogy ettől érthetetlen lesz a szó), hol rövid *e/a*-t sem; b) szó végi magánhangzó kimaradása (főleg egytagú szavakban!); c) hosszú mássalhangzót rendszeresen, bár nem kivétel nélkül, két azonos betűvel jelöl; ez utóbbira valós példa nincs, és nem is írástudatlan, hanem tanult emberre vall; d) K^1 és K^2 tévesztése mindkét irányba. 4) A **194, 200** emlékeken adatolt szavakat az ott látható stílusban írja, eltérően a többi szavaktól, tehát e műveket (melyek Sebestyén művében közölve voltak) mintának tekinti. 5) Tooth leírásához képest indokolatlan hibák (ezeket Tooth hogyan javította volna?) és kihagyások, viszont pontosan reprodukálja, ahol Tooth kiolvasási nehézségei miatt a szöveg értelmetlen. (Vö. Vér 2011, 50.) 6) Ceruzával való elővonalezás (ld. Vér 2011, 51). 7) A fák állapota nem utal másfél száz évi ellenőrzetlen raktárban tartózkodásra. 8) Csallány: a betűalakok Sebestyén 1915 táblázatai alapján vannak kiválasztva.

Nem egyértelműen utal a hamisításra, de az eddigieket alátámasztja a betűalakok némely sajátossága: a 02 vízszintes, a belőle származó 04 ferde vonalvezetése; a 82 rendszeres hibás vésése, ezzel a betűvel a rovó nem boldogult; 37 és 78 összetévesztése (14. pálcá) és több helyütt 36 helyett 34 vésése, mintha mintát nem pontosan másolna. Madarassy megfigyelése, hogy nyelvileg a szöveg nem a redemptusok alsó-drávai ere-

detű, sem az irredemptusok jázsági nyelvjárását tükrözi, hanem Tooth karcagi nyelvhasználatát, tehát nem az eredeti fákra, hanem az azokról készült leíratra utal. Ez csak azért nem egyértelmű bizonyíték, mert az eredeti fák szerzői ismeretlenek maradtak, így biztosan nem tudhatjuk, honnét származtak.

A 7. és 12. pálca oldalára ceruzával morzejelek vannak írva, amelyek talán beletárolásukkor, 1953-ban keletkeztek (Vér 2011). 7: *Kacziba Imre*; 12: *Hegyi M++ra*.

*268 SZR E-00

Agyagedény, **Korond**. 1808?

Felfedezte Ráduly szerint 2010-ben Székely Attila (Székelykeresztúr), Székely Attila viszont erre az edényre nem emlékszik (személyes közlése). Ő.h. ismeretlen.

Pontosabban nem meghatározott agyagedény, rajta jobbról balra haladó jelek.

60' 87 41 87 81 38 87 81

Ṙ²OR¹ONḐON. *Korondon*.

Rajz: **268**.

Ráduly 2011a.

Rajzot ad róla Ráduly 2011a, aki maga sem látta személyesen, fényképet sem kapott. A kevés ismert

adat miatt a tárgy pusztá létét fenntartással kell kezelni, valószínűleg téves adat, bár elvileg nem zárható ki, hogy (alkalomszerűen) cirill betűvel kevert, elkorcsosult SZR a XIX. sz. legelejéig egy-egy névfeliratban hagyományként fennmaradhatott. (Ugyanakkor ilyen típusú helynévfelírást eddig rovásírásos formában sehonnan nem ismerünk!)

268

*269a–b SZR C-02a

Fapálcák, **Alsósófalva**. Ő.h.: **a** parajdi községi múzeum, **b**: ?

a 1974-ben Szekeres Lajos juttatta a múzeumba, állítólag a Petrás család tulajdonából. A felirat hamisítvány, Szekeres készítette. A hamisítás körülményeiről legalább három különböző elbeszélést ismerünk, amelyek közt nehéz megállapítani az igazságot, de általában elfogadott, hogy 1970–72 közt készült. **b** 1994-ben Szekeres újabb rovásbotot mutatott Ráduly Jánosnak, állítólag Zsombori Kálmán találta, részletes leírása nem történt meg (a felirat hamisítvány, mert a fa modern, Zsombori tevékenységét pedig ld. *265). További sorsa ismeretlen.

a Négyszöghasáb alakú kátrányos mogyorófa rovásbot, h: 175 cm, egyik végén elvékonyodik, ott 20 cm hosszan díszítmény faragva, a másik végén 3 oldalon írás, a negyedikén római számok. **b** Pontosabban nem ismert négyszöghasáb alakú rovásbot.

$a^1 \leftarrow 41' 06? 15 35^2 \rightarrow X \parallel \text{II} 78 06 \mathbf{48} 97? X \parallel \text{CCXXXI} \text{II} \text{III} \parallel 97? 11 84 13 41 07$
 $34 \parallel 06 15 81 98 34^3 51 06 \parallel \text{II} 34 \parallel 36 54 \parallel 35 04 \parallel 51 06 \parallel 78 34 \parallel 02 20 \parallel 15 84 \parallel 41$
 $42' \parallel 45 37 \parallel 36 34 \parallel 02 01 \parallel 20 66 \parallel 84 51 \parallel 04 \mathbf{56 56} \parallel 44 44 20 \parallel 06 \mathbf{70} \parallel 16 77 \parallel 81$
 $\mathbf{15'} \parallel 51 15 \parallel 37 19 \parallel 64 02 \parallel 01 44 44 \parallel \mathbf{'70} 34 \parallel 45 02 \parallel 78 36 \parallel 37 34 \parallel 15 36 01 \mathbf{51} 35$
 $\parallel 16 15 01 \mathbf{87?} 41^4 51 18 41 15 81 \parallel \text{II} \text{LXXXVII} \parallel 16 84 13' 44 44 :: \backslash \parallel \text{LXXXXIII}$
 $:: \text{II} \parallel [- - -] \text{II} \parallel \text{MDCCLXXXV}$

$^1 [\text{R}^1 \text{V?}] \text{AS}^2$ (számrovás) FJÖ ☒ X $\parallel 231$ (szr.) \parallel ☒ PETR¹[A]S | JA[N]OS 3 BJ \parallel
 Sz?S \parallel LTy \parallel GGy \parallel BJ \parallel FS \parallel DZs \parallel AE \parallel R¹K¹ \parallel CsK² \parallel LS \parallel DSz \parallel ZsU \parallel EB \parallel GyHH
 \parallel ÜÜZs \parallel JT? \parallel MLy \parallel N (lat.) P \parallel BA \parallel K²C \parallel VD \parallel SzÜÜ \parallel T?S \parallel CsD \parallel FL \parallel K²S \parallel
 ALSzÖG | MAJO?R¹ 4 X BAR¹AN (szr.) 87 \parallel MEDÜÜ (szr.) 93 (szr.) [- - -] \parallel 1785.

b [- - - - -]

a^1 rovás 2 fjő 231, Petrás János 3 [monogramok] Alsözög major 4 bárán 87, med^dfő] 93. 1785.

b [- - -] bácsbot [- - -] ?

Kabay 1974 (**a**, hitelesként). Fülöp 1975 (**a**, hamis. Az efelett kibontakozó hírlapi vitát ld. A Hét 6/15, 1975, 4; 6/16, 1975, 2; Előre 1974. VI. 7.). Ráduly 1995a, **a** n. 2, **b** n. 4 (hamis). Mandics 2010, III 86-87 (szerinte egy elveszett valódi – amelyen az 1787-es szám állt, a többi írás pedig kopás miatt nem volt olvasható – és egy fennmaradt hamisítvány lehet²⁵). Említés: Ferenczi 1994b, 74 (hamis); Ferenczi 1997, 23 (hamis); Ferenczi–Ferenczi 2006, 108–109.

A felirat hamisított voltát maga a készítője árulta el; ettől függetlenül érthetetlen, hogyan lehetett egy percig hitelesnek elfogadni, hiszen a 3. oldalán monogramok sora olvasható, köztük olyanok is, amelyek elképzelhetetlen, hogy valódi emberek nevei legyenek (L. Ty., Ü. Ü. Zs., Sz. Ü. Ü., M. Ly.), és az 1785-ös évszám is egyértelműen túl korai a pálca korához (Fülöp pedig hozzáteszi, hogy a XVIII. században még nem élt Petrás család Sófalván).

*270 (Lat) C-05

Faeszközök, **Kibéd** (Chibed, Románia – Marosszék).

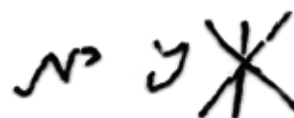
a Vasszeggel összefogott fakörző (méret: ?), Kibéden 1995 körül László Vencel volt házában íj. Péterfy György a padláson találja. Mozgatható szárán két bekarcolás, az első alakilag megfelel a TMK 35 (= G) jelének, a második csak rajzolat.

b Ruhakefe, Kibéden találták. Felső felületén egy kurzív latin betűvel írt NJ-monogram után csillag (23 jel).

25 Mandics uo. 87–88 Parajdról egy hánccsedényt is említ, amelyet Debreczeni László gyűjtött, és amelyen ismeretlen írásra emlékeztető jelek vannak. Ez utóbbi biztosan csak figurális díszítést takar.

270a

270b

Rajz: **270a, 270b** (Ráduly után).

Ráduly 2004, 103–104 = 2008, 71 (= A kibédi rovás- és mesterjegyes fakörző. NÚ 50/189, 1998.IX.26., 4). Ráduly 2008, 70–71 (= NÚ 56/6, 2004.I.10.). Mandics 2010, III 89–90.

Ráduly: **a** G. Mandics: **a** G, **b** Ty. **b** Ráduly, Mandics: *N(agy) J(ózsef)* (eredeti tulajdonos).

Mindkét tárgyon világosan csak rajzos ábrázolás van, s ezt még tulajdonjegynek is kétes tekinteni (a ruhakefén a tulajdonlást névbetű jelöli; a körzőn, ha tulajdonjegynek értelmezzük, egyetlen betűvel nem lehet monogram, csak egy nem írásként használt hagyományos ábra). Koruk nem ismert megbízhatóan (Ráduly 2004 helybeli vélekedések alapján teszi 170–180 évesre a körzőt, a megtalálási hely alapján azonban [a ház max. 120 éves] nem valószínű, hogy XIX. sz. végénél – XX. sz. elejénél korábbi, a dísztelen kefért csak az eredeti tulajdonos életrajzi adatai [1850/60 k. született] alapján keltezhetjük a XIX. sz. második felére), készülésük idejében feltehetőleg eleve nem lehet szó tudatos rovásírás-használatról, vagy az már revitalizált, hagyományörző használat lenne.²⁶

*271 SZR C+J

Rovásbotok és -deszkák, **Omor** (Rovinița Mare, Románia – Temes vm.), 1899-től.

Tar Mihály (1850–1940) omori földműves (született: Csorvás, Békés vm.) TMK szerint készített famunkáit csak éppen megemlíti, mivel elkészültük korában többen úgy értelmezték, hogy eredeti rovásírásos hagyomány friss termékei (sőt még nemrég is, ld. pl. Mandics 2010, 2011). Ezek nem tartoznak kötetünk tárgyához, mivel természetesen nem eredetiek, hanem könyvből tanult írástudás termékei, de nem minősülnek hamisítványnak sem: Tar soha nem próbálta ezeket régibb kor termékének beállítani, és azt sem leplezte el, hogy tudását könyvből tanulta. (Állítása szerint apjának, id. Tar Mihálynak voltak eredeti rovásírásos munkái, ld. °245, de ő nem tanulta meg tőle az írásmódot.) Valójában ezek a feliratok a SZR revitalizációjának első tudatos

²⁶ Lélektanilag tökéletesen érthető, hogy az elismert rováskutató, Ráduly János falujában az érdeklődő emberek a legkülönbözőbb használati tárgyakon vélik felfedezni a rovásírás jeleit; ezeket a lényegében modern kori jeleket annál nagyobb kritikával kell vizsgálni. Érthetetlen például, Mandics György miért próbálja a csillagalakban (az egyik leggyakoribb díszítés) a Ty jelet (kb. a magyar nyelv legritkább hangja) felfedezni.

kísérletét jelentik (még ha iskolázatlan embertől is), éspedig elég sikeres kísérletét, hiszen sokan ennek hatására kezdték megismerni a SZR-t. A Tar által használt ábécé a TMK Bél Mátyás-féle változatának módosult formája (ld. Bevezetés: *A TMK jelsorának változatai*). Másfelől Tar munkái hamisítványoknak lettek forrásaivá, amennyiben ennek hatására kitanult emberek készítettek tudatos hamisítványt (ld. pl. *169); ezt a jellegzetes ábécéváltozat alapján könnyű megállapítani.²⁷

Tar munkásságát a szakirodalom csak futólag szokta említeni, éspedig többnyire elítélően (összetévesztve a hamisítványokkal). Működésének részletes leírása: *Jelentés* 1903, 15–44. Sebestyén 1909, 293–324. Mandics 2010, 20–44 (rovásos levelezésének bibliográfiája: 44–46).

Válogatott említések: Sebestyén 1929, 245–246; Forrai 1988, 57; Forrai 1994, 360–361; Mandics 2011 n. 4, 10, 11; Sándor 2014, 285–286; Tubay 2015, 20–21, 54.

27 Elképzelhetően ide kell sorolnunk azt az adatot, hogy Arad-Gájon (Arad m.) Holub Vencel malommunkás rovásírás-tudását mutogatta (*Jelentés* 1903, 49; pontatlanul idézi: Mandics 2011 n. 13. Tárgy nem maradt ránk.) A munkás a rovásírást tanulhatta népszerűsítő irodalomból (Tar Mihályhoz hasonlatosan) vagy akár a Tar-családban nevelkedett aradi malommunkás Kislódi Jánostól (*Jelentés* 1903, 33) – vagy románoktól a régi cirill írást. Valódi rovásírás használata gyakorlatilag kizárható.

4. ISMERETLEN KORÚ VAGY TÖBB KÜLÖNBÖZŐ KORBAN ÍROTT EMLÉKEK

4.1. Írott kövek, szabadban álló útjelzők és kőbabák

Az ún. írott kövek természetes kőtömbök, melyek a szabadban állnak és feliratot hordoznak (nagy részt eredeti helyükön, azonban egyes esetekben, ld. *295, °298, *302, még nagyméretű kőtömböket is másodlagosan idegen, kőben szegény helyre szállítottak). A kövek felülete rendszerint a feliraton kívül nincs vagy csak minimálisan van megmunkálva. Ezeknek a tárgyaknak a korára a környezetük, helyzetük, megmunkálásuk alapján rendszerint nem lehet következtetni, hanem magának a feliratnak a tartalma alapján; ráadásul gyakori jelenség, hogy több, különböző korszakból álló jelölés vagy felirat található rajtuk, ezeket vagy külön feliratként különböző korszakokba beosztva kellene tárgyalni, vagy ha együtt, akkor korszaktól független csoportként. Legalábbis az (egyelőre) nagyobb számban ismert székelyföldi írott köveknek úgy tűnik, közös funkciójuk van, amely az idők során nem változott, tehát egy ilyen írott kő több korszakon át betölthette ugyanazt a szerepet, ezért a feliratainak együtt tárgyalása indokolt.

Az írott kövek rendszeres kutatása még nem folyik, így a valószínűleg fennmaradt példányoknak igen csekély részét ismerjük. Részletesebb ismereteink csak néhány székelyföldi, egyes esetekben SZR-t tartalmazó köről vannak, amelyekre éppen a SZR-sal való eleve sejthető kapcsolatuk miatt figyelt fel az epigráfia. Ezért bár az ismert példányok többnyire innen származnak, nem állíthatjuk, hogy az írott kövek használata bármilyen szempontból székely specifikum volna. Lehet azonban egy vázlatos képet kialakítani a székelyföldi írott kövek szerepéről és elhelyezkedéséről. Az in situ megőrződött nagyobb köemlékek úgy tűnik, hajdani magashegyi útvonalakon helyezkednek el, többnyire hágókon, illetve hágók közelében. Kézenfekvő, hogy eredeti funkciójuk útjelzés volt: adott útszakasz, határpont (a hágón) vagy távolabbi útirány (vagy mindkettő) kijelölése. Ennek megfelel az a formai ismerv is, hogy egyes köveknek több oldalán – vagy ugyanazon az oldalán – láthatóan különböző égtájakat kijelölve szerepel több formailag egykorúnak tűnő jelzés/szöveg. Jellemző azonban az is, hogy az írott kövek hosszú ideig, korszakokon át használatban lehettek, mert különböző stílusú és írású, időben eltérő (egymást többször bizonyítottan felülrétegző) feliratok szerepelnek rajtuk. Ezeknek egy része csupán grafikus jelzés (pl. pentagrammák a 272, 276, 277, *289, (Székelyföldön kívül) *294b–d köveken, amelyek a régebbi írásokat szinte mindegyik esetben felülrétegzik, vagyis az írott kövek legkésőbbi premodern rétegét alkotják), más része szavakra tagolt szövegnek tűnik, de eltérő írásrendsze-

rekben: vannak TMK szerint olvasható és más írásrendszerű (valószínűleg korábbi) rovások és latin betűs írások. Sajnos több kövön láthatók modern, XX–XXI. századi latin betűs feliratok is, amelyek már nem útjelző, hanem *hic fuit*-funkciójúak, és nem egyszer törlik az értékes régebbi feliratokat.

A Kárpát-medence más részein ismerünk sziklafalba vésett jelöléseket is (bányák, kaptárkövek közelében), ezeknek is feltehető útmutató funkciójuk, rovásírásos voltak azonban igazolatlan, és összességében nem tudunk róluk eleget az értékelésükhöz.

272 PMR+NR+SZR? A-08/01a/04d?

Írott kő, **Felsősófalva**-Szertő-tető (Ocna de Sus, Románia – Udvarhelyszék).

Felfedezte Fülöp Sándor 2006 körül, leírta Szász T. A. segítségével Berta – Károly 2006. IX. 24–25. Eredeti helyén fennáll. *V*.

Felsősófalvától keletre, a Szertő-tető fennsíkján szabadon álló szabálytalan alakú andezit tömb, 196 x 204 x 84–90 (földből kiálló rész). Előlapja szinte teljesen sima. Hátlapján több sima, szögben álló felület, a bal felső felületen egy laposan bekarcolt ábra 25 x 16. Előlapján 18 jel vagy jelcsoport, részben egymást metszik, mélyebbek és felszínebbek, vékony és vastag vésés, különböző korokból. Ezekből 9 biztosan, 2 talán betűkre tagolódik, 2 rajzos (tamga), 3 kereszt, 2 pedig kétvonalas jelzés. Mindkét oldal közepén fehér, felszíni, XXI. századi kereszt alakú karc.

A jelcsoportok mérete és vésési minősége (feltehető időrendi sorrendben¹): írások:

11 **a** vékony karcok, 9,6 x 4,5, vízszintes (nehezen tagolható jelekre, felette hosszabb, vonalszerű karcok [4.-nél korábbi], talán összetartoznak); **b** jobbra a 10. és részben 5. alatt szintén függőleges karcok és két keresztalakú (irányjelző?), amelyek valószínűleg ezzel egykorúak;

12 **a**: sorba nehezen rendezhető sekély vésés ferdén lefele 11 x 7 (4 jel?), **b** felette sekély, többvonalas bekaparás 32 x 10,5 (3 jel), függőleges, **b** valószínűleg jóval későbbi korból;

1 egyenletes mély vésés, függőleges 15 x 11 (5 jel) (ezt felülírja egy jóval újabb kori 16 x 16 pentagramma);

9 egyenletes mély vésés, függőleges 16 x 7,2 (4 jel);

7 egyenletes mély vésés, függőleges 10,5 x 5 (3 jel);

6 egyenletes, sekélyebb vésés, függőleges 14 x 12 (3 jel, kettős vonallal aláhúzva);

3 egyenletes mély vésés, vízszintes 17 x 4,2–5,5 (5 jel, baloldalt 2 szélesen utánvésve);

¹ A jelcsoportok megjelölésénél megtartjuk Berta–Károly számozását, bár az biztosan nem követi az időrendi sorrendet, sem a kövön való elhelyezkedését, hogy ne legyen áttekinthetetlen a régebbi irodalommal egybevetve. Az ún. A–E feliratokat folyamatosan számozzuk tovább (10–14); a 15–18. jeleket Berta–Károly nem észlelték.

- 4 vastag, durva, többvonalas bevésés, vízszintes 16 x 9 (3 jel, 3. 15 hosszú!);
 10 vastag, durva, többvonalas bevésés, vízszintes 7,3–8,5 x 11 (4 jel, fejjel lefele?);
 2 éles, apró vésés, vízszintes 3 x 5 (2 vagy 3 jel), alatta vékony karc (9 hosszú, irányjelző?);
 15 vékony, apró vésés, vízszintes 2,5 x 5 (3 jel?).

Rajzok:

- 8 felszínes vésés, függőleges 3 x 9,5;
 13 felszínes, lekopott vésés, 11,5 hosszú;
 14 felszínes, lekopott vésés, 7 x 8;
 5 éles, mély vésés, (átm.) 18;
 16 vastag, mély bekaparás 17 x 15,5, az 5. jelet metszi, jóval későbbi;
 17 felszínes vésés, 8,5 x 10;
 18 felszínes vésés, 7,5 x 4,5;
 1 (a pentagramma-felülírás).

Lehetséges olvasatok:

- 11 $\leftarrow a\ 13\ III\ I\ 80^{\wedge}01?01?$ Var. lec. 1., 3., 4. jel talán 20? 6. jel nem szándékos?²
 $\leftarrow b\ I\ 02\ III\ 02$ (v. 72'');
 12 $\leftarrow a\ ,34^{\wedge}41\ 81'? \mid 60? \parallel b\ 34\ 64\ 51;$
 1 $\rightarrow 13\ 16'\ 01\ 23?01;$
 9 $\leftarrow 30\ 19\ 41?80^{\wedge}08$ var. lec. 3. jel 70?;
 7 $\leftarrow 02\ 37\ 37;$
 6 $\leftarrow 82\ 98\ 16';$
 3 $\leftarrow 13\ 13\ 41'\ 64\ 97?$ var. lec. 1. jel 13^72'?;
 4 $\leftarrow 41\ 51\ '51;$
 10 $\rightarrow 41'\ 84'\ 02^{\wedge},06',06'$ fejjel lefele: $\leftarrow 41'\ 84\ 06^{\wedge}02\ 06;$
 2 $\rightarrow ?\ 82\ x9?\ 82 \mid$ (lefelé mutató kettős vonal);
 15 $\rightarrow ?\ 22'\ '35\ 33'?;$
- 8 (rajz, talán tamga?);
 13, 14 (kétvonalas rajzok, talán irányjelzők?);
 5 (tamga);
 16, 17, 18 †.

7: DK²K². 4: R¹BB. 10 (fejjel lefele): R¹ED[^]J?J. 12b: SVB.

2 Berta – Károly e feliratban hat képszerű jelet vagy ligatúrát olvasnak, amelyek léte ma nem állapítható meg (rajzuk szerint kb. $\leftarrow ,20\ 07^{\wedge},15',20^{\wedge}20?$ (v. 25) 37^,20 15 ,91).

272a

272c

272b

272d

Fotó: 272a, 272b, 272c, 272d, 272e, rajz: előlap ¹ 272f, ^{2,3,15} 272g, ^{4,11} 272h, ^{5,16} 272i, ⁶ 272j, ^{7,12} 272k, ⁸ 272l, ⁹ 272m, ¹⁰ 272n, ¹³ 272o, ¹⁴ 272p, ¹⁷ 272q, ¹⁸ 272r, hátlap 272s.

Berta–Károly 2007 (1. kép: áttekintő rajz, 2–14. kép: rajzok). Említés: Erdélyi–Ráduly 2010, 108; Szász 2010a (a pentagramma-ábráról); Sándor 2014, 91–92; Puskás-Kolozsvári–Bolohan 2019, 153.

Berta–Károly olvasatot nem adnak, az 1–9. csoportot más írástípusnak tartják (kelet-európai rovásírás, elég sok kapcsolattal a türk írással), mint az A–E-t (10–14).

A jelcsoportok több kronológiai csoportra oszlanak, amelyek bizonyosan más írással és talán más céllal is készültek. Az egész vékony vonalas, jelekre nehezen

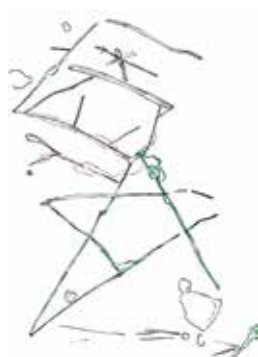

272e

osztható karcok (11, 12a) felül vannak írva többféle más stílusban, ezért feltehetőleg ezek a legrégebbiek; írás voltak nem teljesen biztos. Az 1, 9, 7, 6 egyenletesen vésett, függőlegesen haladó csoportok olvasható, világos írásjelekre tagolódnak; a kő négy kb. sarokpontját jelölik ki. Talán egykorúak, bár a 7. talán kivétel: a többiek a NR-hez viszonylag közeli írással vannak (6. tisztán, 1.-ben egy vitatható jel nem; a 9. utolsó jele valószínűleg képjel, tamga?), a 7. gond nélkül olvasható TMK szerint. A hasonló stílusban vésett, közöttük középen álló nagy tamga (5.) ezeknek lehet központi alakzata. Hasonló vésés, de vízszintes a 3. is, amely világosan írás, és a 4. jele kivételével szintén NR szerint olvasható; a térbeli rendbe nem illik, ezért és vízszintesége miatt talán utólagos, de ugyanaz az íráscsoport. Az NR-kapcsolatok miatt feltételelesen népvándorláskorinak tartható. A több vonallal vastagon vésett vízszintes (4, 10) vagy ferde (12b) jelcsoportok TMK szerint olvashatók, ezért minden bizonnyal középkoriak; a nagy tamgát metsző 16. kereszt valószínűleg egykorú. Az apró éles vésésű betűk kora bizonytalan; azonban mindkettő olvasható talán latin betűnek is (2: $D^{\circ}D$ [bár ez többféle rovásírásos rendszerben is olvasható], 15: $KA+$), ezért esetleg ezek a legkésőbbiek a kövön (a kapitális írás formája alapján XVI. századnál későbbi).

A vékonyan vésett kis keresztek és a kétvonalas irányjelzők kora bizonytalan; elképzelhető, hogy a többi vékony vésethez hasonlóan ezek igen koraiak. A hátoldalon levő rajz kora megállapíthatatlan, nem írás, hanem rajzos ábrázolás.

A korai vésetek jelentése, célja ismeretlen; a NR jellegű vésetek közül a függőlegesek a három (négy?) főirányt jelölik ki, ezeknek és a vonalrajzoknak irány/útjelző funkciójuk lehet. A TMK jellegű vésetek névfelírások vagy hasonlóan útjelzők, de nem adnak

272f

272g

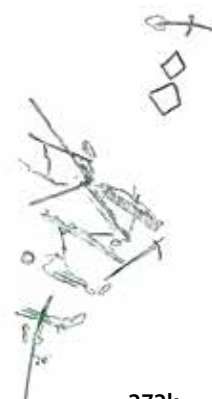
272h

272i

272j

272k

272l

272m

272n

272o

272p

272q

272r

272s

magyar értelmet, talán rövidítések (és valószínűleg az apró betűs [latin?] vésetek is); a nagy kereszt talán a kő régi írása „pogány” voltának semlegesítésére szolgál, a kis kereszték célja bizonytalan.

273 X+SZR?+Lat A-08/04b/01

Kőtömb, **Nyárádselye**-Bekecs-tető (Șilea Nirajului, Románia – Marosszék). Fennáll. V. 1980-ban Józsa András észlelte először.

Ún. „Oltárkö”, a Kisbekecs-tető és Nagybekecs-tető közti gerincen, a Szt. Antal-kápolna mellett áthaladó hágón, a gerincen levő útkereszteződéstől 90 lépésnyire keletre (Szováta felé) szabadban álló, nagyjából téglatest alakú, elülső lapján természetből nagyjából sima homokkő tömb 124 x 317 x 142. Felül ferdén, enyhén homorúan hátrafelé lejtő (két oldalán is mintegy tálszerű bemélyedést mutató), megmunkálatlan felület, oldallapjai nagyjából egyenesek, megmunkálatlanok.

Sima előlapján (kb. délnyugati oldal) több csoportban jelek és karcolások, amelyeknek egy része lehet természetes sérülés, egy része azonban tudatos grafikus ábra, illetve írás (ezek közt van modern *hic fuit*-felirat is). A perem alatti részen

- 1 jobboldalt, a talajtól kb. 108 cm magasságban legalább 4, nagyon megkopott, szélesen vésett jel (9–10 cm), amelyek jobbról balra látszanak haladni, melyeket egész modern, alig 1–2 éves karcolások tesznek részben olvashatatlanná;
- 2 közvetlen balra ehhez képest utólagos, nagyon kusza betűkkel vékonyan vésett arab évszám, előtte M betűre hasonlító alakzat, de a számhoz való tartozása kétes;
- 3 ezek alatt és részben rajtuk egymást metsző körívszeletek, görbék, amelyekből nem olvasható ki rendszer;
- 4 kb. 25 cm-re balra egy erősebben bevéssett, betűszerű jel, mely egy körvonallal csatlakozik, a többi jellel való összefüggése nem állapítható meg;
- 5 kb. 40 cm-re balra erősen vésett latin (?) betűk, viszonylag fiatal, jól olvasható; keresztező és ívelő vonalakat ír felül; balra tőle egy elmosódottabb jel, amely azonban mérete és igazodása alapján lehet, hogy a két betűhöz tartozik;
- 6 kb. 45 cm-re balra, talajtól kb. 100 cm magasságban vékonyan bevéssett, részben olvashatatlan, nem újkeletű latin betűk (3,8 cm), amelyek egy széles vízszintes horonyhoz vannak igazítva, hosszú karcokat írnak felül; a horony alatt két sorban apróbb, alig olvasható jelek, amelyek az igazítás alapján talán ehhez a felirathoz tartoznak, de az alsó sor lehet, hogy valójában csak díszítőminta. Alul hullámvonal zárja le.

Középmagasságban

- 7 1–2 alatt igen vékony, függőlegesen lefelé tartó vonalakra épülő jelkötegek, részben hálóminta, középen azonban két görbe is szerepel, amelyek akár betűjelek is lehetnének (hasonló görbe azonban a 276-on is látható geometrikus jelként!);

- 8 középen egy ferde természetes repedés körül a felület nagyjából üres, de egy függőleges és egy rézsútos, a repedés vonalát követő karc kivehető; az utóbbi ívesen végigmegy a hálóminták alatt is;
- 9 5 alatt modern, kusza vékony vonallal vésett kétsoros kurzív latin betűs felirat, az első sor nagyrészt már azonosíthatatlan;
- 10 6 alatt jól olvasható, datált latin kapitális betűs modern felirat vékonyan bevésve, az évszám már alig vehető ki;
- 11 balra egy magányos jel vagy betű, amelyhez alul görbe vonalak csatlakoznak, egész vékonyan vésve, a jobb oldali hálómintához hasonló módon;
- 12 ezeket felülírja egy írott latin betűs töredék;
- 13 ezt pedig felülírja egy arab évszám (utólag ferde vonallal átvésve, ez csak sérülés);
- 14 a bal szélén jól látható, vékonyan vésett csillagdísz (vagy esetleg christogramma maradványa), időbeli viszonya a többi jelhez nem állapítható meg.

A kő alsó részén:

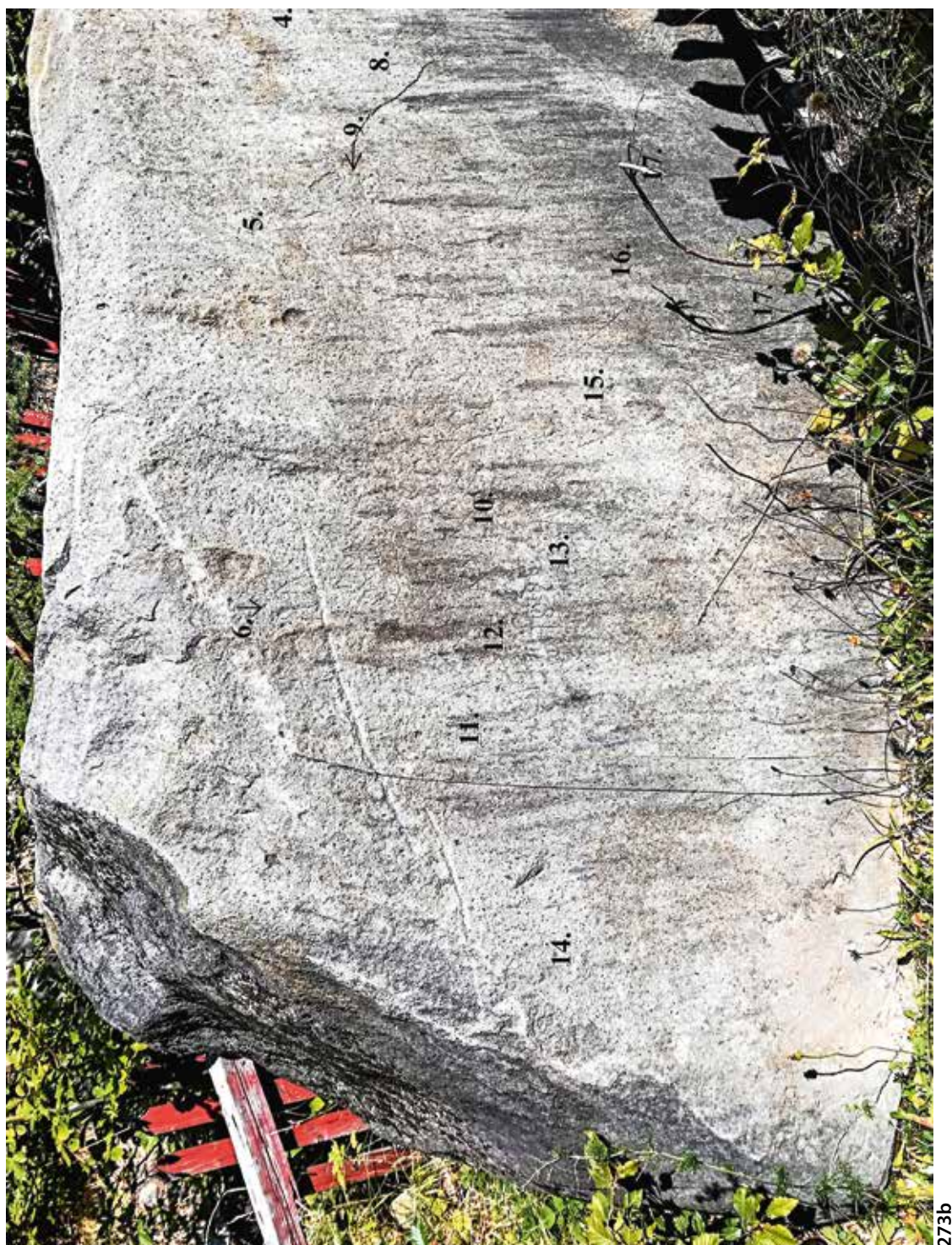
- 15 9 alatt élesen vésett geometrikus ábra, amely alul kétvonalas geometrikus ábrát ír felül, (utólag?) torz körrel van keretezve;
- 16 jobbra tőle kétvonalas kereszt;
- 17 ettől jobbra és alatta íves vonalak és függőleges vonalak, valamint kétvonalas jelek halvány maradványai, amelyeket talán az egyvonalas jelek felülírnak;
- 18 a jobb szélén nagy, élesen vésett egyvonalas ék alakú és négyzethálós jel.

Lehetséges olvasatok:

1	← 81 ¹⁵ ? + ,87 01 41/70?	2	→ [-?] M 188+
4	99' (?)	5	→ A? [-] L M
6	→ [- - -?] + N D [- - -?]NIS++ +++		
9	→ +e?s+++em(?) +e+ Ke'm'eny efz<t>er (?)		
10	→ Kovács Tamara 1986	11	22'
12	→ TR?++	13	→ 18{8}96
14	23	15	→ 34? 66? 00?
16	†	18	→ ,34 ,07' (V E ?)

273a

273b

Fotó: 273a, 273b, 273c, 273d, rajz: 273e.

Ráduly 1998, 36–38 (rajz; = „Írásos kő” a Bekecsen. NÚ 48/132, 1996.VII.6., 5). Erdélyi–Ráduly 2010, 97 (rajz). Mandics 2010, III 39–40 (rajz; Ráduly nyomán). Em-lítés: Puskás-Kolozsvári–Bolohan 2019, 154.

273c

Ráduly: ² 14[-]9; az oldalon elszórtan **12** (?), 'y3' (?), '15', 20, 21 jelek.

Ráduly leírása alig egyeztethető a kő jelen állapotával, a délnyugati (nála: nyugati) oldal azonosságát szinte csak az évszám alapján lehet megállapítani (a 2. számjegy szerinte régi típusú 4). Nem világos, hogy a nagy felületen hol helyezkedtek el az általa olvasott jelek, a **12** egy természetes sérülés lehet, a következő két jel valószínűleg a kő alsó részén levő nagy kétes jelölésekkel azonosak. Ráduly szerint a kő északnyugati oldalán † és II, északi (= északkelet?) és délkeleti oldalán egy-egy díszített kereszt látható. Ezeket nem sikerült azonosítanom (az északkeleti oldal közepén egy keresztalakzatot észleltem, de nem állítanám, hogy szándékos faragás műve); a kő megmunkálása a szertő-teteire emlékeztet, ennek alapján felirat csak az előlapján várható.

A jelek időbeli viszonya csak részben állapítható meg, részben a szertő-tetei és tászok-tetei párhuzamok alapján kikövetkeztethető. A tászok-tetei kövekhez hasonlóan

273d

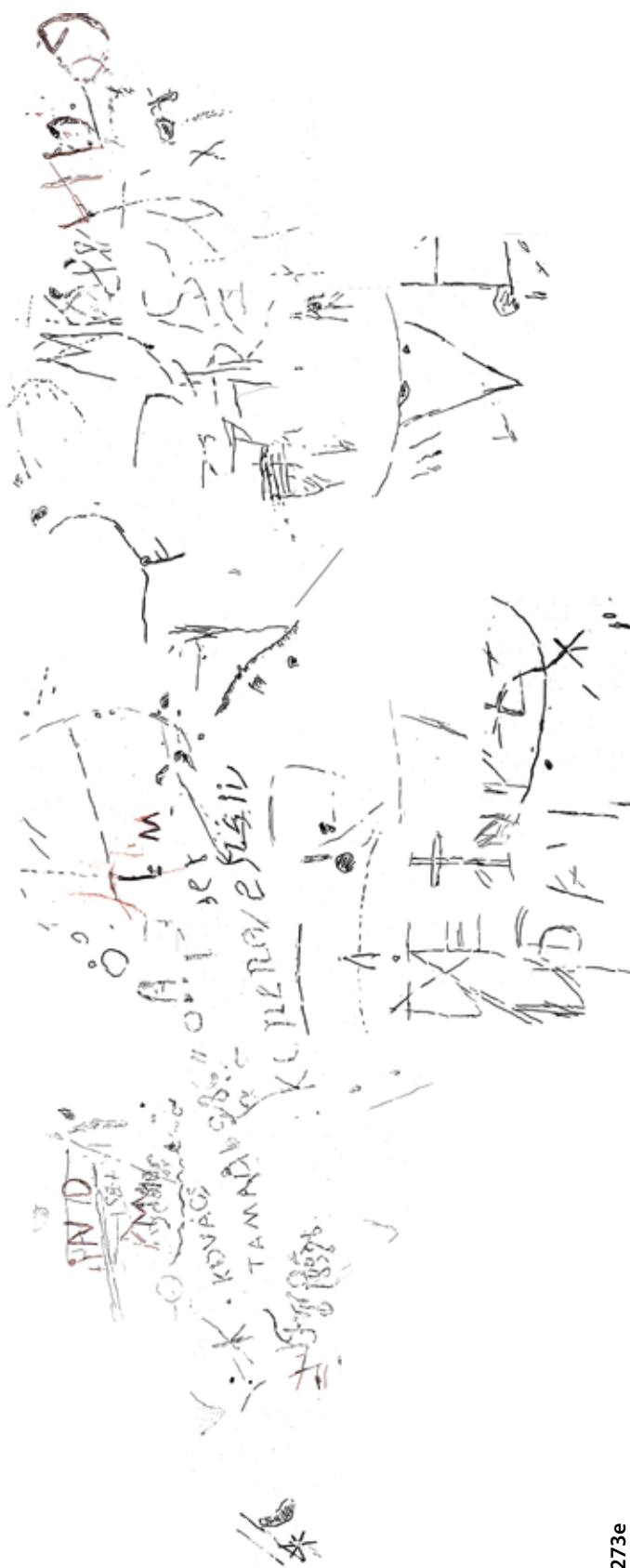
semmi nem mond ellen annak, hogy legrégebbinek a kétvonalas ábrákat tekintsük (15, 17 alsó rétege), amelyet felülírnak az egyvonalas geometrikus ábrák (3 (?), 6 alatti réteg, 7, 11 (?), 15 és 17 új rétege). A 7 egyértelműen a **276** „labarum”-díszének párja, ugyanarra a korra tehető, tehát a **272** és **276** tamgaszerű jeleinél régebbi, azonban az utóbbi elemek ezen a kővön nem jelentkeznek. A 16 kereszt, noha kétvonalas, a 15 által hagyott helyre illeszkedik, tehát valószínűleg annál újabb. Az 1 stílusa alapján a Sziertő-tető 4, 10 írásokkal lehet egykorú; noha nagyon megkopott, ez valószínűleg a megmunkálás módjából következik, a szertő-tetei párhuzam alapján az egyvonalas geometrikus ábráknál újabb lehet. Megállapíthatatlan a magányos 4, 14 és 18 kora. A végigfutó hosszú vonalak és körszerű keretezések az eddigi jelekhez képest valószínűleg utólagosak.

Az ezek felé került modern írások feltehető időrendi sorrendben: 6 (nincs kizárva, hogy a szertő-tetei 2. és 15. írással egykorú), 12 (a 13-nál korábbi), 2 (188x), 13 (1896?), 5 (állapota és írása alapján XX. sz.), 9 (XX. sz. 2. fele?), 10 (1986).

Az egyes jelek funkciója csak ritkán állapítható meg. Bizonyosan útjelző szerepű nem azonosítható, bár a párhuzamok alapján 1 valószínű; ez valószínűleg TMK szerinti rovásjeleket tartalmaz, de értelmes olvasatot ma már nem ad: $N^A + OSzR^1$? A nagy vonalas jelölések közt azonban lehetséges további útjelző is. 16 (és talán 14) világosan vallási szimbólum, 2, 9–10, 13 pedig kései *hic fuit*-jelölés.

A tászok-tetei írott kövek

Gyergyóditró-Tászok-tetőn (Ditrău, Románia – Gyergyószék), a többi jól adatolt helyszínű székelgyföldi írott kőéhez igen hasonló földrajzi környezetben, tehát hágóhoz vivő régi magasút (Orotváról Borszék felé) kiemelt pontján, a hágóhoz és forráshoz közel 1912-ben egy 11 darabból álló írott köves sorozatot találtak. Sajnos a kövek kö-

273e

zül tudtunkkal csak 2 maradt fenn, egyfelől ez teszi nehéz-
zé a magyarázatukat, másfe-
lől az a tény, hogy a legtöbb
ismert darabnál gyengébb,
porladékonyabb közetből ké-
szültek, és ezért a feliratok
ma mindenképp rosszabb ál-
lapotúak. A fennmaradt két
köemlék állapotában 1912
óta napjainkig bekövetkezett
súlyos romlás arra enged kö-
vetkeztetni, hogy a leírásakor
még jó állapotú vésetek nem
lehettek nagyon ősi időkből
valók.

Nehezen érthető, miért talál-
tak egyedülálló módon egy
helyen ilyen mennyiségű
írott követ; földrajzi elhe-
lyezkedése dacára a csoport
egésze így semmiképp nem
útjelző funkciójú. Azonban
nem minden követen ugyano-
lyan írások/jelek találhatók.
A fennmaradt köveken és a
leírások alapján a következő
jelcsoportok különíthetők el:
A) finom kétvonalas, geo-
metrikus grafikus jelölések
(274, 276, 277, 278, 280) B)
egyvonalas rajzos jelölések
(274?, 276, 277, 278?) C)
kerek tamgaszerű jel és füg-
gőleges, határozottan vésett
jelsor (276, vö. 272!), D) ha-
tározottan vésett (többek által
„mesterjegyszerűnek” neve-
zett) összetett jelek az A–B)
rajzos jelölések közé keverve

(276?, 277, 279), E) csillagok (276, 277), F) latin betűs monogramszerű jelölések és szám (274, *275, 279, 280, 281, °287), G) a kő megtalálása (1912) óta keletkezett utólagos graffiti (276, 277). Mivel a jelek viszonylag ritkán írják felül egymást, időbeli sorrendjüket nem könnyű megállapítani, de nagyjából ez látszik helyesnek (a B–C–D jeltípus relatív sorrendjét egyáltalán nem ismerjük). Az A) típusú jeleket a legtöbb kutató neolitikorinak tartja (Dumitrescu 1974, 484; Bakó 1968; Mandics 1981, 98–99; Puskás-Kolozsvári 2003), és ennek más nem is mond ellent, csak az a kérdés, a romlékony kőzetben hogyan tudott a XX. sz. elejéig fennmaradni, és miért semmisült meg javarészt azóta. Az E) jelsor gyakori az írott köveken (vö. 272, 276, 277, *289) és az ellenőrizhető helyeken mindig a legfrissebb réteget alkotja, ezért koraujkorinak tekintem (más típusú tévesen rovásírásosnak minősített feliratokban is jellemző, éspedig XVI. századi környezetben: °222, *231), az F) mindenképp újkori (ha a °287 létező emlék volt, akkor 1852 körüli). A jelek funkciója részben határozható meg. Az A) és B) ismeretlen célú, nagyrészt bizonyára nem út- és nem tulajdonjelző grafikus ábra, de néhány esetben (ék alakú és derékszögű jelölések) az útjelző funkció sem vethető el; a C) egyértelműen útjelző lehet, a D)-nek útjelző és névjelző funkciót is tulajdoníthatunk. Az F) természetesen név/tulajdonjelző, a G) pedig *hic fuit*-felirat. Az E) típusú jelek problémája szélesebb körű ennél a csoportnál, jellemzően útjelző funkciójú tárgyakon jelentkeznek viszonylag kései korban (és erre ma már nem csak Erdélyből ismerünk példát: *294), ugyanakkor a jel önmagában képtelen útjelző szerepet betölteni. Talán csak általános figyelemfelhívó-jelző funkciót kell neki tulajdonítani. A kutatásban többször (Kovács 1914, 253–260 óta) felvetődött vallási szimbolika valószínűtlen (vö. °222: *hic fuit*-feliratokban).

Rovásírásosnak feltételelesen csak a kövek kis részét lehet tekinteni: a C) és D) típusú jelöléseket elképzelhető rovásírással feloldani, azonban TMK szerinti olvasat nem vezetett eredményre, így ez esetben is más típusú rovásról van szó. Ugyane jelöléseket tartalmazó tárgyakat tekinthetünk funkcionálisan is a tipikus székelyföldi írott kövek közé tartozónak.

Némiképp kétes, nem kell-e a leírtaknál több írott kövel is számolni a csoportban, de megbízható adataink nincsenek (Kovács 1914, 230 leírja a kövek felkutatásának történetét, eszerint a környéken Ditró-Barlang, -Fekete-sarok, -Orova-pataka, -Tatár-havas helyeken is említettek hasonlóakat, de a kutatás során ezek fantomnak bizonyultak (Barlang: a felirat újkori, *Török* 188+; Fekete-sarok, Kövespatak: természeti képződmény, a többit nem lehetett megtalálni). A Tatár-havas helyszínen említett adat talán ugyanaz, mint °292. Emellett a régebbi irodalomban (Lénárth 1943, Orbán 1943 és a nekik azóta hitelt adók) bizonyosan nem létező feliratokat is közölnek, amelyek részben hamisítványok, részben a fennálló kövek fantázián alapuló leírásai, ld. °287, *305a–c. Az azonosítható kövek nagy részének eltűnése erősen vitatott, legendákkal átszínezett körülmények közt történt 1914–1942 közt, legvalószínűbben közvetlenül felfedezésük utáni években szállítás közben, de egyes kövek felrobbantásáról is terjed-

tek hírek;³ a helyszínen kétes körülmények közt az utóbbi években találtak apró töredékeket (a megsemmisült kövekből?), amelyeken állítólag vésett jelek voltak, később azonban nem lehetett őket újra azonosítani (Friedrich: 51, 03, 34, 13 = B, I, S, T jelek különböző töredékeken, ezek mindegyike olyan, amely sérülés [csákánynyom] vagy természetes jelenség is lehet, vö. Mandics 2010, I 395, III 11).⁴

A tászok-tetei kövek általános leírása: Kémenes 1914 (2a,b,c,d, 3., 4ab, 5. rajz). Kovács 1914. Jósa 1944 (leletkörülmények, III. és V. kő, téves azonosítások cáfolata). Bakó 1962 (óbolgár írás). Bakó 1963. Bakó 1968. Mandics 1981, 98–99 (csak a kétvonalas rajzokról). Ferenczi 1992 54–55 n. 2. Ferenczi 1997, 18, 11. kép (rajz, ún. I felirat). Puskás-Kolozsvári 2003. Mandics 2010, I 382–397, II 142–144, 161–165. Erdélyi–Ráduly 2010, 93, 108 (olvasatot nem adnak). Lazarovici et al. 2011. Lazarovici et al. 2014, 54. 25–34 (1., 4–7. rajz). Puskás-Kolozsvári–Bolohan 2019 (főleg 65–77, 152–158).

A Tászok-tetőhöz kapcsolódó hamisítások és képzelt kövek: Lénárth 1943. Orbán 1943.⁵

Első említések: anon. 1913, 468; Székely Nép 31/84, 1913.VII.29., 2.; Pesti Hírlap 35, 1913.IV.27. 11, VIII.7. 10; AÉ 33, 1913, 467–469. Említés: Ferenczi 1942 (kun-besenyő); Ferenczi 1990 (magyar vagy kun írás); Ráduly 1996 (rajz); Ráduly 1997, 118 n. 2; Ráduly 1998, 61, 94 (rajz); Ferenczi 2004; Berzovan–Pădureanu 2010, 61 (dáknak tartja); Sándor 2014, 90; Benkő 2014, 311 (nem tartja írásos emléknek).

Az eddigi irodalomban a köveknek vagy egyáltalán nincs értelmezésük (ez jellemző a pontosabb, mérvadó leírásokra: Kémenes, Kovács, Mandics), vagy valószerűtlen, ezoterikus értelmezésük van: Attila király sírja (Lénárth 1943, Orbán 1943), görög nyelvű, görögkeleti kultikus felirat (Jósa 1944, 41; három jeltípust ismer: szerinte IX–X. sz.-i kettősvonalasat, XII. sz.-i csillagalakokat, késői csákánnyal vágott formákat), óbolgár írás (Bakó 1963; Bakó 1968 három jeltípust ismer: neolit „fantasztikus alakokat”, IX–X. sz.-it és XVII–XIX. sz.-it). Viszonylag elfogadott a kétvonalas rajzok neolit sziklarajzként értelmezése. Az egyvonalas jelekből csupán egy-egy kő egy-egy kifejezését értelmezi Ferenczi, Puskás-Kolozsvári.

3 Az 1912–1944 közti felrobbantásukról való legalább kétféle különböző történetet meggyőzően cáfolja Jósa 1944, 6. Czirják 2010, 12 tényként kezeli két kő felrobbantását 1944-ben a salamási vasútállomáson, majd darabjaiknak beépítését (egy darabot az iskola falába). Ez azonban minden valószínűség szerint csak legenda, mert 1942-re az ismert tászok-tetei kövekből már csak a ma fennmaradt kettőt (és valószínűleg az I. követ) lehetett megtalálni. Az eltűnésük vagy pusztulásuk mindenképpen 1942 előtt következett be.

4 Az állítólagos leleteket nem közöljük külön feliratként, mivel amennyiben léteznek, a 11 hitelesen leírt felirat részét alkotják vagy azoknak félreértésével lettek leírva. Nem lehetetlen továbbá az sem, hogy egyesek a °286 alatt említett, Lazarovici et al. által talált kövek egyikével-másikával azonosak (no. 13, 26a, 27, 39, 42, 43 jellemzően 51, 03, 34, 13 jellegű jeleket tartalmaznak, másokon egyéb jelekkel együtt bukkannak fel).

5 Nem tartjuk szükségesnek idézni a Lénárth és Orbán fantazmáit övező kiterjedt sajtópolémia (Székely Nép 1942. X. 4, XII. 6, Nemzeti Figyelő 1942. VIII. 15, 1943. II. 7, V. 9, VI. 20, VIII. 20 stb.).

274 X+Lat A-08/04?

Írott kő, Gyergyóditró-**Tászok-tető** (Ditrău, Románia – Gyergyószék). Eltűnt. 1912-ben Kémenes Antal írja le, miután Jósa János felhívja rá a figyelmét. (Meghatározása szerint eredetileg földbe beásva, akkor már kincskeresők által kiemelve, két nagy és több kisebb gödörből.) 1913-ban leírta Kovács István. 1942-ben Jósa János valószínűleg újra megtalálta, csákánnyal ketté akarta vágatni, hogy elszállíthassa, a kő nyugati oldalán kis bevonalazás keletkezett (Jósa 1944, 33: 100 lépésre a III. sz. kőtől – Kovács 1914 térképe alapján ez csak az I. kő lehet). A kő akkor a helyszínen maradt, azóta nem sikerült azonosítani.

Megmunkálatlan andezittufa kötömb 80 x 107 x ?, déli oldalán 6 jelből vagy jelcsoportból álló, vékonyan, egyenetlen, jórészt kettősvonallal karcolt jelölés (iránya nem egyértelmű, a jobbról 1. jel valamivel mélyebben egyszeres vonallal – eltérő idejű, talán későbbi?), északi oldalán csákánnyal egyenetlenül vésett római szám, keleti oldalán latin betűs ligatúra.

a ← 75° 02' 20" (alakos ábra) 13° 31'

b XII

c A[^]H[^]P

3. kép. Fénykép az I. kő karcolatairól.
Fig. 3. Photographie des gravures de la I. pierre.

274a

4. kép. Az I. kő karcolatainak rajza.
Fig. 4. Dessin des gravures de la I. pierre.

274b

Fotó: **274a**, rajz: **274b** (Kovács után).

Kovács 1914, 237 n. I (fotó: 3. kép, rajz: 4/1–3. kép), 247–248 (c). Ferenczi 1992 54–55 n. 2. Ferenczi 1997, 18, 11. kép (rajz). Puskás-Kolozsvári 2003. Mandics 2010, I 399–400, II 142–144. Lazarovici et al. 2014, 35–36 (tévesen ezt tekinti megmaradtnak), 11. kép (rajz). Puskás-Kolozsvári–Bolohan 2019, 154. Említés: Kémenes 1914, 113 (2a rajz); Bakó 1968, 649, 652; Ferenczi 2002, 67.

Kovács: $c A^N P$ v. $A^H P$. Ferenczi 1942: *Juhud tas* ‘zsidó kő’ (csak Jósától tudjuk, hogy erre a kőre gondolt). Jósa 1944, 38–40 (olvasatot nem ad, Ferenczi olvasatát cáfolja). Ferenczi 1992: *a Zsöböd tas* vagy *Dzsuhtu tas*. (ms. Ferenczi S. 1937/39 alapján). Puskás-Kolozsvári: *a t^ász* (csak az utolsó két jel alkot írást), *b* XII, *c* AHP.

Az *a* oldal egy vagy két feliratának korát nem tudjuk meghatározni. A 3. helyen levő alakos ábra a fennmaradt rajz szerint kilóg a sorból, talán attól független. A jelek sorba rendezettek, de nem látszanak semmilyen ismert írásrendszerhez tartozni, inkább képi szimbólumok (2.4.5. jel kétvonalas, egy logikai sort követnek – útvonalmeghatározás?). A *b* és *c* oldalak írásai relatíve frissek, mindenképp újkoriak ([XVIII–]XIX. sz.⁶), valószínűleg tulajdon-, illetve határjelölés⁷ (Kovács 1914, 248 észszerű feltevése: bányászati célú kijelölés a hajdani ditrói vashányászatban). A fennmaradt adatok szerint nem tekinthető rovásírásos emléknek, hanem *a* képi jelölés, *b–c* latin betűs. Ferenczi olvasata eszerint bizonyosan alaptalan.

*275¹⁻⁴ Lat A-04?

Írott kövek, Gyergyóditró-**Tászok-tető** (Ditrău, Románia – Gyergyószék). Eltűntek. Leletkörülmények: ld. 274.

¹ Megmunkálatlan andezittufa kötömb, kb. 50 x 90 x ?, déli oldalán latin betűs ligatúra.

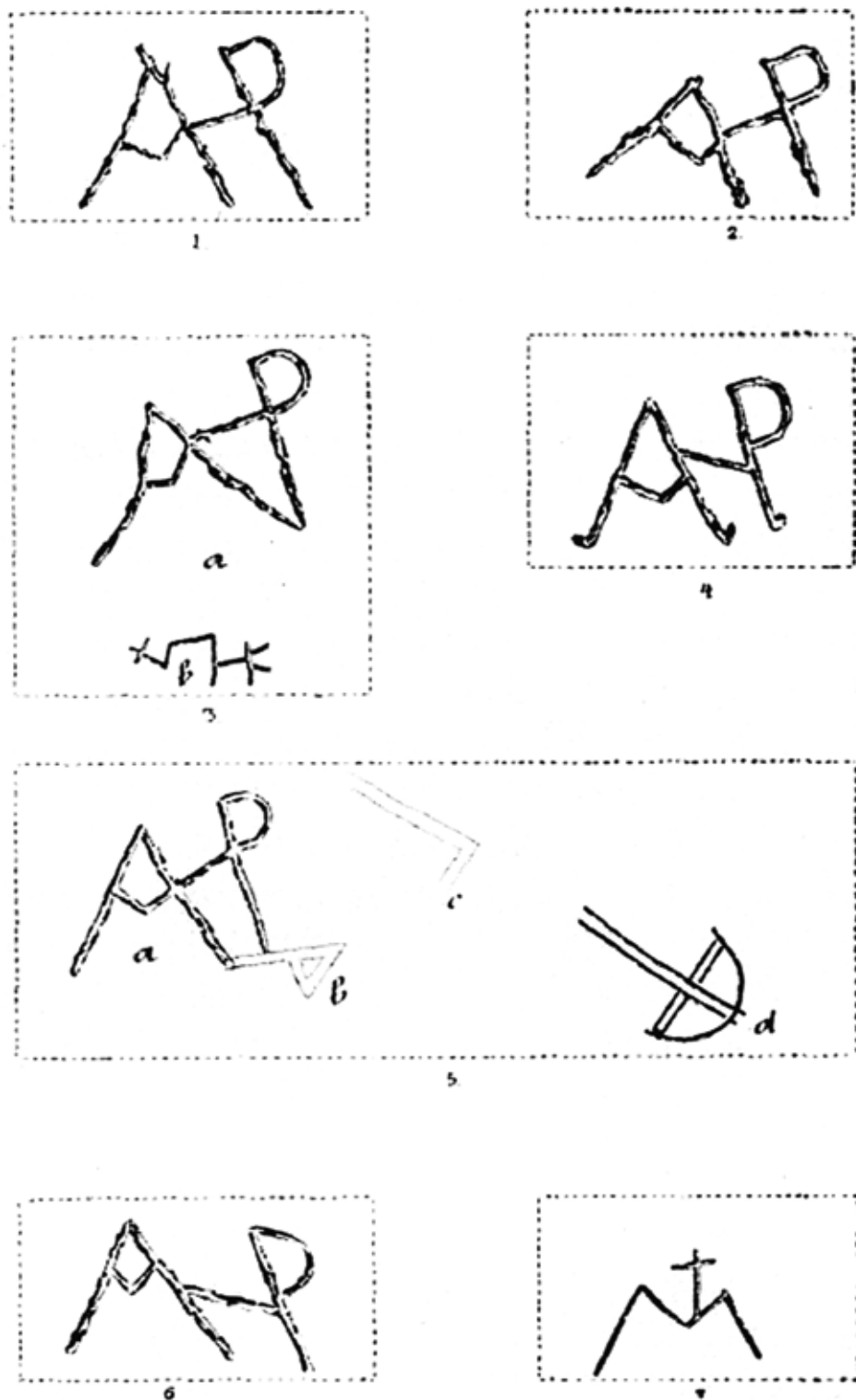
² Megmunkálatlan andezittufa kötömb, méret: ?, északi oldalán latin betűs ligatúra.

³ Megmunkálatlan andezittufa kötömb, méret: ?. Felső lapján latin betűs ligatúra bevésve.

⁴ Megmunkálatlan kisebb andezittufa kötömb, méret: ?. Felső lapján latin betűs ligatúra bevésve.

6 Kovács 1914, 248 adata szerint a környéken bányászati tevékenység kb. az Apafi-kortól folyt, ha tehát ezzel kapcsoljuk egybe a tulajdonjegy-szerű latin véseteket, a XVII. sz. 3. harmadától 1912-ig keletkezettek. Puskás-Kolozsvári 2003 véleménye szerint ditrói Puskás Tamás 1700 körüli erdőirtásához kapcsolhatók. Mivel azonban a funkciójuk láthatóan eltér a pentagramma-jelölésektől (n. III, V), nem is szerepelnek egy kövön, feltehetőleg azoktól eltérő időben és céllal keletkeztek. A pentagrammák koraujkoriak (ld. fent az összefoglalásban), és az AHP-jelölések a leírás szerint jobb állapotúak lévén, valószínűnek tartom, hogy az utóbbiak a későbbiek. Puskás-Kolozsvári–Bolohan 2019, 154: esetleg *A(lap)P(ont)* és *H(atár)P(ont)*, földmérési jelzések.

7 A 6 AHP-jelöléses emlék közül 5 a feliratos kövek zónájának északi felét foglalta el kb. ellipszis alakban, tehát minden bizonnyal területkijelölésről van szó. (A térbeli elhelyezésről ld. Kovács 1914, 2. kép). A szűkebb értelemben is valószínűleg feliratos három emlék (274, 276, 277) egymástól a legtávolabb, észak-déli vonalban állnak, ezek minden bizonnyal a főútvonalat jelölték ki. (Minden bizonnyal a térségben egykor jóval több AHP-jelöléses kő volt, amelyeket részben nem azonosítottak, részben valószínűleg egymással is összekeverték: 2019-ben a helyszíntől kevéssel távolabb, a hágó felé tartó domboldalon két nagyobb követ találtam [49 x 84 x 54 cm, a Közrez-nyaktól nyugatra kb. 30 m-re a turistaúttól; 82 x 200 x 156 cm, a kő északnyugati oldalán 98 x 156 cm simább lap, a turistaút felett a sziklafaltól kb. 150 m-re keletre], amelyeken elmosódott AHP-jelek látszanak [a másodikon talán még egy XI jelzés is], de elhelyezkedésük és méreteik alapján ezek biztosan nem lehetnek azonosak az elveszettnek tekintett tászok-tetei példányokkal. Megállapítható róluk, hogy az AHP-sorozat betűit igen vékonyan, élesen metsztették be a kőbe, így a régebbi, szélesebb véseteknél jobban pusztulnak, vagyis látszatra idősebbeknek tűnnek. Lazarovici et al. 2014, n. 18 jelölése szintén értelmezhető a jel változatának, ez azonban jóval távolabb, Fundoia [Fundoaia] területén található, ld. bővebben °286.)

16. kép, Rajzok a IV. (1)-, II. (2)-, VIII. (3)-, VII. (4)-, IX. (5)-, X. (6)- és XI. (7) kő véseteiről.

A[^]H[^]PRajz: **275** (Kovács után).¹ Kovács 1914, 237 n. II (rajz: 16/2. kép). Lazarovici et al. 2014, 37 (14. kép).² Kovács 1914, 241–242 n. IV (rajz: 16/1. kép). Lazarovici et al. 2014, 37–38 (16. kép).³ Kovács 1914, 245 n. VII (rajz: 16/4. kép). Lazarovici et al. 2014, 45 (24–25. kép).⁴ Kovács 1914, 246 n. X (rajz: 16/6. kép); összefoglalólag 247–248. Lazarovici et al. 2014, 47. Összefoglalólag: Jóna 1944, 63–64.Jóna: $\text{I}^{\wedge}\eta^{\wedge}(\sigma\omega\zeta) \text{X}^{\wedge}\rho(\iota\sigma\tau\omicron\zeta)$.

A fennmaradt adatok szerint nem rovásírásos emlékek, hanem latin betűsek. Eredetük azonos a **274 c**, **279 a**, **280 a** feliratokkal; újkoriak ([XVIII–]XIX. sz.), valószínűleg tulajdon-, illetve határjelölés (minderre vonatkozólag ld. bővebben **274**). Jóna nézete, hogy IX. századi (?) Krisztus-monogrammot hordozó görögkeleti szent kövek, teljesen alaptalan.

276 X A-08?

Írott kő, Gyergyóditró-**Tászok-tető** (Ditrău, Románia – Gyergyószék). Fennáll. *V*.

Leletkörülmények: ld. **274** (de Jóna 1944, 29–30 szerint 1884 előtt Jóna Sándor fedezte fel); 1942. VIII. 29-én Jóna János újra megtalálta, 1943-ban Gyergyóhodosra (Hodoşa) az iskolaudvarra került, onnan 1962-ben a gyergyószentmiklósi múzeumba, ő.h. TMM ltsz. 123/C, ma 4083/A.

Megmunkálatlan andezittufa kötömb, kb. 55–85 x 125–130 x 80. Felső lapja (**a**) eredetileg szinte telekarcolva főleg kétvonalas képi szimbólumokkal (több nyíl és kettősnyíl mutat a nyugati pereme felé); déli szélén mélyebb, határozottabb vésettől összetett geometrikus jel. Jelenleg a felső oldal jelei már alig észlelhetők. Északkeleti részén kétvonalas fővonallakkal kijelölt hálózatban kerek egyvonalas ábra nyomai is (időrendi viszony nem világos), északnyugati részén főleg kétvonalas hálóminta, a közepén Kovács 1914 észlelte összetett keresztalak szinte teljesen lekopott; 1942 óta egy pontozással bevéssett nagy L-alakú ábra került É–D irányban középre. Délkeleti részén nagyon kopott kétvonalas ábrák, köztük talán csillagalakok (a Kovács által észleltnél jóval több); délnyugati részén talán néhány nyugatra mutató nyíl és vonal; déli peremén egyvonalas, hosszanti összetett ábra (tulajdonjegyhez hasonlít), amely Kovács szerint a többinél későbbi, ma kopottsága miatt ezt nem lehet megítélni (a kő egész szerkezete alapján azonban valószínűleg igaz). A felső oldal keleti részén (**b**) egy bemélyedő, kisebb, egyenetlen, de nagyjából vízszintes felület van; ezen is láthatók kétvonalas, sakktáblaszerű ábra nagyon halvány nyomai. A felület közepébe 1943 és 1962 közt nagy, durva, mély S betűt véstek.

Nyugati oldalfalát (**c**) végig jelek borítják, jelentős részük teljesen elmosódott; írásnak minősíthető nincs köztük, valamennyi képi ábrázolás. A jelcsoportok feltehető időrendben:

- 1 halvány kétvonalas jelek a felület felső és középső részén, középen egy négyzet-szerű alakzat kivehető; helyenként talán ékszerű alakzatok is;
- 1a jobboldalt egy teljes kétvonalas rajz (69) és alatta egy csonka darab felújítvva, utólag mélyebbre vésve;

276a

276c

276b

276e

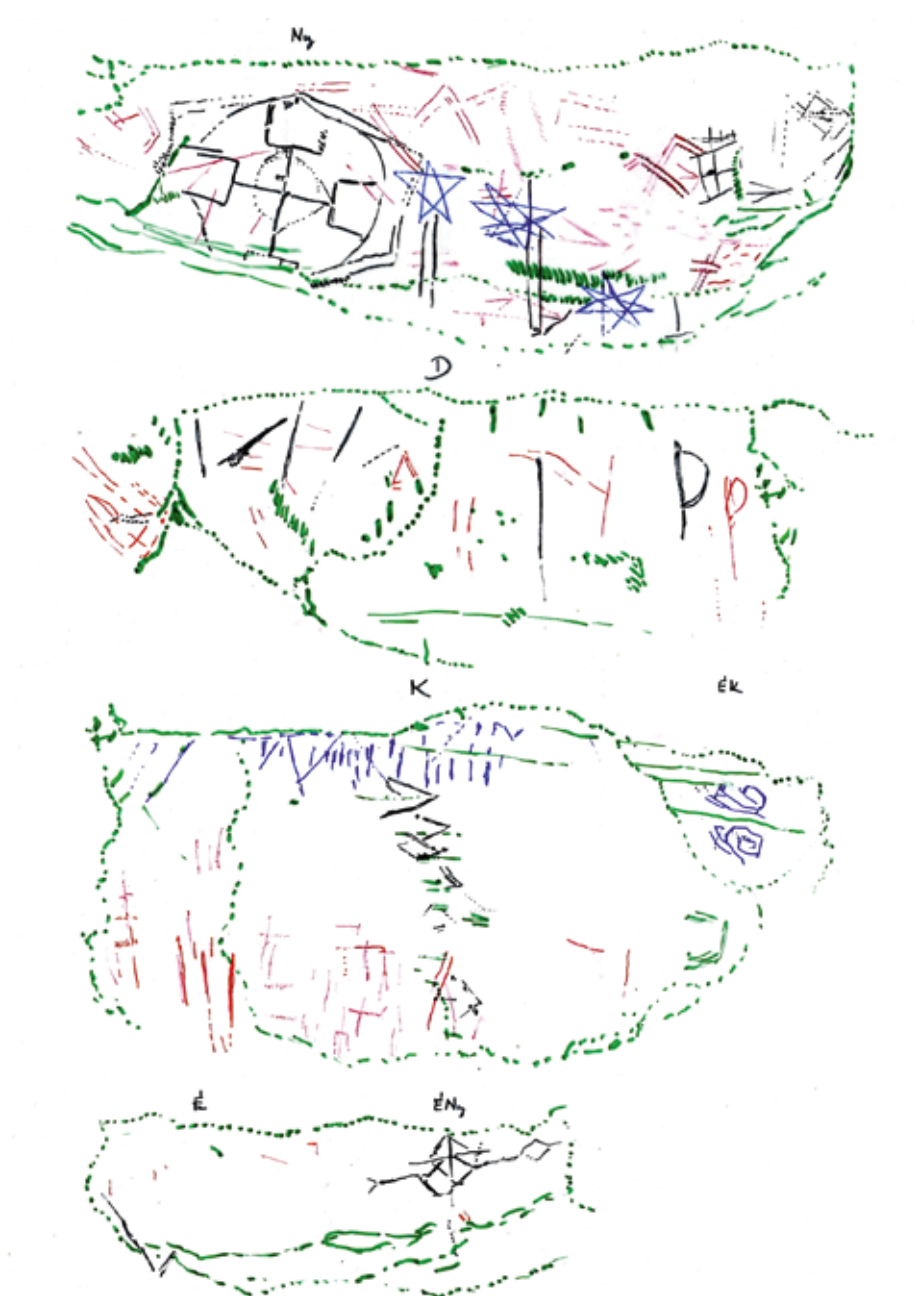
276d

276g

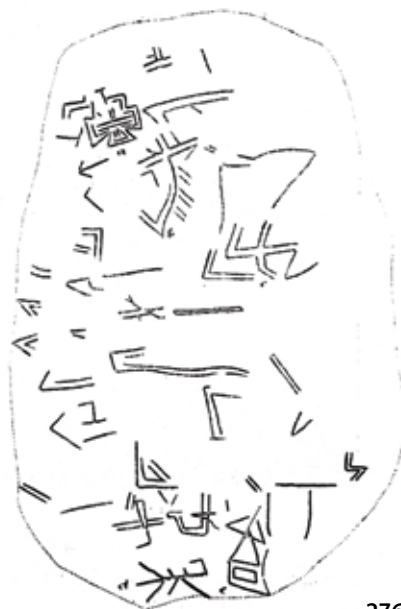

276f

276j

- 2 két helyen lefelé menő, alig kivehető egyvonalas rajzos ábra (Kovács 1914, 249 véleménye szerint az egyvonalas vésetek metszik a korábbi kétvonalasakat);
- 3 jobboldalt ezeket metsző négyzethálós ábra;
- 4 baloldalt egy nagy, kerek egyvonalas tamgaszerű jel, benne összetett kereszt, amelyet egy tágabb, kétvonalas hatszög zár körbe; metszik a kétvonalas rajzokat;
- 5 három csillagalak (penta- és heptagramma), metszik a kétvonalas rajzokat és a tamgát (Kovács 9. ábrán még alattuk is látható 2 csillag, melyek ma nem vagy alig észlelhetők).

276h

Déli, keskeny oldalfalán (*d*)

- 6 halvány függőleges és ferde vonalak, melyek szándékossága megkérdőjelezhető,
- 7 balra egy természetes, csapott bemélyedésben 2 jel: → 41 ,34 (?) vagy talán csak rendszertelen vonalak vésve, erőteljesen, nem túlzottan kopottak;
- 8 középen az elmosódott vonalakat felülrétegző, vékony, de ép → 01 15' (latin IP monogram? a 272^{2,15} csoportokkal azonos írásstílusnak látszik).

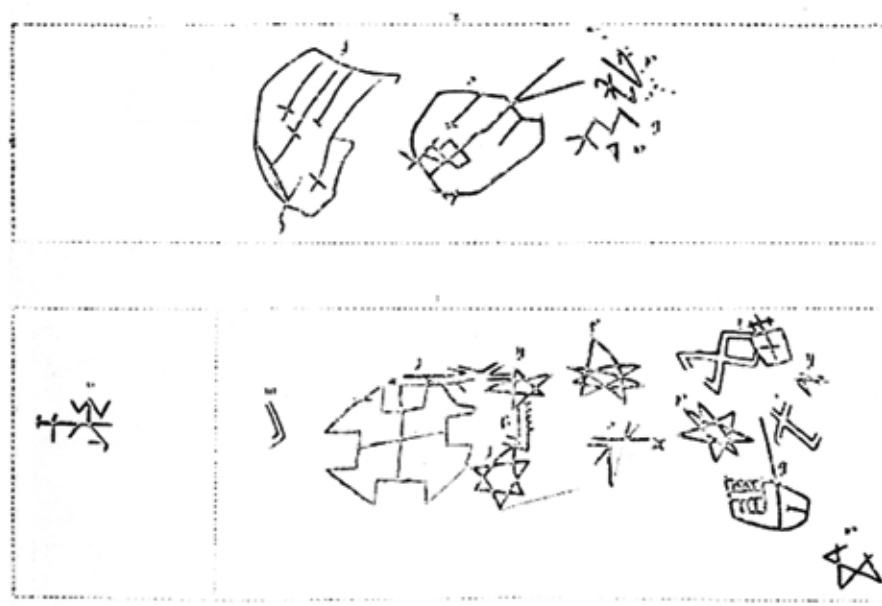
Keleti oldalfala (*e*) viszonylag vastag és sima, ma kevés jellel (erősen kopott):

- 9 balra lenn főleg párhuzamos függőleges vonalakkól egyvonalas rajz maradványa, amely Kovács 1914, 241 számára még jobban volt olvasható: ő „labarumot” és „hosszúszerű keresztet” látott benne;
- 10 középen függőlegesen húzódó erősen vésett jelek, ma 4 azonosítható, régen biztosan több volt: ← [- - -?] 19 + + 06 (?) 66 (?) 35,⁸ talán felülírja 9-t (?); valószínűleg írás;
- 11 felső peremén viszonylag friss bevagdósás és zegzugminta, amely felülírja a 10-t.

Északi, keskeny oldalfalán (*f*)

- 12 alul, töredezett felületen lefelé mutató ék erősen bevésve, de nagyon rongáltan, kora megállapíthatatlan;
- 13 északnyugat felé egyetlen, ma erősen kopott vésett jel, végein díszített keresztnek látszik (valószínűleg ez is elforgatva a kőhöz képest, mint 10), Kovács 1914 rajzán tulajdonjel-szerű alak;
- 14 északkeleti ferdén lecsapott felületén a többi rajzhoz képest lényegesen újabbnak látszó két csigavonal-szerű ábra.

8 Kémenes a ← 41 35 60'—41 06 33^34 35 jelsort rajzolja, Kovács a ← 20^,64 ÷ 43'^02(13?) 35 jelsort. Ket-jük közül a ma látható jelekhez Kémenes áll közelebb, de bővebb: ő persze még épebben látta a követ.

276i

Fotó: **276a, 276b, 276c, 276d, 276e, 276f, 276g** (Szász Adorján felvételei, a TMM tulajdona). Rajz: **276h, 276i** (Kovács után), **276j**.

Kovács 1914, 237–241, 262 n. III (fotó: 5–7. kép, rajz: 8. [felül], 9. [oldalt] kép). Orbán 1943 („Jósa-kő” néven). Jósa 1944, 27–30, 40–41, 66–72 (fotó: 20. kép). Bakó 1962, 462 (1. kép). Bakó 1963 (bolgár rovásírás). Lazarovici et al. 2014, 37 (15d kép). Puskás-Kolozsvári–Bolohan 2019, 68 (fotó: 23–24. kép), kül. Puskás-Kolozsvári–Fehér 2019, 106–110 (fotó, rajz: 113).

Említés: Kémenes 1914 (3. rajz); Bakó 1968, 652; Puskás-Kolozsvári 2003; Mandics 2010, II 142–144, III 9–10.

Jósa: $c X^P$ (koszorú, szentély rajza), $\leftarrow [\theta] \upsilon \mu \alpha \kappa \iota \omicron [v]$. Puskás-Kolozsvári 2003: $O/UN\check{c}^D^2A^QJ^2$ (türk írás, feloldását nem adja).

A kő szerkezete és ábrázolásai párhuzamokat mutatnak más kövekkel (főleg **272**), ennek alapján rajzolatai valószínűleg időrendi sorba rendezhetők. Itt is valószínűleg a kétvonalas ábrák a legrégebbiek, a **272**¹³⁻¹⁴ és ***291** jelekkel legalábbis látszatra összekapcsolhatók; a felső oldal, déli és nyugati oldal jobb egyvonalas rajza ennél későbbi lehet. A nyugati oldal kerek jele a **272** nagy tamgájának megfeleltethető, és amint amellet függőleges, valószínűleg egykorú határozott vésetek jelölik ki a főirányokat, itt a kő három másik főoldalából kettőn határozottan vésett függőleges jelsor vagy ligatúra állt (^{10,13}). Feltehetően ezek egykorúak a **272**^{1,9,7,6} jelsorokkal, és a funkciójuk is hasonló (irányjelző kő?). A kő mállékonyabb anyaga miatt maradtak ránk lényegesen olvashatatlanabbul. A 4. főoldalon a ⁷ jelsorozat helyzete felel meg ezeknek, de az vízszintes irányú (és állapota alapján talán újabb), ezért nem biztos, hogy idetartozik, vagy felülírt egy régebbi, így elveszett jelölést. A ⁸ betűk és a ¹⁴ jel ezeknél újabbak, de a többi jelsortot metsző csillagok a legkésőbbiek a kövön (vö. **272**¹ felülírás), valószínűleg koraujkoriak.

A két (?) függőleges jelsor valószínűleg valamilyen rovásírással íródott (¹⁰ enyhén erőszakoltan lehet TMK szerinti, ^{13/14} aligha), esetleg ⁷ is, a többi jelölés csak grafikus jel, nem írás.

277 X A-08?

Írott kő, Gyergyóditró-**Tászok-tető** (Ditrău, Románia – Gyergyószék). Fennáll. V.
Leletkörülmények: ld. **274**, Jósa János 1942. VIII. 29-én újra azonosítja. 1943-ban Gyergyóhodosra (Hodoşa) az iskolaudvarra került, onnan 1962-ben a gyergyószentmiklósi múzeumba, ő.h. TMM ltsz. 123/D, ma 4084/A.

Megmunkálatlan andezittufa kötömb 40–55 x 125 x 135. Felső, erősen ferde lapja (*a*) fenn meredeken, csúcsban végződik, alatta egy repedés két részre tagolja. Eredetileg telekarcolva képi szimbólumokkal, amelyeknek jelenleg már csak kisebb része figyelhető meg (mivel a felület sokat kopott és új bevésések is rongálják). A jelcsoportok feltehető időrendben:

- 1 baloldalt (részben középén) kisebb kétvonalas és geometrikus ábrák, egy hosszú vonal mentén: gammadion, területrajzok; kisebb részük még megfigyelhető;
- 2 a csúcs közelében egy virághoz hasonló, finom vékony egyvonalas ábra, jól érzékelhető; lejjebb néhány nehezen értelmezhető egyvonalas ábra, ma nem érzékelhető;
- 3 bal szélénél egy összetett, mélyebben véssett geometrikus szimbólum (irányjelző?);

277a

277b

277c

277d

- 4 alsó és jobb részén 5 pentagramma, párhuzamos vonalakból álló must-rák (számok?); ezek jelenleg nem figyelhetők meg;
- 5 szélesen, durván, pontozottan vésett latin betűs feliratok (a helyszínről elszállítása és múzeumba kerülése közt [1943–1962] keletkeztek): *Tompea* | [- - -]COSA | P ° T ° | 1950.

Ehhez a laphoz képest jobboldalt (**b**, eredeti északkeleti oldal) felül egyenetlen, alul sima téglalap alakú oldalon Kovács 1914

- 6 két keresztyszerű egyvonalas vékony karcot azonosított (03 || 19^03), helyén ma kopott 30 jelhez hasonlító alak látható) és

- 7 egy vésett, hosszabb összetett jelet (kb. *II*).

- 8 Efölé utólag egy az egész felületen végighúzó XX. századi véset került, egy vonalra fűzött éles, bár vékonyabb keresztirányú bevésések (nem jelsor, csak sorminta). Közvetlen a csúcs körül az éleken keresztirányú, keskeny, de éles bemetszések, amelyek nem lehetnek nagyon régiek: 64 = M (többször).

- [9 A lap bal alsó részén, egy repedés után vékony, finoman karcolt kereszt (kora ismeretlen).]

Baloldalt (**c**, eredeti északnyugati oldal) a következő jelcsoportok azonosíthatók:

- 10 kétvonalas grafikus ábrák az egész felületen (az eltelt időben szinte teljesen lekoptak);
- 11 a csúcs körül körbefutó pontozás (újkorinak látszik, de Kovács már közli, vagyis XIX. sz. lehet);

- 12 1943–1962 közt hosszában mély, éles bevésések kerültek a felületre, elfedve a régebbi jeleket; kb. a következő sort adják: ← 00 64 33 33 01 14 01.⁹

Délnyugat–délkeleti oldalain keskeny perem van, amelyre felirat nem kerülhetett.

Fotó: **277a**, **277b**, **277c**, **277d** (Szász Adorján felvételei, a TMM tulajdona); rajz: **277e** (Kovács után).

13. kép. Az V. kő karcolatának rajza. (A, B, C)
Fig. 13. Dessin des gravures de la V. pierre. (A, B, C)

277e

9 Az **a** oldal feliratait a gyergyóhodosi tartózkodás idejéből, román nyelven vannak (Tompea arrafelé jól ismert családnév). A **c** oldal feliratait nem tudjuk román nyelvhez vagy kultúrához kötni; mivel a jelek közül kb. négy többé-kevésbé illik a TMK-jelei közé, elképzelhető, hogy ez Orbán Árpádék hamisításának nyomait viseli.

Kovács 1914, 242–245 n. V (fotó: 10–12. kép, rajz: 13. kép). Orbán 1943 („Miklós-kő” néven). Lazarovici et al. 2014, 38–45 (fotó, rajz: 18–22. kép). Puskás-Kolozsvári–Boloan 2019, 68 (fotó: 25–26. kép), kül. Puskás-Kolozsvári–Fehér 2019, 108–110 (fotó, rajz: 116).

Említés: Kémenes 1914, 116 (4. rajz); Jóna 1944, 27; Bakó 1968, 652; Puskás-Kolozsvári 2003; Mandics 2010, II 142–144. Erdélyi–Ráduly 2010, 108 (rajz).

Puskás-Kolozsvári: *szű* (**b** utolsóelőtti jele).

A kövön nem fedezhető fel a **276** egyértelmű szerkezete; az egyes karcolatok célja így bizonytalan. A 3., 6–7. (jórészt megsemmisült) jelölések egy része lehet tulajdonosjel vagy irányjelző, de főleg a kő csúcsa körül ma is részben fennálló jelsor esetében írott szöveg lehetősége is felvethető. A feliratok relatív időrendje is csak bizonytalanul állapítható meg, mivel az egyvonalas és kétvonalas rajz egyetlen helyen metszette egymást (a felső lapon), Kovács 1914, 249 úgy sejt, hogy a kétvonalas a régebbi réteg. A kétvonalasak egyidősek lehetnek más írott kövek kétvonalas rétegével. A néhány mélyebben véssett jel relatív időrendje nem állapítható meg, mivel egymást nem érintik; feltehetőleg a pentagrammák a legújabbak (koraújkor), mint a **272** és **276** kőnél is. Nem állítható egyértelműen, hogy a kövön rovásírási felirat is lett volna – bár a 6–8. esetében ez elképzelhető –, csak a képi ábrázolás bizonyos.

278 X A-08?

Írott kő, Gyergyóditró-**Tászok-tető** (Ditrău, Románia – Gyergyószék). Eltűnt.

Leletkörülmények: ld. **274**.

Megmunkálatlan andezittufa kötömb, ? x 100 x 60. Felső lapján kétvonalas képi szimbólumok bekarcolva, köztük legalább két egyvonalas, a két típus egymáshoz való viszonya tisztázatlan.

14. kép. Fénykép a VI. kő karcolatairól.
Fig. 14. Photographie des gravures de la VI. pierre.

278a

15. kép. A VI. kő karcolatainak rajza.

278b

Fotó: **278a**, rajz: **278b** (Kovács után).

Kovács 1914, 245 n. VI (fotó: 14. kép, rajz: 15. kép). Lazarovici et all. 2014, 45 (15. kép). A fennmaradt adatok szerint nem tekinthető rovásírásos emlékeknek, hanem képi jelölés. Kora önmagában meghatározhatatlan (vö. 274, 276, 277).

279 X+Lat A-04/05?

Írott kő, Gyergyóditró-Tászk-tető (Ditrău, Románia – Gyergyószék). Eltűnt? Fennáll?

Leletkörülmények: ld. 274.

Megmunkálatlan andezittufa kőtömb, méret: ?. Felső lapján latin betűs ligatúra bevésve, mellette eltérően vésett, a n. III *a* (déli szél), n. V. *b* 1–2., *f* határozottan vésett összetett szimbólumokhoz hasonló stílusú összetett jegy.

a A^HP

b 02_08_22'

Rajz: 279a (Kovács után), 279b (Lazarovici et all. után).

279a

279b

Kovács 1914, 245 n. VIII (rajz: 16/3. kép), 247–248. Lazarovici et all. 2014, 46–47 (rajzzal kiegészített fotó: 26. kép, a követ eszerint nekik sikerült azonosítaniok). Em-lítés: Kémenes 1914, 114 (2b–d rajz, tévesen idetartozónak nevezi a 2c rajzot is, való-jában a 281 emlékről).

Kovács: A^HP; Lazarovici et all. (rajz:) A^HP 1841, (leírásuk szerint:) fallikus jel-kép.

A fennmaradt adatok szerint *a* nem rovásírásos emlék, hanem latin betűs, eredete azo-nos a 274c, *275¹⁻⁴, 280a feliratokkal; újkoriak ([XVIII–]XIX. sz.; ha Lazarovici et all. azonosítása és olvasata helyes, évszámmal megjelölve 1841-re), valószínűleg tu-lajdon-, illetve határjelölés (minderre vonatkozólag ld. bővebben 274); *b* képi szim-bólum, tulajdonosjegy, tamga (Lazarovici et all. 47 egybeveti XVIII. sz.-i oláhtoplicai tulajdonosjegyekkel, a jelentős szerkezeti rokonság alapján valószínűleg XVIII. sz.).

280 X+Lat A-04/05?

Írott kő, Gyergyóditró-**Tászok-tető** (Ditrău, Románia – Gyergyószék). Eltűnt.

Leletkörülmények: ld. **274**.

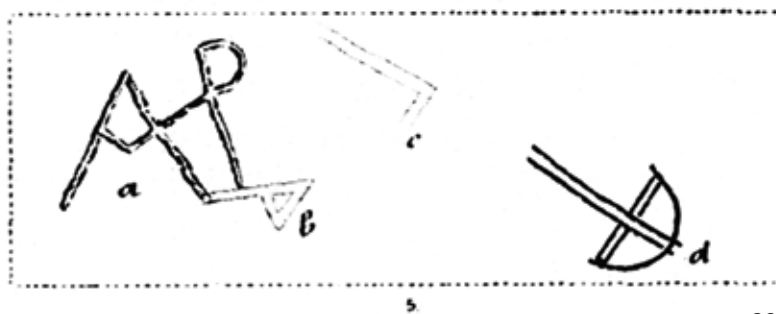
Megmunkálatlan andezittufa kötőmb, méret: ?. Déli oldalán latin betűs ligatúra bevésve, mellette (alatta) 3 vékonyan karcolt kétvonalas képi szimbólum, világosan korábbi, elmosódó.

a A[^]H[^]P

b (grafikus ábrák)

Rajz: **280** (Kovács után).

Kovács 1914, 245–246 n. IX (rajz: 16/5. kép), 247–248. Lazarovici et all. 2014, 47.

280

A fennmaradt ada-

tok szerint **a** nem rovásírásos emlék, hanem latin betűs, eredete azonos a **274c**, ***275**¹⁻⁴, **279a** feliratokkal; újkoriak ([XVIII–]XIX. sz?), valószínűleg tulajdon-, illetve háttérjelölés (minderre vonatkozólag ld. bővebben **274**); **b** nem tekinthető rovásírásnak, hanem a n. I, III, V egyik rétegével, VI egészével azonos típusú képi szimbólum, kora önmagában meghatározhatatlan.

***281 Lat A-04?**

Írott kő, Gyergyóditró-**Tászok-tető** (Ditrău, Románia – Gyergyószék). Eltűnt.

Leletkörülmények: ld. **274**.

Megmunkálatlan andezittufa kötőmb, méret: ?. Nyugati oldalán latin betűvel összetett, mesterjegyszerű ábra bevésve.

64[^]02 v. M[^]†

Rajz: **281** (Kovács után).

Kovács 1914, 246 n. XI (rajz: 16/7. kép). Lazarovici et all. 2014, 47.

A fennmaradt adatok szerint nem rovásírásos emlék, újabb kori, talán az AHP-betűs vésetekkel egykorú szimbolikus ábra.

281

282 SZR?+Lat? A-08?

Írott kő, **Salamás** (Sărmaș, Románia – Gyergyószék)

Felfedezte Csíki András 2017-ben. Eredeti helyén (?) fennáll. *V.* (Puskás-Kolozsvári Frederic szívessége folytán ismerhettem meg.)

Salamástól északra a dombháton, a villamos távvezeték falu utáni 1. oszlopának vonalában egy mezsgyén álló, nagyjából hasáb alakú, gyengén megmunkált kőtömb, 65 x 30–31 x 34 (jobbaldalt) / 36,5 (baloldalt). Előlapja erősen kopott, rajta több jelölés nyoma és valószínűleg véletlen sérülések is, felül egy újabbnak kinéző jel, alsó részén két ferde vágás mellett jobbaldalt egy sorból 2 írásnak tűnő, jobbról balra haladó jel maradt (2,9 cm), alatta legalább egy régebbi és egy talán újabb korból származó vagy felújított jel (7 cm). A jobb gerincen ezt mély, erős ferde vágások írják felül, véletlen sérülés vagy egy újabb kori útjelző nyíl. Jobb lapjának bal felső peremén újabbnak ki-

282a

282b

282c

282d

282e

282f

néző, halvány grafikus jelzések vagy esetleg latin betűk (4,0 cm). Bal lapjának szélén mély vízszintes rovátkolások, köztük egy fekvő csillag alakú szándékos jel (9 cm). Közepén elmosódott jel, talán kereszt. Hátlapján modern, vízszintes, kissé sugarasodó karcok.

- a* 06 || ← 06? 77 50 [- - - ?] | 11 `01 01'? [- - - ?]
b → 50? M^B?
c ↓ III 23

282g

282h

Fotó: 282a, 282b, 282c, 282d, 282e, 282f, rajz: 282g, 282h, 282i.

Említés: Szakács Gábor, Múltunk a bódorgó köveken. Demokrata 2017.VII.7., 58–59. A kő formája és elhelyezkedése alapján határkőnek tűnik, de elképzelhető, hogy jelenlegi helyén másodlagos, és eredetileg útjelző kő volt.

Az előlap felső jele újkori számjelölés (1) lehet (kettősvonallal felülhúzva); az alsó része régebbi írás maradványa, elképzelhetően részben TMK szerinti (*JF*[- - -] | *P*[- - -] ?), a kő eredeti (útjelző?) funkciójából maradt fenn. A jobb és bal lap az előlap régi írásánál újabbnak néz ki (XVIII–XX. sz.), a jobb lap talán latin betűs útjelzés vagy határjelzés, a bal lap jelzésének célja ismeretlen, talán az írott kövek csillagos jelsorával egykorú és egycélú.

BIZONYTALAN, KÉTES, ÍRÁSNAK TEKINTHETŐ JELEK NÉLKÜLI

***283 X? A-08?**

Írott kő (?), **Felsősófalva**-Kodáros (Ocna de Sus, Románia – Udvarhelyszék). A kodárosi temetőtől északra mintegy 150 m-re a domboldalon. Fennáll. V.

Felfedezte: Szász Tibor András 2003-ban. Kora: ?

Lekerekített gúla alakú, szabálytalan vulkáni breccsa tömb (106 x 66 x 58 cm). Tetején kereszt alakú bevésés nyoma, ahova régen bizonyára valami tárgy volt rögzítve. A felület töredezett, a kő folyamatosan mállik, északi oldalának felső 30 cm-e néhány éve kophatott le. E felület alatt halványan kivehető, jelnek is felfogható sérülések, amelyek azonban természetes mállástermékek.

283a

← 34 04 | 19^02

Fotó: **283a**, rajz: **283b** (Szász T. A. után).

Közöletlen, említése: Szász 2010b; Mandics 2010, III 22.

A kő eredeti funkciója esetleg útjelző kő vagy határkő, de ezt a tetejéről elveszett tárgy igazolhatná. Oldalán azonban a vélt jelek nem tekinthetők írásos emlékeknek, semmiképp nem TMK szerinti rovásírásnak.

283b

°284 SZR? A-?

Írott kő, **Balánbánya** (Bălan, Románia – Csíkszék). Elpusztult.

Benkő Károly 1851-ben szerzett tudomást a Balán-tetőn álló ún. Fenyítő- vagy Írott-kőről, de hiába kereste, 1845 körül baláni bányászok felrobbantották.

Nagy természetes sziklán (méret: ?) két szakaszon bevésett jelek („hun” betűk).

[- - - - -] | [- - - - -]

Említés: Benkő 1853, 47; Kovács 1914, 234–235; Mandics 2010, I 298.

Benkő szerint sokan „hun” (= SZR-) betűket láttak, de kicsi a valószínűsége, hogy ezeket valóban el tudták volna különíteni ismeretlen jelektől, így nem tudjuk megállapítani, milyen rovás jegyei (vagy esetleg csak grafikus szimbólumok?) voltak a sziklán; a földrajzi helyzet (a Balánbányáról nyugatra vivő hegyi út magaslati pontján) arra vall, hogy a kő szerepe hasonló lehetett a szertő-tetei, bekecs-tetei, tászok-tetei stb. írott kövekhez (ez azonban még mindig többféle írást megenged).

°285 X A-?

Írott kő, **Maroshévíz**-Akasztottak dombja (Oláhtoplica, Toplița, Románia – Maros-Torda vm. [17 km-re a városközponttól]). Valószínűleg fennáll.

Felfedezték 2004-ben. Kora: ?

Faragatlan andezit kötőmb, kb. 150 x ? Keleti oldalán emberalak bevésve (kb. 75 cm), két sorban jelek belefaragva, a felső sorban 5 valószínűleg írásjel, az alsó két kereszt. A keresztet 1985-ben a földterület tulajdonosa faragta bele. A kő tetején kivésott vályúban XIX. sz.-i kökereszt.

+++++ | ‘† †’

Czirják 2010, 12. Czirják 2011. Említés: Czirják Károly, Rovásírást kő az erdélyi Maroshévízen. Honlevél 2009. VIII.; Czirják Károly, Érdekes felfedezés. Új Kelet 2009. VII. 22.; Mandics 2010, III 16–17.

Czirják: I P T O Sz (rovásírás). A rendelkezésre álló adatok alapján a feliratot nem lehet azonosítani, kérdéses, hogy az írott kövek régebbi jelrétegéhez tartozik-e, esetleg SZR vagy a kereszttel egykorú, XIX. századi.

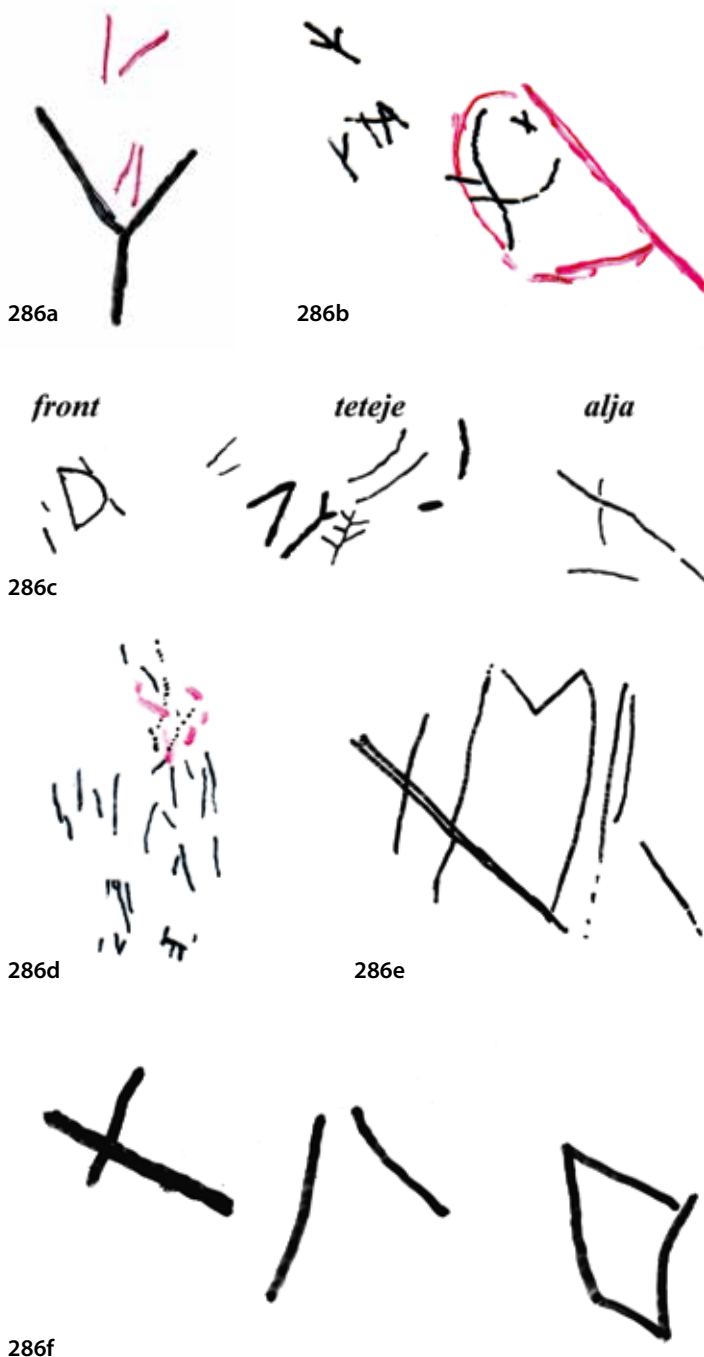
Czirják uo. több „rovásírást” követ említ Maroshévíz térségéből, csak az olvasatokat sorolva fel: **a** A, **b** 5[^]S, **c** J, **d** Ny Ny Sz Sz Ö, **e** A Ö Sz Sz, **f** Á Ny K (kökereszt, keltetve 1827-re), **g** E S [- - -], **h-k** [- - - - -] (elmosódott betűk). Bővebb adatok híján a feliratok valóságát nem lehet megítélni, de a felfedezni vélt jelek eloszlása arra utal, legalábbis többségében ezek nem valódi feliratok, hanem természeti képződmények [01 és 82 jelek gyakorisága, melyek a leggyakoribb betűhöz hasonló véletlen jelek; szám (?) és betű ligatúrája, ám ez elképzelhetetlen; eleve valószínűtlen egy XIX. századi kereszten rovásjel].¹⁰

10 Lazarovici et al. 2011, 55–56 (fotó: 3., 4a–b, 5. kép) további, egyértelműen megmunkált köveket azonosítanak Galócáról és Maroshévízről (Gălăuțaș, illetve Toplița, Románia – Maros-Torda vm.), ezeken azonban nem írás van, hanem mély lyukakból kialakított sor. Kivétel ez alól egy kő (Galócás-Tarnița-völgy n. 2.), amelyen egy felületesen bekarcolt apró 04 jel látható, ennek értelme és kora egyaránt meghatározhatatlan. Egy további követ is bemutatnak, amely minden bizonnyal azonos a Lazarovici et al. 2014, n. 33, a Tászok-tetőtől északra álló kővel (ibid. 68, fotó: 23. kép), ezen tamgaszerű szimbólum (vö. 272⁵) és pentagramma vagy irányjelző látható.

°286 X A-?

Írott kövek, Gyergyóditró-**Tászok-tető** (Ditrău, Románia – Gyergyószék) és környéke. A kövek pontos fennállási helye ismeretlen.

Lazarovici et al. 2014, 47–80, n. 12–46 (rajzzal kiegészített fotókkal) 2008–2010 közt a térségben összesen 35 szabadon álló követ találtak, amelyen vésett jelzéseket azonosítottak.¹¹ Ezeknek nagy része egy-két jeles, meglehetősen jellegtelen bekarcolás, amelyeknek szándékos volta, illetve írásjelszerű volta nem bizonyítható, egyeseken körkörös megmunkálás nyoma látszik, másokon párhuzamos vonalak azonosíthatók, amelyek legfeljebb számok vagy irányjelzők lehetnek (n. 15, 24, 38); további kövek egyértelműen a tászok-tetei típus kétvonalas (neolitikus kori) rétegéhez sorolhatók, rajzos ábrázolások, nem nevezhetők feliratnak (n. 16, 19 stb.).

¹¹ Lazarovici et al. egy követ említenek Tekerőpatakról is (Valea Strâmbă, Románia – Gyergyószék), amelyen → 01 51 jelek láthatók (Lazarovici et al. 2011, 61, fotó: 16. kép). A nagyon egyszerű jelek azonban természetes úton is létrejöhetnek. Emellett azonosítottak a térségben több latin betűs, modern vésetet is (ibid. 66–68, 20–22. kép).

Három kövön a felirat XX. századi, latin betűs, román nyelvű (n. 29–31). Több kövön azonban egyvonalas ábrákat jeleznek, amelyek valószínűleg az írott kövek valamely későbbi rétegével állítható párhuzamba, és néhány esetben határozottan több, két vagy három időbeli csoport felismerhető egyetlen kövön (n. 21, 25, 27, 28). Ezeknél könnyen elképzelhető, hogy az egyik csoport rovásírásos jeleket (is) tartalmaz. Különösképpen feltehető, hogy ide sorolandó:

a n. 25. halvány kétvonalas jelölések felett egy 24 jel,

b n. 27 egy mélyen vésett kerek jelölés (benne rajzos ábrák?) mellett 20 | ← 34 03 13' jelcsoport,¹²

c n. 28 (nagy kúpos kő a borszéki rádióadótól 130 m-re) egyik oldalán halvány (kétvonalas, korai) ábrákkal teleírva, két oldalán egy-egy magányos, írásnak nem minősíthető jel, egy oldalán azonban (halvány kettős vonalak mellett) 3 későbbinek tűnő jel: ← 11 (?) 13 34,

d n. 36 erősen repedezett felszínen három jel valószínűleg nem természetes, hanem emberi alkotás: ← 01 64 51,

e n. 32 nagy lapos, fekvő helyzetű kő felszínén jól elkülöníthető három jel: ← '37 34 51. Ezzel teljesen azonos jelölést (**e'**) találtam 2019-ben a Közrez-hágó közvetlen közelében (a távvezeték vonalában) az út mellett, hasonló alakú, de kisebb (77 x 29 x 40) fekvő kövön, 5,0 cm jelekkel. Valószínűleg ez is terület- vagy irányjelölés, amely többször ismétlődhet.

286g

Rajz: **a** 286a, **b** 286b, **c** 286c–d, **d** 286e, **e** 286f (mind Lazarovici et all. után). Fotó: **e'** 286g.

A jelsor haladási iránya egyik esetben sem egyértelmű. Ezek közül kétségtelenül értelmezhető TMK szerinti jelsornak is: **c** PTS, **d** SzVB, **e** K²SB. A kevés jel miatt egyik esetben sem egyértelmű a korszakolás, írástípus, jelentés; az erősen különböző méretű, eltérő helyeken talált köveknél nem tudjuk megítélni, hogy az írott kövek jellemző

¹² A követ valószínűleg sikerült azonosítanom, de a kerek jelölésen kívül más jelcsoportot nem láttam rajta.

földrajzi elhelyezkedése és ennek megfelelő funkciója mennyiben igazolható. A felületen jól elkülönülő volta miatt a legvalószínűbb, hogy *e* értelmezendő SZR-nak.

Egy esetben (n. 18) a felirat latin betűs, és szövege valószínűleg azonos *275¹⁻⁴ A^HP szövegével, ez azonban nem jelenti azt, hogy a négy elveszett kő valamelyike volna, hanem csak egy azokkal azonos körülmények közt állított és funkciójú (tulajdonjelölő/határkő) emlék, amely egyébként valószínűleg azonos a Mandics 2010, III 466. képen bemutatott tárggyal. (Rajz: **286h**, Lazarovici et al. után.) Szintén feltehető, hogy a tárgyak (legalábbis részben) azonosak a Mandics 2010, III 11–12. alatt Rokaly József rajzain (n. 21, 22, 23, 25) bemutatott jeleket tartalmazó kövekkel, amelyekről a rajzok alapján nem állapítható meg, hogy valóban írást tartalmaztak volna, kiv. a n. 22, amelyen egyértelmű keresztjelölés (51 jel) van; pontos helyük ismeretlen.

286h

°*287 Lat A-04?

Írott kő, Gyergyóditró-**Tászok-tető** (Ditrău, Románia – Gyergyószék). Eltűnt.

Orbán Árpád 1942-ben találja. További sorsa ismeretlen.

Megmunkálatlan andezittufa kötömb, méret: ?. A kövön latin betűs és évszamos bevézés.

H X B 1852

Orbán Árpád, Székely Nép 60/223, 1942. X. 4. Említés: Jósa 1944, 64 (az A^HP kövekkel azonosítja).

Tekintettel rá, hogy Orbán hamisítványoknak is hitelt adó (vagy éppen gyártó) fantaszt volt, a kő egykori léte kétes; ugyanakkor a leírás alapján lehetett valóban az A^HP sorozat egy darabja, de nem a Kovács által leírtak közül az évszám alapján. Jelentősége, hogy ha a kő valós, akkor keltezi az A^HP sorozatot, egyértelműsítve, hogy a legkésőbbi a tászok-tetői vésettípusok közül.

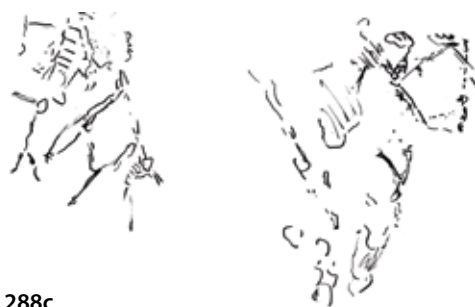
°288 SZR? A-?

Írott kő, **Sóvárád**-Csombod vára (Sărățeni, Románia – Marosszék). A dombtetőre felvezető régi út tetőpontjához közel, az út szélén, bizonyára másodlagos helyzetben. Fennáll. V.

41 x 78 x 50 cm-es, lekerekített alakú, valószínűleg faragatlan homokkő tömb tetején nagyon megkopott, sekélyen vésett jelek nyomai (6–7 cm). Haladási irány kétes. Olda-

288a

288c

288b

lán mély párhuzamos rovátkák, valószínűleg jelen helyre kerülésekor szerzett sérülés.
Kora: ? (Ráduly, indoklás nélkül: XV–XVII. sz.)

← 37? [- 3-4 -] ‘35 31/01? | 13? [- - -?]

Fotó: **288a**, **288b**, rajz: **288c**.

Ráduly 2004, 81–82 (= Rovásjeles kő Sóváradon. NÚ 54/21, 2002.I.26., 5). Ráduly 2008, 62. Erdélyi–Ráduly 2010 hibaigazító 36–37 = 60 (rajz). Mandics 2010, III 20. Ráduly (csak a bal oldali két jelet azonosítja ‘45 31 alakban): CsSz vagy CsR (monogram).

A tárgy nagyon erősen megkopott, az eredeti jeleket (?) csak megközelítőleg lehet azonosítani, ezek alapján nem lehetetlen TMK szerinti olvasat ($K^2[- -]G^?R^? | T[- -]$). Nem lehetetlen azonban az sem, hogy ezek egy része csak véletlenszerű sérülés, a legvilágosabban olvasható '35 jel pedig esetleg lehet irányjelző (vö. **272**¹³⁻¹⁴), vagy több TMK szerinti betű csonka maradványa. Vízszintesen több vékony karcolás fut a felületen, amelyek talán utólagosak; az utolsó jelnél azonban lehet, hogy egy összetettebb jel maradványai. Ha eredetileg írás volt, az valószínűleg SZR és nem monogram, hanem teljes szó; a kő mindenképp szándékosan került a kőben ritka fennsíkra mint útjelző vagy határjelző, de ez magában még nem bizonyítja írott voltát.¹³

*289 X A-08?

Írott kő, **Gyergyóremete** (Remetea, Románia – Gyergyószék)

A gyergyóremetei római katolikus templom kertjében felállítva, oda a faluból hozták be. Puskás-Kolozsvári Frederic szívessége folytán ismerhettem meg a követ. *V*.

Hosszúak, szabálytalan alakú, egyik lapján nagyjából sima kötőmb 59 x 122 x 45. Sima lapján négy bevéssett csillag: két pentagramma és két sokágú.

Fotó: **289a**, **289b**.

Lazarovici et al. 2011, 58–59 (fotó: 13–14. kép).

A **272**, **276**, **277** csillagjeleivel azonos alakú és feltehetőleg funkciójú szándékos jelölés nem rovásírás, de valószínűleg útjelzés, ezért azoknak kései véseteivel egykorú (koraújkori, XVII–XVIII. sz.). Jelen helyén valószínűleg harmadlagos, a faluban sem

289a

13 A fennsíkon több feltehetően hasonló funkciójú kő található, részben a mai útvonalaktól távol, részben úgy, hogy utólag vezették át rajta az utat; ezek többsége íratlan, egyen durva vésséssel a 944 szám azonosítható (dátum?).

289b

lehetett eredeti helyén: mivel útjelző kő lehetett, eredeti helye a Gyergyóremetétől nyugatra vezető hágóút valamely pontján gyanítható.

Lazarovici et all. további apró véseteket azonosítottak (kb. $\rightarrow 51\ 13' 31' 60''$, 40, a kő peremén $\rightarrow 13\ 42'$ alakúak), amelyeket feltételelesen TMK szerinti B, T, K (értsd: K¹) jeleknek tekintenek. Az első csoport valójában két pentagramma része, a másikat én a helyszínen nem észleltem.

*290 X A-08?

Írott kő, **Felsősófalva**-Békástanya/Bagolydomb (Ocna de Sus, Románia – Udvarhelyszék). Fennáll. V.

Felfedezte: Szász Tibor András 2004-ben. Jelenleg a tulajdonában található. Kora: ? Többé-kevésbé hengeres kőtömb, felül félhold alakú peremmel, alatta ferde kerek, simára faragott felülettel, amelybe vonalas ábra van vésve (sátorszerű tamga?). Szász megfigyelése szerint a peremén elmosódott, kivehetetlen betűk nyomai.

Rajz: **290** (Szász T. A. után).

Közöletlen, említése: <http://rovas.info/2010/05/a-bekastanyai-jelk>; Mandics 2010, III 21–22 (szerinte határkő, V–VI. sz.). Szász T. A. szívésségéből ismerhettem meg.

A hegyen álló jelkő irányjelző lehetett, de a fennmaradt adatok (csak grafikus jelek) alapján nem nevezhetjük írásos emlékeknek.

290

*291 X A-08?

Írott kő, Görgényi-havasok, **Csencsó** (Nagyág forrásához közel). Fennáll.

Felfedezte: Szász Tibor András és Szekeres Lajos 2008-ban. Kora: ?

Legömbölyített, nagyjából gúla alakú kő. Oldalán egy kerek jel (kb. 78) alatt kétvonalas, ékalakú jelölések és függőlegesen húzódó grafikus jelölés. Elhelyezkedése alapján a kő útvonaljelző lehetett, a jelölések párhuzamba állíthatók a 272, 274, valószínűleg *280 egyes jelöléseivel. A grafikus jelölések alapján nem nevezhetjük írásos emlékeknek.

Rajz: 291 (Szász T. A. után).

Közöletlen, képét és adatait Szász T. A. szívességéből ismerem. Említése: Mandics 2010, III 11 (fotó, rajz).

291

°292a–b X A-08?

Írott kövek, **Gyergyóditró**-Tatár-hegy vagy **Güdüc**-Piricske-tető (Ditrău vagy Ghiđuț, Románia – Gyergyószék). Elpusztultak? Tudomást szerzett róla Kémenes Antal 1912 körül.

A hegyoldalon a Güdüc-patak forrásvidékénél jelekkel ellátott kőtömbök. A leírás alapján ezek is hágóutat jelezhettek (a Güdüc-patak a Piricske-tető hágójához vezet; a helybeliek azonban nem csak a Güdüc-patakot jelölik e névvel, hanem a Ditrói (Lok)-patak egyes ágait is, ez viszont a Tatár-nyak hágóhoz vezet). A kövek pontos helye ez alapján nem állapítható meg, viszont a tászok-tetei kövekkel azonos földrajzi helyzet alapján valószínű, hogy valóban létezett útjelzőkről van szó. Ma Güdüc faluban a legöregebbek sem emlékeznek már írott kövekre, viszont ismeretes, hogy a patak felső folyásánál levő álló kövek tömegét használták fel építkezéshez. Így ha a kövek a mai Güdüc-pataknál voltak, valószínűleg elpusztultak; ha a mai Lok-patak valamely ágánál, talán nem, de egyelőre nem sikerült azonosítanom őket.¹⁴

Lénárth említést tesz egy további, a tászok-tetei kövektől elkülönült helyen levő sziklafeliratról (?) is (Tolvajok Gödre határrész), amely amennyiben létezett, esetleg szintén azonosítható a fenti kövekkel; az általa adott rajz azonban fantáziarajz, amelynek alapján a felirat egyáltalán nem azonosítható, és a szerző tevékenységéből következően valószínűleg a képzelet szüleménye vagy hamisítvány.

a Említés: Kémenes 1914, 117; Mandics 2010, II 166; Erdélyi–Ráduly 2010, 108; Puskás-Kolozsvári–Bolohan 2019, 67, 153.

b Említés: Lénárth 1943; Mandics 2010, I 388 (rajz: 451. kép).

14 A Güdüc-patak folyása mellett felfelé haladó erdei út mellett a falutól csaknem 1 km hosszan közelítőleg azonos távolságra durván kúpos, kisebb jelzőkövek állnak vagy fekszenek ledöntve, amelyek minden bizonnyal határkövek voltak; ezeken azonosítható jelzés azonban nincs. Feljebb az erdőben azonban ezek megszűnnek, így ha az „írott kövek” valóban a forrás közelében álltak, ezekkel semmiképp nem lehetnek azonosak.

°293 X A-?

Írott kövek, Zsedán-patak vidéke, **Zsedántelek–Recefalva közt** (Telek–Recea, Románia – Gyergyószék).

A Zsedán (Zsedény)-patak forrásvidékénél, jelekkel ellátott kötömbök. Tudomást szerzett róla Kémenes Antal 1912 körül. Kovács István 1913-ban a Zsedán-patak és a Somlyó-patak oldalága fejénél hiába kereste.

A kövek létéről nincs egyértelmű bizonyíték, ha valóban útjelző kövek voltak, a térség relatív kései betelepülése miatt csak a többi gyergyói írott kövek legkésőbbi korszakából való jelzéseket tartalmazhattak. Rovásírással, egyáltalán írott voltuk emiatt nem túl valószínű.

Említés: anon. 1913, 468; Kémenes 1914, 117; Kovács 1914, 232; Mandics 2010, II 165; Erdélyi–Ráduly 2010, 108; Puskás-Kolozsvári–Bolohan 2019, 67, 153.

*°294a–d X A-08

Kötömbök, **Szokolya-Társadomb** (Pest m. [egykor Hont vm.]).

Felfedezte: Molnár Zsuzsanna 2010 előtt.

a Molnár Zsuzsanna birtokában. Kora: ? (ha a **b–d**-vel azonos eredetű, XVII–XVIII. sz.?)

60 x 40 x 30 kő, két felületén láthatók bevéssett jelek, az oldalán egy kb. négyszögletes, enyhén megfaragottnak tűnő felületen, de csak kétesen tagolható (talán ismétlődő) jelekre; mélyen, durván véssett vonalak, irányuk bizonytalan. Felső lapján bizonytalan eredetű karcolások.

← 86 y3 (v.37?) y3 (v.37?) 86? 01 [egy lehetséges értelmezés]

A jelek funkciója kétes, talán iránymutató, de az eredeti helyén nehezen lehetett észlelhető; nem teljesen zárható ki, hogy azonosíthatatlan írásrendszer néhány jele.

b Ő.h. TIM. V. Székelyföldi párhuzamok alapján feltételelesen XVII–XVIII. sz.?

Faragatlan kötömb 15,5 x 37,5 x 18, tetején erősen megkopott bevéssett pentagramma 13 x 9,3. (Az Erdélyi 2010 bemutatta egymást felülrétegző számos jel nem létezik.)

c Ő.h. TIM. V. Székelyföldi párhuzamok alapján feltételelesen XVII–XVIII. sz.?

Szabálytalan hasáb alakú kő 21 x 41 x 24, felső lapja nagyjából négyzetesre faragva, alul sima (talán ez is lenagyolva), oldallapjai szabálytalanok, egyik oldalán 7 cm hosszú karc, nem szándékos, másikon csakánynyom. Tetején egy összetett jel (31 x 10) bevésve (talán csonka pentagramma).

d Ő.h. TIM. V. Székelyföldi párhuzamok alapján feltételelesen XVII–XVIII. sz.?

Gömbölyű, faragatlan kötömb 28 x 47 x 35, egyik oldalán nagy derékszögű (feltehetőleg természetes) bevágás. Tetején nehezen kivehető, eredetileg gondosan, finoman véssett pentagramma (átm. 15 cm). A bevágással ellentétes oldalán bemetszett jelek.

→ 51 31

Az oldalán levő jelölés, mivel a tárgy megmunkálatlan, nem lehet kőmívesjegy és tulajdonjegy sem, legvalószínűbben számrovás (értéke: 15?); ha elfogadjuk a pentagramma-jelölések irányjelző funkcióját, talán távolságadatot rögzít.

294a

294b

294d

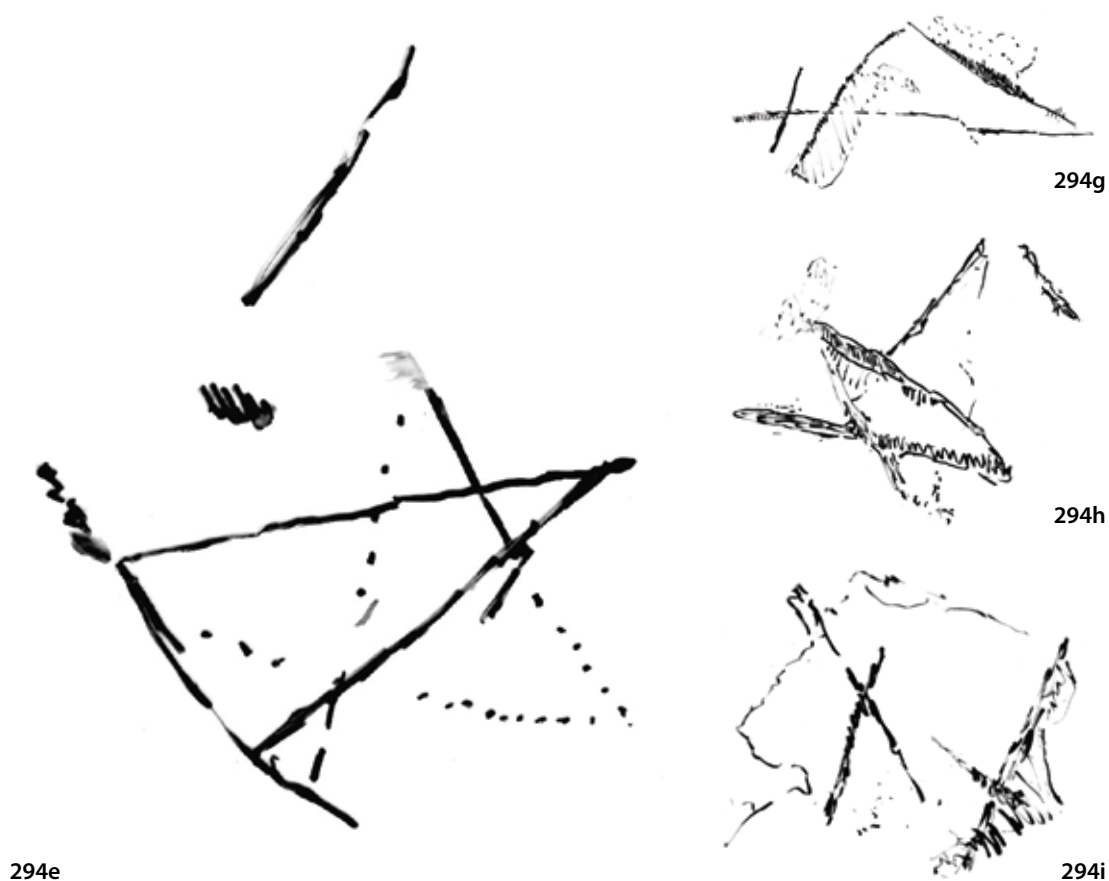

294c

Fotó: *b* 294a, *c* 294b, *d* 294c, 294d, rajz: *b* 294f, *c* 294g, *d* 294h, 294i.

Erdélyi 2010 (fotó, rajz). Említés: Erdélyi–Ráduly 2010, 111; Mandics 2010, II 166. A kövek helyzete eltér attól, amit az erdélyi írott köveknél általában tapasztalunk, tehát nem ismert hágóút felső pontjához közel; a jelölésmód viszont egyezik az erdélyi csillagjelek sorozatával (272, 274, 276, 277, *289). Ezért feltételelesen ugyanolyan funkciójúnak (útjelző) és korúnak (koraújkor) tarthatjuk. A szokolyai csillagjelek jelentősége, hogy ezek az első nem Erdélyből előkerült hasonló emlékek, ami bizonyítja, hogy ez az írott-kő-típus országszerte ismert lehetett. Ugyanakkor a rovásírás egykori felső-magyarországi ismeretét nem támasztja alá.

Lehetséges ugyan, hogy az *a* írásos emlék, de az írásrendszer nem világos (az első publikáció rajza alapján részben TMK-val azonosítható jeleknek tűntek, de ez nem tükrözi a valóságot; Erdélyi 2010 sejtése, hogy a 314 jeleihez hasonló rendszerről van szó, szintén nem igazolható). Mivel legalábbis a központi jel feltétlenül ligatúra, a feloldásra több lehetőség van, a TMK sajátos változatának használata továbbra sem zárható ki.

*295 X A-?

Kötömb, Nagymaros-Nagyállomás (Pest m. [egykor Hont vm.]).

Találták a Nagyállomás melletti partoldalon. Jelenleg Szokolyán, a falu bejáratánál a réten; ott azonosította Molnár Zsuzsanna 2010 előtt. V. Kora: ?

Alul-felül lapos csonka gömb 77 x 55 (felső átm.)/80 (max. átm.), nagy kő súly vagy préselőkö lehetett. Oldalán három helyen elmosódott bevésések: egy csillag alakú jel

295a

295b

(16 cm), egy összetett keresztre emlékeztető alakzat és egy négyzetes jel (ez ma nem azonosítható). Tetejéhez közel egy kereszt alakú jel valószínűleg nem szándékos.

Fotó: **295a**, **295b**, rajz: **295c**, **295d**.

Említés: Erdélyi 2010, 74.

A kőtömbön a jelek funkciója ismeretlen, nem tekinthető írásnak, és nem hasonlít számjelhez sem.

*296 X A-?

Kőtömb, **Szokolya-Nagy Vasfazék-patak** (Pest m. [egykor Hont vm.]). Eltűnt.

Molnár Zsuzsanna 2010 előtt találta a Nagy Vasfazék-patak kőtorlaszában, a régi malom romja közelében, jelenleg az adott helyen nem található. Kora: ?

50 x 40 x ? kőtömb, rajta szándékosnak látszó jelek.

Említés: Erdélyi 2010, 75.

Noha pontosabb adatok nem ismertek, valószínű, hogy a többi szokolyai emlékhez hasonlóan nem írás (talán útjelző?)

°297 X A-?

Írott kő, **Felsősófalva-Kodáros** (Ocna de Sus, Románia – Udvarhelyszék). Fennáll.

Felfedezte: Szász Tibor András és Szekeres Lajos 2010. IV. 13-án. Kora: ?

A dombon a tetőhöz közel, a földből alig kilátszó lapos kő. Tetején bevéssett vonalak, melyek szándékos jeleknek látszanak (betűkre tagolása nem egyértelmű).

Fotó: **297** (Szász T. A. felvétele).

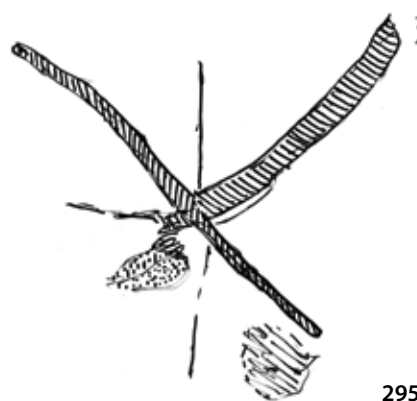
Közöletlen, említése: Szász 2010c; Mandics 2010, III 12.

Szász: SSzR *Szószér* ?

A kő funkciója kérdéses, útjelzőnek nem valószínű kevéssé észlelhető volta miatt.

295d

295c

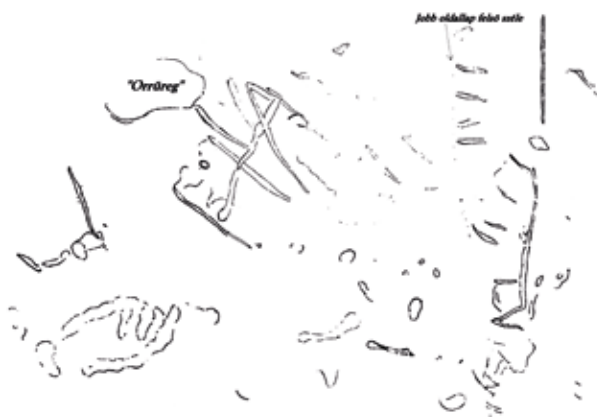
297

°298 X A-?

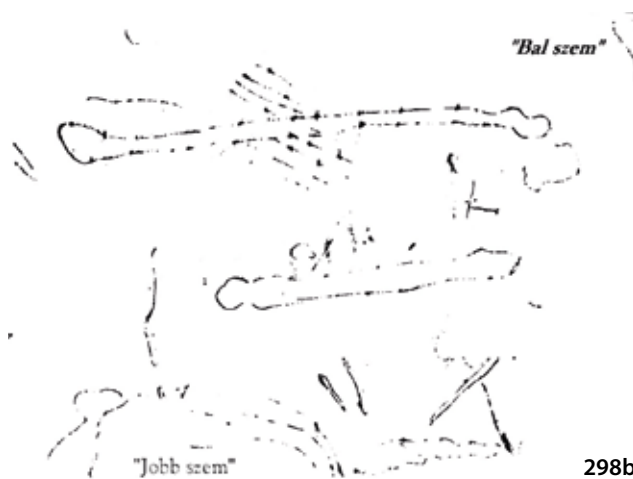
Kötömb, Budapest-Margitsziget.
Fennáll. V.

A Palatinus strand bejáratától kb. 100 m-re, a félköríves lugas északi végétől 29 m-re nyugatra, jelenleg észak-északkelet–dél-délnyugat irányban, modern korban felállítva. Feliratot látott rajta: Laczkovics András 1992. Fennáll.

Legömbölyített felületű andezit szikla 135 x 85 – 66 x 61 (déli platform) – 43 (északi platform). Oldalfalain párhuzamosan futó lapos rovátkolás nyomai, amelyek művi elegyengetésnek tetszenek, eredetileg valószínűleg felállítva, a ma dél-délnyugat felé eső ferde lapjával a földön. A felületen két nagy és alattuk egy kisebb bemélyedés, talán emberi arcot szimbolizáltak. A két „szem” felett két hosszanti bemélyedés és több apró keresztirányú sérülés, valószínűleg természeti képződmények. Az „orrüreg” alatt ferdén legalább három jelre osztható folyamatos bevésés, iránya bizonytalan; balra egy, jobbra két talán nem írásalkotó vonás. Távolabb, az alján néhány keskeny, éles peremű vésés, valószínűleg nem tudatos feliratalkotás, a jobb oldallapon hosszú folytonos vonal és néhány arra merőleges rövid bemetszés, a bal oldallapon párhuzamosan futó lapos rovátkolás. Csupán az „orrüreg” alatti jelcsoport tűnik írásnak.

298a

298b

Rajz: **298a, 298b.**

Harmatta 2003. Harmatta 2004. Harmatta 2004a. Mandics 2010, II 339–341.

Harmatta: *er atim / Kümüş inanč tudun ešim elim / [...]ebim / [...] ki'tim // βγkwms twδn 'zδ'n*. A Harmatta által megfigyelt 1. és 2. sor természeti képződmény, a felszín lepattogzása; a 3. sor közepe egyezik a valóban létező jelcsoporttal (?). A feltételezett 4–5. sor nem figyelhető meg.

Ugyanakkor feltétlenül megjegyzendő, hogy az ilyen sorrendben nézett felirat tulajdonképpen rézsút fejjel lefelé lenne az eredeti módon felállított kövön, így tehát teljesen funkciótlan! Amennyiben a felirat, pontosabban annak feltételezett 3. sora valóban a kő eredeti funkciójával kapcsolható egybe, annyiban azt Harmattához képest 180 fokkal elfordítva kell olvasni.

Az oldalfalon látható megmunkálás, amely nem írás, a kővel egykorú lehet, az „orrüreg” alatti jelcsoport, mivel iránya a kő ábrázolásával nem hozható összhangba, utólagos, talán modern kori, valószínűleg tréfából készített és jelentés nélküli véset.

A felirat talán rovásírás, korszaka és nyelve megállapíthatatlan (avar eredet nem igazolható, eddigi valós avar kori rovások egyetlen jele nem azonosítható rajta), nem zárható ki a hamisítvány volta sem.

°299a–b X A-?

Kődarabok, **Pomáz-Lugi-dűlő** (Pest m.). Elvesztek.

Felfedezte Sashegyi Sándor, 1954.

Egy nagyobb, faragatlan (?) kő (**a**) és egy kisebb, kőlapból kitört darab (**b**), méret: ? **a** felszínén 3 jelnek tűnő véset (haladási irány: ?) alatt emberalak (?); **b** felszínén két véset, amelyek lehetnek többféle írásrendszer jelei. Koruk ismeretlen (Erdélyi: XI. sz. ugyanott talált cserepek alapján).

a ← 01 81? ,20

b → 81 22' v. +K ?

299a

299b

Rajz: **299a, 299b** (Sashegyi után).

Pataky 1999 (*a*: nagyon gyenge rajz). Erdélyi–Ráduly 2010, 108 (rajz). Mandics 2010, II 559. Sashegyi 2011, 284 (rajz, n. K1137/12, K1138/13).

Pataky: *Sz^ent R^ók^us* (az emberalakot ligatúrának olvasta). A nagyon kevés jelről, rajz alapján nem lehet megállapítani, valóban írás és azon belül valamely rovásírás-fajta-e.

°300a–g X A-05/00

Sziklafeliratok, **Pomáz**-Holdvilágárok (Pest m.). Nagyoobbrészt elpusztultak; maradványuk eredeti helyen fennáll. *V*.

Felfedezte Sashegyi Sándor, 1925; részben Erdélyi István 1971-es ásatásán leírva.

- a*) *Kisszikla* (porló homokkő szikla a kőbányához felvezető út baloldalán). A jobb oldali kiugrásban kaptárfülke, alatta egy bevéssett jel. A szikla erős mállása miatt ma már alig észlelhető.
- b*) *Repedezett szikla* a Kissziklán túl. Félhold alakú véssett jel. Természeti képződmény, nem írásjel.
- c*) *Nagyszikla*. A római korban kőbányászati céllal megmunkált, kb. függőlegesen lefaragott magas andezittufa sziklafalon (rétegeit ld. Sashegyi 2011, 201) öt kaptárfülke, egy hengeres alakú fülke alatt „C alakú” és jobb oldalt „szabályára emlékeztető” bevéssett jel. A sziklafal kimélyítése miatt csak nagy távolságból lehet észlelni, úgy tűnik, hogy a „C” a kőzet mállása miatt megsemmisült. Jelenleg nem lehet megítélni, mennyiben tudatos jelölések.

Az *a/c* jelölések, mivel kaptárkövekhez látszanak tartozni, talán XI–XV. sz. köztiek; talán tulajdonosjelzés.¹⁵

„A szikla déli oldalán” 1 m-nél nagyobb véssett jel, az előzőek felett rongáltan észlelhető, de már csak mérete miatt is valószínűen nem írásjel, hanem a fal lefaragásának véletlen nyoma.

- d*) *Nagyszikla*. „A fülke előtti magas hegyben végződő sziklán” mélyen, pontozottan véssett S; nem azonosítható; a többi jeltől eltérő karaktere és vésése miatt valószínűleg egészen újkori.

15 Mindazonáltal ez bizonyosra nem vehető, a jelek elvileg lehetnek a kaptárhoz képest lényegesen utólagosak is. A magyarországi kaptárkövek mellett bevéssett jeleket eddig egyetlen, kiadatlan kézirat foglalta össze: Mihály ms. 1990a, 58–62. A nagy mennyiségű kőhöz képest feltűnően kevés a jel, ennek a fő oka szerintem az lehet, hogy a kövek tipikus puha anyagának gyors mállása miatt a régi, a kaptárokkal egykorú jelölések mára szép eséllyel elpusztultak. A Mihály ms. 1990a összegyűjtötte jelek többsége bizonyosan egészen új, XIX–XX. századi monogramok és ábrák. Az általa is rovásnak említett **300a/c** feliratokon kívül a következő feliratokat azonosította: ¹ Diósd-Szidónia-hegy Ny II. kő: S L ² Ny III. kő: 75 (gammadion, valószínűleg XX. sz. közepe) ³ Ny IV. kő: † ⁴ Diósd-Rádióadó–Gizella u. közt I. kő: † ⁵ és ⁶ Szentendre-Nyerges-hegy: † ⁷ Tibolddaróc-Szentes-tető: (szív jele + monogram, biztosan XX. sz.) ⁸ Szomolya-Vénhegy délnyugat. IV/38. kő: O J † O J.

300a

300b

e–f) Nagyszikla. A római kőbánya lefaragott sziklafalán, jobboldalt a lépcső alján, ‘az alsó kis helyiség homlok-síkján’. Különböző helyeken bevéssett magányos jelek és jelcsoportok, méret: ? Kor: ? (mivel világosan nem latin betűsek, aligha az ókori kőbányához tartoznak, hanem középkoriak¹⁶ vagy koraújkoriak; a Kissziklánál római leletanyag egyáltalán nem került elő [Sashegyi 2011, 385]). Felfedezésük óta különböző időpontban megsemmisültek (Sashegyi 1998, 66: egyesek a felfedezés utáni években cserkészcsapat robbantása folytán; mások bizonyára az utóbbi évek rablóásatai során).

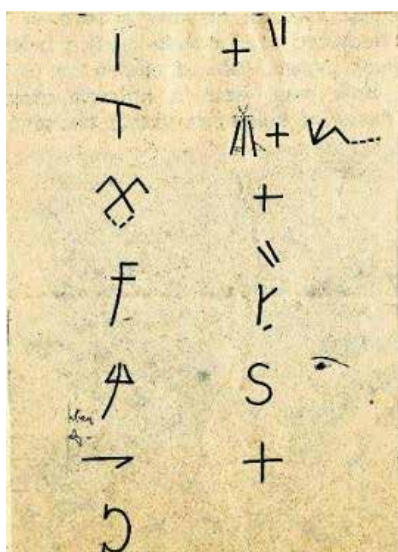
300c1

g) Y alakú táró. Erdélyi István 1963-as ásatásán két kőlaptöredéket talált „rovásjelekre emlékeztető vésett vonalakkal”. Rajz, leírás ezekről nem áll rendelkezésre. Erdélyi megjegyzése szerint lehetséges, hogy szándékolatlan csákánynyomok. Ezt valószínűsíti, hogy a táró bejáratánál faragatlan kitermelt kőtömbön (65 x 95 x 80) ma is látható 29 cm hosszú párhuzamos csákánynyom. (Ugyanott ember nagyságú kőtömbön kb. 120 cm magasán 22 || 18 = latin *K* || *D* jel [13,5 cm] mélyen véssve, valószínűleg koraújkori (XVIII–XIX. sz.?) jelölés.) Az Y alakú táró belsejében négy helyen közöletlen, modern, hamisított vagy turisták által emlékként létrehozott vésetek is azonosíthatók, amelyek latin betűsek.

¹⁶ Bár a középkori használatnak nagyon kevés bizonyos nyoma van: ld. Mihály ms. 1990, 14, 20.

- a* 19^02 (?)
c 81? '07' 55?
d 93
e 01 08 73 (?) 06 (?) 32' | 13' 02
f → 02 II || y6 var.? 02 ,19^34? || 02
g ?

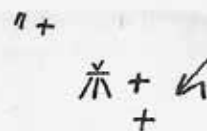
300d

300d1

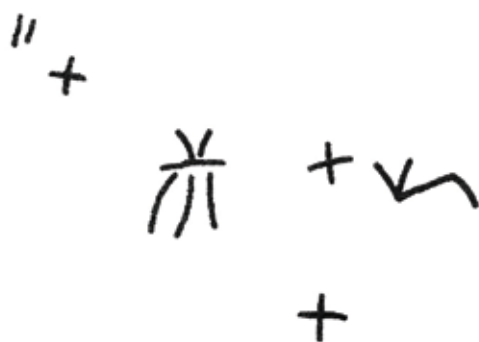

Fazekas Margit fényképe (1962)

Sashegyi Sándor rajza
(1930-as évek)

300e

Rovásfelirat a barlang belsejében
a kúrtő aljában

300f

Rovásjelek a Nagyszikla
DDK-i falán

Krisztusmonogram
a DDK-i fal tetején

300g

300h

300i

Fotó: **a: 300a** (Erdélyi után), **300b, c: 300c, 300c1**, Rajz: **a: 300g** (Mihály 1975 után), **c–f 300d** (Sashegyi után), **300d1** (Sashegyi 2011 után), **300f, f: 300e** (Erdélyi–Sashegyi után), **300h**, mai állapot: **300i**.

Erdélyi 1971, 87 (**a–c; a** fotó: 4. kép), 88 (**d–e**). Mihály 1975, 37 (**d** fotó: 11. kép, rajz: 2. kép). Sashegyi 1998, 38–39, 66; 32: **d** részletéről fotó. Mihály 1999 (2. kép). Erdélyi 1999, 41–46. Erdélyi–Ráduly 2010, 108–111 (**d; f** fénykép, rajz). Sashegyi 2011, 354–409 (kül. 364, 367). Említés: MRT 7. 23/17, 199–200; Mihály ms. 1990a, 58; Mihály ms. 1990, 12 (**a**), 13 (**c, f**), 19 (**g**); Mandics 2010, II 322–323 (**d** egy része).

Az **e–f** megsemmisült vésetek általában Sashegyi rajzain, **f** archív fényképről tanulmányozható, ezek alapján a jelek nagy része latin betűre (**d: S**) vagy mesterjegyre emlékeztet, egy-két esetben elemi jelekre, amelyek rovásábécében és bármely más írásban is léteznek; úgy tűnik, nem rovásírás voltak, hanem kőfaragójegyek. Ez alól esetleg **f** kivétel, amely két sorba rendezve egy valószínűleg számjelölést és alatta 3 vagy 4 jelet tartalmaz. Ez lehet szövegszerű közlés, azonban az ábécé ismeretlen, egyik eddig ismert rovásírásos jelsorba sem illik. (Az y6 variáns jel hasonlít az ócirill **Ж** betűre, ha a felirat a XI–XII. sz.-i használathoz köthető, cirill betű használata nem teljesen lehetetlen, de a „szöveg” többi része ez esetben nem betű, hanem képi vagy számszimbólum. A 02 jelek talán keresztszimbólumok. – A felirat (?) jobb szélé talán fennmaradt, durván lenagyolt falon alig felismerhetően, inkább kőfaragójegynek tűnik.)

A feliratok eredetisége vitatott, 1941-ben Antal Károly azt állította, ő véste a „rovásjeleket” (Sashegyi 1998, 67 ezt tagadja). A fennmaradt kevés nyom nem tűnik modern készítésűnek, biztosra vehető, hogy Antal állítása vagy nem igaz, vagy csupán egy-két jelle vonatkozik az elpusztultak közül.

ALIENA (TÉVESEN ROVÁSÍRÁSOSNAK TEKINTETT FELIRATOK)

*301 Lat? A-?

Sziklafelirat, **Sály**-Latorút, Léleklyuk-barlang (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) Fennáll.¹⁷

Felfedezte Bartalos Gyula 1891-ben. Kora: ?

Puha kőzetbe mesterségesen vajt barlangból hátul a szabadba vezető nyílt hengeres, simára faragott (erősen málló) falú kürtő. A kürtő falán (jóval a talajszint alatt) több sorban bevéssett jelek balról jobbra (méret: ?).

TOHTTN^{III} | FYT | P^L | „33” || +++

¹⁷ A felirat jelenleg nem kutatható helyen van, csupán távolról és előnytelen szögből szemlélhető meg, ennek következtében csak bizonytalanul értékelhető. A szöveg leírását ezért Mihály P. rajza alapján adom.

Fotó: **301a**, rajz: **301b**. (Mihály után).

Első említés: Bartalos 1891, 141 („sziklafelirat”, a betűtípust nem említi.)

Mihály 1978/79, 76–77 (rajz: 2. kép). Nováki–Sárközy–Feld 2009, 101 n. 75 (rovásírás). Említés: Kolacskovszky 1934, 221–222; Mihály ms. 1990, 44–45 (rovásírás).

A feliratot elsősorban Mihály rajza alapján lehet tanulmányozni, jelenleg úgy tűnik, a mállékony kőzetben a legfelső sor már nem azonosítható, az utolsó sor meglétéről pedig nem tudtam meggyőződni.¹⁸ A második sorban a betűk előtt jelzett vízszintes vonalak valószínűleg természeti képződmények. Viszont lényegesen a felirat alatt, jóval kisebb

TOHTTN ""
 ~ FYT
 P
 A

301b

301a

méretben egy legalább 3 négyszögletes jelre tagolható, nem értelmezhető, de szintén mesterségesen vésett jelenség látható, amely feltehetőleg egy második, más kéztől származó sziklafelirat nyoma.

A jelek az első sorban világosan latin betűsek lehettek, mellettük valószínűleg számjegyek voltak bevésve. A fennmaradt 2. sor 3 nagyon rongált latin betűnek tűnik, ame-

¹⁸ Több képződmény látható, amelyek esetleg azonosak lehetnek vele, de ezek tudatosan vésett volta nem bizonyítható, és lényegesen oldalt állnak ahhoz képest, ahogy Mihály P. jelölte.

lyek a régebbi észlelettel szemben F vagy E, talán A (amelyet egy régebbi, 41 v 48 alakú jel [H?] helyére írtak?) és egy utólagos ferde töréssel (ez a jelzett T felső hastája) olvashatatlaná tett jel. A 3. sor világosan latin ligatúra, talán monogram (hasonlóan °300 némely jegyéhez), a többi nem lehet megítélni. Semmiképp nem rovásírás, egyetlen jegy sem egyeztethető TMK jeleivel (kivéve egy átírtat). Az első felfedező ezt nem is állította, a későbbi szakirodalomban tévesen, hanyag szóhasználatlaltal kezdtek *sziklafelirat* helyett *rovásírásnak* nevezni.

*302 Lat? A-?

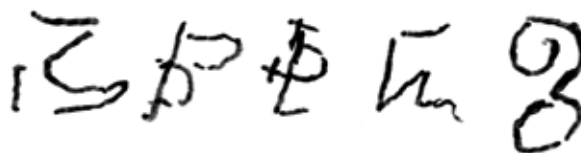
Kötömb, **Mezőkövesd–Mezőkeresztes közt** (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) Elveszett. XVIII. sz.-i említés alapján az 1704–1706. években még fennállt egy szabadon álló kösztélé, amelyen néhány betű kiolvasható volt: *Similiter in Hungaria in Campo inter mező kövefd et Kerefztes, in Lapide quodam erecto fecus viam, ubi ferebat’(ur) olim fuiſſe pugnam et ingentem numerum paganor’(um) cecidisſe xxx ibidem Casu (?) Lapis iste positus fuerat, videbat’(ur) xxx clare Litera p,et r, ſic 11 et 48 (=H) efigiata.* ‘Hasonlóképpen Magyarországon, Mezőkövesd és Keresztes közt a mezőn, egy az út mellett fennálló kövön, ahol (úgy mondják) hajdan a csata volt és rengeteg pogány elesett, történetesen ugyanott volt elhelyezve ez a kő, [amelyen] tisztán látszott a p, r, E és H betű megformálva.’ (Forrai 1985).

Forrai 1985, 197–198 (facsimile). Forrai 1994, 340–341 (facsimile).

A forrás dokumentációja semmilyen tudományos igényt nem elégít ki, így teljesen azonosíthatatlan, azonban közölt fotója alapján nem látszik hamisítványnak. Feltehetőleg a kő tényleg létezett. A forrás írója a XVIII. században (1705/06 körüli hagyomány alapján) a csekély számú hátrahagyott jel alapján SZR-sal azonosította az írást, azonban a hagyományozott betűk közül csak egy feleltethető meg erőszak nélkül TMK jelnek (11), de nem szükségszerűen, mert lehet latin írásban ligatúrában megfordult (pl. E^N, E^T) E betű is. Valószínűsíthetőleg tehát egy római köemlékről (sztélé?) van szó, amelyet a II–III. sz.-ban szokásos ligatúrákkal láttak el, és a középkorban másodlagosan hurcoltak a köben szegény vidékre.

*303 Cir? A-03?

Írott kő (sírkő?), **Felsősfalva**-Kodáros (Ocna de Sus, Románia – Udvarhelyszék). Elpusztult. Felfedezte: Szekeres Lajos 1970-ben a felsősfalva-kodárosi temetőben. Azóta feldarabolták és házalapba beépítették. Újkori (?).

Nagy kőtömb (méret: ?), amelyen egy sorban 5 jel, valószínűleg jobbról balra halad. Rajz: **303** (Mandics után).

Ráduly 1995a, n. 3 (hamis). Mandics 2010, III 20–21 (Szekeres Lajos rajza).

Mandics (Libisch Gy. után): 3BPBA (cirill írás).

Szekeres a követ „óromán vagy cirill” feliratosnak vélte, azonban a szóbeszédben úgy terjedt el, hogy rovásírásos kő; e feltételezést Ráduly 1995a cáfolta, hamisítványnak tartva. Nem tűnik rovásírásfajtának, a fennmaradt rajz alapján kétes írásrendszer, nem lehetetlen, hogy cirill. Valószínűtlen azonban, hogy Libisch olvasata helyes; a jelek inkább hasonlítanak 3BБ+Б betűkhöz. Feltehetőleg nem hamisítvány, hanem tévesen rovásnak gondolt, de létező feliratos emlék (bár a cirill írás használata az adott, szín-magyar helyen kuriózum, de nem lehetetlen).

FALSA (TÉVESEN FELIRATOSNAK TARTOTT TÁRGYAK, HAMISÍTVÁNYOK)

*304

Kőtömb, **Ozsdola** (Ojdula, Románia – Kézdiszék). Nem azonosítható, valószínűleg nem létezett.

Állítólagosan Jáhoros- és Lipse-patak közt, Kovás-tetőn ‘írott kő’ állt. A területet ismerő helyi lakosok szerint a kő nem létezik, említése helyi monda, a területen volt régészeti kutatás is, az sem talált ilyet.

Említés: Ferenczi 1942; Erdélyi–Ráduly 2010, 108; Mandics 2010, II 166¹⁹.

*305a–c

Írott kövek és sziklafalak, Gyergyóditró-**Tászok-tető** (Ditrău, Románia – Gyergyószék). Képzelt és hamis feliratok.

1943/44-ben barátosi Lénárth Lajos és a neki hitelt adó Orbán Árpád önjelölt rovás-kutatók hírt adnak Lénárth által 1914 előtt a Tászok-tető térségében, a Tolvajok gödre és Kőfaragó határrészekén azonosított (a pontos időpontot mindig máshogy adta meg, ld. Jósa 1944, 6–15), 1914 és 1943 közt megsemmisült összesen 43 rovásírásos sziklafeliratról (vö. Mandics 2010), mintegy 47000 betű terjedelemben (Orbán 1943, 102), amelyek közül 3 (n. 14 [ún. Irén-kő], n. 18 [ún. Orbán-kő], n. 37) fantáziarajzát is közlik. Ezeknek a szerkezete a tényleges tászok-tetei kövek egyikére sem hasonlít: TMK szerint olvasható szöveg, amelyben mássalhangzó-kettőzés [!] szerepel, sorokra osztva, csillag alakú szóközjelekkel. Olvasataikat a hunkorra (Attila király) és még régebbi időkre keltezik. A feliratok létezését meggyőzően cáfolja Jósa 1944. Mivel

¹⁹ Ugyanott említ feliratot a homoródalmási barlangból is, ez azonban leírása alapján biztosan őskori sziklarajz!

azonban Orbán ténylegesen végzett 1942-ben a helyszínen kutatást, az adatok időnként a valódi kövek téves leírásaival is keverednek, ld. °287.

Lénárth 1943. Orbán 1943. Cáfolja: Jósa 1944; Záhonyi A., Ősi Gyökér 41/4, 2013, 46; Puskás-Kolozsvári–Bolohan 2019, 74. Említés: Mandics 2010, I 382–388.

*306 SZR? A-?

Kötömb, Énlaka-Firtoskút (Inlăceni, Románia – Udvarhelyszék)

A Firtoskút melletti malomnál az erdőben fennálló kötömb, amelyre az 1930-as években ismeretlen személy rovásírásos feliratot vésett. 3 sor szöveg, mára már nem olvasható.

[-----|-----|-----].

Említés: Dancs 2008, 22 (fotó: 6. kép). Talán azonos lehet a Mandics I 305 említette kövel.

*307a–c A-?

Három kötömb, **Tusnád**-Csomád-Vártető (Tușnad, Románia – Csíkszék). V.

Jánosi Csaba 2007 előtt *in situ* dácit kötömbökön talál jeleket, ezekről rajzokat ismerünk: egy 08 alakú jel, egy **75** (gammadion), a többi figurális ábrázolásnak tűnik. Varga Géza állítása szerint három fennálló írott követ azonosított, egy kövön kb. 1 m írott szöveg van, egy másikon nagy „ligatúra”, fényképe alapján azonban jelképes virágdísz, egészen újnak tűnő, valószínűleg hamisítvány, a harmadik kő jeleiről nincs bővebb adat.

307a

307c

307b

A Csomád-Vártető hegyre vezető úton és a hegytetőn szó szerint ezerszámba találhatók nagy fennálló dácit kőtömbök, ezek között pontos leírás nélkül a Jánosi/Varga által említetteket megtalálni lehetetlen. A földrajzi helyzet eltér valamennyi ismert székelyföldi írott köőtől, a csúcs és a felvezető út nem tekinthető hágón átvezető közlekedési útnak, így útjelző kövek elhelyezése eleve indokolatlan, azonkívül a számtalan kőtömb közt néhány jellel ellátott nem lenne feltűnő, így az útjelző funkcióját nem töltené be. Ezért eleve valószínűtlen, hogy valódi feliratos köveket találjunk. Számos kövön van egy-egy jelnyi jelölés, amelyek azonban modernek; szintén sok kövön a természetes lepattogzás 06/08 és 81/82 alakú sérüléseket hoz létre (a Jánosi-féle 1. jel ilyen eredetű lehet). Ezek közül több kő megfeleltethető a Jánosi-féle 2. jelnek, pl. **a** egy a falu felett a turistaúton 900 lépésnyire álló embernél nagyobb, szabálytalan felszínű kőtömb, amelyen viszonylag friss felületű (modern) 77, 77, 75 és 02 alakú bekarcolások találhatók. Ugyanott (**b**) 1100 lépésnyire 3 m-nél magasabb, szabálytalan felszínű kőtömbön 102 x 39 sima felületen függőlegesen szintén viszonylag friss függőleges jelsor, amely természetes 06 és 81 alakú lepattogzások utólagos megerősítésének tűnik olyan személy által, aki azt feliratnak hitte. A tetőn közvetlen az út mellett (**c**) 2 m-nél nagyobb tömbön 75 cm magasságban 39 hosszú felületes, szélesen kivakart, ma már megkopott jelsor, amely modern latin betűs; tőle jobbra jóval vékonyabban karcolt, feltehetőleg nem egykorú 75 (gammadi-on). Véleményem szerint ez a felirat megfeleltethető Varga „1 m-es” feliratának.

a 77 || 77 || 75 || 02

b ↑ 06 81 ◦ 37 [-] 81

c → P(- - -) J(- - -) 1949 || 75

Fotó: **c** 307a, rajz: **b** 307b, **c** 307c.

Varga 2007 (fotó, rajz: Jánosi Cs. ábrái). Mandics 2010, III 9.

A feliratok modernek, nem léteznek vagy hamisítványok. Ugyanakkor felvetődött, hogy a tusnádi várban XIII. századi cseréptöredéken (**d**) valóban maradt fenn rovásjel (Botár 2013, 255): egy 37 (=K²) jel. Egyetlen magányos jel azonban lehet díszítés, nem-írási jelölés is. (Talán K. Horedt ásatása, 1963; ö.h. CsSzM.)

***308 (Lat?) A-03?**

Kötömb, Dés (Dej, Románia – Szolnok-Doboka vm.)

Négyszöghasáb alakú kötömb a dési óvári emléktoronyban, amelyet a hagyomány a honfoglalóktól felállítotttnak tartott („hét vezér köve”, „Tanácskö”). A XVIII. században a Szamosba dobták; később állítólag a felét sikerült kiemelni és visszavinni (Kővári 1866; felvetődött, hogy nem az eredeti kő volt, Kádár 1900); 1938. XI. 8-án a tornyot felrobbantották, az (újabb?) kő megsemmisült. Kb. 240 x 45 x 45 cm (1,5' x 8' Kővári).

Kővári 1866, 314. Kádár 1900, 86–87. Zomoráné Cseh 2008, 19–21. Mandics 2010, III 22.

Fennállása alatt senki nem látott rajta feliratot, csak domborművet (Magyar Hírmondó 1783/47, 372: „a 7 kapitányoknak képeik egy hosszú kövön ki vagynak metszve”), utólag tudni vélték, hogy feliratok voltak rajta (Kővári: „a nép hiszi, hogy rajta felirat is volt”), de csak modern kori és egész bizonyosan téves legenda (keletkezését ld. Zomoráné Cseh i.h.), hogy rovásírás. Ha a kő tényleg domborműves volt, egy római sírkőről lehetett szó, hosszúkás alakja viszont inkább egy mérföldkőnek mutatja, amelyen inkább felirat lehetett.²⁰

***309 A-?**

Kötömb, **Vadasd** (Vădaș, Románia – Marosszék). V.

1997-ben (?) Székely Ferenc néprajzkutató Vadasd-Gorzsád alja-dűlőn találja. Székely Ferenc birtokában, Vadasd.

Eredetileg simára gömbölyített felszínű lencse alakú nagy homokkő tömb, 51,5 x 39,5 x kb. 11. Kor: ? (XV. sz. vége – XVI. sz. Erdélyi-Ráduly, indoklás nélkül; könnyen lehet újkori használat eredménye is).

A kő mindkét oldalán számos, nagyrészt végighúzódnó mély, de lekerekített, kopott szélű bevágás: az **a** oldalon mélyebb, egy fő vágás hosszában végighúzódnak, a jelentősebb vágások azt keresztezik merőlegesen vagy ferdén, így kb. ék alakú mintázatot hoznak létre; a **b** oldalon a fő vágások hosszirányban, egymással enyhe szöget zárva futnak, kevés keresztirányúval sűrű rácsmintázatot adva.

Fotó: **309a**, **309b**, rajz: **309c**, **309d**.

Ráduly 1998, 58–60 (rajz; = A vadasdi terméskő jelcsoportja. NÚ 49/198, 1997.IX.13.,

20 Nem tartjuk szükségesnek, hogy elemezzük a Zomoráné Cseh 2008, 13–18 által feltételezett másik állítólagos dési „rovásfeliratot” (bár idézi Mandics 2010, III 41 is). Ennek látványosan semmi köze rovásíráshoz, egy középkori mesterjegyes címerpajzsról van szó, amelyet egy oldalt fordított, megcsontkított római sírkőbe véstek. A mesterjegy sarkaiban latin betűs monogramok, felületén valószínűleg szándéktalan karcolások vannak.

309a

309b

309c

309d

4). Ráduly 2003. Erdélyi–Ráduly 2010, 104. (TMK szerinti rovásírás.) Mandics 2010, III 20.

Ráduly: *B(- - -) L^enárd | Sz(- - -) Gy(- - -)* Az olvasat csak az *a* oldalt mutatja, de önkényesen, annak egyes nagyobb vágásait kiemeli.

A kőn a bevágások jóval hosszabbak és számosabbak, mint az azt értelmezni próbáló rajzos publikációkban; egyértelmű betűjelek nem adódnak belőlük (TMK szerinti rovásírás semmiképp sem). A vágások jelentős része az egész kő hosszát átéri. Az eddig publikálatlan *b* oldal ezt még világosabban mutatja. Ezért a kő nem tekinthető írásos emlékek. A bevágások gyakori, de nem tervezett behatások folytán keletkeztek: fémeszközök koptatása, fenése?

*310 X (eredetileg Lat) A-?

Sziklafelirat, **Körmöcbánya-Vörösgyúr** (Kremnica-Velestúr, Szlovákia – Bars vm.). Fennáll. V.

1861-ben Pavol Križko találta (?) a Vörösgyúr- (Velestúr-)hegy csúcsán (1254 m).

A felirat a hegy csúcsán levő szikla északkeleti oldalán derékszögű beugróban embermagasságban van kőbe vésve (eredetileg simára faragott, vízszintes repedésekkel erősen tagolt 96 x 42 cm írott mező), 4 sorban, soronként 17–18 jel (7 cm; utolsó sor 5 jel).

A sorok iránya ellentmondásos: a betűalakok jobbról balra vezetett sorokra vallanak, az utolsó sor balra igazítása egyértelműen balról jobbra vezetésre. A betűk mélyen vésettek, száraik enyhén görbülő rövidebb szakaszokból állnak össze (a vésnők nem a célra alkalmas vésőt használt, teljesen egyedi eljárás!), egyes esetekben szerifben végződnek.

A derékszögben csatlakozó sziklafelületen latin betűs monogramok, XX. századi látogatók vése: A. H. | S. G. S. G. | P. J.

Pavol Križko hamisítását már az első publikációk is feltételezik (vö. Botka 1868, Lehoczky 1874, 587 [szerk. megjegyzés]; szláv nyelvű olvasata egyértelműen fantázia szüleménye), adatokkal bizonyítja Matunák 1928: Jozef Božetech Klemens és Karol Moravtsik vésték ki a szövegeket. Ugyanakkor a felirat palimpsestus (mint már Botka felismerte 1866.08.14. autopsziája alapján), néhány helyen erősen elmosódott régebbi, valamivel nagyobb betűk nyomai (valószínűleg latin betűk). Az időjárásnak erősen kitett sziklaoldalon az

310a

310b

310c

írás nagy része olvashatatlanra kopott – ez is bizonyítja, hogy a jól olvasható másodlagos felirat viszonylag új (és több helyütt alkalmazkodik a szikla vízszintes repedéséhez, amelyekhez az elsődleges felirat még nem).

Ez bizonyos fokig más megvilágításba helyezi Križko tevékenységét: úgy tűnik, nem a semmiből hamisított egy „őszlovák” feliratot, hanem egy számára már olvashatatlan létező feliratot, melyről feltételezte régi szláv voltát, fantaszta nézeteinek megfelelően felújított és persze erősen átalakított. Valószínű tehát, hogy több betűje az eredeti, elmosódott betűk téves utánvéséséből ered.

a → 06 95 60 ,19³⁴ ,19 42'^{31'} ,06'^{01 34} 30³⁴ 19 30³⁴ 95³⁴ 30^{01 01} ,95 95 ,24 | 31'³⁴ ,06 ,19 60 95^{01 01 34} 13^{01 01} 30⁰¹ 19 '61' ° 19^{32'} 19 ,24 95 67 67 '42'⁰¹ 34 '83 95³⁴ | 15 (v. ←R?)³⁴ 16 60 61³⁴ 16^{01 01} ° 13' (?)³⁴ 19 ,24 95 95 42 (v. ←R?) 67 83 42' 19 83 19 |³⁴ 42' ,34³⁴ 13 42 (v. ←R?) 42' 19 (vac.)

b (elsődleges felirat) [- - - -] | S.+[- - -] + .ino | [- -]+[- - -]

310d

310e

Fotó: 310a, 310b, 310c, rajz: 310d, az eredeti felirat nyomai: 310e.

b 2. azonosíthatatlan betű talán Š?

Križko 1862. Križko 1865 (rajz). Križko 1868, fől. 84–86. Botka 1868. Lehoczky 1874. Matunák 1928, 47–53 (fotó). Mandics 2010, I 397–399. Bukovinský 1986. Uhlár 1988, 111–112. Balassa Zoltán, Körmöcbánya. <https://felvidek.ma/2010/01/kormocbanya-2> (2010.01.22.). Šomjan 2011 (a feliratok hitelességét elfogadó részletes szlovák szakirodalommal).

Križko: *Prěchach Silian ot Morane, zru|mich Kremenitju te Turv i vsia gra|da i bě gode po Turu dvě stě te | osmdst.* ‘Eljött a siling (vandál) északról, lerontotta Körmöcöt és Turócot és minden erődöt, és Tur 280. éve volt’ (elképzelt összláv nyelven).

Jelen állapotában a betűk nem felelnek meg egy ismert jelsornak sem, a jelek aránytalanul nagy része *littera minor* a sor felső részén, értelmes szöveghez túl sok jel ismétlődik párosával; kb. 22 jel azonban megfelel jobbról balra haladó germán rúnának (T, S, B, K, L, valószínűleg J jelek), értelmes szöveget azonban sehol nem ad. Néhány jel (15, 16) lehet SZR-ból átvéve. A felirat tehát nem rovásírásos, hanem másodlagosan XIX. századi fantáziairás, elsődlegesen latin betűs. (Bukovinský 1986 közli Križko megfejtési kulcsát, amelyből úgy tűnik, főleg SZR-jeleknek önkényesen új jelentést tulajdonított, hogy így szláv nyelvű legyen az olvasat.)

***311 X A-?**

Sziklafelirat, **Körmöcbánya**-Szmrecsnik (Kremnica-Smrečník, Szlovákia – Bars vm.) 1861-ben Pavol Križko fedezte fel (?). Ő.h. Múzeum mincí a medailí, Körmöcbánya (Kremnica). V.

hreslil Josef B. Klemens.

A *310 felirattól kb. 300 lépésre volt (? Botka szerint), kb. 270 cm hosszú, földön fekvő, felfelé keskenyedő kő északkeleti oldalán.

→ 95 67 ,19^44 ,19 67 95 ,24 ,34^64^95 (?) 81 (?) (vac.) 02 | ,19^02 ,09 ,06' 41

Rajz: 311 (Križko után).

Križko 1863 (rajz). Chovanec 1864 (rajz). Botka 1868. Lehoczky 1874. Matunák 1928, 47–53 (p.48: rajz). Mandics 2010, I 397–399 (szerinte megsemmisült). Balassa Zoltán, Selmezbánya. <https://felvidek.ma/2010/01/kormocbanya-2> (2010.01.22.). Šomjan 2011 (a feliratok hitelességét elfogadó részletes szlovák szakirodalommal). Chovanec: *R^ovn^r^ vrch cáru X(ristu) (naplnite) lugi*. ‘egyenésítsék ki a hegyet és töltsék fel a völgyet Krisztus királynak’ (Lk 3,5 parafrázisa).

A *310 felirattal azonos fantáziajeleket használ, így okkal tételezhető fel, hogy ugyanolyan körülmények közt keletkezett.

*312 X A-?

P. Križko leírt egy harmadik sziklafeliratot is a környéken – Dievčia Skala (Jungferstein) –, amelyet azonban azóta nem azonosítottak újra.

→ 67 var. 99 42' 30^{01 01} 16³⁴ '60 (?)
[- - -] | 99³⁴ 95 19 [- - -]

Rajz: 312a (Križko után).

Križko 1865 (rajz). Križko 1868, 86. Matunák 1928, 47–53 (rajz: p.49). Šomjan 2011.

Križko: *Věsne bog[- - -] ziať [- - -]*
'Věsna isten[nőnek] / ragyog [- - -]' (elképzelt ősszláv nyelven).

A *310 felirattal azonos fantáziajeleket használ, így okkal tételezhető fel, hogy ugyanolyan körülmények közt keletkezett.

312a

*312¹ X A-?

Sziklafelirat, **Felsőperesény** (Horné Pršany, Szlovákia – Zólyom vm.). Fennáll.

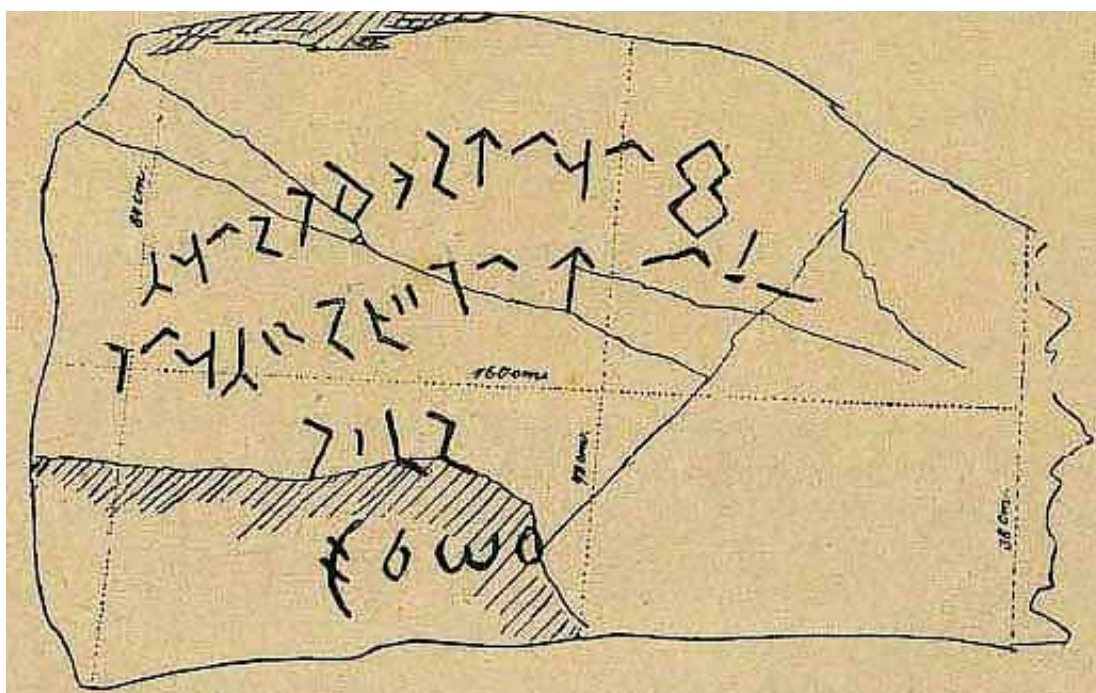
1875-ben J. Petrikovich fedezte fel, **a** egy “régí”, rovásírásnak gondolt feliratot és **b** egy 1872-ben készült *hic fuit*-feliratot azonosítva rajta. 1904 augusztusában ugyanő

újra leírta, pacskolatot készített. A jelenleg azonosítható kő minden bizonnyal a leírt követ utánzó XX. sz. végi hamisítvány, mivel Petrikovich szerint a felület sok helyen repedt, az írás meglehetősen sekély és kopott; a mai felület ezzel szemben teljesen sima, a jelek élesen, mélyen, tagoltan vésettek. A különbözőséget a **b** felirat eltérő háttere is bizonyítja.

Hosszú, fekvő trachit kötömb 160 x 84 x ? (Petrikovich eredeti tárgya)

a → ,24 70³⁴ 42' 60 95 83 42' 19³⁴ 70³⁴ 67 | 06³⁴ 70 ,24³² 42' ? ,07' (?)^{01 01} 06³⁴ 19^{34 01} ?

b → 60 01 ,06' 42' | 99' 95' ,64 80

312b

Rajz: **312b** (Petrikovich után).

Petrikovich 1905 (rajz). Šomjan 2011.

a olvasat nem készült; **b** Petrikovich: *Pilz 1872*. (Križko jelrendszerével olvasva: UNOSPRĚSTANAV | PANU ++++EPATA? | PILS | ++++)

A ***310** jeleit felhasználó hamisítvány, a ***310**-hez képest tisztább, egyenletes, hibátlanul fennmaradt jelei mutatják, hogy utólag készült, más kéz munkája (nincsenek görbe szakaszokból összeálló szárazak). Petrikovich helyesen ismerte fel, hogy az utolsó két jelcsoport eltérő eredetű, és fiktív évszámot tartalmaz, az évszám azonban nem rekonstruálható, míg a név alighanem latin betűs, olvasata esetleg helyes. Nem állítható azonban, hogy a feltehetőleg nem hamisítási céllal készült **b** valóban újabb volna az **a**-nál.

312² X A-?

A környéken valószínűleg számos kisebb-nagyobb hamisítvány készült. Az eddigi irodalomban még egyről történik említés: lh. Cvičná Skala (úgyn. Skúšobný kameň; ma a körmöcbányai Zechenter-kertben) – ennek vonalvezetése eltér a *310-étől, vékony, egyenes, tehát más szerző műve, valószínűleg utólagos (XX. sz?).²¹

Említés: Šomjan 2011.

4.2. Ismeretlen korú kisebb feliratok, töredékek**313 PMR/KMR? A-?**

Berekeresztúr (Bâra, Románia – Marosszék), református templom. Fennáll. V.

Felfedezte: Ráduly 1994. VI. 8. Kora: ?

Nagyon gondosan simára csiszolt homokkő kváder a templomtorony második emeletén, északi lőréses ablakmélyedésbe másodlagosan beépítve, 25,5 x 14,5–16,5 x ?. Egy sorban vékonyan, éles eszközzel, pontosan bekarcolva valószínűleg számjelző három vonás, majd elkülönülten több, nehezen elkülöníthető, részben egymásra írt jel (3–7,5 cm), alatta külön, talán elfordulva egy újabb jel. A sor haladási iránya a számjel helye és a dőlési irány alapján talán balról jobbra. A jelek valójában nem írhatók le egyértelműen, egy valószínű interpretáció:

→ III 01 ,06' 01 81' ? ^94 ^ ,06 41' ? ,40 43' | :07

Fotó: **313a**, rajz: **313b**.

Ráduly 1998, 16–18 (rajz; = A berekeresztúri templom rovásjeles köve. RMSz 1826/27, 1995.X.28–29., mell. 29. C), 89. Erdélyi–Ráduly 2010, 67 (rajz, amely a valóságtól eléggé messze áll). Mandics 2010, III 33–34. Ráduly 2011, 30–31 (rajz, = Berekeresztúr harmadik rovásfeliratának olvasatához. Eleink 24, 2011/4, 100–101 = NÚ 7/34, 2011. IX. 3., 1).

Említés: Ráduly 1996/7; Ferenczi 1997, 22.

21 Erdélyi István lehetségesnek tart további rovásfeliratokat is a Felvidéken, az alábbi sziklákon: Havranna skála (Liptómellét); Kisgaramtól (Garamszeg, Hronec) 4 órájára, a Zólyom–Kishont megyehatár közelében; Inóctól (Inovec) északra Közép-Tökénél (Tekov); Handl járás, Újlehotával (Nová Lhota) szemben; Na Banisku, boglári járás, Bártfa mellett; Sabinov körül egy sziklán; Kriván-csúcs, Na zopole; Rózsahegy (Ružomberok), Na holah. Említés: Erdélyi 2010, 77; Erdélyi–Ráduly 2010, 115. (Erdélyi forrása azonosíthatatlan, az általa megadott folyóiratban [Sokol 2, 1861] ilyen adat nem található.)

313a

313b

Ráduly: [- - -] sz^en^etyjt, Erdélyi–Ráduly: [- - -]jit.

A kő erősen elüt a templom egészének kőanyagától, jóval pontosabb megmunkálás, korábbi kőemlékből kerülhetett oda, kora ismeretlen (legkésőbb XIV. sz., de inkább korábban). A pontosan kivitelezett jelsor azonban valóban írásnak tűnik. Közlőinek véleményével ellentétben aligha SZR, inkább korábbi írásrendszer, nem lehetetlen, hogy ókori.

314a

314 X A-?

Bonyha (Bahnea, Románia – Kis-Küküllő vm.), református templom. Fennáll. V.

Benczédi Albert lelkész 1965-ben tatarozás során a templom alapozásánál találta másodlagosan (1794-es kiszélesítésben). Kiemelve, jelenleg a délkeleti középső támpillérbe embermagasságban befalazva. Kora ismeretlen, XVII. sz. előtt.

Kváderkő (26 x 37 x ?), benne max. 7 cm-es jelek, haladási irányuk ismeretlen (nem kizárt, hogy a kő fejjel lefelé van befalazva). Jelenleg cementes réteggel befedve, alig észlelhető.

+ 01? 13? 81 v. 83? [- -?] +

314b

314c

Fotó: **314a** (mai állapot), **314b** (Erdélyi után), **314c** (pacskolat, Erdélyi után), rajz: **314d** (Erdélyi után), **314e** (Péterfy után), **314f** (mai állapot).

Ráduly 1995, 10, 30–33 (rajz; = R. J. A bonyhai rovásemlék. NÚ 44/155, 1992.VIII.8, 3). Erdélyi 1999a, 86 (4–6. kép: rajz, pacskolat, retusált fénykép). Péterfy 2000, 147 (rajz: 2. kép). Libisch 2001a (fotó: 2. kép, rajz: 1. 3. kép). Erdélyi–Ráduly 2010, 115 (nem rovásfelirat). Mandics 2010, III 29–31. Ráduly 2011, 24–28 (rajz; = Még egyszer a bonyhai rovásemlékről, RMSz 2003. X. 18., mell. 42. F/G; A bonyhai rovásemlék K betűi, NÚ 7/35, 2011. IX. 10. mell. 1).

Említés: Csallány 1970, 610; Ferenczi–Ferenczi 1979, 11, 30 (kérdéses); Ferenczi

314d

314e

314f

1992, 59 n. 14; Ráduly 1996/7; Ráduly 1998, 35–36 (= A bonyhai „írott” kő két jeléről. NÚ 47/240, 1995.XII.9., 5), 87–88; Erdélyi 2010, 75 (nem SZR, a szokolyai feliratokhoz hasonló; rajz).

Ráduly 1995: Sz P S [- - -] (?)

Péterfy 2000 rajza alapján (feltéve, hogy az helyesen mutatja be a tárgy eredeti állapotát) nem tűnik SZR írott szövegnek. Fejjel lefelé olvasva, jelen állapotában a szöveg közepe jelekre oszlik, amelyek megfelelnek vagy kevésbé térnek el a TMK jeleitől, eleje és vége azonban azonosíthatatlan. Olvasat így nem adható.

315 SZR? A-?

Faragott kötömb, **Kibéd** (Chibed, Románia – Marosszék).

Lh. ismeretlen. Kibéden magántulajdonban (Rétfalva u. 247). V. Kora ismeretlen (Erdélyi–Ráduly, magyarázat nélkül: XVI. sz. második fele vagy XVII. sz. második –

315a

315b

315c

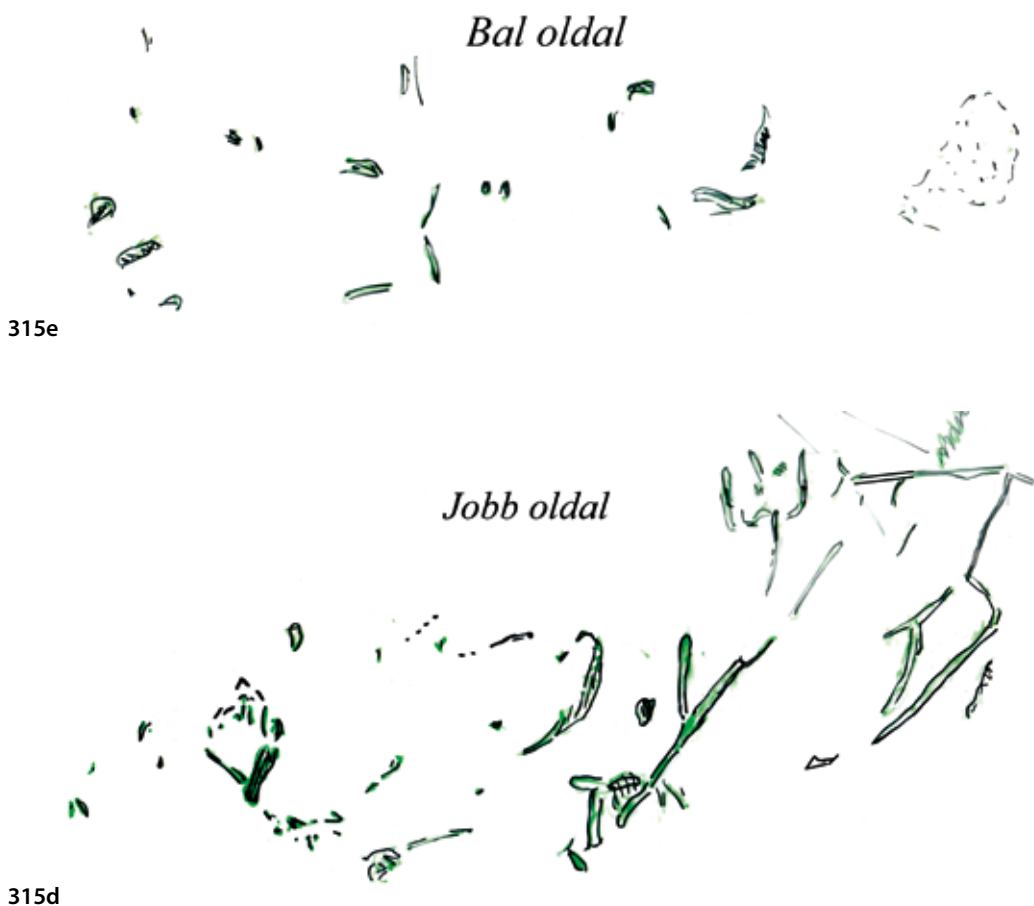
XVIII. sz. első fele; a kő rendkívül kopott állapota alapján ennél újabb valóban aligha lehet).

Gondosan faragott, simára csiszolt homokkő tömb, közepén gömbölyded rész, amelyet oldalt és alul sarlóalakban lefele szélesedő, nyeregre emlékeztető sáv vesz körbe, 50 x 61 x 24. Nagyon erősen kopott felület. Elülső oldalán a körbemenő sáv felső részén mindkét oldalt, de lehet, hogy eredetileg az egész félkörös sávon végig felirat futott végig, amely majdnem teljesen lekopott, csak a jobb szélén lehet néhány nehezen azonosítható betűt elkülöníteni (3,5–6). Haladási irány jobbról balra. Az első betűk felett kisebb bevagdosások (kb. 73 alakban), de ez nem tűnik tudatos írásnak.

← + 13 °,87? + 37 [- - -] || [- -]+[-]+[-]+[- - -]

Az 1. jel talán 15?

A?T O?+K[- - -]

Fotó: 315a, 315b, 315c, rajz: 315d, 315e.

Ferenczi–Ferenczi 2006. Erdélyi–Ráduly 2010, 91 (rajz). Mandics 2010, III 41–42. Ráduly 2011, 38–40 (fotó; = Kibéd negyedik rovásemléke. Kibédi Hirmondó 4/4–5, 2007, 2–3).

Ráduly: Ü(Ö)J (monogram; úgy tűnik, a peremen levő bevagdosásokat olvassa).

A jelek TMK-ban ismert betűk, a kő eredetileg minden bizonnyal értelmes SZR-feliratot hordozott, amely azonban nagyrészt megsemmisült.

ALIENA (TÉVESEN ROVÁSÍRÁSOSNAK TEKINTETT FELIRATOK)

*316 X A-?

Kőtárgy töredéke, **Sóvárád** (Sărățeni, Románia – Marosszék).

Lelőkörülmények ismeretlenek. Ő.h.: Szováta, magántulajdon.

Közelebről meghatározatlan szürke homokkő eszköztöredék 5,6–7,0 x 3,7. Felületén apró karcok két csoportban. Kora ismeretlen (Erdélyi–Ráduly: XV. sz. második – XVI. sz. első fele).

→ XI

Rajz: **316** (Ráduly után).

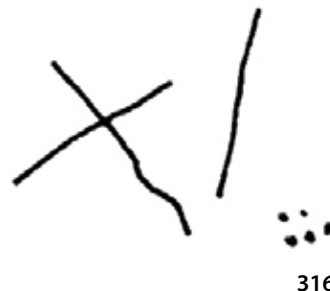
Ráduly 2008, 62–63 (=Még egy sóváradi rovásfelirat.

NÚ 56/118, 2004.V.22., 4). Erdélyi–Ráduly 2010, 100.

Mandics 2010, III 40.

Ráduly: Sz(- - -) B(- - -) (monogram).

A jelek elvileg értelmezhetők TMK szerint rovásírásnak (← 01 51), de egyszerűbb számjelölésnek olvasni.

FALSA (TÉVESEN FELIRATOSNAK TARTOTT TÁRGYAK, HAMISÍTVÁNYOK)

*317 SZR C-04a

Láncos fabuzogány, **ismeretlen lh.**

Lh. ismeretlen. Ő.h.: ? A tárgy pontos kinézete és a rajta levő felirat eredeti formája ismeretlen. Kora: ?

→ 445 || ← 87? 46 °15 46 15 32' (=36') 15 02 15 31? 87

<I>445. || EZ AZ ALADAR²?E. *Ez az Aladáré.*

Első említés: Király Pál, 1888. III. 27. előadásán szóban. Fischer 1889, 67–68 (hitelesnek tartja). Mandics 2010, I 24–25, 434–435 (rajz: 14. kép).

Fischer: *Ez az Aladáré.*

A szöveg funkciója, a rajta levő név és különösen a névvel együtt fiktív dátum, az előkerülés körülményeinek ismeretlen (gyanús) volta és a vele együtt napvilágra hozott rovásírási kéziratok hamisítvány volta, valamint amiatt, hogy fegyveren egyetlen más emlék nem ismert – leszámítva egy közelebbről egyáltalán nem ismert hamisított buzogányt, amely 1933-ban a székelyzsombori református kollégiumban volt,²² és lehetett akár azonos is ezzel a tárggyal, valamint egy valószínűleg két példányban is forgalomba hozott, állítólagosan Marosvásárhely környéki Literáti-féle hamisítványt, melyet Jerney János említ, hamisított voltát felismerve:²³ Jerney 1842, 313–319. Jerney János, Magyar Academiai Értesítő 1848, 36–43. Oesterreichische Blätter für Literatur, Kunst, Geschichte, Geographie, Statistik und Naturkunde 278, 1847, 1101–03. Mandics i. h. –, bizonyosan XIX. század második fele hamisítvány.

*318a–b SZR? X(C?)-?

Két közelebbről ismeretlen tárgy, **ismeretlen lh.**

Első említés: Király Pál, 1888. III. 27. előadásán szóban. Fischer 1889, 67–68 (említés, hitelesnek tartja).

A *272 tárggyal minden bizonnyal azonos eredetűek, vagyis hamisítványok. Amennyiben hasonló tárgytípus, talán azonosak a fent említett Literáti-hamisítványokkal.

*319a–f SZR A-07, A-?, C-?

Pala-, kő- és fatárgyak, **ismeretlen lh.** (Somogy m.?)

Ismeretlen eredetű tárgyak Csepregi Ferenc gyűjteményében (Somogy m.), melyeket csak bemutatott, de nem hozott nyilvánosságra, tudományos vizsgálatuk nem történt meg. Ő.h. ? 1980-as/90-es évek.

a palatábla (méret: ?), bekarcolva három oszlopban jobbról balra haladó SZR-szöveg.

b sötét színű növényi mag 2,1 x 0,8, két oldalára néhány jobbról balra haladó jel vésve.

c hosszúkás, két oldalán laposra kiképzett kovakő 6,6 x 1,1, mindkét oldalt karcolt jelek jobbról balra (a kemény felszínen egész felületesen, többnyire több vonallal).

d hosszúkás kovakő 7 x 1,1, egyik oldalán kicsi laposra kiképzett felület, mások oldalán végigérő kettős felület; mindkét felületen felületesen, vékonyan karcolt jelek jobbról balra.

e csiszolt fekete bazaltkő 8,9 x 8,5, két szemben levő nagyobb és számos oldalsó keskeny sima felülettel. A két nagy felületen vékonyan, felszínesen bekarcolt ábrák, ame-

22 Említi Nyíró 1933.

23 A feliratnak képét nem adja, csupán átíratát a következőképpen: a) ZERES IZISTEN || HÖDÖN ZOPAN || ZABÖRA AZON || ROT LE ERE E KOS, b) IMA IMAD ILYJ ERES ARSLAN. *Ima imád illy erős arszlán(t).*

lyek talán bolygók mozgását ábrázolják. A keskeny felületek közül három szintén képi ábrák, egy félköríves oldalon egy sorban egymás alatt apró jelek, TMK szerinti betűknek néznek ki.

f simára csiszolt, szüette járomfa belevéssett SZR-feliratokkal.

a ← *ball* '15,33 [- -] *II* 15 34¹⁵ : 34⁸⁴ 51 84 02 85 : 51⁶⁶ 81⁶⁴ 15 41 : 34 37³⁶ 15 : '84² : 16 : 16 44 16 87 16 84 16 66 16 x7 16 03 16 85 16 84 16 15 16 15³ 35¹⁵ 36 : 35⁴ 01 31 86 : 87 41 : 31 41⁵ 51 56⁶ : 81¹⁵ *II* : 81 : ⁷ 15 80 : 80 15 : 78⁸ 36¹⁵ 33 66 36 36⁹ 31 33³⁴ : 15³⁴ 87 : 34 : ¹⁰ 15¹¹ 15⁴¹ 03¹¹ : *II* : ¹¹ 02 66¹⁶ 66 01 64¹⁵ 31 15 : 02 ¹² 04 87⁰⁴ 41 : 04 ¹³ 31 15¹⁵ 06 : 15⁰⁶ 31⁸⁷ 16 : 06 ¹⁴ 51¹⁵ 36¹⁵ 33 84 15³⁴ 15³⁶ 15⁵¹ 51 ¹⁵ 45¹⁵ 81¹⁵ 44 : 45 : ¹⁶ 44 87 34 87 37 : 44 66 31 : 37 : 44 ¹⁷ 36 84 '81 41 85 01 : 01 03 01 : 01 ¹⁸ 34 66 81 84 13⁸¹ 01 82 : 82¹³ : 82⁸² ¹⁹ 34³³ 81 : 31 : 03 34³³ 84 81 : 81 06¹³ : 13 ²⁰ → 54 : 15⁵⁴ 15⁵¹ 15⁵⁴ 15⁵¹ ← ²¹ 19 66⁰² 15 31 44 86 : 16 87 31 03 19 : 19 ²² 66¹⁵ 31 : 41 15⁶⁴ : 64 ^{közép1} 46 y5 02 : 46 : ² → ,20 : 20¹⁵ 77 15 ← ³ 34 87 36⁸⁷ 16 : 77⁴ (vac.)⁵ : 15¹⁵ : ⁶ 15¹⁵ : ⁷ : 03 : ⁸ : 87 ,87 : ⁹ y⁴ ,y⁴ : ¹⁰ : 84⁸⁴ : ¹¹ : 85⁸⁵ 85 : ¹² 66 ¹³ x6 42 || ¹⁴ ↓ : 16 85 81 31 87 13 78 03 : 51 87 31 : 56 81 82 41 : 16 15 35¹⁵ 41 : ¹⁵ (rajz: 16 köré sugarasan hat 15, köré hat 34) ← *jobb1* 84³¹ 84 44 36 : 15 31 43³⁴ : ² 15 81¹⁵ 56 13¹⁵ 53³ 15 66⁴¹ 15 53⁴ 34¹⁶ 34 : 53⁵ 51¹⁵ 53 : ⁶ (rajz) (rajz) ⁷ 56¹⁵ 13 46 *II* 85⁴⁵ 66¹¹ 87 34 43³⁶ 31 13⁸ 46¹⁵ 43¹⁵ : 51 85⁸⁴ 34 84 : 02 *II* 85 : ⁹ 51¹⁵ 51¹⁵ 41 : 43³¹ 66 66 : 43³¹ 66⁰² 34 ¹⁰ 35¹⁵ 34¹⁵ 81 : 16 35 31 : 36 66 : ,20 ¹¹ 43¹⁵ 36 16 81 66 : 51¹⁵ 06¹⁵ 81 : 80⁰⁶ ¹² 66 35 66⁴¹ : 84 34³³ 84 81 : 15 02 15 ¹³ 51¹⁵ 43⁸⁷ 81 ¹⁴ 84 81 : : ,34 53 ,34 76 01 01 34 : ¹⁵ : *II* 13 37 : 15 13 03 36 : ¹⁶ 43³⁴ : 23 (napszimbólum) : 41¹⁵

b ← 35 03³⁷ || 02 81 31 02³

c ← 02 87 31 02 15 || ,33⁵¹ 15 31 66 81 15

d ← 16 15⁰² 15⁴¹ : 13 87 02 : 35 31? 36 : 42¹⁵ 02 15⁴¹ : 02 31? | 13 16 44 46 : 54 15 : 56⁸² 15 || 34¹⁵ 51 48 35

e (rajzok) || (rajzok) || (rajz) || (rajz) || (rajz) || ↓ 51 '11 87 (vac.) 67? 80? (napszimbólum) (vac.) 03 81 15

f ← 78 15⁴⁸ 86 34 : 45 84 36 06 || 16 06 37 ,97 : 78 06 : 04 87 13 || 13 x7 37 x7 34 : 13 66 51¹⁵ || 11 84⁴⁵ 66⁴¹ : 79 43³¹ : 51¹⁵ 45¹⁵ | 36¹⁵ 81¹⁵ : 37 ,97 31 ,97 45⁴³ 81 | 16 42³⁵ : 34 66⁰² 15 41 || 51 15 43⁸⁷ || 52 01 01 01 || 01 31 13 77 36 86 || 45 x7⁰² 81 35 43⁵¹ x7⁰² 81 35 43⁵¹

a *ball* AS [- -] PAS^A S^EBEIË H[?]UN^VAR¹ SA^LK² E² M MÜ MO ME MU MÖ Mİ MË ME MÁ (!) MA³ GÁL G⁴ SZR²O OR¹ R²R¹ ⁵ H H⁶ N^AP N⁷ AF FA F⁸ L^ÁT UL L⁹ R²T^S Á^SO S¹⁰ APA (?) R¹IP P¹¹ DU^AMUSzV^ÁR²Á D¹² GyO^AGyR¹ Gy¹³ R²Á^J J^ÁR²OM J¹⁴ B^AL^ATOE A^ASA^ALA^BB¹⁵ Cs^AAN^AAK¹ Cs¹⁶ K¹OSOK² K¹UR² K² K¹ ¹⁷ LEN (?) R²ËSz SzISz Sz¹⁸ SUNET^ANSzNy Ny^AT

NyNy¹⁹ S^TN R² IS^TEN NJ?T T²⁰ Ty ATyA BATyA²¹ CUDÁR²K¹O MOR²IC C²²
V^ÁR² R¹Á^V V^{közép¹} ZÖD Z² Zs ZsALyÁ (!)³ SOL^OM Ly⁴ (vac.)⁵ A A⁶ Á Á⁷ I⁸
O O⁹ Ö? Ö?¹⁰ E E¹¹ Ě Ě¹² U¹³ Ü Ü/Ö¹⁴ MĚNR²OTFI BOR² HNOR¹ MAG^AR¹¹⁵
SAMAS (6x)^{jobb¹} E?R²EÜL ÁR²K¹S² AN^AHT^A (isten)³ AU^R¹A (isten)⁴ S^MS
(isten)⁵ B^Á (isten)⁶ (rajz) (rajz)⁷ H^ÁTZ PĚ^Cs U^POSK¹LR²T⁸ Z^AK¹A BE^ĚSE
IPĚ⁹ B^AB^AR¹ K¹^R²U(d)U K¹R²U^DS¹⁰ G^AS^AN MGR² LU Zs¹¹ K¹^ALMNU
B^AJ^ÁN F^J¹² UGU^R² ES^TEN ADA¹³ B^AK¹ON¹⁴ EN : : 5 1000 5 100 7¹⁵ PTK²
ÁTIL¹⁶ K¹S + (nap)R¹A

b GIK² || D[O]R²D? **c** DOR²DA || S^A^BR²UNA **d** MA^DA^R¹ : TOI : GÁL : K^{1a}DA^R¹
: DR² | TMÜZ : TyA : H^NyÁ || S^A^BR¹G **e** BP?O ++(nap) INA **f** FAR¹OS CsELJ
|| MJK²E? FJ GyOT || TÖK²ÖS TUB^A || PE^CSU^R¹ FK¹^R² : B^ACs^A | L^ÁN^A
K²ER²ECs^K¹N | MK¹G SU^D^ÁR¹ || BÁK¹O || 103 || SzR²TLyLO || CsÖ?NGK¹
BÖ?NGK¹

319a

A szavak egy része szándékosan értelmetlen, feltehető értelmes töredékek: *a^{bal} pasa*, *hun^avar*, *Gál*, *nap*, *lát*, *r^ét^s* (?) *ásó*, *apa*, *DUMUSZvár* (?), *gyógyⁱr*, *járom*, *Balato[sn]*, *csanak*, *kosok* (?), *lenⁿ* rész, *lstn*, *Isten*, *atya bátya*, *Cudarkó Móric* (név?), *vár*, *közép* *zö<l>d*, *zsálya*, *só[ly]om*, *Ménrótfi Bor Hⁿor Magar*, *Samas* (6x), *jobb* *Anáh'ta*, *Aura*, *S^am^as*, *Pécs* (?), *m^ag^ar*, *Baján fi* (?), *ugur esten* (=isten) *ada*, *Bakon(y)* *EN 5507 P^at^ak* *Átil(la?)*, *kis* (?) + *(nap)ra*. *d* *madar* (=magyar?), *Gál kádár*, *a^atya*, *Sabr^ag* (=Csepregi?), *f* *faros*, *tökös Tuba* (név?), *bacsa lán(y)a*, *sudár*, *csöng^ök-böng^ök* (?).

319b

319c

319d

319e

Fotó: *a* 319a, *b* 319b, 319c, *c* 319d, 319e, *d* 319f, 319g, *e* 319n, 319o, 319p, *f* 319h (egész), 319i, 319j, 319k, 319l, 319m (RRM felvételei).

315f

315g

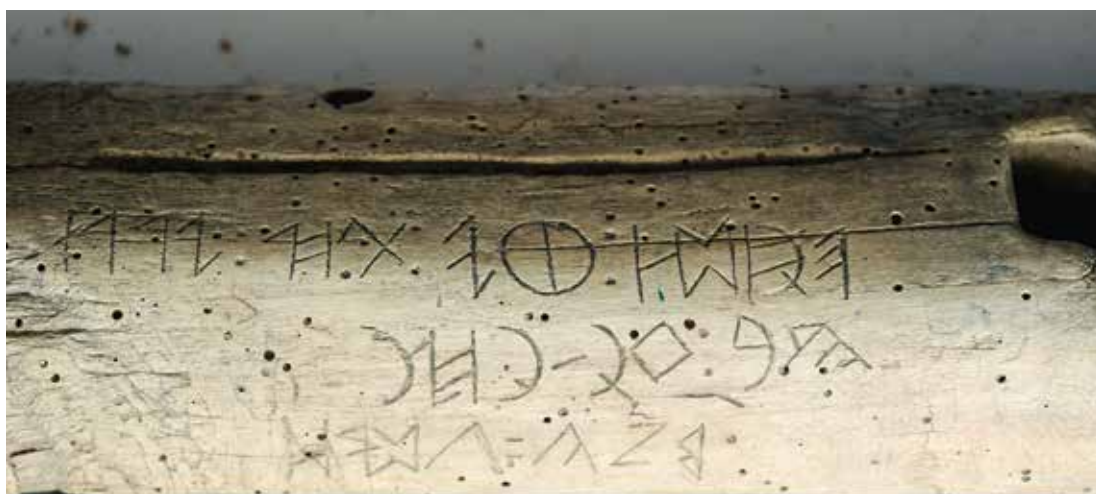
315h

315i

315j

315k

315l

315m

315n

315o

Marton 2001. Marton 2008 (*a* 9–108, *b* 111–113, *c* 113–117, *d* 117124, *e* 126–148). Mandics 2010, II 553–554, 559–561, 564, 570–571.²⁴

Marton: *a* ^{ball} Ja[- - -] pasa jó be ⁱde honn ne várj szólák én-e ⁴ SZERO ¹⁰ R^eSZIP 11 Du[^]muszv[^]ára 14 B[^]al[^]as[^]a (név) 16 KU[^]S 18 S^oV^eNET^eN^eSZ^eN nyⁱt ⁱN^e (!) ^{jobb7} hát ez Pécs Up^pos Kála ⁸ E^de^emé(n) ¹¹ Kal^am^anu ¹⁴ EN 1576 (!) ¹⁶ Kⁱs(asszonytól) 100 (nap)ra. *b* ^eGIK || BORFI *c* SABA-DULUNA *d* JÁSB^eR^eG (v. SÁBRG) || Torda, der(es) | T^uMÚ^aTYAH^aNYA (= T. atya elhunya).

A feliratok mindenképp hamisítványok. Erre utalnak Csepreginek a tárgyak eredetéhez fűzött misztifikációi, fantaszta családtörténettel, az egyedi anyag (csak

315p

24 Az *f* járomfát Marton és Mandics csak említik, pontos leírást és használható képet nem adnak; semmilyen publikációja nem ismert, csak hírlapi említése. Noha a tárgyon sokkal inkább képzelhető el egyáltalán írásos emlék, mint a palatörmeléken, az azonos eredet és a tárgyat övező misztifikáció miatt bizonyosra vehető, hogy ez is hamisítvány.

°177 hasonló, de ez kétesen rovásírásos) és a **b–e** teljesen megállapíthatatlan funkciója. Noha a szöveg kiválóan olvasható (amennyire a közölt dokumentációból megítélhető), a legcsekélyebb értelme nincs, illetve csak egy szándékosan eltorzított magyar nyelven lehet értelmezni. A szóköztagoló kettős pontok a 200 XVIII. századi rajzát leszámítva a SZR-anyagban ismeretlenek. A legnagyobb **a** felirat 1972 utáni Mandics 2010, II 560–51 (Záhonyi András közöletlen véleménye alapján) megfigyelése szerint, ti. az Arvisurák egy részletével egybevágh (Arvisurák 1998², 1254–82), következésképp annak első publikációja után készítették. Ugyancsak kifejezetten kései időpontra mutat, hogy a ^{bal2} sortól fogva a 84 és 85, illetve 15 és 15 karaktereket E/Ē (pontosabban valószínűleg E/Ē) és A/Á hangértékben megkülönbözteti, ami a Forrai Sándor kifejlesztette revitalizált SZR-betűkészlet hatását mutatja (1980/90-es évek; 1986-tól ismert nyomtatásban), és az A/Á pár alakjában eltér Magyar Adorján valamivel korábbi betűkészletétől. Funkciója teljesen egyedi az ismert rovás emlékek közt: írásgyakorlat. Ezzel vagy a kései hamisítással hozható összefüggésbe, hogy magánhangzó-ugratást hol a szó elején sem használ (A^PA), hol hosszú magánhangzóval is, és minden más szövegben ismeretlen ligatúrákat alkot, amelyekben az elől álló jel többször tükörben áll (szintén modern jelleg). A K¹ és K² jelek használatában semmilyen szabályosság nem figyelhető meg.

A **b–e** tárgyak készülési korát ez nem határozza meg automatikusan (az A/Á és E/Ē párok ugyanilyen használata ezeken nem figyelhető meg,²⁵ tehát vagy más személy írta, vagy az 1980-as évek közepe előtt készültek; ugyanakkor lényegi összetartozásukat mutatja, hogy az **a**^{bal3} és a **b** feliraton is szerepel a GÁL név), de az azonos „előkerülési” körülmények és ugyanolyan nyelvállapot mellett ugyanúgy hamis voltukra utal a feliratok rendkívül kicsi mérete is, ilyen méretű hiteles kőfeliratokat nem ismerünk és nem is használhatók semmire. A ligatúraalkotás eltúlzott módja is azonos ezeken, és az **f** feliraton is, amely az A/Á pár használata alapján egykorú az **a** táblával, és meglehetősen hasonlóak a betűalakok is (ugyanaz a kézírás?). Ugyanakkor a **f** járomfa különálló, rövid szövegdarabjainak értelmetlensége túltesz az **a**-n, annak ezoterikus mitologikus elemei nélkül, viszont a teljesen értelmetlen szavak közé vaskos, erotikus megjegyzéseket tesz: mintha csak az **a** feliratot karikírozná.

*320a–c Run A-07

Faragott kódísz és mestergerenda, Borostyánkő (Bernstein, Ausztria – Vas vm.).

A Gyömörei-kastély (ún. Madonnenschlößl) szobrászati díszei, 1923.

Három helyen kb. ugyanaz a balról jobbra haladó jelsor megfaragva. Több publikáció mint rovásírásos emléket idézi; azonban egyfelől modern építészeti utánérzés, másfe-

25 Bár ez az **a** feliraton sem következetes, ha a ^{bal1} sor 2. szavát *pasa* hangértékben fogadjuk el.

löl nem rovásírás, hanem valószínűleg a germán rúnaábécé *fuparkg* jelsorának eltorzítása.

Mandics 2010, II 574. Említés: Libisch 2001a (5. kép).

*321 SZR C-04d

Csallány 1972, 147 n. 11 (25. rajz) egy székelykapu rovásfeliratát közli **Csíkszeredá-**ról. Ferenczi 1979a, Ferenczi 1997, 24 n. 17: 1952-ben Gál Vilmos faragta népművészeti dísz tárgyról van szó, tehát nem szándékos hamisítvány, hanem tévedésből valódi feliratnak tekintve. Említés: Mandics 2010, III 91–92.

Rajz: 321.

← 13 66^46 81 84 20 86 06. TU^ZN
EZsOJ. Csallány: *Tuz^on Ézsoj* (= Ézsau).
Ferenczi: 1952 | *Jó szerencsét*. [Ferenczi olvasata csak úgy állja meg a helyét, ha balról jobbra halad!]

321

MUTATÓK

1. Névmutató

A névmutató a feliratokon szereplő személy- és helyneveket, illetve a feliratok/kéziratok készítőjének neveit tartalmazza; de nincsenek benne a *179 és *319 hamisított felirat hosszú névsorai, a 194 naptárrészének és biblikus névsorának nevei, valamint a latin nyelvű *hic fuit*-graffitók szereplő nevek, amelyek egy-egy rovásírásos graffitót körbevesznek.

† a feliratot készítő személy

* egyéb forrásból ismert író, lejegyző

†Adorjá[n] Perbál<t> vagy Adorján, Perbált 204	†B. T. Pál 211
AHP? 274 *275 ¹⁻⁴ 279a 280a °*287? (HXB)	†Cs? Mosis *259
Aladár *317	*Dernschwam, Hans 218
Árkosi, Johannes 235a	†Egyed 208?
Arnθ *027	†Eljás 201
Arnθ Uhtave *028	†Estyán kovács 200
Artebudz (Brogdos fia?) *025	†Flo(rian?) Lach(- - -) *231
†Atyai Están? 182?	†Fodor, J(- - -) *251b
*Balaskó, Paullus °240a	[G]álfi 209
†Balog 210	Georgyius Musnai ld. Musnai
Bálint, Mich(ael) 235c	†Gergely mester 200
Bátori Zsi[g]mond 209	Gyergyai, Györgyi ld. Jedgyi
†Benedek Illyés 202	†Iacobus *225
Benedictus de Swk 193	’Ho(áv)νη(ς) Ἀχτον 95 96
Bethlen Kata, Bethlen Sámuel 236	†? Jásza[i] vagy Já[n]os 194,681
Bilaji Barlabás 218	†Jedgyi/Gyergyai/Györgyi Miklós 213
BL+ INtOt’s Mikl°s 190	†Kemény Esz<t>er 273 ⁹
†Bod Péter 236	Kendi István 209
†Bodroki Iános *254	†Keteji Székel Tamás 218
Βουηλα *103	*Kovács Ferenc? °245
Βουταουλ *103	†Kovács Tamara 273 ¹⁰
	†Kozma Mih[al?] *254
	*Križko, Pavol *310 *311 *312b

- László (= II. Ulászló király) 218
M(adaras) L(ajos) *262
†Marcos (= Márkus) *232
*Marsigli, Luigi Ferdinando 194
†Math(e) *258
†Mátyás János 200
†Mátyás mester 200
Mihálj 173
†Miklós vagy Miklós Anti 197
Miklós, Geor(gius) 235c
Miskóc(z)i *267⁶
† Musnai Dakó/Darkó György 235
Nagy Bórbára 236
†Nikodím? 204?
Omelhus 204
Orbán ld. Urbán
†Pál 198
Perbál<t> ld. Adorján
Péter, Péter István *267^{1,8,10,14}
Pétörfi Balás 188
Petrás János *269
*Philipus de Penczicz 196
†Piusich *169
[Re]stitutus 176
Rodolphus (= Habsburg Rudolf) 214
†[- - -] Sándor? 203
†S. Pál Sanyi? 212
*Sas András? °245 *Sas (- - -)? °249
Sebestyén, Petrus 235c
Sigmond, And(reas) 235c
†Стачул | Лѣкъ`т`[ш?] (Sta(n)ciul
Lăcăt(u)ș) *253
Suki Benedek ld. Benedictus de Swk
†Szabó József *169
*Szamosközy István 209 214
†? Szaniszló 194,684
Szántó Estánné 190
†Szász, Andreas 235b
Szelimbök (= Szelim szultán) 218
*Szilágyi Sámuel 200
*id. Tar Mihály °245
*Tar Mihály *271
Teleki József 236
†Tompea 277
Tör[ök? - - -] 189
Turóc(z)i *267^{8,21}
Ulászló ld. László
Ulwoþa *047
†Urbán Benedek 192
Val(erius) Felic(u)l[u[s] *104
Zamosius ld. Szamosközy
†+ARman? *250

Hely- és népnévmutató

Nem tartalmazza a 194 biblikus névsorának neveit.

- Alsözög major *269
Bakony, Balaton *319
Bekas (= Békás) 194,684
Beztercze 209
Dacia 214
De(r)zs? 197?
Fejér (= Fehér) vármegye 236
Giorgio (= Gyergyó) 194,684
Halas (= Kiskunhalas) *267²
Igen (= Magyarigen) 236
Ister 214
Jenlakienses incolae 235a,j
Korond *268
Magyarigen ld. Igen
Martonosienses incolae 235a,j
Moldavia 194,684

Nilus 214
Pannónia 194,681
Pécs *319?
Pelizka 194,684
Pi?risca 194,681
Praga 214

Siculia 194,669 Siculi 196
Transilvania 194,669 T(ra)nssilvanus 193
Ungaricae orae 214
Velχ (= Vulci) *027 *028
Sárd? 186 [Ráduly olvasata]
tatár 234 Tartari 235a

Vallási kifejezések, nevek, jelek

amen 196
Anáhita, Aura, Samas *319
Atya Isten? 182?
Bo(ldo)ga<ssz>on szűz Márija 194,681
Brogdos (isten) *025?
diva Chaterina 204
Deus, dei 235cei (unus verus) 235j D(eus)
O(ptimus) M(aximus) 235a
(fallikus védőszellem) 075 075¹? °109
Gyorty<aszentelő?> 194,681
Gyümölcstő 194,681
I(η)σ(οῦς) 095 145¹? (I)η(σοῦς) *125
[Ie]s<u>s 133 141 Ie(sus) 154 Jésu<s>
176? Jésus 236
I(ησοῦς) X(ριστός) 141? 143 J(esus)
Christus 235j

Isten 182? 194,681 204? 235 236 *259
*319a
iz^a (rossz szellem) 075
-ιωθ (Ἰωσήφ, Ἰώβ?) (mágikus név) 063
(kereszt mint vallási szimbólum) °110?
132 133 134? 135? 138 143 144 145²?
146? 152? 154? 172? 272¹⁶ 273¹⁶
M(a)ria 143? Maria 193; ld. még
Boldogasszony
Salvator Mundi *252
(sárkánymítosz ábrázolása) *043
(támadó állat alakú védőszellem) 063
°109
Xρ(ιστός) 095 096 X(ριστός) *125 132;
cár X(ριστός) *311; ld. még I(ησοῦς)
X(ριστός)

Idézetek

Ábécé: 194,671 196
(fuparkg) *320
Biblia: 5Móz 6,4. 235; Mt 21,13. 235h;
Lk 3,5. *311; ?Jn 3,33/1Jn 5,20. *259;

1Kor 13. 235d
Ioannes Audoenus (John Owen):
Epigrammata IX 97. 235c IV 259. 235d
Iohannes Peckham: Ave vivens hostia 193

Tisztségek, foglalkozások

b(εγ) 116? bey 118?
bíró *267⁷

Caesar 214
cár *311

császár 218
király 218 *267⁵
kovács 200
Lengel király 209
magister lapicida(rum) 204
mensarius 235b
mester 200

nobilis 193
pap 197? (PPP) 198
pastor 235a
qagan 122?
tanács *267¹²
X[^]ρ(ιστοῦ) m[^]jnist(er) °222c¹
ζοαπαν, ζωαπαν *103

Évre keltezhető feliratok

<1>445 *317	1735 (,αψλε) *256
1482 *225	1742 (,αψμβ) *257
1497 198	1760 (,αψζ) *258
1501 200	1761 °241
1514/1614? 203	1785 *269
1515 218	1841 279?
1526. IX. 24. 204	1852 °*287
1540 *228	1931 *262
1572 (utólagos!) 188	1938 *263
1581 °222	? [80 64 80 99] *312 ¹
*1604 214	A feliratokat körülvevő vagy felülíró évre
1621 *251	keltezett <i>hic fuit</i> -graffitók:
1625 234	1567/87 210a ¹⁴ ; 1581 210a ⁸ ; 1583 210b ⁸ ;
1647 *252	1584 °222b ² ; 1588 210a ¹³ ; 1599 210b ³ ;
1668 235a 1668. VIII. 235b,j	1600 °222c ⁷ ; 1615 210b ¹² ; 1619 *230a;
1677 *253	1621 210b ⁹ ; 1638 202i; 1658 213c; 188+
1681. VI. 13. *254	273 ² ; 1896 273 ¹³ ; 1949 *307c; 1950 277 ⁵ ;
1697 *255	1986 273 ¹⁰

Lelőhelymutató

ismeretlen lh. °031 X °034 X 087 AR/	Alsósófalva *259 Lat *269 SZR
Run? *104 Lat *126 Lat °164 RGy? °167	Alsószentmihályfalva 176 KMR
RGy? 193 SZR *223 Lat *317 SZR *318	Aquincum ld. Budapest III.
SZR? *319 SZR	Antalfalva *045 X
Alattyán 074 AR/NR	Arad °039
Algyő ld. Szeged	Aranyosszentmihály ld. Alsószentmi-
Alsóbü ld. Bodrog	hályfalva

Bágy 192 SZR	Csongrád °036 X
Balatonboglár *019 X	Csorvás °245 SZR?Lat?Cir?
Balánbánya °284 SZR?	Dálnok 204 SZR 205 SZR?
Battonya 128 RGy	Dánszentmiklós 155 RGy
Békés 119 KMR 120 KMR	Dés °241 SZR? *308 (Lat?)
Benepusztá ld. Ladánybene	Deszk 135 RGy+Gör
Berekeresztúr 175 SZR 185 SZR 186 SZR? 206 SZR 207 SZR 210 SZR 211 SZR °220 KMR/SZR? Lat? °221 X/SZR? °222 Lat/SZR? *228 X *229 X *230 Lat *232 Lat 313 PMR/KMR	Dunaharaszti °030 X
Bodrog 117 SZR	Dunapentele ld. Dunaújváros
Bonyha 314 X	Dunaújváros °035? X 084 AR
Borostyánkő *320 Run	Egerfarms °249 X
Bögöz 182 SZR	Ellend 136 RGy (Heb+Gör) 137 RGy (Heb?) 142 RGy (Lat)
Bözöd °108 AR/PMR	Énlaka 235 SZR+Lat *306 SZR?
Budapest III. *023 EL/Lat *024 X 073 AR (NR/SZR) IV. 177 ¹ SZR *180 SZR XI. 077 NR? XIII. *169 SZR °298 X XIV. 068 AR 069 AR (NR?) 071 AR (NR?) XXI. 064 AR+NR 065 NR °107 AR?	Erdőszentgyörgy 174 KMR/SZR
Cibakháza–Tiszafüred közt °247 X (Lat?)	Esztergom (környéke) 130 RGy
Cikó *112	Fehér-tó ld. Szeged
Csátalja 158 RGy	Felsőperesény *312 ¹ X
Csejd *254 Lat	Felsősófalva 272 PMR+NR+SZR? *283 X? *290 X °297 X *303 Cir?
Csencsó *291 X	Felsőszemeréd *225 Lat
Csepel ld. Budapest XXI.	Felsővidra *257 Cir
Csernáton °166 RGy? *178 Lat	Fenekpuszta ld. Keszthely
Csíkmadaras 199 ¹ KMR	Firtostető ld. Korond
Csíkrákos *250 Lat	Fogaras 236 SZR
Csíksomlyó 183 KMR (SZR?) 184 KMR (SZR?) *252 Lat	Füle *261 Cir?
Csíkszentmihály 203 SZR? [vagy Csíkszentmiklós / Csíkszentmárton:] 200 SZR 201? SZR	Gelence 198 SZR 199 SZR
Csíkszereda *321 SZR	Gencsapáti *050
	Güdüc °292? X
	Gyergyóditró 274 X+Lat *275 Lat 276 X 277 X 278 X 279 X+Lat 280 X+Lat *281 Lat °286 X °*287 Lat °292? X *305
	Gyergyóremete *289 X
	Gyergyószentmiklós 216 SZR?
	Gyoma *042 X
	Gyula °017 PMR? °038 X
	Háromfalu *263 Lat
	Hetényegyháza 072 AR (NR?)
	Himod 145 ¹ RGy (Lat)
	Hódmezővásárhely 138 RGy (Heb+Lat)
	Holdvilágárok ld. Pomáz

- Homokmégy *114 122 KMR
 Homoródkarácsonyfalva 172 KMR/SZR
 234 SZR *253 Cír
 Jánoshida 075 SZR? 076 AR
 Kálnógaráb °240 SZR?
 Kaposvár 075¹ AR/NR °110 AR? 143
 RGy (Lat+Gör?)
 Káposztásmegyer ld. Budapest IV.
 Kászontíz 195 SZR
 Karcag °165 °168 °168¹
 Kecel 062 AR
 Kecskemét (környéke) *027 EL *028?
 EL
 Kerekegyháza 132 RGy
 Keszthely *111 *113?
 Kibéd 239 SZR *270 (Lat) 315 SZR?
 Kiskőrös 066 AR (NR?) 067 AR (NR?)
 Kiskundorozsma 079 NR 080 NR
 Kiskunhalas *267 SZR
 Kistokaj *053
 Klárafalva 140 RGy (Lat+Heb?)
 Kloštar 161 RGy
 Kolozsmonostor 153 RGy 154 RGy
 Kondoros °246 SZR?Lat?Cír?
 Konstantinápoly 218 SZR
 Korond 170 SZR 171 KMR/SZR *268
 SZR
 Kovászna *256 Cír
 Körnöcbánya *310 X (Lat) *311 X (kör-
 nyéke) *312 X *312² X
 Környe 059 NR 060 NR?
 Középajta 217 SZR?
 Kunágota 058 NR?
 Kupa *224 X
 Ladánybene 029 Lat+PMR 116 KMR
 131 RGy
 Lippó *047 Run
 Magyarózd 118 KMR/SZR
 Makfalva 002 PMR °244 SZR
 Margitsziget ld. Budapest XIII.
 Maroshévíz °285 X
 Mezőberény 129? RGy
 Mezőkövesd–Mezőkeresztes közt *302
 Lat?
 Mikulovo ld. Nikolsburg
 Mözs *051
 Nagybánya *260 Lat
 Nagyberki *018 X/EL?
 Nagymácséd *125a Gör
 Nagymaros *295 X
 Nagyszéksós ld. Szeged
 Nagyszénás °033 X
 Nagyszentmiklós 089 NR 090 NR 091
 NR 092 NR 093 NR 094 NR 095 NR+Gör
 096 NR+Gör 097 NR 098 NR 099 NR
 100 NR 101 NR 102 NR *103 Gör °105
 AR? °106 AR?
 Nyárádselye 273 X+SZR?+Lat
 Nyíregyháza 003 PMR
 Nikolsburg 196 SZR
 Nyomát *266 X
 Óbuda ld. Budapest III.
 Omor *271 SZR
 Ozora 070 NR?
 Ozsdola *304
 Palotabozsok 139 RGy (Heb+Lat?)
 Parajd *265 X
 Pécs *054 °219 KMR/SZR?
 Poetovio ld. Spodnja Hajdina
 Pomáz 145 RGy (Lat?) °299 X °300 X
 Pótornya °032 X
 Pozsony 144 RGy (Lat?)
 Pusztaszentlászló 147 RGy 148 RGy 149
 RGy 150 RGy 151 RGy 159 RGy
 Rákosfalva ld. Budapest XIV.
 Regöly *020 X/EL? *048
 Réty *233 Lat
 Rugonfalva 213 SZR
 Salamás 282 SZR?+Lat?
 Sály *052 *301 Lat?

Sarkad *043 X	Tiszabezdéd *127
Sarkadkeresztúr 156 RGy	Tiszalúc 152 RGy
Sárosd 133 RGy	Tiszaörvény 162 RGy
Selmecbánya °248 X (Lat?)	Tiszavasvári 004 PMR 005 PMR 006
Sepsikilyén 202 SZR	PMR 007 PMR 011 PMR
Sepsiszentgyörgy 238 SZR	Tokaj °177 KMR?
Sóvárad °288 SZR? *316 X	Tokod *022 EL
Spodnja Hajdina *025 EL	Tordátfalva *264
Stubnyafürdő *179 SZR	Torja 123 KMR
Svinjarevci 160 RGy	Tótipusztá ld. Ozora
Szabadszállás 008 PMR 009 PMR 010	Tusnád *307
PMR °015 PMR? °016 PMR?	Udvard °109 AR/NR/SZR?
Szalacska ld. Nagyberki	Újkígyós 121 KMR/SZR?
Szajkófalva °012 PMR?	Vadasd 237 SZR *262 Lat *309
Szárhegy 194? SZR	Vargyas 173 KMR/SZR °243 SZR?
Szarvas 078 NR 081 NR	Veresegyház 146 RGy
Szeged *046 Gör *049 085 AR 086 AR	Vésztő 157 RGy
121 KMR	Világos *041 X
Székelydália 181 SZR? 188 SZR 189	Zamárdi 063 AR/Gör 067 ¹ AR/NR °107 ¹
SZR 190 SZR 191 SZR 212 SZR *226 X	AR °107 ² AR
Székelyderzs 197 SZR *258 Lat/Cir	Zsedántelek–Recefalva közt °293 X
Székelykeresztúr *231 Lat	
Székelyudvarhely 187 SZR *251 Lat	
Székelyzsombor 215 KMR/SZR *255	
Lat	
Székesfehérvár 141 RGy (Lat) °163	
RGy?	
Szekszárd 061 AR	
Szentendre 001 PMR	
Szentes °013 PMR? 082 AR 083 AR 134	
RGy	
Szentlőrinc *021 X/EL? *026	
Szertő-tető ld. Felsősófalva	
Szokolya *°294 X *296 X	
Szokolma °242 Lat? (SZR?)	
Szováta 208 SZR	
Tab *115	
Tápiószele °014 PMR?	
Tászkok-tető ld. Gyergyóditró	
Temesvár °037 PMR *044 X	

Bibliográfia

- Albrecht 2015 = Stefan Albrecht, Die Inschriften des Goldschatzes von Nagyszentmiklós/ Sânnicolau Mare im byzantinischen Kontext. In: Falko Daim – Kurt Gschwantler – Georg Plettner – Peter Stadler (Hrsg.), Der Goldschatz von Sânnicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós). RGZM–Tagungen 35, 2015, 135–154.
- Alföldi 1932 = Alföldi András, Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. Budapest 1932.
- Altheim 1948 = Franz Altheim, Hunnische Runen, Halle 1948.
- Altheim 1951 = Franz Altheim, Aus Spätantike und Christentum. Tübingen 1951.
- Altheim 1952 = Franz Altheim, Türkstudien. La nouvelle Clio 1952/1–2, 32–54.
- Altheim 1959 = Franz Altheim, Geschichte der Hunnen I. Berlin 1959.
- Altheim 1962 = Franz Altheim, Geschichte der Hunnen V. Berlin 1962.
- anon. 1902 = anon., A hun-székely írás. Újabb adatok. Magyar Szó 1902/252, X.25., 10–11.
- anon. 1913 = anon., A székely rovásírás emlékei. ArchÉrt NS 33, 1913, 467–469.
- Arneth 1850 = Josef Arneth, Monumente des K.K. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien. Die antiken Gold- und Silber-Monumente des K.K. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien. Wien 1850.
- Arnim 1934 = Bernd von Arnim, J. Németh: Die Inschriften des Schatzes von Nagyszent-Miklós [recenzió]. Zeitschrift für slavische Philologie 11, 1934, 240–248.
- Auktion 1933 = anon., Auktion XI. Bibliothek Fürst Dietrichstein, Schloss Nikolsburg. Versteigerung am 21. und 22. November 1933. Luzern 1933.
- Aydemir 2002 = Hakan Aydemir, Kun-kipcsak elemek a moldvai csángó nyelvjárásban. MNy 98, 2002, 189–211.
- Babinger 1913 = Franz Babinger, Konstantinápolyi magyar nyelvemlék 1515-ből. Ethn 24, 1913, 129–139.
- Babinger 1913/14 = Franz Babinger, Ein schriftgeschichtliches Rätsel. Keleti Szemle 14, 1913/14, 4–19.
- Bajcsorov 1989 = Сосланбек Якубович Байчоров, Древнетюркские рунические памятники Европы. Ставрополь 1989.
- Bakay 1967/68 = Kornél Bakay, Gräberfelder aus den 10.–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz (2. Teil). AR 8/9, 1967/68, 57–84.
- Bakay 1975 = Bakay Kornél, Kaposvár földjének őstörténete a legrégebbi időktől a honfoglalásig. In: Kanyar József (szerk.), Kaposvár. Várostartörténeti tanulmányok. Kaposvár, 1975, 11–62.
- Bakó 1962 = Géza Bakó, Încă o mărturie cu privire la dominația primului stat bulgar la nord de Dunăre. SCIV 13, 1962, 461–465.
- Bakó 1963 = Bakó Géza, A gyergyóditrói ó-bolgár sziklakarcolatok. Korunk 22, 1963, 1697–1698.

- Bakó 1968 = Géza Bakó, Reprezintări neolitice la Ditrău. SCIV 19, 1968, 649–653.
- Balassa 2008 = Balassa M. Iván, Az énlaki cifra deszkafőlep. In: Visy Zsolt (szerk.), Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról. Énlaka–Pécs 2008, 39–49.
- Bálint 1892 = Bálint Gábor, Attila kincse. A nagyszentmiklósi lelet feliratainak megfejtése. Erdélyi Híradó 5/249, 1892, 1–3 = Pesti Hírlap 14/321, 1892.XI.20., 20.
- Bálint 2004 = Bálint Csanád, A nagyszentmiklósi kincs. Budapest 2004. (A régebbi irodalom teljességre törő bibliográfiájával.)
- Balogh 1961/79 = Balogh Edgár, Mérnök a szülőfalujában. Korunk 20/10, 1961, 1168–1176 = In: Vargyasi változások. Bukarest 1979.
- Banner 1941 = Banner János, Technikai megjegyzések két népvándorláskori felirat megfejtéséhez. Dolgozatok 1941, 16, 161–62.
- Bányai 1933 = B[ányai] J[ános], A székely rovásírás újabban felfedezett emlékei. Székelység 3, 1933/3–4, 19–21.
- Barabás 2007 = Barabás Hajnalka, A dálnoki református templom. Acta Siculica 1, 2007, 319–353.
- Barački 1972 = Stanimir Barački, Arheološki nalazi Sarmata u južnom Banatu. Katalog izložbe. Vršac 1972.
- Bârcă 2018 = Vitalie Bârcă, A few notes on the tamgas from the golden plaque in the Sarmatian grave at Dunaharaszti (Hungary). Journal of Ancient History and Archaeology 5/4, 2018, 41–65.
- Bárdos 1978 = Bárdos Edith, Középkori templom és temető Kaposvár határában. SMK 3, 1978, 187–234.
- Bárdos–Garam 2009/18 = Edith Bárdos – Éva Garam, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Zamárdi-Rétiföldek I–III. MAA 10, Budapest 2009–2018.
- Barkóczi 1968 = László Barkóczi, A 6th century cemetery from Keszthely–Fenékpuszta. AAH 20, 1968, 275–311.
- Bartalos 1891 = Bartalos Gyula, Egervideki „kaptár-kövek” és barlangok. ArchÉrt NS 11, 1891, 136–141.
- Bél 1718 = Matthias Belius [Bél Mátyás], De vetere litteratura Hunno-Scythica exercitatio. Lipsiae 1718.
- Beliczay 1881 = Beliczay Jónás, Marsigli élete és munkái, Értekezések a történeti tudományok köréből 9/9. Budapest 1881.
- Benea 1995/96 = Doina Benea, Interferențe spirituale în așezările daco-romane din sud-vestul Daciei în secolele III–IV. Sargetia 26/1, 1995/96, 369–383.
- Benkő 1853 = Kis Batzoni Benkő Károly, Csík Gyergyó és Kászon leírások két t. i. általános és részletes osztályokban. Kolozsvár 1853.
- Benkő 1972 = Benkő Elek, Rovásírás az Aranyos mentén. Utunk 1972. VII. 28, 10. = Egy újabb rovásírási emlék Erdélyből. MNy 68/4, 1972, 453.
- Benkő 1981 = Benkő Elek, Középkori feliratok Dálnokon. Korunk 40/15, 1981, 138–145.
- Benkő 1991 = Benkő Elek, Rugonfalva középkori emlékei. EM 53, 1991, 15–28.

- Benkő 1992 = Benkő Elek, A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája, Bp. 1992.
- Benkő 1994 = Benkő Elek, Régészeti megjegyzések székelyföldi rovásfeliratokhoz. MNy 90. 1994, 157–67.
- Benkő 1994a = Benkő Elek, Középkori rovásfelirat Vargyasról. MNy 90, 1994, 487–489.
- Benkő 1996 = Benkő Elek, A székely rovásírás korai emlékei. MNy 102, 1996, 75–80.
- Benkő 1996a = Benkő Elek, A székely rovásírás. História 18/3, 1996, 31–33.
- Benkő 1997 = Benkő Elek, Módszer és gyakorlat a székely rovásírás kutatásában. NyItK 41, 1997, 177–181.
- Benkő 1998 = Benkő Elek, A székely rovásírás. In: Bárdi Nándor (szerk.), Erdély a történelemben. Csíkszereda 1998, 46–51.
- Benkő 2005 = Benkő Elek, A siménfalvi rovásemlék és köre. Turán 8(35)/2–3, 2005, 77–86.
- Benkő 2012 = Benkő Elek, A középkori Székelyföld I. Budapest 2012.
- Benkő 2014 = Benkő Elek, A székely írás középkori és kora újkori emlékei Erdélyben. (Régészeti és történeti jegyzetek.) In: Sudár Balázs – Szentpéteri József (szerk.), Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. Budapest 2014, 311–327.
- Benkő 2014a = Benkő Elek, A székely írás középkori és kora újkori emlékei. Régészeti és történeti megjegyzések. Korunk 25/8, 2014, 65–74.
- Benkő–Székely 2008 = Benkő Elek – Székely Attila, Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön. Budapest 2008.
- Benkő–Ughy 1984 = Benkő Elek – Ughy István, Székelykeresztúri kályhacsempék. Bukarest 1984.
- Benzing 1959 = Johannes Benzing, Das Hunnische, Donaubulgarische und Wolgabulgarische. In: Jean Deny – Kaare Grønbech – Helmuth Scheel – Zeki Velidi Togan (szerk.), Philologiae Turcicae Fundamenta I. 1959, 685–695.
- Berta–Károly 2007 = Berta Árpád – Károly László, A szertő-tetői kő rovásírásos feliratai. MNy 2007, 103, 300–310.
- Berzovan–Pădureanu 2010 = Alexandru Berzovan – Eugen D. Pădureanu, A clay pot with tamga signs discovered at Șiria (Arad county), Annales d’Université Valahia Targoviste, Section d’Archéologie et d’Histoire, 12/2, 2010, 57–66.
- Bóna 1963 = István Bóna, Beiträge zur Archäologie und Geschichte der Quaden. AAH 15, 1963, 239–307.
- Bóna 1982/83 = Bóna István, A XIX. század nagy avar leletei. SzMMÉ 1982/83, 81–160.
- Bóna 1993 = Bóna István, A hunok és nagykirályaik. Budapest 1993.
- Bondár–Honti–Kiss 2000 = Bondár Márta – Honti Szilvia – Kiss Viktória, A tervezett M7 autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (1992–1999). Előzetes jelentés I. SMK 14, 2000, 93–114.
- Bónis 1974 = Éva Bónis, Ritzzeichnungen aus Tokod, FA 25, 1974, 87–98.

- Botár 2013 = Botár István, A Csíki-medence középkori településtörténete I. Doktori disszertáció, Budapest 2013.
- Botka 1868 = Botka Tivadar, Sziklafelirat a körmöcbányai erdőségben. Századok 2, 1868, 343–345.
- Bottyán 1955 = Bottyán Árpád, Szkiták a Magyar Alföldön. Régészeti Füzetek 1, Budapest 1955.
- Bözödi 1935 = Bözödi György, Erdélyi úton. Riportsorozat Székelyföldről. Ellenzék 56/186, 1935.VIII.6., 4.
- Brunšmid 1903/04 = Josip Brunšmid, Hrvatske sredovječne starine. VHAD 7, 1903/04, 30–89.
- Bukovinský 1986 = Vojtech Bukovinský, Dešifrovanie legendy o veleštúrskom epigrafe. Zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, 5, 1986, 295–304.
- Buzás–Laszlovszky 2013 = Gergely Buzás – József Laszlovszky, The Medieval Royal Palace of Visegrád. Budapest 2013.
- Bühler – Freiburger 2018 = Birgit Bühler – Viktor Freiburger, Der Goldschatz von Sânnicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós) I–II. Mainz 2018.
- Chelimskij 2000 = Eugene Chelimskij, On Probable Tungus-Manchurian Origin of the Buyla Inscription from Nagy-Szentmiklós. Studia Etymologica Cracoviensia 5, 2000, 268–77.
- Chovanec 1864 = Michal Chovanec, Rozlúštenie starobylého nápisu. Sokol 3/1, 1864, 14–16.
- Choyke 1996 = Alice Choyke, Worked Animal Bone at the Sarmatian Site Gyoma 133. In: Sándor Bökönyi (szerk.), Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary II. Budapest 1996, 307–322.
- Čilinská 1966 = Zlata Čilinská, Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.
- Cs. Sebestyén–Pais 1952 = Cs. Sebestyén Károly – Pais Dezső, A székelyderzsi rovasírasos téglák kora. MNy 48, 1952, 86–89.
- Cs. Sós 1958 = Cs. Sós Ágnes, A keceli avarkori temetők. RégFüz II/3, Budapest 1958.
- Cs. Sós–Parádi 1971 = Cs. Sós Ágnes – Parádi Nándor: A csátaljai Árpád-kori temető és település. FA 22, 1971, 105–142.
- Csallány 1955 = Csallány Dezső, Rovásírasos gyűrűk Magyarországon. ArchÉrt 82, 1955, 79–85.
- Csallány 1960 = Csallány Dezső, A székely-magyar rovasírás emlékei. NyJAMÉ 3, 1960, 39–125.
- Csallány 1967 = Csallány Dezső, A nagyszentmiklósi aranykincs rovasfeliratainak megfejtése és történeti háttere. NyJAMÉ 10, 1967, 31–84. (A régebbi irodalom teljességre törő bibliográfiájával.)
- Csallány 1968 = Csallány Dezső, A magyar és az avar rovasírás. NyJAMÉ 11, 1968, 280–304.

- Csallány 1968a = Csallány Dezső, A nagyszentmiklósi rovásfeliratok és a battonyai Árpád-kori rovásírási gyűjtemény kapcsolatai. *NyJAMÉ* 11, 1968, 89–95.
- Csallány 1970 = Csallány Dezső, Székely rovásírási szövegek megfejtése. *Korunk* 29/4, 1970, 604–613.
- Csallány 1971 = Dezső Csallány, Die Denkmäler der ungarischen Kerbschrift. *AAntArch* 14, 1971, 129–135.
- Csallány 1972 = Csallány Dezső, Rovásírási emlékek a Kárpát-medencében. *NyJAMÉ* 12–14, 1972, 135–160.
- Cséfalvay 1984 = Cséfalvay Pál, Az esztergomi főszékesegyház kincstára. Budapest 1984.
- Cséfalvay é.n. = Cséfalvay Pál, Suki Benedek kelyhe. Budapest é.n.
- Csiky 1902 = Csiky János, A hun-székely írás. *Magyar Szó* 3/250, 1902.10.23., 11; 3/251, 1902.10.24., 12–13.
- Csukás 1973 [1975] = Csukás Györgyi, Régészeti kutatások. *AR* 14, 1973 [1975], 365–370.
- Czirják 2010 = Czirják Károly, Taplócztól Maroshévízig, avagy Maroshévíz monográfiája. Maroshévíz 2010.
- Czirják 2011 = Czirják Károly, Hová tűnnek el a rovásírási kövek? *Maroshévízi Hírlap* 1/12, 2011, 7.
- Czobor 1881 = Czobor Béla, Tanulmányok az esztergomi főszékesegyház kincstárában III–VI. *Egyházművészeti Lap* 2, 1881, 170–184, 200–204, 246–250, 275–281.
- Czoguly 2009 = Czoguly Ildikó, A homoródkarácsonyfalvi unitárius templom falképei. *Művelődés* 52/2, 2009, 12–15.
- Daim 2004 = Falko Daim, Sânnicolau Mare. In: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 26. Berlin–New York 2004, 439–445.
- Dán 1964 = Róbert Dán, Cursive Hebrew Alphabet from the XV. Century. *Studies in Bibliography and Booklore* 6, 1964, 150–152.
- Dancs 2008 = Dancs Lajos, Az énlaki egyházközség. In: Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról*. Énlaka–Pécs 2008, 21–38.
- Dávid 1981 = Dávid László, A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest 1981.
- Debreczeni 1914 = Debreczeni Miklós, Az ősmagyar írás néhány hazai s oroszországi emléke. Budapest 1914.
- Dernschwam 1923 = Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien 1553–55. Nach der Urschrift im Fugger-Archiv hrsg. und erläutert von Franz Babinger. München 1923¹, 1986²
- Désy 1902 = Désy Ferenc, A magyar ősi írás. Budapest 1902.
- Dienes 1962 = Dienes István, Nemzetiségjegy (tárgy) a békési honfoglaláskori íjcsont. *FA* 14, 1962, 985–109.
- Dienes 1972 = Dienes István, A honfoglaló magyarok. Budapest 1972.

- Dienes 1992 = Dienes István, A Kalocsa környéki rovásemlékről. In: Sándor 1992, 31–40.
- Dienes 1992a = Dienes István, Rovásjelek egy honfoglaláskori tegezszájon. *Életünk* 30/5, 1992, 537–541 = *Turán* 4(31)/2, 2001, 11–14.
- Dienes 1994 = István Dienes, Landnahmezeitliche Kerbinschrift aus dem Gräberfeld von Homokmégy-Halom in der Umgebung von Kalocsa. *FA* 43, 1994, 167–180.
- Dietrich 1866 = Franz Dietrich, Runeninschriften eines gothischen Stammes auf den Wiener Goldgefäßen des Banater Fundes. *Germania* 11, 1866, 177–209.
- Dombay 1960/61 = Dombay János, Árpád-kori temetők Baranyában I–II. *JPMÉ* 1960, 135–157; 1961, 69–84.
- Dudaş 1973 = Florian Dudaş, O interesantă descoperire arheologică în părțile Zarandului. *Orizont* 24/45, 1973, 10 n. 45.
- Dumitrescu 1974 = Vladimir Dumitrescu, Arte preistorică în România. Bucureşti 1974. = *L'art préhistorique en Roumanie*. Bucureşti 1985.
- Eckhardt 1932 = Eckhardt Sándor, Az új rovásemlékhez. *Kőrösi Csoma Archivum* 2, 1932, 378.
- Egri 2007 = Mariana Egri, Graffiti on Ceramic Vessels from the Western Cemetery at Poetovio. In: *Funerary Offerings and Votive Depositions in Europe's 1st Millennium AD*. Cluj-Napoca 2007, 37–48.
- Eichner 2006 = Heiner Eichner, Zu den Quellen und Übertragungswegen der germanischen Runenschrift – ein Diskussionsbeitrag. In: Alfred Bannesberger (szerk.), *Das Fufark und seine Einzelsprachlichen Weiterentwicklungen*. Berlin–New York 2006, 101–108.
- Eichner–Istenić–Lovenjak 1994 = Heiner Eichner – Janka Istenić – Milan Lovenjak, Ein römerzeitliches Keramikgefäß aus Ptuj in Slowenien mit Inschrift in unbekanntem Alphabet und epichorischer Sprache. *ArhV* 45, 1994, 131–142.
- Endes 1938 = Endes Miklós, Csík-, Gyergyó-, Kászón-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Budapest 1938, repr. Budapest 1994.
- Entz 1996 = Entz Géza, Erdély építésze a 14–16. században. Kolozsvár 1996.
- Erdal 1988 = Marcel Erdal, The Turkic Nagy-Szent-Miklós Inscription in Greek Letters. *AOrH* 42, 1988, 221–231.
- Erdélyi 1958 = Erdélyi István, A jánoshidai avarkori temető. *RégFüz* II/1, Budapest 1958.
- Erdélyi 1958a = Erdélyi István [Иштван Эрдейи], Новая руническая надпись из Венгрии. *Эпиграфика Востока* 12, 1958, 59–61.
- Erdélyi 1961 = Erdélyi István, Új magyarországi rovásfelirat. *ArchÉrt* 88, 1961, 279–280.
- Erdélyi 1969 = Erdélyi István, Türk rovásírásos avar felirat Környéről. *AntTan* 16, 1969, 209–210.
- Erdélyi 1971 = Erdélyi István, Pomáz–Holdvilágárok. *ArchÉrt* 98, 1971, 85–91.

- Erdélyi 1980 = István Erdélyi, Neuere Denkmäler der Szekler-ungarischen Runenschrift aus Siebenbürgen. AAH 32, 1980, 429–436.
- Erdélyi 1982 = Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében. Budapest 1982.
- Erdélyi 1984/85 = Erdélyi István, Megjegyzések a nagyszentmiklósi kincsről. MFMÉ 1984/85, 29–37.
- Erdélyi 1989 = Erdélyi István [Иштван Эрдейи], Новейшая руническая надпись из Венгрии. In: Рашо Рашев, Проблеми на прабългарската история и култура I. София 1989, 263–268.
- Erdélyi 1993 = Erdélyi István, Az újonnan előkerült rovásírási emlékekről. AULAM 3, 1993, 31–40.
- Erdélyi 1999 = Erdélyi István, Néhány magyarországi rovásfelirat és keleti rokon emlékeink. Turán 2(29)/4–5, 1999, 41–46.
- Erdélyi 1999a = Erdélyi István, Az újabb erdélyi rovásfeliratokról. Turán 2(29)/3, 1999, 85–89.
- Erdélyi 1999b = Erdélyi István írja. MNy 95, 1999, 511–512.
- Erdélyi 2000 = Erdélyi István, A lippói lelet. Turán 3(30)/5, 2000, 85–89.
- Erdélyi 2000a = Erdélyi István, Az alsóbüi rovásfelirat. Turán 3(30)/5, 2000, 93.
- Erdélyi 2001 = Erdélyi István, Néhány szó a berekeresztúri református templom rovásfeliratáról. Turán 4/2, 2001, 73.
- Erdélyi 2003 = Erdélyi István, Megjegyzések a szarvasi tűtartó rovásfeliratához. Eleink 4, 2003/2, 41–42.
- Erdélyi 2010 = Erdélyi István, Különleges köemlékek Szokolyáról. Eleink 19, 2010/3, 74–77.
- Erdélyi 2014 = Erdélyi István, A nagyszentmiklósi kincslelet. Eleink 33, 2014/1, 41–49; 34, 2014/2, 79–81.
- Erdélyi 2016 = Erdélyi István [Иштван Эрдейи], Съкровището от Надъ Сент Миклош. София 2016.
- Erdélyi–Pataki 1968 = Erdélyi István – Pataki László, A nagyszentmiklósi „Attila kincs” lelet-körülményei. MFMÉ 1968, 35–45. = Иштван Эрдейи – Ласло Патаки, За обстоятелствата около находката на надсентмиклошкото „съкровище на Атила”. In: Иштван Эрдейи, Съкровището от Надъ Сент Миклош. София 2016, 35–50.
- Erdélyi–Ráduly 2010 = Erdélyi István – Ráduly János, A Kárpát-medence rovásfelíratos emlékei a Kr. u. 17. századig. Masszi, Budapest 2010; hibaigazító: Eleink 23, 2011/3, 31–38 = Ráduly 2011, 51–61.
- Erdmann–Havassy 2001 = Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.), Békés megye képes krónikája. Békéscsaba 2001.
- Ernyey 1917 = Ernyey József, Sebestyén Gyula: A magyar rovásírás hiteles emlékei [recenzió]. Századok 51/2–3, 1917, 165–176.
- Ernyey 1917a = Ernyey József, A rovásírás kritikája. Századok 51/6, 1917, 406–408.
- Erős 1970 = Erős János, A kovásznai rovásírási mestergerenda. Aluta 1, 1970, 413–415.

- Fábián 1864 = Fábián János, Visk és Alsó-Szemeréd. Magyar Sion 2, 1864, 510–521.
- Fábián 1865 = Fábián János, A f. szemerédi templom felirata. Magyar Sion 3, 1865, 150–152.
- Fantuzzi 1770 = Giovanni Fantuzzi, Memorie per la vita del conte L. F. Marsigli. Bologna 1770.
- Fehér 1931 = Fehér Géza, A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásuk. ArchHung 7, Budapest 1931.
- Fehér 1950 = Fehér Géza, A nagyszentmiklósi kincs-rejtély megfejtésének útja. A görög nyelvű feliratok megfejtése. ArchÉrt 77, 1950, 34–44.
- Fehér 2007 = Fehér Bence, Pannonia latin nyelvtörténete. Budapest 2007.
- Fehér 2012 = Bence Fehér, Supposed Celtic scripts in the collection of the Museum Aquincum, Budapest. SEP 4, 2012, 37–42.
- Fehér 2017 = Fehér János, Musnai Dakó György és festett munkái. In: Fehér János – Gyöngyössi János – Pál János, Tanulmányok Homoródszentmárton történetéhez. Piliscsaba 2017, 273–333.
- Fehér 2019 = Fehér Bence, A Kárpát-medence első ókori feliratcsoportjának meghatározásához. SEP 10, 2019, 5–15.
- Fehér 2019a = Fehér Bence, Egy avar kori rovásírásos felirat Aquincum–Szőlő utcából: az ószláv nyelv korai emléke. SEP 10, 2019, 16–22.
- Fehér 2019b = Bence Fehér, Building inscriptions and mason’s marks – their potential touristic value. The example of the Firtos Runic Inscription. In: Wirth Gábor – Köbli Ádám (szerk.), Huncastle. Budapest 2019, 33–42.
- Fehér 2019c = Fehér Bence, Rovásírással – latinul. Antikvitás és reneszánsz 4, 2019, 119–130.
- Fehér–Kovács 2017 = Fehér Bence – Kovács Péter, Római faragott kőemlékek Somogyvárról. SEP 9, 2017, 5–43.
- FÉK = Fehér Géza – Éry Kinga – Kralovánszky Alán, A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei (leletkataszter). Budapest 1962.
- Ferenczi 1936 = Ferenczi Sándor, Az énlaki rovásírásos felirat. Kolozsvár 1936.
- Ferenczi 1937 = Ferenczi Sándor, Az alsósófalvi „rovásírásos” emlék. EM 42, 1937, 339–349.
- Ferenczi 1939 = Ferenczi Sándor, Rovásírásunk r jegye. EM 44, 1939, 179–198.
- Ferenczi 1942 = Jövő évben sor kerül a tászoktetői kövek tudományos megvizsgálására (interjú Ferenczi Sándorral). Székely Nép 60/270, 1942.XI. 28., 6.
- Ferenczi 1971/72 = Ferenczi Géza, Kiegészítések az énlaki rovásírásos felirat megfejtéséhez és Musnai Dakó György tevékenységéhez. KM 77, 1971, 200–205; 78, 1972, 49–54.
- Ferenczi 1974 = Ferenczi Géza, Kiegészítések az énlaki rovásírásos felirat megfejtéséhez. In: Studii și comunicări prezentate la sesiunea jubiliară consacrată celei de-a 25-a aniversări a muzeului din Cristuru Secuiesc. A székelykeresztúri múzeum 25

- éves évfordulója ünnepi tudományos ülésszakán elhangzott tanulmányok és közlemények. Csíkszereda 1974, 271–281.
- Ferenczi 1978 = Géza Ferenczi, Consideratii privind grinda principală cu „scriere runică maghiară” din Covasna, Îndrumătorul cultural 31/11, 1978, 32–33.
- Ferenczi 1979 = Ferenczi Géza, A kovásznai „rovásírást” mestergerenda. Művelődés 32/9, 1979, 44–45.
- Ferenczi 1979a = Ferenczi Géza, A csíkszeredai „rovásfeliratos” székely kapu. Művelődés 32/12, 1979, 44.
- Ferenczi 1981 = Ferenczi Géza, A székelyderzsi rovásírástos téglakora s felirata. KM 87, 1981, 108–120.
- Ferenczi 1981a = Ferenczi Géza, A Marsigli-féle rovásírástos emlékről. Brassói Lapok III.s., 13/30, 1981, 4. 7.
- Ferenczi 1982 = Ferenczi Géza, Adalékok a homoródkarácsonfalvi unitárius templom rovásfelirátának a megfejtéséhez. KM 88, 1982, 214–220.
- Ferenczi 1982a = Ferenczi Géza, Hamis vagy valódi? A Hét 13/3, 1982, 8.
- Ferenczi 1988 = Ferenczi Géza, Székely rovásösszegegek megfejtéséhez. NyItK 32/1, 1988, 51–56.
- Ferenczi 1989 = Géza Ferenczi, Runaic Signs from Magyarózd. SpecNova 5, 1989, 145–148.
- Ferenczi 1990 = Ferenczi Sándor, A Firtos-várbeli rovásjegyekről. Hazanéző 1/2, 1990, 18.
- Ferenczi 1991 = Ferenczi Géza, Elmefuttatás a magyar rovásírástól. Székely Útkereső 2/4, 1991, 16.
- Ferenczi 1992 = Ferenczi Géza, A székely rovásírást Erdélyben ma létező emlékei. In: Sándor 1992, 51–67.
- Ferenczi 1994 = Ferenczi Géza, A vargyasi rovásémlék. RMSz 1460/61, 1994.X.8., 9.
- Ferenczi 1994a = Ferenczi Géza, A vargyasi székely rovásírástos emlék. NyItK 38, 1994, 147–150.
- Ferenczi 1994b = Ferenczi Géza, A székely rovásírást ma létező emlékei Székelyudvarhely környékén. In: A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Első (Székelyudvarhelyi) Övezeti Történetstálalkozó Előadásai és Iratai. Budapest–Zürich 1994, 69–84.
- Ferenczi 1995 = Ferenczi Géza, Elmélkedés a régészetről és a székely rovásírástól. NyItK 39, 1995, 181–186.
- Ferenczi 1995a = Ferenczi Géza, A Vargyasi Rovásémlékhez fűzött megjegyzések. RMSz 1571, 1995.II.11–12. mell. 6. d.
- Ferenczi 1996 = Ferenczi Géza, Jegyzetek a székely rovásírást köréből. NyItK 40, 1996, 49–52.
- Ferenczi 1997 = Ferenczi Géza, Székely rovásírástos emlékek. Székelyudvarhely 1997.
- Ferenczi 2000 = Ferenczi Géza, Az énlaki „titokzatos” *dakó-diakon* szó magyarázatához. Hazanéző 11/1, 2000, 22–23.

- Ferenczi 2000a = Ferenczi Géza, Még egyszer a Homoródkarácsonfalvi Rovásírásos Emlékről. In: Cseke Péter – Hála József (szerk.), „A Homoród füzes martján...” Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről. Csíkszereda 2000, 110–114.
- Ferenczi 2001/2 = Ferenczi Géza, Az énlaki rovásemlékekkel kapcsolatos „bonyodalmak” I–III. Hazanéző 12/2, 2001, 21–23, 13/1, 2002, 17–20, 13/2, 2002, 28–33.
- Ferenczi 2002 = Ferenczi Géza, A székely rovásírás az idők sodrában. Székelyudvarhely 2002.
- Ferenczi 2004 = Ferenczi Géza, Gondolatok Firtosvár tulajdonosairól és a várbeli rovasbetűkről. Hazanéző 15/1, 2004, 4–9.
- Ferenczi–Ferenczi 1978 = Ferenczi Géza – Ferenczi István, Rovásírás Dálnokon. Fórum 1978/IV., 22.
- Ferenczi–Ferenczi 1979 = Ferenczi Géza – Ferenczi István, Magyar rovásírásos emlékekről. In: Csetri Elek – Jakó Zsigmond – Tonk Sándor (szerk.), Művelődéstörténeti Tanulmányok, Bukarest 1979, 9–32.
- Ferenczi–Ferenczi 2006 = Ferenczi Géza – Ferenczi István, Régi várak, új írások. Régészet és rovásírás. Székelyudvarhely 2006.
- Fettich 1937 = Fettich Nándor, A honfoglaló magyarság fémművessége. Budapest 1937.
- Fettich 1953 = Fettich Nándor, A szeged-nagyszéksósi hun fejedelmi sírlelet – La trouvaille de tombe princière hunnique à Szeged-Nagyszéksós. Budapest 1953.
- Fettich 1965 = Nándor Fettich, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. Budapest 1965.
- Fischer 1889 = Fischer Károly Antal, A hun-magyar írás és annak fennmaradt emlékei. Budapest 1889.
- Fitz 1998 = Jenő Fitz (szerk.), Religions and Cults in Pannonia. Szent István Király Múzeum Közleményei A 33, Székesfehérvár 1998.
- Fodor 1996 = Fodor István (szerk.), „Őseinket felhozád.” A honfoglaló magyarság. Kiállítás-katalógus, MNM, Budapest 1996.
- Fodor 1999 = Fodor István, Vélemény a bodrog-búti rovásírásleletről. História 21/8, 1999, 31–32.
- Forrai 1981 = Forrai Sándor, Középkori székely kalendárium. ÉT 36/3, 1981.I.16., 95.
- Forrai 1985 = Forrai Sándor, Küskarácsontól Sülvester estig. Budapest 1985.
- Forrai 1985a = Forrai Sándor, Miről szól a szarvasi avar kori csont tűtartó rovásírása? ÉT 40/34, 1985.VIII. 23., 1065–1067.
- Forrai 1987 = Forrai Sándor, Kőbe vésett középkori nyelvemlék. Népszava 115/227, 1987.IX.26., 9.
- Forrai 1988 = Forrai Sándor, Az írás bölcsője és a magyar rovásírás. Gödöllő 1988.
- Forrai 1994 = Forrai Sándor, Az ősi magyar rovásírás az ókortól napjainkig. Lakitelek 1994.

- Forrai 2000 = Forrai Sándor, Az énlaki unitárius templom felirata 1668-ból. Hazanéző 11/1, 2000, 21.
- Forrai 2001 = Forrai Sándor, Nyelvünk szoros kapcsolata rovásírásunkkal. Turán 31/2, 2001, 51–56.
- FPA I = Fehér Bence – Kovács Péter, Fontes Pannoniae Antiquae I. Korai földrajzi írók és a római hódítás kora. Budapest 2003.
- Frati 1928 = Ludovico Frati, Catalogo dei manuscritti di L. F. Marsili conservati nella Biblioteca Universitaria di Bologna. Firenze 1928.
- Friedrich 2007 = Friedrich Klára, Rovásírásos lándzsavég. Komárom 2007.
- Fülöp 1975 = Fülöp Dénes, Az alsósófalvi rovásírás „megfejtése”. A Hét 6/12, 1975, 4.
- Gaál 1939 = Gaál László, Pár szó a ladánybenei jazignak vélt felirat olvasásáról és magyarázásáról. Széphalom 1939, 49–51.
- Gaál 2007 = Gaál Imre Péter, A Marsigli másolatának 679. lapján megőrzött rovás emlék (botnaptár) szövegének olvasata. Turán 10(37)/2, 2007, 113–114.
- Gáll 2009 = Gáll Erwin, Kolozsvár születése. Régészeti adatok a város 10–13. századi történetéhez. Kolozsvár 2009.
- Garam 1976 = Garam Éva, Adatok a középvavarkor és az avar fejedelmi sírok régészeti és történeti kérdéseire. FA 27, 1976, 129–148.
- Garam 1984 = Éva Garam, Spätawarenzeitliche Goldgegenstände im Ungarischen Nationalmuseum. FA 35, 1984, 87–109.
- Garam–Kovrig–Szabó–Török 1975 = Éva Garam – Ilona Kovrig – János Győző Szabó – Gyula Török, Avar finds in the Hungarian National Museum. (Cemeteries of the Avar period (567–829) in Hungary.) Budapest 1975.
- Garkavec 2019 = Александр Гаркавец, Тюркская руническая надпись на чаше из Иссыкского кургана V-IV веков до нашей эры. Алматы 2019.
- Gergely 1895 = Gergely Károly, A hun-scytha betűs Miatyánk. Nagybánya és vidéke 21/47. 1895.XI.24., 3–4.
- Gergely 1940 = Gergely Pál, Székely világjárók. Budapest 1940.
- Gohl 1904 = Gohl Ödön, Szarmata érmek a római császárság korából. NK 3, 1904, 77–87.
- Gohl 1906 = Gohl Ödön, Szarmata érmek a magyar nemzeti múzeumban. NK 5, 1906, 125–126.
- Goschew 1936/40 = Iwan Goschew, Die Lesung der griechischen Inschrift der Schalen Nr. 9. und Nr. 10. aus dem Goldschatze von Nagy-Szent-Miklós 1–2. V. Congresso Internazionale di Studi Bizantini. Sunti delle comunicazioni. Roma 1936, 38–39; Atti del V. Congresso Internazionale di Studi Bizantini II. Roma 1940, 139–146.
- Göbl–Róna-Tas 1995 = Robert Göbl – András Róna-Tas, Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szentmiklós. Eine paläographische Dokumentation. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften 240. Wien 1995.

- Gömöri 2000 = Gömöri János, Az avar kori és X–XI. századi vaskohászat régészeti emlékei Somogy megyében. SMK 14, 2000, 163–216.
- Gömöri–Magyar 1999 = Gömöri János – Magyar Kálmán, Az 1999. évi ásatás Bodrog–Alsóbü vasolvasztó műhelyében, rovásírásos agyagfűvő. In: János Gömöri (ed.), *Traditions and Innovations in the Early Medieval Iron Production*. Sopron–Somogyfajsz (1997) 1999, 212–224.
- Grumeza 2014 = Lavinia Grumeza, *Sarmatian cemeteries from Banat (late 1st – early 5th centuries AD)*. Cluj-Napoca 2014.
- Gyárfás 1873 = Gyárfás István, A jász-kúnok története. Kecskemét 1873. II 406–7,
- Gyarmathi 1794 = Gyarmathi Sámuel, *Okoskodva tanító magyar nyelvmester*. Kolozsvár 1794.
- Györbíró 1983 = Györbíró István, Mit jelent a dálnoki református templom székel rovásfelirata? ÉT 37/23, 1983, 710.
- Györbíró 1995 = Györbíró István, A dálnoki református templom rovásfelirata. Csernátoni Füzetek 1995/13, 2–5, 1995/14, 13.
- Györffy–Harmatta 1997 = Györffy György – Harmatta János, Rovásírásunk az európai írásfejlődés tükrében. In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.), *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest 1997. 145–161.
- Hampel 1876 = Joseph Hampel, *Catalogue de l'exposition préhistorique des musées de la Hongrie*. Budapest 1876.
- Hampel 1876/77 = Joseph Hampel, *Antiquités préhistoriques de la Hongrie*. Esztergom 1876/77.
- Hampel 1884 = Hampel József, A nagyszentmiklósi kincs. ArchÉrt NS 4, 1884, 1–166.
- Hampel 1886 = Joseph Hampel, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenannt „Schatz des Attila”. Budapest 1886 = Ungarische Revue 5, 1885, 161–199, 598–619; 6, 1886, 433–480, 637–688.
- Hampel 1894 = Hampel József, Keresztény emlékek a régibb középkorból. ArchÉrt 14, 1894, 23–83.
- Hampel 1900 = Hampel József, A honfoglalási kor hazai emlékei. In: Pauler Gyula – Szilágyi Sándor (szerk.), *A magyar honfoglalás kútfoi*. Budapest 1900, 507–830.
- Hampel 1905 = Joseph Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. Braunschweig 1905.
- Hampel 1907 = Hampel József, Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest 1907.
- Harmatta 1950 = Harmatta János, Franz Altheim: Hunnische Runen [recenzió]. ArchÉrt 77, 1950, 59–60.
- Harmatta 1974 = János Harmatta, Two inscriptions scratched on fragments of pottery from Pannonia. FA 25, 1974, 99–104.
- Harmatta 1974a = Két római edényfelirat Pannóniából. AntTan 21, 1974, 65–68.
- Harmatta 1983 = Harmatta János, Az avarok nyelvének kérdéséhez. AntTan 30, 1983, 71–84.

- Harmatta 1983a = Harmatta János, Egy avar méltóságviselő pecsétgyűrűje. *AntTan* 30, 1983, 249–256.
- Harmatta 1984 = Harmatta János, A környei avarkori rovásírástos felirat. *AntTan* 31, 1984, 100–133.
- Harmatta 1984a = Harmatta János, Avar rovásírástos edényfeliratok. *AntTan* 31, 1984, 272–284.
- Harmatta 1985–90 = Harmatta János, *Venetica I–III*, *AntTan* 32, 1985/86, 187–201; 33, 1987/88, 104–113; 34, 1989/90, 1–9.
- Harmatta 1985/86 = Harmatta János, A BTM avar rovásírástos feliratai. Id., Avar rovásírástos tárgyfeliratok. Id., Újabb avar rovásírástos tárgyfeliratok. *AntTan* 32, 1985/86, 46–56; 57–72; 212–226.
- Harmatta 1988 = János Harmatta, De la question concernant la langue des Avars. In: *Gleanings from Turkish Culture* 13. Ankara 1988, 3–26.
- Harmatta 1989/90 = Harmatta János, Eltűnt nyelvek és írástos nyomában. *AntTan* 34, 1989/90, 109–118.
- Harmatta 1990 = Harmatta János, A magyarság őstörténete. *MT* 3, 1990, 243–261.
- Harmatta 1992 = Harmatta János, Rovásírástos feliratok avar szíjvégeken. In: Sándor 1992, 21–30.
- Harmatta 1995 = János Harmatta, Sogdian inscriptions on Avar objects. *AOrH* 48, 1995, 61–65.
- Harmatta 1996 = Harmatta János, A zamárdi avar nagyszíjvég rovásírástos és szogd feliratai. *SMK* 12, 1996, 107–112.
- Harmatta 1996/97 = János Harmatta, Turk and Avar inscriptions on metal belt-plates. *AAntH* 37, 1996/97, 321–330.
- Harmatta 1997 = Harmatta János, A türk rovásírás legkorábbi emlékei. *AntTan* 41, 1997, 159–174.
- Harmatta 2002 = Harmatta János, A Szeged-Nagyszéksós-i hun fejedelmi lelet elektron kelyhének felirata. *Eleink* 1, 2002, 25–30.
- Harmatta 2003 = Harmatta János, Kümüş tudun avar fejedeleme sírfelirata a Margit-szigeten. *ArchÉrt* 129, 2003, 179–194.
- Harmatta 2004 = János Harmatta, Der Grabstein eines Awarischen Fürsten auf der Margareteninsel. *AAntH* 44, 2004, 357–364.
- Harmatta 2004a = Harmatta János, Egy avar fejedeleme sírköve a Margitszigeten. In: Horváth László (szerk.), *Genesisia. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Budapest 2004. 19–22.
- Haussig 1985 = Hans Wilhelm Haussig, Die Runen des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós in ihrer Bedeutung für die Runenschrift Osteuropas. In: K. Röhrborn – W. Veenker (ed.), *Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa*. Wiesbaden 1985, 17–52.
- Havassy 1996 = Havassy Péter, Katalógus. In: Havassy Péter (ed.), *Zúduló sasok*. Új

- honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön. Gyula 1996.
- Havassy 1998 = Havassy Péter, Katalógus. In: Havassy Péter (ed.), Jazigok, roxlánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. Gyula 1998, 145–174.
- Herepei 1935 = Herepei János, A bolognai rovásírásos naptár megtérő sorvezetésének (bustrophedonjának) képlete. Ethn 46, 1935, 60–65.
- Hellwig 1970 = Barbara Hellwig, Inkunabelkatalog des germanischen Nationalmuseums Nürnberg. Wiesbaden 1970.
- Hódoly é.n. = Hódoly László, A székely vagy régi magyar írás eredete. Pozsony é.n.
- Honti–Németh 2002 = Honti Szilvia – Németh Péter Gergely, Balatonboglár–Berekre-dülő. In: Honti Szilvia et al., A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán 2000–2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások. Előzetes jelentés II. SMK 15, 2002, (3–36) 28–31.
- Horvát 1825 = Horvát István, Rajzolatok a’ magyar nemzet legrégibb történeteiből. Pest 1825.
- Horváth 1935 = Horváth Tibor, Az üllői és a kiskörösi avar temető. ArchHung 19, Budapest 1935.
- Horváth 1996 = Horváth M. Attila, A homokmégy-halomi temető és a Bács-Kiskun megyei honfoglalás kori lelőhelyek összefüggései. In: Wolf Mária – Révész László (szerk.), A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Miskolc 1996, 125–147.
- Horváth 2010 = Horváth Iván, Rovásírás: fel nem tett kérdések. <https://tte.hu/rovasiras-fel-nem-tett-kerdesek> [2010.12.17.]
- Horváth et al. 2011 = Horváth Iván – Harangozó Ádám – Németh Nikolett – Tubay Tiziano, A *Nikolsburgi Ábécé* hitelességének kérdése. Előzetes közlemény. In: Boka László – P. Vásárhelyi Judit (szerk.), Szöveg – Kép – Emlék, Budapest 2011, 76–90.
- Hosszú 2011 = Hosszú Gábor, Heritage of Scribes. The Relation of Rovas Scripts to Eurasian Writing Systems. Budapest 2011.
- Hosszú 2013 = Gábor Hosszú, The Rovas: A Special Script Family of the Central and Eastern European Languages. Acta Philologica 44, 2013, 91–102.
- Hosszú 2019 = Hosszú Gábor, Írásemlékek grafémaalakjainak térstatistikai és fenetikai elemzése. In: Zelliger Erzsébet (szerk.), Rovás – magyar nyelvtörténet – művelődéstörténet. A Rovás kerekasztal-konferencia előadásai. Budapest 2019, 95–365.
- Hosszú–Zelliger 2014 = Hosszú Gábor – Zelliger Erzsébet, Többnyelvű feliratok a Nagyszentmiklósi aranykincsen. MNy 110, 2014, 177–195.
- Hosszú–Zelliger 2014a = Hosszú Gábor – Zelliger Erzsébet, A Bodrog-alsóbüi rovás emlék számítógépes írástörténeti kapcsolatai és egy olvasati kísérlete. MNy 110, 2014, 417–431.
- Hosszú–Zelliger 2019 = Hosszú Gábor – Zelliger Erzsébet, A kiskundorozsmai íjmarkolatlemez feliratának elemzése. In: Zelliger Erzsébet (szerk.), Rovás – magyar nyelvtörténet – művelődéstörténet. A Rovás kerekasztal-konferencia előadásai. Budapest 2019, 17–25.

- H. Tóth 1999/2000 = H. Tóth Elvira, Grab 70 des awarischen Gräberfeldes von Hetényegyháza-Mária út. AAN 51, 1999/2000, 393–410.
- H. Tóth 2001 = H. Tóth Elvira, A Hetényegyháza-Mária úti avar temető 70. sírja. Cumania 17, 2001, 5–32.
- Iļjinszkij 1928 = Григорий Андреевич Ильинский, К вопросу о т. н. „Сокровище Атилы”. Вестник Научного общества татароведения 8, 1928, 123–130.
- Istenić 2000 = Janka Istenić, Poetovio, the Western Cemeteries II. Ljubljana 2000.
- Istvánovits–Kulcsár 1995/96 = Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria, Adatok az alföldi szarmaták vallásához és törzsi hovatartozásához. NyJAMÉ 37–38, 1995/6, 153–188.
- Istvánovits–Kulcsár 1998 = Eszter Istvánovits – Valéria Kulcsár, Some Considerations About the Religion, Tribal Affiliation and Chronology of the Sarmatians of the Great Hungarian Plain. AIUON 58, 1998, 193–228.
- Istvánovits–Kulcsár 2003 = Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria, Szarmata tükörcsüngő a Nemzeti Múzeum gyűjteményéből. BSz 1, 2003, 75–78.
- Istvánovits–Kulcsár 2006 = Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria, Szarmata nemzetségi jelek a Kárpát-medencében. Arrabona 44/1, 2006, 175–186.
- Istvánovits–Kulcsár 2017 = Eszter Istvánovits – Valéria Kulcsár, Sarmatians – History and Archaeology of the Forgotten People. Mainz 2017.
- Istvánovits–Kulcsár 2018 = Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria, „...Aligha állhat nekik bármely csatasor ellent.” Egy elfelejtett nép, a szarmaták. Nyíregyháza–Szeged 2018.
- Jakubovich 1931 = Jakubovich Emil, A bögözi székely rovásbetűs felirat. MNy. 27, 1931, 81–84.
- Jakubovich 1932 = Jakubovich Emil, A székely-derzsi rovásírási tégla. MNy 28, 1932, 273–274.
- Jakubovich 1935 = Jakubovich Emil, A székely rovásírás legrégebbi ábécéi. MNy 31, 1935, 1–17.
- Jakubovich 1935a = Emil Jakubovich, Das Kerbschrift-Alphabet von Nikolsburg. UJb 15, 1935, 440–451.
- Jambor–Matei 1979 = Petre Jambor – Stefan Matei, Incinta fortificată de la Cluj-Mănăstur (sec. IX–XIV). Acta Musei Napocensis 16, 1979, 599–620.
- Jankó 1895 = Jankó János, Régi hazai löportartók szarvasagancsból. ArchKözl 18, 1895, 81–117.
- Jankovich 1832/34 = Jankovich Miklós, Egy magyar hősnek, – hihetőleg Bene vitéznek –, ki még a’ tizedik század’ elején, Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, újdonna felfedezett tetemeiről, ’s öltözetének ékességeiről. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 2, 1832/34, 281–296.
- Jelentés 1903 = Jelentés. A rovásírás él a magyar nép között? Budapest 1903.
- Jelić 1923 = L. Jelić, Die Inschrift auf der Bucla-Schale von Nagy-Szent-Miklós. Die

- Wiege der Metallkunst der Völkerwanderung. In: Studien zur Kunst des Ostens. J. Strzygowski zum sechzigsten Geburtstage. Wien 1923, 147–158.
- Jerem 1968 = Erzsébet Jerem, The Late Iron Age Cemetery of Szentlőrinc. AAH 20, 1968, 159–208.
- Jerney 1840 = Jerney János, Közlemények a hún-scitha betűkkel írott Turóc vármegei régiségről. Tudománytár NS 4/8, 1840, 109–129.
- Jerney 1842 = Jerney János, Észrevételek az Erdélyben talált fakönyvekre. Tudománytár 12 (NS 6), 1842, 293–323.
- Jósa 1896 = Jósa András, A bezdédi honfoglaláskori temető. ArchÉrt 16, 1896, 385–412.
- Jósa 1944 = csíkszentgyörgyi Jósa János, A Tászkotetői vésetes kövekről. A kövek körül keletkezett bonyodalom tisztázása. Szeged 1944.
- Juhász 1983 = Irén Juhász, Ein Awarenzeitlicher Nadelbehälter mit Kerbschrift aus Szarvas. AAH 35, 1983, 373–377.
- Juhász 1985 = Juhász Irén, A szarvasi avar kori rovásírástűtartó. MT 1985/2, 92–95.
- Juhász 1988 = Juhász Irén, A szarvasi tűtartó és megfejtési kísérletei. Szemelvények az eddigi kutatástörténetből. Szarvasi Krónika 1, 1988, 18–22 = Békési Élet 24/1, 1989, 27–37.
- Juhász 1992 = Juhász Irén, Újabb rovásírástű emléke Szarvasról. In: Sándor 1992, 15–19.
- Juhász 1992b = Irén Juhász, A new Avar Period runic inscription from Szarvas. In: Bökönyi Sándor (ed.), Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary I. Budapest 1992, 379–82.
- Juhász 1992c = Juhász Irén, Újabb avarkori rovásírástű emléke Szarvasról. Szarvasi Krónika 6, 1992, 76–77.
- Juhász 2004 = Irén Juhász, Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-Téglagyár, FO 68. MAA 7. Budapest 2004.
- K. Sebestyén 1941 = Keöpeczi Sebestyén József, Régi székely népi eredetű műemlékeink. EM 46/1–2, 1941, 36–50.
- Kabay 1960 = M. Kabay Éva, A szalacsikai koravaskori tumulusok anyaga a Magyar Nemzeti Múzeumban. FA 12, 1960, 45–59.
- Kabay 1974 = Kabay Béla, Rovásírástű emléke a Sóvidékről. Utunk 29/51, 1974, 4.
- Kádár 1900 = Kádár József, Szolnok-Doboka megye monográfiája III. Dés 1900.
- Kalmár 1916 = Kalmár Antal, Az énlaki rovásírás. Magyarország 23/329, 1916. XI. 26., 17.
- Katancsich 1798 = Matthias Petrus Katancsich, De Istro eiusque adcolis commentatio. Budae 1798.
- Keil 1887 = Bruno Keil, Die griechischen Inschriften im sog. „Schatz des Attila”. Repertorium für Kunstwissenschaft 11, 1887, 256–261.
- Kelemen 1945 = Kelemen Lajos, Erdélyi magyar templomi karzat- és mennyezetfest-

- mények a XVII. századból. In: Szabó T. Attila (szerk.), Az Erdélyi Tudományos Évkönyve. Kolozsvár 1945, 156–218.
- Kelemen 1977 = Kelemen Lajos, Mennyezet- és karzatfestmények a XVII. századból. In: Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest 1977, 41–80, 234–250.
- Kémenes 1914 = Kémenes Antal, Tászoktetői leletekről. ArchÉrt 34, 1914, 110–119.
- Kiss 1969/70 = Attila Kiss, Unpublished Finds from the V. Century Originated from Transdanubia in the British Museum and the Janus Pannonius Museum. JPMÉ 14/15, 1969/70, 119–123.
- Kiss 1970 = Attila Kiss, 11th century khazar rings from Hungary with Hebrew Letters and Signs. AAH 22, 1970, 341–348.
- Kiss-Bartha 1970 = Ákos Kiss – Antal Bartha, Graves from the Age of the Hungarian Conquest at Bana. AAH 22, 1970, 219–260.
- Kolacskovszky 1934 = Kolacskovszky Lajos, A Bükk kaptárkövei I. Turisták Lapja 46, 1934, 219–223.
- Komlóssy 2006 = Komlóssy Gyöngyi, Ősi betűk – mitikus történelem. Irodalomtörténeti Közlemények 110, 2006, 529–538 = In: Varietas gentium. A XIII. Neolatin Világkongresszus előadásai, Szeged 2008, 137–146.
- Kondakow 1892 = N. P. [Nyikogyim Pavlovics] Kondakow, Histoire et monuments des émaux Byzantins, Frankfurt a. M. 1892 = Geschichte und Denkmäler des byzantinischen Email, Frankfurt a. M. 1892.
- Kondakov 1946 = N. P. [Nyikogyim Pavlovics] Kondakov, The Treasure of Nagyszentmiklós. Bulletin of the Byzantinian Institute 1, 1946, 7–13.
- Kónya 1978 = Kónya Ádám, A késő-gótika feltárult emlékei Dálnokban. Megyei Tükör 11/1901, 1978. II. 28., 2.
- Kónya 1994 = Kónya Ádám, Vargyas újabb kincsei. Háromszék 1194 (1994. VII. 30.) 1, 4.
- Kónya 1994a = Kónya Ádám, Évszámok rovásírás Gelencén. Háromszék 1203 (1994. VIII. 10.) 4.
- Kósa 1983 = Kósa Ferenc, A székely rovásfeliratok nyelvtörténeti tanulsága. In: B. Gergely P. (szerk.), Nyelvészeti tanulmányok. Bukarest 1983, 84–98.
- Kósa 1987 = Kósa Ferenc, A székelyderzsi rovásfelirat újabb megfejtési kísérleteiről. NyItK 31, 1987, 59–61.
- Kósa 1994/2003 = Kósa Ferenc, Kísérlet a vargyasi rovásfelirat megfejtésére. NyItK 38/2, 1994, 153–155 = in: Gazda József (szerk.), Kőrösi Csoma Sándor és a magyar nyelv. Kovászna 2003, 155–159.
- Kovács 1914 = Kovács István, A tászoktetői sziklakarcolatok. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából 1, 1914, 229–276.
- Kovács 2015 = Kovács László, A Taktaköz 10–11. századi sír- és szórványleletei, valamint a tiszalúc-sarkadi 11. századi temető, Budapest–Szeged 2015.
- Kovrig 1948 = Kovrig Ilona, Avarkori sírok Alsógellérről. Antiquitas Hungarica 2, 1948, 120–131.

- Kovrig 1955 = Kovrig Ilona, Adatok az avar megszállás kérdéséhez. *ArchÉrt* 82, 1955, 30–44.
- Kovrig 1963 = Ilona Kovrig, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Budapest 1963.
- Kovrig 1975 = Ilona Kovrig (ed.), *Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary I*. Budapest 1975.
- Kővári 1866 = Kővári László, Erdély építészeti emlékei. Kolozsvár 1866².
- Križko 1862 = Pavol Križko [Trihranský], Starobylé nápisy. *Sokol* 1/11, 1862, 382–383.
- Križko 1863 = Pavol Križko, Starobylý v X a XI čís. *Sokola* 1862 uverejnený nápis. *Sokol* 2/21, 1863, 498–500.
- Križko 1865 = Pavol Križko, Dva novoodkryté starobylé nápisy na kremnickom pohorí. *Sokol* 4/1, 1865, 11–12.
- Križko 1868 = Pavol Križko, Starobylé nápisy na kremnickom pohorí. *Letopis Matice Slovenskej* 5/1, 1868, 75–96. (96–99 Jozef B. Klemens függelékével.)
- Kubinyi 1995 = Kubinyi András, A magyarországi zsidóság története a középkorban. *Soproni Szemle* 49/1, 1995, 2–27.
- Kürti 1978/79 = Kürti Béla, Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn. *MFME* 1978/79, 323–348.
- László 1941 = László Gyula, Adatok az avarság néprajzához. *ArchÉrt* II/2, 1941, 175–209.
- László 1941a = László Gyula, A tihanyi-téri avarkori temető. In: *Laureae Aquincenses memoriae Valentini Kuzsinszky dicatae II*. *DissPann* II/11. Budapest 1941, 106–112.
- László 1942 = Alföldi András – Nagy Lajos – László Gyula, Budapest története I. Budapest az ókorban I–II. Budapest 1942.
- László 1955 = Gyula László, Études archéologiques sur l’histoire de la société des Avars. *ArchHung* 35. Budapest 1955.
- László 1957 = Gyula László, Contribution à l’archéologie de l’époque des migrations. *AAH* 8, 1957, 165–198.
- László 1975 = László Gyula, Két hamis rovásszövegről. *MNy* 71, 1975, 143–149.
- László 1976 = Gyula László, On Two False Runic Texts. In: *Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh*. Budapest 1976, 63–68.
- László–Rácz 1977 = László Gyula – Rácz István, A nagyszentmiklósi kincs. Budapest 1977.
- Lattes 1904 = Elia Lattes, *Correzioni, Giunti, Postille al Corpus Inscriptionum Etruscarum I*. Firenze 1904.
- Lazarovici et al. 2011 = Gheorghe Lazarovici – Iuliu Cristi Pop – Cornelia-Magda Lazarovici – Sote Angeleski, Megalite în Carpații răsăriteni. Căi spre sanctuarele din natură și urmele unor așezări. *Studiu de etno-arheologie și etno-religie. Arheologia Moldovei* 34, 2011, 53–78.

- Lazarovici et all. 2014 = Gheorghe Lazarovici – Cornelia-Magda Lazarovici – Sorin Marcel Colesniuc – Sote Angeleski, Muntele Teasc. Despre sanctuare în natură I. Apulum 51, 2014, 25–80.
- Lehoczky 1874 = Lehoczky Tivadar, A körmöcbányai sziklafeliratokról. Századok 8, 1874, 585–587.
- Lénárth 1943 = Lénárth Lajos, Háromezereves írott emlékek ezeréves maradványai a Csíkmegyei Tászk-tetőn. Hargitaváralja 8/1, 1943. I. 1., 17–18.
- Lengyel 1968 = Irina Lengyel, Früheisenzeitliche inschriftliche Denkmäler. AAnth 16, 1968, 105–116.
- Libisch 2001 = Libisch Győző, A székelydályai rovásfeliratok. Turán 31/2, 2001, 37–44.
- Libisch 2001a = Libisch Győző, A bonyhai „írott kő”. Turán 31/2, 2001, 45–50.
- Ligeti 1925 = Ligeti Lajos, A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje. MNy 21, 1925, 50–52.
- Ligeti 1986 = Ligeti Lajos, A pannoniai avarok etnikuma és nyelve. MNy 82, 1986, 129–151.
- Liska 2000 = Liska András, Régészeti korú tárgyak egy magángyűjtő hagyatékából. BMMK 21, 2000, 101–126.
- Looijenga 1997 = Jantina Helena Looijenga, Runes Around the North Sea and on the Continent AD 150–700, Texts & Contents. Theses, Groningen 1997.
- Madarassy 1928. = Madarassy László, A rovással való fenyegetésnek egy XIX. századi emléke. Ethnographia–Népelet, 39, 1928, 1–11.
- Magyar 2000 = Magyar Kálmán, Bodrog-Alsóbü X. századi nemzetségi központjának 1979–1999. közötti régészeti kutatási eredményei. Turán 3(30)/4, 2000, 5–22.
- Majláth 1871 = Majláth Béla, A bronz korszak. ArchÉrt 5, 1871, 153–157.
- Majláth 1873 = Majláth Béla, Liptómegei őstelepek. ArchKözl 9, 1873, 37–57.
- Makkay 1994 = Makkay János, A magyarság keletkezése. Szolnok 1994².
- Mandics 1981 = Mandics György, A rejtélyes írások könyve. Bukarest 1981.
- Mandics 2010 = Mandics György, Róvott múltunk I–III. Arad 2010.
- Mandics 2011 = Mandics György, Rováshasználat a Nagyalföldön és a hatalom viszonya a használókhoz. In: Szondi 2011, 53–75.
- Marosi 1914 = Marosi Arnold, A székesfehérvári múzeum honfoglalás- és Árpád-kori régiségei. ArchÉrt 34, 1914, 60–63.
- Marosi 1920/22 = Marosi Arnold, Székesfehérvár honfoglaláskori temetői, ArchÉrt 39, 1920/22, 25–41.
- Marton 1977 = Marton Erzsébet, Írásjelek késővaskori leleteken. AntTan 24, 1977, 28–37.
- Marton 1997 = Marton Erzsébet, Venét vagy nem venét? In: Múltunk jövője / The Future of our Past '97. Budapest 1997, 34–35.
- Marton 2001 = Marton Veronika, A somogyi rovástábla. Győr 2001.
- Marton 2008 = Marton Veronika, A somogyi rovásírásos kövek. Győr 2008.
- Masek–Szabó s.a. = Masek Zsófia – Szabó Ádám, A Magyar Nemzeti Múzeum szarmata gyűjteményének katalógusa. Budapest, s.a.

- Máté 2001 = Máté Zsolt, A székely rovásírás latin rejtélye. *NyK* 98, 2001, 186–192.
- Matunák 1928 = Michal Matunák, Z dejín Slobodného a hlavného Banského mesta Kremnitz (Körmöcbánya szabad- és fő bányaváros történetéből). Kremnica 1928.
- Mavrodinov 1940 = Nikola Mavrodinov, Remarques sur les inscriptions du trésor de Nagy-Szent-Miklós. In: Сборникъ въ паметъ на Проф. Петъръ Никовъ. София 1940, 308–307.
- Mavrodinov 1943 = Nikola Mavrodinov, Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós. *ArchHung* 29. Budapest 1943.
- Medgyesi 1993 = Medgyesi Pál, 10–11. századi temető Sarkadkeresztúr határában. *HOMÉ* 30/31, 1993, 487–511.
- Medgyesi 2015 = Medgyesi Pál, Honfoglalók a békési tájakon. Békés megye jelentősebb 10–11. századi sírleletei. *MMMÉ* 3, 2015.
- Melich 1925 = Melich János, Néhány megjegyzés a székely írásról. *MNy* 21, 1925, 153–159.
- Mészáros 1915 = Mészáros Gyula, A nagyszentmiklósi kincs rovásos feliratainak megfejtése. *Ethn* 26 (NS 11), 1915, 1–21.
- Mészáros 1936 = Mészáros Gyula, Az első hun nyelvemlék. *NNy* 8/1, 1936, 1–12.
- Mészáros 1936a = Mészáros Gyula, Rovásírásos kún nyelvemlékek. *NNy* 8/11, 1936, 161–177.
- Mészáros 1937 = Mészáros Gyula, Jazyg nyelvemlék Magyarországon. *NNy* 9/2, 1937, 33–51.
- Mészáros 1938 = Mészáros Gyula, A nagyszentmiklósi kincs egyik ál-török felirata. *NNy* 10/1–3, 1938, 1–18.
- Mészáros 1970 = Mészáros Gyula, A regölyi kora népvándorlaskori fejedelmi sír. *ArchÉrt* 97, 1970, 66–93.
- Michaelis 1938 = Franz Michaelis, Sándor Ferenczi: Az énlaki rovásírásos felirat. [Recenzió.] *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, 1938, 139–140.
- Mihály 1975 = Mihály Péter, A pestmegyei kaptárkövek topográfiája. *Studia Comitatus* 3, 1975, 31–60.
- Mihály 1978/79 = Mihály Péter, A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kaptárkövek topográfiája. *HOMÉ* 17/18, 1978/79, 33–88.
- Mihály ms. 1990 = Mihály Péter, A magyarországi kaptárkövek előterének feltárára való alkalmassága és az eddigi ásatások felsorolása lelőhelyenként. Ms. 1990 [MNM Könyvtára].
- Mihály ms. 1990a = Mihály Péter, A magyarországi kaptárkövek topográfiájának összesítése. Ms. 1990 [MNM Könyvtára].
- Mihály 1999 = Mihály Péter, A pomáz-holdvilágárokai ásatások elemzése (1941–1981). *Turán* 2(29)/5, 1999, 77–85.
- Mike-Kósa 1981 = Mike Bálint – Kósa Ferenc, A dálnoki református templom és rovásfelirata. *Korunk* 40, 1981, 214–219.

- Minns 1938 = Ellis H. Minns, The Greek Inscription on Nos. 9 and 10 of the Nagy-szentmiklós Treasure. In: *Senatne un Maksla*, 1938/1, 120–125.
- Mladenov 1926 = Стефанъ Младеновъ, Надписътъ на старобългарското съкровище отъ Nagy-Szent-Miklós. Годишникъ на Народния Музей на София за 1922/25. год. София 1926, 262–380.
- Mladenov 1926a = Стефанъ Младеновъ, Томсеновиятъ опитъ за преводъ на найдългия надписъ на старобългарското съкровище отъ Nagy-Szent-Miklós. Списание на Българската Академия Науките 35, 1926, 61–79.
- Mladenov 1927 = Stefan Mladenov, Zur Erklärung des sogenannten Buela-Inschrift des Goldschatzes von Nagy-Szent-Miklós, *UJb* 7, 1927, 331–37.
- Mladenov 1935 = Стефанъ Младеновъ, Първобългарско, а не печенежко е т. н. Атилово златно съкровище отъ Nagy-Szent-Miklós. Годишникъ на Софийская Университетъ Ист. Фил. Фак. 31, 1935, 1–88.
- Mócsy 1976 = Mócsy András, A tokodi edénygraffitók hitelessége. *AntTan* 23, 1976, 99–105.
- Molnár–Ughy 1975 = Molnár István – Ughy István: Csontkarcolatok. Porszaruk rajzai. Miercurea Ciuc/Csikszereda 1975.
- Moravcsik 1942/43 = Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*. I. Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Budapest 1942. II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Budapest 1943.
- Moravcsik 1958 = Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*. I. Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Budapest 1942. II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Berlin 1958² = 1983³.
- Mötefindt 1925 = Hugo Mötefindt, Der Schatzfund von Nagy-Szent-Miklós, *Komitat Torontál, Ungarn. UJb* 5, 1925, 364–391.
- MRT 7 = Magyarország régészeti topográfiája 7. A budai és szentendrei járás. Budapest 1986.
- MRT 8 = Magyarország régészeti topográfiája 8. A szarvasi járás. Budapest 1989.
- MRT 10 = Magyarország régészeti topográfiája 10. Békés és Békéscsaba környéke. Budapest 1998.
- Munkácsy 1914 = Bernát Munkácsy, Zum Problem der Székler Runenschrift. *Keleti Szemle* 14, 1913/14, 225–239.
- Muscalu–Muscalu 2016 = Bogdan Muscalu – Mihaela Muscalu, Noi considerații cu privire la vasul rectangular descoperit în situl de la Timișoara. *Acta Centri Lucusiensis* 4B, 2016, 54–58.
- Muscalu–Muscalu 2018 = Bogdan Muscalu – Mihaela Muscalu, Vase rectangulare descoperite în mediul sarmatic iazig. *Acta Centri Lucusiensis* 6A, 2018, 35–41.
- Muzsnai 2000 = Muzsnai László, Az énlaki rováslemlékről. *Hazanéző* 11/1, 2000, 20.
- Nagy 1895 = Nagy Géza, A székely írás eredete. *Ethn* 6, 1895, 269–276.
- Nagy 1908 = Nagy Géza, Butaul zoapan, Buila zoapan. *ArchÉrt* 28, 1908, 127–137.

- Nagy 1973 = Nagy Tibor, Budapest története az őskortól a honfoglalásig. In: Gerevich László (szerk.), Budapest története I. Budapest 1973, 39–216.
- Nagy 1993 = Nagy Margit, Óbuda a népvándorlás korában. *BudRég* 30, 1993, 353–395.
- Nagy 1998 = Margit Nagy, *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I–II*. MAA 2, Budapest 1998.
- Nagy 2003 = Nagy Dániel Sándor, Nagyszénás-Vaskapu lelőhely szarmata sírjai. *BSz* 1, 2003, 53–64.
- Nagyfalusy 1936 = [Nagyfalusy Lajos], A kecskeméti városi múzeum egy rejtélyes felirata. *Kalocsai Kollégium* 52, 1936/I, 60–62.
- Nagyfalusy 1941 = Nagyfalusy Lajos, Ógörögbetűs feliratok az alföldi sírleletekben. *Kalocsai Jézus Társasági Szent István Gimn. 1940–41. évi értesítője* 1–15.
- Négyesy 1915 = Négyesy László, Coniectura a konstantinápolyi rovásíráshoz. *Ethn* 1915, 159–160.
- Nemes 1882 = Nemes Ödön, A székely írás. *Magyarország és a Nagyvilág* 19/48, 1882, 765–767.
- Nemeskéri 1944/45 = Nemeskéri János, A gyöngyösapáti hunkori sír torzított koponyájának anthropologiai vizsgálata. *ArchÉrt* III/5, 1944/45, 303–308.
- Németh 1915 = Németh Gyula, A nagyszentmiklósi feliratokhoz. *EPhK* 39, 1915, 495–497 = Németh 1990, 397–399.
- Németh 1915/17 = Németh Gyula, A régi magyar írás eredete. *NytK* 45, 1915/17, 21–44 = Németh 1990, 406–429.
- Németh 1916 = Németh Gyula, Dr. Sebestyén Gyula: A magyar rovásírás hiteles emlékei [recenzió]. *EPhK* 40, 1916, 560–570.
- Németh 1916a = Németh Gyula, Az „Attila-kincs” feliratainak ügye. *EPhK* 40, 1916, 419–422 = Németh 1990, 400–403.
- Németh 1916b = Németh Gyula, A nagyszentmiklósi kincs revíziója. *TörtSz* 5, 1916, 285–286 = Németh 1990, 404–405.
- Németh 1917 = Németh Gyula, Thomsen a nagyszentmiklósi kincs feliratairól. *EPhK* 41, 1917, 641.
- Németh 1918 = Németh Gyula, A nagyszentmiklósi kincs körül. *Turán* 1918, 265–267, 325–329 = Németh 1990, 430–437.
- Németh 1931 = Németh Gyula, Árpádkori törökjeink. Kié volt a nagyszentmiklósi kincs? *NNy* 3, 1931, 169–185 = Németh 1990, 438–455.
- Németh 1932 = Németh Gyula, A nagyszentmiklósi kincs feliratai. *A Magyar Nyelvtud. Társ. Kiadványai* 30, Budapest 1932. = *MNy* 28/2, 1932, 65–84 = Németh 1990, 456–486.
- Németh 1932a = Julius Németh, *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós*. Harrassowitz, Leipzig 1932.
- Németh 1932b = Németh Gyula, A csíkszentmihályi felirat. *Kőrösi Csoma Archívum* 2, 1932, 434–436 = Németh 1990, 487–490.

- Németh 1933 = Julius Németh, Les inscriptions du trésor de Nagyszentmiklós. Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes II, Paris 1933.
- Németh 1934 = Németh Gyula, A magyar rovásírás. A magyar nyelvtudomány kézikönyve II.2. Budapest 1934 = Németh 1990, 491–528.
- Németh 1945 = Németh Gyula, A székely írás egy új emléke: a homoródkarácsonfalvi felirat. MNy 41, 1945, 11–16 = Németh 1990, 529–536.
- Németh 1971 = Julius Németh, The Runiform Inscriptions from Nagy-Szent-Miklós and the Runiform Scripts of Eastern Europe. Acta Linguistica 21, 1971, 1–52.
- Németh 1971/1973 = Németh Péter. Egy kő „tudományos” pályáíve. MNy 60, 1973, 469–70 = ÉT 26/26, 1971, 1202, 1234. (VI. 28.)
- Németh 1990 = Németh Gyula, Törökök és magyarok I. Régi törökök. Budapest Oriental Reprints A4, Budapest 1990.
- Neufforge 1940 = Ferdinand Baron von Neufforge, Über den Versuch einer deutschen Bibliothek als Spiegel deutscher Kulturentwicklung. Berlin 1940.
- Nevizánszky 1978 = Gábor Nevizánszky, Nález stredovekej kopije s nápisom v zbierkach Podunajskeho múzea v Komárne. ArchRozhl 30, 1978, 558–560.
- Nováki–Sárközy–Feld 2009 = Nováki Gyula – Sárközy Sebestyén – Feld István, Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig. Budapest–Miskolc 2009².
- Nyíró 1933 = [Nyíró József], Új rovásírásos emléket fedeztek fel az udvarhelymegyei Alsósófalva határában. Keleti Újság 16/207, 1933.IX.10., 8.
- Orbán 1868 = Orbán Balázs, A Székelyföld leírása I–III. Pest 1868.
- Orbán 1943 = Orbán Árpád, A tászoktetői írott kövek. In: Mindent a hazáért! Turáni Vadászok Évkönyve 3, 1943, 101–103.
- Pais 1932 = Pais Dezső, „Derzs apa-pap”. MNy 28, 1932, 274–227.
- Pais 1935 = Pais Dezső, A konstantinápolyi rovásfelirat x jeléről. MNy 31, 1935, 184.
- Pál 1966 = Pál Endre, Suki Benedek kelyhe. Művészettörténeti Értesítő 15, 1966, 89–111.
- Pál-Antal et al. 1996 = Pál-Antal Sándor – Ördögh Imre – Balázs Dénes – Miklós Márton, Csíkmadaras. Egy felcsíki falu hét évszázada. Marosvásárhely 1996.
- Pálffi 1934 = Pálffi Márton, Az énlaki és a konstantinápolyi rovásbetűs felirat. KM 66/4, 1934, 217–222.
- Párducz 1941 = Párducz Mihály, Nagyfalusy Lajos S. J., Ógörögbetűs feliratok az alföldi sírleletekben [recenzió]. Dolgozatok 16, 1941, 187–89.
- Párducz 1941/44 = Párducz Mihály, A szarmatakor emlékei Magyarországon I. ArchHung 25, Budapest 1941; II. ArchHung 28, Budapest 1944.
- Párducz 1952 = Mihály Párducz, Le cimetière Hallstattien de Szentes-Vekerzug. AAH 2, 1952, 143–172.
- Pataky 1996 = Pataky László, Gélyse kiskán. Békéscsaba 1996.
- Pataky 1999 = Pataky László, Egy rovás emlék a pomázi Lugi-dűlőből. Turán, 1999/4–5, 39–41.

- Pecze 2005 = Pecze László, A székely-magyar rovásírás K betűiről. *Turán* 8(35)/4–5, 2005, 184–186.
- Péntek 2016 = Péntek Attila, Rovásfeliratos szalaggyűrű Veresegyház-Göbölös lelőhelyről. https://www.academia.edu/19980772/Rov%C3%A1sfeliratos_szalaggy%C5%B1r%C5%B1_Veresegyh%C3%A1z-G%C3%B6b%C3%B6ly%C3%B6s_lel%C5%91helyr%C5%91l (upload 2016.01.03)
- Perger 1831 = Perger János, A' magyar és hazája régenten. Pest 1831.
- Péterfy 2000 = Péterfy László, Bonyha és egyháza. [Székelyudvarhely] 2000.
- Petrikovich 1905 = Ján Petrikovich, Starobylý nápis pod Visočinou v Malachovskej doline. *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti* 8/5, 1905.X.15., 69–71.
- Petkes 2012 = Petkes Zsolt, Honfoglalás és kora Árpád-kori soros és templom körüli temetők sírleleteinek katasztere Fejér megyében. *AR* 41, 2012, 67–120.
- Popescu 1976 = Emilian Popescu, Inscricții grecești și latine în secolele IV–XIII descoperite în România. București 1976.
- Popkonsztantinov 1993 = Казимир Попконстантинов, Рунически надписи от средновековна България. In: *Studia protobulgarica et mediaevalia europensia*. В чест на професор Веселин Бешевлиев. Велико Търново 1993, 141–162.
- Potusnyak 1958 = Федір Михайлович Потушняк, Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті. Ужгород 1958.
- Puskás-Kolozsvári 2003 = Puskás-Kolozsvári Frederic, A Tászok-tetői „íratos” kövek. *Gyopár* 2003/1, 13–16.
- Puskás-Kolozsvári–Bolohan 2019 = Puskás-Kolozsvári Frederic – Bolohan Neculai (szerk.), A tászok-tetői írott kövek – Pietrele scrise de pe Culmea Tasoc – Written Stones of the Tasoc Peak. Gyergyószentmiklós 2019.
- Puskás-Kolozsvári–Fehér 2019 = Puskás-Kolozsvári Frederic – Fehér Bence, A múzeumban lévő két tászok-tetői kő – Cele două pietre de pe Culmea Tasoc aflate în muzeu – The two stones from the Tasoc Peak stored at the museum. In: Puskás-Kolozsvári–Bolohan 2019, 105–124.
- Püspöki Nagy 1968 = Püspöki Nagy Péter, A felső-szemerédi rovásemlék. *Irodalmi Szemle* 11/8, 1968, 731–741.
- Püspöki Nagy 1971 = Püspöki Nagy Péter, A felsőszemerédi rovásemlék. *MNy* 67, 1971, 1–17.
- Püspöki Nagy 1971a = Püspöki Nagy Péter, Adalék a felsőszemerédi rovásemlék történetéhez. *MNy* 67, 1971, 205–207.
- Püspöki Nagy 1977 = Püspöki Nagy Péter, A magyar rovásírás eredetéről. *MNy* 73, 1977, 303–313.
- Püspöki Nagy 1982 = Püspöki Nagy Péter, Rovásírásos emlékeink olvasásának és egy ismeretlen írásrendszer megfejtésének elvi kérdései. *NyJAMÉ* 15/17, 1982, 32–54.
- Ráduly 1992 = Ráduly János, A berekeresztúri rovásfeliratok. *Európai Idő* 3/35–36, 1992.09.02–15., 5.

- Ráduly 1995 = Ráduly János, Rovásíró őseink. Korond 1995.
- Ráduly 1995a = Ráduly János, Parajdi rovásírás-hamisítók. NÚ 47/152, 1995.VIII.8., 4–5.
- Ráduly 1996 = Ráduly János, Korai rovás emlékeinkről. RMSz 1996.X.5–6., mell. 39. D.
- Ráduly 1996/7 = Ráduly János, Maros megye feliratos rovás emlékei. Hazanéző 7/2, 1996, 20–22 = História 19/4, 1997, 23–25 = A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Erdélyi Övezeti Történeztalálkozói, 1995–1999. Csíkszereda–Budapest–Zürich 2000, 100–107.
- Ráduly 1997 = Ráduly János, Hargita megye feliratos rovás emlékei. In: Hargita Kalendárium. Csíkszereda 1997. 118–122.
- Ráduly 1998 = Ráduly János, A rovásírás vonzásában. Korond 1998.
- Ráduly 1999 = Ráduly János, A bodrog-büi rovásleletekről. NÚ 51/181, 1999.VIII.6., 6; A bodrog-alsóbüi rovásfelirat olvasásához. NÚ 51/193, 1999.VIII.20., 7.
- Ráduly 2000 = Ráduly János, A székelydályai rovás emléké olvasatához. NÚ 52/163, 2000.VII.15., 5.
- Ráduly 2002 = Ráduly János, Rovásjelek Nyomáton. NÚ 54/184, 2002.VIII.10., 4.
- Ráduly 2003 = Ráduly János, A vadasdi terméskő jelcsoportjának olvasata. NÚ 55/63, 2003.III.22., 4.
- Ráduly 2003a = Ráduly János, A Firtos-várbeli rovásjelekről. RMSz 4536–4537, 2003. VII.12–13., mell. 28. G.
- Ráduly 2003bc = Ráduly János, A homoródkarácsonyfalvi rovásfelirat olvasata / betűrendszere. RMSz 2003.IV.10. mell. 15 B, V.31/VI.1. mell. 22 C
- Ráduly 2004 = Ráduly János, Titkok a rovásírásban. Adalékok rovásírásunk ismeretéhez. Székelyudvarhely 2004.
- Ráduly 2004a = Ráduly János, Két VII. század végi betű a székely rovásírásban. Hazanéző 15/1, 2004, 17.
- Ráduly 2005 = Ráduly János, Még két berekeresztúri rovásfelirat. Hazanéző 16/2, 2005, 23–24.
- Ráduly 2005a = Ráduly János, Pontosítások a bögyözi rovás emlékekhez. Helikon 16, 2005.X.25, 16–17.
- Ráduly 2006 = Ráduly János, Berekeresztúr hetedik rovás emléke. Hazanéző 17/1–2, 2006, 23.
- Ráduly 2006a = Ráduly János, A székely (magyar) rovásírásról. Marosvásárhely 2006.
- Ráduly 2007 = Ráduly János, Berekeresztúr 11–12. rovás emléke. Hazanéző 18/2, 2007, 14–15.
- Ráduly 2007a = Ráduly János, Az isztambuli székely (magyar) rovás emléké. Marosvásárhely 2007.
- Ráduly 2008 = Ráduly János, Beszélő rovás emlékek. Adalékok rovásírásunk ismeretéhez. Marosvásárhely 2008.

- Ráduly 2011 = Ráduly János, Erdélyi rovás emlékek világa. Marosvásárhely 2011.
- Ráduly 2011a = Ráduly János, A korondi rovásfeliratos fazék. Hazanéző 22/2, 2011.
- Ráduly 2013 = Ráduly János, A bágyi rovásfelirat. NÚ 9/31, 2013. VIII. 10., 3.
- Ráduly 2015 = Ráduly János, Makfalva két rovás emléke. Marosvásárhely 2015.
- Ráduly 2015a = Ráduly János, A vargyasi rovás emléke. Marosvásárhely 2015.
- Ráduly 2015b = Ráduly János, A székelyudvarhelyi feliratos rovás emléke. Lustra 2/2, 2015, 18–20.
- Ráduly 2016 = Ráduly János, Négy erdélyi rovás emlékről. Marosvásárhely 2016.
- Réthy 1888 = Réthy László, Az úgynevezett hún-székely írás. ArchÉrt NS8, 1888, 54–60.
- Rhé 1905 = Rhé Gyula, Szarmata érem a Veszprém-vármegyei múzeumban. NK 4, 1905, 67.
- Rómer 1865 = Rómer Flóris, Tót-e a f. szemerédi templom eme felirata. Magyar Sion 3, 1865, 302–305.
- Rómer–Desjardins 1873 = Rómer Flóris – Desjardins Ernő, A Magyar Nemzeti Múzeum római feliratos emlékei. Budapest 1873.
- Róna-Tas 1985 = Róna-Tas András, A szarvasi tűtartó felirata. NyTK 87, 1985, 225–248.
- Róna-Tas 1985a = Róna-Tas András, A szarvasi tűtartó rovásírásos feliratáról. MT 1985/2, 95–98.
- Róna-Tas 1985/86 = Róna-Tas András, A magyar rovásírás és a Mátyás-kori humanizmus. Néprajz és Nyelvtudomány 29–30, 1985/86, 173–179.
- Róna-Tas 1988 = András Róna-Tas, Problems of the East European Scripts with special regard to the newly found inscriptions of Szarvas. In: Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 35. Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari. Spoleto 1988, 483–511.
- Róna-Tas 1990 = András Róna-Tas, Die Inschrift des Nadelbehälters von Szarvas (Ungarn). UAJb NS 9, 1990, 1–34, t. I–IV.
- Róna-Tas 2002 = András Róna-Tas, Über die Inschriften des Schatzes von Nagyszentmiklós. In: Garam Éva (ed.), Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs. Budapest 2002. = Gold der Awaren. Der Goldschatz von Nagyszentmiklós. Budapest 2002. 120–129.
- Róna-Tas 2017 = Róna-Tas András, A székelyek ősi kincse: a rovásírás. Keletkutatás 2017/1, 5–16.
- Sacken–Kenner 1866 = Eduard Baron von Sacken – Friedrich Kenner, Die Sammlungen des k. k. Münz- und Antikencabinetts. Wien 1866.
- Salamon–Erdélyi 1971 = Ágnes Salamon – István Erdélyi, Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. Budapest 1971.
- Sándor 1989/90 = Szőnyi-Sándor Klára, A székely rovásírás. Néprajz és Nyelvtudomány 33, 1989/90, 65–79.
- Sándor 1991 = Sándor Klára, A Bolognai Rovás emléke. Magyar Őstörténeti Könyvtár 1, Szeged 1991.

- Sándor 1992 = Sándor Klára (szerk.): Rovásírás a Kárpát-medencében. Szeged 1992.
- Sándor 1996 = Sándor Klára, A gelencei rovásírási felirat. MNy 102, 1996, 80–82.
- Sándor 1996a = Sándor Klára, A székely írás megíratlan története(i?), EM 58/1–2, 1996, 83–93.
- Sándor 2014 = Sándor Klára, A székely írás nyomában. Budapest 2014.
- Sándor 2014a = Sándor Klára, A székely írás eredetéről dióhéjban. MT 175/5, 2014, 572–575.
- Sándor 2014b = Sándor Klára, A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei. In: Sudár Balázs – Szentpéteri József (szerk.), Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. Budapest 2014, 329–342.
- Sándor 2017 = Sándor Klára, A székely írás reneszánsza. Budapest 2017.
- Sashegyi 1998 = Sashegyi Sándor, Holdvilágárok – Holtvilágárok. Budapest. 1998.
- Sashegyi 2011 = [Sashegyi Sándor jegyzetei.] In: Repiszky Tamás – Szörényi Levente (szerk.) Legendák és valóság a Pilisben. A gigászok küzdelméről a Holdvilágárokig. Sashegyi Sándor emlékeztetése. Budapest 2011.
- Schaeder 1925 = Hans Heinrich Schaeder, Zur Beschriftung des Schatzfundes von Nagy-Szent-Miklós. UJb 5, 1925, 447–454.
- Schafarik 1843 = Paul Joseph Schafarik, Slavische Altertümer I. Leipzig 1843.
- Schoenvisner 1801 = Schoenvisner Stephanus, Notitia Hungaricae rei numariae. Budae 1801.
- Scserbak 1959 = Александр Михайлович Щербак, Знаки на керамике и кирпичях из Саркела – Белой Бежи. In: Михаил Илларионович Артамонов (szerk.), Труды Волго-Донской археологической экспедиции II (Материалы и исследования по археологии СССР 75), Москва–Ленинград 1959, 362–389, 1–25. tt.
- Sebestyén 1903 = Sebestyén Gyula, Telegdi János 1598-iki hamburgi és marosvásárhelyi kézirata. Huszonegy hasonmással. MKSz NS 11, 1903, 247–280.
- Sebestyén 1909 = Sebestyén Gyula, Rovás és rovásírás. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest 1909. (= Ethn 14, 1903, 1–29, 81–125, 161–189, 273–287, 313–340; 15, 1904, 241–255, 289–311, 337–422. Függelék: 17, 1906, 343–355.)
- Sebestyén 1913 = Sebestyén Gyula, A konstantinápolyi rovásírási magyar nyelvemlék 1515-ből. Vasárnapi Ujság 1913/17 (IV. 27.) 336.
- Sebestyén 1913a = Sebestyén Gyula, Glosszák a konstantinápolyi nyelvemlékhez. Ethn 24, 1913, 139–145.
- Sebestyén 1914 = Sebestyén Gyula, Újabb glosszák a konstantinápolyi rovásírási magyar nyelvemlékhez. Ethn 25, 1914, 1–13, 65–80.
- Sebestyén 1915 = Sebestyén Gyula, A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest 1915.
- Sebestyén 1915/17 = Sebestyén Gyula, A magyar rovásírás eredetéről. NyTK 45, 1915/17, 292–302.
- Sebestyén 1929 = Sebestyén Gyula, Miként bizonyosodott be a székely rovásírás hi-

- telessége? In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára, szerk. Csutak Vilmos, Kolozsvár 1929. 244–251.
- Sebestyén 1942/43 = Gyula Sebestyén, Die ungarischen Runen. In: Gutenberg Jahrbuch 17/18, 1942/43, 22–36.
- Selmeczi 1992 = Selmeczi László, Régészeti-néprajzi tanulmányok a jászokról és a kunokról. Debrecen 1992.
- Selmeczi 2011 = Selmeczi László, Kötöny népe Magyarországon. Karcag 2011.
- Simon 2018 = Zsolt Simon, Keltischer Einfluss im Latein Pannoniens? Eine kritische Neubetrachtung. Graeco-Latina Brunensia 23/1, 2018, 195–209.
- Sinkó 1967 = Sinkó Ferenc, Kötöny megfejtett síremléke. Új Ember 1967. VII. 11, 2.
- Sófalvi 2010 = Sófalvi András, Firtos története. In: Pál Judit – Sipos Gábor (szerk.), Emlékkönyv Egyed Ákos születésének 80. évfordulójára. Kolozsvár 2010, 307–314.
- Sófalvi 2013 = Sófalvi András, A székelyudvarhelyi Jézus-kápolna. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából NS 8 (18), 2013, 75–94.
- Šomjan 2011 = Ivan Šomjan, Veleštúr. Tajné dejiny Slovenska, 2011.04.04.
- Sotiriou 1920 = Γεώργιος Α. Σωτηρίου, Αἱ Βυζαντινὰι σπονδαί. Διάλεξις γενομένη κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐμφάνισιν τῆς Ἑταιρίας Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἐν τῷ Παρνασσῷ τῇ 26 Ἰανουαρίου 1919. In: Καινῆς Διδαχῆς Α 1, Ἀθήναις 1920.
- Štefanovičova 1975 = Tatiana Štefanovičova, Bratislavský hrad v 9.–12. storočí. Bratislava 1975.
- Strzygowski 1917 = Josef Strzygowski, Altai-Iran und Völkerwanderung. Leipzig 1917.
- Supka 1915 = Supka Géza, A nagyszentmiklósi kincs revíziója I. ArchÉrt 35, 1915, 50–64.
- Supka 1916 = Géza Supka, Das Rätsel des Goldfundes von Nagyszentmiklós. Monatshefte für Kunstwissenschaft 9, 1916, 13–24.
- Supka 1917 = Supka Géza, A nagyszentmiklósi kincs revíziója II. ArchÉrt 37, 1917, 8–86.
- Szabó 1864 = Szabó Károly, Az enlakai egyház ős székely betűkkel írt fölirata. Koszoru 2/1, 1864, 522–523 = Kisebb történelmi munkái, 1878, II 189–196.
- Szabó 1866 = Szabó Károly, A régi hun-székely írásról. 1. Budapesti Szemle 26 (NS 5), 1866, 114–43 (I. rész), 27 (NS 6), 1866, 106–130 (II.), 27 (NS 6), 1866, 233–237 (III.).
- Szabó é.n. = Szabó Kálmán, Kecskemét th. város múzeuma, Kecskemét é.n.
- Szabó 1938 = Szabó Kálmán, Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bibliotheca humanitatis historica 3. Budapest 1938.
- Szabó 2019 = Szabó Géza, Korai írásemlékek és régészeti-történeti háttérük a Kárpát-medencében. In: Zelliger Erzsébet (szerk.), Rovás – magyar nyelvtörténet – művelődéstörténet. A Rovás kerekasztal-konferencia előadásai. Budapest 2019, 54–94.

- Szalontai–Károly 2013 = Csaba Szalontai – László Károly, Runiform fragments of the late Avar period from Hungary. *AOrH* 66/4, 2013, 365–396.
- Szalontai–Benedek–Károly 2014 = Szalontai Csaba – Benedek András – Károly László, A Kiskundorozsma Kettőshatár úti II. avar temető 434. sírja. *MFMÉ* NS1, 2014, 163–227.
- Szamosközy 1880 = Szamosközy István, Történeti maradványai. Ed. Szilágyi Sándor, *Monumenta Hungariae Historica* 30. Budapest 1880.
- Szász 1994 = Szász Tibor András, A vargyasi rovásemlék kapcsán. *RMSz* 1994. XI. 5/6, 1484–85.
- Szász 2007 = Szász Tibor András, A vargyasi rovásfeliratról. *Turán* 10(37)/2, 2007, 33–42.
- Szász 2010 = Szász Tibor András, Székelydálnoki Isten tamga. <http://rovas.info/2010/08/szekelydalnoki-isten-tamga>
- Szász 2010a = Szász Tibor András, A szertőtetői sztélé ábrái. *Udvarhelyi Híradó* 2010. VI. 17.
- Szász 2010bc = Szász Tibor András, A kincses Kodáros titkai. *Udvarhelyi Híradó* 2010. IV. 30.; Rováslelet – a kodárosi jelzett kő. *Udvarhelyi Híradó* 2010. V. 6.
- Szász 2013 = Szász Tibor András, Nagy fontosságú rováslelet Bágyban. *Udvarhelyi Híradó* 2013. V. 31–VI. 2.
- Szeghalmy 1942 = Szeghalmy Gyula, Erdélyi vármegyék. Budapest 1942.
- Székely 1965 = Zoltán Székely, Un vas de lemn din inventarul unui fierar. (Secolul al XVI-leă). In: *Studii și cercetări de etnografie*, București 1965. 327–328.
- Székely 1976 = Zoltán Székely, Așezarea prefeudală de la Bezid. *Marisa* VI, Tirgu Mureș, 1976, 117–123.
- Székely 1996 = Székely Zoltán, Árpád-kori rovásjelek a Székelyföldről. *Acta. A Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum évkönyve*. 2/1, 1996, 171–174.
- Szekeres 1995 = Szekeres István, A „koraavarok” nyelve. In: *A Tizedik Magyar Őstörténeti Találkozó és Negyedik Magyar Történelmi Iskola előadásai és iratai*. Tapolca 1995, 139–144.
- Szekeres 1995a = Szekeres István, A „későavar” jelrendszer vizsgálata. In: *A Tizedik Magyar Őstörténeti Találkozó és Negyedik Magyar Történelmi Iskola előadásai és iratai*. Tapolca 1995, 145–152.
- Szekeres 1996/2000 = Szekeres István, Székely-hun írásjelek a hunok és koraavarok régészeti leletein. In: *A zürichi Magyar Történelmi Egyesület Első (Székelyudvarhelyi) Övezeti Konferenciája*. Csíkszereda–Budapest–Zürich 1996, 69–84. = *A zürichi Magyar Történelmi Egyesület Erdélyi Övezeti Történetstálálkozói 1995–1999*. Csíkszereda–Budapest–Zürich 2000, 78–100.
- Szekeres 2004 = Szekeres István, Három jel a nikolsburgi ábécéből. In: *A magyar huszárság története, a lovasműveltség sajátosságai*. Nyíregyháza 2004, 138–151.
- Szekeres 2004a = Szekeres István, A nikolsburgi ábécé keletkezése. In: *A magyar huszárság története, a lovasműveltség sajátosságai*. Nyíregyháza 2004, 152–156.

- Szekeres 2008 = Szekeres István, A székely és az ótörök írás jeltörténete. Budapest 2008.
- Szelp 2011 = Szelp Szabolcs, A Nikolsburgi Ábécé szerzősége és keletkezési ideje. MNy 107, 2011, 407–428.
- Szentgyörgyi 2019 = Szentgyörgyi Rudolf, Rovásemlékeink nyelvtörténeti és művelődéstörténeti szerepe. In: Zelliger Erzsébet (szerk.), Rovás – magyar nyelvtörténet – művelődéstörténet. A Rovás kerekasztal-konferencia előadásai. Budapest 2019, 26–36.
- Szerelmey 1847 = Szerelmey Miklós, Magyar hajdan és jelen. Pest 1847.
- Szigethy 1930 = Szigethy Béla, Rovásírás a bögyözi freskón. EM 35 (NS 1), 1930, 368–69.
- Szimonova 1997 = Szimonova Eugénia, A toponári avar temető. In: Kovancz Gábor (szerk.), Avarok és honfoglaló magyarok Somogyban. Marcali 1997, 25–52.
- Szondi 2011 = Szondi Miklós, A halasi rováspálcák. „Szabad Kis Kun Halas Várossából 1802-ből”. Solt 2011.
- Szobolevskij 1929 = Алексей Иванович Соболевский, Три слова древней тюркоболгарской надписи. Доклады Академии Наук СССР Б5, 1929, 75–76.
- Szőke 1983 = Szőke Béla Miklós, Az árpád-kori rovásírástól gyűrűk rejtélye. ÉT 1983, 516–517.
- Szőke–Vándor 1976 = Szőke Béla Miklós – Vándor László, Pusztaszentlászló XI. századi temetője. Zalai Gyűjtemény 6, 1976, 141–155.
- Szőke–Vándor 1976a = Béla Miklós Szőke – László Vándor, Das Gräberfeld von Pusztaszentlászló aus dem 11. Jahrhundert. MittArchInst 6, 1976, 98–106.
- Szőke–Vándor 1987 = Szőke Béla Miklós – Vándor László, Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. Budapest 1987.
- Szöllősy 1999 = Szöllősy Kálmán, A Nagyszentmiklósi aranykincs. [sic!] Turán 2(29)/3, 1999, 17–48.
- Szöllősy 2000 = Szöllősy Kálmán Egy csodálatos lelet: rovásírástól orsógomb Baranyából. Turán 3(30)/5, 2000, 77.
- Szöllősy 2003 = Szöllősy Kálmán, Nagyszentmiklósi tárgyak, feliratok, kronológiák. Eleink 3, 2003/1, 90–102.
- Szöllősy 2003a = Szöllősy Kálmán, A nagyszentmiklósi kincs. A különböző írástól feliratok sorrendisége. Eleink 4, 2003/2, 73–89.
- Szöllősy 2009 = Szöllősy Kálmán, A környei íj rovásfelirata. Turán 12(39)/1, 2009, 104–115.
- Szücs 2012 = Szücs Melinda, Rúnafeliratos tárgyak a Kárpát-medencében. In: Liska András – Szatmári Imre, Sötét idők rejtélyei. Békéscsaba 2012, 325–336.
- Tagliavini 1930 = Carlo Tagliavini, Luigi Ferdinando Marsigli e la scrittura „runica” dei siculi (székelyek) di Transilvania. Bologna 1930.
- Tar 1902 = Tar Mihály megfejtései. Magyar Szó 3/292, 1902.12.11., 11.

- Téglás 1913 = Téglás Gábor, Erdélyi skytha tükrök. *ArchÉrt* NS 33, 1913, 318–323.
- Thomsen 1917 = Vilhelm Thomsen, Une inscription de la trouvaille d’or de Nagy-Szent-Miklós (Hongrie). *Historisk-filologiske Meddelelser of det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab* I.1. København 1917, 1–28.
- TitAq = Tituli Aquincenses I–III., ed. Péter Kovács – Ádám Szabó (I–II), Bence Fehér (III), Budapest 2009–2011.
- Točik 1962 = Anton Točik, Keramika so značkami na dne zo slovansko-avarských pohrebísk na juhozápadnom Slovensku. *Památky Archeologické* 53/2, 1962, 347–380.
- Točik 1983 = Anton Točik, Pohrebisko z doby avarskej ríše v Dvoroch nad Žitavou / Temető Udvardon a 7.–8. századból. *Castrum Novum* 2, 1983, 42–127.
- Tok 1982/83 = Tok Béla, Rovásírástól lándzsavég a komáromi Dunamenti Múzeumban. *Honismeret* 1982/83, 33–34.
- Toldy 1852 = Toldy Ferenc, A magyar nemzeti irodalom története. Pest 1852², 1862³.
- Tomka 1973 = Tomka Péter, A környei avarkori temető történeti értékeléséhez. *AntTan* 20, 1973, 227–31.
- Tomka 2010 = Péter Tomka, Teil eines Gräberfeldes aus der Karolingerzeit von Himod, Flur Káposztás. *Antaeus* 31/32, 2010, 199–223.
- Tomka 2016 = Tomka Gábor, Hun volt, hun nem volt. In: Csécs Teréz – Takács Miklós (szerk.), *Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára*. Budapest 2016. 727–736.
- Tóth–Grynaeus–Botár 2013 = Tóth Boglárka – Grynaeus András – Botár István, Dendrokronológiai vizsgálatok és építéstörténeti megfigyelések a székelyderzsi unitárius templom épületegyüttesében. *Transsylvania Nostra* 7/26 (2013/2), 2–26.
- Trogmayer 1960/62 = Trogmayer Ottó, X–XII. századi magyar temető Békésen. *MFMÉ* 1960/62, 9–38.
- Tryjarski 2002/04 = Edward Tryjarski, Runes and Runelike Scripts of Eurasian Area I–III. *Archivum Ottomanicum* 20, 2002, 5–80; 21, 2003, 5–90; 22, 2004, 173–212.
- Tubay 2015 = Tubay Tiziano, A székely írás kutatásának története. Budapest 2015.
- Uhlár 1988 = Vlado Uhlár, Veľestúr a názvy odvodené zo slova tur. *Kultúra Slova* 22/4, 1988, 108–112.
- Vaday 1989 = Andrea Vaday, Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17/18, 1988/89.
- Vaday 1989a = Andrea Vaday, Sarmatisches Männergrab mit Goldfund aus Dunaharaszti. *FA* 40, 1989, 129–36.
- Vaday 1996 = Andrea Vaday, Roman Period Barbarian Settlement at the Site of Gyoma 133. In: Bökönyi Sándor (szerk.), *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary II*. Budapest 1996, 51–305.

- Vaday–Medgyesi 1993 = Andrea Vaday – Pál Medgyesi, Rectangular Vessels in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin, *ComArchHung* 1993, 63–89.
- Vágó 2015 = Vágó Ádám, A Kárpát-medence ősi kincsei a kőkortól a honfoglalásig. Budapest 2015.
- Vaklinov–Vaklinova 1983 = Станчо Ваклинов – Маргарита Ваклинова, Съкровището от Над Сент Миклош. София 1983.
- Vándor 2002 = Vándor László (szerk.), Központok a Zala mentén. A Göcseji Múzeum állandó kiállítása. Katalógus. Zalaegerszeg 2002.
- Varga 2005 = Varga Géza, A nagymácsédi rovásírásos kereszt és érem. *Hazanéző* 16/1, 2005, 15.
- Varga 2007 = Varga Géza, A tusnádi Csomád-Vártető rovásjelei. *Turán* 10(37)/3, 2007, 103–110.
- Varga 2009 = Varga Géza, A hun-magyar azonosság. *Hazanéző* 20, 2009, 2–6.
- Varga 2011 = Varga Géza, A székely jelekkel írt, magyar szöveget hordozó budapesti hun jelvény kálváriája. *Eleink* 23, 2011/3, 63–65.
- Váró 1978 = Váró György, Melyik csíkszent? Egy rovásírásos emlék – több elírással. *A Hét* 9/20, 1978, 10.
- Vásáry 1972 = István Vásáry, Runiform Signs on Objects of the Avar Period. *AOrH* 25, 1972, 335–347.
- Vásáry 1974 = Vásáry István, A magyar rovásírás. A kutatás története és helyzete. *Keletkutatás* 1974, 159–171.
- Vásáry 1997 = Vásáry István, Robert Göbl – András Róna-Tas: Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szentmiklós. Eine Paläographische Dokumentation [recenzió]. *MT* 104/9, 1997, 1134–37.
- Vasziljev 1992 = D. (= Gyimitrij) D. Vasziljev, Hozzászólás Dienes István előadásához. *Életünk* 29, 1992, 547–548 = *Turán* 4(31)/2, 2001, 21–22.
- Vasziljev 1994 = D[imitrij] D. Vasil’ev, Versuch zur Lösung der Kerbinschrift aus der Umgebung von Kalocsa im Spiegel der eurasischen Parallelen. *FA* 43, 1994, 181–191.
- Vécsey 1972 = Vécsey Gyula, A székely rovásírás legújabb megglepetése. *Hargita* 5/113, 1972. VI. 13., 4.
- Vécsey 1972a = Vécsey Gyula, A homoródkarácsonyfalvi lőportartó szaru. *Előre* 26, 1972. VI. 29.
- Vékony ms. 1971^{1,2} = Vékony Gábor, A nagyszentmiklósi kincs történeti értékeléséhez. Ms. 1971, MNM Adattára (1. és 2. változat).
- Vékony 1972 = Vékony Gábor, A nagyszentmiklósi kincs görög feliratainak olvasatához. *AntTan* 19, 1972, 111–121.
- Vékony 1985 = Vékony Gábor, Késő népvándorlaskori rovásfeliratok. *Életünk* 22/1, 1985, 71–84; 22/2, 1985, 147–169.
- Vékony 1985a = Vékony Gábor, A szarvasi felirat és ami körülötte van. *Életünk* 22/12, 1985, 1132–1145.

- Vékony 1987 = Vékony Gábor, Késő-népvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében. Szombathely 1987. = Vékony Gábor, Székithiától Hungáriáig. Szombathely 1997.
- Vékony 1992 = Vékony Gábor, Varázsszöveg a halomi honfoglalás kori temetőből. In: Sándor 1992, 41–50.
- Vékony 1992a = Vékony Gábor, A Bolognai Rovásemlék. MKsz 108/3, 1992, 288–289.
- Vékony 1992b = Vékony Gábor, A halomi honfoglalás kori tegezfelirat. Életünk 30/5, 1992, 542–546.
- Vékony 1999 = Vékony Gábor, Székely írás legrégebb emléke Bodrog-Alsóbü vaskohászati műhelyéből. In: Gömöri János (ed.), Traditions and Innovations in the Early Medieval Iron Production. Sopron–Somogyfajsz (1997) 1999, 226–229.
- Vékony 1999a = Vékony Gábor, A székely írás legkorábbi emléke Bodrog-Alsóbün. Nyelvünk és Kultúránk 107, 1999/VII–IX, 36–47.
- Vékony 1999b = Vékony Gábor, 10. századi székely felirat a Somogy megyei Bodrog határában. História 31/8, 1999, 30–31.
- Vékony 2000 = Vékony Gábor, A Bodrog-Alsóbüi felirat. SMK 14, 2000, 219–225.
- Vékony 2004 = Vékony Gábor, A székely írás emlékei, kapcsolatai, története. Bp. 2004.
- Vér 2011 = Vér Sándor, A halasi rováspálcák vizsgálata a morzejelek kapcsán. In: Szondi 2011, 42–52.
- Veress 1906 = Veress Endre, A bolognai Marsigli-iratok magyar vonatkozásai. MKsz 14, 1906, 109–130.
- Vida 1999 = Tivadar Vida, Die awarenzeitliche Keramik I. (6–7. Jh.) Berlin–Budapest 1999.
- Viski 1929 = Viski Károly, Rovásírás Kalocsán. NNy 1/4–6, 1929, 170–172.
- Viski 1942 = Viski Károly, Díszítőművészet. In: Viski Károly (szerk.) A Magyarság Néprajza II. Budapest 1942, 226–344.
- Visy 2008 = Visy Zsolt, A templom mennyezeti feliratai. In: Visy Zsolt (szerk.), Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról. Énlaka–Pécs 2008, 50–53.
- Visy 2013 = Visy Zsolt, Az énlaki deszkafőlep és a templom más feliratai. Erdélyi Művészet 14/1, 2013, 22–31.
- Visy–Kondor 2015 = Visy Zsolt – Kondor Tamás, Énlaka kulturális örökségének a felmérése 2015-ben. ICOMOS Híradó 23/4, 2015, 24–28.
- Wladár 1921 = Wladár Róbert, A nagyszentmiklósi kincslelet feliratainak megfejtése. Budapest 1921.
- Zelliger 2019 = Zelliger Erzsébet, Módszertani kérdések a nagyszentmiklósi kincs rovásfeliratai kapcsán. In: Zelliger Erzsébet (szerk.), Rovás – magyar nyelvtörténet – művelődéstörténet. A Rovás kerekasztal-konferencia előadásai. Budapest 2019, 3–16.

Zomoráné Cseh 2007 = Zomoráné Cseh Márta, A szarvasi avar tűtartó, a dálnoki református templom és a székelyzsombori írott kő rovásfeliratának megfejtési kísérlete. Szamosújvár 2007.

Zomoráné Cseh 2008 = Zomoráné Cseh Márta, Dési rovás emlékek. Szamosújvár 2008.

Zsupos 2015 = Zsupos Zoltán, A székely írásról. Budapest 2015.

Zsupos 2017 = Zsupos Zoltán, Honnan ered a székely írás? Valóság 60/8, 2017, 75–94.

Rövidítések

AAntArch = Acta Antiqua et Archaeologica

AAntH = Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae

AAH = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae

AIUON = Annali. Istituto Universitario Orientale, Napoli

AOrH = Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae

AntTan = Antik Tanulmányok

AR = Alba Regia

ArchÉrt = Archaeologiai Értesítő

ArchHung = Archaeologia Hungarica

ArchKözl = Archaeologiai Közlemények

ArchRozhl = Archeologické Rozhledy

ArhV = Arheološki Vestnik

AULAM = Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolciensis

Dolgozatok = Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből

BMMK = A Békés Megyei Múzeumok Közleményei

BSz = Barbarikumi Szemle

BudRég = Budapest Régiségei

CIE = Corpus Inscriptionum Etruscarum

CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum

ComArchHung = Communicationes Archaeologicae Hungaricae

DissPann = Dissertationes Pannonicae

EM = Erdélyi Múzeum

EPhK = Egyetemes Philologiai Közlöny

Ethn = Ethnographia

ÉT = Élet és Tudomány

FA = Folia Archaeologica

HOMÉ = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve

JPMÉ = A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve

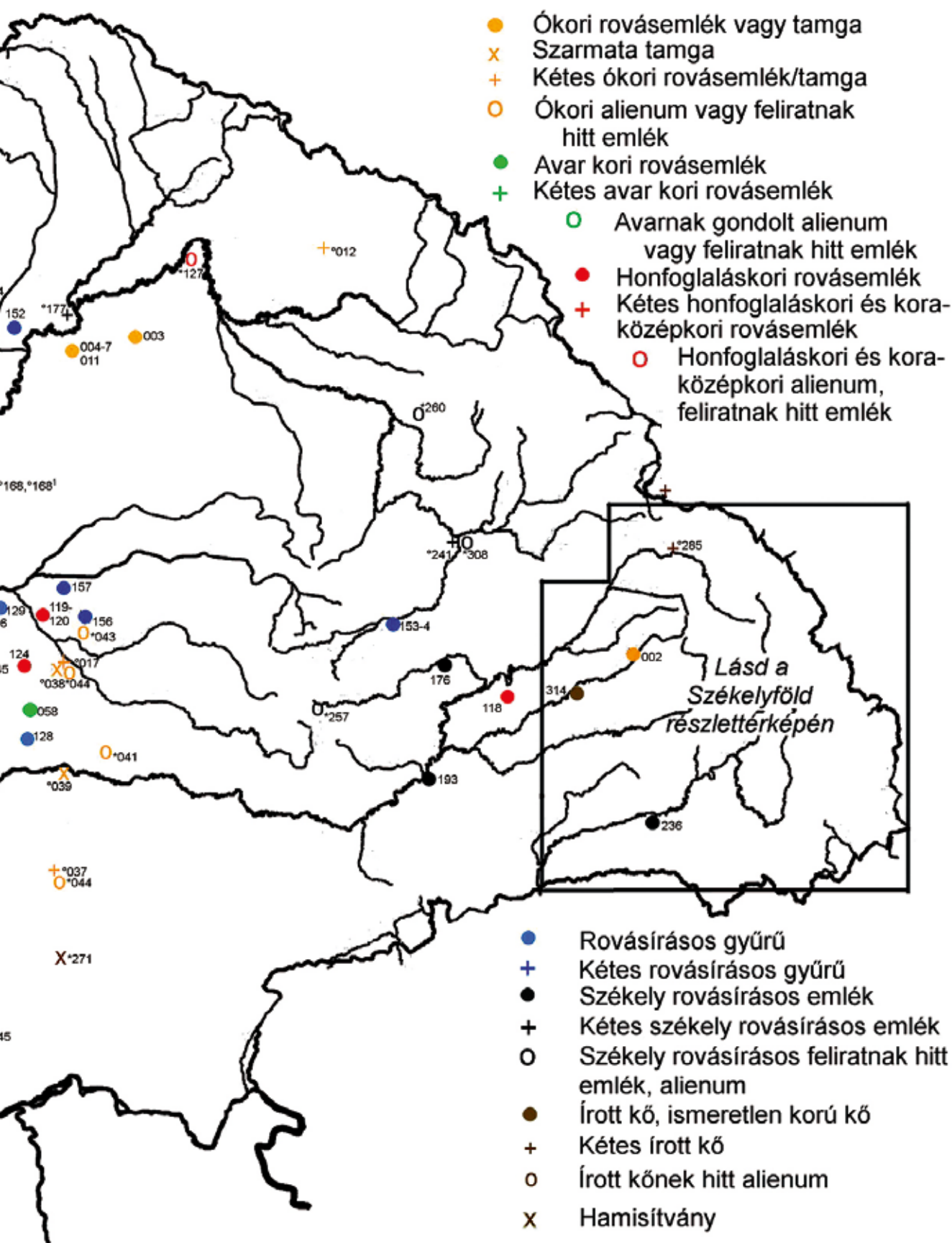
KM = Keresztény Magvető

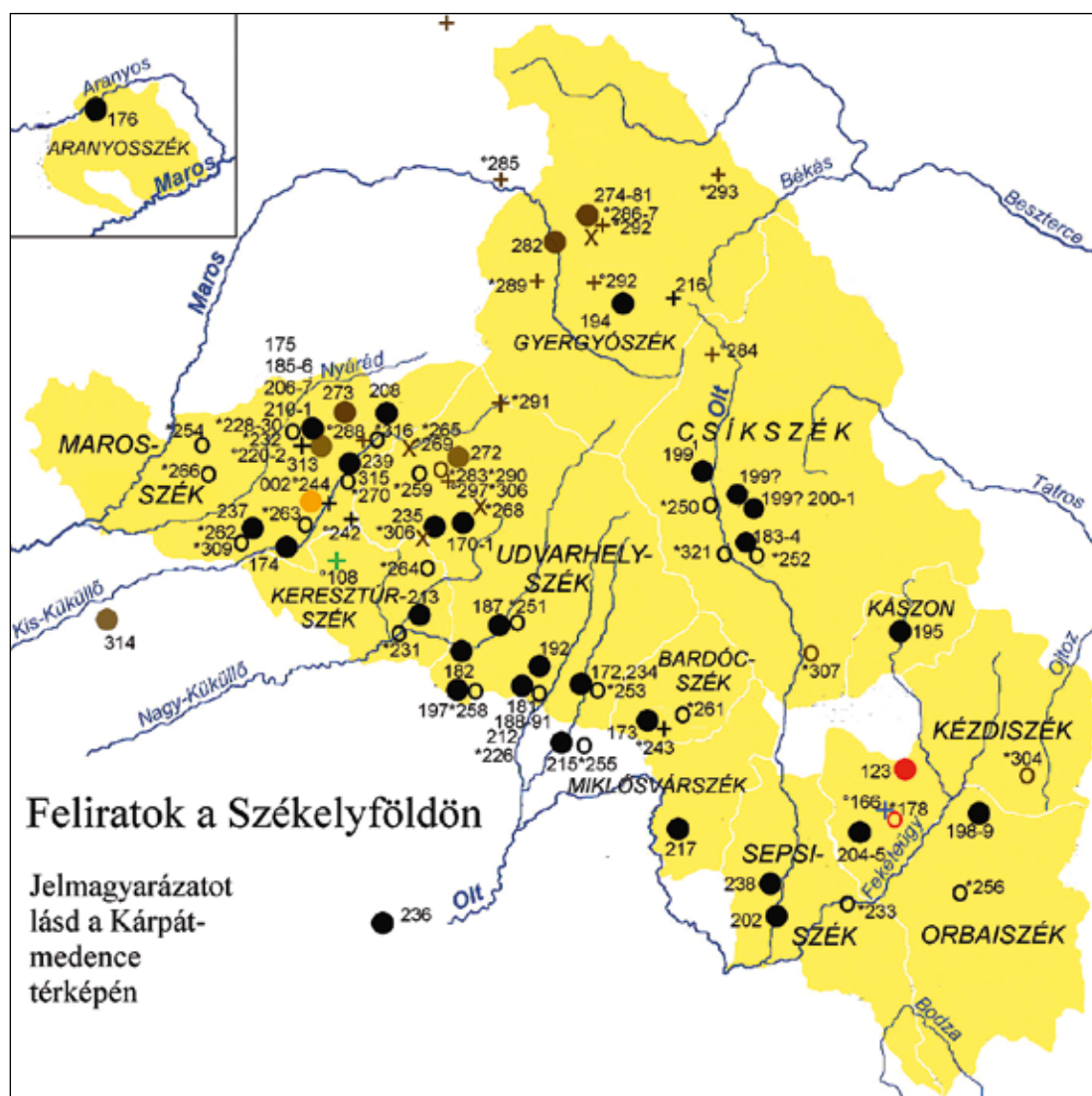
MAA = Monumenta Avarorum Archaeologica
MFMÉ = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
MittArchInst = Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.
MKsz = Magyar Könyvszemle
MMMÉ = Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve
MNy = Magyar Nyelv
MT = Magyar Tudomány
NK = Numizmatikai Közlöny
NNy = Népünk és Nyelvünk
NÚ = Népújság
NyItK = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények
NyJAMÉ = A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve
NytK = Nyelvtudományi Közlemények
RégFüz = Régészeti Füzetek
RKM = Régészeti Kutatások Magyarországon
RMSz = Romániai Magyar Szó
SCIV = Studii și Cercetări de Istorie Veche
SEP = Studia Epigraphica Pannonica
SMK = Somogyi Múzeumok Közleményei
SpecNova = Specimina Nova Dissertationum Ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis
SzMMÉ = Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv
TörtSz = Történelmi Szemle
UAJb = Ural-Altaische Jahrbücher
UJb = Ungarische Jahrbücher
VHAD = Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva

Múzeumok, irattárak, őrzési hely

BBM = Balassa Bálint Múzeum, Esztergom
 BTM AM = Budapesti Történeti Múzeum Aquincum Múzeum, Budapest
 CsSzM = Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda (Miercurea Ciuc, Románia)
 DJM = Damjanich János Múzeum, Szolnok
 DMM = Duna Menti Múzeum, Komárom (Komárno, Szlovákia)
 EFM = Erkel Ferenc Múzeum, Gyula
 EgyetK = Egyetemi Könyvtár
 FM = Ferenczi Múzeumi Központ, Szentendre
 FDNM = Fülöp Dénes Néprajzi Múzeum, Makfalva (Ghindari, Románia)
 HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc
 HRM = Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc, Románia)
 GM = Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg
 JAM = Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
 JPM = Janus Pannonius Múzeum, Pécs
 KJM = Katona József Múzeum, Kecskemét
 KoJM = Koszta József Múzeum, Szentes
 MFM = Móra Ferenc Múzeum, Szeged
 MIM = Márton István Múzeum, Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc, Románia)
 MKM = Mátyás Király Múzeum, Visegrád
 MMM = Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
 MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
 NGyTM = Nagy Gyula Területi Múzeum, Orosháza
 NLHGy = Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény, Budapest (Újpest)
 NrM = Néprajzi Múzeum, Budapest
 OSzK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
 RRM = Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár
 SzKIM = Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár
 SzNM = Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (Sfintu Gheorghe, Románia)
 TIM = Tragor Ignác Múzeum, Vác
 TMM = Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós (Gheorgheni, Románia)
 TSM = Tessedik Sámuel Múzeum, Szarvas
 UET = Unitárius Egyházközség, Tordátfalva
 VKM = Viski Károly Múzeum, Kalocsa
 WMM = Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd
V. (= *vidi*) a felirat leírása autopszia alapján készült.

JELMAGYARÁZAT

A kötetet a Magyarságkutató Intézet adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Úri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója

Felelős szerkesztő: Virág István

Borítóterv, műszaki szerkesztés: Tóth Gábor, Tóth Mihály

A Kárpát-medencei rovásírásos emlékek gyűjteménye

Magyarországon több olyan kötet látott már napvilágot, amely a magyar (székely) rovásírás szövegemlékeinek gyűjteményét célozta meg, de eddig mind messze van a teljeskörűségtől. Ráadásul ahogy telik az idő, egyre több olyan írásos emléket ismerünk ugyanis, amely a magyarsággal rokon kultúrához tartozik, de úgy tudjuk, hogy nem magyar, végképp nem székely írás. Nyelvük és tartalmuk jórészt megfejtetlen, illetve négy-öt egymással vetélkedő megfejtésük is ismert a tudományos világban: az igazit, a helyeset pedig valószínűleg még nem ismerjük. A néphez, kultúrához tartozásukat valamennyire ismerjük: az avar birodalomhoz köthetők, vagy pedig még régebbi keleti népekhez.

Meggyőződésünk tehát, hogy egy modern rovásíráskorpusz csak akkor lehet időtálló, szakmailag sikeres, ha nem szorítkozik a bizonyítottan magyar/székely rovásírásra, hanem tágabb kitekintésben a Kárpát-medencei rovásírások teljes gyűjteményét tartalmazza. Erre teszünk most kísérletet gyűjteményünkkel, amely nyilván távol van a tökéletességtől (mint egy kialakulóban levő tudományágnál elkerülhetetlen), de talán tudott okulni a megelőző művek hiányosságaiból. A most megjelenő anyag egyelőre csak a munka egyik fele: a feliratos anyagot tartalmazza, illetve a korai időszakban a kéziratos anyagot is. Ezt a megoldást kellett választanunk, különben a mű megjelenésére indokolatlanul sokat kellene várni: fontosabbnak gondoljuk, hogy a többé-kevésbé egységben értelmezhető feliratos anyag most napvilágot lásson.

